

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ»

На правах рукопису

ГУМЕНЮК ТЕТЯНА ІВАНІВНА

УДК: 009(477.8) «1944/1991»

**ГУМАНІТАРНІ НАУКИ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР
(1944–1991)**

Спеціальність 07.00.07 – історія науки й техніки

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора
історичних наук

Науковий консультант:
Литвин Микола Романович
доктор історичних наук, професор

Переяслав-Хмельницький – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	12
1.1. Стан наукової розробки теми	12
1.2. Джерельна база дослідження	28
1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження	35
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНІ НАУКИ	49
2.1. Історична наука в західних областях УРСР	49
2.2. Археологічні дослідження	137
2.3. Становище етнографічної науки	203
2.4. Краєзнавчі дослідження	228
РОЗДІЛ 3. ФІЛОСОФІЯ І РЕЛІГІЄЗНАВСТВО	242
3.1. Становище української філософської науки в західних областях УРСР	242
3.2. Релігієзнавча думка	262
РОЗДІЛ 4. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ	268
4.1. Розвиток мовознавства	268
4.2. Здобутки літературознавства	297
4.3. Українська фольклористика	325
РОЗДІЛ 5. МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО	341
5.1. Образотворче мистецтво	341
5.2. Художнє мистецтвознавство	359
5.3. Розвиток музикознавства	370
5.4. Становище театрознавства	381
ВИСНОВКИ	389
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	408

ВСТУП

Актуальність теми. У структурі загальнолюдської культури наука посідає одне з провідних місць. Як показує історичний досвід, взаємозалежність рівнів розвитку науки і культури має прямо пропорційний характер: що вища загальна культура суспільства, то вищий у ньому рівень наукових знань. І навпаки, що вищий рівень розвитку наукових знань у суспільстві, то багатша його духовна і матеріальна культура. Зниження загального рівня культури послаблює суспільний інтерес до фундаментальної науки, а слабкий розвиток різних галузей знань не дає культурі розкритися сповна.

Як складовий компонент культури суспільства, наука у своєму історичному розвитку переживала ті ж суперечливі процеси, що і культура загалом: вона знала періоди розквіту і занепаду, але ніколи не зникла цілком із культурного арсеналу цивілізації. Тому вивчення різних періодів історії науки, – і не тільки тих, коли її розвиток супроводжувався епохальними відкриттями, а й тих, коли її поступ виражався лише в нагромадженні певної суми знань, – є необхідним елементом дослідження історії культури в цілому і має важливе допоміжне значення для пізнання характеру соціокультурних процесів епохи, вивчення особливостей функціонування національної культури в умовах тоталітарних/авторитарних режимів.

Вагомий внесок у розвиток української науки в дорадянський період здійснило Наукове товариство імені Шевченка у Львові (1873–1940), яке заклало фундамент для розвитку національних гуманітарних наук у руслі європейських наукових шкіл. Традиції тогочасної європейської гуманітаристики намагалися внести в радянський науковий простір члени НТШ: історики Іван Крип'якевич і Мирон Кордуба, філологи Василь Сімович, Михайло Возняк, Кирило Студинський, Василь Щурат. Однак розгром владою Товариства, що був офіційно зафіксований на ліквідаційних зборах 14 січня 1940 р., фактично

призвів до обмеження свободи наукової творчості, а також до втрати цінних фондів, збірок і колекцій з української історії, культури та науки. Водночас у західних областях УРСР самоліквідувалися або призупинили діяльність десятки інших польських, німецьких та єврейських науково-освітніх і фахових товариств. Зазнали утисків або були репресовані члени НТШ: голова уряду Західно-Української Народної Республіки Кость Левицький, голова Ради УНР, хімік-металург Іван Фещенко-Чопівський, адвокат Володимир Старосольський, історик Роман Зубик, літературознавець Кирило Студинський, хімік Петро Франко. Особливою була роль НТШ у розробленні української наукової термінології, норми якої нині нерідко ігнорують фахівці різних галузей знань, користуючись російськими/радянськими мовними штампами. Історична роль НТШ полягала також і в тому, що воно вивело українську науку за межі суто українознавства, особливо в галузі природничих та філологічних наук. Після Другої світової війни НТШ та низка новостворених товариств у діаспорі (Українська вільна академія наук, Українське історичне товариство та ін.) продовжувала висловлювати вільну наукову думку, намагаючись протидіяти дезінформації спецслужб та офіційних органів влади СРСР у галузі історії, мовознавства, культури, релігієзнавства, видаючи енциклопедії, наукові збірники, які, як правило, потрапляли до спецфондів академічних бібліотек та органів КДБ УРСР.

З гуманітарними науками пов'язане формування системи загальнолюдських цінностей, державно-політичних орієнтирів та національно-освітніх потреб, сталість інтересів поліетнічного суспільства, морально-правовий клімат у державі. Ліквідація тоталітарних і авторитарних режимів у центрально- та східноєвропейських країнах, розпад СРСР поставили гуманітаріїв цих держав перед необхідністю переосмислення свого місця в суспільстві, оцінки творчих надбань, перегляду наукової стратегії на майбутнє. При цьому суспільствознавці посткомуністичних країн опинилися в більш складному становищі, ніж їхні

колеги в країнах Західної Європи. Біполярний устрій світу, який ускладнював науковий обмін, посилював ідеологічну цензуру, гальмував природний, не обмежений державним втручанням пошук нових форм дослідницької роботи, звужував методологічний інструментарій.

Представники гуманітарних наук завжди виконували важливі інформаційно-комунікативні та соціокультурні функції, формуючи не лише власний інтелектуальний простір, а й суспільну свідомість, актуалізуючи ту чи іншу подію в історії людства та окремих народів. Тому важливе пізнавальне та практичне значення має осмислення ролі наукових осередків щодо розбудови громадянського суспільства, гармонійного та всебічного розвитку особистості, формування національної еліти з державницьким мисленням. Актуальність порушеної у роботі проблеми зумовлена тим, що гуманітарні науки повинні не лише стимулювати дослідження з історії та культури народу, але й надавати аналітичний матеріал та практичні пропозиції політикам, парламентарям, урядовцям, громадським діячам, особливо в нестабільний пострадянський період. Суспільствознавці повинні також формувати національну (історичну) пам'ять, сприяти гармонізації міжнаціональних взаємин, соціальному оптимізму нації. Отже, вибір теми дослідження здійснено як у руслі сучасних тенденцій розвитку гуманітарних наук, так і світової творчої спадщини, зорієнтованої на критичне переосмислення, примноження наукових досліджень, скерованих на оздоровлення українського соціуму.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалася в рамках наукових тем: кафедри історії та культури України ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» «Соціальні зміни та політичні процеси в Україні XIX – початку XXI ст.» (номер державної реєстрації 0112U005220), Центру дослідження українсько-польських відносин та сектору наукових та інформативних видань Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України «Українці – поляки:

взаємовпливи, протистояння, співпраця (друга половина ХІХ – початок ХХІ століття» (номер державної реєстрації 0107U005411), «Українсько-польські взаємини у контексті європейської історії: роль історичної спадщини у формуванні сучасних культурних і політичних пріоритетів України і Польщі» (номер державної реєстрації 0109U006867).

Мета дослідження полягає в комплексному узагальненні становища та розвитку гуманітарних наук у західних областях УРСР у 1944–1991 роках. Її реалізація передбачає розв’язання таких дослідницьких завдань:

- з’ясувати стан вивчення проблеми становища і розвитку гуманітарних наук у західних областях в другій половині ХХ ст. у вітчизняній історіографії; окреслити джерельну базу наукової роботи; охарактеризувати методологічні підходи до виконання міждисциплінарного дослідження;
- проаналізувати процес впровадження ідеологічних партійних постанов в усіх галузях гуманітарних наук;
- дослідити становище історичної науки в умовах ідеологізації наукового життя; критично проаналізувати проблематику досліджень історичних наук;
- систематизувати вузлові проблеми досліджень української філософської науки та релігієзнавчої думки в західних областях УРСР;
- розглянути умови функціонування та результати наукової діяльності мовознавців і літературознавців регіону;
- прослідкувати впровадження методів соціалістичного реалізму в мистецтвознавство західних областей УРСР;
- виокремити аспекти розвитку українського музикознавства та художнього мистецтвознавства.

Об’єкт дослідження: гуманітарні науки в західних областях УРСР у 1944–1991 роках.

Предмет дослідження: суспільно-політичні й наукові процеси, явища і чинники, які зумовлювали наукову діяльність вчених-гуманітаріїв західного регіону України, своєрідність їхньої науково-дослідницької праці; історія концептуальних засад становища української історичної науки в другій половині ХХ ст., філософської науки та релігієзнавства, української філологічної науки та мистецтвознавства.

Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину 1940-х – кінець 1980-х рр. Нижню межу вибрано у зв'язку з тим, що у 1944 р. було звільнено західноукраїнські землі від нацистської окупації і започатковано процес уніфікації суспільно-політичних та соціально-економічних відносин. Верхня хронологічна межа роботи обумовлена проголошенням незалежності України 1991 р.

Теоретико-методологічна основа полягає в дотриманні принципів об'єктивності, історизму, системності й узагальнення, які ґрунтуються на діалектичних засадах і дозволяють проаналізувати події, факти та явища суспільного життя в їхньому діалектичному взаємозв'язку та суперечливій взаємодії, зокрема дослідити вплив суспільно-політичних умов на функціонування гуманітарних наук у західних областях України в другій половині ХХ століття. Дотримання засад об'єктивності й незаангажованості необхідне, оскільки у нещодавньому радянському минулому вітчизняна історія була об'єктом перманентних політико-ідеологічних маніпуляцій, а більшість дослідників, насамперед «пожовтневої історії», вимушено виконували соціальне замовлення компартійної верхівки, яке коригувалося «від з'їзду до з'їзду» Комуністичної партії Радянського Союзу або КП України. Зрозуміло, що це унеможливлювало об'єктивне висвітлення подій, а офіційна історіографія, здавалося, запозичувала у радянської літератури метод «соціалістичного реалізму», застосування якого в історичній науці спричиняло неправдиве

висвітлення історичного шляху України, що поділявся на «темне дожовтнєве минуле» й «світле пожовтнєве сьогодення».

Для реалізації поставленої мети дисертантка використала комплекс загальнонаукових, міждисциплінарних і конкретно-історичних методів. Для розв'язання конкретних завдань застосовано аналітико-синтетичний, проблемно-хронологічний, критично-порівняльний, статистичний, просопографічний методи, а також методи аналогії, систематизації й узагальнення, мікроісторичного і факторного аналізу ситуації, контент-аналізу, методи архівної евристики, критичного порівняння і верифікації різновидових документів.

Вибір методів зумовлений темою, структурою праці та специфікою новітніх теоретико-методологічних засад дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в ній *вперше*:

- сучасними методами дослідження синтезовані історіографічний аналіз сучасної літератури і джерельна база архівних матеріалів, що дають змогу розкрити вплив суспільно-політичних процесів на стан гуманітарних наук у західних областях УРСР;

- визначено тематичні напрями, основні результати діяльності осередків суспільних наук Академії наук УРСР, гуманітарних кафедр вищих навчальних закладів у західних областях УРСР;

- досліджено становище історичної науки в умовах ідеологізації наукового життя;

- комплексно реконструйовано важливі наукові здобутки дослідників історії українського мовознавства, літературознавства, мистецтвознавства;

удосконалено:

- характеристику джерельних комплексів й стану наукового опрацювання проблеми у вітчизняній історіографії;

– дані про вплив ідеологічного чинника на тематику наукових досліджень, формування т. зв. радянського способу життя;

отримали подальший розвиток:

– дослідження щодо вивчення умов функціонування та результатів наукової праці мовознавців і літературознавців регіону;

– аналіз вузлових проблем досліджень української філософської науки та релігієзнавчої думки в західних областях УРСР;

– узагальнення складного процесу впровадження методів соціалістичного реалізму в мистецтвознавство;

– методика вивчення функціонування українського музикознавства та художнього мистецтвознавства в умовах тоталітаризму/авторитаризму.

Практичне значення одержаних результатів визначається в науковій та суспільно-політичній площинах. Узагальнення та висновки мають прикладне значення для проведення наукової експертизи праць з означеної проблематики, для персоніфікації особистого внеску авторів у гуманітарні науки, для визначення актуальності й доцільності окремих напрямів наукового пошуку. Матеріали дослідження можуть бути використані при підготовці узагальнювальної наукової та навчально-методичної літератури з історії української історичної думки, літопису української культури, а також при розробленні навчальних програм і спецкурсів з новітньої історії України, пов'язаних із становищем гуманітарних наук у другій половині ХХ століття. Сформульовані висновки і положення стануть корисними для істориків, літературознавців, дослідників історії української мови, філософів, релігієзнавців, мистецтвознавців при з'ясуванні особливостей становища і розвитку українських гуманітарних наук у новітню добу, їх впливу на соціум.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, самодостатньою науковою працею. Усі результати та положення, що виносяться на захист і становлять наукову новизну роботи, отримані здобувачем особисто.

Результати дослідження апробовані на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях: II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (Рубіжне – Луганськ – Житомир – Новочеркаськ – Ніш, 17–19 травня 2011 р.); IX Всеукраїнській історико-краєзнавчій конференції з міжнародною участю (м. Суми, 24–25 листопада 2011 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні питання соціально-гуманітарних наук» (м. Дніпропетровськ, 17 грудня 2011 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (Рубіжне – Луганськ – Житомир – Новочеркаськ – Баку – Ніш, 27–29 грудня 2011 р.); I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (м. Запоріжжя, 11 квітня 2012 р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітаристики у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (Рубіжне – Луганськ – Житомир – Новочеркаськ – Баку – Ніш – Зелена Гура, 30–31 травня 2012 р.); I Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (м. Бердянськ, 22 вересня 2012 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітаристики у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти» (Рубіжне – Луганськ – Житомир – Новочеркаськ – Баку – Ніш – Зелена Гура, 30–31 травня 2013 р.); II Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Науковий діалог «Схід–Захід» (м. Бахчисарай, 12–13 жовтня 2013 р.); II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Розвиток соціально-гуманітарної освіти і науки в контексті модернізації вітчизняної вищої школи» (м. Дніпропетровськ, 26 грудня 2014 р.);

Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільні науки: проблеми та досягнення сучасних наукових досліджень» (м. Одеса, 4–5 грудня 2015 р.); V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні проблеми гуманітаристики: світоглядні пошуки, комунікативні та педагогічні стратегії» (м. Рівне, 10 грудня 2015 р.) та ін.

Публікації. Основні положення та висновки дисертації відображено в 36 публікаціях: в індивідуальній монографії, 24 статтях у фахових наукових виданнях, затверджених Департаментом атестації кадрів Міністерства освіти і науки України, зокрема статтях у наукових виданнях іноземних держав та у виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз.

Структура дисертації зумовлюється метою, завданнями, предметом дослідження, її конкретно-історичною проблематикою, що охоплює комплексний аналіз процесів у гуманітарних науках у західних областях УРСР у другій половині XX століття. Вона складається зі вступу, п'яти розділів, поділених на шістнадцять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації нараховує 537 сторінок, у тому числі основний текст – 407 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки теми

Розбудова незалежної Української держави дала потужний поштовх історіографії, дослідженню проблем соціогуманітаристики. Долаючи стереотипи й інертність впливів попередніх періодів, сучасні історики, використовуючи археографічний доробок радянської доби, пропонують нові методологічні підходи й теоретичні моделі інтерпретації емпіричного матеріалу. Пріоритетними напрямками сучасної історичної науки залишається розробка питань, пов'язаних із функціонуванням наукової сфери у повоєнний період. У центрі уваги дослідників – напрями розвитку академічної науки в західних областях України, вплив суспільно-політичної ситуації на розвиток гуманітарних наук, діяльність західноукраїнської інтелігенції у другій половині 40 – кінця 80-х років ХХ століття.

Велике значення в розробці проблем історіографії, теоретичної методології української радянської історичної науки належить М. Марченкові («Українська історіографія: з давніх часів до середини ХІХ ст.», 1959), Ф. Шевченкові («Історія і сучасність», 1965). Історична наука за тривалий час свого розвитку хоч і є єдиним цілим, проте складається з багатьох галузей знань – історичних дисциплін. Те, що стосується науки загалом, відображено в її складових. Історія, як і кожна інша наука, може нормально розвиватися за умови, що всім її галузям і напрямкам буде надано одночасної і необхідної уваги.

Основний масив історіографічних джерел становлять монографії, які будуються, зазвичай, на широкій джерельній базі і дають концентровану інформацію про те, наскільки автори володіють сучасними методами історичного пізнання та археографією проблеми. Найбільшу ж кількість

історіографічних джерел у цьому дослідженні становлять наукові статті, які значно повніше й оперативніше, ніж книжкові видання, відбивають багатогранність наукової думки, процес нагромадження знань з актуальних проблем гуманітарних наук у західних областях УРСР. Констатовано, що важливим складником джерельної бази історіографічного дослідження є підручники та посібники. Ці видання відрізняються від уже згаданих синтезів тим, що мають дещо вужче функціональне призначення: вони розраховані безпосередньо на студентів вищих навчальних закладів та учнів загальноосвітніх шкіл.

Стан української радянської історичної науки, методика і методологію вивчення історії у радянський період досліджували М. Коваль, А. Гаєвський, Г. Шевчук, К. Петряєв, А. Санцевич, В. Сарбей, М. Котляр, В. Косолапов, Ф. Рудич, В. Юрчук, П. Калениченко, М. Панчук, І. Петерс, Ю. Кондуфор, О. Гарань [528]; [309]; [783]; [864]; [863]; [861]; [860]; [862]; [865]; [567]; [564]; [563]; [848]; [1024]; [490]; [778]; [554]; [313]. Питання, пов'язані із проблемами теорії історієписання, актуалізували О. Рєєнт, Л. Зашкільняк, І. Колесник, В. Потульницький, О. Удод, Я. Ісаєвич, В. Голубко, В. Космина, Я. Калакура [827]; [826]; [823]; [450]; [542]; [544]; [804]; [939]; [938]; [468]; [352]; [562]; [488]. Крім того, львівський історіограф Л. Зашкільняк відзначив, що керівна Комуністична партія здійснювала ідеологічний контроль за історією, як, зрештою, і визначала обов'язкові офіційні методологічні засади та принципи в історичній освіті й науковій роботі [450, с. 191]. Серед спеціальних досліджень, присвячених розвитку української історичної науки у другій половині ХХ ст., звернімо увагу на праці сучасних науковців Я. Дашкевича, М. Коваля, М. Мозговського, С. Кульчицького, О. Ляпіної, Н. Юсової, В. Матях, В. Яремчука, О. Булгакової, О. Погребної, В. Смолія, О. Удода, О. Яся [394]; [399]; [391]; [530]; [1074]; [596]; [595]; [1027]; [1028]; [666]; [1031]; [1032]; [1034]; [1035]; [1037]; [1090]; [1033]; [255]; [1080]; [888]. Упродовж другої

половини 40-х рр. із наукового обігу доволі швидко витіснено дефініції «історія України» чи «українська історія», замість яких увели універсальне визначення – «історія Української РСР», що стало панівним до кінця 80-х рр. Вплив радянського канону позначився і на формуванні тематичної структури досліджень: доба середньовіччя та ранньомодерні часи фактично опинилися на узбіччі наукового-організаційного процесу. Натомість домінували організаційні сегменти, пов'язані з вивченням робітничих та селянських рухів кінця XIX – початку XX ст., революції 1917 р. й громадянської війни, соціалістичного та комуністичного будівництва [888, с. 12]. С. Кульчицький наголосив, що після смерті Й. Сталіна ідеологічний диктат у галузі гуманітарних наук набув дещо пом'якшених форм, хоча й не змінив своєї суті. Розвиток історичної науки дедалі більше почав «прив'язуватися» до ювілеїв подій, які вважали політично важливими. Одним із них було 300-річчя Переяславської угоди 1654 р. Входження українських земель до складу Росії, яке у довоєнні часи називали «меншим злом» (порівняно із приєднанням до Османської імперії або залишенням у складі Речі Посполитої), у 1954 р. назвали «возз'єднанням» і почали розглядати як винятково прогресивне явище. Побудована на класових оцінках радянська історіографія проігнорувала в цьому випадку той незаперечний факт, що разом із царизмом на українську землю поверталось кріпацтво, знищене під час селянсько-козацької війни. Ювілей сприяв появі багатьох досліджень, з-поміж яких виділялися, завдяки змістовному фактологічному наповненню, монографії О. Компан (1954), І. Крип'якевича (1954; без цензурних купюр – 1990), К. Стецюк (1954), О. Барановича (1959), Ф. Шевченка (1959) [595, с. 12]. Із кінця 60-х рр. у радянській Україні взято курс на створення багатотомних узагальнювальних видань. У 1967–1974 рр. з'явилася 26-томна «Історія міст і сіл УРСР» (головний редактор – П. Тронько). Інститут історії АН УРСР об'єднав зусилля багатьох науковців для створення багатотомної «Історії Української РСР» (за редакцією Ю. Кондуфора). У 1977–

1979 рр. вийшло друком українське видання у восьми томах, десяти книгах, у 1981–1985 рр. – російське десятитомне [595, с. 14].

Історіографічні узагальнення сучасних авторів В. Коцура, А. Кузьменко, А. Коцура, С. Віднянського, В. Олянич розкрили науковий рівень доробку українських істориків, напрями і тематичну спрямованість їх публікацій у другій половині ХХ століття [568]; [591]; [287]; [721]. Складна історія становлення української історіографії була об'єктом наукового зацікавлення Я. Дашкевича, В. Головка, А. Портнова [1036]; [393]; [342]; [800]; [799]; [797]; [798]. В Україні тематика досліджень фактично обмежувалася історією України. Всесвітня історія, особливо такі її елітарні царини, як візантиністика, сходознавство, американістика, іудаїка, була привілеєм московських та ленінградських дослідних інститутів. Зрозуміло, що, займаючись національною історією, було легше потрапити під підозру в «націоналізмі» (обов'язково «буржуазному»). Крім того, республіканський науковий і політичний істеблішмент був до цього особливо чутливий, тож багатьом історикам, етнографам чи філософам було легше захиститися і знайти розуміння в Москві, Мінську чи Єревані (туди й вирушали по наукові ступені ті, кого Київ не пропускав за «націоналізм»). Різний вимір свободи (чи радше несвободи) у межах фаху особливо яскраво виявився наприкінці 80-х рр., коли в Москві вже процвітали наукові та суспільні дискусії, дозволені «гласністю», українські історики все більше намагалися встигнути за партійними вказівками, через що неабияк дискредитували фах в очах громадськості. Це вкотре довело, що лібералізація радянської системи, яка на деякому етапі трансформувалася у процеси розпаду СРСР, ішла здебільшого від центру [797, с. 156]. А. Портнов підкреслив, що постсоветська українська гуманістика взяла з попередньої доби яскраві поодинокі приклади дотримання високих стандартів емпіричного дослідження, суто советську розгалужену і взаємопов'язану систему інституцій та глибоко засіяні зерна конформізму,

уніфікації наукового стилю і державно-політичної легітимізації своїх досліджень [799].

Статус академічної історичної науки, науковий доробок учених-істориків, які працювали в системі АН УРСР, узагальнили М. Коваль, О. Рубльов, О. Юркова, О. Кондратенко, Н. Завалко [529]; [845]; [843]; [551]; [446]; [445].

Значний внесок у становлення і розвиток української історичної науки зробили учені Інституту суспільних наук АН УРСР (м. Львів) (тепер Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України), доробок яких висвітлили О. Луцький, Т. Галайчак, Я. Ісаєвич, Б. Микитів, Л. Плодиста-Батрак [640]; [639]; [310]; [466]; [467]; [791].

С. Віднянський, В. Футала проаналізували праці істориків регіону, присвячені діяльності українських політичних партій, організацій, рухів та військової еміграції у Польщі міжвоєнного періоду ХХ ст. [288]; [960]; [959]. При цьому наголосили, що у працях істориків-марксистів 70–80-х рр. ХХ ст. войовничої риторики поменшало, збагатилася джерельна база, з'явилося більше історичних фактів. С. Макарчук, досліджуючи національні відносини на західноукраїнських землях, коротко схарактеризував національні партії (звісно, з позицій комуністичної ідеології і методології) та деякі аспекти їх парламентської діяльності. Ю. Сливка дещо розширив межі дослідження політичного життя в Західній Україні, зосередивши увагу на діяльності некомуністичних партій; зокрема, проаналізував їх програмні засади та боротьбу на парламентській арені. Однак ідеологічні обмеження не дали змоги авторові належно оцінити роботу легальних партій, праворадикальних структур [959, с. 270].

Оцінку наукового здобутку української радянської історіографії суспільно-політичних процесів у Галичині першої чверті ХХ ст. дав прикарпатський історик В. Великочий [277]. Автор наголосив: період кінця 50-х – поч. 60-х рр. позначився деякими зрушеннями у висвітленні міжвоєнної історії західноукраїнських земель. Це можна пояснити передусім послабленням

компартійного контролю, переглядом деяких ідеологічних догм, урешті, частковим розширенням прав союзних республік. Попри збереження ідейної заангажованості спостерігалось також поступове зменшення гострої войовничості змісту історичних досліджень. Вказані тенденції простежуємо, зокрема, у працях керівника відділу Інституту історії, завідувача кафедри Київського університету ім. Т. Шевченка І. Компанійця, який, перебравши від В. Осечинського неформальну «естафету», став одним із найбільш авторитетних фахівців з історії Галичини «добри імперіалізму». У цей час повернув собі домінантне становище у дослідженні проблеми львівський науковий осередок (Є. Галушко, І. Васюта, О. Карпенко, М. Кравець, Г. Ковальчак, Ю. Сливка та ін.) [277, с. 48].

Основні напрями розвитку історичної науки у Львівському університеті ім. І. Франка проаналізували О. Бандровський, А. Козицький, Р. Шуст, О. Целуйко [181]; [540]; [1020], у Чернівецькому державному університеті ім. Ю. Федьковича – В. Холевчук, Н. Ротар, Н. Стрельчук, В. Ботушанський, Ю. Макар [967]; [241]; [242]; [643]. Становище історичної науки на Прикарпатті висвітлили М. Кугутяк, П. Федорчак, В. Грабовецький, Б. Гаврилів, І. Шумейко [589]; [590]; [1019]. Діяльність представників історичної науки в Ужгородському університеті проаналізували М. Вегеш, Л. Горват, І. Прохненко, Д. Данилюк, В. Міщанин [275]; [276]; [812]; [389].

Праці археологів нерідко мали лише інформативний характер і були позбавлені ширших міждисциплінарних узагальнень. Функціонування археологічної науки в західних областях УРСР другої половини ХХ ст. вивчали у радянський час М. Брайчевський, І. Шовкопляс, М. Смішко, О. Черниш, В. Баран, М. Кучера, І. Артеменко [249]; [248]; [251]; [250]; [1012]; [1013]; [1014]; [1011]; [886]; [986]; [189]; [599]; [153]. Теоретичні аспекти розвитку української археології в радянську добу представлено у працях С. Смирнова, С. Палієнка [885]; [744]; [746]. Історією дослідження пам'яток археологічних культур у

західних областях УРСР займалися В. Цигилик, Я. Онищук, Р. Миська, П. Довгань, П. Бугай, В. Войнаровський, В. Конопля, К. Бунятян [973]; [724]; [680]; [427]; [253]; [257]. Історію археологічних досліджень на Закарпатті в другій половині ХХ ст. вивчали П. Пеняк, С. Пеняк [772]; [770]; [771]; [773]. У їх працях відзначено, що вагомі успіхи закарпатської археологічної науки у вивченні давньої історії населення північно-східної частини Карпатської улоговини припадають на 70–90-і рр. ХХ ст. [771, с. 176]. Етапи розвитку радянської археологічної науки у Волинській області досліджували С. Терський, М. Кучинко, Г. Охріменко, Н Скляренко, О. Кричевський та ін. [910]; [911]; [908]; [909]; [601]; [729]; [728].

Заслужують уваги дослідження завідувача відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України О. Ситника, який проаналізував стан археологічної науки у Львівському національному університеті, узагальнив складний період становлення «радянської школи» львівської археології в повоєнний час (1944–1951), описав польові дослідження Львівського відділу Інституту археології АН УРСР [877]; [874]; [876]; [873]. При цьому О. Ситник схарактеризував результати експедицій Я. Пастернака, М. Смішка, Й. Пеленського, К. Маєвського, І. Свешнікова, О. Ратича, І. Старчука та ін. Літопис археологічних досліджень науковців університету доповнили Я. Онищук, В. Рудий, Т. Милян, Я. Погоральський [723]; [678]; [792]. До детальної характеристики різноманітних аспектів розвитку археологічної науки на Буковині долучилися В. Войнаровський, С. Пивоваров [299]; [788]; [785]. Т. Романюк, Ю. Лукомський, Б. Томенчук, В. Баран підсумували результати археологічного вивчення пам'яток давнього Галича [840]; [634]; [922]; [921]; [187]; [183].

Етнографію радянського часу моделювали задля реалізації антицивілізаційної програми «злиття націй» у єдиний радянський народ. Відповідно до комуністичної ідеології формувався науковий апарат

гуманітарних наук, зокрема етнографії як науки про народ, його походження, традиційну культуру, побут, світогляд тощо. Влада вбачала прогресивність культури тільки в контексті соціалістичної реальності, із її комуністичними ідеалами, пролетарським інтернаціоналізмом. Лише у нових умовах з'явилася змога переосмислити науково-методологічні засади української етнографії, звільнити її від радянської заідеологізованості та псевдонаукових концепцій, запровадити теоретико-методологічні принципи й використовувати досягнення сучасних європейських етнологічних шкіл. Становище української етнографічної науки у другій половині ХХ ст. висвітлили С. Павлюк, М. Паньків, Р. Кирчів, О. Франко, М. Глушко, І. Гілевич [737]; [736]; [749]; [514]; [332]; [330]; [333]; [328]. С. Павлюк наголосив, що політична підпорядкованість етнографії, зведення її до рівня ідеологічного обслуговування партійних доктрин понівечила наукові засади, знівельовала суспільно-пізнавальне, громадсько-дидактичне, мобілізаційне завдання. Незважаючи на це, у роки стагнації українські етнографи зуміли створити багату фактологічну базу, наповнити її новими унікальними даними з галузі народно-традиційної культури і побуту, розкрити деякі явища української традиційності, сформувавши основи для узагальнювальних теоретичних праць [737, 17]. І. Гілевич розкрив особливості підготовки «Регіонального історико-етнографічного атласу України, Білорусії та Молдавії», географію, методику проведення і результати тогочасних польових етнографічних досліджень на теренах України [327]; [1061]. Узагальнену оцінку стану української етнографії у другій половині ХХ ст. дала Г. Скрипник [883]. Особливості етнографічно-історичних досліджень Гуцульщини у другій половині ХХ ст. вивчала І. Дмитрук [417]; [1064]. Діяльності Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР у Львові, організованому 1951 р. з об'єднаних двох місцевих музеїв – колишнього Етнографічного НТШ (1940 р. надано статус Державного етнографічного музею) і Львівського державного

музею художнього промислу, присвячено наукові розвідки С. Павлюка, Г. Голубець [739]; [344].

Лише «демонтаж» комуністичної системи відкрив шлях для розвитку краєзнавчих досліджень в Україні. У радянський період основні напрями розвитку історичного краєзнавства, тематику краєзнавчих праць узагальнили П. Тронько, Є. Скляренко, А. Аббасов, П. Арсенич [927]; [933]; [934]; [140]; [152]. Теоретико-методологічні засади розвитку українського історичного краєзнавства у другій половині ХХ ст. сформулювали П. Тронько, Я. Верменич, Я. Жупанський, В. Круль, Г. Дем'янчук, О. Кашаба, Г. Бондаренко [926]; [929]; [932]; [925]; [931]; [279]; [442]; [402]; [403]; [508]; [507]; [232], підбивши основні підсумки історико-краєзнавчих досліджень цього періоду. Розвиток історичного краєзнавства в західних областях УРСР дослідили сучасні учені С. Гальчак, Г. Сеньківська [312]; [1083]. На увагу заслуговує процес творення 26-томного літопису населених пунктів України, завдяки якому всі міста, містечка й чимало сіл України отримали свою біографію, оприлюднено основні історичні періоди їх розвитку. Україна єдина з-поміж усіх республік радянського простору цією працею заявила про свою історико-територіальну осібність, етнокультурну особливість. Етапи підготовки видавничого проекту відобразили П. Тронько, Я. Верменич, В. Бездрабко, О. Бажан [928]; [930]; [203]; [164].

Образ радянської філософії узагальнили М. Попович, М. Мінаков [795]; [796]; [688]. У працях зроблено наголос, що філософію, як і всі гуманітарні дисципліни, перетворено на якусь подобу богослов'я, що ґрунтувалася на сакралізованих текстах «класиків марксизму» і створила бюрократичну мовну культуру [795, с. 7]. Складний та різноманітний феномен, яким була радянська філософія, намагався осмислити В. Гусєв [385]. Виникнення «радянської філософії», її розуміння, здобутки та недоліки на тлі інших філософій, соціально-практичний контекст її існування показали В. Кондзьолка, В. Горський, А. Лой, С. Возняк, М. Голянич, Ю. Москаленко, Н. Горбач, В. Дубінін, С. Йосипенко,

С. Руденко, Д. Прокопов [550]; [355]; [358]; [628]; [629]; [296]; [353]; [431]; [482]; [481]; [483]; [846]; [808]. Основні риси розвитку української філософської думки намагалися визначити Ю. Білодід, В. Білодід, В. Лісовий, П. Кралюк, М. Ткачук [220]; [216]; [625]; [572]; [917]. Аналіз тематики філософських праць діячів досліджуваного періоду зробили І. Захара, М. Кашуба, О. Матковська, П. Йолон, М. Симчич [120]; [480]; [871].

Сучасні науковці спробували проаналізувати потуги української соціології радянського періоду. Т. Лапан, Б. Микитів висвітлили діяльність перших соціологічних центрів у регіоні: лабораторії конкретно-соціальних досліджень Львівського державного університету ім. І. Франка; відділу конкретно-соціологічних досліджень Інституту суспільних наук Львівського державного університету ім. І. Франка; відділу соціологічних досліджень Львівського відділення Інституту економіки АН УРСР [608].

В останні роки історики інтенсивно розробляють питання, пов'язані з дослідженням механізмів і методів політики радянської влади у галузі релігії. Прикарпатський дослідник І. Андрухів проаналізував конфесійне життя на Прикарпатті в 40–80-х рр. ХХ ст. крізь призму політичного курсу радянського керівництва [150]; [149]. Неоднозначні відносини держави та Церкви у другій половині ХХ ст. досліджують сучасні київські науковці В. Бондаренко, Б. Андрусишин [228]; [229]; [147]; [148]. Київський політолог В. Войналович висвітлив партійно-державну політику щодо релігії і Церкви в УРСР у 1940–1960-х рр. ХХ століття [297]; [298]. Регіональний контекст державно-церковних відносин виокремили О. Суцук, К. Якуніна, С. Жилюк, Л. Третяк [902]; [1030]; [924]. Релігійні процеси в західних областях у 1953–1964 рр. викладені в кандидатській дисертації А. Моренчука [1075]. Значний внесок у дослідження західноукраїнської церковної проблематики зробив також полтавський релігієзнавець В. Пащенко [759]; [758]. Становищу Греко-Католицької Церкви, відносинам греко-католицького духовенства із радянською владою присвячено

праці В. Марчука, В. Сергійчука, Б. Боцюрківа, С. Гуркіної, В. Чернописької [655]; [869]; [243]; [384]; [992]. Особливості релігійної ситуації на Буковині у другій половині ХХ ст. розглянули В. Докаш та В. Лешан [428]; [612], а на Закарпатті – В. Піпаш, В. Дмитрук, Л. Капітан [790]; [418]; [492]. Становище Православної Церкви у зазначений період відтворили О. Бажан, П. Яроцький, С. Головащенко, В. Климов, О. Саган, Ю. Данилюк, Н. Шліхта, В. Милусь [168]; [479]; [857]; [856]; [1082]; [390]; [1008]; [1007]; [677]. Суть войовничого атеїзму та розмаїття його зв'язків з етнополітичними процесами розкрили сучасні дослідники Н. Шліхта, М. Кирюшко [1006]; [516]. Зокрема М. Кирюшко підтвердив: атеїзм як інтелектуальна теорія був залежний від диктату влади, він здебільшого підтримував соціальні й політичні рухи, які дестабілізували демократичне суспільство, підштовхували особистість до антиморальних, антисоціальних вчинків [516, с. 112]. В. Єленський, П. Бондарчук досліджували проблеми релігійності населення України [440]; [439]; [233].

Основні аспекти й напрями історичного розвитку лінгвістики свого часу дослідили І. Білодід, О. Мельничук, Л. Паламарчук, В. Перебийніс [218]; [217]; [219]; [124]; [741]; [742]; [774]. Щоправда, авторам часом бракувало об'єктивності: з ідеологічних міркувань одні праці, які, урешті, не витримали випробовування часом, занадто вихваляли, інші ж таврували як «націоналістичні» або ж взагалі замовчували. Розвиток української граматики схарактеризував В. Русанівський [850]; [851]. Специфіку мовної політики КПРС на українських землях у другій половині 40-х – 80-х рр. ХХ ст. дослідили Т. Марусик, Л. Масенко, О. Бажан, В. Масненко, М. Ярмоленко [653]; [654]; [656]; [657]; [173]; [172]; [165]; [166]; [167]; [658]; [1038]. Особливості розвитку української мови в період лібералізації радянського суспільства (1953–1964) визначили І. Павлова та О. Тєвікова [735]. Колектив Інституту мовознавства ім. О. Потебні НАН України (В. Скляренко, Т. Лукінова, С. Єрмоленко, В. Німчук, П. Гриценко, І. Єфименко, Г. Зимовець та ін.) висвітлили повоєнні

здобутки українських мовознавців [94]. П. Селігей здійснив загальний огляд мовознавчих досліджень у другій половині 40-х – першій половині 80-х рр. ХХ ст., простежив розвиток основних наукових напрямів [866]. Історичний розвиток української лексикографії, формування та здобутки львівської лексикографічної школи вивчали У. Єдлінська, О. Кровицька та ін. [436]; [584]; [585]. Досягнення української діалектології у другій половині ХХ ст. узагальнили П. Лизанець, Н. Хобзей [614]; [963]; [964].

Від початку 1990-х рр. вітчизняне літературознавство рухалося у напрямку широкого осмислення актуальних проблем української літератури як в її національній, іманентній підоснові, так і в світовому, загальноєвропейському контексті. Новітні дослідження охоплюють вивчення суспільно-політичної атмосфери, етапів формування української поезії, художньої літератури, літературної критики в другій половині ХХ століття. Проблеми стосунків партійного радянського керівництва та літературної інтелігенції в 1960–1980 рр. висвітлив О. Бажан, який описав заходи ідеологічного контролю з боку політичного керівництва за формуванням видавничих планів, за публікацією окремих видань суспільно-політичної, наукової та художньої літератури [171]. Українські літературознавці М. Ільницький, Р. Іваничук, М. Шалата, І. Моторнюк, М. Вальо, Л. Голомб, П. Ходанич, С. Лис, Р. Гром'як висвітлили особливості трансформації літературного процесу у другій половині ХХ століття [464]; [465]; [457]; [458]; [994]; [694]; [271]; [343]; [966]; [616]; [615]; [377].

Діяльність письменницької організації Закарпаття висвітлили О. Мишанич, В. Керечанин, О. Довганич [685]; [510]; [425]; [426]. Літературну атмосферу на Прикарпатті в другій половині ХХ ст. схарактеризували Т. Салига, С. Хороб, В. Качкан; зокрема, акцентовано увагу на творчості С. Пушика, Я. Яроша, Н. Стефурак, М. Аронця, Ю. Андруховича [858]; [859]; [968]; [969]; [504]; [503]; [506]. Розвиток літературознавства на Рівненщині висвітлив, спираючись на

спогади, І. Пащук [762]. Г. Бостан, Л. Бостан, Г. Жерновой присвятили свої студії вивченню румунської літератури в Чернівецькому університеті [239]; [441].

Теоретичні основи розвитку українського фольклору були об'єктом зацікавлення А. Іваницького, О. Киченка, Є. Луня, М. Глушка [456]; [454]; [517]; [636]; [334]. Стан української фольклористики у другій половині ХХ ст. в західних областях УРСР вивчали Р. Кирчів, М. Дмитренко, М. Чернопиский [515]; [414]; [991]. О. Бріцина, Т. Шевчук узагальнили проблеми функціонування української фольклористики [252].

Напрями державної політики у галузі українського мистецтвознавства у другій половині ХХ ст., особливості впливу пропаганди радянської ідеології через мистецтво та наслідки цього процесу вивчали В. Бадяк, Т. Марусик, Л. Крупник, О. Бажан, Н. Мусієнко, О. Голубець, М. Нестайко [162]; [653]; [654]; [588]; [587]; [171]; [172]; [174]; [170]; [695]; [350]; [707]; [1077]. Процес розвитку українського мистецтвознавства у другій половині ХХ ст. став об'єктом вивчення О. Новицької, О. Петрової, О. Роготченка, Д. Крвавича, В. Овсійчука, С. Черепанової, Т. Кара-Васильєвої, О. Федорука, Г. Скляренко, Г. Скрипник, В. Сидоренка [1078]; [780]; [836]; [835]; [575]; [495]; [497]; [496]; [945]; [881]; [879]; [880]; [882]; [884]; [870]. Наукові студії О. Авраменко, А. Пучкова, Н. Кондель-Пермінової, Е. Димшиця [141]; [817]; [549]; [408] характеризують окремі види українського мистецтва повоєнної доби.

Потрібно віддати належне діяльності Інституту проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України, який проводить фундаментальні дослідження в галузі всіх видів сучасного мистецтва, актуалізує важливі проблеми теорії та історії національної культури [576]; [577]; [810]; [946]; [947]; [948]. Умови і засоби функціонування мистецької критики періоду радянського тоталітаризму/авторитаризму висвітлила О. Новицька [1078]; [713].

Творчу спадщину українських мистецтвознавців, генезис мистецтвознавчої культури другої половини ХХ ст. узагальнив Р. Яців [1043]; [1046]; [1047].

Дослідження мистецького життя Львова другої половини ХХ ст. однією із перших започаткувала О. Ріпка [831]. На підставі виставкової діяльності Львівської картинної галереї та інших музеїв авторка відтворила ретроспективу мистецького життя Львова як центру художньої культури західних областей УРСР, розкрила роль творчості Р. Сельського і М. Сельської, Л. Медвідя, О. Мінька, П. Марковича, К. Звіринського, З. Флінти, В. Патики, В. Бажая у мистецькому житті Львова 1950–1980 рр.

Процесу творення львівської мистецької школи присвятили фахові розвідки О. Граб, Р. Шмагало, М. Ваврух, Є. Шимчук [365]; [364]; [1009]; [1057]; [261]; [1005]. У дисертації «Мистецьке середовище Львова другої половини ХХ століття (соцреалізм і свобода творчості)» О. Голубець проаналізував трансформації у мистецькому середовищі Львова, зумовлені приходом польської влади у середині ХХ ст. на зміну авторитаризму, а згодом – гітлерівського окупаційного режиму, радянського тоталітаризму. У роботах представлено основні напрями і наслідки ідеологічної агресії, демографічних і культурологічних катаклізмів [346]; [348]; [1062]; [345]; [350]; [347]. Автор виділив важливий фактор «прориву шістдесятників» у період відлиги 1960-х рр. і процеси утвердження пріоритету творчої індивідуальності у 1970-х – середині 1980-х рр.; наголошено на винятковій стійкості львівського мистецького середовища і його здатності до швидкої реактивації в період відродження державної незалежності.

Формування та діяльність Львівського державного інституту прикладного та декоративного мистецтва (1946–1994), згодом Львівської академії мистецтв (1994–2004) та Львівської національної академії мистецтв (2004), яка сьогодні утверджує національний етап мистецької освіти, дослідили В. Бадяк, А. Каліш, О. Ігнатенко [163]; [161]; [160]; [491]; [461].

Особливості розвитку українського образотворчого мистецтва в західних областях УРСР стали об'єктом уваги Ю. Лащука, Л. Рибенко, О. Роготченка,

В. Виткалова, І. Небесника, М. Мусій [609]; [829]; [833]; [834]; [284]; [702]; [696]. Історію декоративного мистецтва Західного Поділля у другій половині ХХ ст. описала О. Дяків [1066]; [434]. Мистецтво народної кераміки Волині другої половини ХХ ст. проаналізувала Г. Істоміна [471]; [470]. Історію розвитку буковинської образотворчої кераміки узагальнила І. Міщенко [690], зосередивши увагу на аналізі творчості художників П. Грицика, С. Вірсти, І. Салевича, К. Гребенщик, родини Римарів. Розвиток української скульптури у другій половині ХХ ст. висвітлили М. Протас та Л. Лисенко [810]; [809]; [811]; [623]. У сучасному мистецтвознавстві з'явилося кілька спеціальних праць про архітектуру Львова другої половини ХХ ст. – Б. Посацького, А. Міщенка, Б. Черкеса, Г. Петришин [802]; [801]; [982]; [779]. 2008 р. вийшла колективна монографія «Архітектура Львова. Час і стилі ХІІІ–ХХІ ст.», присвячена розвитку архітектури міста [85]. Діяльність та здобутки відповідних кафедр Інституту архітектури Національного університету «Львівська політехніка» проаналізували І. Гнесь, Ю. Криворучко, І. Русанова [339]; [578]. Вийшли друком і праці, у яких учені визначили внесок радянських архітекторів у розвиток Львівської архітектурної школи. Окрім того, назвімо студії Б. Черкеса, І. Диди, Т. Клименюк [980]; [981] про Р. Липку, А. Рудницького, завдяки яким збережено класичну традицію архітектурної освіти в регіоні.

Неабиякий інтерес викликала наукова праця Р. Яціва про художні особливості, естетичні цінності львівської графіки другої половини ХХ ст. [1043], у якій автор уперше дав наукову інтерпретацію мистецтва графіки у Львові як явища за весь повоєнний період. Творчість українського графіка, маляра О. Кульчицької, з ім'ям якої пов'язане відродження гравюри на західноукраїнських землях, розглянули Л. Кость, В. Семенюк [565]; [868]. Історичні етапи розвитку художнього мистецтва Івано-Франківщини в окреслений період стали об'єктом дослідження І. Чмелик, яка узагальнила весь мистецький та культурно-суспільний досвід краю, проаналізувала творчість

окремих митців у контексті історичних реалій регіону, схарактеризувала стилістичні напрями, що виникли в образотворчому мистецтві, в їх різноманітності й розвитку [1088]. Наукову діяльність прикарпатського мистецтвознавця і художника А. Фіголя, котрий досліджував культуру Галицько-Волинського князівства, розкрили Б. Бойчук, І. Коваль, І. Миронюк, Ю. Совтус, В. Лукань, Х. Береговська, С. Шумега, В. Шпільчак, Ю. Іванченко, В. Качкан [225]; [224]; [525]; [526]; [633]; [632]; [206]; [1018]; [1015]; [505].

О. Немкович реконструювала музикознавчі процеси у Східній та Західній Україні, вивчила соціокультурні умови, що докорінно різнилися теоретико-методологічними й концептуальними засадами, та особливості розвитку українського музикознавства у зазначений період [704]; [705]; [1076]; [703]. Центром дослідження народної музики окресленого періоду була Львівська національна музична академія ім. М. В. Лисенка. Музикознавці Л. Мазепа, Л. Добрянська, М. Жишкович проаналізували діяльність викладачів Львівської державної консерваторії ім. М. В. Лисенка упродовж другої половини ХХ ст. [641]; [423]; [421]; [422]. На початку 2000-х рр. з'явилося чимало наукових розвідок про історію музичної культури, особливості музичного життя, творчі здобутки молодих композиторів Львівщини та Івано-Франківщини окресленого періоду, серед них виділимо праці Л. Баб'юк, Л. Кияновської [158]; [519]; [521]; [520]; [518]. Відзначмо також появу докторської дисертації «Стильова еволюція галицької музичної культури ХІХ–ХХ ст.», у якій Л. Кияновська дійшла висновків, що у другій половині ХХ ст. про самостійність галицької композиторської школи можна говорити лише умовно: вона розвивалася в найтіснішому зв'язку зі східноукраїнськими регіонами [1067]. Наприкінці 2000-х років з'явилося кілька студій про музичне життя Волині (Н. Кучерук, Н. Карабін, Н. Чернецька) [600]; [494]; [983] та про становлення професійної музичної культури Закарпаття у другій половині ХХ ст. (Т. Пасічник, Я. Рак, Л. Микуланинець) [755]; [676]. Стан музикознавства на Рівненщині, здобутки

Рівненського державного інституту культури, зокрема діяльність В. Старченка (від 1971 р. очолював кафедру духових і ударних інструментів), стали об'єктом аналізу Б. Столярчука, С. Цюлюпи, М. Терлецького [897]; [305]. Доробок композитора М. Колесси (у 1953–1965 рр. очолював Львівську консерваторію ім. М. Лисенка) проаналізували О. Паламарчук, С. Павлишин, Л. Кияновська, Н. Савицька [743]; [733]; [521]; [855].

Конформізм українського театрального мистецтва у другій половині ХХ ст. вивчали Н. Корнієнко, Ю. Станішевський, О. Ковальчук, Г. Фількевич, В. Заболотна, В. Фіалко, Л. Барабан, М. Ветрова [558]; [893]; [892]; [536]; [958]; [443]; [956]; [955]; [182]; [280]. Театрознавець Ю. Станішевський проаналізував тогочасну українську режисерську діяльність. В. Руснак, Й. Баглай, В. Коваль, О. Гаврош, Г. Ігнатович, Г. Борейко реконструювали суспільно-політичний контекст, основні напрями функціонування української театральної культури в західних областях УРСР у другій половині ХХ ст. [853]; [159]; [447]; [462]; [237].

Репрезентативним історіографічним джерелом є дисертації. Їх цінність зростає у зв'язку з тим, що, залишаючись переважно неопублікованими, вони у сукупності характеризують рівень розвитку гуманітарних наук на окремих етапах її існування. У дослідженні використано автореферати кандидатських і докторських дисертацій, присвячених різним аспектам теми.

1.2. Джерельна база дослідження

Емпіричним підґрунтям праці стали різновидові документи органів влади і управління УРСР – СРСР, творчих спілок, наукових організацій та установ, вищих навчальних закладів, спогади та епістолярій, преса, статистика. З цією метою насамперед опрацьовано документи центральних і місцевих архівів України.

У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) використано матеріали фонду 2 – «Рада Міністрів

Української РСР». У ньому містяться документи про роботу Комітету у справах мистецтв при Раді Народних Комісарів Української РСР у галузі мистецтва (1945), Головного управління у справах літератури та видавництва при Раді Міністрів УРСР (1946), з питань діяльності Спілки радянських письменників, художників, композиторів, архітекторів, про роботу театрів, мистецьких і концертних закладів, з питань діяльності Комітету у справах мистецтв при Раді Міністрів Української РСР, про розвиток образотворчого мистецтва та роботу художніх музеїв України, про роботу державних архівів в Українській РСР та підготовку і видання «Історії міст і сіл Української РСР», про діяльність Уповноваженого у справах релігій при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР.

У Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України) опрацьовано, зокрема, справи фонду 1 (Центральний комітет Компартії України, 1917–1991 рр.) – оп. 23 (Документи загального відділу (особливий сектор) ЦК Компартії України (секретна частина), 1941–1959 рр.); оп. 24 (Документи загального відділу ЦК Компартії України (секретна частина), 1950–1967 рр.); оп. 70 (Документи відділу пропаганди і агітації ЦК Компартії України, 1941–1967 рр.); оп. 71 (Документи відділу науки і вищих навчальних закладів, 1951–1967). Матеріали ЦДАГО України дали змогу докладніше розкрити діяльність Управління у справах вищої школи, Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, АН УРСР, Львівського філіалу Академії наук УРСР, кафедр суспільних наук після XX з'їзду КПРС, роботу Уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР.

В архіві Президії НАН України (у 1936–1991 рр. – Академія наук УРСР) проаналізовано документи Відділення суспільних наук НАН України: протоколи засідань бюро Відділення (1943–1963); документи про роботу Загальних зборів Відділення (1944, 1949–1963); листування з ЦК КП(б)У, з установами Відділень з питань наукової діяльності установ Відділення (1951–1960); листування з ЦК ВКП(б), ЦК КП(б) України про реорганізацію Інституту історії України; звіти

про роботу бюро Відділення (1945, 1951). Проаналізовано звіти про наукову і науково-організаційну діяльність Відділення економіки, історії, філософії і права, звіти про роботу наукових рад Відділення (1969, 1974, 1975); звіти про наукову і науково-організаційну діяльність Відділення літератури, мови і мистецтвознавства (1960, 1963, 1967, 1969–1972, 1981, 1983–1989).

У Державному архіві Львівської області опрацьовано матеріали фонду 7 «Львівський державний педагогічний і учительський інститут Народного Комісаріату освіти УРСР, м. Львів, 1944–1955 рр.; Львівський державний педагогічний інститут Міністерства освіти УРСР, м. Львів, 1955–1960 рр.». У фонді 7 проаналізовано справи, які містять річний звіт про роботу педагогічного й учительського інституту за 1944–1945 рр., звіти про роботу кафедр інституту за 1946–1947 рр., протоколи засідань кафедри марксизму-ленінізму за 1948–1950 рр., звіти про роботу кафедр інституту за 1951–1953 рр., звіти кафедр про науково-дослідну роботу за 1958 р. Використано матеріали фонду 119 «Львівський державний університет ім. І. Франка, 1944–1970 рр.» – оп. 7 (Звіт про науково-дослідну роботу університету за 1946 р. і теми доповідей на березневій конференції); оп. 7 (Накази, директивні листи Міністерства вищої школи СРСР і Управління у справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР, 1947 р.); оп. 7 (Звіти кафедр і факультетів про наукову роботу за 1947–1948 рр.); оп. 7 (Тематичні карточки і звіти членів кафедр філософії і політичної економії про науково-дослідну роботу за 1956 р.); оп. 7 (Отчеты факультетов и кафедр о научно-исследовательской работе за 1958 г.); оп. 7 (Звіти кафедр, Інституту суспільних наук про науково-дослідну роботу за 1964 р.), оп. 7 (Звіт про наукову діяльність Інституту суспільних наук університету за 1968 р.). У фонді 1694 «Львівське відділення Спілки художників Української РСР» використано матеріали про результати роботи Спілки. Опрацьовано документи фонду 2009 «Львівська організація Спілки письменників України, 1944–1965 рр.».

У Державному архіві Івано-Франківської області використано фонд 1345 «Івано-Франківський державний педагогічний інститут 1950–1972 рр.», в якому проаналізовано звіти про науково-дослідну роботу інституту за 1950–1960-ті рр.; про науково-дослідну роботу кафедри марксизму-ленінізму за 1950–1960-ті рр.; про науково-дослідну роботу кафедри історії КПРС та наукового комунізму за 1960-ті рр.; про науково-дослідну роботу кафедри історії за 1960-ті рр.; про науково-дослідну роботу кафедри української мови і літератури за 1964–1965 навчальний рік; про науково-дослідну роботу кафедри філософії за 1965 навчальний рік; про науково-дослідну роботу кафедри філософії і політекономії за 1968 навчальний рік; листування з Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти СРСР та УРСР по питаннях діяльності інституту за 1970 рік та ін.

У Державному архіві Тернопільської області опрацьовано фонд 21 «Тернопільський педагогічний університет ім. В. Гнатюка, м. Тернопіль, 1939–2005 рр.», в якому опрацьовано протоколи засідань вченої ради, кафедр інституту, засідань рад факультетів, кафедр, протоколи загальних зборів професорсько-викладацького складу, протоколи-стенограми нарад представників кафедр, засідань місцевого комітету профспілки; перспективні і річні плани науково-дослідної роботи інституту, факультетів і кафедр; плани підвищення наукової кваліфікації викладачів, відомості про підготовку до друку монографій, статей, рецензій і дисертацій, досвід роботи кафедр; наукові праці, статті, збірники, нариси, автореферати дисертацій, тематичні картки навчально-дослідної роботи викладачів; стенограми і конспекти лекцій, тези та доповіді професорсько-викладацького складу, рецензії на програми викладання окремих предметів, списки наукових публікацій. Вивчено також матеріали фонду 3140 «Обласна редакційна колегія з написання тому «Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область», де в справі 11 подано документи про хід написання

історії населених пунктів Тернопільської області (1962–1973), що дає змогу проаналізувати етапи та результати підготовки вказаного тому.

У Державному архіві Волинської області використано справи фонду 376 «Волинський державний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, 1946–1999 рр.»: накази, директивні вказівки Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР; накази ректора з основної діяльності; протоколи засідань Вченої ради, ректорату, кафедр; плани роботи; документи (протоколи, плани, звіти) про роботу методичної ради, про роботу факультетів.

У Державному архіві Чернівецької області опрацьовано матеріали фонду 82 «Чернівецький державний університет, 1944–1970 рр.», насамперед документи наукової частини за 1944–1968 рр.; матеріали науково-дослідної роботи факультетів і кафедр університету; науково-дослідного сектору за 1962–1974 рр.

Становлення та розвиток, наукову діяльність, структурні зміни, численні реорганізаційні процеси науково-дослідних інститутів, університетів розкривають збірники матеріалів, довідникові видання останнього двадцятиліття: «Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України – 75, 1930–2005: Матеріали до історії», «Інститут історії і політології: 70 років педагогічної, наукової й громадської діяльності. Івано-Франківськ», «Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича Національної академії наук України. Наукова діяльність, структура, працівники», «Історичний факультет Львівського національного університету ім. І. Франка (1940–2000)», «Кафедра археології та історії стародавнього світу Львівського національного університету ім. І. Франка. 100 років (1905–2005): Довідник», «Історичний факультет Ужгородського національного університету: Біобібліографічний довідник», «Осередок освіти, науки, культури: Ужгородському національному університету – 50 років», «Факультет історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (1940–2011 рр.)»

[94]; [93]; [96]; [98]; [502]; [99]; [725]; [942]. У виданні «Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали» в 3-х т. опубліковані документи і матеріали про культурні процеси в західних областях УРСР, діяльність творчих спілок, культурно-освітніх і мистецьких закладів, тенденції розвитку науки [106]; [107]; [108].

Особливе місце у джерельному комплексі дисертації посідають узагальнювальні дослідження – здебільшого колективні праці синтетичного характеру, присвячені організації та діяльності наукових установ у західних областях УРСР, функціонуванню академічних дисциплін, певним сферам суспільного життя. Власне, написання колективних робіт було характерною рисою радянської історичної науки. Вони сприяли уніфікації наукового стилю, однак відрізнити одного автора від іншого стало майже неможливо, а поняття «творчість» було спотворене. Зокрема, стан української гуманітаристики засвідчують наукові видання: «Розвиток науки в західних областях Української РСР за роки Радянської влади. 1939–1989», «Історія українського мистецтва: у 5 т. / НАН України. – Т. 5: Мистецтво ХХ століття», «Історія української літератури ХХ століття. У двох книгах. Кн. 2. (1960–1990-ті роки)», «Історія української філософії: хрестоматія», «Історія української культури. У п'яти томах. Том 5. Українська культура ХХ – початку ХХІ століть. Кн. 3. Культура та розвиток науки і технологій в Україні», «Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття», «Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ століття», «Професійна музична культура Закарпаття: етапи становлення: зб. ст., есе про музичну культуру Закарпаття. Вип. 1». Колективи авторів намагалися відтворити цілісну картину наукового життя у зазначений період [125]; [103]; [102]; [104]; [101]; [111]; [109]; [121].

На увагу заслуговують бібліографічні збірники, довідники, книжкові огляди, рецензії. Однією з перших виданих в Україні серійних бібліографій, присвячених провідним діячам науки, була серія «Вчені Української РСР»,

започаткована у 1956 р. ЦНБ АН УРСР за рішенням Президії АН УРСР з метою популяризації досягнень українських науковців та ознайомлення з їхнім життєвим шляхом і науковим доробком. Відповідно до рішення Президії АН УРСР у 1968 р. ЦНБ АН УРСР започаткувала загальнонаукову серію видань «Біобібліографія вчених УРСР» (від 1992 року – «Біобібліографія вчених України»). Вона містить біобібліографічні покажчики праць академіків та членів-кореспондентів НАН України. За 1968–2009 рр. у цій серії видано понад 250 персональних біобібліографічних покажчиків праць провідних науковців України [113, с. 9]. Бібліографічні покажчики дають уявлення про кількісні параметри праць та їх тематичну спрямованість, що полегшує пошукову роботу дослідника. Значну частину праць у бібліографічних покажчиках становлять розвідки фахівців гуманітарних наук, які прослідкували тенденції і напрями розвитку історичної, філологічної, філософської та мистецтвознавчої наук у повоєнний період: «Археологія України. Бібліографічний покажчик 1981–1990», «Краєзнавці Прикарпаття (XX ст.): Довідник», «Бібліографія історії української філософії 1960–2005 рр.», «Письменники Волині – члени Національної Спілки письменників України. Бібліографічний покажчик», «Письменники Львівщини: біобібліографічний довідник», «Письменники Срібної Землі: до 60-річчя Закарпатської організації Національної спілки письменників України», «Художники Закарпаття: до 55-річчя Закарпатської організації Національної Спілки художників України», «Слов'янська філологія на Україні (1963–1967 рр.): Бібліографія. Ч. 1. Мовознавство, фольклористика», «Слов'янська філологія на Україні (1968–1976 рр.): Бібліографічний покажчик. Ч. 2.: Літературознавство. – Вип. 1. Загальні питання слов'янського літературознавства. Українська література», «Слов'янська філологія на Україні (1977–1981 рр.): Бібліографія. Ч. 1. Мовознавство, фольклористика», «Український обрядовий фольклор західних земель: Музична антологія (Бесарабія. Бойківщина. Буковина. Волинь. Галичина. Гуцульщина. Закарпаття.

Лемківщина. Підляшшя. Поділля. Полісся. Покуття. Холмщина)», «Друковані праці наукових співробітників установ Західного наукового центру АН УРСР за 1979 рік: Бібліографічний покажчик», «Друковані праці наукових співробітників установ Західного наукового центру АН УРСР за 1981 рік: Бібліографічний покажчик», «Друковані праці професорів, викладачів і співробітників Львівського університету за 1966–1970 роки: Бібліографічний покажчик», «Праці наукових співробітників Інституту суспільних наук АН УРСР, 1951–1969: Бібліографічний покажчик» та ін. [154]; [571]; [212]; [116]; [117]; [118]; [971]; [130]; [131]; [132]; [134]; [89]; [90]; [91]; [119].

Колектив Інституту енциклопедичних досліджень НАН України підготував бібліографічний покажчик «Науковці України ХХ–ХХІ століть: метабібліографія» [113], у якому зібрано та структуровано інформацію про видані в Україні персональні бібліографічні видання, присвячені науковцям України (докторам наук, членам-кореспондентам, академікам) ХХ–ХХІ ст.

Наукове узагальнення передбачає використання документів особового походження, зокрема мемуарів. При цьому не можна забувати, що ці джерела, зазвичай, містять некритичні характеристики своїх однодумців або необ'єктивне ставлення до опонентів. Тому у цій роботі з'ясовано політичні й ідеологічні уподобання авторів мемуарів, відокремлено в них об'єктивне від суб'єктивного. Крім того, зроблено відповідну селекцію мемуарів. Показано, що чимало творів таких авторів, як-от: Я. Дашкевича, С. Макарчука, Г. Нудьги, М. Ільницького, Р. Яціва – виходять за межі звичайних спогадів.

1.3. Теоретико-методологічні засади дослідження

У радянській методології історії було нормою виводити методи історичного дослідження із марксистсько-ленінської теорії суспільного розвитку як матеріального природно-історичного, тобто закономірного й незалежного від волі й свідомості людей, процесу, як прогресивного природно-історичного

процесу зміни суспільно-економічних формацій. Таке розуміння історії поєднувалося з марксистською теорією пізнання як теорією відображення і нав'язувало історичній науці жорсткі рамки філософського панлогізму у сенсі загальної пізнаванності розумно й логічно влаштованого світу. Отже, історія, щоб вважатися наукою, мала зосереджуватися на логічному пізнанні логічних законів суспільного розвитку. Фактично це вело до виключення з об'єкту дослідження всього того в історії людства, що не сприймалося як логічне й раціональне, особливо з огляду на природно-історичний закон зміни формацій. Пропагувалися методи дослідження, що перебували в колі формаційної теорії, а психологічний, культурно-історичний, етнологічний та інші поширені в західній історіографії методи заперечувалися як буржуазні, односторонні, суб'єктивістські [561, с. 327]. Тож проблеми філософії та методології соціогуманітарних наук (враховуючи антропологію, етнологію, націологію, філософію історії, релігії, літератури і мистецтвознавства) перебували під прискіпливим ідеологічним контролем [624, с. 622].

До кінця 80-х рр. ХХ ст. у своїх працях дослідники висвітлювали основні аспекти вивчення національної культури, посиляючись насамперед на роботи Л. Моргана, Ф. Енгельса та К. Маркса. Безумовно, такі умови розвитку історичної науки в Україні обмежували та гальмували історіографічний процес, бо багато наукових праць та підручників з історії не публікувалися, зберігалися у спецховищах і були недоступні. Однак необхідно розуміти і враховувати той факт, що пізнавальний науковий історичний матеріалізм відрізнявся від пропагандистського марксизму-ленінізму. Тобто упереджене ставлення до матеріалістичного розуміння історії теж призводило до хибних висновків та оцінок, зроблених сучасними дослідниками щодо праць вчених радянського періоду [919, с. 105].

Базовим терміном роботи є поняття «гуманітарні науки». В «Українській радянській енциклопедії» (1979) дано визначення терміна «гуманітарний» (від

лат. *humanitas* – людська природа, освіченість; людство) – такий, що має відношення до свідомості людини й людського суспільства, а гуманітарні науки – суспільні науки (історія, політична економія, філологія, право та ін.) [940, с. 212]. Визначено, що гуманітарна освіта – сукупність знань у галузі суспільних наук і пов'язаних з ними практичних навичок та вмінь. Гуманітарну освіту в галузі філософських, історичних, філологічних, економічних, юридичних і педагогічних наук, мистецтвознавства, різних видів мистецтва, культури тощо забезпечували, в основному, університети й галузеві вузи, а з ряду спеціальностей – середні спеціальні навчальні заклади [940, с. 212]. Під час науково-технічного прогресу в гуманітарні науки все частіше проникали методи природничих і технічних наук (кібернетики, математичного моделювання та ін.), розвиток природознавства і техніки вимагав від спеціалістів глибшої методологічної підготовки і знання суспільних наук [359, с. 446].

Унаслідок падіння комуністичного режиму й розпаду СРСР зазнала краху підпорядкована офіційній ідеології радянська методологія історії, заснована на формаційній парадигмі інтерпретації всесвітньої історії. Мало зарадили й спроби перейняти поширені на Заході позитивістські, неопозитивістські, герменевтичні, феноменологічні методологічні підходи [1070, с. 1]. Після підняття «залізної завіси» в українській філософії науки відбулися зрушення: з потоком західноєвропейської й американської літератури в філософський простір проникли антифундаменталістські настанови, ідеї соціокультурної зумовленості пізнання, плюралізм методологій [849, с. 32–33].

У західній філософії загальні проблеми методології гуманітарних наук представлені розділом під назвою «Філософія суспільних наук»: термін «філософія» вказує, що його проблематика виходить за межі пошуку методологій у класичному розумінні методу (т. зв. методологіям). Адже слово «метод» у випадку гуманітаріїв набуває особливого смислового відтінку – символізує їхню відповідальність за вибір шляху з минулого в майбутнє націями,

цивілізаціями і людством загалом [624, с. 619]. Вражаючий успіх природничих наук у Новий час спонукав гуманітарні науки наслідувати методологію природничих наук. Постало питання, яка з наук має бути засадничою в поясненні суспільних явищ. На межі XIX–XX ст. в опозицію до натуралістичного розуміння методологічної єдності всіх наук стали гуманітарії, які наполягали на принциповій методологічній відмінності гуманітарних наук від природничих. Неокантіанці баденської школи В. Віндельбанд та Г. Ріккерт протиставили дві групи наук за ознакою узагальнення – індивідуалізація: природничі науки спрямовані на відкриття узагальнень (вони «номологічні»), гуманітарні науки – на індивідуалізацію («ідіографічні») [624, с. 620]. Перехід від універсалізму до індивідуалізації позначений підкресленням унікальності культур різних етносів, націй, цивілізацій, а також неповторних особливостей їхньої історії [624, с. 621].

Розбіжність між законами й, відповідно, науками виявили В. Дільтей і неокантіанці. Якщо перші закони панують у природі та представлені у природничих науках, то другі – в «духовних науках». За природознавством та його окремими галузями на той час уже усталився статус наук. Натомість дисципліни, спрямовані на вивчення сфери людської культури, моралі, історії, мистецтва лише відвойовували право називатися науками [289, с. 52–53]. Поклавши в основу обґрунтування гуманітарного знання цілісність і повноту людського «життєздійснення», В. Дільтей розглядав й сам процес обґрунтування як іманентний життю, внаслідок чого його підхід набуває чітко вираженої методологічної рефлексії, яку мислитель називає самоосмисленням [289, с. 63]. Специфіка історико-гуманітарного знання у В. Дільтея не зводилася лише до методологічних відмінностей. Крім того, «духовні науки» у В. Дільтея – не те ж саме, що «науки про культуру» в неокантіанців; «духовні науки» охоплюють набагато ширшу, внутрішньо диференційовану сферу, що включає поряд з історичною наукою філологію, мистецтвознавство, релігієзнавство та ін., тобто гуманітарні науки в цілому [289, с. 114].

Наявність у гуманітарних наук чітких методів дослідження усвідомлюється в межах герменевтики, основи якої закладено німецьким філософом Ф. Шлейєрмахером наприкінці XVIII – початку XIX ст. Як методологічну основу гуманітарного знання її розробляв В. Дільтей, а вже у XX ст. – Г. Гадамер (онтологічна герменевтика), П. Рікер (гносеологічна герменевтика) і Е. Бетті (методологічна герменевтика). Г. Гадамер постійно підкреслював, що специфіка гуманітарних наук полягає у належності до предмету пізнання того, хто пізнає, так що гуманітарні науки не повинні механічно копіювати методологію природознавства. Хоча у соціальному пізнанні філософ і допускає вживання методів природничих наук, але все ж наполягав на врахуванні особливого предмету гуманітарного знання [1056, с. 8].

Автори багатотомного видання «Encyclopaedia Britannica» (1961) зарахували гуманітарні науки до навчальних дисциплін, які відрізняються за змістом та методикою від природничих та біологічних наук та менш помітно від суспільних наук. Сюди належить мова та література, прикладне мистецтво, філософія та історія, яка є чи не найбільш дискусійною [1051, р. 876]. Хоча гуманітарні науки не припускають особливих філософських учень, у них існує чітка межа розрізнення людини і природи, людського і надприродного. Беручи до уваги ці два факти, зазначмо, що у різний час і різними школами визнано, що гуманітарні науки неабияк пов'язані з натуралізмом чи релігією. Вважалося, що грецька та латинська мови були джерелом знань, мудрості та красномовства в часи Цицерона, тоді як гуманітарні науки означали мову та літературу Стародавньої Греції та Риму (література включала курс філософії, історії та ораторського мистецтва) [1051, р. 877]. У вказаному виданні також стверджено: історичне та компаративне вивчення мов і загальне мовознавство наближають за своєю метою та методами до природничих наук, а потім виявляють спільне підґрунтя з такими суспільними науками, як психологія, антропологія та соціологія. Література – це ядро гуманітарних наук, яка одночасно розвивається з мовою. У гуманітарній

освіті література довгий час служила головним та єдиним прикладом естетики. До неї входило академічне (наприклад, критичне та історичне) вивчення образотворчого мистецтва, особливо малювання та музики. Пізніше гуманітарні науки зміцнювали свою позицію, доповнювалися і посилювалися вивченням літератури [1051, р. 877]. Дві секції гуманітарних наук, філософія та історія, є унікальними за своїми чіткими методами, які можуть бути застосовані до інших дисциплін. Півтора століття тому історичний метод домінував у всіх галузях гуманітарних наук та досліджень, особливо у літературній критиці. Історичний метод, звичайно, застосовували не тільки в гуманітарних науках, а й у суспільних, у яких історія через особливий предмет вивчення так часто була політичною, і займала важливе місце. Але історія мала близьку мовну спорідненість з іншими гуманітарними науками: історичною біографією, історіографією – як теорія літератури та філософією історії – як галузь філософії. На теоретичному рівні філософія розглядала питання естетики та гуманітарних наук, займалася питаннями логіки та суспільних наук [1051, р. 878]. Відзначмо і те, що в англійській мові розрізняють «social sciences» (соціальні науки) і «the humanities» (гуманістика, гуманітаристика) у давнішому значенні – вивчення латинської і давньогрецької мов, відповідних текстів; у новітньому – дослідження з літературознавства, мистецтвознавства, культурології, релігієзнавства, філософії [624, с. 619].

Натомість у новітній науковій думці Великобританії («The New Encyclopaedia Britannica», 1993) функціонує таке визначення: гуманітарні науки – це галузі науки, що вивчають людину та її культуру; за допомогою аналітичного та критичного методів досліджують людські цінності та унікальну здатність вираження душі людини [1052, р. 138]. Водночас англійські вчені виокремили чотири теорії щодо визначення гуманітарних наук: теорія загальних гуманітарних наук, за визначенням Р. Крейна, стверджує, що будь-які дисципліни можна досліджувати за допомогою методів гуманітарних наук –

аналізу думки, символічного вираження, включаючи використання мови, тлумачення та інтерпретацію, історичне дослідження. Теорія функціонування мови доводить, що гуманітарні науки характеризує мова, яку вони використовують. Лінгвістичними функціями гуманітарних наук, відповідно, вважають некогнітивну та експресивну функції порівняно з когнітивною та визначальною функціями, які притаманні науковій та суспільно-науковій мові. Теорія особливого призначення доводить радикальний поділ, але не тільки мови, а й мислення – раціонального та образного. Обидві сфери мислення застосовують різні методи, і саме вони утворюють основу для поділу – гуманітарні науки, наприклад, можна поділити на образотворче мистецтво та власне гуманітарні науки («ліберальні науки»). Теорія загального досвіду наголошує на відмінності між «природною» логікою гуманітарних наук, тобто логікою повсякденного життя та специфічною, визначеною ціллю логіки як науки та математики. Ціллю «природної» логіки є просто знання людини, людської природи, ситуації та реального світу, у якому ми перебуваємо [1052, р. 139].

Суспільні науки, вивчаючи поведінку людини в соціальному та культурному аспектах, включають такі дисципліни: культурну (чи суспільну) антропологію, соціологію, соціальну психологію, політологію та економіку. Часто сюди відносять соціальну та економічну географію. Історію вважають суспільною наукою, оскільки певні галузі історичних досліджень є невід’ємним складником суспільних наук. Але все-таки історію відносять і до гуманітарних наук, і до суспільних наук, оскільки її вчення та технічні прийоми знаходять своє відображення по обидва боки [1053, р. 316].

Американські теоретики науки («Encyclopedia Americana. International Edition», 2005) термін «гуманітарні науки» трактують як галузь науки, що стосується людського мислення і культури, включаючи точні науки. Спочатку

застосовувався до вивчення літератури класичної Греції та Риму, а згодом поширився на мову та літературу, мистецтво, історію і філософію [1050, p. 555].

У німецькому наукознавстві («Der Grosse Brockhaus», 1954) вважається: англomовний термін «гуманітарні науки» («моральні науки») виник у середині XIX ст. для позначення групи наук, пов'язаних із культурою загалом або з мистецтвом, правом, мовою, історією, економікою, суспільством [1049, s. 453].

Наукова думка незалежної України синтезує найкращі надбання зарубіжної теорії наукового пошуку. У «Словнику сучасної української мови» (2012) визначено, що гуманітарні науки – суспільні науки, до яких належать історія, філологія, філософія, соціологія, право, мистецтвознавство та ін., і стосуються до людського суспільства, до людини як члена суспільства, до її прав та обов'язків [88, с. 151]. Водночас сучасний український учений В. Лісовий («Енциклопедія Сучасної України», 2006) трактує термін «гуманітарні науки» так: це галузі досліджень, предметом яких є людина як суспільна (культурна, моральна, духовна) істота та все нею створене. На методологічних відмінностях між природничими і гуманітарними науками на межі XIX–XX ст. почали наголошувати у неокантіанстві й герменевтиці, вказуючи на провідну роль методу індивідуалізації у гуманітарних науках (на противагу узагальненням), а також інтерпретації та цінностей [624, с. 619].

Загальна тенденція змін у філософії та методології гуманітарних наук у XX ст. полягала в тому, що в останній третині XX ст., замість намагання відкрити якусь одну об'єднувальну парадигму гуманітарних наук, науковці вважали виправданою практику методологічного плюралізму. Певні методології набули статусу парадигм у межах кількох наук чи навіть для всіх соціогуманітарних наук, зокрема структурно-функціональний підхід, бігевіоризм, семіотика, феноменологія, герменевтика, фрейдизм, автопоетичний системний підхід, структуралізм. Певний метод виникав у межах однієї науки, потім поширювався на інші. Структуралізм з'явився спочатку в лінгвістиці

(Ф. де Соссюр), поширився на літературознавство (Празька школа), на антропологію (К. Леві-Строс) [624, с. 621].

У другій половині ХХ ст. гуманітарні науки, які вже нагромадили значну кількість даних, як справедливо стверджує В. Лісовий, почали зараховувати історію до структури розкриття явища, технології як ступеня розробленості проблеми. Провідна тенденція науки другої половини ХХ ст. – включення історії науки, історії проблеми до структури дослідження як методології – повинна мати конкретний і справді концептуальний характер, виступаючи великою мірою обґрунтуванням наукових міркувань дослідника. Наступна характерна риса історії науки у другій половині ХХ ст. – обрання більш локальних, індивідуалізованих, персоніфікованих проблем. Це ми спостерігаємо й на прикладі нинішнього розвитку українських гуманітарних наук, коли обираються мікропроблеми, здійснюються мікропідходи, на відміну від попередніх етапів розвитку науки. В останній третині ХХ ст. у науковій діяльності набувало все більшої ваги прагнення науковців зіставити свої концепції з концепціями інших науковців. У філософії ця тенденція представлена появою компаративної філософії. Гуманітарії прагнули розвивати свідоме ставлення до вибору ціннісних орієнтацій, замість того, щоб за інерцією бездумно наслідувати стереотипи, джерелом яких часто була злякисна ідеологія (фашизм, комунізм, імперіалізм) [624, с. 622]. На цей процес впливає сучасна компаративістика (з її порівняльно-історичним, порівняльно-типологічним, іншими методами); засоби «загальнологічного характеру» (прийоми): аналіз, синтез, абстрагування, індукція, дедукція, аналогія, моделювання. І, звісно, традиційний системний (частково-системний) підхід (як залишок колишньої панівної методології) – «сукупність загальнонаукових методологічних принципів, що ґрунтуються на розгляді об'єктів як систем»: «залежності», «зумовленості», «взаємодії», «ієрархічності», «всебічності», «змалювання системи». Водночас і такі різноспрямовані «методологічні новації»: «прагнення до цілісності» (з

поверховим її розумінням – як сукупності), «методологічний плюралізм» (без врахування необхідностей), «використання ідей, методів синергетики», «висування на перший план понять невизначеності, вірогідності, хаосу, нелінійності, біфуркації та флуктуації, які відображають характеристики сучасного несталого світу» на рівні традиційних частковостей сприйняття, які зростають [936, с. 33].

Особливість гуманітарних наук вбачають у невід’ємній належності людини до предмету пізнання. У гуманітарному пізнанні речі розглядають не у просторово-часових параметрах: вони є носіями суті та змісту втілення значення «поза межею» цих параметрів, символом прояву людини, де світ даний людині духовно-смысловим чином як ціннісна сутність, яку потрібно зрозуміти і розтлумачити. Цінності та смисло-життєві компоненти у гуманітарних науках безпосередньо входять до змісту знання, тоді як у природничих науках вони здебільшого залишаються зовнішніми [531, с. 14].

Завдання методологій гуманітарних наук полягає у вирішенні насамперед проблеми конструктивного потенціалу діалогу. Аналіз методологічних концепцій гуманітарних наук дозволяє визнати діалогічний та полілогічний характер сучасного гуманітарного дослідження, хоча у природничих науках здебільшого використовуються методологічні схеми усвідомлення діяльності. Цінності та смисложиттєві компоненти в гуманітарних науках безпосередньо входять до змісту знання, а в природничих – вони здебільшого залишаються зовнішніми чинниками [1056, с. 6].

У самих гуманітарних науках виокремлюються теорії-парадигми, які зорієнтовані на стандарти природничих наук, з акцентом на редукції до елементарних складників, функцій тощо (структурна лінгвістика, емпірична історіографія, психоаналіз), і теорії-парадигми, спрямовані не стільки на опис і пояснення об’єкта дослідження, скільки на його залучення у певне відношення, що задає його смислові координати: знання – освіта, ідеологія – історична епоха,

політик – партія тощо (гуманістична педагогіка, феноменологічна соціологія, логотерапія). Гуманітарнонаукова парадигма визначається сукупністю характерних рис усталених, вивіrenих науковою практикою зразків гуманітарного знання, сформованих на широкому світоглядному фундаменті розуміння людиною себе і своєї діяльності у світі, що задає духовно-смысловий і людиномірно-ціннісний вектори досліджуваної предметної сфери [1081, с. 25].

Як відзначає О. Рупташ, гуманітарні науки – це не просто науки, які вивчають людину і створений нею духовний світ, а науки, які роблять людину людиною. Тому правомірно називати їх людиномірними у двох взаємозалежних планах: людина є мірилом гуманітарності і гуманітарність є одночасно мірилом людини [849, с. 29]. Засади гуманітарного пізнання формуються в історичній реальності, яка є динамічним процесом і творенням нових форм. Методологія гуманітарного пізнання формувалася під впливом принципів історизму. Це означає, що, з одного боку, в історичній реальності як сукупності настанов, орієнтирів, зразків ми знаходимо спільне підґрунтя усіх наук. З іншого, парадигми – це результат сукупної пізнавальної діяльності людства, яка має характеристики плинності у соціокультурному контексті [849, с. 21].

Специфіка гуманітарних наук полягає в тому, що, пізнаючи, людина збагачується новими смислами, які впливають на подальше пізнання. Завдяки цьому неперервно створюється людський світ – духовний, культурний, соціальний, забезпечується процес формування самої людини, її гуманності. Смисли – елементи підживлення динамічної і континуальної єдності особистості та культури. Отже, гуманітарні науки, вважає О. Рупташ, підтримують цілісність культури, утверджують спільне підґрунтя людського буття, формують і розвивають особистість, а також конституюють світогляд через осмыслення багатогранних характеристик, форм і способів буття [1081, с. 24].

Теоретико-методологічну основу дисертації становить сукупність принципів й методів пізнання, які ґрунтуються на діалектичних засадах й мають

на меті всебічний, максимально вичерпний аналіз подій, фактів та явищ наукового життя у їхньому діалектичному взаємозв'язку та суперечливій взаємодії, що дало змогу дослідити вплив суспільно-політичних умов на становище гуманітарних наук в західних областях у другій половині ХХ ст. Усі компоненти пропонованої праці базуються на загальнонаукових універсальних засадах об'єктивності, історизму, системності, всебічності, наукового плюралізму, а також на новітніх історіософських напрацюваннях провідних вітчизняних дослідників. Об'єктивність, як засадничий принцип наукової роботи, передбачає використання лише достовірної інформації, неупередженість оцінок та узагальнень дослідника. Такий підхід гарантує уникнення заідеологізованості та дистанціювання від політичної кон'юнктури. Дотримання засад об'єктивності й незаангажованості вкрай необхідне, оскільки у нещодавньому радянському минулому вітчизняна історія була об'єктом перманентних політико-ідеологічних маніпуляцій, а більшість дослідників, насамперед «пожовтневої історії», вимушено виконували соціальне замовлення компартійної верхівки, яке коригувалося «від з'їзду до з'їзду» Комуністичної партії Радянського Союзу або КП України. Зрозуміло, що це унеможливило об'єктивне висвітлення подій, а офіційна історіографія, здавалося, запозичувала в радянської літератури казенний метод «соціалістичного реалізму», застосування якого в історичній науці спричиняло викривлене висвітлення історичного шляху України, що поділявся на «темне дожовтнєве минуле» й «світле пожовтнєве сьогодення».

Використання принципу репрезентативності допомогло виокремити з нагромадженого у процесі наукового пошуку емпіричного матеріалу найбільш сутнісні для висвітлення теми елементи й одночасно з цим уникнути залучення другорядної, малозначущої й повторюваної інформації.

Серед загальнонаукових методів пізнання у пропонованому дослідженні значне місце належить індуктивному та дедуктивному методам. Їх застосування

дало змогу накопичити необхідний емпіричний матеріал й забезпечити обґрунтування теоретичних положень за результатами наукового пошуку. Використовуючи ці методи, авторка, з одного боку, на основі емпіричного матеріалу сформулювала теоретичні положення й дефініції, з іншого – проілюструвала та аргументувала загальні поняття конкретними фактами. Хронологічний метод сприяв вивченню історичних фактів з позицій їх взаємозв'язаного процесу, у якому окремі етапи порівнювалися з метою виявлення об'єктивних закономірностей нагромадження історіографічних знань. Натомість проблемно-хронологічний метод дав змогу глибше зрозуміти бачення вченими процесів і явищ шляхом виділення їх в окремий предмет дослідження. З допомогою біографічного методу персоніфіковано розвиток теми, простежено творчий шлях окремих науковців.

Крім того, використано й інші загальноісторичні методи дослідження. Зокрема, історико-генетичний дав змогу показати внесок у вивчення української гуманітарної проблематики науковців радянського періоду, виявити причинно-наслідкові зв'язки та закономірності науково-дослідного процесу. У поле зору автора потрапили й історичні порівняння, зіставлення, паралелі, тобто все те, що включає в себе історико-порівняльний метод. Сенс компаративного підходу зумовлений тим, що українська історична наука тривалий час була представлена двома відгалуженнями – діаспорною та офіційною радянською історичними науками. Тому порівняння дали змогу з'ясувати й оцінити різні погляди авторів на становище та функціонування гуманітарних наук у західних областях УРСР. Цей метод допоміг відшукати причини проникнення в аналізовану літературу помилкових положень та визначити способи їх уникнення в подальшому. Історико-типологічний метод забезпечив доволі важливий бік пізнавального процесу – поділ сукупності об'єктів чи явищ на якісно визначені типи (класи) на основі властивих їм загальних істотних ознак.

Специфіка досліджуваної теми зумовила використання просопографічного методу, тісно пов'язаного з історичною біографістикою. Ідеться про дослідження життєвої траєкторії певної особи в усій сукупності її індивідуальних рис та взаємостосунків з оточенням, а також створення «колективних біографій», коли йдеться про певну групу осіб, пов'язаних тими або іншими зв'язками (професійна діяльність, конфесійна приналежність, родинні стосунки тощо). У нашому випадку це стосується насамперед узагальненої характеристики такої професійної групи, як авторські колективи «Історії міст і сіл Української УРСР»; «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст»; «Матеріалів до словника буковинських говірок»; «Розвиток філософії в Українській РСР», «Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва».

Метод абстрагування використовувався у процесі генералізації зібраного емпіричного матеріалу, визначення головних і визначальних явищ, що сприяло глибшому розкриттю предмета дослідження та формулювання теоретичних положень роботи.

Отже, в основу дисертації покладено традиційні й новітні методологічні засади та відповідні їм оптимальні методи наукової роботи, використання яких забезпечило всебічне розкриття предмету дослідження.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

2.1. Історична наука в західних областях України

В останні десятиліття не тільки з'явилися нові підходи до вивчення історії, а й виникло уявлення про те, що минуле можна нескінченно інтерпретувати. Ідея його багатогранності дозволяє припустити, що єдиної історії не існує, є лише безліч окремих історій. Факт набуває реальності лише тоді, коли він стає частиною людської свідомості, національної пам'яті. Множинність «історій» породжується не тільки етнополітичною складністю пройденого, але й специфікою історичного знання. Теза про те, що це знання єдине і має універсальний набір методів та інструментів пізнання, була відхилена частиною наукового співтовариства. Тому за істориком визнається право на особистий вибір як предмета дослідження, так й інтелектуального інструментарію [937, с. 9].

Наслідком гострих дискусій в історичній науці стала зміна теоретико-методологічних орієнтирів у середині 1980-х рр., яка отримала назву «антропологічного повороту». Акцент у дослідженнях почав зміщуватися від пріоритетного вивчення суспільно-політичних феноменів і соціальних структур до осмислення ролі й місця живої («маленької») людини в історії. З метою виявлення глибинних мотивів поведінки індивідів-учасників цивілізаційного процесу, їхніх ментальних установок, й аксіологічних орієнтирів фахові історики все частіше почали використовувати напрацювання культурної антропології. Відтак, політична історія держави та її регіонів почала поступатися місцем історії культури та «новій культурній історії» [803, с. 137]. Пріоритетом наукових дискурсів на рубежі 1980–1990-х рр. стали проблеми історії радянської доби, які виявилися сфальсифікованими в радянській історичній науці та суспільній свідомості. Злам стереотипів у поглядах на події 1917–1991 рр.

започаткував довгий ланцюг перегляду багатьох спотворень української історії, починаючи з найдавніших часів.

Лише від другої половини 50-х рр. ХХ ст. історична наука СРСР частково звільнилася від «квазімарксистської ідеології», залучивши до свого обігу нові західні трактування історії. Щоправда, ставлення до них визначалося «критикою» немарксистських поглядів, намаганням обстояти «чистоту» марксизму від т. зв. «буржуазних» впливів. Правляча Комуністична партія здійснювала ідеологічний контроль за історією, як, зрештою, і визначала обов'язкові офіційні методологічні засади та принципи в історичній освіті й науковій роботі [450, с. 191]. Щойно після початку демократичних перетворень і розпаду СРСР, стало можливим переглянути методологічні засади історіографії у теоретичному аспекті. В українській радянській історіографії теоретичні проблеми, окрім деяких винятків, фактично не досліджувалися. Кілька теоретичних праць, які тлумачили історичний матеріалізм або характеризували методи наукового пізнання в історії (К. Кундюба, Л. Мельник, А. Санцевич), не могли заповнити прогалини у вирішенні теоретичних проблем, які обговорювали історики та філософи за кордоном [450, с. 192–193].

З марксистсько-ленінської точки зору розвиток історичної науки – не що інше, як боротьба спочатку за формулювання марксизмом об'єктивних законів розвитку людства, а потім за їх утвердження і обстоювання від посягань буржуазної і ревізійної думки. Історична наука й ідеологічна боротьба в марксизмі-ленінізмі вважалися невідривними одна від одної. Це передбачало, що будь-який погляд на історію є обумовлений класовими інтересами, а з іншого боку, будь-яка класова ідеологія базується на сучасних здобутках історичної науки [342, с. 26–27]. Модель радянської історичної науки вважалася зразковою, а марксистсько-ленінські принципи пізнання – непорушними, будь-який інший напрям історичної думки розглядався не інакше, як з точки зору його відповідності критеріям марксистсько-ленінської теорії. Радянський дослідник,

ще тільки приступаючи до аналізу стану немарксистської історичної науки, вже мав готовий вирок для неї: він повинен був говорити про її кризу [342, с. 28]. Кризу буржуазної історичної науки пов'язували з поширенням антиісторизму, з прагненням частини західних дослідників до релятивізму і суб'єктивізму, що, врешті-решт, призвело до заперечення об'єктивного пізнання минулого, відмови від уявлення про реальність історії, історичного процесу [342, с. 28–29].

Історики західноукраїнських областей на рубежі 1980–90-х рр. зосереджували свої зусилля здебільшого на двох тематичних напрямках: перегляді оцінок історії революційного руху в Галичині, Буковині та Закарпатті, діяльності Комуністичної партії Західної України та наслідків так званих соціалістичних перетворень у процесі встановлення радянської влади в цьому регіоні у 1939–1941, 1944–1945 рр. Дедалі більше зростав інтерес до замовчуваних особливостей націоналістичного руху опору, діяльності ОУН та УПА, репресій проти ієрархів і кліру Греко-Католицької Церкви [489, с. 376]. Загалом 90-ті рр. характеризувалися зростанням ролі соціогуманітарних підрозділів Національної академії наук України, адже саме вони зробили істотний внесок у теорію і практику державотворчого процесу.

Як відомо, у повоєнний період різко посилювався ідеологічний диктат партійно-радянських органів на історичну науку, передусім академічну, задля остаточного її одержавлення та перетворення на допоміжний засіб в утвердженні комуністичної ідеології, практики сталінізму в західному регіоні УРСР, який приєднано до СРСР у 1939–1945 рр. Радянська історична наука фактично ставала органічною частиною тоталітарної суспільно-політичної системи і водночас інструментом державної політики. Її соціальна функція полягала у вихованні «радянської людини» на революційних традиціях, на здобутках нового суспільного ладу – соціалізму.

10 та 17 березня 1945 р. відбулася нарада з питань історії України при відділі пропаганди і агітації ЦК КП(б) України, на якій академік АН УРСР

К. Воблий та проф. М. Рубач заявили: «Наші історики на Україні головним чином досліджували політичну історію і лише в деякій мірі займалися історією народного господарства, історією економіки» [3, арк. 146]. М. Супруненко зазначив, що актуальною спірною проблемою в Інституті історії АН УРСР була проблема: «Про питання боротьби українського народу за свою державну незалежність. Останній час ми можемо помітити (я зовсім не хочу вживати таких виразів в тому розумінні, щоб комусь наклеїти ярличка, прошу з цього боку мене так не розуміти) певну тенденцію змазати питання боротьби українського народу і здатність його до створення самостійної держави. Маємо зважити на те, чи не даємо таким, не зовсім точним формулюванням, трактуванням цієї проблеми козирів ворожим таборам, які можуть у своїй пропаганді використати і це» [3, арк. 151]. Прозвучали заяви істориків про неправильне висвітлення історії України періоду ХХ століття, Жовтневого перевороту, але шляхів вирішення цих питань на нараді в 1945 р. так і не знайшли.

Ідейно-політичний та психологічний тиск на учених-істориків, як і суспільствознавців взагалі, здійснювали зібрання при Управлінні агітації та пропаганди ЦК КП(б)У, на яких підлеглі були змушені звітувати перед високим керівництвом, що розпікало підзвітних за найменші провини [530, с. 15]. Особливо яскравою у цьому аспекті стала нарада істориків (квітень – травень 1947 р.), у якій взяв участь Л. Каганович. Перший секретар ЦК КП(б) України «збагатив» історіографію своїми спостереженнями, як він висловився, щодо «серйозних упущень на історичному фронті і корінних помилок в історії України» [530, с. 18]. Особливе занепокоєння керівників викликали справи у західноукраїнському регіоні, зокрема негативне ставлення місцевої інтелігенції до радянської влади з її «новаціями», підтримка місцевим населенням повстанської боротьби, очоленої ОУН(б) [530, с. 20–21]. Оскільки у львівських істориків, як документували партійні документи, «міцно вкоренилися антинаукові погляди на характер історичного процесу, запозичені у

М. Грушевського», то їх, звичайно, не залишили поза увагою. За вказівкою ЦК КП(б)У 1946 р. Львівський обком партії організував кілька розширених пленарних засідань кафедри історії України місцевого університету, на яких було обговорено ставлення до М. Грушевського та його школи. Фактично влада прагнула змусити старих львівських істориків привселюдно каятися за свої «відсталі» переконання. Особливий тиск чинився на провідного західноукраїнського історика І. Крип'якевича, одного з керівників довоєнного НТШ у Львові [530, с. 22]. У постанові ЦК КП(б)У «Про роботу сесії АН УРСР» (квітень 1947 р.) підкреслено: «Вважати абсолютно неприпустимим той факт, що по плану робіт Інституту історії АН УРСР як співавтора праці «Критика буржуазно-націоналістичної концепції Грушевського та його школи» висунуто учня й послідовника Грушевського Крип'якевича І. П.... Вважати це грубою помилкою комуністичної групи Академії наук УРСР» [530, с. 23]. Утім, суттєвих ознак впливу концепції М. Грушевського у працях українських істориків того часу не виявлено. Влада намагалася деморалізувати представників науки, закріпити їхнє становище як слухняних маріонеток, виконавців волі партії [530, с. 24–25].

Як бачимо, в основу тогочасних наукових розробок міцно увійшов марксизм-ленінізм в сталінській інтерпретації як методологічна основа всіх наук, насамперед суспільних. Українських істориків було віддано на поталу спецслужб. Постанова ЦК КП(б)У від 29 серпня 1947 р. «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР» знову нищівно рокритикувала наукові розробки вчених за «спроби» втілити в життя «буржуазно-націоналістичну схему» історії України М. Грушевського та його школи. У ній також відзначено, що «автори робіт з історії України не дали наукового і політичного правильного висвітлення виникнення і розвитку більшовицької організації України та її ролі в соціальному і національному визволенні українського народу; не розкрили всесвітньо-історичного значення

Великої Жовтневої Соціалістичної революції в справі соціального і національного звільнення народів СРСР і возз'єднання всіх українських земель в єдиній УРСР. В роботах не проводиться послідовно та думка, що Україна, як вільна суверенна держава, можлива лише в складі СРСР» [27, арк. 94]. З приводу виконання цієї постанови Управління в справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР закликала всіх завідувачів кафедр, викладачів історії України та історії народів СРСР вишів республіки піднести викладання історії на високий рівень марксистсько-ленінського вчення [27, арк. 96].

Упродовж другої половини 40-х рр. із наукового вжитку швидко витіснилися дефініції «історія України» чи «українська історія», які замінили на універсальне визначення – «історія Української РСР», що стало панівним до кінця 80-х років. Вплив радянського канону позначився і на формуванні тематичної структури досліджень: доба середньовіччя та ранньомодерні часи опинилися на узбіччі наукового-організаційного процесу. Натомість домінували сегменти, пов'язані з вивченням робітничих та селянських рухів кінця XIX – початку XX ст., Жовтневої соціалістичної революції 1917 р. й громадянської війни, «соціалістичного та комуністичного будівництва» [888, с. 12].

Вважати відповідальною за ідеологічні ситуації в Україні тільки московську партійну верхівку було б надмірним спрощенням, справедливо стверджує С. Єкельчик, адже республіканські чиновники й деякі інтелектуали відіграли активну роль у розвитку і змінах офіційної політики пам'яті. Архівні матеріали спростовують також протиставлення місцевих «слуг режиму» і культурних діячів, які начебто сприяли національній справі [438, с. 23].

Для утвердження офіційного бачення історії України важливе значення мали результати інспірованої владою в 1950–1952 рр. дискусії про взаємини між імперським Центром і національною периферією в дореволюційній Росії, яка відбувалася на тлі небувалого домінування великоросійської ідеї, що, починаючи з 1947 р., буквально заповонила суспільство, культуру і науку. В її ході

остаточно утвердилася владна позиція щодо об'єктивного приєднання неросійських народів до Росії та осуду національно-визвольних рухів, спрямованих проти російського панування [1033, с. 35]. У сталінську добу в історичній науці виникла концепція давньоруської народності, яка з 1953–1954 рр. стала політично легітимною і набула статусу теорії. Відповідно до концепції, чимало авторів розпочали трактувати конгломерат «руських племен» давньокиївського часу як єдину народність, а також як певну проміжну етноспільноту, відмінну від попередніх та майбутніх етнічних утворень східних слов'ян як спільного предка росіян, білорусів і українців. 12 січня 1952 р. на засіданні комісії Політбюро ЦК КП(б) України по макету курсу «Історії УРСР» було відзначено: «Слід говорити не тільки про те, що в IX–XI ст. ... відбувається даліше зближення східних слов'янських племен, але й про те, що почався процес формування єдиної давньоруської народності» [4, арк. 27].

Доброю нагодою і, одночасно, приводом для оприлюднення напрацьованих історіографічних директив у вигляді стрункої системи стала підготовка до відзначення 300-річного ювілею Переяславської угоди. В арсеналі тогочасних пропагандистських методів обробки громадської думки чільне місце посіли «Тези» 1954 р. Їх підготовка розпочалася в 1952 р. на пропозицію тодішніх українських компартійних ідеологів і була підтримана Кремлем, а головну роль в їх написанні відіграли українські історики (хоча до складення тексту залучалися й провідні російські історики). Зокрема, відомо про участь у підготовці цього документа співробітників Інституту історії АН УРСР К. Гуслистого, В. Дядиченка, Л. Полухіна, І. Бойка, В. Голобуцького, О. Касименка, Ф. Шевченка [1033, с. 36]. Сформульовані у партійному циркулярі оцінки мали стати обов'язковими для всіх інтерпретаторів минувшини України. Історики мали не стільки досліджувати певні суспільно-політичні проблеми, скільки підганяти історичні факти під визначені в «Тезах...» схеми. Існування відповідних партійних настанов також вплинуло на характер відображення у

науковій літературі суспільно-політичних процесів в УРСР [711, с. 16]. У постанові Президії Академії наук Української РСР про відзначення 300-річчя возз'єднання України з Росією від 20 листопада 1953 р. рекомендовано Відділам АН УРСР протягом січня – травня 1954 р. провести наукові сесії, засідання вчених рад установ АН УРСР, присвячені 300-річчю возз'єднання України з Росією; при цьому пропоновано широко висвітлювати співдружність російського і українського народів, пропагувати дружбу російських і українських учених [11, арк. 137]. Надалі радянські функціонери насамперед толерували російську історію, нехтуючи державними здобутками і національними рисами українського народу. «Тези» 1954 р. з'явилися на тлі певного послаблення політики централізації, відмови від відверто репресивних методів «регулювання» етнонаціональних відносин і водночас – успадкування ідейних (зокрема, історіографічних) підвалин пізньосталінської політики щодо України.

Природно, що саме утворення УСРР, СРСР та «побудова соціалізму», апологетично змальовані в завершальних тезах, слугували найкращим підтвердженням ідеї «тісних зв'язків» з Москвою, які в нових умовах трансформувалися в «дружбу народів». Хід української історії в радянський період розглянуто у повній відповідності з положеннями «Короткого курсу історії ВКП(б)», згаданої постанови 1947 р. та сталінської концепції Великої Вітчизняної війни [1033, с. 43].

Партійні настанови щодо способів висвітлення історії України були реалізовані у підготовленій групою істориків (головно – Інституту історії АН УРСР і під егідою цієї установи) у кінці 1940-х – на початку 1950-х рр. під пильним «більшовицьким керівництвом, наглядом та допомогою» узагальнювальній праці, що побачила світ під назвою «Історія Української РСР». Така назва мала ілюструвати, ніби кульмінацією українського історичного процесу була Радянська Україна, надалі ця праця стала канонічною. Перший том, у якому виклад «прототипу УРСР» доведено до «Лютневої буржуазно-

демократичної революції» 1917 р., було підписано до друку в кінці грудня 1953 р. Другий том було опубліковано в січні 1956 р., тобто ще до XX з'їзду КПРС. Після прийняття спеціального рішення ЦК КПУ в 1955 р. побачило світ друге, виправлене і доповнене видання першого тому [1033, с. 52–53]. Нескінченне колювання – між імперією й поневоленою нацією – знижувало продуктивність науковців, а написання «доброго сталінського підручника» з української історії майже ціле десятиліття забирало час і енергію у чільних фахівців республіки. На 1950 рік Інститут історії Академії наук (із львівським відділом) – провідна установа, яка опікувалася цим проектом – збільшився до 8 відділів і понад сотні штатних працівників. У повоєнні роки історики не раз пропонували свій досвід і для інших проектів з історії України, але партійні чиновники завжди їм відмовляли [438, с. 179].

Процеси радянської лібералізації другої половини 1950-х рр. на теренах української соціогуманітаристики, особливо на ниві історіописання, розгортатимуться дещо пізніше, ніж у російській історичній науці. Зауваги деяких дослідників про те, що хрущовська десталінізація майже одразу відкрила простір для переписування «національних історій» у радянській історіографії видаються надто схематичними, позаяк не враховують тодішніх суспільно-політичних обставин та соціокультурних передумов академічного життя в Україні [888, с. 14]. Упродовж другої половини 1940-х – 1950-х рр. в українській радянській історіографії розгортався складний процес ротації поколінь, який помітно затягнувся. Відзначимо, що мінливість ідеологічної кон'юнктури та партійного курсу (особливо після 1953 р.), розриви між кількома генераціями вчених, знекровлена вища школа були наслідком воєнно-політичних реалій, які суттєво загальмували входження нового покоління вчених до українського історіописання. Так чи інакше, кожен український учений-гуманітарій, зокрема київський чи львівський історик, який розпочинав академічну кар'єру у середині XX ст., стикався з кількома векторами, що впливали або навіть визначали

контури його наукової творчості. Це – соціокультурна спадщина й рудименти сталінізму, паліативні можливості, які з’явилися за часів відлиги й, одночасно, складне та суперечливе усвідомлення чи самоусвідомлення інтелектуалами того зв’язку, що єднав їх із попередниками [888, с. 15].

Як особливий напрям у радянській історіографії методологія історії з’явилася лише на зламі 50–60-х рр. ХХ століття. До цього вважалося, що з методологічними проблемами історичної науки успішно справляється марксистська соціологічна теорія історичного матеріалізму. Однак значні досягнення в ХХ ст. західної історіографії (соціологічна історія М. Вебера, соціальна й антропологічна історія школи «Анналів», історія цивілізацій А. Дж. Тойнбі, структуралізм тощо), з одного боку, і продемонстровані ХХ з’їздом КПРС наміри радянського керівництва вступити в більш відкрите ідеологічне протиборство з Заходом – з іншого, вимагали оновлення арсеналу дослідницьких засобів в істориків і їхнього відповідного теоретико-методологічного обґрунтування. По суті, перед радянською історіографією ставилося завдання розширення діапазону проблем, що вивчалися, і методик досліджень (вони не повинні були поступатися західним) при обов’язковому збереженні «чистоти» марксистської теорії і посиленні її впливу на зміст історичних досліджень у СРСР і за кордоном [562, с. 279].

1964 р. в Інституті історії АН СРСР створено сектор методології історії, при якому діяли проблемні групи теоретичного джерелознавства, соціальної психології, структурного аналізу і типології, культурології. Відкриті дискусії, спроби «нового прочитання» теоретичних постулатів марксизму засвідчили недостатність цього вчення для дослідження нетрадиційних для радянської історіографії проблем. Діяльність сектора виходила за встановлені для неї ідеологічні рамки. А після виходу в 1969 р. дискусійного збірника статей «Історична наука і деякі проблеми сучасності» цей сектор, вже переведений у створений 1968 р. Інститут загальної історії АН СРСР, розгромлено. Замість

сектора методології історії згодом створено сектор теоретичних проблем всесвітньо-історичного процесу [562, с. 280]. У 70–80-і рр. загальна кількість публікацій з методології історії збільшилась, однак їхній зміст поставлено у вузькі догматичні рамки «марксистсько-ленінської гносеології».

Від гуманітаріїв постійно вимагали збільшувати питому вагу тематики «актуальної з точки зору комуністичного будівництва». Відомий медієвіст Я. Ісаєвич констатував: у партійних органах були і фанатичні прихильники жорсткої лінії, і байдужі виконавці, і «приховані патріоти», і просто об'єктивні особи, які крізь пальці дивилися на маскування наукових тем ідеологізованими назвами і обґрунтуваннями. Відомі випадки, коли окремі працівники апарату ЦК КПУ намагалися загальмувати репресивні акції, які розкручувалися ретельними виконавцями ухвал московського і київського ЦК [468, с. 9].

Сучасний львівський дослідник О. Луцький слушно зазначив, що у 1944–1945 рр. політична кон'юнктура виявилася досить сприятливою для розбудови на заході України радянської академічної інфраструктури. Їй відведено важливе місце в системі заходів, декларованих радянськими директивними органами щодо швидкої ліквідації руйнівних наслідків нацистської окупації, відбудови та розвитку економіки й культури регіону та ін., що мали забезпечити повну й остаточну інтеграцію нещодавно воз'єданого регіону у всесоюзний простір [640, с. 20]. У 1946 р. на тлі ініційованої владою широкомасштабної ідеологічної кампанії проти так званого українського буржуазного націоналізму, головним ідеологом і натхненником якого оголосили М. Грушевського, а його послідовниками І. Крип'якевича, М. Возняка, М. Кордубу, О. Терлецького, розгорнувся наступ на українські соціогуманітарні академічні установи і насамперед їх львівські осередки. Першими жертвами цього наступу стали відділи інститутів літератури ім. Т. Г. Шевченка, економіки, історії України, які ліквідували у жовтні 1946 року.

На пленумі ЦК КП(б)У 15 серпня 1946 р. М. Хрущов згадав перший том «Історії України» серед помилкових праць, пронизаних націоналістичними ухилами. На додаток до його слів І. Назаренко заявив, що «марксистська історія України» досі не написана. Перший том спирається на теорії М. Грушевського: «У ньому не відбито положення про класове суспільство. Перший розділ називається «Історія України до утворення Київської держави». Про яку Україну може йтися?» [438, с. 117]. У 1946 р. видавництво Вищої партійної школи при ЦК ВКП (б) опублікувало збірник «К изучению истории», до якого увійшли постанови ЦК ВКП (б) 1934–1936 рр. про стан і подальші завдання науково-дослідної роботи в галузі історії [891, с. 35]. Першочерговими проблемами, які мали розв'язати історики, були такі: створення досліджень з історії робітничого руху на Україні, з питань поширення марксизму-ленінізму, виникнення й розвитку більшовицьких організацій України, всесвітньо-історичного значення Великої Жовтневої соціалістичної революції [891, с. 36].

10 жовтня 1947 р. директор Інституту історії АН УРСР М. Петровський написав рапорт президенту Академії наук УРСР О. Палладіну, де вказав, що колишні співробітники Львівського відділу Інституту історії Ф. Голийчук та О. Терлецький не можуть працювати в Інституті: «Терлецкий имеет исключительно тяжелое политическое прошлое, к науки он отношения не имел. О Голийчуке как ученом я не знаю ничего. До сих пор не могу понять, почему Терлецкий и Голийчук в 1939 г. были зачислены в Институт» [6, арк. 73]. Відтак, цих вчених звільнено з Інституту історії. Ключовою проблемою вищих навчальних закладів Львова в перші повоєнні роки була забезпеченість перевіреними викладацькими кадрами. Більшу частину наукових працівників переведено із союзних науково-дослідних установ. Лише в 1944–1945 рр. у західні області скеровано 938 осіб професорсько-викладацького складу, найбільше із Києва і Харкова [316, с. 597].

Оскільки важливим завданням, яке поставив перед радянськими істориками XX з'їзд КПРС, була підготовка синтетичних праць з історії «післяжовтневого» періоду та «марксистського підручника з історії партії», у яких би узагальнювався всесвітньо-історичний досвід боротьби за комунізм, виклад було б «доведено до наших днів»; вже незабаром підготовлено колективні праці, які розглядались як підручники для вищої школи – «История СССР. Эпоха социализма (1917–1957)» (М., 1957) та «История Коммунистической партии Советского Союза» (М., 1959), що давали теоретико-методологічні орієнтири історикам радянської доби [1033, с. 68].

У хрущовські часи в офіційному образі історії здобула «наукове» обґрунтування і утвердилася ідея про пріоритетність історії сучасності над більш хронологічно віддаленими етапами. У цьому випадку варто підкреслити, що в хрущовський період взагалі понижено статус суспільних наук і запанували технократизм, лінія на практицизм [1033, с. 69]. У кінці 1950-х – на початку 1960-х рр. здійснено конкретні кроки, які забезпечували спрямування істориків УРСР на узагальнення досвіду соціалістичного і комуністичного будівництва. У липні 1959 р. відбулася нарада в ЦК КПУ, яка поставила завдання здійснити «поворот до проблем сучасності, які диктуються інтересами розгорнутого комуністичного будівництва». Нові приписи «директивних органів» з'явилися в 1960 р., коли було прийнято постанову ЦК КПРС «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах» та її український «дублікат» – постанову ЦК КПУ «Про стан ідеологічної роботи на Україні та заходи з її поліпшення». В останній містилися закиди «деяким науковим працівникам, які досі не подолали елементів догматизму, досліджують проблеми, які застаріли і втратили актуальність, уникають творчої розробки проблем сучасності». Постанова зобов'язувала кафедри суспільних наук і науково-дослідні установи УРСР «спрямувати увагу на глибоке наукове дослідження і теоретичне узагальнення закономірностей переростання соціалізму в комунізм та інших проблем

сучасності, створення ґрунтовних праць, які б теоретично озброювали наші кадри і допомагали їм практично вирішувати завдання комуністичного будівництва» [1033, с. 70–71].

1962 р. в Україні відбулося декілька нарад істориків за участю представників партійної верхівки республіки, зокрема й секретаря ЦК КПУ з питань ідеології А. Скаби, на яких ішлося про необхідність «до кінця усунути суб'єктивістські перекручення, що є характерними для періоду культу особи Сталіна» та було піддано жорсткій критиці низку досліджень, які побачили світ в УРСР в період після XX з'їзду КПРС і які містили «залишки культу» [1033, с. 72]. Ідеологічні ініціативи незабаром закріплено у публікації нових видань базових підручників та синтезів з викладом радянського періоду «історії СРСР» та партійної історії. Вони стали і надалі залишатись найбільш антисталіністськими працями такого типу в історичній науці СРСР. Ідеться, зокрема, про нове видання «Истории Коммунистической партии Советского Союза», що побачило світ в 1963 р. та опубліковану в 1964 р. другу редакцію «Истории СССР» т. зв. «епохи соціалізму». Гострі викриття прорахунків Й. Сталіна напередодні та в роки Великої Вітчизняної війни і пов'язаних з ними воєнних поразок і втрат містив текст узагальнювального дослідження провідних радянських істориків «Великая Отечественная война Советского Союза (1941–1945). Краткая история» [1033, с. 77–78].

Найпомітнішими виявами згортання позитивних змін 1960-х рр. в радянській історіографії 1970-х рр. дослідники вважають розформування в 1970 р. створеного в 1964 р. в Інституті історії АН СРСР сектору методології історії (на той час він перебував вже в межах Інституту загальної історії АН СРСР), який об'єднував істориків «нової хвилі» і став рушієм розкріпачення теоретичної думки в тогочасній історичній науці Радянського Союзу (в його роботі не брав участі жодний історик з УРСР), а також погром в 1972–1974 рр. т. зв. «нового напрямку», представники якого дотримувались неортодоксальних

поглядів на економічну історію Росії початку ХХ ст. (зокрема, вбачали відставання імперії від провідних держав у рівні капіталістичного розвитку) [1033, с. 366–367].

Масштабною була переорієнтація історичної науки в УРСР у зв'язку з ідеологічним поворотом у національній політиці. Реалізацію нового курсу у цьому питанні забезпечила масштабна кадрова чистка партійного і державного апарату республіки у 1972–1974 рр., посади відтоді надавалися відвертим прихильникам жорсткого централізму. Найважливіше значення для змін в національно-культурній сфері життя українського суспільства мало усунення в травні 1972 р. «автономіста» П. Шелеста і прихід до влади послідовного виконавця лінії Кремля В. Щербицького та обрання в жовтні 1972 р., замість Ф. Овчаренка, нового секретаря ЦК КПУ з питань ідеології, твердого борця з «українським буржуазним націоналізмом» В. Маланчука – автора низки історичних праць. Останній, за підтримки М. Сулова й керівника КПУ, найбільше спричинився до формулювання ідейних засад історичної політики в Україні 1970-х рр., зокрема тематики праць учених Львова [1033, с. 372]. На середину 1970-х рр. сформульовано засадничі підходи до висвітлення вітчизняної історії, тотожні політико-ідеологічному клімату в республіці, що встановився з приходом до влади нової владної команди, а в узагальненнях з історії УРСР та Компартії України їх матеріалізовано. Варто підкреслити, що напрацьована на початку доби В. Щербицького ідеологічна лінія, зокрема й постулати, що стосувалися української минувшини, не зазнали серйозних коректив до настання горбачовської «перебудови». Проте й твердити про абсолютне закріплення офіційної історичної концепції навіть в обставинах стагнації та кризи радянської суспільно-політичної системи буде не зовсім точним [1033, с. 383].

Власне, історія людства у радянському суспільствознавстві розглядалася як процес послідовної, об'єктивної, неминучої для всіх народів зміни п'яти

суспільно-економічних формацій: первіснообщинної (первіснокомуністичної), рабовласницької, феодальної, капіталістичної, грядущої комуністичної. Комуністичний режим приваблювала обіцянка всесвітньої перемоги комунізму, і категорія «суспільно-економічна формація» (попри її численні недоліки, про які йтиметься далі) стала тим фундаментом, на якому в СРСР зводилась уся будівля офіційної методології історичної науки [562, с. 281].

Вже до середини серпня 1944 р. у Львові відновили діяльність відділи інститутів АН УРСР, а перше організаційне засідання відділу історії України відбулося в присутності директора Інституту історії АН УРСР М. Петровського 31 липня, тобто через три дні після вступу радянських військ до галицької столиці. «В основному склад наукових робітників установ Академії у Львові являє собою значну наукову силу», – констатувала комісія АН УРСР на чолі з керівником Відділу суспільних наук академіком М. Птухою, що в грудні 1944 р. вивчала стан науково-організаційної роботи у львівських академічних інституціях [639, с. 97–98]. Відновлений відділ Інституту історії АН УРСР, що розмістився в кількох кімнатах за новою адресою – вул. Радянська, 24 (будівля НТШ до 1940 р.), почав свою роботу у складі чотирьох осіб (І. Крип'якевич, М. Кордуба – колишній професор Варшавського університету, що в роки німецької окупації перебрався до Львова), С. Білецький, І. Карпинець (всі довоєнні члени НТШ). Восени того ж року науковий штат відділу зріс до шести осіб (всі безпартійні): І. Крип'якевич (завідувач), І. Карпинець, М. Кордуба, Ф. Голійчук, О. Терлецький (старші наукові співробітники) та С. Білецький (молодший науковий співробітник). У серпні 1945 р. до них приєдналися приїжджі зі сходу члени КП(б)У: кандидат історичних наук І. Белякевич – ректор Львівського університету ім. І. Франка (жовтень 1944 – липень 1948 рр.) та декан історичного факультету і доцент кафедри України того ж вузу В. Горбатюк, щоб забезпечити відповідну ідейно-політичну атмосферу у роботі відділу. Співробітники відділу 1944 р. опрацьовували три теми, зокрема завершив роботу

над працею «Західні границі України. Історико-картографічний огляд» І. Крип'якевич. Протягом 1945–1946 рр. відділ розробляв шість нових тем, серед яких було й археографічне дослідження згаданого І. Крип'якевича «Листи Богдана Хмельницького», виконання якої передбачало упорядкування епістолярію гетьмана з укладанням до нього коментарів. Однак здійснити виконання запланованих тем співробітникам Львівського відділу не вдалося через його ліквідацію в середині 1946 р. у зв'язку з початком боротьби зі «школою М. С. Грушевського» [552, с. 101]. Протягом 1945–1946 рр. підрозділ кількісно зріс удвоє. 1946 р. у відділі, який поповнили І. Околот, А. Брагінець (філософ), Ю. Заяць (бібліограф), І. Сойко, С. Кміцикевич, налічувалося 13 співробітників, а відтак, забезпечено належний науковий потенціал для дослідження різних аспектів історії України. Більшість співробітників відділу мали радянські або ж наукові ступені і звання, отримані за кордоном [639, с. 98–99].

13 вересня 1946 р. питання про ліквідацію трьох відділів соціогуманітарних інститутів у Львові вирішувалося на засіданні Президії АН УРСР. І. Крип'якевич, який представляв львівську групу вчених, ще намагався обстоювати думку про необхідність існування в республіці двох наукових центрів – Києва та Львова, а тому висловив сумнів щодо доцільності запланованого припинення діяльності львівських відділів, однак його ніхто з присутніх членів Президії не підтримав. Усі, хто взяв участь в обговоренні цього питання, виступили за ліквідацію львівських відділів. Відтак, 21 вересня 1946 р. Президія АН УРСР звернулася до Ради Міністрів республіки з письмовим проханням санкціонувати це рішення. 28 жовтня 1946 р. Рада Міністрів УРСР окремою постановою ліквідувала три львівські соціогуманітарні відділи і дозволила перевести їх провідних співробітників до Києва [639, с. 103]. Переїзд частини науковців до Києва не припинив жорсткої критики на їхню адресу за «націоналістичні погляди і зраду інтересів українського народу». Цькування

І. Крип'якевича теж продовжувалось в Інституті історії та Бібліотеці АН УРСР (Київ). Не завжди підтримувала вченого й дирекція Інституту історії. Навпаки, у відповідь на постанову ЦК КП(б)У «Про роботу сесії Академії наук УРСР» 12 квітня 1947 р., яка характеризувала І. Крип'якевича не тільки як послідовника М. Грушевського, але й як «автора злобної антисоветской фашистской книги «История Украины», изданной им при немецкой оккупации во Львове», вчена рада Інституту історії АН УРСР визнала «серйозною політичною помилкою включення в план роботи професора І. Крип'якевича, введення в склад вченої ради і його офіційні виступи на зборах». У травні 1947 р. Президія АН УРСР, заслухавши листа директора Інституту історії М. Петровського, погодилася вилучити Івана Петровича зі складу вченої ради установи. У травні 1948 р. після звільнення з роботи в Інституті він повернувся до Львова й обійняв посаду старшого наукового співробітника Етнографічного музею АН УРСР [639, с. 107].

У кінці липня 1944 р. розпочалося відновлення діяльності історичного факультету Львівського університету. Порівняно з довоєнним періодом, реформувались і виникали нові кафедри: історії стародавнього світу і археології (завідувач – І. Вейцківський), історії середніх віків (завідувач – М. Скорик, з 1945 р. – Д. Похилевич), історії УРСР (завідувач – І. Крип'якевич), історії народів СРСР (завідувач – В. Осечинський), історії південних і західних слов'ян (завідувач – М. Кордуба), історії нового часу (завідувач – І. Белякевич). Судячи із звітів кафедр, насамперед підтримувалася тематика, пов'язана з класовою боротьбою, витоками українсько-російської дружби, возз'єднанням Західної України з СРСР у складі УРСР.

У червні 1951 р. почав свою діяльність Інститут суспільних наук АН УРСР, який об'єднав львівські відділи київських академічних установ – археології (завідувач відділу В. Довженок), етнографії і народної творчості (О. Дей), мовознавства (І. Свенціцький), а також новостворені відділи – історії України (І. Крип'якевич, 1953–1962 рр. – директор Інституту), економіки

(В. Огоновський), української літератури (М. Возняк) [791, с. 330]. 1963 р. установа всупереч волі колективу опинилася в системі Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти, перейшовши в підпорядкування Львівського університету ім. І. Франка, ідеологічний контроль його потужного парткому. Лише у 1969 р. Інститут суспільних наук знову набув статусу академічного закладу [791, с. 331]. Щоправда, у 80-і рр. його очолювали надіслані компартійними органами особи – донедавна працівники Львівського ОК КПУ.

Одним із руйнівних наслідків ідеологічної «чистки» львівських академічних осередків 1972–1973 рр. було зняття з видавничих планів підготовлених на той час до видання наукових досліджень. З-поміж важливих праць, публікацію яких було припинено, слід назвати монографію І. Крип'якевича «Галицько-Волинське князівство», що готувалася до друку в Інституті суспільних наук АН УРСР, альбому філіграней та пов'язаного з ним дослідження історії українських папірень під назвою «Українські філіграні XVI–XX ст.» О. Мацюка, низки збірок документів, підготовлених українськими архівістами, зокрема «Щоденника Олександра Кістяківського». 1972 р. у Києві і Львові припинено роботу над багатотомним корпусним виданням Архіву Коша Запорізької Січі [1033, с. 396].

Утім, ідеологічне «потепління» кінця 70-х – початку 80-х рр. не відбилося на історичних конструкціях, якими диспонував у своїй політиці керівний режим. Загальна лінія на нівелювання, в тому числі за допомогою історичних побудов, української самобутності не тільки залишилася незмінною, але й набула певного розвитку, зокрема, як буде показано згодом, у проголошенні 1500-річного ювілею Києва та впертому запереченні голодомору 1932–1933 рр., репресій проти інтелігенції. Однак було помітним незначне пом'якшення режиму до публікацій «дореволюційної» епохи. 1981 р. у львівському журналі «Жовтень» з'явився перекладений львівським сходознавцем Я. Кравцем «Опис України» Гійома Левассера де Боплана (з деякими вилученнями) зі вступною статтею

Я. Ісаєвича. Долаючи перепони, по суті, ідеологічного порядку, опір з боку функціонерів ЦК КПУ, відомому досліднику давнього українського письменства, на той час – співробітнику Інституту археології АН УРСР Л. Махновцю вдалося частково реалізувати свій проект публікації Іпатіївського літопису українською мовою. Вже до середини 80-х рр. український читач міг ознайомитись з Галицько-Волинським (1982) і Київським літописами (1984) [1033, с. 408].

Історична тематика розроблялася й у педагогічних вишах. Після звільнення Прикарпаття від фашистської окупації Станіславський учительський інститут (створений в березні 1940 р.) відновив роботу, і 30 серпня 1944 р. на історичний факультет прийнято 49 студентів. У перші повоєнні роки Міністерство освіти УРСР направило на роботу до Станіславського учительського інституту кандидатів історичних наук, доцентів П. Денисовця, П. Руценка, М. Струмінського, викладачів М. Лизогуба, І. Побережного, Г. Січкаря, Н. Сафонову. Деканами факультету в той час були П. Денисовець, І. Побережний, Г. Січкарь, П. Руценко. Згодом викладачами факультету стали кандидати історичних наук, доценти В. Духніч, М. Кравець, М. Ксензенко, І. Червінкін-Корольов, а також І. Васюта, Ю. Патлажан та ін. [93, с. 6–7]. У 1969 р. історико-філологічний факультет перейменовано на історико-педагогічний, що обґрунтовувалося необхідністю підготовки не лише учителів історії, але й методистів з виховної роботи. До 1968 р. існувала лише кафедра історії, в 1968 р. її реорганізовано в кафедри історії СРСР і УРСР, загальної історії. Посилення ідеологічного тиску тоталітарного режиму на процес підготовки фахівців-істориків призвело до створення у 1970 р. кафедри піонерської та комсомольської роботи [93, с. 7]. У 50–80-х рр. деканами факультету були О. Лисенко, Ю. Патлажан, І. Червінкін-Корольов, В. Гуменюк, А. Крюков, І. Шумейко. Поступово зростав рівень наукової кваліфікації. У 1972 р. першим з викладачів факультету й інституту І. Васюта захистив

докторську дисертацію з аграрної історії Галичини. З Інституту суспільних наук АН УРСР на факультет прибули (й отримали квартири) доктори історичних наук, професори В. Грабовецький і Ю. Карпенко [93, с. 8–9]. На історичних факультетах Київського університету ім. Т. Шевченка, Львівського університету ім. І. Франка, Київського педагогічного інституту ім. М. Горького прикарпатські історики проходили стажування, вивчали досвід наукової роботи.

Ще 20 липня 1945 р. Народна Рада Закарпатської України спільно з Секретаріатом КПЗУ прийняла постанову про відкриття в Ужгороді «Закарпато-Українського університету». Це рішення розглянуто і вивчено на республіканському рівні, і 18 жовтня 1945 р. Рада Народних Комісарів УРСР і ЦК КП(б)У ухвалили спільну постанову про відкриття в Ужгороді державного університету [114, с. 7–8]. Спочатку створено дві кафедри – історії народів СРСР (1945) та загальної історії (1946). У той час дуже важливою була проблема педагогічних кадрів, яка вирішувалася двома шляхами – залученням місцевих спеціалістів та приїжджих фахівців. З-поміж перших виразно виділялися довоєнні випускники філософського факультету Празького університету: М. Лелекач, Ф. Потушняк, А. Ігнат. За перше двадцятиріччя істфак зріс і кількісно, і якісно: якщо в перший рік його існування колектив складався тільки з шести викладачів (в т. ч. 2 доцентів), то в 1965 р. на двох кафедрах працювало 17 викладачів – 1 професор (Я. Чубуков), 11 доцентів (М. Арсентьєв, Н. Баженова, Е. Балагурі, І. Гранчак, В. Ілько, М. Лелекач, Г. Марченко, С. Міщенко, М. Троян, І. Шульга, Я. Штернберг), 3 старших викладачі, 2 викладачі [114, с. 5]. У 1976 р. створено кафедру історіографії та джерелознавства (завідувач М. Троян).

У вересні 1944 р. відновив роботу новий осередок науки – Кременецький державний учительський інститут (ств. 12 квітня 1940 р.). 1944–1945 н. р. Інститут почав з чотирма викладачами, а на кінець того ж року мав 20 штатних співробітників кафедр. Виконували обов'язки завідувачів кафедр приїжджі зі

східних областей старші викладачі: У. Краглік (ректор у 1944–1950 рр.), О. Родзін (в.о. заст. директора), І. Козенко, Т. Крестинська, А. Гастілович, О. Лисенко, О. Михайлюк (декан природничо-географічного факультету) [57, арк. 4]. Кафедра основ марксизму-ленінізму створена з 15 липня 1945 р. і складалася з трьох осіб – керівника кафедри О. Родзіна, асистента О. Злочевської, лаборанта З. Кустовської. На початку квітня 1945 р. НАРКОМОС УРСР надіслав на допомогу старшого викладача «Основ марксизму-ленінізму» із Дніпропетровського університету Б. Матюшенко [57, арк. 13]. У 1949–1950 н. р. на кафедрі працювали І. Пастернак (зав. кафедри), О. Носов, М. Товкач, С. Костюк, Х. Чернуха. У своїй практичній роботі кафедра основ марксизму-ленінізму «виходила із рішень ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У про ідеологічну роботу, Постанови ЦК КП(б)У «Про покращення політико-виховної роботи у вузах України» і наказів Міністерства вищої освіти СРСР і Міністерства освіти УРСР з питань ідеологічної роботи, спрямовуючи всю свою роботу на підвищення якості викладання основ марксизму-ленінізму; вела боротьбу проти схоластики, догматизму» [60, арк. 12–13]. Кафедра історії складалась з двох працівників – завідувача кафедри У. Краглік та викладача Г. Бондар (невдовзі була звільнена, бо «виявила свою слабку підготовку до роботи у виші») [57, арк. 16]. У 1945–1946 рр. наукова робота членів кафедри, з яких ніхто не мав наукового ступеня, нерідко включала лише підготовку до складання кандидатського іспиту. Лише завідувач кафедри У. Краглік працював над дисертацією «Револьюційний рух на Сумщині» [58, арк. 4–5].

Діяльність академічних установ та вишів координував Західний науковий центр Академії наук Української РСР, який створено 11 травня 1971 р. Територіально його діяльність спочатку охоплювала 7 західних областей України. Постановою Президії Академії наук Української РСР від 20 травня 1971 р. «Про створення наукових центрів Академії наук УРСР в окремих економічних районах Української РСР» визначено основні завдання

регіональних наукових центрів Академії, до яких віднесено: розвиток фундаментальних досліджень; розроблення наукових проблем, важливих для прискореного розвитку економіки краю; організацію комплексних досліджень силами академічних інститутів, вищих навчальних закладів і галузевих науково-дослідних установ. У різний час головами Центру були академіки Г. Доленко, Я. Підстригач, І. Юхновський, М. Долішній, які своєю наполегливою працею сприяли його становленню [701, с. 4]. Центр безпосередньо координував діяльність Інституту суспільних наук АН УРСР, Етнографічного музею, гуманітарних кафедр вишів Львова, Дрогобича, Чернівців, Тернополя, Ужгорода, Луцька, Івано-Франківська, Рівного.

Спеціальним компонентом структури історичних установ у Радянському Союзі були установи т. зв. «історико-партійної науки». Провідне місце в УРСР серед таких посідав Інститут історії партії ЦК КПУ – філіал Інституту Маркса-Енгельса-Леніна-Сталіна при ЦК КПРС (таку назву він мав у 1953–1956 рр.), упродовж 1956–1974 рр. іменованій Інститут історії партії ЦК КПУ – філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, а з 1974 до 1990 р. – Інститут історії партії при ЦК КПУ – філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Цей Інститут мав свого попередника – т. зв. Всеукраїнський Істпарт (утв. в 1921 р.). Пріоритетним напрямом його діяльності було вивчення історії КПУ та радянського періоду історії України (зокрема діяльність КПЗУ), а також переклад українською мовою творів «класиків марксизму-ленінізму» [1033, с. 115–116].

Загалом тематика досліджень нерідко обмежувалася історією УРСР, Росії, Польщі. Спеціально для західноукраїнських читачів готувалися книги про КПЗУ, вплив Жовтневої революції на піднесення боротьби трудящих проти соціального і національного гніту, за возз'єднання краю з УРСР. Всесвітня історія, особливо такі її елітарні царини, як візантиністика, сходознавство, американістика, була привілеєм московських та ленінградських дослідних інститутів. Зрозуміло, що,

займаючись національною історією, було легше потрапити під підозру в «націоналізмі». При цьому республіканський науковий і політичний істеблішмент був до цього особливо чутливий, тож багатьом науковцям було легше захиститися і знайти розуміння в Москві, навіть Мінську, Тбілісі, Єревані (туди й вирушали по наукові ступені ті, кого Київ не пропускав за «націоналізм»). Різний вимір свободи (чи радше несвободи) у межах фаху особливо яскраво виявився лише наприкінці 80-х рр., коли в Москві вже проходили наукові та суспільні дискусії, дозволені «гласністю», натомість українські історики все ще намагалися встигнути за партійними вказівками, чим неабияк дискредитували фах в очах громадськості. Це вкотре довело, що лібералізація радянської системи, яка на певному етапі трансформувалася у процеси розпаду СРСР, ішла від центру [797, с. 156].

16 квітня 1947 р. у Плані «заходів покращення ідеологічної роботи по Академії наук УРСР» розроблено обов'язкові питання історії України для обговорення на нарадах наукових працівників, зокрема, по Інституту історії: «критика буржуазно-націоналістичних поглядів І. Крип'якевича, О. Лазаревського, О. Степанів, помилок К. Гуслистого, М. Петровського та ін.; походження класів і класової боротьби на Україні; розвиток революційного руху і боротьба з реакцією; національний рух в історії України, його характер і рушійні сили (Богдан Хмельницький, Запорізька Січ, Полтавська битва, Вітчизняна війна 1812 р., декабристи, Кримська війна 1861 р. та ін.); всенародний характер боротьби робітників і селян України за соціальне і національне визволення; показати, що українські буржуазні націоналісти служили німецькому імперіалізму, зраджуючи інтереси українського народу» [4, арк. 11–12]. Відповідно до цих планів розроблялася й наукова тематика наукових установ, навчальних закладів і музеїв.

У постанові Президії Академії наук Української РСР про стан виконання планів науково-дослідних робіт установами Відділу суспільних наук за перше

півріччя 1953 р. від 14 серпня 1953 р. зазначено: хоча установи Відділу суспільних наук досягли певних позитивних наслідків у своїй науковій роботі, все ж стан виконання планів науково-дослідних робіт в кількох інститутах (філософії, літератури, мовознавства) ще незадовільний. Зокрема, Інститут суспільних наук АН УРСР не зміг ліквідувати заборгованість з важливої теми «Торжество ленінсько-сталінської політики на Україні». У цьому Інституті також зауважено відставання з теми «Стан та перспективи розвитку місцевої і кооперативної промисловості в західних областях УРСР» у зв'язку з відкликанням одного з виконавців теми на іншу тимчасову роботу. Незавершено розробку теми «Образ Богдана Хмельницького в українській радянській літературі» у зв'язку з дорученням М. Вальо іншої роботи [11, арк. 79–80]. Надалі повідомлялось, що виконання державних планів наукових робіт та ліквідація заборгованості попередніх років є справою честі установ Відділу суспільних наук [11, арк. 80].

Взаємини двох наукових установ у кінці 1950-х рр. – київського Інституту історії АН УРСР та львівського Інституту суспільних наук АН УРСР, що їх очолювали відповідно О. Касименко та І. Крип'якевич, – розвивалися доволі конструктивно й набули сталого характеру, хоча й залежали від коливань ідеологічної атмосфери в державі [842, с. 473]. 27–31 травня 1958 р. у Києві відбулася наукова сесія з питань розвитку гуманітарних наук в УРСР, скликана Президією АН УРСР, Міністерством вищої освіти, Міністерством освіти й Міністерством культури УРСР. У рамках наукової сесії працювала й секція історії (19–30 травня), роботу якої відкрив доповіддю «Стан і перспективи розвитку історичної науки в Українській РСР» О. Касименко. Водночас, наголосивши на нагальній потребі виконати прожектерське «директивне завдання» щодо створення нашвидкуруч багатотомної радянської версії вітчизняної історії, І. Крип'якевич акцентував увагу присутніх на необхідності забезпечити цей та інші дослідницькі проекти належною науковою

інфраструктурою шляхом піднесення рівня допоміжних історичних дисциплін [842, с. 477].

Науково-дослідна робота установ Відділення історії, філософії і права АН УРСР здебільшого підпорядковувалася завданням дальшого поглиблення розробок теоретичних і практичних проблем соціалістичного будівництва, висунених і обґрунтованих у рішеннях з'їздів КПРС, а також іншими партійними і державними документами. У зв'язку із цим підготовлено і видано ряд узагальнювальних праць з історії СРСР (в тому числі історії Української РСР) і зарубіжних соціалістичних країн, історії світової культури, діалектичного й історичного матеріалізму. Згідно з республіканським планом науково-дослідних робіт у галузі природничих і суспільних наук за 1981 р. розроблялось 48 тем, зокрема установами АН УРСР [19, с. 126].

На початках «перебудови» траплялося, що науковці західного регіону за інерцією ще оглядалися на традиційні ідеологічні схеми, сподіваючись, що вони ще придатні для творення об'єктивної реальності. Свідчення цього – низка індивідуальних і колективних монографій, виданих під грифом Інституту суспільних наук АН УРСР наприкінці 80-х років. У них простежувався брак навиків у сфері новітніх теоретико-методологічних підходів. Так, монографія співробітників відділу історії соціалістичного будівництва Ю. Зайцева, В. Іськіва, В. Барана, Т. Галайчак, О. Луцького «Соціальна активність робітничого класу Української РСР (70–80-ті роки)» (1988) написана на підставі великого масиву неопублікованих джерел, матеріалів соціологічних опитувань, зорієнтована на неупереджений аналіз форм і методів трудової, громадсько-політичної та культурно-пізнавальної діяльності робітників. Однак деякі висновки були тенденційними й заідеологізованими і загалом спрямовані на обґрунтування панівної концепції про «авангардну роль» робітничого класу у прискоренні соціально-економічного розвитку країни. Неодмінне бажання вивести його в «гегемони» призводило до однобокого висвітлення явищ. Відтак,

монографія виявилася ідеологізованою, що й визначило втрату до неї інтересу як міждисциплінарного дослідження. Але як визнає один з її авторів, чимало тверджень колег, цілий пласт раніше не опублікованої інформації не втратили наукового значення й до сьогодні [638, с. 667].

До масових спроб осучаснення методологічного інструментарію наукових досліджень на зламі 80–90-х рр. в Інституті суспільних наук АН УРСР не дійшло, проте в цей час почався поступовий перехід від поверхової описовості до аналізу глибинних процесів суспільно-політичного і духовного життя. Для більшості співробітників цей перехід відбувся природно й повністю відповідав їхньому прагненню до розширення об'єкта досліджень. Втім, за порівняно короткий термін вирішити проблеми було практично неможливо. На цьому етапі відбувалося окреслення основних напрямів подальших наукових студій – висвітлення т. зв. «білих плям» в історії регіону. Науковці особливо активно почали розробляти проблеми національного відродження на українських землях ХІХ – початку ХХ ст., національно-визвольного руху першої половини ХХ ст. [638, с. 667]. Водночас пострадянська українська гуманістика запозичила з попередньої доби поодинокі приклади дотримання високих стандартів емпіричного дослідження (роботи Я. Дашкевича, Я. Ісаєвича), суто радянську розгалужену й взаємопов'язану систему інституцій та глибоко засіяні зерна конформізму, уніфікації наукового стилю і державно-політичної легітимізації своїх досліджень [799].

Нові завдання вимагали нової структури інституту, пошук якої відбувався ще з кінця 80-х рр. У 1990 р. на підставі рішення Бюро відділення історії, філософії та права АН УРСР від 5 жовтня 1989 р. та Вченої ради інституту від 14 травня 1990 р. про уточнення його наукового профілю в ході «першої хвилі» реорганізації установи та її переорієнтації на комплексне дослідження актуальних проблем історії і культури українського народу були ліквідовані відділи проблем формування науково-атеїстичного світогляду (13 штатних

одиниць) та соціальних проблем соціалістичного суспільства (6 штатних одиниць), натомість поновлений в новому складі відділ української літератури, брутално ліквідований у 1975 р. (7 штатних одиниць). Того ж року на виконання постанови Президії АН УРСР від 14 вересня 1989 р. та постанови Бюро відділення історії, філософії та права АН УРСР від 16 квітня 1990 р. вирішено організувати в установі новий підрозділ – відділення Археографічної комісії АН УРСР під керівництвом Я. Дашкевича в складі 5 штатних одиниць [638, с. 668].

Тенденції розвитку академічної археографії у Львові визначив Я. Дашкевич – політв'язень сталінських таборів, син генерала Армії УНР Р. Дашкевича [395]. Лише кінець 50-х і початок 60-х рр. ХХ ст. вніс деякі зміни у становище наукової археографії. Центр ваги – у ділянці публікації джерел – змістився тоді на архівні установи; зокрема у Львові – на багаті фондами Центральний державний історичний архів та Державний архів Львівської області. Хоча опублікована низка збірників та матеріалів відзначалася тенденційністю й однобокністю («Правда про унію» та ін.), та праця над виявленням та археографічним опрацюванням збірників дала змогу підготувати кваліфікованих фахівців-археографів, а також опублікувати певну кількість цінних джерел. 70–80-і рр. ХХ ст. викликали черговий спад у цій галузі, що, не в останню чергу, було пов'язано з новими політичними репресіями. Події кінця 80– початку 90-х рр. і проголошення незалежної Української держави змусили задуматися над станом історичної науки, допомогли виявити чи не найслабшу її ланку – обмеженість наявної опублікованої бази досліджень, великі прогалини у вивченні допоміжних історичних дисциплін [395, с. 55–56].

Історію Галицько-Волинського князівства та його політичне становище у Східній Європі в XIII–XIV ст. досліджував М. Кордуба, який в 1944–1945 рр. працював на посаді в. о. професора кафедри історії України, 1945–1947 рр. – в. о. професора, завідувачем кафедри південних і західних слов'ян Львівського

університету. О. Прицак з'ясував, що від самого початку діяльності М. Кордуба інтенсивно збирав матеріали для історичної бібліографії. Обійнявши посаду професора Варшавського університету, він використав зібрані матеріали як основу для бібліографії історії України. Роботою охоплені видання від 1900 до 1941 рр. Це понад 70 тис. анотаційних карток, що складені не тільки із книжок, а й з оглядів та газетних статей. У 1945–1946 рр. йому рекомендували переоформити бібліографію за іншою схемою. Однак смерть перервала цю роботу [807, с. 145]. Бібліографію М. Кордуби нині упорядковує О. Піх в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

У розробленні проблем історії доби феодалізму вагомий внесок належить академікові АН УРСР І. Крип'якевичу. Цінним надбанням науки стали його праці з історії Галицько-Волинського князівства, зв'язків західноукраїнських земель із Росією, Визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького у 1648–1654 рр. Джерелознавчий характер своєї наукової праці І. Крип'якевич зберіг і в радянський час, всупереч кон'юктурності тем. Пишучи працю «Зв'язки Західної України з Росією до середини XVII ст.» (1953), він використав матеріали ЦДІА УРСР у Львові, Центрального державного архіву давніх актів СРСР у Москві, а також збірники джерел «Akta grodzkie i ziemskie», «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России», «Zrodla dziejowe», «Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta», «Monumenta Confraternitatis Staurogigianaе Leopoliensis», «Акты Западной России», «Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов» і ін. [444, с. 329]. Лише у 1984 р., через 17 років після смерті історика, завдяки Я. Ісаєвичу видано його монографію «Галицько-Волинське князівство», яка написана на основі літописів, грамот, іноземних хронік. Основним, найчастіше цитованим джерелом став Галицько-Волинський літопис за публікацією Іпатського кодексу 1871 р. Історик обрав найвірогіднішу інтерпретацію повідомлень літопису, не підтримуючи надуманих, ускладнених гіпотез, але інформуючи про їхнє існування.

І. Крип'якевич широко використовував Лаврський і Воскресенський літописи, звертався до Новгородського, Густинського, Ніконовського й Русько-Литовського [444, с. 330]. У дослідженні «Літописи XVII–XVIII ст. в Галичині»

І. Крип'якевич дійшов висновку про популярність у багатьох місцевостях регіону в XVII–XVIII ст. жанру літописних записок, багато з яких переростали в повні літописи. Хронологічну обмеженість літописів XVII–XVIII ст. історик пояснював браком джерел про давніші часи, а спільною рисою літописів уважав групування політичних подій навколо головних дат і періодів [444, с. 332].

Велике археографічне значення мала праця І. Крип'якевича «Джерела з історії Галичини періоду феодалізму до 1772 року» (1962), де вперше систематизовано, класифіковано й опубліковано великий масив невідомих різномовних і різновидових текстів. Історик використав територіальний принцип систематизації джерел [444, с. 333]. У доробку І. Крип'якевича значне місце також займають роботи, присвячені запорозькому козацтву та козацьким війнам. Багато з них, зокрема монографія «Богдан Хмельницький» (1954), досі не мають рівних у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Як свідчить архів ученого, чимало ідеологічних штампів і цитат у рукописі з'явилося вже на етапі редагування в київському видавництві. У другому виданні 1990 р. вони частково усунені. При цьому не можна не враховувати, що вказана монографія, як і ряд інших праць дослідника на козацьку тематику, писалися в радянський період, коли історики мали дотримуватися певних ідеологем і канонізованих тез, зокрема про «селянсько-козацькі війни» та «селянсько-козацьке військо», дружбу і братерство з російським народом. І. Крип'якевич, який досконало вивчив військову техніку, структуру та організацію війська козацької доби, розумів абсурдність подібних побудов. Він довів, що основу козацького війська складала піхота, озброєна вогнепальною зброєю, а пізніше мушкетери [1069, с. 11]. Історик одним із перших звернув увагу на те, що сотенно-полкова організація війська утворилася значно раніше, ще до Б. Хмельницького, який

лише закріпив її як адміністративно-територіальну основу. І. Крип'якевичу також першому належить спостереження щодо наслідування поляками козацької структури і організації, яка вилася в організацію «козацьких» хоругв у складі магнатських формувань (тобто підрозділів з озброєнням та організацією за козацькими зразками), а також цілої формації польських козаків – «лісовиків». Слушними є висновки історика щодо вдосконалення вагенбургу – рухомого оборонного табору, запозиченого українським військом від гуситів [1069, с. 12].

У звіті Львівського філіалу Академії наук Української РСР (1952) зазначено: І. Крип'якевич у монографії «Богдан Хмельницький» використав нові архівні матеріали, що стосуються державно-політичної і полководської діяльності Богдана Хмельницького, дослідив три основні питання – Визвольна війна українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького, соціально-економічні відносини на Україні в період визвольної війни, возз'єднання України з Росією й історичне значення цієї події. Надалі підкреслено, що вказана робота є фундаментальним науковим дослідженням, яке, після остаточного оброблення, повинно стати корисним надбанням у вивченні історії українського народу. Рекомендувалося організувати рецензування цієї роботи істориками в Києві [10, арк. 13]. І. Крип'якевич, як і всі тогочасні історики в радянській Україні, був змушений оминати низку проблем, які інтенсивно розробляв упродовж 1920–1930-х рр. Зважаючи на це, зрозуміло, чому у цій студії І. Крип'якевич уникав розгляду питань, пов'язаних з історико-правничим визначенням Переяслава 1654 р. Натомість він обмежився загальними заувагами, наприклад: у якій саме «юридичній формі російський уряд гадав здійснити возз'єднання, – про це є тільки загальні відомості», «немає точних даних про те, як російський уряд ставився до устрою України, в яких формах мало здійснюватися управління Україною» і т. ін. Утім, підкреслював учений, «гетьман і старшина проектували возз'єднання у вигляді двохстороннього договору». У своїй роботі І. Крип'якевич неодноразово відзначав, що у процесі визвольної війни

зкладалися «основи української державності» [888, с. 16]. Фактичне становище України-Гетьманщини після Переяславського акту 1654 р. І. Крип'якевич, Ф. Шевченко, В. Голобуцький одноставно оцінювали як автономію у складі Російської держави, котра поступово обмежувалася централізаторською політикою царського уряду [888, с. 17].

В окреслений період не припинялося вивчення соціально-політичного ладу Галицької землі XI – середини XIV ст. Від другої половини 50-х рр., із хрущовською відлигою, розширилася проблематика досліджень з історії Галицько-Волинської держави. Деякі радянські історики України шукали компромісних підходів до оцінки значення галицьких та волинських земель в історії українського народу. У цьому аспекті варто відзначити праці І. Крип'якевича, К. Гуслистого, М. Котляра, В. Грабовецького, Я. Ісаєвича та ін. Як уже зазначалося, 1958 р. було завершено роботу І. Крип'якевича «Галицько-Волинське князівство», опубліковану щойно через чверть століття [847, с. 165]. Історію Галицько-Волинського князівства також досліджували вчені Інституту суспільних наук АН УРСР (С. Білецький, М. Кордуба, М. Рожко, Я. Дашкевич).

Княжа доба, політична і військова історія Центрально-Східної Європи в середніх віках, слов'янський етногенез були об'єктом дослідження Л. Войтовича – учня Я. Ісаєвича. Л. Войтович присвятив декілька публікацій постаті князя Лева Даниловича, запропонувавши першу в історіографії біографію володаря з новими важливими фактами, почерпнутими з не використаних досі зарубіжних джерел. Важливим є також новий погляд на особу останнього галицько-волинського князя Юрія II Болеслава Тройденевича та перебіг боротьби за галицько-волинську спадщину. Декілька статей присвячено зарубіжним зв'язкам Галицько-Волинської держави та проблемам регіональної історії. Праця «Генеалогія династії Рюриковичів» (1990) стала одним із перших новаторських досліджень теми в українській історіографії, яке повернуло генеалогічні студії в коло допоміжних історичних дисциплін і ознайомило загал читачів з

історіографією кінця XIX – початку XX ст., із виданнями еміграції, а також із базовими генеалогічними таблицями династії Рюриковичів, які уклав автор – випускник Львівського політехнічного інституту, добрий знавець методик математичного моделювання в історичному процесі [1021, с. 15].

Боротьбу народних мас західноукраїнських земель проти польсько-шляхетського поневолення в період Визвольної війни 1648–1654 рр. досліджували Є. Яцкевич, В. Грабовецький [1048]; [372]; [373]; [366]; [367]. Розвиткові козацького руху в Україні, воєнно-політичній історії Хотинської війни присвячено кандидатську дисертацію та дотичні до цієї проблематики сходовознавчі статті М. Алекберлі [1054]; [145]; [144]; [146].

Військову та економічну історію західних земель України XIX – початку XX ст. досліджував І. Карпинець – учений, чиє ім'я та наукові праці на довгі роки були вилучені з наукового обігу та народної пам'яті. Після війни І. Карпинця, старшину Галицької армії, поновлено на посаді старшого наукового співробітника Львівського відділу Інституту історії АН УРСР (тоді він підготував праці «Захоплення Галичини Австрією в 1772 р.», «Огляд праць по історії Галичини австрійського періоду, 1772–1914», «Нафтова ропа в Галичині. 1939 р.» та ін.) [895, с. 15]. Економічна історія західноукраїнських земель, історія економічних і культурних відносин західних українців із Наддніпрянською Україною та Росією, міжслов'янських контактів XVIII–XIX ст. була об'єктом уваги В. Задорожного.

В повоєнний період толерувалися книгознавчі дослідження. Хоч і велася певна бібліографічна робота у великих бібліотеках, такі визначні дослідники книги й бібліографи, як С. Маслов, Ф. Максименко, П. Попов писали переважно «для шухляди». З початку 1960-х рр. статті українських авторів, зокрема істориків книги та бібліографознавців, почали з'являтися на сторінках московських збірників «Книга. Исследования и материалы». З одного боку, поява їх 1959 р. засвідчила відродження в СРСР книгознавства, з іншого –

офіційну санкцію на його подальший розвиток в УРСР. Те, що було дозволено в столиці СРСР, невдовзі отримало право на існування і в національних республіках, щоправда, на нижчому рівні, у провінціальному, так би мовити, варіанті. У 60–80-х рр. у Москві були зосереджені головні спеціалізовані видання, а цензурні умови були легшими, ніж у Києві чи Львові [469, с. 14–15].

1964 р. засновано збірники «Бібліотекознавство і бібліографія» й «Поліграфія та видавнича справа», у яких друкувалися й книгознавчі праці. Поява в Україні дещо більших, ніж раніше, можливостей для друкування праць з історії книги була пов'язана з відзначенням 1964 р. в СРСР 400-ліття російського друкарства, а в 1974 р. – ювілею «друкарства на Україні» (назва «українське друкарство» з офіційного погляду на той час вже стала небажаною). Тодішні ідеологічні керівники намагалися обидва ювілеї використати головно для обґрунтування тези про «благотворний вплив російської культури на українську і білоруську». Проте в працях Ф. Максименка, Я. Запаса, Я. Ісаєвича діяльність Івана Федорова (Федоровича) висвітлювалася в контексті розвитку всього друкарства у Східній Європі – до Федорова та після нього [469, с. 15]. Втім, у 70-х і першій половині 80-х рр. ідеологічний контроль згубно позначився на змісті й обсязі друкованих в Україні книгознавчих і бібліографічних праць. У 1971–1972 рр. за прямою вказівкою КДБ СРСР і партійних органів заборонено вже надруковані бібліографічні покажчики «радянського карпатознавства» (упорядник Я. Прилипко), творів Лесі Українки (М. Булавицька і М. Мороз), видань Академії наук України з суспільствознавства (за редакцією М. Онопрієнка) та ін. Багатьох бібліографів звільнили з роботи. За розпорядженням одного із секретарів Львівського обкому партії вилучено із загальнодоступних фондів і позначено грифом «для службового користування» покажчик «Наукові праці співробітників Інституту суспільних наук АН УРСР» (упоряд. В. Гавриленко, О. Кізлик, С. Мовчан. – Львів, 1970), офіційно за те тільки, що там названо дві статті О. Карпенка, у яких автор робив дуже обережну

спробу позитивно оцінити повалення монархічної влади Габсбургів у Галичині у 1918 р., неофіційно – за опублікування бібліографії праць політв'язня Я. Дашкевича, зокрема й надрукованих за кордоном [469, с. 15–16].

Відновлення бібліотечної діяльності в повоєнний період створило певні умови для розвитку історичної бібліографії. Бібліографічні посібники методичного і рекомендаційного характеру уклалися до певних ювілейних дат. 40-річчю радянської влади на Україні присвячено покажчик «Сорок років Радянської влади», який підготувала бібліотека Львівського університету. Зусиллями цього закладу укладено також покажчик «Назустріч 40-й річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції» [891, с. 39]. Певний поштовх для активізації історичної бібліографії мала постанова ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві», прийнята 14 серпня 1967 року [891, с. 48]. У 1973 р. відбулися наради вчених в галузі історичних, філософських, економічних наук, на яких підсумовано роботу щодо виконання постанови ЦК КПРС від 14 серпня 1967 р. 27–28 листопада 1974 р. в ЦК Компартії України відбулася нарада вчених-істориків УРСР, присвячена стану та перспективам розвитку історичної науки в Українській РСР у світлі вимог ХХІV з'їзду партії [891, с. 87].

С. Сороковська слушно відзначила: бібліографія віддзеркалювала проблеми, що були предметом дослідження історичної науки, певною мірою вона подавала також літературу із суміжних галузей знань. Тогочасні бібліографічні покажчики з історії Української РСР в хронологічній послідовності подавали не лише літературу, що безпосередньо відповідала темі, але й матеріали соціально-економічної історії народу, його політичного і культурного минулого [891, с. 91].

Для становлення української бібліографії багато зробив Ф. Максименко, який 1946 р. із дружиною переїхав із Києва до Львова, де працював у Науковій бібліотеці Львівського університету завідувачем бібліографічного відділу,

заступником директора з наукової роботи, завідувачем відділу рукописних, стародрукованих та рідкісних книг. Ф. Максименко також читав лекції з бібліографії у Львівському технікумі культосвітроботи, в Українському поліграфічному інституті імені Івана Федорова та у Львівському філіалі Харківського інституту культури [1029, с. 138]. Він прорецензував покажчики про Вінницьку, Львівську та Черкаську області, проредагував капітальний покажчик «Історія Києва» (Т. 1, вип. 1–2; Т. 2, вип. 1–2. – К., 1958–1963), надрукував повідомлення «Старий Київ і його околиці в маловідомих малюнках Т. Г. Шевченка» [221, с. 116]. Під час підготовки до видання «Історії міст і сіл УРСР» Ф. Максименко опублікував працю «Збірки історичних відомостей про населені пункти Української РСР» в «Науково-інформаційному бюлетені Архівного управління УРСР» (1963. – № 4–6; 1964. – № 1–5), а потім окремою відбиткою накладом 150 примірників. Оминаючи із зрозумілих причин масив літератури, присвяченої окремим поселенням, новий покажчик Ф. Максименка зафіксував зведені праці, що дають матеріали з історії не однієї місцевості, а цілих їхніх груп. Серед збірників джерельного матеріалу XI–XVIII ст. названо літописи й покажчики до них, російські офіційні праці географічного характеру, люстрації, переписні книги, генеральне слідство про маєтності (1729–1730), Румянцевський опис (1765–1767), топографічні описи й атласи намісництв та губерній [221, с. 116–117]. У травні 1959 р. Ф. Максименко виступив на республіканській нараді з питань допоміжних історичних наук з доповіддю «Про стан і основні завдання розвитку історичної бібліографії в Україні». Він брав участь у складанні покажчика другого ступеня «Бібліографії української і російської бібліографії по історії УРСР» (К., 1960). Учений був одним із укладачів «Бібліографії зарубіжних видань з історії УРСР» (К., 1971). Ф. Максименку виявив також глибокий інтерес до книгознавства: уклав каталог «Першодруки (інкунабули) Наукової бібліотеки Львівського університету» (Львів, 1958), видав «Забуту сторінку слов'янського друкарства» (1959), де

подано міркування щодо початку книгодрукування у Львові. Після великої пошукової роботи вийшов друком зведений каталог Ф. Максименка «Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках 1574–1800 рр.» (Львів, 1975), який містить відомості про 782 пам'ятки слов'янського друкарства, що зберігаються у львівських бібліотеках, музеях, архівах. Працюючи над репертуаром української книги, Ф. Максименко виступав на нарадах з доповідями, зокрема 1945 р. в бібліотеці АН УРСР («Бібліографія української бібліографії як джерело для складання бібліографії української книги 1798–1914 рр.») [429, с. 8–9].

Історія українського та слов'янського книгодрукування перебувала також у сфері зацікавлень Я. Ісаєвича, О. Мацюка. Серед праць молодого Я. Ісаєвича у цій галузі виділяється зведений каталог стародруків України, підготовлений разом із відомим мистецтвознавцем Я. Запаском, «Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні» (Т. 1, Т. 2 (у 2 кн.). – Львів, 1981–1984), що репрезентує найповніший репертуар українських друків XVI–XVIII ст., виданих українською, польською та латинською мовами, із вказівкою на книгосховища не лише України, а й Росії, Польщі, Італії, США та інших країн. У науковій спадщині вченого вагоме місце посідає цикл видань, присвячених Іванові Федорову, його сучасникам та послідовникам, значенню його діяльності для розвитку науки, культури, освіти в Україні та країнах Східної Європи: «Першодрукар Іван Федоров на Україні» (1964), «Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні» (1975; 1983), «Видання Івана Федорова» (1983, співавтор Я. Запаско), «Літературна спадщина Івана Федорова» (1989), «Преємники первопечатника» (Москва, 1981). Я. Ісаєвичу вдалося не лише всебічно розкрити діяльність першодрукаря, а й представити унікальну особистість Івана Федорова на тлі історико-культурологічного контексту епохи, опублікувати його доробок як письменника, літератора, видавця [722, с. 8–9].

О. Мацюк дослідив діяльність радянських друкарів С. Соболя, А. Скульського, М. Сльозки, відкрив широкому загалові невідомі сторінки життя І. Федоровича в Мізякові на Поділлі. Найбільшої поваги науковець здобув за праці в галузі філігранології, історії паперового виробництва й книгодрукування, фортифікацій. О. Мацюк перший в українській філігранології застосував статистичний метод для визначення часу залежаності паперу в Україні наприкінці XVIII – на початку XIX ст., зробив внесок в аналіз філіграней східних рукописів XIV–XIX ст. [396].

У Львівському університеті ім. І. Франка у повоєнний час комплекс спеціальних/допоміжних історичних дисциплін цілісно не викладався. Певною компенсацією при цьому було те, що деякі з них (сфрагістика, геральдика, нумізматики, а пізніше, палеографія) читались як дисципліни спеціалізації на кафедрах історії середніх віків, історії СРСР та історії УРСР. Цією проблематикою особливо цікавився І. Шпитковський, який 1945 р. перейшов на роботу до Львівського університету (у повоєнні роки переїхав з Перемишля, працював у відділі рукописів Бібліотеки АН УРСР у Львові), де став завідувачем кафедрального музею сфрагістики, геральдики і нумізматики. Основою для створення цього музею була нумізматична та сфрагістична колекції, сформовані в університеті у довоєнні роки [1020, с. 192–193]. 1959 р. вдалося домогтися відкриття загальнофакультетського кабінету допоміжних історичних дисциплін, а І. Шпитковський став його першим завідувачем. Заслуговує на увагу і згадка про колекцію мемуарів та листів до історії України, які практично не були впроваджені в обіг, та підготовлену ним бібліографію української геральдики. Сам І. Шпитковський був автором праці у сфері геральдики та генеалогії, присвяченої роду Шептицьких [1020, с. 194].

Більш-менш реалістичні оцінки стану розроблення в Україні згаданих дисциплін прозвучали вже впродовж 1957–1959 рр. під час декількох нарад у Києві. У травні 1958 р., під час наукової сесії з питань розвитку гуманітарних

наук у республіці (скликаної АН УРСР, профільними освітніми міністерствами та Міністерством культури), стан окремих з них директор Інституту історії АН УРСР О. Касименко визнав «повним занепадом» [972, с. 471–472]. Таку ж оцінку дав професор Львівського університету Д. Похилевич, а прийняті рекомендації вказували на необхідність створення відповідного відділу в Інституті історії та пропонували звернути увагу (під час підготовки кадрів через аспірантуру) на «глибоке вивчення спеціального предмета, допоміжних історичних дисциплін та іноземних мов» [972, с. 472]. Критичні оцінки пролунали й на республіканській нараді працівників архівів УРСР 19–21 червня 1958 р., присвяченій 40-річчю радянського архівного будівництва. Тут з доповіддю «Стан і завдання розробки допоміжних історичних дисциплін» виступив професор В. Голобуцький, однак не менш важливими були й оцінки архівістів з-поза меж столиці. У прийнятій на цій нараді відозві наголошувалося на необхідності наукової розробки архівознавства та допоміжних історичних дисциплін [972, с. 472].

31 січня 1959 р. в Інституті суспільних наук АН УРСР у Львові відбулась нарада, на котрій обговорено стан та перспективи розвитку допоміжних історичних дисциплін в Україні. Зрештою, поряд із київськими, львівська нарада фактично стала точкою відліку нової хвилі відродження інтересу до джерелознавства, архівознавства та інших спеціальних/допоміжних історичних дисциплін в Україні у післясталінську епоху. Саме тоді І. Крип'якевич керував роботою відділу історії України (1951–1958), який на момент проведення наради очолив М. Івасюта – дослідник радянського села. Крім них, у відділі на той час працювали Є. Яцкевич, Й. Купранець, С. Білецький, В. Грабовецький, О. Карпенко, Г. Ковальчак, М. Кравець, Ю. Сливка, Ф. Стеблій, Я. Ісаєвич, Я. Дашкевич [972, с. 473–474]. Засідання Наради безпосередньо відкрив головуєчий М. Івасюта, однак з програмною доповіддю виступив саме І. Крип'якевич. Учений наголосив, що «допоміжні дисципліни історії» (а саме так часто називав їх дослідник, очевидно, наслідуючи польську кальку – «*науки*

potocznie historii») не є самостійними науками, «не мають самостійного значення», а є лише засобом «для піднесення основних історичних досліджень» [972, с. 476]. Вказану проблему І. Крип'якевич знову актуалізував на нараді у відділі 31 січня 1959 р. «Про стан і завдання розвитку допоміжних дисциплін з історії УРСР», на Республіканській нараді з питань розвитку допоміжних історичних дисциплін в Українській РСР 14–15 травня 1959 р. «Стан і завдання допоміжних історичних наук», на науковій конференції істориків-архівістів у Києві 14–17 червня 1961 р. та на розширеному засіданні з питань розвитку допоміжних історичних дисциплін у Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Львові 13–14 листопада 1961 р. «Допоміжні дисципліни історії в науковій роботі архівів» [972, с. 475].

Зусиллями І. Крип'якевича та І. Бутича у 1959–1971 рр. вдалося організувати науково-практичні семінари з допоміжних історичних дисциплін у Центральному державному історичному архіві УРСР у Львові, започаткувати збірник «Історичні джерела та їх використання», «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління» (згодом «Архіви України») [775, с. 199]. У часи хрущовської відлиги семінар з архівознавства та допоміжних (спеціальних) історичних дисциплін вважався тією науковою ареною, на якій вишколювалася молодь в галузі джерелознавства, історичної географії, картознавства, архівознавства, палеографії, сфрагістики, філігранології.

У 1960–1970-х рр. питання організації історико-географічних досліджень, топоніміки та мікротопоніміки не раз розглядалося у Львові на засіданнях теоретичного семінару у виступах І. Крип'якевича, О. Купчинського, Б. Думина, Є. Черняхівської, Я. Ісаєвича, Й. Гронського, а сам С. Білецький на установчій нараді цього семінару у листопаді 1961 р. наголосив на необхідності поживлення історичної картографії, зокрема віднайдення та публікації давніх карт Львова [972, с. 479]. Однак постулати сфрагістичних досліджень, окреслені І. Крип'якевичем, в 70-х рр. не могли бути зреалізовані. До нечисленних

винятків тут слід віднести видану у 1977 р. монографію В. Гавриленка «Українська сфрагістика. Питання предмета та історіографії» [308]. 1991 р. вийшла друком перша бібліографія української сфрагістики, упорядкована В. Гавриленком. Розроблення міждисциплінарної методики вивчення печатки як історичного джерела й елемента документа стало важливим досягненням української сфрагістики.

Незважаючи на певні успіхи української сфрагістики упродовж 1960–1980-х років, багато наукових проєктів, пов'язаних із розробленням програми виявлення, обліку та збереження печаток, підготовкою відповідних фахівців, виданням описів, каталогів, альбомів тощо залишилися нереалізованими. Серед позитивних зрушень сфрагістики цього періоду відзначмо також розширення функцій дисципліни, яка тоді сприймалася не тільки часткою критики, але й розглядалася обов'язковим атрибутом комплексного історико-джерелознавчого дослідження, студій із соціальної історії, історії установ, діловодства, мистецтва. Хронологічне розширення об'єкта дослідження за рахунок посилення уваги до печаток ХХ ст. спричинило розроблення техніки експертизи криміналістами [204, с. 162–163].

Уже згаданий Я. Дашкевич активно вивчав архівні джерела та написав низку наукових праць з архівознавства, проблем використання історичних джерел, чимало часу присвятив методиці дослідження адміністративних, судових і фінансових книг в Україні в XIII–XVIII ст., дослідженню української культури часів Київської Русі та Гетьманщини, українсько-вірменських історичних зв'язків. Статті Я. Дашкевича 60–70-х рр. ХХ ст. висвітлювали питання української історіографії, спеціальних історичних дисциплін, зокрема філігранології, дипломатики, картографії України XIV–XVI ст.; у колі наукових інтересів ученого була історія преси і видавничої діяльності [321, с. 172]. Після повернення зі сталінських таборів він зумів улаштуватися бібліографом 1957 р. у відділ історії України Інституту суспільних наук АН УРСР. Від 1945 р.

Я. Дашкевич збирав матеріали до «Словника українських псевдонімів, криптонімів та криптограм», однак роботу завершити не встиг через арешт 1949 р. Частину праці обсягом 2500 назв 1950 р. підготовлено у вигляді машинопису для службового користування під назвою «Матеріали до словника псевдонімів українських письменників, вчених та громадських діячів за 1800–1916 рр.», щоправда, із купюрами і без зазначення авторства [830, с. 165].

З іменем В. Зварича (з 1954 до 1987 рр. працював у Львівському університеті) пов'язана нова традиція в історії нумізматичної науки – традиція створення нумізматичного словника. Перше україномовне видання вийшло 1972 р. Вже через рік словник перевидано. У 1975, 1976, 1979, 1980 рр. словник виходив російською мовою. Останнє видання – «Нумізматика. Довідник» (у співавторстві з Р. Шустом) – вийшло у 1998 р., незадовго до смерті В. Зварича [1020, с. 194–195].

Дослідники з актуальних питань історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін також працювали в УжНУ. Серед них найперше треба згадати Л. Коваленка, який викладав у 1956–1961 рр. У 1965 р. він захистив докторську дисертацію «Демократичні течії в історіографії України ХІХ ст.». Учений був автором (співавтором) книг «Велика французька буржуазна революція і громадсько-політичні рухи на Україні в кінці ХVІІІ ст.» (К., 1973), «Очерки истории исторической науки в СССР» (М., 1956–1963. – Т. І–ІІІ), «Очерки новой и новейшей истории Венгрии» (М., 1963). У його спадщині вирізняються публікації, у яких аналізуються історичні погляди О. Лазаревського, Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка, М. Гоголя, С. Подолинського, Й. Лелевеля, О. Радіщева, М. Покровського та ін. [114, с. 29–30]. К. Гурницький опублікував монографії «Кримський як історик» (К., 1971) і «Агафангел Ефимович Крымский» (М., 1980). В останні роки досліджував літопис сходовознавства в Україні [114, с. 30].

Упродовж 70–80-х рр. з'явилися праці з історії Закарпаття та Угорщини авторів М. Трояна, В. Худанича, Г. Павленка. Суспільно-політичні проблеми Закарпаття напередодні та в період Другої світової війни досліджував О. Довганич, автор (співавтор) книг «Слідами легенди» (Ужгород, 1971, 1972 – угор. мовою), «Закарпаття в роки війни» (Ужгород, 1990).

Вихованець львівської школи істориків І. Шульга, керівник кафедри історії СРСР в Ужгородському університеті (1958), дослідив маловивчені раніше питання соціально-економічної та політичної історії Закарпаття другої половини XVIII і першої половини XIX ст., опублікував монографії, а саме: «Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст.» (Ужгород, 1962) та «Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII – першій половині XIX ст.» (Львів, 1965) [114, с. 19].

З 1975 р. в Ужгородському університеті на кафедрі історії СРСР працював Д. Данилюк, а після утворення кафедри історії України перейшов до цієї наукової ланки. У 1975 р. успішно захистив кандидатську дисертацію «Історія Закарпаття 1917–1945 рр. у радянській історіографії» [386, с. 132]. У подальшому історик продовжив вивчення цієї проблеми в монографії «Історіографія Закарпаття у новітній час (1917–1985)» [689, с. 198]. Написана 1990 р. разом з В. Ільком брошура «З історії заселення та розвитку культури Закарпаття в добу феодалізму» кілька років служила основним посібником для вивчення історичного краєзнавства у школах і вузах області [943, с. 325]. Завдяки дослідженням Д. Данилюка ім'я М. Лучкая поставлено в один ряд відомих істориків України XIX ст. У докторській дисертації Д. Данилюк проаналізував розвиток історичної науки на Закарпатті з кінця XVIII і до середини XX ст. (1994). На основі вивчення наукової спадщини вчених (у тому числі й рукописної) автор показав їх внесок у розкриття таких питань, як заселення території історичного Закарпаття, автохтонність закарпатських русинів, їх етнічну спорідненість з русинами на схід від Карпат та державну приналежність

у Х–ХІ ст., вплив історичних досліджень на формування їх національної свідомості [689, с. 198].

З другої половини 50-х і до середини 80-х рр. зростала увага вчених регіону (О. Карпенко, Ю. Сливка, С. Макарчук, Б. Тищик) до вивчення політичної історії ХХ ст., зокрема подій 1917–1921 рр. О. Карпенко виступив проти фальшивої концепції, згідно з якою Західно-Українська Народна Республіка вважалася плодом контрреволюційного путчу; науково аргументував, що вона є результатом перемоги Листопадової 1918 р. національно-демократичної революції, що було різко засуджено компартійною номенклатурою та радянською історіографією. Через це він зазнав переслідувань, був змушений змінити місце роботи. Загалом у публікаціях вказаних авторів історія регіону висвітлювалася в контексті єдиного революційного потоку, який охопив Росію та країни Центральної та Східної Європи під впливом Жовтневого перевороту 1917 р. Стверджувалося, що революційний рух на цих землях сприяв розвалу Австро-Угорської імперії, а політика новоутворених держав – Польщі, Румунії, Угорщини щодо українських земель була загарбницькою, яку підтримали країни Антанти. Визнавався національно-визвольний характер боротьби проти іноземної агресії. Водночас критикувалася політика уряду ЗУНР, гіперболізувалася роль комуністичних організацій, а боротьба за соборність кваліфікувалася як рух за возз'єднання з УСРР. В Інституті суспільних наук АН УРСР у цей період досліджували вплив Жовтневої революції на розвиток революційно-визвольного руху на західноукраїнських землях, діяльність КПЗУ і комуністичних організацій Буковини і Закарпаття (Ю. Сливка). Опубліковано колективну монографію «Єдність збережена і примножена» (Ю. Сливка, В. Задорожний, Я. Ісаєвич та ін. – Ужгород, 1982) [20, с. 140]. До 50-річчя возз'єднання видано монографії «Історичні передумови возз'єднання українських земель» і «Возз'єднання

українських земель в єдиній Радянській державі» (Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, Ю. Сливка, М. Литвин та ін.) [26, с. 121].

Певним підсумком міждисциплінарної діяльності Інституту суспільних наук АН УРСР стала праця «Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель у єдиній Українській Радянській державі» (1968) [923]. У написанні книги, відповідальним редактором якої був тодішній директор інституту, філософ М. Олексюк, взяла участь більшість провідних науковців усіх відділів. Незважаючи на досить-таки пафосну назву, це був перший великий за обсягом і насичений фактами нарис історії всіх західноукраїнських земель у загальноукраїнському контексті.

За результатами теми «Історія соціалістичного і комуністичного будівництва в західних областях УРСР» 1970 р. підготовлено монографії: «Торжество ленінського вчення про соціалістичну революцію на західноукраїнських землях» і «Зростання суспільно-політичної активності трудящих західних областей УРСР в період соціалістичного будівництва (1945–1950)», присвячені боротьбі населення західноукраїнських земель за возз'єднання з Радянською Україною (М. Івасюта, О. Кірсанова, Інститут суспільних наук АН УРСР) [16, с. 152–153].

У перше повоєнне десятиріччя вийшла низка праць, у яких зроблено спробу висвітлити історію Великої Вітчизняної війни. З'явилися наукові публікації, у яких проаналізовано окремі аспекти регіональних особливостей і специфіки окупаційного режиму та його політики в різних регіонах України. Зокрема, у 1947 р. О. Родзін завершив дисертацію «Кременецький район за часів німецької окупації» [59, арк. 8]. Українське питання залишилося за межами поля зору дослідників, радянські фахівці трактували українсько-польські контакти як радянсько-польські. Особливо ж очорнювався український визвольний рух у 40-і роки, боротьба ОУН та УПА на кілька фронтів, насамперед протинімецькому.

У 1960–1980 рр. активізувалася розробка питань історії суспільно-політичних рухів, культурного життя та українсько-російських культурних зв'язків, зокрема діяльності братств та першодрукаря І. Федорова і його послідовників в Україні. Значний внесок у дослідження цих питань зробив Я. Ісаєвич, монографія якого «Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI–XVIII ст.» одразу стала класичною студією у цій галузі: у ній фахово схарактеризовано джерела про культурно-освітню діяльність братств, розвиток освіти, видання і поширення книжок. Уперше виявлений ним у Гданській бібліотеці Польської Академії наук німецькомовний опис міст Львова і Києва гданського купця XVI ст. Мартина Груневега суттєво розширив джерельну базу з давньої урбаністики. Для українського джерелознавства Я. Ісаєвич відкрив записки данського дипломата початку XVIII ст. Юста Юля та нотатки німецького офіцера на російській службі Георга Юнкера [806, с. 747].

Проблеми козаччини та соціально-економічну історію України досліджував В. Голобуцький. У 1947 р. вчений захистив докторську дисертацію «Чорноморське козацтво (нариси соціальної історії)», в якій виклав порівняно нову концепцію соціально-економічної історії Нової Січі та Чорноморського війська [1026, с. 96]. В. Голобуцький відзначав: у радянській історичній науці вивчення проблеми генезису капіталізму перебуває в зародковому стані. У науці домінує «тенденція недооцінки ступеня буржуазного розвитку Росії у XVIII – першій половині XIX ст.» [1026, с. 97]. В інших працях історик продовжував обстоювати концепцію раннього й прискореного розвитку капіталістичних відносин у південно-європейських регіонах Російської імперії. Висновки В. Голобуцького також руйнували притаманні вітчизняній історіографії романтичні стереотипи щодо козацтва як якогось «ордену», «безкласового братства» [1026, с. 99].

За повоєнного періоду другої половини 1940–1950-х рр. усталюється нова парадигма радянської науки щодо суспільно-політичного розвитку Галичини за

воєнно-революційної доби 1914–1920 рр. Її стрижнем став постулат про зростаюче прагнення національно і соціально пригноблених трудящих мас Галичини до єднання з російським пролетаріатом, селянством, солдатами задля спільного виступу проти австро-німецького та російського імперіалізмів. Це обґрунтовувалося їхнім «русифільством», з одного боку, та «русоцентризмом» – з іншого. Таким чином, анексія царською Росією Галичини 1914 р., як, до речі, згодом, 1917 р., і більшовицькою Росією – України, трактувалася як явище «закономірне», що відповідало прагненням місцевої людності до єднання з російським народом, а українські політичні лідери М. Грушевський, С. Петлюра, П. Скоропадський, Є. Петрушевич оголошувалися «буржуазними реакціонерами». У довершеному вигляді такі підходи і трактування знайшли відображення у працях І. Богодиста, В. Осечинського, які до кінця 1980-х рр. були чи не найбільш цитованими під час висвітлення процесу возз'єднання західних земель України з УРСР у складі СРСР [277, с. 48].

Відповідні політичні маркери щодо розгляду теми української багатопартійності у Галичині і Буковині встановлено вже на початку 60-х рр. ХХ ст., коли до цієї теми у руслі «войовничого марксизму», враховуючи політичну доцільність і наукову потребу (необхідність «заповнення вакууму»), звернулися В. Осечинський, К. Ципко, І. Компанієць, М. Герасименко, Б. Дудикевич. Загальним рефреном цих праць була безпідставна дискредитація не лише усіх існуючих з кінця ХІХ ст. українських партій регіону, але й вищого етапу національно-політичного руху – Листопадової 1918 р. національно-демократичної революції. З усього спектру українських партій радянська історіографія особливу увагу приділяла діяльності підавстрійських соціал-демократів із РСДРП, потужному впливу з боку останньої на галицьких соціалістів у напрямі позбавлення їх від «опортунізму», «австромарксизму» тощо [1036]. Водночас західноукраїнські історики недостатньо досліджували партійно-політичне життя Наддніпрянської України кінця ХІХ – початку ХХ ст.,

на відміну від науковців Києва (Ф. Лось, І. Гуржій, О. Касименко, І. Курас, О. Любовець та ін.) [631]; [822]; [598]; [597]; [1072].

В УРСР не визнавався сам факт «законності» існування УНР і ЗУНР та українського питання в цілому, що стало значною перешкодою на шляху вивчення проблеми соборності вітчизняними істориками. Навіть і в цих умовах, коли основним об'єктом для наукових досліджень став комуністично-радянський рух за возз'єднання українських земель з СРСР, в 50–80-і рр. з'явилися праці О. Карпенка, І. Кундюби, С. Макарчука, М. Панчука, Р. Симоненка, Ю. Сливки, М. Швагуляка, у яких на доступному архівному матеріалі проаналізовано плани країн Антанти і США щодо українського питання, розкрито їхню роль у встановленні нових державних кордонів країн Центрально-Східної Європи, доведено нелегітимність окупації Польщею та Румунією західноукраїнських земель. У цілому українська радянська історична наука виявилася безпорадною у розгляді важливих етнополітичних аспектів проблеми, які часто пояснювала із класових позицій [288, с. 41].

Однак період кінця 1950-х – початку 1960-х рр. позначився певними зрушеннями у висвітленні історії західноукраїнських земель, що зумовлювалося послабленням компартійного контролю, переглядом деяких ідеологічних догм, поверненням науці її дослідницьких функцій, зрештою, частковим розширенням прав союзних республік. Попри збереження ідейної заангажованості, все ж проглядається згасання крайньої войовничості змісту досліджень. Ці тенденції і явища виявилися в працях керівника відділу Інституту історії, завідувача кафедри Київського університету ім. Т. Шевченка І. Компанійця, який, перебравши від В. Осечинського неформальну «естафету», виступав фахівцем з історії Галичини доби імперіалізму. У цей час активізувався й остаточно повернув собі домінуюче становище у дослідженні цієї проблеми львівський науковий осередок (Є. Галушко, І. Васюта, В. Ілько, О. Карпенко, М. Кравець, Г. Ковальчак, Ю. Сливка) [277, с. 48].

Національно-визвольні та революційні рухи на Закарпатті наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. досліджував П. Сміян. Пізніше наукові пошуки у цьому напрямку він продовжив у Луцькому педінституті, захистив докторську дисертацію (1970) і опублікував монографії: «Революційний та національно-визвольний рух на Закарпатті в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.» (Львів, 1968) та «Жовтнева революція і Закарпаття (1917–1919 рр.)» (Львів, 1972) [114, с. 20].

Громадсько-політичну, наукову і літературну діяльність «Руської трійці» досліджували О. Купчинський, Ф. Стеблій, С. Трусевич, К. Ципко, О. Полянський. У 60–70-і рр. ХХ ст. О. Купчинський разом з І. Бутичем, О. Мацюком, У. Єдлінською, Я. Дашкевичем був причетний до всіх найбільших видавничих проектів Головного архівного управління УРСР. Активну участь історик брав в публікуванні архівних документів середньовічної доби. 1970 р. разом з І. Керницьким і Л. Гумецькою він видав «Акти села Одрехови», 1986 р. вийшов збірник «Історія Львова в документах і матеріалах» [320, с. 235]. Зауважмо, що Ф. Стеблій у 1963–1974 рр. був старшим науковим співробітником Інституту суспільних наук АН УРСР; у 1974–1990 рр. – завідувачем відділу історії України, заступником директора, виконувачем обов'язків директора Інституту суспільних наук АН УРСР [139, с. 13–14].

Розвиток української культури середньовіччя та ранньої нової доби реконструював Я. Ісаєвич. Дослідження цього періоду вчений представив в низці історико-культурологічних монографічних студій: «Культура Галицько-Волинської Русі» (1973), «Джерела з історії української культури доби феодалізму ХVІ–ХVІІІ ст.» (1972), «Українська культура ХVІІІ ст.» (1980). У 1994 р. Я. Ісаєвич опублікував розділ «Культура України, Білорусі і народів Прибалтики» у третьому томі «Истории Европы у 8 томах» (Москва). Розкриваючи феномен ранньої української культури, Я. Ісаєвич виходить за межі вузького предмета дослідження, аналізує його крізь призму знання і просвітництва з урахуванням особистісного фактору. Я. Ісаєвич дійшов

принципово нових висновків щодо специфіки прояву в Україні ренесансу і бароко, значення культурної спадщини українського народу в системі європейської та світової культури [722, с. 9–10].

Проблеми біоісторіографістики і персоналіїної історіографії джерелознавства актуалізував М. Ковальський. У 1958 р. у Львівському університеті він захистив дисертацію «Зв'язки західноукраїнських земель з Російською державою в XVI–XVII ст.». З листопада 1959 р. почав працювати у відділі етнографії Українського державного музею етнографії і художнього промислу АН УРСР, спочатку на посаді молодшого наукового співробітника, а з липня 1961 р. – завідувача відділу [935, с. 56–57]. Тут зацікавився двома напрямками досліджень з етнографії: сільськогосподарськими знаряддями волинських селян другої половини XIX – початку XX ст. і побутом шахтарів Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну. 1963 р. М. Ковальський переїхав до Кривого Рогу, а в 1967–1994 рр. працював у Дніпропетровському університеті, де зацікавився джерелознавством історії України XVI–XVII ст. Вчений цілком виправдано вважав, що дослідження деяких питань і аспектів історіографії джерелознавства насправді належить і до теоретико-методологічних, і до конкретно-предметних проблем історичної науки і джерелознавства зокрема [304, с. 21].

У перше повоєнне десятиріччя відбувалось формування кафедри історії СРСР Чернівецького державного університету, яку спершу очолювали І. Кравченко та В. Голобуцький. У 1953–1963 рр. кафедрою керував К. Ципко, 1963–1968 рр. – М. Ліщенко, 1972–1975 рр. – М. Кравець [135, с. 123]. Історики Г. Габ, К. Ципко, Р. Ростикус, П. Михайлина, І. Кравченко, М. Ліщенко, І. Гриценко, Ф. Редько, Г. Страхов, В. Холевчук у повоєнний період досліджували антифеодальну боротьбу селянства Буковини, виступи населення краю за возз'єднання з Радянською Україною, соціалістичні перетворення за роки радянської влади. У 1960-х рр. предметом наукового аналізу були питання

економічних зв'язків Буковини з Росією і Україною в ХІХ ст. (І. Гриценко), боротьби за визволення Буковини від турецьких загарбників (Ф. Редько), аграрних відносин і становища селян у час та після проведення реформи 1848 р. на Буковині (О. Пастух), соціальної диференціації населення в кінці ХVІ – першій половині ХVІІ ст., розвитку промисловості на Україні у ХVІІІ ст. (П. Михайлина, О. Пономарьов), заселення Південної України в кінці ХVІІІ ст. (Ф. Редько), селянського руху на Правобережжі у другій половині ХVІІІ ст. (Г. Страхів), робітничого руху на початку ХХ ст. (Г. Габ), аграрних відносин на західноукраїнських землях у другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст. (М. Кравець) [135, с. 125–126]. М. Кравець на основі зібраних джерел опублікував збірку документів «Хотинське повстання» (Кишинів, 1976), монографію «Боротьба трудящих Буковини проти соціального і національного гноблення в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.» (Ужгород, 1979). У 1972 р. колектив кафедри історії СРСР і УРСР Чернівецького університету (М. Ліщенко, І. Гриценко, Є. Приходько) розробляв комплексну тему «Історія Північної Буковини» [79, арк. 2].

У 1963–1968 рр. І. Гриценко завідував кафедрою історії СРСР, 1972 та 1983–1986 рр. – кафедрою історії СРСР та УРСР. Важливим науковим проектом, здійсненим за його найактивнішої участі, було видання «Нарисів з історії Північної Буковини» (1980). Перу вченого належать матеріали про взаємовідносини Буковини з українськими землями і Росією (кінець ХVІІІ – перша половина ХІХ ст.) та економічні і політичні зв'язки з ними (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) [569, с. 112]. Важливою темою його дослідження була також проблема економічних, культурних та громадсько-політичних зв'язків Північної Буковини з Наддніпрянською Україною й Росією в ХІХ – на початку ХХ ст., яку узагальнено в монографії «Економічні зв'язки Північної Буковини з Росією і Наддніпрянською Україною в ХІХ – на початку ХХ ст.» (Львів, 1980) [569, с. 112]. На основі зіставлення й аналізу численних

фактів І. Гриценко ствердив: Північна Буковина здавна входила до району формування слов'янства, українства і що для неї були характерні ті ж самі історичні процеси, що відбувалися на Поділлі та Подніпров'ї. Дослідження знайшло своє продовження в докторській дисертації «Північна Буковина, Наддніпрянська Україна і Росія в XIX – на початку XX ст.: Економічні і громадсько-політичні зв'язки» (1981) [569, с. 113].

Розвиток міського ремесла у Правобережній Україні, зовнішньоекономічні зв'язки українських міст кінця XVI – першої половини XVII ст., історію Чернівців і буковинських містечок досліджував П. Михайлина, який 1963 р. обраний доцентом кафедри історії СРСР і УРСР Чернівецького державного університету [682]; [683]. Опрацювавши великий масив архівних документів і матеріалів, він дійшов висновку, що ремісниче виробництво міст Правобережної України в кінці XVI – першій половині XVII ст., незважаючи на панування шляхетської Польщі, досягло високого рівня і сприяло розвитку економіки України [682, с. 130]. Вагомим здобутком науковця стали монографії «Міста України в період феодалізму (до питання про становище міст в умовах іноземного поневолення в кінці XVI – першій половині XVII ст.)» (1971), «Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569–1654 рр.)» (1975). П. Михайлина 1981 р. в Інституті історії АН УРСР захистив докторську дисертацію «Становище міського населення України та його участь у визвольній боротьбі українського народу (від Люблінської унії 1569 р. до Визвольної війни 1648–1654 рр.)».

Кафедра історії СРСР і УРСР Луцького педагогічного інституту ім. Лесі Українки у 1980-х рр. працювала над колективною темою «Історія Волині» під керівництвом О. Михайлюка. Історик підготував два розділи: «Волинь в роки першої російської революції»; «Волинь в роки Першої світової війни. 1914 – лютий 1917 рр.». У 1984 р. Л. Гайдай написала до колективної праці розділ «Волинь в 1861–1900 рр.», П. Сміян, Г. Бондаренко – «Волинь в

період феодалізму»; І. Кічий – «Волинь в період Жовтневої революції і громадянської війни»; В. Кудь – «Волинь на початку ХХ століття» [34, арк. 115–116].

Серед досліджуваних проблем – аграрні відносини та селянські рухи на західноукраїнських землях у добу феодалізму (М. Герасименко, В. Грабовецький, Ф. Стеблій). Починаючи з 50-х рр. ХХ ст. чітко викристалізувалися проблеми, над якими працював В. Грабовецький упродовж багатьох років, – вірменські поселення у Галичині, рух опришків, гайдамачина, вплив народно-визвольної війни на західноукраїнські землі тощо [366]; [367]; [369]; [371]; [372]; [373]. 1962 р. вийшла друком монографія В. Грабовецького «Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII – першій половині XVIII століття». Учений узяв участь у створенні багатотомної «Української Радянської Енциклопедії», написавши до неї низку нарисів, зокрема «Довбуш», «Дрогобич», «Опришки», «Звенигород Галицький» та десятки інших [274]. Значний внесок він зробив у дослідження історії Прикарпаття. В. Грабовецький у спогадах констатував: у 1979 р. вийшла у видавництві Львівського університету моя монографія «Селянські повстання на Прикарпатті під проводом Мухи 1490–1492 рр.», хоч відомі тодішні історики, а раніше й мій учитель академік І. Крип'якевич висловлювали сумнів про можливість видання такої праці на основі першоджерел, усього було видано ще в ХІХ ст. десять документів [368, с. 139]. Було зрозуміло, що славне героїчне минуле не вписувалося в радянську ідеологію, особливо такі теми національно-визвольних змагань, як українське козацтво, українське гайдамацтво, карпатське опришківство. Виходячи з такого нелегкого становища, я змушений був усі визвольні рухи в Україні, в тому числі й на Прикарпатті періоду середньовіччя й нового часу, прикривати термінами «класової боротьби» [368, с. 141]. Вихід у світ «Нарисів історії Прикарпаття» В. Грабовецького в п'яти томах став першим узагальнювальним дослідженням з історії краю. Їх почали публікувати із січня 1990 р. на сторінках «Прикарпатської

правди» під рубрикою «Гомін віків». Сам автор із цього приводу зазначив: «Такого роду книга була нами задумана ще у 60-х рр., але різні обставини, і в першу чергу негативне ставлення наших тодішніх чиновників до історії минувшини, не давали можливості здійснення наших задумів» [748, с. 24].

На історичному факультеті Львівського університету у 1950–1970 рр. сформувалася школа істориків-аграрників, яку започаткував Д. Похилевич. Він прибув до Львова в 1945 р., а з 1952 р. очолив кафедру історії південних та західних слов'ян, що стала організаційною базою цієї школи. У 1947–1948 рр. завершив докторську дисертацію «Аграрні відносини у Великому князівстві Литовському після реформи Сигізмунда Августа (кінця XVI – середини XVIII ст.)» [48, арк. 52]. Головну увагу приділив аграрній історії Центральної та Східної Європи XVI–XVIII століть. До середини 50-х рр. у вченого склалася певна модель аграрного устрою Речі Посполитої, в основу якої покладено еволюцію фільварково-панщинної системи господарства на основі розвитку внутрішнього ринку, а з часом і зовнішнього ринку. Найбільше уваги представники цієї школи істориків-аграрників приділяли еволюції фільварково-панщинної системи господарства на території Речі Посполитої та її східних регіонів (Д. Похилевич – Литви та Білорусії, В. Інкін, Ю. Гроссман, Я. Кісь, Я. Мельничук, В. Пірко, А. Козій – західноукраїнських земель) [1059, с. 8, 12].

Починаючи з 60-х рр. XX ст. М. Крикун звернувся до історії аграрних відносин на Поділлі, згодом до історії селянських рухів, до питань історичної демографії та історичної географії регіону [580]; [1071]; [582]. Львівський історик показав руйнівні наслідки війн на території Подільського воєводства в середині і другій половині XVII ст., дійшовши висновку про переважну колонізацію краю українськими селянами з Галицьких і Волинських земель наприкінці XVII – на початку XVIII ст., яка дала змогу до 1770-х рр. відновити чисельність населення [1022, с. 200]. З часом студії М. Крикуна з історичної демографії вийшли за межі Поділля: предметом розгляду дослідника стала

чисельність та соціальна структура населення Брацлавського, Волинського й Київського воєводств Речі Посполитої та Правобережної України загалом після включення її до складу Російської імперії [579]; [581]. У 1960–1970-х рр. досліджував джерела податкового характеру (люстрації, подимні реєстри, поголовні списки єврейського населення тощо). Результатом титанічної й багаторічної праці стало створення М. Крикуном картотек населених пунктів кількох українських воєводств. З огляду на чималий обсяг вони тривалий час залишалися рукописними, лише згодом, у 2000-х рр., реєстри поселень Подільського і Брацлавського воєводств опубліковано, натомість картотеки населених пунктів Волинського та Київського воєводств досі неопубліковані [290, с. 9–10]. Напевно, рекордними за затратами часу є дослідження вченим проблем історичної демографії Правобережної України. Наприклад, на висвітлення М. Крикуном проблеми примусового переселення людей Петром I з Правобережної України в Лівобережну у 1711–1712 рр. пішло не менше 25 років [913].

Еволюція аграрних відносин у Галичині у XVI–XVIII ст., починаючи з 50-х років ХХ ст., стала провідною темою наукових пошуків В. Інкіна. У 90-х рр. львів'янин опублікував джерелознавчу та історичну розвідку, присвячену архіву Самбірської економіки і діяльності інституту співприсяжництва та громадських сільських судів [1022, с. 201]. У другій половині 1960-х рр. готував монографію «Аграрні відносини на Прикарпатті в другій половині XVII–XVIII ст.» Я. Мельничук [43, арк. 2]. Важливо те, що українські історики прагнули прослідкувати спільне і особливе в господарському розвитку українських земель: О. Баранович, І. Бойко, Д. Похилевич, М. Герасименко – в еволюції аграрних відносин; Т. Брянцева, П. Михайлина, В. Отамановський – у становищі міст; С. Білецький, Я. Кісь – у розвитку ремесел, промислів і торгівлі [889, с. 5].

З'явилися публікації про соціально-економічні відносини та соціальну боротьбу у Львові, автором яких був С. Білецький. Значний внесок у

дослідження історії міста в добу середньовіччя й нового часу зробив Я. Кісь. Зокрема, він проаналізував на прикладі міст Руського і Белзького воєводств аграрні відносини в українському місті середньовічної і новочасної доби, питому вагу сільського господарства в економічному житті міста, феодальні повинності землеробського населення, демографічні контакти міста із селом [522, с. 168]. Досліджуючи зародження і генезу капіталізму у промисловості Східної Галичини, Я. Кісь дійшов висновку, що деякі елементи капіталістичного виробництва можна виявити у Східній Галичині, як і в Європі у XVI–XVIII ст. [522, с. 169].

Аграрні відносини на Закарпатті другої половини XIX – XX ст. вивчав В. Ілько. Захистив кандидатську (1960) та докторську (1984) дисертації, підготував монографію «Закарпатське село на початку XX ст. (1900–1919 рр.)» (Львів, 1973) [114, с. 19].

У першій половині 1960-х рр. О. Михайлюк (Луцький державний педагогічний інститут) закінчив роботу над докторською дисертацією «Селянський рух на Україні в 1907–1917 роках та боротьба більшовиків за союз робітничого класу з селянством». На основі певних узагальнень історик також написав працю «Передумови Великої Жовтневої соціалістичної революції на селі» [30, арк. 19].

У першій половині 1950-х рр. об'єктом дослідження істориків були соціально-економічні процеси, які відбувались в українському селі в роки нової економічної політики (1921–1929). Питання земельної політики радянської влади на Україні проаналізував М. Ксьонзенко у кандидатській дисертації «Націоналізація землі на Україні в 1920 році». П. Денисовець (завідувач кафедри історії СРСР і історії УРСР Станіславського державного педагогічного інституту) готував докторську дисертацію «Колективізація сільського господарства УРСР в 1919–1934 рр.» [38, арк. 9–10]. При визначенні соціально-економічних ознак різних прошарків села майже всі науковці керувалися

встановленими радянською системою офіційними соціальними критеріями, виділяючи винятково три селянські групи господарств – «бідняцьке», «середняцьке» і «куркульське» [606, с. 107]. Наукові праці, опубліковані до 1956 р., ґрунтувалися на утвердженні ленінсько-сталінської методології з її догматизмом і схематизмом. Відображення офіційної концепції Комуністичної партії й радянського уряду, піднесення принципів соціалізму та радянського способу життя – спільна ознака таких студій. Головна увага авторів зосереджувалася на практиці соціалістичного господарювання, доведенні успішного розв'язання в СРСР і УРСР таких «фундаментальних» завдань, як індустріалізація країни, колективізація сільського господарства; на підтвердженні положень марксизму-ленінізму про переваги централізованого планування над ринковою економікою. Однак зрозуміло, що поза увагою дослідників залишилися прорахунки в економіці, згубний вплив індустріалізації на екологію та здоров'я людей, причини поглиблення демографічної кризи, умови побуту життя сільського населення, етноконфесійні трансформації, тобто «плановий наступ на українську самобутність», національні українські церкви.

Історики Чернівецького університету досліджували економічну сферу суспільного життя України в другій половині XVIII – початку XX ст. Зокрема, І. Літаш захистив кандидатську дисертацію «Становище і боротьба селянських мас Буковини в кінці XVIII – в першій половині XIX ст.»; М. Ліщенко – «Селянський рух на півдні України (Херсонська і північна частина Таврійської губернії) в революції 1905–1907 рр.»; Г. Страхов – «Селянський рух на Правобережній Україні в другій половині XVIII ст.»; О. Пономарьов працював над монографією «Нариси розвитку промисловості Лівобережної України в XVIII ст.» [72, арк. 18].

У 1960–1970-х рр. з'явилися праці О. Пастух, М. Кравця, І. Васюти, присвячені економічним процесам, аграрним відносинам та розвитку селянського руху. Зокрема, І. Васюта захистив докторську дисертацію «Аграрні

відносини і селянський рух в Західній Україні (1917–1939 рр.)». У другій половині 1960-х рр. досліджував питання економічного і політичного становища селянства Західної України в 20–30-х рр. ХХ ст., сільськогосподарської кооперації Західної України, податкового гніту західноукраїнського селянства [43, арк. 2]. Залучення до наукового обігу різноманітних джерел дало змогу цим авторам створити певну картину становища селянства, показати масштаби його розшарування, колонізації західних земель України польськими осадниками [960, с. 255]. Зрозуміло, що ці автори намагалися не зауважувати успішних українських підприємців, кооператорів, серед яких було чимало священиків Греко-католицької церкви.

У 1970-х рр. на кафедрі історії СРСР і УРСР Луцького державного педагогічного інституту також досліджували проблеми селянських рухів другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.: «Соціально-економічний розвиток Волині та революційна боротьба трудящих в період капіталізму (1861–1939 рр.)» – Р. Оксенюк; «Революційна боротьба селянства України між двома революціями (червень 1907 – лютий 1917 рр.) – О. Михайлюк; «Селянський рух у Волинській губернії між двома революціями (червень 1907 – лютий 1917 рр.)» – В. Кудь [32, арк. 12–13].

У 70–80-х рр. різні проблеми аграрних відносин у регіоні досліджували В. Ботушанський, В. Ілько, В. Плисюк. Відзначмо, що першим серед радянських авторів проблеми колективізації в західноукраїнських областях почав вивчати М. Івасюта (з 1953 р. працював в Інституті суспільних наук Академії наук УРСР (завідувач відділу історії України), 1976–1986 рр. завідувач кафедри історії УРСР Львівського університету). Функціонування народного господарства західних земель України, зокрема соціалістичні перетворення за роки радянської влади, відтворив Г. Ковальчак. Для наукових праць характерною була апологетика колгоспного ладу, намагання довести його соціально-економічну ефективність,

однак поряд із цим було замовчування методів колективізації та проблем колгоспно-радгоспної системи.

Потенціал трудових ресурсів й проблеми інтенсифікації сільськогосподарського виробництва вивчав Н. Бурчак (1972 р. очолив кафедру політекономії і філософії Луцького педагогічного інституту ім. Лесі Українки; у 1980–1989 рр. – ректор інституту). У докторській дисертації «Виробничі об'єднання в соціалістичному сільському господарстві на сучасному етапі» подав економіко-географічні характеристики Волинської області та Львівсько-Волинського промислового комплексу, особливу увагу звернувши на галузеву і територіальну структуру промисловості області [34, арк. 49–50]. Проте, розкриваючи питання «соціалістичного будівництва на селі», вчені зосереджували головну увагу на «відновленні» радянської влади, заходах партії та уряду щодо колективізації сільського господарства, боротьбі трудящих проти ворогів соціалізму. Натомість у цих роботах не порушувалися питання депортацій на пограниччі, міграцій цілих соціальних верств, низької рентабельності соціалістичних господарств, загострення міжнаціональних відносин у зв'язку з прибуттям у регіон десятків тисяч росіян.

Насамперед толерувалася проблематика щодо розкриття керівної ролі Компартії, згуртованості робітничих сил навколо комуністичних лідерів. Чимало істориків, зокрема М. Кравець, П. Федорчак, В. Замлинський, Ю. Сливка, В. Плисюк, В. Чуприна розробляли різні аспекти діяльності Комуністичної партії Радянського Союзу, зокрема щодо радянізації західноукраїнського регіону. Перші праці радянських дослідників, що привертати увагу до витоків комуністичного руху, політико-партійної розбудови в Західній Україні, вийшли в середині 1950-х рр. З-поміж інших вирізнялася робота М. Герасименка і Б. Дудикевича, яка тривалий час слугувала радянським історикам важливим історичним та історіографічним джерелом. Автори використали деякі архівні матеріали, але факти відібрали так, щоб показати провідну роль КПЗУ в

суспільно-політичному житті краю; при цьому вони уникали сюжетів про сталінські репресії проти її діячів у 30-і рр., безпідставний розпуск КПЗУ ще до «золотого вересня» 1939 року.

Український ліворадикальний рух у міжвоєнній Польщі репрезентувала Комуністична партія Західної України. Її складну долю почали вивчати в УРСР тільки після 1956 р. Тоді з'явилася низка спеціальних робіт, серед яких треба виділити монографію Є. Галушки, у якій зроблено спробу системного розгляду основних рішень з'їздів, конференцій і пленумів КПЗУ, проаналізувати форми і методи роботи партійних організацій. Новизна праці полягає і в тому, що в ній багато уваги приділено українському національному питанню стосовно політики західноукраїнських комуністів. Для забезпечення дослідників історичними джерелами 1958 р. Львівська бібліотека АН УРСР опублікувала «Матеріали до бібліографії і історії Комуністичної партії Західної України» [891, с. 40–41].

У другій половині 1950-х рр. колектив кафедри історії КППС Львівського державного університету в ході опрацювання проблеми «Керівництво Комуністичної партії процесом соціалістичних перетворень в західних областях УРСР (1944–1958 рр.)» випустив два збірники: «Питання історії КППС – 1957 рік», «Питання історії КППС – 1958 рік». Водночас готувався до друку тематичний збірник, присвячений рішенням XXI з'їзду КППС, у який мали ввійти підтеми: міжнародне значення XXI з'їзду КППС (А. Вовчик); XXI з'їзд про повну і остаточну перемогу соціалізму в СРСР (П. Аніров); розвиток ленінської теорії соціалістичної революції в рішеннях XXI з'їзду КППС (І. Федотенков); подальший розвиток XXI з'їздом КППС ленінських принципів національної політики (В. Сульженко); значення XXI з'їзду КППС для інтернаціонального зміцнення братніх марксистсько-ленінських партій і боротьби з сучасним ревізіонізмом (П. Головка); КППС – керівна і спрямовуюча сила радянського народу в будівництві комунізму (П. Михайлик). Викладачів кафедри історії КППС залучено до написання книги «Нариси історії Львівської

обласної партійної організації» [8, арк. 149–150]. Саме тоді завідувач відділу науки і культури Львівського обкому КП України В. Маланчук відзначив необхідність створення великих монографічних досліджень з актуальних питань комуністичного будівництва та історії КПРС [8, арк. 150].

Кафедра марксизму-ленінізму Кременецького державного педагогічного інституту в 1950–1960-х рр. вивчала закономірності розвитку радянського суспільства в період переходу від соціалізму до комунізму, питання міжнародного комуністичного руху і критики сучасного ревізіонізму, боротьбу за єдність рядів КП України [63, арк. 1]. У 1959–1960 н. р. над цією тематикою працювали 7 членів кафедри: к.і.н. М. Гонтар (завідувач кафедри) – монографія «Іскрівські організації на Україні та їх роль в боротьбі за здійснення ленінського плану побудови марксистської партії»; І. Забокрицький – дисертація «Боротьба Комуністичної партії за розвиток соціалістичної культури в західних областях УРСР за роки Радянської влади (на матеріалах Тернопільської області); Х. Чернуха – дисертація «Боротьба КПРС за зміцнення єдності своїх рядів у період між XV і XVI з'їздами партії»; А. Савенко – дисертація «Вдосконалення соціалістичних виробничих відносин в період розгорнутого будівництва комунізму»; І. Муравський – дисертація «Організаційно-господарське зміцнення колгоспів (на прикладі колгоспів західних областей УРСР)»; М. Коржов – дисертація «Відтворення кваліфікованої робочої сили в період крутого піднесення сільського господарства (1958–1959 рр.)»; Г. Кікець – монографія «Критика сучасного ревізіонізму в питанні держави і революції» [62, арк. 8–11]. У 1967 р. І. Забокрицький працював над темою «Розвиток радянської української соціалістичної культури в період комуністичного будівництва (на матеріалах західних областей УРСР)», закінчив написання розділу колективної праці «Нариси історії Тернопільської обласної партійної організації» [64, арк. 11–12]. У 1970-х рр. науково-дослідна робота на кафедрі марксизму-ленінізму (зав. кафедри І. Забокрицький) здійснювалася за такими напрямками: будівництво

соціалізму і комунізму в СРСР (на матеріалах західних областей УРСР) – І. Забокрицький, Ф. Головач, Ю. Трофим'як, В. Богайчук; закономірності розвитку соціалістичних суспільних відносин і переростання їх в комуністичні – А. Савенко, І. Дерев'ягін, М. Коржов; філософські проблеми сучасного природознавства – Г. Кікець, С. Каліберда [66, арк. 3]. При цьому головну увагу зосереджено на «узагальненні практичної діяльності партійних організацій західних областей УРСР в період розгортання комуністичного будівництва, питань міжнародного значення досвіду КПРС в будівництві соціалізму, а також на розкритті антинародної суті буржуазного націоналізму» [66, арк. 6]. У 1970-х років тематика наукових досліджень в основному відповідала «сучасним вимогам, які поставлені перед суспільними науками ХХІV і ХХV з'їздами партії» [66, арк. 2]. Для розроблення проблеми «Роль інтересів і стимулів в становленні комуністичної праці» в Кременецькому педінституті створено авторський колектив у такому складі: А. Савенко, І. Дерев'ягін, М. Коржов, В. Солтис [69, арк. 24]. Як свідчать документи, у вказаних та аналогічних працях, як правило, дослідники уникали складних етнополітичних та соціальних проблем суспільства.

У Чернівецькому університеті комплексну тему «Соціалістичні перетворення в Північній Буковині (1940–1955 рр.)» готували І. Калюжний, П. Мельник, В. Малишко, М. Шелудько, Ф. Гуськов, М. Шепета, А. Чернущенко [73, арк. 4]. Водночас М. Шепета (завідувач кафедри марксизму-ленінізму) працював над докторською дисертацією «Робітничий клас України в боротьбі за завершення будівництва соціалізму 1951–1958 рр.»; О. Богомолів – «Партія більшовиків в період мирного розвитку революції (березень – липень 1917 р.)»; П. Мельник готував монографію «Культурно-виховна діяльність Радянської соціалістичної держави в період переходу від соціалізму до комунізму»; Ю. Радянський готував кандидатську дисертацію «Національно-визвольний рух на сучасному етапі» [77, арк. 17–18].

У 1960-х рр. історики Луцького державного педагогічного інституту ім. Лесі Українки Д. Цимбалюк, М. Гетьман-Кравченко, В. Крившич, Р. Оксенюк працювали над темою «Історія Волинської партійної організації». За рішенням Волинського ОК КПУ на основі цих матеріалів готувалася монографія «Нариси з історії Волинської обласної партійної організації» [30, арк. 7–8]. Водночас завершено написання монографій «Комуністичні організації Західної Волині в боротьбі за встановлення Радянської влади і возз'єднання Західної України з Українською РСР» (Д. Цимбалюк), «Праця як основа формування комуністичної моралі» (В. Крившич) [30, арк. 12]. У 1970-х рр. на кафедрі історії КПРС і наукового комунізму розроблялись такі теми: «Боротьба польських комуністів за союз робітничого класу і селянства (1918–1938 рр.)» – М. Куликівський; «Відбудова і організаційне зміцнення партійних організацій західних областей України (1944–1950 рр.)» – П. Борковський; «Матеріалістична інтерпретація взаємозв'язків найбільш загальних законів суспільного розвитку» – В. Крившич; «Діяльність Комуністичної партії України по підвищенню культурно-технічного рівня трудівників сільського господарства в період між XXII і XXIII з'їздами КПРС і КП України (на матеріалах Київської, Житомирської, Чернігівської, Волинської областей України)» – Г. Тарасов [32, арк. 5–6]. Як бачимо, дорадянська історія краю в цьому педінституті розроблялася спорадично і несистемно.

Практично аналогічну тематику розробляли викладачі Івано-Франківського державного педагогічного інституту. У першій половині 1950-х рр. І. Мартиненко підготував монографію «Боротьба КПУ за здійснення рішень XIV з'їзду партії про індустріалізацію країни» [37, арк. 21]. У 1960 р. Г. Потоцький продовжував працювати над докторською дисертацією «Пролетарський інтернаціоналізм – основа співдружби країн соціалістичного табору»; завершив працю «Роль бригад комуністичної праці в комуністичному будівництві». У цей час завершено підготовку збірника «Про соціалістичні перетворення на

Станіславщині (1939–1959 рр.)», у якому на основі документів партійних, радянських, комсомольських профспілкових органів висвітлено літопис радянзації області [40, арк. 1–2]. У 1960-і рр. П. Федорчак досліджував тему: «Комуністична партія – організатор робітничого класу в боротьбі за розвиток важкої індустрії (на матеріалах УРСР за 1959–1961 рр.)», на базі якої готував докторську дисертацію [41, арк. 6].

У другій половині 1960-х рр. у звіті Республіканської Ради з координації наукової розробки історії КППС і КП України за 1965 рік зазначено, що основна увага істориків партії зосереджена на виявленні повоєнного періоду історії партії (50 % від загальної кількості тем); водночас недостатньо уваги дослідники приділяли дожовтневому періоду історії партії, історії КППС і КП України періоду Великої Вітчизняної війни (8 %) і добі повоєнного відновлення народного господарства та культури країни (6 %). Рекомендувалося також звернути увагу на розробку таких недостатньо вивчених тем, як теоретична і практична діяльність В. Леніна в окремі періоди історії партії, партійного і державного будівництва в окремих областях [9, арк. 121].

У 70–80-х рр. ХХ ст. головна увага істориків була прикута до показу роботи західноукраїнських комуністів у масових організаціях, керівництва революційно-визвольною боротьбою робітників і селян. Утім, залишалися старими методологічні підходи щодо висвітлення діяльності українських національно-державницьких партій та угруповань. Їх продовжували кваліфікувати «дрібнобуржуазними», «націоналістичними». Превалювало дослідження не самих партій, а лише тактики щодо них КПЗУ; їх історію та діяльність розглядали в ракурсі організаційного, ідеологічного та політичного краху [959, с. 284]. Однак від початку 1970-х рр. щодо окремих питань простежувався рух назад: історики замовчували антиукраїнську діяльність Л. Кагановича, сталінські репресії проти національно орієнтованих членів КПЗУ і частини галицької інтелігенції (родина А. Крушельницького, П. Франка), яка

виїхала за кордон у радянську Україну, відповідальність за розкол у партії знову поклали на фракційну групу ЦК КПЗУ Васильківа-Турянського. Тоді до пріоритетних напрямів дослідження потрапили й такі питання, як масово-політична робота КПЗУ (М. Олексюк), історія соціальних рухів (М. Кравець, І. Васюта, О. Цибко, М. Зільберман, Ю. Гошко), історія «Сельробу» (Г. Сизоненко), боротьба за створення єдиного антисанаційного фронту (В. Чугайов, М. Швагуляк, В. Твердохліб, В. Замлинський), етносоціальний розвиток національного регіону (С. Макарчук), політика урядів Польщі щодо українців (Ю. Сливка). Як і в попередній історіографічний період, дослідники перебували в полоні панівних ідеологем: головну роль у суспільно-політичних процесах Західної України відводили комуністичному руху, а діяльність партій та організацій інших політичних напрямів ігнорували чи просто засуджували. Однак монографічні дослідження М. Кравця, Є. Галушки, М. Панчука, І. Васюти, С. Макарчука, Ю. Сливки та деяких інших авторів сприяли нарощуванню етнополітичних знань, хоча нерідко у спотвореному вигляді.

У працях істориків 80-х рр. ХХ ст. поменшало войовничої риторики, збагатилася джерельна база, збільшилась кількість представлених історичних фактів. С. Макарчук, досліджуючи національні відносини на західноукраїнських землях у міжвоєнний період, коротко схарактеризував національні партії (звісно, з позицій комуністичної ідеології і методології) та окремі аспекти їх парламентської діяльності. Ю. Сливка розширив межі дослідження політичного життя в Східній Галичині у 20-і рр. ХХ ст., приділивши увагу некомуністичним партіям, зокрема аналізу їх програмних засад та боротьбі між ними на парламентській арені. Але ідеологічні заборони не дозволили авторові належно оцінити діяльність легальних партій. Так, наприклад, програмні положення УНДО в авторській інтерпретації мали «винятково пропагандистський, агітаційний характер» і «були розраховані на обман трудящих мас». Головним напрямом політичної діяльності українських національних партій, на думку

Ю. Сливки, була боротьба проти Радянського Союзу і комуністичного руху. Ці та інші подібні за змістом оцінки перенесено до колективної праці львівських суспільствознавців. Ідеалізація радянськими вченими КПЗУ і нехтування глибоким вивченням інших громадсько-політичних структур не дає підстав визнати їхні студії об'єктивними [959, с. 270].

Літопис профспілок на теренах колишнього СРСР досліджував В. Мельник. У 1973 р. він захистив кандидатську дисертацію «Партійне керівництво профспілками на сучасному етапі комуністичного будівництва». Працюючи в УжНУ, вивчав профспілковий рух на Закарпатті (від створення перших організацій наприкінці ХІХ ст., розгортання їх діяльності в 20–30-х рр. ХХ ст. і зростання їх ролі у повоєнний період). Історик є автором (співавтором) окремих видань: «Партия и рабочий класс в условиях строительства коммунизма» (М., 1973), «Партия и рабочий класс в условиях строительства коммунизма» (Брянськ, 1974), «Трудовий колектив і соціалістичне змагання» (Ужгород, 1982), «Профспілки Закарпаття: турбота про людей. Нариси історії» (Ужгород, 2000), «Профспілки Закарпаття: вчора, сьогодні, завтра» (Ужгород, 2005) та ін. Ці питання також вивчав П. Білак, 1989 р. захистивши кандидатську дисертацію «Співробітництво профспілок СРСР і ЧССР (70–80-ті рр.)» [114, с. 26–27]. Цю проблематику також розробляли вчені Львівського державного університету.

Наукові дослідження проблем новітньої історії країн Центральної та Східної Європи започатковано в Інституті історії Академії наук Української РСР наприкінці 1940-х рр. Вже 1947 р. у структурі інституту працювали відділ загальної історії і історії слов'ян та відділ історії міжнародних відносин. 1949 р. перший перейменовано на відділ історії країн народної демократії, 1963 р. він увійшов до складу відділу нової та новітньої історії зарубіжних країн, 1965 р. – отримав назву відділу історії зарубіжних соціалістичних країн, 1985 р. – історії та міжнародних відносин соціалістичних країн, 1988 р. – історії міжнародних

зв'язків України [286, с. 44]. Невипадково перші дослідження науковців відділу історії країн народної демократії Інституту історії АН УРСР у співдружності з істориками ВНЗ республіки присвячувалися міжнародному значенню Жовтневої соціалістичної революції, її впливу на розвиток революційного руху в зарубіжних країнах, виконанню «інтернаціональної місії» Червоної армії в роки Другої світової війни, втіленню ідей «пролетарського інтернаціоналізму» в процесі народно-демократичних перетворень в країнах Центрально-Східної Європи. З часом увага дослідників зосередилася на більш конкретних проблемах внутрішньої історії держав цього європейського регіону, а також на розвитку історичних зв'язків і співробітництва з ними України [286, с. 45].

Особливо толерувалася проблематика соціалістичного будівництва в європейських країнах. У першій половині 1960-х рр. В. Сухарев (доцент кафедри історії Луцького державного педагогічного інституту ім. Лесі Українки) готував монографію «Побудова соціалізму в Чехословацькій республіці» [30, арк. 21]. А. Петров завершував працю «Селянські партії країн Центральної, Південно-Східної Європи і будівництво соціалізму в 40–80-х рр.» [34, арк. 120]. У цьому плані зацікавлення викликають матеріали щодо Угорської Народної Республіки та Чехословацької Соціалістичної Республіки, які подав І. Гранчак. Польсько-радянсько-німецькі відносини у ХХ ст. досліджував М. Швагуляк. У 1973 р. він за конкурсом обраний на посаду старшого наукового співробітника Інституту суспільних наук АН УРСР. Спочатку історик працював у відділі критики ідеології та політики антикомунізму (невдовзі розформований), згодом – у відділі філософії, і, нарешті, перейшов у відділ історії України. Втім, і на новому місці роботи деякий час довелося займатися проблемами «розвинутого соціалізму», хоча учений не припиняв досліджувати «українське питання» у політиці Німеччини та Польщі міжвоєнного періоду. 1983 р. вийшла його книга «Україна в експансіоністських планах німецького фашизму. 1933–1939 рр.», на основі якої 1984 р. захистив докторську дисертацію в Київському університеті.

1986 р. історика удостоєно премією ім. Д. Мануїльського Академії наук УРСР [81]; [82].

Питання міжнародних відносин, національно-визвольної боротьби народів Центральної і Південно-Східної Європи в першій половині ХХ ст. досліджували І. Патер, І. Теодорович та ін. На основі використання численних іноземних джерел І. Теодорович уперше в українській історіографії зробив спробу дати всебічний аналіз шляхів реалізації політики Німеччини та Австро-Угорщини відносно України як напрямку східної політики цих держав у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. [905]; [906]. 1953 р. у Львівському університеті ім. І. Франка вчений успішно захистив кандидатську дисертацію «Польське питання в політиці імперіалістичних держав в останній рік Першої світової війни». У 1968–1969 рр. завершував написання докторської дисертації «Загарбницька політика німецько-австрійського імперіалізму на Сході в 1914–1918 рр.» [78, арк. 52].

У першій половині 1970-х рр. колектив кафедри загальної історії Чернівецького університету (І. Теодорович, Ю. Макар, Є. Лихач, В. Газін) розробляли комплексну тему «Проблеми історії країн Центральної Європи в епоху імперіалізму» [80, арк. 2]. Радянські історичні концепції змушували вчених замовчувати той факт, що керівні режими країн, що входили до двох ворожих блоків, розпочинаючи Першу світову війну, враховували, що Україна розташована в самому центрі Європейського континенту і вже завдяки цьому може безпосередньо впливати на розв'язання важливих політичних та економічних проблем. Водночас збройне протистояння цих імперій сколихнуло національні амбіції українців, змусило їх не лише боротися за власне виживання як окремого етносу, а й заявити про свої вимоги щодо створення Української незалежної соборної держави. О. Реєнт справедливо відзначив, що з огляду на таку викривлену систему історичних координат, Велика війна (не інакше як під назвою «імперіалістична») мала право на історичну пам'ять лише як схематичне

й позбавлене людського виміру явище, що стало придатним ґрунтом для перемоги більшовицької революції і спроб її трансформації у революцію «Світову». Тож не дивно, що про цілісну, неупереджену й не закостенілу радянську історіографічну картину Першої світової війни говорити не доводиться [824, с. 205].

Дослідженням питань нової та новітньої історії країн Європи та Азії займалися науковці Львівського державного університету ім. І. Франка: М. Ратич (селянський і робітничий рухи на польських землях на початку ХХ ст.), В. Чорній (історія Квітневого повстання 1876 р. у Болгарії), О. Бейліс (історіографія новітньої історії Болгарії та Югославії), С. Мовчан (історіографія новітньої історії Югославії), І. Глічов (Балканські війни 1912–1913 рр.), І. Белякевич (історія міжнародних відносин, деякі питання історії Польщі 1914–1918 рр.), М. Лебович і Г. Кипаренко (новітня історія Угорщини). Зокрема, у 1947–1948 рр. І. Белякевич (завідувач кафедри нової історії країн Сходу) досліджував проблему: «Чорноморські проливи Босфор і Дарданелли в міжнародних відносинах новітнього часу»; О. Бейліс (в.о. завідувача кафедри історії нового часу), працюючи над проблемою: «Міжнародні відносини країн Балканського півострова в новий час», захистив кандидатську дисертацію «Російсько-болгарські відносини після Берлінського конгресу 1876 року». Р. Бродський захистив кандидатську дисертацію «Двадцять одна вимога Японії до Китаю в 1915 році» [49, арк. 28–29]. Розгляд більшості тем нерідко нагадував хроніки, ніж аналітичні твори, де основні події викладалися стисло, без коментування. До такої позиції авторів нерідко підштовхував офіційний курс радянської влади. Наприкінці 1950-х рр. науковці кафедри історії нового часу Львівського державного університету ім. І. Франка працювали над темами: «Історія країн народної демократії» – І. Белякевич, М. Лебович, Р. Бродський, М. Ратич, М. Кисельова, А. Коваленко; «Історія Французької буржуазної революції кінця ХVІІІ ст.» – Т. Солтановська [52, арк. 269–270].

Аналогічну тематику розробляли в Чернівецькому університеті. Еволюцію робітничого руху Франції в 40–50-х рр. ХХ ст. досліджував В. Шаповалов [996]; [997]; [998]; [999]. З 1967 по 1972 рр. він обіймав посаду завідувача кафедри загальної історії Чернівецького державного університету, продовжуючи досліджувати питання економічного розвитку Франції у роки Четвертої республіки. 1980 р. у спеціалізованій вченій раді Московського університету В. Шаповалов успішно захистив докторську дисертацію «Боротьба французького робітничого класу за соціальний прогрес і демократію у роки Четвертої республіки» [78, арк. 59].

Історію Німеччини вивчав закарпатець Г. Павленко, який 1966 р. захистив кандидатську, а у 1982 р. – докторську дисертації. Його перу належить близько 150 наукових праць, більшість з них – з проблем германістики (німецька соціал-демократія і аграрне питання в 90-х рр. ХІХ ст.; питання союзу робітничого класу і селянства в програмних документах і практичній діяльності німецької соціал-демократії в останній третині ХІХ – на початку ХХ ст.; історіографія утворення Німецької імперії; російсько-українсько-німецькі суспільно-політичні, культурні та наукові зв'язки другої половини ХІХ – початку ХХ ст.; життя і діяльність окремих німецьких державних і політичних діячів) [114, с. 25]. Л. Микульська (у 1982–1994 рр. завідувала кафедрою загальної історії Луцького інституту ім. Лесі Українки) готувала монографію «Проблеми формування «східної політики» ФРН в другій половині 60-х – початку 70-х рр.» [34, арк. 120]. Політичну історію країн Заходу вивчав М. Межевич (Чернівецький університет), 1964 р. завершивши написання кандидатської дисертації «Політична боротьба в США в 30-ті рр. ХІХ ст.» [75, арк. 62].

Українсько-польські відносини досліджували працівники більшості історичних відділів Інституту суспільних наук АН УРСР: директор інституту І. Крип'якевич – козацькі війни проти Польщі, приділяючи особливу увагу визвольній війні українського народу під проводом Б. Хмельницького у 1648–

1654 рр., Я. Ісаєвич – літопис книговидання та діяльність православних і католицьких братств XVI–XVIII ст. Головну увагу вчений зосередив на вивченні історії прикордонних з Польщею давньоруських земель, зокрема «Градов червенських». Водночас звернувся до творчого доробку Юрія Дрогобича (Котермака) та ренесансних польсько - й латиномовних творів українців. Уперше до постаті Ю. Дрогобича дослідник звернувся 1968 р. [820, с. 348]. Серед публікацій на цю тему – брошура «Юрій Котермак з Дрогобича. Прогностична оцінка поточного 1483 року магістра Юрія Дрогобича з Русі, доктора мистецтв і медицини Болонського університету» (Львів, 1968), документально-біографічна повість «Юрій Дрогобич» (К., 1972), бібліографічний покажчик «Юрій Дрогобич. До 500-річчя виходу першої друкованої книги вітчизняного автора» (Львів, 1983) [722, с. 8]. Я. Ісаєвичу належить декілька розвідок про формування західної межі української етнічної території. Саме він підтримав М. Кордубу, який шляхом ретроспективного аналізу актових джерел встановив південну частину політичного кордону XIII–XIV ст. між Польщею та Галицько-Волинським князівством (вона збігалася з етнографічною межею розселення українців у наступних століттях). Загалом же, русько-українська людність у княжі часи, наголошував учений, усупереч різним натискам, захистила свій західний кордон, здійснивши водночас широку колонізацію степових просторів на сході та півдні [618, с. 6]. Неодноразово Я. Ісаєвич брав активну участь в обговоренні дискусійних питань у площині українсько-польських відносин. Обстоюючи українські інтереси, дослідник намагався налагодити діалог щодо специфіки подій на пограниччі у міжвоєнний період та під час Другої світової війни. Окрім того, учений у рецензіях постійно відгукувався про праці з питань польської історії.

Історію Польщі досліджували також О. Карпенко, С. Трусевич, Ю. Макар, В. Чугайов, Л. Зашкільняк, Г. Стронський, А. Крюков. Польський робітничий рух на рубежі XIX–XX ст. узагальнив В. Трофимович. Над кандидатською

дисертацією «Соціально-економічний розвиток міст Польщі в XVI – першій половині XVII ст. (на матеріалах Мазовії)» працювала О. Малецька (Луцький педінститут) [34, арк. 121].

Працівники відділу історії соціалістичних країн Інституту суспільних наук АН УРСР під керівництвом тогочасного директора (1973–1981), радника з питань партійної роботи посольства СРСР у Польщі (1969–1973) В. Чугайова, підготували до друку довідкове видання «Годы братской дружбы и сотрудничества СССР и ПНР. Летопись важнейших событий советско-польских отношений 1944–1974 гг.», у якому, щоправда, не було сюжетів, пов'язаних з діяльністю АК і УПА на пограниччі, перебігом депортацій українців у 1944–1951 рр., репресіями проти Греко-католицької церкви. Суспільно-політичне життя в міжвоєнній Польщі та Чехословаччині досліджували Ю. Сливка, М. Швагуляк, І. Патер, М. Литвин та ін. Наукові співробітники інституту В. Парубій, Г. Ковальчак, В. Мороз у 80-х рр. вивчали полоністичну проблематику новітньої доби, зокрема діяльність робітничого класу ПНР у 1971–1975 рр. та співробітництво СРСР та ПНР [978, с. 175]; [81].

У першій половині 1970-х рр. питання нової і новітньої історії Польщі вивчали науковці Луцького державного педагогічного інституту ім. Лесі Українки: П. Серпенінов (зав. кафедри загальної історії), В. Цятко, В. Білоус підготували ряд публікацій: «Російсько-польські революційні зв'язки в 70–80-х роках XIX ст.», «Боротьба польського робітничого класу в 1923 р. проти реакції і капіталу», «Бойова співдружність радянських громадян з польським партизанським рухом в 1941–1945 рр.» [33, арк. 33–34].

Закарпатець Я. Штернберг досліджував різні аспекти російсько-українсько-угорських відносин в XI–XIX ст., національно-визвольної війни угорського народу 1703–1711 рр., революції 1848–1849 рр. в Угорщині, окремі проблеми історії Закарпаття, захистив кандидатську (1955) та докторську (1970) дисертації. Головні його праці: «Очерки новой и новейшей истории Венгрии»

(М., 1963; у співавт.), «Дороги й зустрічі: (Нариси з історії російсько-українсько-угорських зв'язків)» (Ужгород, 1971; угор. мовою), «История Венгрии» (М., 1971. – Т. I; у співавт.), «Шляхи, зустрічі, люди: Нариси з історії російсько-угорських і українсько-угорських зв'язків» (Ужгород-Будапешт, 1974; угор. мовою), «Спадщина минулих століть: Статті з історії російсько-угорських і українсько-угорських зв'язків» (Будапешт-Ужгород, 1981; угор. мовою) [114, с. 24]. Проблеми новітньої історії Словаччини та Угорщини перебували в колі наукових інтересів проф. В. Худанича. Його кандидатську дисертацію (захищена у 1962 р.) присвячено революційній боротьбі словацьких трудящих у 1918–1919 рр. Згодом вчений перекваліфікувався в гунгаролога, чимало уваги зосередивши на угорсько-радянському співробітництві в 40–60-х рр. ХХ ст. [114, с. 26].

1968 р. створено Ужгородський та Чернівецький відділи Інституту історії АН УРСР, які були зорієнтовані на вивчення новітньої історії сусідніх країн – Чехословаччини, Угорщини і Румунії, переважно колективістських форм суспільного устрою [286, с. 50].

Марксистсько-ленінська теорія в цей час розглядала суспільство східноєвропейських країн винятково з класових позицій, трактуючи так само й демократію як політичний устрій, що захищає інтереси панівного класу. Особливістю «соціалістичної демократії» в країнах Східної Європи, підкреслює С. Віднянський, стало її поєднання з «історичною місією» робітничого класу як найбільш прогресивної та організованої сили суспільства. Реальна влада в них зосереджувалася в руках керівної комуністичної еліти, позбавленої суспільного контролю. Утім, такі ідеологічні рефлексії тоді були не на часі для академічних радянських істориків, які жили й працювали у своєму часі, тож не могли уникнути тодішньої суспільно-політичної ситуації [286, с. 51].

Історію Чехії і Словаччини не один рік досліджували М. Кріль, І. Гранчак. Водночас в українській історіографії не було здійснено узагальнень щодо місця і

ролі повоєнної Югославії в міжнародних відносинах, причини радянсько-югославського конфлікту та його впливу на міжнародні відносини. Винятком стала хіба що монографія О. Бейліса, яка за оцінками славістів була чи не поодиноким спробою в радянській науці дослідити хроніку Югославії після 1945 р. Однак у роботі багато гострих питань зовнішньополітичного характеру не порушено. До проблем вивчення югославської історіографії звертався С. Мовчан у працях, присвячених розгляду історико-політичної спадщини діяча КПЮ в еміграції Філіпа Філіповича та загальним проблемам історії історіографії Югославії повоєнної доби. І. Гранчак (з 1961 р. завідував кафедрою загальної історії Ужгородського державного університету) 1955 р. захистив кандидатську дисертацію «Боротьба трудящих Чехословаччини проти капіталістичного гніту у період світової економічної кризи 1929–1933 рр.», а у 1967 р. – докторську дисертацію «Робітничий клас Угорщини і його боротьба проти білого терору та фашистського режиму в другій половині 1919–1925 рр.» [286, с. 52].

Проблеми історії зарубіжних слов'ян в Івано-Франківському педагогічному інституті висвітлювалися в курсах з історії стародавнього світу, історії середніх віків, історії нового часу та нової історії країн Сходу. Їх вели П. Рущенко, Р. Прокоп, Ю. Патлажан, Н. Сафронова. У 60-і рр. ці ж курси викладали Е. Чудиновських, Я. Заборовський, Я. Мельничук. У 70–80-і рр. у зв'язку з вивченням історичних курсів слов'янознавчі проблеми також викладали В. Грабовецький, О. Карпенко, А. Крюков, Л. Правда, І. Пендзей, М. Рехтман, І. Іванцев, М. Кугутяк, В. Сілецький [950, с. 3–4]. Працюючи з 1960 р. у Станіславському педагогічному інституті, Я. Мельничук викладав нову історію країн Заходу (в т. ч. слов'янських країн) та історіографію нової і новітньої історії, досліджував відносини в Руському і Белзькому воєводствах XVIII ст., цікавився господарством Надсяння. І. Іванцев у 80-і рр. досліджував історію Болгарії у період між Першою і Другою світовими війнами. Загалом в Івано-Франківському педагогічному інституті викладання слов'янознавчих дисциплін,

а також комплексне дослідження цих наукових проблем не набуло належного розвитку, оскільки тоді надавалася перевага дисциплінам суспільно-політичного циклу, історії СРСР, зокрема історії Росії та її культури. Глибоко заідеологізоване було викладання й історії УРСР, а проблеми південних і західних слов'ян висвітлювалися як окремі сюжети в контексті загальноєвропейської історії [950, с. 7].

Незважаючи на виїзд у 1940–1948 рр. багатьох учених (серед них було багато поляків, євреїв, румун) за кордон, у повоєнні роки розвивалася медієвістика. У 1948 р. після закінчення ленінградської аспірантури у Львівському університеті почав працювати А. Лозинський, який 1950 р. захистив дисертацію «Гугенотські війни у Франції». Трохи пізніше медієвістичну проблематику продовжили розробляти З. Калініна (середньовічна Іспанія) та О. Цибенко (італійське Відродження). Актуалізації медієвістики сприяла й діяльність на кафедрі в 1949–1959 рр. Музею сфрагістики, геральдики і нумізматики (з 1959 р. – музей допоміжних дисциплін) [435, с. 206]. На відміну від Львівського університету, якому більше «поталанило» щодо підтримки медієвістики, у Чернівецькому університеті, навпаки, фіксується втрата довоєнних медієвістичних традицій. У повоєнні часи в університеті існувала кафедра історії стародавнього світу та середніх віків, але в 1955 р. її об'єднали із кафедрою нової та новітньої історії під назвою кафедри всесвітньої історії. Курс історії середніх віків читав В. Литвинов, чий науковий інтерес стосувався новітньої історії Румунії [435, с. 206]. Українські медієвісти, як і більшість радянських вчених, насамперед вивчали соціальні та економічні структури середньовіччя, лише поодинокі історики вивчали етнополітичні аспекти епохи.

1970 р. в Інституті історії АН УРСР створено спеціальний структурний відділ історії зарубіжних країн Сходу, співробітники якого мали активізувати проблеми джерелознавства, однак він проіснував недовго. У 1988 р. відкрито львівську філію Російського палестинського товариства, котра мала намір, між

іншим, вивчати східні джерела. Нечисленні сходознавці (арабісти, іраністи, тюркологи, вірменісти), які працювали в Україні, публікували матеріали переважно за межами УРСР [398, с. 148]. Пропозиції щодо активізації видань східних джерел з історії України були прихильно сприйняті учасниками археографічної наради 6–8 грудня 1988 р. А вже 20 січня 1989 р. на засіданні бюро Археографічної комісії АН УРСР розглянуто конкретний план видання підготовлених збірників: «Хроніки вірменських громад Львова та Кам'янця-Подільського (XVI–XVII ст.)». Передмова, переклад з вірменської та вірменокіпчаської мов, примітки Я. Дашкевича (Львів), Е. Триярського (Варшава), 30 авт. арк.; «Написи караїмських кладовищ Криму, зібрані А. Фірковичем». Переклад Д. Гумуша (Севастополь). До видання підготував Я. Дашкевич (Львів), 40 авт. арк.; «Павло Халєбський. Подорож патріарха Макарія по Україні (1654–1656 рр.)». Передмова, переклад з арабської та коментарі Я. Полотнюка (Львів), 40 авт. арк. [398, с. 149–150].

До сходознавчих проблем неодноразово звертався І. Крип'якевич. Розглядаючи дипломатичне листування українського гетьмана, ймовірно, не без опосередкованого впливу своїх попередніх взаємин з А. Кримським та О. Прицаком, історик проаналізував лист султана Мегмеда IV до Б. Хмельницького від вересня 1655 р., який свого часу видав М. Костомаров. Заперечуючи факт підданства Б. Хмельницького Порті, І. Крип'якевич намагався віднайти місця неточного перекладу або перекручень польського перекладача XVIII ст., текстом якого користувався М. Костомаров (османського оригіналу цього листа поки що не віднайдено). Ймовірно, саме цей сюжет став підставою для І. Крип'якевича, аби розвинути його у велику розвідку, присвячену українсько-турецьким взаєминам у роки Хмельниччини, під назвою «Турецька політика Б. Хмельницького» [949, с. 746]. Ця стаття була написана у 1947 р. і призначалася, як виглядає, для видання окремою брошурою. І. Крип'якевич розглядав основні факти, пов'язані з проблемою турецького протекторату над

Україною. Політичні та ідеологічні мотиви, якими керувалася радянська історична наука, особливо в західних областях України у повоєнний період, наклали заборону на вивчення тематики про турецьку протекцію над Україною, що сприймалася офіційними ідеологами як альтернатива московському підданству. Це було основною причиною того, чому стаття так і не була надрукована. Спроба І. Крип'якевича видати скорочену версію статті російською мовою у «Вопросах истории» у 1949–1950 рр. також не увінчалася успіхом. Однак цей, останній, варіант дослідник майже повністю використав під час написання монографії «Богдан Хмельницький» у 1954 р., тому її публікація на той час вже втратила актуальність [949, с. 747]. З кінця 1950-х рр. І. Крип'якевич розпочав підготовку монографії «Київська Русь», рукопис якої завершено 1963 р. Автор використав арабські джерела, насамперед розповіді арабських мандрівників про Русь. Вчений також звернувся до найвидатнішого українського сходознавця того часу, харківського арабіста А. Ковалівського, пропонуючи йому написати до львівського видання статтю про арабські джерела до історії Київської Русі [949, с. 747].

Наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. учень І. Крип'якевича Я. Дашкевич продовжив сходознавчі студії. З вірменами, їхньою культурою та мовою він познайомився ближче у першій половині 1950-х рр., під час свого ув'язнення у Спаському таборі біля Караганди. Досить швидко, у 1962 р., в Єревані, виходить друком його російськомовна монографія про джерела та історіографію вірменських колоній в Україні середньовічної та ранньомодерної доби. На жаль, перебуваючи в Україні, автор не зміг вичитати коректу, за радянською традицією до книжки не додали покажчиків. Втім, попри все це, видання стало першим детальним аналізом доробку всіх вірменознавчих авторів про вірменські колонії на теренах України, включно з пам'ятками середньовічної та ранньомодерної епохи [493, с. 24].

На початок 1960-х рр. припало заочне знайомство Я. Дашкевича з польським тюркологом та мовознавцем Е. Триярським. Після кількарічного листування і обміну науковою інформацією у грудні 1963 р. у Я. Дашкевича виникла ідея нового видання кам'янецької хроніки, опублікованої наприкінці ХІХ ст. у перекладі з вірмено-кипчацької мови відомим вірменським дослідником Г. Алішаном. Проте обсяг роботи виявився надто великий для спільного проекту. Пізніше, у 1968 р., Е. Шютц видав окремою книгою тільки частину цієї хроніки – про події Хотинської війни 1620–1621 рр. [493, с. 26]. Справжнім «клондайком» спільних археографічних публікацій стали білінгви (вірмено-кипчацькі та польські) документів, які розшукав Я. Дашкевич у львівських актах. Їхня історико-джерельна цінність полягала в тому, що інші автори могли контролювати та корелювати результати своїх історичних і мовознавчих реконструкцій на базі двох різномовних, однак хронологічно синхронних пам'яток. Спершу було вирішено надрукувати п'ять білінгвів першої половини ХVІІ ст. з львівського архіву: тестаменти, передшлюбні угоди. Загалом у співавторстві ці вчені опублікували у польських сходознавчих часописах вісім археографічних розвідок на львівському вірмено-кипчацькому джерельному матеріалі [493, с. 27].

Як уже зазначалося, потужні сходознавчі осередки розташовувалися у Москві, як і найкращі в колишній радянській імперії бібліотеки, що комплектувалися найновішою західною науковою літературою та періодикою. Я. Дашкевич ще в 1960-х рр. знайшов шляхи не лише до Єревана, але й до Москви, Ленінграда, Ташкента – через контакти в середовищі істориків, сходознавців, мовознавців. З часом він став своїм у різних національних інтелектуальних середовищах (вірменське, єврейське, караїмське), отримуючи запрошення на конференції, круглі столи [493, с. 29]. У 1984 р. на сторінках спеціалізованого бакинського часопису «Советская тюркология» надруковано статтю Я. Дашкевича про давньоруські джерела, пов'язані з тюркськими

народами. Нереалізованим залишився також картографічний проект Я. Дашкевича, бо нині лише розпочато дослідження найдавніших карт до історії регіону [493, с. 30]. Значної уваги вчений надавав проблемам вивчення східних джерел з історії України, особливо наполягав на друці корпусу матеріалів зображень міст України XVI–XVIII ст. [392]; [397]. Коли Я. Дашкевич працював у Центральному державному історичному архіві УРСР (м. Львів), то входив до складу упорядників збірників документів: «З історії революційного руху у Львові 1917–1939. Документи і матеріали» (1957); «Становище трудящих Львова 1917–1939. Документи і матеріали» (1961); «Хрестоматія з історії Української РСР. – Т. 2. 1861–1917. Посібник для вчителів» (1961) та ін. Загалом праці Я. Дашкевича були чи не єдиними в тодішній українській історіографії, які не дозволяли українській історичній думці остаточно ізольоватися від країн Заходу [321, с. 173]. Я. Дашкевич у перспективі розвитку сходознавчих досліджень наприкінці 1980-х рр. відзначив, що потрібно поступово активізувати процес опрацювання довідкових видань: зведеного каталогу східних рукописів і документів, що зберігаються в бібліотеках, архівах, музеях УРСР, та східних джерел до історії України, котрі є у сховищах інших республік СРСР, бібліографічного покажчика опублікованої літератури про них [398, с. 151].

Дослідження історії Стародавнього Сходу за радянських часів на Буковині пов'язано з іменем Є. Черезова. Оскільки в колишньому СРСР вивчення стародавньої історії Сходу було зосереджено в Москві та Ленінграді, то Є. Черезов був чи не єдиним єгиптологом, який працював в Україні. З 1949 до 1988 рр. працював на історичному факультеті Чернівецького державного університету. У його науковому доробку основне місце посідали проблеми соціальних відносин та економіки стародавнього Єгипту за часів Старого, Середнього та Нового царства. У радянському сходознавстві тих часів переважали саме зазначені проблеми, і тому не дивно, що в роботах професора час від часу звучала критика з приводу небажання «буржуазних авторів» писати

саме про це. Втім, це була насамперед данина часу [1004, с. 54]. Наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. Є. Черезов звернувся до проблем матеріальної культури стародавніх єгиптян і, зокрема, техніки сільського господарства. Його двотомна праця «Техніка сільського господарства Стародавнього Єгипту» (1968, 1969) відіграла важливу роль в осмисленні досягнень єгиптян в іригаційному землеробстві [1004, с. 57–58].

Певний внесок у розвиток вітчизняної історіографії античності зробила К. Мусієнко (народилася 1922 р. у м. Боровичі Новгородської області), яка з 1949 р. до 1987 р. працювала на історичному факультеті Чернівецького державного університету. Її кандидатська дисертація «Опозиція в армії Олександра Македонського» реконструювала механізм підготовки до Східного походу, рушійні сили, причини перемог македонців над персами, політичні обставини завершення кампанії, а також підоснову подальшого розвитку елліністичного світу [786, с. 37–39].

Після смерті Сталіна ідеологічний диктат у галузі гуманітарних наук набув дещо пом'якшених форм, хоча й не змінив своєї суті. Розвиток історичної науки все більше почав «прив'язуватися» до ювілеїв подій, які вважалися політично важливими. Одним із них було 300-річчя Переяславської угоди 1654 р. Ювілей сприяв появі багатьох досліджень, серед яких виділялися, завдяки змістовному фактологічному наповненню, монографії О. Компан (1954), І. Крип'якевича (1954; без цензурних купюр – 1990), К. Стецюк (1954), О. Барановича (1959), Ф. Шевченка (1959) [595, с. 12]. Справжнім явищем наукового життя стала поява колективної праці з історії західноукраїнських земель Інституту суспільних наук АН УРСР «Торжество історичної справедливості» (1968), до якої залучено, крім львівських істориків, також філософів, мовознавців, літераторів, економістів.

З кінця 60-х рр. у радянській Україні було взято курс на створення багатотомних узагальнювальних видань. У 1967–1974 рр. з'явилася 26-томна «Історія міст і сіл УРСР» (головний редактор – П. Тронько). Інститут історії АН

УРСР прагнув об'єднати зусилля багатьох науковців, зокрема й західного регіону, для створення багатотомної «Історії Української РСР» (за редакцією Ю. Кондуфора). У 1977–1979 рр. вийшло у світ українське видання у восьми томах, десяти книгах, у 1981–1985 рр. – російське видання в десяти томах [595, с. 14]. Серед її авторів були львівські історики Ф. Стеблій, Ю. Сливка та ін.

Важливою подією в науковому житті УРСР було прийняття Центральним Комітетом Компартії України та Радою Міністрів УРСР постанови про видання Української Радянської Енциклопедії (1961–1965). У 1977 р. розпочато друге видання Української Радянської Енциклопедії в 12-ти томах українською та російською мовами [891, с. 35, 50].

Отже, у рамках тоталітарного (а згодом авторитарного) режиму історичну науку розглядали як засіб політико-ідеологічного впливу на формування народної свідомості у напрямі, необхідному партійному керівництву. За радянських часів важко було звільнити дослідження історії від впливу панівних тоді суспільно-політичних цінностей та монополії офіційної ідеології. Для української академічної історіографії, слушно зауважив С. Віднянський, характерною в ті часи була «радянська за формою та національна за змістом» практика історіописання. Зокрема, в умовах ідеологічного протистояння доби «холодної війни» справжнім полем битви була історія слов'янських народів, балканських країн, а також російська та радянська історія [286, с. 45]. Лише останні роки горбачовської «перебудови» характеризувалися стрімкою політизацією суспільства, активізацією українознавчих студій. В Україні різко загострився інтерес до національної історії, краєзнавства. Саме тоді багато хто вперше зрозумів, що історія СРСР, яку вивчали в радянських освітніх установах і вважали вітчизняною, насправді була препарованою історією Московії/Росії. Упродовж багатьох десятиліть український народ був штучно відрізаний від здобутків дореволюційної вітчизняної історіографії, яка відіграла винятково важливу роль у створенні передумов для національно-визвольної боротьби і

державотворення на початку ХХ ст. Втім, тогочасне керівництво Компартії України помітило і належним чином оцінило той факт, що вітчизняна історія перебувала на вістрі суспільно-політичної боротьби. Тому воно зробило спробу перехопити ініціативу в тих поодиноких істориків (Я. Дашкевич, О. Опанович та ін.), які намагалися вторгнутися в заборонені проблеми історичної науки (пам'яті) і дати їм незаангажовані оцінки [595, с. 16–17]. На пленумі ЦК Компартії України у жовтні 1988 р. перший секретар В. Щербицький заявив, що суспільствознавчі дослідження слабо відбивають актуальні потреби життя, а робота з вивчення «білих плям» історії ведеться недосить енергійно і слабо координується. Виконуючи поставлене завдання, апаратні працівники ЦК КПУ підготували на розгляд Політбюро питання про розроблення республіканської програми розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії УРСР. У цьому документі зазначалося, що вивчення історії УРСР у середніх школах та професійно-технічних училищах республіки «не відповідає сучасним вимогам, не забезпечує формування в учнів цілісного уявлення про давню і сучасну історію України». На початку лютого 1989 р. з'явилася постанова ЦК КПУ про формування республіканської програми розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії УРСР на 1991–2000 рр. Для формування програми створено координаційну комісію на чолі з віце-президентом АН УРСР І. Лукіновим, якій запропоновано протягом півроку накреслити заходи щодо розвитку історичних досліджень (з наголосом на ліквідацію «білих плям»), полегшення доступу до архівних джерел, видання та перевидання документів і творчої спадщини видатних українських істориків [596, с. 159]. У розділі «Видання і перевидання пам'яток української історіографії» названо 47 пам'яток ХІХ–ХХ ст. Серед них – основні праці М. Грушевського, включаючи 10-томну «Історію України-Руси». На момент розроблення комплексної програми твори М. Грушевського ще перебували у спецховищах і видавалися читачам лише за спеціальним дозволом. Згадано у

цьому розділі й тритомник В. Винниченка «Відродження нації», хоч він теж перебував «під арештом» [595, с. 17–18].

І. Колесник слушно відзначила, що українсько-радянська історична наука ґрунтувалася на теорії формацій, у межах якої класовий підхід сполучався з росієцентричною державницькою схемою та міфо-концепціями «спільної колиски» східних слов'ян, українського народу як «молодшого брата» російського в «родині братніх народів» СРСР [543, с. 195–196]. Республіканську програму розвитку історичних досліджень, поліпшення і пропаганди історії Української РСР прийнято постановою Політбюро ЦК Компартії України 21 липня 1990 р. Застій в історичній науці на Україні виявлявся передусім у тому, що до розряду негласно заборонених для вивчення і популяризації потрапили цілі напрями і періоди історії України. Різноманітну проблематику політичної історії зведено до однобічного показу соціальних рухів селян і робітників, діяльності більшовицьких організацій. Так само однобічно трактували національно-визвольну боротьбу українського народу. Випали з дослідження історія козацтва, процес формування української державності. Не можна було торкатися таких болючих для українського народу тем, як голодомор 1932–1933 рр., депортації українського, кримськотатарського та інших народів. Хоч проблемам колективізації присвячено незліченну кількість статей і монографій, проте за межами досліджень залишалися підміна ленінської концепції кооперування сталінським планом колективізації, справжня суть і методи «розкуркулювання» значної частини трудящого селянства, занепад продуктивних сил сільського господарства. Примітизувалася проблематика історії суспільства повоєнних десятиріч, фаворизувалася радянська західного регіону України. Це виявилось в забороні аналізувати дійсну картину суспільних відносин, етноконфесійних трансформацій. Мертвонароджені схеми «повної і остаточної перемоги соціалізму» і побудови «розвинутого соціалізму» примусово протягувалися в кожне дослідження [596, с. 162].

Показовим у розрізі офіційного бачення української історії є підготовлений під егідою спеціальних органів, які створені у кінці 1950-х рр. і на які покладалися координаційні функції в галузі суспільних наук – Координаційного комітету з суспільних наук та підпорядкованої йому Координаційної комісії з історії – спеціальний циркуляр, який мав гриф «для службового користування» і був виданий у 1959 р. під назвою «Основні проблеми розвитку історичної науки в Українській РСР на 1959–1965 рр.». У ньому зверталася увага на низку «особливо незадовільно висвітлених питань», з-поміж таких названо «формування української буржуазної нації», «національно-визвольний рух», «розвиток історичної науки, культури». Вказано на те, що «історики Радянської України повинні посилити дослідницьку роботу в цих напрямках» [1033, с. 66]. У проекті цього циркуляру, випущеного в 1958 р. для обговорення його істориками УРСР (без «секретного» грифу), фігурували такі теми, які пропонувалися для розроблення: «Утворення української державності в середині XVII ст.», «Українська державність другої половини XVII – першої половини XVIII ст.», «Козацьке військо другої половини XVII і першої половини XVIII ст.» [1033, с. 66].

Протягом 1960-х – початку 1970-х рр. частково реабілітуються, принаймні з'являються в наукових студіях без однозначно негативних ідеологічних ярликів, імена ряду відомих українських істориків XIX – початку XX ст., зокрема М. Драгоманова, М. Костомарова, А. Кримського, О. Лазаревського, М. Максимовича, Д. Яворницького та ін. З Інституту історії АН УРСР надходили пропозиції щодо видання вибраних історичних праць М. Костомарова та Д. Яворницького. Натомість менш помітною в академічному житті 1960-х рр. була відома «ревізійністська хвиля» під гаслом нового прочитання чи осягнення праць К. Маркса, досить поважно репрезентована в російській історіографії. У широкому сенсі тодішні спроби «нового прочитання» переважно ранньої спадщини німецького філософа скеровувалися не стільки на розширення, скільки

на модифікацію самого офіційного канону тодішнього історієписання, трансформацію провідних методологічних постулатів [888, с. 20].

Суттєве збагачення проблемно-тематичного й дисциплінарного діапазону історичних студій потребувало відповідної інституціональної мережі, передусім спеціалізованих історичних видань, брак яких особливо гостро відчувався в Інституті історії АН УРСР та Інституті суспільних наук АН УРСР уже на початку 1960-х рр. Ці потреби, звичайно, не міг повною мірою задовольнити «Український історичний журнал», хоча з 1965 р. цей часопис видавався вже як щомісячник. Окрім того, помітно розширилася й джерельна база українських історичних студій. Диференціювався типо-видовий склад джерел, які потребували спеціалізованих видань для їх опрацювання та введення до наукового обігу. Водночас зростала кількість студій з ряду дисциплін і галузей української історичної науки – джерелознавства, медієвістики, спеціальних історичних дисциплін, історіографії тощо.

Протягом другої половини 1960-х – початку 1970-х рр. за ініціативи чи активної участі київських і львівських науковців з'явилася низка спеціалізованих збірників, як-от: «Історичні джерела та їх використання», «Історіографічні дослідження в Українській РСР», «Середні віки на Україні», «Український історико-географічний збірник». Тоді ж поновився й випуск «Київської старовини» (1971, № 1), яка мала виходити у форматі щорічника [888, с. 21]. У 1968 р. розпочалася підготовка багатотомного видання з української історії, готувалася серія «Джерела з історії України», у межах якої опубліковано тільки опрацьований Я. Дзирою «Літопис Самовидця» (1971). У другій половині 1960-х – на початку 1970-х рр. планували й розробляли цілий ряд науково-дослідних проєктів, монографій, колективних праць, збірок джерел тощо. Слід згадати, наприклад, 2-томну «Історію Української РСР» (1967, Т. 1–2), 26-томну «Історію міст і сіл Української РСР» (1967–1974), 4-томну «Радянську енциклопедію історії України» (1969–1972) та ін. [888, с. 21].

Попри негативні тенденції у 1970–1980-х рр. наукове життя в установах АН УРСР тривало, зокрема домінантними стали дослідницькі практики, пов'язані з написанням колективних праць. Цей «поворот» до «великих форм», звичайно, відбувався в дусі офіційного радянського канону, що суворо регламентував українські сюжети, проте супроводжувався й значним розширенням фактографічних обсягів та загальної канви подій, висвітленням різних зрізів минувшини тощо. Такими були видані протягом 1977–1979 рр. восьми томник «Історія Української РСР» та його російськомовний відповідник у десяти томах (1981–1985), а також російськомовний тритомник «История Киева» (1982–1986) і його українська версія (1986–1987) [888, с. 23].

Становлення політології як академічної науки і навчальної дисципліни почалося 4 листопада 1988 р., коли Державний комітет СРСР з науки і техніки офіційно затвердив уточнену і доповнену номенклатуру спеціальностей наукових працівників, у якій вперше передбачалася спеціалізація з політичних наук. Певний внесок у становлення сучасної політичної науки у Львівському університеті зробив Б. Распутніс (1921–1987). Фундатором процесу становлення політичної науки у Львівському університеті була також О. Веремєєва (1926–1990), яка тривалий час завідувала кафедрою політології. Основними напрямками наукової діяльності О. Веремєєвої були розвиток політичної думки України, персоналізовані аспекти політики, соціальні засади політики, політична система суспільства. Вона є автором і співавтором понад 150 публікацій, серед яких одна монографія, два навчальні посібники, багато наукових статей. Основна наукова праця – монографія «Методологічні принципи аналізу революційно-демократичної ідеології» (Львів, 1976).

Аналізуючи та осмислюючи сучасний стан розвитку політичної науки у Львівському університеті, згадаємо наукову діяльність Е. Хільченко, яка досліджувала різні проблеми розвитку національних відносин, комплексні підходи до виховання студентської молоді, зміст духовної культури українського

народу. Зусиллями і щоденною працею В. Сульженка, В. Корецького та інших було сформовано наукову базу та підготовлено наукові кадри сучасної кафедри політології на філософському факультеті. Особливо слід відзначити науковий та педагогічний талант Г. Світи та Б. Кухти, діяльність яких сприяла подоланню вузькометодологічного марксистського підходу до аналізу політики, що панував в університеті у радянський період, та адаптації надбань західної політичної науки для аналізу складних реалій та процесів пострадянського суспільства та суперечностей становлення державності [404, с. 467–468].

У період «сталінського застою» (середина 1930-х – початок 1950-х рр.) історіографічна діяльність радянських істориків зводилася до укладання переліку літератури з окремих питань, праць із проблемної історіографії; нерідко історіографія підмінялася історичною бібліографією, а поняття «українська історіографія» зовсім зникло з лексики та практик вітчизняних істориків, місце якого заступив типовий радянський евфемізм «історіографія історії Української РСР» [543, с. 128]. Лише на початку 1960-х рр. у рамках радянської історичної науки відбувалися процеси професіоналізації історіографічних знань.

Відзначмо і те, що у 80-х рр. ХХ ст. представникам молодшої генерації українських істориків вдалося зробити прорив в усталених попередниками традиціях щодо добору дослідницьких тем, зокрема, звернутися до розгляду соціальних аспектів світогляду селянства й козацької голоти та трансформації у ньому уявлення про суспільний устрій України, вперше в українській історичній науці порушити питання про необхідність дослідження впливу подій воєнного часу на формування соціальної свідомості української людності, проблем українського державо-та націотворення [667, с. 398]. Тим самим вдалося не лише рішуче подолати нав'язаний українській історичній науці в 50-х – середині 80-х рр. стереотип щодо оцінки сутності та основного змісту політичних подій 1648–1676 рр., а й аргументовано довести, що основний зміст тогочасної визвольної епопеї не міг бути зведений до спрощеної схеми «загальнонародної боротьби за

возз'єднання України з Росією», оскільки нею фактично було «започатковано нову епоху в боротьбі українського народу за незалежність і створення самостійної держави» [667, с. 398]. Хоча в результаті Української революції і не вдалося створити незалежну державу «в етнічних межах України», частина такого національного утворення «у формі Лівобережного гетьманства на правах автономії проіснувала в складі Росії до початку 80-х рр. XVIII ст.», а сформована у ході революційних подій національна державна ідея «стала для наступних поколінь українців неписаним заповітом у боротьбі за незалежність», «потужним імпульсом для розвитку zdeформованої і придушеної національної свідомості українського суспільства, позбавленого своєї держави» [667, с. 398]. Лише в 90-х рр. переглянуто сутність, типологію, хронологічні межі, періодизацію, роль і місце Національно-визвольної війни в українській та європейській історії, а саму її класифіковано як Українську революцію. Водночас з'явився ряд наукових праць, у яких здійснено спроби переглянути деякі, здавалося б, вже добре вивчені епізоди та події в історії Хмельниччини та віднайти в ній чимало незаповнених лакун. На зламі 80–90-х рр. минулого століття завдяки В. Смолію, Я. Дашкевичу та їхнім учням започатковується якісно новий підхід у дослідженні політичних подій в Україні, пов'язаних із січневою радою в Переяславі та лютнево-березневими переговорами урядів Богдана Хмельницького й Олексія Михайловича, так і цілого комплексу українсько-російських відносин постпереяславської доби. У зв'язку з актуалізацією дослідження суспільно-політичного розвитку ранньомодерної Української держави перед істориками відкрилися нові перспективи щодо з'ясування ролі російського (поряд з польським, кримсько-турецьким, шведським тощо) фактору в українському державотворчому процесі другої половини XVII–XVIII ст.; переходу від доведення «месіанської» ролі Російської держави щодо національних меншин, зокрема, українців, на позиції розгляду характеру цих взаємовідносин в контексті практичної реалізації механізмів імперської доктрини

поглинення українських земель, основаної на «концепції безперервної спадкоємності Рюриковичів», патримоніального права московських володарів на всі «Руські землі» [667, с. 402].

У зв'язку з цим Я. Ісаєвич слушно зауважив: у науковій діяльності гуманітарних інституцій темп і характер принципів зрушень залежав не так від політичної заангажованості частини науковців, як від питомої ваги вчених, які й раніше опосередковано протистояли повній ідеологізації науки в УРСР. До них досить швидко приєдналися і ті, які прозріли, і ті, які за всіх умов були кон'юнктурниками. Перехід на національні позиції також і кон'юнктурників став показником безповоротності поразки старої державно-політичної системи [468, с. 14]. На початкових етапах приєднання таких людей до перебудови було одним із чинників краху відверто консервативних тенденцій, наступні етапи загальмували процес принципового, а не декларативного оновлення науки. Не забуваймо і те, що влада намагалася тиснути на науковців шляхом регулярних бесід із співробітниками КДБ УРСР, офіцерами-кураторами установ. Як відомо, в академічних установах та університетах діяли спеціальні відділи, в яких зберігалася інформація про контакти науковців з іноземцями, їхні закордонні відрядження. Спецслужби також визначали ступінь лояльності та номер допуску (1–3) кожного вченого до документів спеціального зберігання [81].

2.2. Археологічні дослідження

Становлення національної школи археології є складовою частиною формування національної історичної науки. Археологічні матеріали не тільки доповнювали історичні, антропологічні та інші джерела, але і відкривали широкі можливості для всебічних реконструкцій історичного процесу від найдавніших часів до сучасності. Праці археологічного напрямку нерідко носили інформативний характер й не давали ширших цивілізаційно-культурних

узагальнень. Лише сьогодні з'явилися шанси об'єктивної оцінки комплексу змін, які відбувалися в середовищі археології України за радянських часів.

У повоєнні роки почала реалізовуватися модель археологічної науки, сутність якої визначали три моменти: 1) інтеграція зусиль щодо суцільного обстеження території України, вияву, збереження й дослідження пам'яток, з одного боку, з іншого – розроблення теоретичних і методологічних засад археології; 2) диференціація і спеціалізація в окремих розділах археології, націлених на з'ясування хронологічних та локальних особливостей пам'яток різних епох; 3) соціально-історична спрямованість досліджень, виражена в основній меті археології – реконструкції історії окремих спільнот, представлених локальними групами пам'яток, археологічними культурами чи комплексами ранньодержавних утворень як суб'єктів історичного процесу. Втілення цієї моделі відбувалось паралельно з розробкою теоретико-методичних засобів, які з часом склали ще один напрям археології [257, с. 28].

Відродження археологічної науки і самого Інституту археології АН УРСР, його філій пов'язано з діяльністю таких непересічних вчених, як Л. Славін, П. Єфименко, С. Бібіков, М. Рудинський, В. Петров, В. Довженок, О. Тереножкін, В. Іллінська, В. Даниленко, І. Шовкопляс, Ю. Захарук, М. Брайчевський, С. Березанська [920, с. 3–4]. Великою подією був вихід нової редакції праці П. Єфименка «Первобытное общество» (1953), яка заповнила уявлення сучасників про характер суспільного устрою, духовність і господарство палеолітичного суспільства. Новаторською була праця «Нариси стародавньої історії Української РСР» (1956). Під керівництвом С. Бібікова створено тритомну «Археологію Української РСР» (1971, 1975), яка виконала важливе завдання щодо систематизації і джерелознавчого осмислення нагромаджених попередніми поколіннями археологів матеріалів [920, с. 4]. Як відомо, фундаментальні роботи львівського археолога, члена НТШ Я. Пастернака, який емігрував з України у

роки Другої світової війни, влада запроторила у спецфонди й не толерувала їх наукової популяризації.

У повоєнний час наукова діяльність Інституту археології АН УРСР зростає, розширилась його експедиційна робота в західному регіоні. З 1946 по 1963 рр. інститут видавав чотири типи видань: «Археологія», «Археологічні пам'ятки УРСР», «Краткие сообщения Института археологии АН УССР» та монографічні праці. 1963 р. визнано доцільним зберегти збірник «Археологія» і розширити обсяг монографічних праць [211, с. 6]. За сприяння київських науковців 1951 р. реанімовано відділ археології Інституту суспільних наук АН УРСР (Львів), який поповнили недавні фронтовики – вихідці зі східних областей.

Насамперед продовжено дослідження пам'яток I тис. н. е. В Інституті археології АН УРСР цю тематику розробляли у відділі слов'янської, давньоруської та середньовічної археології, який протягом 1954–1974 рр. очолював В. Довженок. Значний внесок у вивчення пам'яток зарубинецької культури зробив Є. Максимов, черняхівської – Є. Махно, М. Брайчевський, А. Сміленко, а також археологи інших наукових закладів і ВНЗ західного регіону України, які досліджували пам'ятки I тис. н. е., – М. Смішко, В. Баран, І. Винокур, Н. Кравченко. Слов'янські пам'ятки V–VII ст. досліджували В. Петров, Д. Березовець, А. Сміленко, В. Баран [185, с. 4]. Внаслідок багаторічних археологічних досліджень зібрано величезний речовий матеріал, що дозволив поставити і розв'язати низку важливих проблем давньої історії України та суттєво збагатив і відновив експозиції багатьох українських музеїв, а також поповнив фонди Інституту археології НАН України.

1944 р. у визволеному Львові відновив свою роботу відділ Інституту археології АН УРСР (в його складі було чотири наукові співробітники). За цей, відносно короткий, час науковці виконали значний обсяг роботи. Перш за все розроблялася основна індивідуальна тематика. К. Маєвський завершив працю «Глиняна пластика трипільської культури в західних областях УРСР». І. Старчук

(у роки Першої світової війни вояк-художник легіону УСС) підготував першу частину книги «Мистецькі пам'ятки феодального Галича», у якій, представляючи генезис і розвиток декоративних мотивів, прагнув довести їх походження з Ірану. Проблему зв'язків доби полів поховань перших сторіч нашої ери з ранньофеодальним періодом на території західних областей УРСР порушив М. Смішко. Метою його праці «Пізня доба полів поховань в західних областях УРСР та питання ранньослов'янської культури» було заповнити прогалину, яка існувала в дослідках щодо населення V–IX ст. н. е., і на цій основі дати змогу побудувати хронологію пам'яток ранньофеодального періоду [887, с. 187–188]. У 1947 р. тут почали працювати О. Ратич і Л. Крушельницька, трохи пізніше – П. Завада, В. Кравець, С. Судаков. Наприкінці 1949-х – на початку 1950-х рр. пройшла чергова сталінська чистка, внаслідок чого звільнили окремих наукових і майже всіх науково-допоміжних працівників (декого з них заслано в Сибір). 1950 р. до Львова прибули досвідчені працівники з Києва, які зайняли провідні позиції в археології Західної України (Ю. Захарук, О. Черниш та К. Черниш) [878, с. 98].

У новосформованому 1951 р. відділі археології Інституту суспільних наук АН УРСР визначились спеціалісти за головними археологічними періодами регіону. Палеолітом і мезолітом заходу України займався О. Черниш; добою неоліту і енеоліту – К. Черниш. Трипільську культуру та інші енеолітичні культури Волині досліджував Ю. Захарук. Трипільську культуру Поділля вивчала В. Кравець; ранньозалізний вік та культури римського періоду тривалий час досліджував М. Смішко, давньоруським періодом займався О. Ратич [878, с. 99]. У 1951–1969 рр. працівники відділу провели понад 150 археологічних експедицій, під час яких дослідили пам'ятки найдавнішої історії регіону. Чимало розвідок присвячено історії стародавнього Прикарпаття та Волині, насамперед давньоруського періоду. Щоправда, у радянські часи діяльність відділу археології АН УРСР не достатньо узагальнено. Велику кількість праць,

написаних від 1940-х до 1950-х рр. (окрім трьох невеликих повідомлень в «Археологічних пам'ятках»), досі не опубліковано [878, с. 100]; [81].

Проблемами давньоруського періоду на західноукраїнських землях займалося багато провідних працівників відділу. Вони найкраще вивчили літописні міста – Галич (експедиція В. Ауліха, Ю. Лукомського), Звенигород (експедиція І. Сवेशнікова, В. Гупало), Белз (експедиція В. Петегрича), Львів (експедиції О. Ратича, Р. Багрія, В. Петегрича, Ю. Лукомського), Пересопниця та Володимир (експедиція В. Шеломенцева-Терського). Вчені доводили автохтонне походження слов'янських народів, обґрунтовували межі їхнього розселення, вказували на особливості матеріальної та духовної культури, широко декларували монолітну єдність давньоруської народності, яку трактували як «колиску братніх народів». Інтерес до давньоруської проблематики пояснювався політичними, історичними та регіональними особливостями [142, с. 541]. Давньокам'яний вік вивчала палеолітична експедиція Природничого музею АН УРСР (керівник В. Гладилін), палеоліт і мезоліт – експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР (О. Черниш, Л. Мацкевий), неоліт – експедиції Інституту археології АН СРСР (В. Титов), енеоліт – експедиції Львівського університету (М. Пелещишин). Систематичні польові дослідження археологічних пам'яток краю проводили експедиції Ужгородського університету (Е. Балагурі, В. Котигорошко), Природничого музею АН УРСР та Ужгородської групи Інституту археології АН УРСР (з 1985 року – група у складі відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР) [771, с. 176].

У 1960-х рр. у Львівському університеті простежується тенденція повного «викорінення» археології як науки і окремого напрямку історичних досліджень. Навіть в Інституті суспільних наук, приєднаному до університету в 1963–1969 рр., виникають думки об'єднати відділи археології та історії, що означало повну ліквідацію археології як самостійної наукової дисципліни [877, с. 24–25].

У 1973 р. в Ужгороді створено відділ археології Інституту суспільних наук АН УРСР. До його компетенції віднесли вивчення матеріальної та духовної культури давнього населення Карпатського регіону. Однак складні економічні умови звузили географію археологічних досліджень, у зв'язку із чим зменшилася увага до узагальнювальних проблем [81; 82].

У перше повоєнне десятиліття Волинь фактично не мала власних археологічних кадрів. Луцький учительський інститут, який розпочав свою роботу у 1946 р., через два роки випустив перших учителів (391 студент, з них 34 – студенти історичного факультету). До 1972 р. у педінституті археологічні дисципліни читали нефахівці [909, с. 93]. Проводилася остаточна радянська існуючих культурно-освітніх установ. У 1949 р. Дубнівський історико-археологічний музей переформовано у краєзнавчий, зі створенням відділів природи, історії дореволюційного та історії радянського періодів. З переходом М. Островського до Кременця цей археологічний осередок занепав [909, с. 93].

Тривалий час в українському палеолітознавстві панувала парадигма стадіалізму, а археологічна періодизація відповідала уявленням про так звані два стрибки становлення людини (періоди раннього (нижнього) і пізнього (верхнього) палеоліту). Однак лише у 90-і рр. ХХ ст. намітилася тенденція до використання терміна «середній палеоліт». У той же час обґрунтування виділення періоду середнього палеоліту на українських матеріалах фактично немає. Накопичені дані (в тому числі хронометричні) та теоретичні розробки дозволяють ставити та вирішувати питання періодизації, абсолютної та геологічної хронології регіонального палеоліту [1086, с. 5]. У 50–80-х рр. ХХ ст. на зміну уявленням про еволюційний та стадіальний характер розвитку палеоліту прийшла концепція про існування локальних особливостей різного рівня. Новий підхід до виділення локальних археологічних культур для пам'яток території України почав застосовуватися згодом, а саме після появи нових матеріалів.

У два повоєнні десятиліття археологи Києва та західного регіону зробили чимало для періодизації українського палеоліту. Важливою проблемою, над розробленням якої працювали палеолітознавці, стало вивчення жител і поселень пізнього палеоліту, зокрема на Придністров'ї та Закарпатті. Багаторічні розкопки поселень методом розкриття широких площ дали можливість виявити залишки жител і визначити планування давніх поселень [211, с. 10]. У 1965 р. І. Шовкопляс на матеріалах середньодніпровських та деснянських пам'яток, багато з яких досліджувалося в першій половині 60-х рр., виділив мізинську археологічну культуру. Це можна вважати першим застосуванням нової парадигми до історико-культурного поділу пізнього палеоліту території України. Адже схема розвитку молодовської культури, розроблена О. Чернишом (Інститут суспільних наук АН УРСР) у 1959 р., яка фактично є схемою розвитку палеоліту Середнього Подністров'я, внаслідок особливостей матеріалів місцевих пам'яток, за своїм характером нагадувала попередні стадіальні схеми. Щодо пам'яток півдня Східної Європи, то в 60-і рр. виділити археологічні культури на основі артефактів не вдалося, окрім кам'янобалківської. Однак через недостатнє розроблення методології та термінології в радянському палеолітознавстві розпочалася дискусія щодо особливої проміжної зони мисливців на бізона [745, с. 4].

У 1960–1980-х рр. на матеріалах України виділено мустьєрські та ашельські культури. Проте ці культури практично відразу набули етнічного наповнення, а спроби системного відокремлення класифікаційної та інтерпретаційної сторін поняття культури успіху не мали. Позитивним моментом стадіального напрямку досліджень було встановлення глобальних поступальних закономірностей розвитку суспільств, етапність цього процесу. Розробки в рамках теорії локальності продемонстрували множинність локальних виявів у середньому і нижньому палеоліті, а з іншого – засвідчили існування регіонального рівня їхньої подібності [1086, с. 5]. На другу половину 70-х – 80-і

роки припадає пік у виділенні археологічних культур для Середнього Подністров'я та півдня Східної Європи [745, с. 4].

1948 р. О. Черниш відкрив багат шарову стоянку Молодове V (розміщена біля с. Молодове Сокирянського р-ну Чернівецької обл.), на матеріалах якої вперше в СРСР із застосуванням радіовуглецевого методу одержано абсолютні дати для ряду найбагатших культурних шарів, що відносяться до мустьє, пізнього палеоліту та початку мезолітичної доби [985, с. 3]. Протягом 1951, 1953–1958, 1960–1962, 1964 рр. Дністрянська палеолітична експедиція Інституту суспільних наук провела численні розкопки, що сприяло відкриттю залишків 20 різнотривалих поселень. Матеріали мустьєрських поселень Подністров'я, досліджені в кінці 60-х рр., свідчать про виокремлення елементів пізньопалеолітичної культури в пізньомустьєрський час. Ці дані дозволяють зробити висновок про відсутність розриву між середнім палеолітом і пізнім, про генетичний зв'язок пізнього палеоліту з середньопалеолітичною культурою цього району [985, с. 26]. У повоєнні роки (1948–1950, 1953–1956, 1961) О. Черниш провів обстеження с. Кормань (Сокирянського р-ну Чернівецької обл.), які підтвердили висновки попередніх дослідників про багат шаровість стоянки, що викликало особливий інтерес до неї і було причиною включення пам'ятки в план стаціонарних польових досліджень Дністрянської палеолітичної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР 1969–1970 рр. Тут, як і на багат шарових стоянках Молодове I та Молодове V, виявлені залишки поселень мустьєрської людини і проведені важливі стратиграфічні спостереження щодо умов залягання різночасових культурних матеріалів у відповідних відкладах других надзаплавних терас [984, с. 42]. О. Черниш вважав, що на поселенні другого шару пізнього палеоліту Молодового I було кілька куренеподібних жител із вогнищами всередині, кілька окремих вогнищ із культурними залишками навколо них та периферійні ділянки, де знахідки нечисленні або їх взагалі немає. Аналогічну картину щодо розміщення матеріалів відкрито і у

верхньому шарі багат шарової стоянки Молодове I, а також на пізньопалеолітичних поселеннях ряду пам'яток – Молодове V, Бабин I, Вороновиця I, Атаки I, Рашків VII та ін. [987, с. 51]. Подібність рис, яку засвідчують матеріали обох шарів Молодового I, дала підставу вченому зробити висновок, що ці поселення мають генетичний зв'язок. Верхній пізньопалеолітичний шар, в свою чергу, виявив ряд спільних рис з матеріалами мезолітичних пам'яток Подністров'я, насамперед з дослідженням на великій площі поселенням верхнього шару стоянки Оселівка I. О. Черниш ствердив існування генетичного зв'язку між мезолітом Подністров'я і пізньопалеолітичною культурою цього району [987, с. 56]. Учений-фронтвик працював в Інституті суспільних наук АН УРСР у 1951–1993 роках. З 1962 по 1986 рр. завідував відділом археології Інституту суспільних наук АН УРСР, деякий час обирався головою партбюро і завжди ігнорував тему свого полону у роки війни [81]. Внаслідок спільних досліджень О. Черниша та І. Іванової розроблено єдину геостратиграфічну та хроноперіодизаційну модель розвитку природи та суспільства від кінця середнього палеоліту до неоліту – майже упродовж 100 тис. років. Ця схема загалом не втратила своєї наукової цінності і сьогодні. Одним із важливих досягнень О. Черниша стала організація, редагування і публікація двотомної колективної монографії, у якій підтвердився науковий потенціал львівської археологічної школи. 1974 р. вийшла друком перша її частина – «Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (доба первіснообщинного ладу)», а 1976 р. – друга («Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час»). Ця праця стала своєрідним літописом розвитку археології на заході України за майже столітню історію, починаючи з кінця XIX століття [875, с. 16]. За ініціативою О. Черниша у 1980-х рр. колектив відділу археології підготував тритомне видання «Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині», яке є важливим каталогом пам'яток цього регіону України [875, с. 17].

У 1957 р. П. Сова відкрив місцезнаходження пізнього палеоліту на правому березі р. Уж в околицях м. Ужгород, на східному схилі гори Кальварія, додатково пам'ятку обстежували О. Черниш, В. Гладилін, С. Смирнов. У 1959 р. С. Смирнов відкрив пам'ятку пізнього палеоліту в передмісті Ужгорода Радванці, на лівому березі р. Уж [83, с. 24]. 1974 р. Закарпатська палеолітична експедиція ІА АН УРСР під керівництвом В. Гладиліна відкрила палеолітичні стоянки у східній частині смт. Королево Виноградівського району Закарпатської області. Для зручності фіксації знайденого матеріалу результати розкопок в ур. Гострий Верх та Бейвар отримали найменування Королево І, а в урочищі Виннички – Королево ІІ. Велика група нових мустьєрських пам'яток виявлена Закарпатською палеолітичною експедицією неподалік від Королевого поблизу сіл Чорна, Новоселиця і Хижа Виноградівського району. На початку 1980-х рр. на Закарпатті відомо вже понад 40 пунктів з мустьєрськими знахідками [329, с. 20].

У 70–80-х рр. ХХ ст. Закарпатська новобудівна експедиція ІА АН УРСР (Ужгородська група) під керівництвом С. Пеняка виявила ряд палеолітичних місцезнаходжень на трасі будівництва Транскарпатської шосейної дороги – в Мукачеві, Обаві, Сваляві, Ганьковиці, а також Перечині, Дубрівці, Клячанові та ін. На 1990 рік кількість нововідкритих на Закарпатті палеолітичних місцезнаходжень досягла близько 90 пунктів, які походили з ашельської, мустьєрської та пізньопалеолітичної доби [773, с. 16].

Дослідженню хорватських пам'яток Буковини і Закарпаття присвячено монографії Б. Тимощука та С. Пеняка. Зокрема, Б. Тимощук намагався не тільки вирішити проблеми характерних особливостей матеріальної культури східних хорватів, але й на базі цього окреслити ареал їх розселення [715, с. 160]. Планомірне вивчення ранньопалеолітичних пам'яток Закарпаття розпочалося після відкриття в 1968 р. В. Петрунем Рокосовського ранньопалеолітичного місцезнаходження і створення в 1969 р. Закарпатської палеолітичної експедиції

під керівництвом В. Гладиліна. За час її роботи на карті області відзначено більше 60 унікальних палеолітичних пунктів [890, с. 73]. Отримання нових археологічних джерел сприяло реконструкції основних етапів історії Закарпаття від кам'яного віку до розвинутого середньовіччя. Відкриття пам'яток празької культури (V–VII ст.) вирішило дискусійне питання про час заселення Верхнього Потисся слов'янами [772, с. 140].

На заході Поділля цілеспрямоване вивчення середнього палеоліту розпочалося фактично у середині 1970-х рр., коли створено Тернопільську палеолітичну експедицію під керівництвом О. Ситника. За чверть століття виявлено більше 40 нових пам'яток, серед яких 12 мають непорушену стратиграфію відкладів. Сьогодні відомо 62 пам'ятки, які віднесено до середньопалеолітичної доби [1085, с. 7].

У 1967–1970 рр. В. Савич та І. Герета відкрили стоянки пізнього палеоліту: Городище Зборівського району, Малашівці, Малашівці II, Великий Грибочок, Плотича Тернопільського району, Бодаки, Вишнівець I, Вишнівець II Збаразького району Тернопільської області [83, с. 80–85]. У 1960–1961 рр. В. Савич відкрив ряд стоянок пізнього палеоліту у Рівненському, Здолбунівському, Дубнівському районах Рівненської області. З 1968 р. багат шарову стоянку Кременець I (Куличівка), яка розташована на стику географічних зон Малого Полісся та Подільського плато, досліджували експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР під керівництвом В. Савича (у 1967 р. перейшов на роботу в Інститут суспільних наук АН УРСР). Розкопки засвідчили три горизонти культурних залишків; у верхніх шарах сірого ґрунту – залишки поселень бронзового і ранньозалізного віків, а нижче – два горизонти поселень пізнього палеоліту [83, с. 93–94]. У 1981 р. В. Савич заклав нову східну прирізку до першого розкопу. Нині колекція верхньопалеолітичного культурного шару з ділянки 1981 р. перебуває у фондах Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. На жаль, артефакти, зібрані експедицією

В. Савича у польовому сезоні 1981 р. (палеолітичні матеріали, збірки з поселень комарівської культури та культури скіфського часу), були змішані, а польові номери на деяких знахідках стерлися [560, с. 187–188]. Роботи експедиції В. Савича стали переломним етапом в історії дослідження Куличівки. Пам'ятка зайняла центральне місце серед найважливіших стоянок доби верхнього палеоліту Східної Європи. Широкомасштабне вивчення пам'ятки дослідник провів надзвичайно точно, з детальною фіксацією та повним описом кожного виявленого артефакту чи об'єкта; зробив камеральну експертизу. На жаль, через деякі особливості методики досліджень, яка застосовувалась, та насамперед через складність стратиграфії пам'ятки дані, одержані В. Савичем, іноді містять серйозні суперечності (насамперед це стосується проблем виділення культурних шарів та існування житлових споруд) [559, с. 256].

Чимало палеолітичних пам'яток у Галицькому Придністер'ї та Середній Азії описав М. Клапчук. У 1960–1968 рр. він відкрив понад 300 археологічних пам'яток, зокрема описав низку палеолітичних стоянок у басейні р. Нури та Сарасу (Кзил Джар III, Конайбек, Карабас III, Батпак VIII, XII; та в зоні пустель – Айдарли II, Жаман Айбат IV, Космола, Гайдар I, Музбель I, Бируйнак VI, Обалисан I) [593, с. 286]. Після повернення із Закарпаття, у 1969–1970 рр. його пошукові роботи зосередились на Покутті та в Опіллі. Упродовж 15 років прикарпатський археолог відкрив спільно з львівськими фахівцями більш ніж 170 археологічних пам'яток. 1975 р. М. Клапчук відкрив і дослідив першу стратифіковану у цьому регіоні пам'ятку доби верхнього палеоліту – Межигірці (Галицький район) [593, с. 286–287]. Серед його праць значну наукову цінність мають рукописи: «Історія Корнича», «Сторінки історії Яремчанської курортної зони від найдавніших часів до 1930-х років», «Джерела до історії Делятинщини 1400–1700 рр.», «Церковні будинки на Делятинщині» [593, с. 287–288]. Більшість з них нині зберігається у родинному архіві.

У 1950–1960-х рр. Прикарпатська мезоліто-неолітична експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР проводила розвідкові роботи на стоянці в м. Мукачеве. Серед знахідок виявлено нуклеус, відщепи, пластини, знаряддя кінця палеоліту – початку мезоліту. У 1975 р. ця експедиція виявила місцезнаходження мустьєрського часу на захід від с. Маринопіль Галицького району Івано-Франківської області [83, с. 15, 26].

У 1960-х рр. чернівецький краєзнавець М. Ткачук відкрив місцезнаходження пізнього палеоліту на лівому березі р. Прут у північно-східній частині м. Чернівці (стоянки Цурень I, Цурень II, Цурень III, Цурень IV, Маморниця, Молниця, Горбова, Тернавка, Банчени Глибоцького району). Додатково обстежували пам'ятки Б. Тимощук, М. Анісюткін [83, с. 47, 49, 50–51]. У 1951 р. О. Черниш відкрив стоянки Самушин, Дорошівці I, Дорошівці II, Дорошівці III, Онут, Митків, Звенячин, Хрещатик, Репужинці, Кулівці; місцезнаходження доби кінця палеоліту – початку мезоліту: Баламутівка II, Баламутівка III, Баламутівка IV Заставнівського району. У 1950 р. археолог відкрив стоянки пізнього палеоліту: Перебиківці I, Перебиківці II, Перебиківці III, Рухотин I, Рухотин II, Рашків I, Рашків II, Рашків III, Рашків IV, Пригородок II, Атаки III Хотинського району, Вороновиця, Макарівка II, Макарівка III Кельменецького району [83, с. 51–57, 61–62]. У 1966 р. О. Черниш відкрив стоянки Оселівка II, Оселівка V, Оселівка VI Кельменецького району [83, с. 58–59]. У другій половині 70-х рр. українські палеолітознавці досягли значних успіхів у розробленні методологічних та історико-теоретичних проблем, дослідженні давніх культур [329, с. 22].

Наприкінці 1940-х рр. в околицях Львова виявлено пам'ятки доби мезоліту. У районі колишнього с. Мале Голоско обстеження провели І. Крип'якевич, І. Старчук, М. Смішко та І. Свешніков. Зазначені розвідки дали змогу стверджувати наявність трьох поселень доби мезоліту – Львів I (місцевість Голоско–Львівська Сахара), Львів II (Кортумова гора) та Львів III

(Замарстинівські Горби). У 1950–1970-ті рр. матеріали з цих пам'яток були дещо доповнені під час робіт працівників Інституту суспільних наук АН УРСР О. Черниша, В. Савича, Л. Мацкевого і Р. Грибовича. Невеликі, але виразні у типологічному плані збірки кремінних виробів, насамперед специфічні трапеції, наконечники свідероїдного типу, а також скребки, різці та інші вироби, дозволили віднести відкриті поселення до епохи мезоліту і датувати у межах 10–8 тис. років тому [670, с. 226–227]. У 1970–1980-х рр. нові пам'ятки доби мезоліту виявила Львівська обласна, Прикарпатська, Яворівська і Нестерівська експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР, у ході яких досліджено нові мезолітичні поселення у Шевченківському районі м. Львова (Брюховичі VI, Брюховичі VII, Брюховичі VIII і Брюховичі IX), тоді Нестерівському, тепер Жовківському (Кунин I, Кунин II, Велике Передмістя I, В'язова I і Замочок I), Яворівському (Вільшаниця I, Вороців II, Вороців V, Вороців VI і Вороців VII) та інших районах Львівської області. 1982 р. Давньоруський загін Львівської обласної експедиції АН УРСР відкрив у Жовківському районі мезолітичне поселення Гринчуки [670, с. 227]. Спеціалізовані комплексні міждисциплінарні дослідження пам'яток кам'яної доби, здійснені в регіоні впродовж чотирьох повоєнних десятиліть, зумовили вияв значної кількості першоджерел і суттєво збагатили й конкретизували попередні уявлення про життя та побут місцевих пізньопалеолітичних і мезолітичних спільнот [670, с. 252].

У кінці 70-х – на початку 80-х рр. у дослідження пам'яток мезоліту і неоліту чимало нового внесли польові дослідження. Нові пам'ятки виявили експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР під керівництвом Л. Мацкевого на території Львівської області (Вороців II), у Подністров'ї (Незвисько, Старунь) та Закарпатті (Кам'яниця I, II і V). На поселенні Вороців II Яворівського району Львівської області в 1974–1977 рр. розкрито значну площу, де виявлено заглиблення, очевидно, господарського призначення та зібрано численний крем'яний матеріал. Досліджені пункти Вороців II, Кам'яниця – перші виразні

мезолітичні місцезнаходження на Львівщині і Закарпатті [903, с. 34]. На Волині продовжив дослідження Р. Грибович, який 1977 р. виявив і частково розкопав два нових пункти епохи мезоліту поблизу с. Краснопілля Володимирського району Рівненської області, що характеризується наявністю в комплексі своєрідних наконечників стріл і сегментовидного вістря [903, с. 36].

Неолітична доба на Україні стала відома тільки завдяки дослідженням в радянський час. У 1948 р. об'єднана експедиція УЖДУ і Закарпатського краєзнавчого музею провела обстеження неолітичного поселення на Малій Горі в околицях Мукачева (керівники Ф. Потушняк і К. Бернякович). Хоч на 50-ті рр. ХХ ст. неолітична пам'ятка на Малій горі вважалася найкраще вивченим поселенням, все ж дослідники зарахували його до кількох неолітичних і енеолітичних культур та датували різними хронологічними рамками. Загалом вивчення неоліту і енеоліту Верхнього Потисся перебувало на початковому етапі [773, с. 37].

1968 р. експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР під керівництвом М. Пелещишина здійснила розвідкові розкопки в урочищі Ардівське Поле поблизу м. Берегове (поселення відкрив О. Черниш 1967 р.) [764]. За визначенням М. Пелещишина, досліджене поселення було одношаровою пам'яткою й існувало протягом тривалого часу. Берегівське поселення (перша половина IV тис. до н. е.) має риси, які зближують його з лендзелською культурою, що сформувалася в Середньому Подунав'ї [773, с. 38].

У 70–80-х рр. М. Потушняк вперше на Закарпатті дослідив пам'ятки неоліту і енеоліту на великих площах. 1972 р. у складі експедиції УЖДУ (керівник Е. Балагурі) він дослідив неолітичне поселення в урочищі Мондічтог, що на північній окраїні с. Неветленфолу (Дяково) Виноградівського району. У 1976 р. експедиція розпочала дослідження нововідкритого поселення в урочищі Мала гора біля с. Запсонь (Заставне) Берегівського району [773, с. 39–41]. Дослідження неоліту в кінці ХХ ст. показало, що життя населення краю

проходило головним чином в рівнинній Притиській зоні краю, а також на останніх відрогах Карпат, тобто на стику рівнини і передгір'я. На основі результатів розкопок неолітичних поселень краю сформовано висновки, що стосуються суспільного життя носіїв крішської культури (назва від річки Кріш, Кереш) на Закарпатті. Вони, на думку М. Потушняка, перебували на стадії розвинутого матріархату [773, с. 44–45].

М. Потушняк з-поміж пам'яток культури алфельдської лінійної кераміки виділив культуру мальованої кераміки. У 1950–1956 рр. він відкрив і частково дослідив шість поселень культури мальованої кераміки. У кінці 60-х рр. ХХ ст. експедиція Інституту археології АН УРСР під керівництвом В. Титова досліджувала поселення мальованої кераміки в селах Велика Паладь та Федорово Виноградівського району [773, с. 46]. У 70–90-х рр. ХХ ст. найбільші за обсягом роботи з вивчення пам'яток цієї культури провела Закарпатська новобудівна експедиція Інституту археології АН УРСР під керівництвом С. Пеняка, яка відкрила і частково дослідила 20 нових поселень. Що стосується проблем походження цієї культури, то багато питань залишається нез'ясованими. Її коріння вчені нерідко шукали в північнобалканських областях. М. Потушняк культуру мальованої кераміки у Верхньому Потиссі датував другою половиною V – першими століттями IV тис. до н. е. [773, с. 49].

У вивченні неоліту Волині (VI–IV тис. до н. е.), пам'яток епохи міді – бронзи та ранньозалізного віку Волині (IV–II тис. до н. е.), у відкритті окремих пам'яток слов'яно-руського періоду велика заслуга належить Г. Охріменкові, зокрема – відкриття курганних могильників у с. Берестяне і Липне Ківерцівського району, а також могильників у с. Майдан-Липненський Маневицького району, поселень IX–XI ст. в с. Нова Вижва і Стара Гута Старовижівського району [602, с. 294]. Низку публікацій ученого присвячено вивченню пам'яток стжижовської культури, пам'яток дунайської культури на

Волині, пам'яток бронзового віку, мезолітичних пам'яток Волинського Полісся, каменеобробних та кременеобробних майстерень на Західній Волині.

Волинська археологічна експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР під керівництвом Ю. Захарука у 1951 р. досліджувала унікальну багатошарову пам'ятку – поселення епох енеоліту і раннього заліза, городища ранньослов'янського і селища давньоруського часу в с. Зимно, урочища «Городище» (Зимно-1) Володимир-Волинського району (1951–1952, 1958–1960) [642, с. 271]. Під керівництвом М. Пелещишина, на той час уже наукового співробітника Львівського університету, досліджувалися пам'ятки Зимно-1 (1960–1964) та поселення епохи енеоліту в с. Голишів, урочища «Замчище» (Голишів-І) Луцького району (1973) [642, с. 271]. Під керівництвом Ю. Кухаренка експертувалися пам'ятки черняхівської, зарубинецької культури та ранньослов'янських об'єктів. Під керівництвом О. Ратича розкопано городище XI–XIV ст. (Перемиль-1) у с. Перемиль Горохівського р-ну (1963, 1964). Експедиція Д. Павлова розкопала могильник ульвівської групи лужицької культури, поселення вельбарської і селища давньоруської культур с. Рованці, урочище «Четвертий сінокіс», Луцький район. За участю В. Гупало обстежено курганний могильник біля с. Берестяне Ківерцівського району, а також розвідано поселення давньоруського часу XI ст. у с. Одереди, поселення ранньобронзового часу у с. Одереди Ківерцівського району (1986) [642].

На Закарпатті неолітичні пам'ятки поблизу Дрисина, Дякова, Заставного, що належали до лендельської та тисо-полгарської культури, розкопував Ф. Потушняк. Проблеми трипільської культури вивчалися на базі узагальнень таких поселень, як Ленківці і Бодаки (К. Черниш), Костянець, Лози, Звинячин, Колодрібка, Сухостав, Кошилівці, Городниця, Вікторів, Комарів, Лисичники та інші (Ю. Захарук, М. Пелещшин, В. Кравець, С. Судаков, В. Конопля).

З-поміж неолітичних пам'яток особливо виділялися поселення культури лінійно-стрічкової кераміки (КЛСК). У повоєнні роки завдяки М. Пелещину,

Ю. Захаруку, І. Свешнікову, В. Савичу, А. Богуцькому, К. Чернишу, В. Коноплі виявлено нові поселення з лінійно-стрічковою керамікою. Крім того, І. Свешніков (1954) та Ю. Захарук (1958) у студіях об'єднали дані про пам'ятки цієї культури на території Західної України. Упродовж 1960-х рр. пам'ятки КЛСК вивчали у Верхньому Подністер'ї та суміжних районах Західного Побужжя. Зокрема, у 1960 р. І. Свешніков здійснив розвідки у Городенківському р-ні Івано-Франківської обл., результатом яких було виявлення пам'яток КЛСК у селах Лука та Стрільче. У 1961–1962 рр. Л. Крушельницька в ході розкопок багаточарового поселення біля с. Бовшів поблизу Галича виявила культурний шар з керамікою, оздобленою лінійно-стрічковим та нотним орнаментом. У 1960-х рр. І. Свешніков дослідив два поселення КЛСК біля с. Зозів Рівненського району. Перше з них розміщене на високому плато лівого берега р. Устя в урочищі Придатки [610, с. 236]. Залишки поселення дунайської культури простежено І. Свешніковим у 1963 р. на південному схилі правого берега р. Стубли (ліва притока р. Горинь) в урочищі Заобувець, неподалік с. Жорнів Дубнівського р-ну Рівненської області. У 1965 р. сліди перебування населення КЛСК виявив М. Пелецишин на лівому березі р. Сарни за 2,5 км на північний захід від с. Усичі Луцького району [610, с. 237]. На основі матеріалів із Волині та Подністров'я М. Пелецишин досліджував проблеми, пов'язані з перебуванням населення культури КЛСК на цій території, і при цьому висловив здогад про існування не лише малих та середніх поселень, а й великих, які, «ймовірно, були міжплеменними центрами». М. Пелецишин та Ю. Захарук, на основі раніше проведених в Подністров'ї розкопок, зробив певні висновки стосовно специфіки житлобудівництва населення КЛСК Західної України [1079, с. 7].

На території Чернівецької області (с. Снячів Сторожинецького р-ну, Василів Заставнівського р-ну та Новосілки Кіцманського р-ну) у 1970-х рр. пам'ятки КЛСК вивчав Б. Тимощук та ін. Окремі знахідки уламків посуду КЛСК

виявив 1974 р. О. Черниш під час дослідження верхніх шарів стоянки Кормань IV неподалік с. Кормань Сокирянського району [610, с. 238]. Важливе значення для вивчення племен КЛСК у Західному Побужжі мали роботи Волино-Дністерської археологічної експедиції Львівського державного університету ім. І. Франка під керівництвом М. Пелешишина. Зокрема, у 1977–1979 рр. він відкрив і дослідив поселення в с. Тадані Кам'яно-Бузького р-ну Львівської області [610, с. 239]. У 1971 р. Б. Василенко в ході розкопок трипільського поселення в с. Марківці Івано-Франківської області зібрав понад двісті фрагментів посуду із лінійно-стрічковим орнаментом. Завдяки розвідковим роботам В. Коноплі 1977 р. досліджено поселення КЛСК на території піщаного кар'єру с. Межиріччя Млинівського р-ну Рівненської області [610, с. 239].

В. Пясецький виявив найбільш раннє поселення дунайської культури Рівненське (Басів Кут) на Волині на правому березі річки Устя – доплати р. Горині. Результати спільних розкопок В. Пясецького та Г. Охріменка висвітлено в науковій студії «Дослідження пам'яток лінійно-стрічкової кераміки на Волині» (1990). У 1968–1969 рр. М. Кучера та М. Матвієнко досліджували найпізнішу пам'ятку дунайської культури поселення Гнідава у Луцьку [731, с. 371]. У 1981–1983 рр. там же проводив розкопки Г. Охріменко. За даними обстежень, Гнідава другої половини I тис., як і в більш ранні часи, була інтенсивно заселена. На Гнідаві наявний також культурний шар XI–XIII ст. [727, с. 24]. На поселенні Голишів II протягом 1989–1992 рр. Г. Охріменко провів широкомасштабні дослідження і при цьому відкрив залишки п'яти споруд. У 1983 р. досліджено житло КЛСК біля с. Гірка Полонка Луцького р-ну. Разом з В. Пясецьким велися рятивні роботи пам'ятки КЛСК поблизу смт. Клевань та поселення Рівне [1079, с. 7]. В. Пясецький та Г. Охріменко з'ясували: КЛСК існувала досить довго – від середини V тис. до н. е. – до середини IV тис. до н. е. Вплив населення на навколишнє етнокультурне середовище був досить значним.

Одним із свідчень цього є відбитки культурних знаків на ранній кераміці поліської неолітичної культури [819, с. 81].

У 1989–1990 і 1992 рр. експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР та Інституту народознавства НАН України під керівництвом В. Коноплі провела рятівні роботи на багат шаровій пам'ятці в урочищі Горби (правий берег Серету) біля с. Блищанка на Тернопільщині, на якій простежено зруйновану овальну напівземлянку лінійно-стрічкової культури з вогнищем. В. Конопля датував поселення 5200–4800 рр. до н. е. і відніс його до фінальної стадії середнього та початкового етапу пізнього періоду КЛСК [610, с. 244].

Організовувалися археологічні дослідження культури лійчастого посуду (КЛП) й на теренах Волині, зокрема Володимир-Волинською експедицією Інституту суспільних наук АН УРСР у 1951–1952 рр. на чолі з Ю. Захаруком (вивчення поселення Зимне, що на високому березі Західного Бугу); експедицією Волинського відділу Товариства охорони пам'яток історії та культури 1979 р. (керівник Г. Охріменко), яка відкрила два нових поселення КЛП в с. Гірка Полонка (Луцький р-н) та с. Бужанка (Іваничівський р-н) [387, с. 499]. Г. Охріменко зібрав типовий для цієї культури кухонний і столовий посуд, а також крем'яні вироби [903, с. 39]. 1965 р. Л. Крушельницька під час досліджень поселення ранньозалізного віку біля с. Лагодів (Перемишлянський р-н Львівської обл.) виявила поодинокі фрагменти кераміки КЛП [387, с. 495]. На 1970–1980 рр. припадає найбільша кількість досліджень пам'яток КЛП. 1977 р. під час поверхневих пошуків на території Володимир-Волинського району. М. Пелецишин відкрив поселення КЛП поблизу с. Амбуків на мисі правого берега р. Західний Буг. 1981 р. вдруге обстежена пам'ятка КЛП біля с. Литовеж на правому березі р. Західний Буг. Упродовж експедиційного сезону 1978 р. М. Пелецишин дослідив кілька пунктів вздовж Західного Бугу [387, с. 498].

Культуру лійчастого посуду вивчали на поселеннях Зимне, Лежниця, Тадані, Винники (Ю. Захарук та М. Пелецишин). Паралельно із розкопками в

Зимно, у 1962 р. М. Пелешин дослідив поселення КЛП Лежниця в урочищі «Чуб». У наступному 1963 р. – поселення на горі «Лисівка» у Винниках, що біля Львова. Підсумком польової праці стала кандидатська дисертація «Древнее население Западной Волыни в III тысячелетии до нашей эры (культура воронковидных сосудов)» (1967) [307, с. 535]. Загалом він дослідив понад тридцять пам'яток КЛП. Під час вивчення пам'яток КЛП в 50–80-х рр. ряд питань етнічної і соціально-економічної історії племен культури були нез'ясовані. Це, зокрема, стосувалося як поліської, так і верхньодністровської групи характерних для цієї культури поселень, шляхів розселення, густоти і типів поселень, характеру господарства в районах з різними природними умовами [763, с. 11].

1985 р. розпочалися систематичні розкопки двох поселень культури лійчастого посуду біля Винників під Львовом. Інтерес до дослідження цих пам'яток зумовлений двома важливими обставинами. По-перше, це, по суті, одинока місцевість, де група населення культури лійчастого посуду залишилася на доволі тривалий час, заснувавши поруч два порівняно великі поселення. По-друге, тут зіткнулися два протилежні міграційні потоки: один – обшин культури лійчастого посуду, що просувалися з півночі, в основному з Розточчя і частково з берегів Західного Бугу, в сторону Дністра; другий – рух пізньотрипільських обшин з берегів Дністра на північ, в бік Західного Побужжя [763, с. 15].

У 60-х рр. ХХ ст. почалося інтенсивне вивчення дніпро-донецької культури, зарубинецької культури, культури лінійно-стрічкової кераміки, посилилася увага до пам'яток з ямково-гребінчастою керамікою (Скуносове та ін.) [211, с. 14–15].

Поновилося активне вивчення трипільської культури. Ранньотрипільське поселення Ленківці досліджувала у 1950–1954 рр. К. Черниш спільними зусиллями Трипільської експедиції та Дністровської експедиції зі Львова. Результати цих розкопок опрацьовано в дисертації К. Черниш та монографії, яка

вийшла друком 1959 року. У Верхньому Подністров'ї з 1953 до 1957 рр. тривали нові польові дослідження у Незвиську, які проводили відділ археології Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові та Державний Ермітаж під керівництвом К. Черниш. Важливою особливістю цієї пам'ятки є наявність двох шарів трипільської культури, які залягали вище комплексу лінійно-стрічкової кераміки [258, с. 17]. Правобережжя Середнього Подністров'я, що було «білою плямою» на археологічній карті України, завдяки роботі Трипільської експедиції в повоєнні роки за порівняно короткий термін вивчене досить ґрунтовно.

Особлива роль у вивченні трипільських пам'яток належала Чернівецькому історико-краєзнавчому музею, експедиції якого протягом кінця 40-х – початку 70-х рр. під керівництвом Б. Тимощука виявили і обстежили понад 150 трипільських пам'яток. Вже в 1947 р. Б. Тимощук, будучи нещодавно призначеним старшим науковим співробітником музею, взяв участь у роботі Середньодністровської експедиції Інституту археології АН УРСР, що працювала під керівництвом С. Бібікова на поселенні раннього етапу Лука-Врублівецька. Одночасно проводились і розвідки на правому березі Дністра, завдяки яким Б. Тимощук виявив кілька поселень [1010, с. 190]. У травні 1948 р. його експедиція провела археологічну розвідку по р. Прут та його притоках – Новій і Старій Совиці. З виявленої вперше 51 археологічної пам'ятки 4 належать трипільській культурі. До найдавніших відносяться поселення в с. Витилівка Кіцманського району. Наявність глиняних майданчиків, характер керамічного матеріалу дало можливість віднести Витилівське поселення до раннього трипільля. У вересні – жовтні 1948 р. Б. Тимощук, працюючи у складі Трипільської експедиції АН УРСР, продовжив розвідки по правому березі р. Дністер, де виявив та обстежив близько 10 поселень. У 1949 р., здійснюючи розвідку на території Хотинського та Заставнівського районів, Б. Тимощук виявив понад 15 нових поселень трипільської культури. У хронологічному відношенні він поділив їх на дві групи: поселення із керамікою, прикрашеною

заглибленим спіральним орнаментом та поліхромним розписом (етап В І) та пам'ятки, де виявлений посуд із монохромним розписом типу Шипинців (етап В ІІ). Характерною для археологічних робіт ЧКМ рисою було те, що вони мали в основному розвідувальний характер [1010, с. 191].

У 1952–1953 рр. В. Кравець, М. Смішко та Ю. Захарук провели невеликі за обсягом, але дуже важливі обстеження пізньотрипільських поселень Сухостав, Кунисівці, Кошилівці-Обоз на Тернопільщині. У повоєнні роки Ю. Захарук та К. Черниш досліджували поселення в с. Бодаки Збаразького району, яке засвідчило початковий етап перебування трипільців на Західній Волині. До числа пізньотрипільських пам'яток відноситься поселення у с. Лози Тернопільської області, де в 1969 р. розкопки проводив М. Пелешишин [766]; [767]; [768, с. 26, 29]. Пам'ятки трипільських племен археолог дослідив поблизу волинських сіл Костянець, Листвин, Голишів, Хорів, Тадані, Зимне. М. Пелешишин довів, що на підставі археологічних знахідок та стратиграфічних спостережень на майже одночасних пам'ятках можна говорити про певну хронологічну наступність культур. Поблизу с. Листвин відкрито два поселення, одне з яких належало трипільській культурі, інше – лендельській. Щоправда, на лендельському поселенні не виявлено знахідок, характерних для трипільської культури, а на трипільському – знайдено посудини, які належать носіям «ленделю». Таким чином, можна стверджувати, що пізньотрипільське поселення виникло після лендельського і тому успадкувало матеріальні, можливо, навіть і духовні надбання свого попередника. Враховуючи те, що лендельська культура належить до числа глобальних західноєвропейських культур і в мідно-бронзовому віці знайшла своє поширення не тільки у Верхньому Подністер'ї, а й на сучасних територіях Угорщини, Румунії, то, відповідно, поява трипільців на землях Західної Волині означала переорієнтацію на контакти із Дністрянсько-Дніпровським регіоном [208, с. 184].

Ю. Захарук досліджував поселення Звенячин у Чернівецькій області, віднесене до пізніших фаз Трипілля. Археолог вважав, що немає підстав пов'язувати пам'ятки пізнього Трипілля на Верхньому Подністров'ї з якимись іншими матеріалами, ніж трипільські [258, с. 18].

60-ті рр. XX ст. стали новим етапом для українського трипільознавства. Саме тоді, переважно у Києві, сформувалася потужна група дослідників, які присвятили своє життя вивченню Трипілля. У той період уже не було потреби залучати до польових досліджень трипільської культури в Україні колег з Москви та Ленінграда, оскільки в Україні відновилися осередки вивчення енеолітичних пам'яток у Києві, Львові, Одесі. 1966 р. вийшов друком короткий список археологічних пам'яток України, який налічував 968 трипільських пам'яток [258, с. 18]. У 1970–1980-і рр. тривали регіональні дослідження трипільської культури, але найбільше джерелознавча база поповнювалася завдяки рятувальним розкопкам на новобудовах. Підсумком вивчення трипільської культури на цьому етапі можна розглядати узагальнювальну працю К. Черниш «Энеолит Правобережной Украины и Молдавии» у томі «Энеолит СССР» (1982). На жаль, у ній не використано всі надбання українських фахівців [258, с. 19].

Прикарпатський історик П. Арсенич особисто 1963 р. відкрив для археологічної науки невідомі трипільські поселення в с. Олешкові (Івано-Франківська обл.), а згодом разом із М. Клапчуком обстежив поселення в м. Городенці, на Покутті. Але можливість пізнати археологічні культури, які репрезентують процес етногенезу давніх слов'ян, дала дослідникові місцевість між прадавніми селами Дем'яновом і Бовшевом [527, с. 390].

У 90-х рр. XX – на початку XXI ст. головною тенденцією стає розходження процесу наукового дослідження і висвітлення трипільської культури в навчальній літературі. Висвітлюючи трипільську культуру, автори підручників не завжди спиралися на праці провідних дослідників, а орієнтувалися на

сенсаційний характер «відкриттів». Популяризування неадекватної точки зору на трипільську культуру простежується у переважній більшості навчальних посібників. Навчальну літературу нерідко перенасичували псевдонауковими гіпотезами у вигляді науково доведених фактів, що приховувалися в радянські часи [919, с. 109].

Серйозних успіхів досягнуто в галузі вивчення культур племен епохи бронзи в лісостеповій частині УРСР – мар'янівської, тшинецько-комарівської, сосницької, білогрудівської, бондарихінської та ін. У ході дослідження пам'яток ямного та катакомбного періодів висловлено ряд важливих гіпотез про походження культур, етнографічне районування племен, їх генетичні зв'язки [211, с. 21].

Пам'ятки епохи бронзи (II тис. до н. е.) півночі України, зокрема Волинського, Рівненського, Житомирського Полісся, вивчалися поверхово, хоч і проводили тут роботи Я. Фітцке, Ю. Кухаренко, І. Свешніков, В. Конопля, В. Пясецький, Г. Охріменко. В. Пясецький біля міста Славути виявив житла тшцінецько-комарівської культури. Досліджувалось поселення цієї ж культури поблизу села Ісаківка Володарськ-Волинського району на Житомирщині, а завдяки роботі експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР в 1975–1977 рр. розкопано кілька курганів ТКК на схід від села Майдан-Липно Волинської області [730].

Заслуговують на увагу студії закарпатських учених. Підсумком десятирічної роботи Ф. Потушняка була монографія (1958), присвячена вивченню бронзового і залізного віків Закарпаття [805]. Археолог провів пошукові роботи в Іршавському (околиці с. Сільце), Виноградівському (околиці с. Велика Падаль) районах. У 1953 р. в Ужгородському районі в с. Кибляри Ф. Потушняк відкрив поселення доби бронзи [773, с. 70–71]. Значний внесок у вивчення доби бронзи Закарпаття зробив К. Бернякович. На 1956 р. науковець опублікував 116 скарбів із 71 та 148 поодиноких знахідок із 42 населених пунктів

Закарпатської області. Водночас запропонував власну хронологічну схему, опрацьовану виключно для Закарпаття, головним завданням якої було визначення знайдених бронзових скарбів до того чи іншого хронологічного періоду доби бронзи [773, с. 72]. У 60–90-х рр. розкопки поселень доби бронзи проводив Е. Балагурі. У 1971 р. при кафедрі загальної історії Ужгородського університету вчений створив постійно діючу науково-дослідну археологічну експедицію, яка провела значні за розмахом систематичні розвідки та розкопки археологічних пам'яток Закарпаття. Експедиція УЖДУ в 1981 р. в околиці с. Квасово Берегівського району виявила поселення, яке зараховано до культури Отомань (XVI–XV ст. до н. е.). Крім робіт, проведених експедицією УЖДУ, яка відкрила кілька поселень доби бронзи в 70–80-х рр. XX ст., вивченням пам'яток доби бронзи займалась також Закарпатська новобудівна експедиція Інституту археології АН УРСР під керівництвом С. Пеняка [773, с. 76]. Завдяки дослідженням науковця в арсеналі української археології постали нові археологічні культури бронзової доби.

У другій половині XX ст. в ході дослідження пам'яток доби пізньої бронзи вдалося виділити перехідний період від доби бронзи до залізного віку. Хронологічно він охоплював XII–VIII ст. до н. е. До перехідного періоду від бронзи до заліза вчені зарахували голіградську групу культури фракійського гальштату, пам'ятки якої поширюються на Західному Поділлі, у Чернівецькій та Івано-Франківській областях. Голіградська група фракійського гальштату, як встановила Г. Смирнова, походила від культури Гава у Трансільванії, де її датують XII–XI ст. до н. е. [773, с. 111–112]. Дослідження останньої чверті XX ст. показали: гавські керамічні комплекси мають прямі аналогії з голіградськими в Прикарпатті, що послужило основою для об'єднання двох груп в єдиний гавсько-голіградський культурний ареал [773, с. 114]. У 1972 р. Е. Балагурі запропонував зарахувати до однієї групи усі ранньогальштатські пам'ятки басейну Верхньої Тиси і українського Прикарпаття, об'єднавши їх у

«гавсько-голіградський культурний комплекс району Північно-Східних Карпат». У тому ж році Г. Смирнова запропонувала схожу дефініцію: гавсько-голіградське коло пам'яток, до якого зараховані об'єкти Північно-Східної Словаччини (Сомоторська Гора), потиських районів північно-східної Угорщини (Гава) та прилеглих північно-західних частин Трансільванії. У той час Л. Крушельницька, погоджуючись щодо генетичної спорідненості голіградських пам'яток з верхньотиськими, запропонувала трактувати пам'ятки типу Голиград як приналежні до окремішньої культури серед культур типу Гава-Голигради. У 1985 р., знову ж таки не погоджуючись з приставкою «Гава» до голіградських пам'яток, дослідниця вводить поняття «голіградська група культури фракійського гальштату», обстоюючи культурну «рівновіддаленість» тогочасних пам'яток Північно-Східного Прикарпаття й Придністровського Поділля щодо таких епонімних пам'яток, як Речь, Медіаш, Липуш, Гава, Сомоторська Гора та ін. Однак в авторефераті докторської дисертації (1991) та у підсумовуючій праці «Пам'ятки гальштатського періоду...» Л. Крушельницька вже однозначно оперувала терміном «культура Гава-Голигради» [181, с. 130].

Проблему походження куштановицької групи пам'яток вивчали В. Бідзіля, К. Бернякович і Г. Смирнова. 1965 р. вийшла праця К. Берняковича та Г. Смирнової «Походження і хронологія пам'яток куштановицького типу Закарпаття», у якій стверджено: куштановицькі пам'ятки виникли внаслідок переміщення в район Закарпаття із Західного Поділля групи нескіфського населення, яке проникло під натиском скіфів [773, с. 128]. Розрізнений матеріал не давав можливості відповісти на ряд запитань стосовно економічного і духовного життя носіїв куштановицького типу пам'яток на першому етапі ранньозалізного часу. Аналізом поселень куштановицької культури вперше ґрунтовно зайнявся у 70–80-х рр. ХХ ст. І. Попович (науковий співробітник Ужгородської групи Інституту археології АН УРСР). Ключовий матеріал отримано під час розкопок курганів у Бобовому Виноградівського району (1978)

і Невицькому Ужгородського району (1985) [773, с. 129]. Проаналізовані матеріали, на думку І. Поповича, дали змогу скоригувати початкову дату куштановицького типу пам'яток та визначити її в межах кінця VII – початку VI ст. до н. е. [773, с. 136–137].

Археологічні розкопки латенських пам'яток Закарпаття здійснювали В. Бідзіля, Е. Балагурі, Й. Кобаль, В. Котигорошко, С. Пеняк. В. Бідзіля продовжив вивчення пізньолатенських пам'яток Закарпаття: у монографії «Історія культури Закарпаття на рубежі нашої ери» (1971) подано аналіз матеріальної і духовної культури Закарпаття в останній чверті I тис. до н. е. [214]. Однак стосовно етнічної приналежності латенської культури Закарпаття висловлювалися різні думки. В. Бідзіля вважав, що пам'ятки цієї культури були залишені місцевим населенням, яке зазнало впливу кельтів. Підставою для цього слугувала відсутність на Закарпатті ґрунтових інгумаційних могильників і широке використання ліпної кераміки попередньої куштановицької культури. Л. Вакуленко, навпаки, вважала: з приходом кельтів на Закарпаття на початку III ст. до н. е. місцева куштановицька культурна традиція повністю переривається. В. Котигорошко зауважив, що латенська культура Верхнього Потисся розвивалася під егідою кельтів й становила кельто-фракійський симбіоз [487, с. 141]. Виникнення поселень латенської культури на Закарпатті науковці пов'язували із появою кельтів у першій третині III ст. до н. е. Це кельтське угруповання належало до міжплемінного об'єднання, яке займало територію Верхнього Потисся.

У результаті нових досліджень об'єктивно осмислена висоцька культура західних областей України. Глибоке вивчення пам'яток передскіфського часу дало можливість не тільки визначити характер і зміст передскіфських культур, виявлених на території Східної Європи, а й розробити основи їх періодизації та відносної хронології. Цьому сприяли археологічні матеріали Середземномор'я, Переднього Сходу та Кавказу [211, с. 22].

Загально визнано, що відкриття і широке дослідження слов'янських ранньосередньовічних пам'яток VI–VII ст. після Другої світової війни, а в останні десятиліття виділення слов'янських пам'яток V ст. н. е. не тільки заповнило хронологічний розрив в історичному розвитку матеріальної культури слов'ян у середині I тис. н. е., а й поставило проблему становлення слов'янських етнічних груп на нову наукову основу [184, с. 304]. Нововідкриті слов'янські культури раннього середньовіччя, стверджує В. Баран, вдалося достовірно пов'язати з писемними джерелами й суто археологічними методами показати, з одного боку, їх переростання в культуру доби Києво-Руської держави, з іншого – шляхом ретроспекції поєднати з більш ранніми старожитностями Східної і Середньої Європи. Виявилось, що вже у VI–VII ст. н. е. слов'янські старожитності розділяли на чотири різні культурні групи (Колочинська, Пеньківська, Празько-Корчацька і Дзедзіцька культури) [186, с. 9].

Вивчення слов'янських пам'яток VI–IX ст. дало матеріали для висновків про характер і планування поселень, домобудівництво, господарство та побут слов'янських племен. Дослідження поселень липицької, а трохи пізніше і пшеворської культур, припало на післявоєнний період. Зокрема, два житла липицької культури дослідив В. Баран в 1954–1956 рр. на поселенні I–II ст. н. е. біля села Черепин Пустомитівського р-ну Львівської області. У 1962–1964 рр. В. Цигилик проводив широкі розкопки поселення біля села Верхня Липиця Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл., що було відкрите у 1960 р. поруч з верхньолипицьким могильником, який дав назву самій липицькій культурі [974, с. 164]. Першою пам'яткою на Верхньому Подністров'ї, де виявлено кераміку зарубинецького типу та на конкретних матеріалах стверджено факт спільного перебування, а точніше, проживання трьох різноетнічних груп населення, стало досліджуване В. Цигиликом поселення в Ремезівцях Золочівського р-ну Львівської області. Результати експедицій показали наявність на поселенні матеріалів липицького, зарубинецького та пшеворського типів [974, с. 164].

Наступною пам'яткою, де в тих самих об'єктах були матеріали липицького, зарубинецького та пшеворського типів, стало поселення біля села Гологори Золочівського р-ну, яке увійшло в літературу під назвою Майдан-Гологірський. Проведені В. Цигиликом дослідження в 1969 та 1990 рр. виявили житлові та господарські споруди з керамікою трьох вищезгаданих археологічних культур (датується ця пам'ятка I – поч. III ст. н. е.) [974, с. 165]. Важливим досягненням 1970-х рр. слід вважати виявлення пізньозарубинецьких пам'яток типу Лютіж, Рахнів, Козаровичі (експедиції В. Бідзілі, П. Хавлюка, Є. Максимова, Р. Орлова) [192, с. 84]. 1975 р. продовжено дослідження пшеворської культури у верхів'ях Західного Бугу і Дністра, які були відомі на цій території з окремих поховань. На той час відкрито близько 30 пунктів з матеріалами пшеворської культури. На окремих з них Д. Козак провів стаціонарні розкопки (Підберізіці, Сокільники, Зубра та ін.) [192, с. 85]. Виявлені на поселенні біля с. Підберізіці липицькі, пшеворські та зарубинецькі матеріали дослідник відніс до пшеворської культури. З часом Д. Козак по-іншому підійшов до розгляду питань, що стосувались трьох згаданих вище археологічних культур, наголосивши на ролі асимілятивних процесів, які завершилися, на його думку, виникненням нової археологічної культури – зубрицької, підоснови черняхівського етнокультурного масиву.

Як бачимо, питання етнокультурного розвитку є досить складними до розв'язання і вимагають додаткової, щораз нової аргументації. Закономірно, що в дослідників існують різні погляди на цю проблему. У світлі сказаного є зрозумілим, що відкриття та дослідження нових пам'яток такого змішаного характеру набуває особливої наукової ваги, бо дає нові аргументи, нові докази під час розгляду цього питання [974, с. 165]. Значний крок у вивченні старожитностей носіїв пшеворської культури зроблено в 60–80 рр. XX ст. у зв'язку з проведенням охоронних розкопок на новобудовах Закарпаття. Тоді відкрито ряд поселень і нові поховальні пам'ятки. Спочатку було важко визначити культурну і етнічну їх належність серед пам'яток римсько-

провінційної культури та інших, раніше прибулих племен Карпатської улоговини. Тому всі нововідкриті пам'ятки II–IV ст. н. е. були віднесені до культури карпатських курганів, зокрема й виразні пшеворські (Арданово, Неліпино, Братово, Малі Селменці, Пацканьово). У кінці 90-х рр. XX ст. картографування показало, що основні пам'ятки (поселення і могильники) культури карпатських курганів розташовані на схід від р. Боржава на Притиській рівнині. Пам'ятки носіїв пшеворської культури займали західну частину краю і прилегли до неї Східну Словаччину [773, с. 175].

Значну кількість поховань у кам'яних гробницях культури кулястих амфор вивчив І. Свешніков, зокрема в Хартонівцях, Довгому та ін. Так само культуру шнурової кераміки досліджували Ю. Захарук, І. Свешніков, Д. Павлів (Кульчиці, Кавське, Болахівці, Попівці, Городок, Зозів та ін.). Із пам'яток пізньолужицької культури потрібно назвати цікаві могильники, досліджені поблизу сіл Вільхове і Скварява, ульвівецької групи – біля сіл Тяглів і Рованці (Д. Павлів) [878, с. 100].

У першій половині 1940-х рр. слов'янські пам'ятки початку другої половини I тис. н. е. не були відомі, якщо не враховувати незначної кількості скарбів і окремих знахідок, не пов'язаних ні з могильниками, ні з поселеннями. Окремі дослідники (М. Брайчевський) деякий час вважали, що таких пам'яток немає взагалі, а скарби VI–VII ст. н. е. намагалися пов'язати з пам'ятками черняхівської культури, хоч обґрунтувати їх синхронність жодному з них не вдалося [197, с. 95]. Уперше на території західної частини УРСР слов'янські пам'ятки початку другої половини I тис. н. е. виявлено у Верхньому Подністров'ї в 1938 р. у с. Городниця. М. Смішко відкрив разом з іншими матеріалами піч-кам'янку, у розвалах якої містилась ліпна кераміка [197, с. 96]. У Верхньому Подністров'ї слов'янські комплекси середини I тис. н. е. виявлено також біля с. Незвисько Обертинського району, і с. Бовшів Галицького району Івано-Франківської області. У 1951 р. багаточарове поселення в Незвиську розкопували М. Смішко, О. Ратич, К. Черниш. До речі, К. Черниш продовжила

вивчення нижніх шарів поселення в 1952–1953 роках. У 1954–1957 рр. на поселенні працювала експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР і Державного Ермітажу (керівники К. Черниш і Г. Смирнова). Ранньослов'янські ліпні комплекси виокремлено лише останньою експедицією [197, с. 96].

У 1961 р. під час розкопок Л. Крушельницькою багатошарового поселення біля с. Бовшева на урочищі «Підліски» відкрито два ранньослов'янські житла з печами-кам'янками. Виявлену в них ліпну кераміку відносили до початку другої половини I тис. н. е. [197, с. 96].

Ранньослов'янські поселення та могильники вивчалися у Зимному, Бовшеві, Зеленому Гаї, Пліснеську, Колодрібці, Городку, Стільському та ін. (дослідження В. Ауліха, В. Барана, В. Войнаровського, С. Пеняка, П. Пеняка, М. Филипчука). У 1950 р. Ю. Захарук і О. Ратич провели розкопки давньоруського селища у с. Ріпнів Кам'янсько-Бузького району Львівської області. У процесі розкопок поряд з комплексами VIII–XI ст. відкрито одне чотирикутне житло з глиняною піччю, у якому знайдено винятково ліпну ранньослов'янську кераміку [197, с. 97]. У 1957–1961 рр. експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР виявила ще два ранньослов'янські поселення поблизу с. Ріпнів. На одному з них – Ріпнів II – проведені досить широкі дослідження, на поселенні Ріпнів III робота обмежилася шурфуванням [197, с. 97]. В. Баран на поселенні Ріпнів II відкрив десять жител, три печі з оброблення заліза і одну господарську яму VI–VII ст. У нижньому шарі поселення виявлено житлові, господарські і виробничі комплекси черняхівського типу [196, с. 7].

У Закарпатській області в колишньому с. Радванка, розташованому в межах м. Ужгорода, досліджувалося ранньослов'янське поселення. У 1950 р. К. Бернякович відкрив тут житло – напівземлянку чотирикутної форми. Ще одне поселення цього часу виявлено С. Пеняком недалеко від с. Червенева Мукачівського району [196, с. 10].

З 1950 р. Волинська археологічна експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР проводила дослідження багатошарової пам'ятки біля с. Зимне. У процесі розкопок Ю. Захаруку і В. Ауліху вдалося виявити горизонт, пов'язаний з ліпною ранньослов'янською керамікою [197, с. 99]. Ранньослов'янські пам'ятки заходу України вивчав І. Свешніков, який у 1954–1955 рр. був викладачем основ археології у Львівському університеті, а у 1961–1963 рр. – старшим викладачем кафедри історії стародавнього світу. Отримані І. Свешніковим протягом 1945–1958 рр. матеріали лягли в основу написання кандидатської дисертації «Пам'ятки племен бронзової доби Прикарпаття і Західного Поділля», яку успішно захищено 1958 р. в Інституті археології АН СРСР [383]. На початку 60-х рр. ХХ ст. І. Свешніков провів дослідження багатошарового поселення Городок-І Рівненського району. На підставі підйомного матеріалу учений відкрив низку ранньослов'янських поселень VI–VII ст.: Золотіївка, Городок-II, Гоща, Муравиця, Дроздів у Рівненській області. Інші дослідження І. Свешнікова пов'язані з ранньослов'янською пам'яткою поблизу с. Зозів Рівненського району, де він проводив розкопки у 1961–1963 роках. Знайдений ліпний керамічний посуд дав підстави досліднику продатувати ранньослов'янський горизонт поселення третьою чвертю I тис. н. е. [678, с. 127]. 1974 р. вийшла монографія І. Свешнікова, яка заповнила прогалину у відтворенні етнокультурної ситуації на північно-західних просторах України стосовно занепаду там старих ранньоземлеробських культур (трипільська, лійчастих кубків). Виразником змін була поява носіїв культури кулястих амфор (ККА) на Волині та Поділлі і підкарпатської культури шнурової кераміки (ПК) у Верхній Наддністрянщині. У праці дослідник вперше виклав аргументацію своєї концепції ПК, надалі підтверджуючи її незмінність у відповідних розділах колективних узагальнювальних праць. Так, концепція І. Свешнікова, концентровано виражена в періодизації і пов'язаному з нею просторовому розвитку ПК, стала хрестоматійною в українській археології, і на неї

орієнтуються донині дослідники під час розв'язання суміжних проблем – приміром, взаємодії культур, їхньої синхронізації та навіть походження деяких із них [256, с. 18]. Водночас І. Свешніков був початківцем у вивченні пам'яток козацької доби. Під час експедиції 1964 р. він зафіксував колективні підкурганні поховання у с. Івання на Дубнівщині. Експедиція І. Свешнікова у 1980-х рр. знайшла у Звенигороді під Львовом єдині в Україні берестяні грамоти з написами [878, с. 101].

У 1968 р. археологічний загін Івано-Франківського педінституту на території с. Волосів Надвірнянського району провів стаціонарні розкопки ранньослов'янського поселення, в ході яких виявлено три споруди культури карпатських курганів та п'ять споруд ранньослов'янського часу [268, с. 63]. Волосівське селище виявилось одним із небагатьох ранньослов'янських пам'яток на території Прикарпаття. Це дозволило Л. Вакуленко стверджувати, що у VI–VII ст. територія Карпатського підгір'я була заселена слов'янами, матеріальна культура яких входила до кола празьких та корчакських старожитностей [268, с. 67].

Перші спроби підсумувати виявлені зі слов'янських пам'яток матеріали здійснив В. Баран у працях «Поселення I тис. н. е. в с. Ракобути на Західному Бузі» (1962), «Памятники черняховской культуры» (1990), «Поховання культури шнурової кераміки коло с. Ріпнів (Ріпнів II), Львівської області» (1961), «Ранньослов'янські пам'ятки Верхнього Подністров'я і південно-західної Волині» (1964), «Розкопки на поселенні I тисячоліття н. е. в с. Ріпневі (Ріпнів II), Львівської області в 1957 р.» (1959) [193]; [191]; [195]; [198]. Ранньослов'янські пам'ятки Прикарпаття і Західної Волині В. Баран датував у межах VI–VIII ст. Детальне вивчення отриманого матеріалу дозволило науковцю поділити їх на два хронологічні етапи. До першого етапу віднесено поселення Зелений Гай, Ріпнів I, Ріпнів II, Бовшів II, Дем'янів, городище в Зимному. Їх характерною рисою визначено наявність винятково ліпної кераміки. Лише на деяких найбільш ранніх

поселеннях цього типу (Зелений Гай) трапляються окремі уламки гончарного посуду, характерного для пам'яток черняхівської культури [196, с. 20–21]. Стратиграфічні спостереження, зроблені в процесі досліджень поселень Ріпнів II і Бовшів II, дозволили В. Барану віднести ці пам'ятки до періоду, який надходив після занепаду пам'яток черняхівського типу і засвідчував на цій території виникнення пам'яток, коли вже з'являється посуд, обточений на примітивному крузі [196, с. 21]. Підоснову єдності слов'янської матеріальної культури початку третьої чверті I тис. н. е., на його думку, необхідно шукати в більш ранній час і на обмеженій території, ніж та, яка простежується за слов'янськими пам'ятками VI–VII ст. [196, с. 22].

Дослідник княжої доби І. Старчук у 1946–1949 рр. провів перші широкомасштабні розкопки городища Пліснеська. Його експедиції характеризувалися фаховістю фіксування матеріалу. Розкопки на великих площах, що вперше застосовані Я. Пастернаком у Галичі в 1940–1941 рр., дали змогу І. Старчуку вивчити планіграфію пам'ятки, систему і принципи забудови дитинця Пліснеського городища, виділити два будівельних періоди [876, с. 276]. Існування напівземлянкових жител І. Старчук датував IX–XI ст., що підтверджувалося стратиграфічними спостереженнями. На думку І. Старчука, початок будівництва наземних жител та оборонних укріплень, які він датує XI ст., тісно пов'язаний зі змінами соціально-економічних відносин у Київській Русі [792, с. 143]. У 1946–1947 рр. І. Старчук подав до Інституту археології АН УРСР машинопис монографії «Мистецькі пам'ятки феодального Галича», у якій описав маловідомий речовий матеріал. На думку М. Філіпчука, деякі висновки І. Старчука потребують уточнення та переосмислення [952, с. 102]. 1949 р. І. Старчук завершив рукописи праць: «Виникнення і розвиток староруських городів на території західних областей УРСР» та «Підсумки археологічних досліджень ранньофеодальної доби в західних областях УРСР», які, на жаль, досі не опубліковані [375, с. 68–69]. Археолог також закінчив працю над

монографією «Давньоруські города західних областей УРСР», у якій систематизував численні матеріали і схарактеризував стан вивчення літописних міст. Однак, на жаль, цю працю досі не опубліковано [952, с. 103]. Підтвердженням того, що І. Старчук досліджував історію «Волинської землі», є його рукопис про городище Києво-Руської і Галицько-Волинської доби – Володимир-Волинський. Сьогодні праця під назвою «Володимир Волинський» зберігається в Інституті археології ЛНУ ім. І. Франка. У дослідженні автор розкрив історію розбудови городища від часу заснування до його знищення монголо-татарами. Значну увагу приділив узагальненню виявлених археологічних матеріалів із Волині – скарбам, монетам, прикрасам та керамічному комплексу [375, с. 69].

Професійні археологічні розкопки княжого Львова започаткував О. Ратич (з 1959 до 1970 рр. – старший науковий співробітник Інституту суспільних наук АН УРСР). Дослідження, проведені у 1955–1956 рр. на території Високого Замку та біля його підніжжя, показали, що поселення існувало тут задовго до першої літописної згадки 1256 року. На основі виявлених матеріалів О. Ратич датував найстарше поселення на Замковій горі X–XI ст. Найчисленнішим матеріалом, виявленим на Замковій горі, були уламки глиняного посуду, які становлять понад 4/5 усіх знахідок. Переважала кераміка часів стародавньої Русі. Траплялися уламки горщиків більш архаїчного типу. Типологічно-хронологічна шкала давньоруської кераміки на той час була недостатньо вивчена, тому було важко використати ці матеріали як датуючий матеріал [821, с. 116].

Впродовж 1957–1962 рр. О. Ратич здійснив розкопки у Судовій Вишні на Львівщині, де у валах дитинця і підгороддя виявлено більше півсотні клітей-городень, зафіксовано також сліди воріт та сторожових веж, зібрано велику колекцію глиняного посуду, виробів з металу, кістки, каменю. У монографії «Давньоруське городище в Судовій Вишні Львівської області» вчений описав оборонні, житлові та інші споруди пам'ятки, розглянув питання господарства,

культури, побуту і виробничих відносин населення цього регіону [54, арк. 15]. Ще раз повернувся О. Ратич до вивчення Львова у 1975 р., коли організовано історико-архітектурний заповідник і відновилися археологічні розкопки міста. Дослідження, проведені за його участю, на південно-західному краю Замкової гори виявили залишки кутової вежі з прилеглими до неї ділянками південної і західної стін фортеці, уламки посудин XII–XIV ст., що дало змогу деяким дослідникам датувати ці споруди XIII ст. або й ранішим часом [777, с. 12].

У 1945–1960 рр. розкопки археологічних пам'яток Закарпаття проводили К. Бернякович та Ф. Потушняк, які основну увагу зосередили на вивченні ранньослов'янських і давньоруських поселень. Ф. Потушняк відкрив слов'янські поселення в Ужгороді в урочищі Галаго, у селах Дерцен, Форнош, Чинадійово Мукачівського району; Галоч, Оріховиця, Тарнівці Ужгородського району та ін. Проте через обмежені можливості вчений не зміг повноцінно дослідити та інтерпретувати виявлені пам'ятки. Проведена Ф. Потушняком робота в галузі слов'янської археології та відкриті ним пам'ятки послужили джерелом для складання карти слов'янських пам'яток Закарпаття [773, с. 201].

За дорученням Ужгородського музею К. Бернякович на території Закарпатської області в 1948 р. провів археологічну розвідку на Малій Горі та розкопки на дворі Ужгородського замку. Це поселення є типовим для розвиненого неоліту. Експедиція здійснила також розвідку курганного могильника [209, с. 179]. К. Бернякович став автором монографії «Скарби доби бронзи правого берега Верхньої Тиси», Ф. Потушняк – «Археологічні знахідки бронзового та залізного віку на Закарпатті» [772, с. 139]. З-поміж відкритих Ф. Потушняком пам'яток важливе значення мав безкурганний могильник з тілоспаленням празької культури в Ужгороді. Цей могильник і наступні нововідкриті ранньослов'янські пам'ятки кінця V–VI ст., досліджені у 70–80-х років XX ст. С. Пеняком (Холмок, Галоч, Берегове), виявилися тими визначальними пам'ятками, які заповнили існуючий хронологічний розрив між

старожитностями першої половини I тис. н. е. (культура карпатських курганів, пшеворська культура) і давньослов'янськими пам'ятками VI–IX ст. [769, с. 408]. Важливим доробком археологічних видань Ф. Потушняка, безперечно, є зібраний матеріал, який задокументований відповідно до тогочасних вимог, а також те, що науковець в основному правильно визначив належність пам'яток неоліту-енеоліту до конкретних археологічних епох.

Е. Балагурі разом зі своїми учнями прагнув відновити цілісну картину історичного розвитку найдавнішого населення Закарпаття від епохи кам'яного віку до доби середньовіччя [814, с. 257]. Насамперед дослідив витоки формування культури слов'ян на території Північно-Східних Карпат, могильник у с. Чома, слов'яно-угорські взаємозв'язки в цьому регіоні у IX–XI ст. У 1983 р. археолог захистив докторську дисертацію «Історія населення Верхнього Потисся у бронзовому віці» [989, с. 145].

У радянський час давньоугорська проблематика стосовно Закарпаття майже не розроблялася. Археологічні пам'ятки древніх угрів, які відкрили ще перед Другою світовою війною, або «випали» з поля зору науковців, або були віднесені до так званого «древньоруського періоду» й етнічно прив'язані до слов'ян (Е. Балагурі, С. Пеняк 1976; С. Пеняк 1980). Зміни настали тоді, коли в середині 1980-х рр. російський археолог В. Бобков відкрив давньоугорський могильник біля села Чома Берегівського району. З цим стара радянська теза, що древні угри, як кочівники, не зупинилися на території сучасного Закарпаття, а пройшли далі, вглиб Карпатського басейну, стала неактуальною [524, с. 271].

У 1961 р. волинський археолог М. Островський відкрив Раковецький могильник римської доби поблизу Вишнівця. Учень М. Островського та В. Барана – співробітник Кременецького музею В. Воляник продовжив роботи на селищі Підрижжя та дослідив поселення римської доби у верхів'ях р. Горині. За підсумками розкопок селище в Підрижжі і сьогодні залишається якнайповніше

дослідженою пам'яткою ранньосередньовічних слов'ян на Західній Волині [909, с. 106].

У повоєнні роки продовжувалося дослідження пам'яток липицької культури. Так, М. Смішко провів дворічні розкопки на поселенні біля села Заліски Жидачівського району на Львівщині. Розкопки М. Смішка в 1947 та 1960 рр. дали змогу віднайти сліди чотирьох наземних житлових споруд, дві з яких мали залишки печей та вогнищ, здобуто значний речовий матеріал, зокрема ліпну та гончарну кераміку, вироби з металу, скляний посуд. Однак жодної житлової споруди не було відкрито повністю [973, с. 344]. У 1954–1956 рр. В. Баран відкрив два житла та три ями липицької культури біля села Черепин Пустомитівського району Львівської області. Нові об'єкти липицької культури розкопала на цьому поселенні Л. Крушельницька в 1964–1965 роках [973, с. 345]. У 1960 р. експедиція відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР віднайшла сліди поселення біля села Верхня Липиця Рогатинського району Івано-Франківської області. Детальне обстеження місця розташування поселення показало, що воно було поруч з місцем, де виявлено поховання верхньоліпицького могильника – першої пам'ятки липицької культури [973, с. 347]. У 1966 р. Перемишлянський загін Дністрянської археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР під керівництвом Л. Крушельницької розкопав багаточислове поселення біля с. Лагодів Перемишлянського району. Крім об'єктів ранньозалізної доби, на поселенні відкрито одну заглиблену споруду, майже округлу щодо форми, зі слідами вогнища. На основі аналогій в кераміці житло поселення віднесене до липицької культури і датоване I–II ст. н. е. [973, с. 347]. У 1977 р. ранньослов'янська новобудовна археологічна експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР продовжила розкопки могильника липицької культури біля села Болотня Перемишлянського району на Львівщині, розпочаті в 1954 р. І. Свешніковим. Дослідження проводились В. Цигиликом також у 1985, 1986 та завершені в 1992 роках. Всього за цей час

відкрито 71 поховання. На 80-ті рр. припадають подальші дослідження липицьких поселень, зокрема поселення в с. Липівці Перемишлянського району Львівської області.

У другій половині ХХ ст. археологічне вивчення старожитностей першої половини I тис. н. е. на території України значно активізувалося. Аналіз пам'яток черняхівської культури дав змогу виявити наявність у ній багатьох рис, притаманних попереднім культурам, що існували на цій території раніше. З іншого боку, комплексне порівняння пам'яток черняхівської культури з пам'ятками кожної зі згаданих культур рубежу і перших століть нашої ери дає підстави вважати, що окремо жодна з них не могла стати основою останньої. Це стосувалося не тільки скіфо-сарматських старожитностей, а й пам'яток липицької, пшеворської, зарубинецької культур. Тому спроби дослідників, які намагалися довести, що черняхівська культура є лише продовженням липицької, пшеворської, зарубинецької або пізньоскіфської культури, виявилися невдалими [188, с. 52].

1957 р. В. Баран відкрив поселення черняхівського типу поблизу с. Дем'янів Галицького району Івано-Франківської області. Важливою особливістю цього поселення є те, що воно, на відміну від інших селищ цієї групи, одношарове, що дозволяє використати отримані на ньому матеріали як еталон під час вивчення пам'яток черняхівського типу Верхнього Подністров'я [194, с. 103]. У 1970 р. на поселенні В. Баран провів шурфування, виявив сліди двох заглиблених споруд та зібрав уламки ліпного і гончарного посуду, залізний серп та інші предмети. За характером жител і ліпної кераміки поселення в с. Дем'янів подібне до слов'янських поселень VII–VIII ст., що підтверджує висновки археолога про належність пам'яток черняхівського типу у межиріччі верхнього Дністра і Західного Бугу до однієї з груп слов'янських племен [194, с. 113]. На початку 1970-х рр. стало очевидно, що старожитності VI–VII ст. суттєво відрізнялися від черняхівських і виглядали значно примітивнішими.

В. Баран розробив версію щодо поліетнічного характеру черняхівської культури, згідно з якою слов'яни, хоча і не визнавали специфіки цих старожитностей, все ж перебували у складі її носіїв [200].

Порівняльне вивчення слов'янських пам'яток V–VI ст. і більш ранніх культур Східної і Центральної Європи показало, що вони найближчі до пізньозарубинецьких старожитностей, а також мають типологічні зв'язки з групою пам'яток черняхівської культури (Черепин, Бовшів II, Ріпнів, Журівка та ін.) і пшеворськими пам'ятками, які займають південно-східні райони Польщі. Елементи згаданих культур досить виразно простежуються як у деяких особливостях поховального обряду і житлового будівництва слов'ян у третій чверті I тис. н. е., так і в керамічних комплексах. Таким чином, лише частина черняхівських старожитностей продовжувала свій розвиток в ранньосередньовічній культурі слов'ян. Ряд черняхівських компонентів втрачався, оскільки значна частина населення, що брала участь у формуванні черняхівської культури, під натиском гунів відійшла на південь і захід [188, с. 61].

Підсумком досліджень черняхівських пам'яток стала монографія В. Барана «Черняхівська культура (за матеріалами Верхнього Дністра та Західного Бугу» (1981). Головним завданням учений вважав вивчення на основі археологічних джерел проблем формування слов'янських етнокультурних груп на території Східної та Центральної Європи, виходячи з того, що розгляд кожного слов'янського народу, зокрема й українського, треба розпочинати саме із етногенезу [613].

Етапним також стало дослідження поблизу с. Теремці Хмельницької області, яке В. Баран розкопував протягом 1979–1980 років. Матеріали цього поселення разом з іншими комплексами кінця IV–V ст., що охоплюють велику територію вздовж межі лісової та лісостепової смуги, дозволили виділити окремий хронологічний етап, що передує старожитностям VI–VII ст. В. Баран

дійшов висновку, що на поселенні в Теремцях відкрито початковий процес формування нового будівельного типу слов'янського житла, на етапі черняхівської культури, пізніше притаманного празько-корчацькій культурі склавинів [199, с. 51]. Відкриття і вивчення комплексів V ст. дозволило з'єднати ранньосередньовічні старожитності з певними групами римського часу Південно-Східної Європи. У слов'янській ранньосередньовічній культурі відбувалася інтеграція елементів київської та черняхівської культур, що відповідала історичному процесу формування слов'янської етнічної спільності [957, с. 18]. У радянській археологічній літературі у свій час був поширений погляд, згідно з яким уся гончарна кераміка черняхівської культури виготовлялася місцевим слов'янським населенням, якому належать пам'ятки цієї культури. В останній час цей погляд на проблему втратив своїх прихильників. Порівняльне вивчення пам'яток черняхівської культури VI–VII ст. на цій території дало підстави В. Барану зробити висновок, що корінне слов'янське населення Верхнього і Середнього Подністрів'я входило до складу черняхівської культури, і, незважаючи на події, пов'язані з навалом гунів, не покинуло своїх земель [199, с. 68]. У другій половині XX ст. стало очевидно, що черняхівська культура, пам'ятки якої займають величезні обшири – від Подунав'я на південному заході до Поворскля і Посейм'я на північному сході, від Причорномор'я на півдні і до Українського Полісся на півночі, не могла належати якомусь одному етносу. Тому у вітчизняній археології слушно актуалізовано питання про те, що під впливом провінційної римської культури сформувалися черняхівські старожитності, які належали різним етнічним групам, зокрема і слов'янам [282, с. 24–25].

Планового вивчення княжих міст у перші повоєнні десятиліття не проводили, а дослідження пам'яток пізньосередньовічних і новожитних не заохочували [909, с. 92–93]. Внаслідок політичних репресій у західному регіоні

України було фактично винищено чимало археологів, ряд польських та українських учених виїхало до Польщі (О. Цинкаловський, З. Леський).

Галицьку експедицію Інституту суспільних наук АН УРСР у 1989 р. реорганізовано у постійнодіючу археологічно-архітектурну експедицію. Результати багаторічного вивчення княжого Галича висвітлено в колективній монографії «Археология Украинской ССР. Раннеславянский и древнерусский периоды» [142, с. 542].

За участю волинського археолога М. Кучинка здійснено розкопки давньоруських пам'яток у Луцьку, Володимирі-Волинському, Перемилі, Любомлі, Усичах, Шепелі. Разом із науковцями Ленінградського відділення Інституту археології АН СРСР П. Раппопортом, М. Малевською та Є. Шолоховою у 1975–1976 рр. молодий учений дослідив дитинець і стародавню церкву у Володимирі-Волинському [1042, с. 11]. Особливо важливими були розкопки городища X–XI ст. в с. Городище Друге Луцького району, проведені в 1977–1989-х роках [603, с. 290]. У 1977 р. на основі отриманих матеріалів М. Кучинко заснував перший у Луцькому педінституті музей археології [781, с. 6].

Пам'ятки лендельської культури проаналізували В. Конопля, М. Пелецишин, М. Кучинко, І. Свешніков, Б. Василенко, І. Кочкін. Зокрема, В. Конопля засвідчив епізодичність досліджень більшості пам'яток лендельської культури Західної Волині і Північно-Східного Передкарпаття станом на 1990-і роки. Огляд відомих на території регіону поселень і могильників лендельської культури дозволив виділити в її складі дві групи (Костянець і Зимно), які різнилися характером складових компонентів та особливостями походження [556, с. 4]. Історичну долю населення костянецької і зимнівської груп лендельської культури визначили племена культур воронкоподібних посудин і трипільської. Перші витіснили його з території Західного Побужжя, а другі

асимілювали, створивши своєрідну групу пам'ятників пізнього Трипілля [556, с. 17].

У 1986–1987 рр. Волинська експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР на території Рожищенського району виявила 211 археологічних пам'яток, які представлені стоянками, поселеннями, селищами, городищами і зруйнованими курганами та курганними групами [555, с. 5].

У полі зору фахівців перебувала й ранньосередньовічна кераміка Прикарпаття та Західної Волині. У 1980-х рр. увагу українських археологів привертала східнотшинецька культура, яка займала в середині й третій чверті II тис. до н. е. значну частину північної України. У 1975–1977 рр. археологічна експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР досліджувала кургани епохи Київської Русі в басейні р. Кормин (притока Стиру). Зокрема, розкопувався курганний могильник поблизу с. Майдан-Липне Маневичівського р-ну Волинської області. Встановлено, що урочище Бирча, де розташовувались давньоруські кургани, ще в епоху бронзи було некрополем для племен східнотшинецької культури [205, с. 53]. У 1978 р. під час розвідування на території Волинської і Рівненської областей (експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР), а також під час раніших археологічних досліджень (Г. Охріменко) знайдено понад десять місцезнаходжень східнотшинецької культури [205, с. 56].

У дослідження археології бронзового і ранньозалізного віку Центральної та Східної Європи великий внесок зробила Л. Крушельницька. Із середини 1960-х років щораз більше уваги археолога привертає проблематика культур доби раннього заліза на Західній Україні. Фактично, дослідниця застала тут неторкану в науковому плані цілину, оскільки про пам'ятки VII–V ст. до н. е. на цих землях майже нічого не було відомо. Для з'ясування ситуації Л. Крушельницька у 1964–1966 рр. провела розкопки в с. Черепин Пустомитівського р-ну на Львівщині, де відкрила чотири наземні споруди, п'ять напівземлянок, понад 80 господарських

ям. У 1965–1967 рр. у с. Лагодів Перемишлянського р-ну Львівської області дослідниця розкопала ще одне поселення періоду раннього заліза та синхронний йому могильник. На підставі цих та інших розкопок Л. Крушельницька виділила черепинсько-лагодівську групу пам'яток, що сформувалася на місцевій пізньовисоцькій підоснові під значним впливом (зокрема й етнічним) населення із ареалу середньодністровської групи [180, с. 12].

Увагу дослідниці привертали також периферійні території поширення висоцької культури. Проведені Л. Крушельницькою на Західній Волині розкопки дали підстави виділити у верхів'ях річок Західного Бугу і Стиру лежницьку групу пам'яток періоду раннього заліза (VIII–VI ст. до н. е.), які підмінюють тут пізні пам'ятки вільховецької групи висоцької культури. Особлива увага приділялася суміжним районам – південному Поліссю, де виділено могилянську групу пам'яток як локальний варіант культури періоду раннього заліза українського Лісостепу. Проведено розкопки в гірських районах Карпат, де виділено низку виробничих осередків соляного виробництва. Значним внеском Л. Крушельницької є обґрунтування феномену розвитку земель Прикарпаття і Волині як контактної зони і периферійної території щодо етнокультурних масивів Східної та Центральної Європи [180, с. 12].

У 1970–1978 рр. ранньослов'янська експедиція Інституту археології АН УРСР, очолювана В. Бараном, проводила повномасштабні розкопки поселень празької і Лука-Райковецької культур біля с. Рашків Хотинського району Чернівецької області. За результатами експедиції розкрито окремі слов'янські поселення із численними житлами і господарськими спорудами. У декількох житлових комплексах, окрім іншого, знайдено предмети з культовою символікою, що дало змогу досліджувати також духовну культуру мешканців [681, с. 28]. Цей комплекс, до якого віднесено три селища доби раннього середньовіччя (Рашків II, III – празька та Рашків I – райковецька культури), був одним із перших, розкопаних на великій площі. Так, на поселенні Рашків III

В. Баран відкрив близько ста жител. На основі керамічних матеріалів, вертикальної стратиграфії та археомагнітних дат учений виділив три періоди функціонування пам'ятки, перший з яких припадає на другу половину V – початок VI ст., другий – VI ст., третій – VII століття. Загалом, хронологічні рамки поселення – це друга половина V – кінець VII століття. Фактично В. Баран сформував важливе джерело, яке дозволяє рельєфніше подавати періодизацію празької культури Подністер'я [951, с. 35].

Ранньослов'янські старожитності празько-корчакської культури поблизу Чернівців цікавили Б. Тимощука. Після проведення невеликих досліджень, які свідчили про унікальність виявленого матеріалу, Б. Тимощук запросив до співпраці фахівця з археології ранніх слов'ян – московську дослідницю І. Русанову, з якою в 1974–1979 рр. проведено спільні дослідження в ур. Кодин, поблизу с. Остриці, де вчені першими на території СРСР виокремили слов'янські старожитності другої половини V ст. н. е., підтвердивши безперервність історичного розвитку старожитностей слов'ян від пізньоантичного часу до доби раннього середньовіччя [951, с. 38]. На основі цих матеріалів з Кодина Б. Тимощук опублікував монографію «Восточные славяне: от общины к городам», у якій зробив висновки щодо громадського устрою ранньосередньовічних слов'ян [299, с. 148].

У 1970–1980 рр. Б. Тимощук виявив нові пам'ятки археології у сусідніх областях. Дуже важливим доробком Б. Тимощука є встановлення локалізації та розкопки населених пунктів XII – першої половини XIII ст., які згадано на сторінках писемних джерел того часу. Проведені роботи довели, що територія Буковини від X–XI ст. була частиною Київської Русі, згодом – Галицького та Галицько-Волинського князівств. Водночас археолог став першовідкривачем перших слов'янських пам'яток в межах Східної Європи (Кодин, Гореча), які зараховано до другої половини V ст. н. е. Виявлення таких старожитностей дало підстави, по-перше, підтвердити тезу про слов'янський характер населення

Східного Прикарпаття в середині I тис. н. е., по-друге, заповнити хронологічний розрив, що існував до цього часу між культурами римських впливів та, власне, слов'янськими [1089, с. 17]. 1969 р. вийшла друком книга Б. Тимощука «Північна Буковина – земля слов'янська», у якій простежено складний шлях розвитку матеріальної і духовної культури населення регіону від найдавніших часів і до середньовіччя. У другій частині книги подано короткі описи слов'янських археологічних пам'яток Північної Буковини. Ця частина праці, на думку І. Винокура, й донині є важливим джерелом для археологів та істориків [281, с. 193]. 1975 р. побачила світ нова праця науковця, присвячена слов'янським «градам» Північної Буковини, в якій археолог довів, що слов'янські «гради» з'явилися на території краю переважно у VIII–IX ст. [281, с. 193].

Етапною у роботі Б. Тимощука стала монографія «Слов'яни Північної Буковини V–IX ст.» (1976), у якій проаналізовано матеріали понад 200 ранньослов'янських пам'яток і зроблено висновки про те, що в епоху раннього середньовіччя населення краю розвивалося у руслі східнослов'янської культури; тут поступово відбувалися важливі соціально-економічні та політичні зміни, котрі підготували входження території між Карпатами й Дністром до складу Київської держави [315, с. 21]. 1981 р. опубліковано працю І. Русанової та Б. Тимощука «Древнерусское Поднестровье: историко-краеведческие очерки» [852], у якій чимало уваги зосереджено на ранньослов'янських та давньоруських пам'ятках, їхній етнічній та соціальній інтерпретації, а також на відтворенні язичницького світогляду східних слов'ян. Археологічні дослідження Б. Тимощука та І. Русанової стали суттєвим внеском у реконструкцію культури ранньосередньовічних слов'ян Сходу Європи [714].

Вивчення питань, пов'язаних із хронологією та періодизацією пам'яток третьої чверті I тис. н. е., передбачало пошук та дослідження добре збережених поселень праязичної культури в регіоні із застосуванням сучасних теоретико-

методологічних прийомів. Однак, зважаючи на обставини об'єктивного і суб'єктивного характеру, сьгоднішні обсяги польових робіт порівняно з 60–80 рр. ХХ ст. є досить незначними. М. Филипчук слушно зауважує, що наблизити їхні масштаби до напрацювань попередників наразі буде вкрай важко. І це є великою проблемою щодо поповнення джерельної бази та введення в науковий обіг нових матеріалів, без чого дуже складно уточнити хронологічні межі культури, встановити періоди та етапи їх розвитку [951, с. 41–42].

Хронологія та періодизація празьких старожитностей Південно-Західної Волині та українського Прикарпаття є однією з найбільш складних та дискусійних проблем слов'янської археології. Її вирішення лежало у площині теорії і методики наукового пошуку та потребувало достовірно відібраних матеріалів з добре стратифікованих поселень. Поряд з цим наявна джерельна база сформована внаслідок застосування неоднакових підходів, котрі інколи навіть унеможливають її реінтерпретацію. Тож першочерговим завданням у вирішенні цієї проблеми був пошук та дослідження довготривалих непорушених пам'яток празького типу. На жаль, зважаючи на об'єктивні й суб'єктивні причини, сьгоднішні темпи та масштаби розкопок таких старожитностей далекі від тих, котрі проводилися ще чотири десятиліття тому. Робота над фондovими колекціями, опрацювання польової документації та опублікованих праць дає підстави для застосування схеми наведення аналогій відкритого типу. Такий спосіб, запозичений із методики реінтерпретацій матеріалів райковецьких старожитностей, дозволяє сформулювати більш конкретне уявлення про хронологію керамічних комплексів празьких селищ. Згодом, підкреслює М. Филипчук, ці напрацювання треба буде зіставити з матеріалами добре стратифікованих у майбутньому пам'яток [951, с. 48].

У повоєнні роки на території Чернівецької області відкрито близько тисячі нових археологічних пам'яток. Реорганізація історичного факультету, перехід на загальнодержавні навчальні плани зумовили запровадження нормативного курсу

«Археологія», пізніше він отримав назву «Основи археології», ще згодом – «Археологія СРСР». У кінці 40-х рр. цей курс викладав М. Петриченко, який запровадив самостійні дослідження палеолітичних пам'яток поблизу сіл Біла і Замостя на Буковині. Згодом курс «Археологія» читав Є. Черезов [784, с. 25]. Особливо багато уваги приділялося вивченню слов'янських старожитностей. Систематичні польові дослідження, спрямовані на їх виявлення, розпочав 1948 р. Чернівецький краєзнавчий музей [914, с. 8]. Під час експедицій Чернівецького університету і краєзнавчого музею відкрито та обстежено більше трьохсот слов'янських пам'яток, проведено розкопки стародавніх Чернівців, літописного Василева, середньовічного Хотина і кількох давньоруських селищ [914, с. 9]. Відомо, що І. Винокур проводив також археологічні експедиції у 1953–1958 рр. на Східній Волині, які стали підставою для написання праці «Старожитності Східної Волині першої половини I тисячоліття н. е.» (Чернівці, 1960) [283]. 1957 р. І. Винокур повертається до Чернівецького університету і продовжує на шість років «буковинський період» життя, який завершився становленням його як ученого. Згодом вчений зосередився на дослідженні Середнього Подністров'я, черняхівських племен II–V ст. у контексті слов'янського етногенезу I тис. н. е. та давньоруських старожитностей кінця I – початку II тис. на Поділлі й Південно-Східній Волині [175, с. 13]. 1959 р. І. Винокур провів комплексну експедицію з вивчення пам'яток черняхівської культури поблизу сіл Маркуші та Іванківці на Житомирщині. Проведено розкопки пам'яток епохи полів поховань в с. Кругле Хотинського району [71, арк. 2]. Протягом 1960–1961 рр. експедиція університету досліджувала безкурганний сарматський могильник у Кисилеві. Все це дало змогу вченому (переважно у співавторстві з Б. Тимощуком) оприлюднити праці узагальнювального характеру «Що повинен знати юний турист про археологічні пам'ятки Буковини» (1958), «Слов'янські пам'ятки Буковини» (1961), «Пам'ятки епохи полів поховання на Буковині» (1962). В цих дослідженнях переважала проблема етногенезу ранніх слов'ян на Чернівеччині у

I – на початку II тис. н. е. [175, с. 12]. Здобуті вченим матеріали під час археологічної експедиції історичного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту під егідою Інституту археології АН УРСР (створена 1963 р.) викладено у монографіях: «Історія та культура черняхівських племен Дністро-Дніпровського межиріччя II–V ст. н. е.» (1972), «Давні слов'яни на Дністрі» (1977), «Історія лісостепового Подністров'я та Південного Побужжя. Від кам'яного віку до середньовіччя» (1985) та ін. 45-річне дослідження ранньослов'янського етногенезу на Поділлі й Волині підсумував І. Винокур у монографії «Черняхівська культура: витоки і доля» (2000) [175, с. 14].

Давньоруську пам'ятку – Чорнівське городище – відкрив Б. Тимошук у 1977–1978 роках. Упродовж 1985–1986 рр. роботи на цих теренах здійснила археологічна експедиція Чернівецького університету під керівництвом Л. Михайлини, а від 1989 до 1994 рр. – під керівництвом І. Возного [787, с. 351]. Підсумком наукової діяльності Л. Михайлини став захист кандидатської дисертації «Слов'янські старожитності Верхнього Попруття VIII–X ст.» (1984), підготовленої під керівництвом В. Барана. У ній доведено: VIII–X ст. на території регіону проживали слов'яни – носії райковецької археологічної культури, яка виникла на основі празько-корчацької, що доводить проживання на цих територіях східнослов'янського населення з V століття. За особливостями матеріальної культури Л. Михайлина виділив «прикарпатський» локальний варіант райковецької культури, який пов'язав зі східнослов'янським племінним угрупованням хорватів [789, с. 9].

На думку більшості дослідників, пам'ятки райковецької культури у генетичному плані є безпосереднім продовженням празько-корчацьких старожитностей. Цей зв'язок простежується у типах жител, опалювальних споруд, поховальному обряді і передусім у керамічному комплексі. Про це переконливо свідчать узагальнення Ю. Кухаренка, В. Гончарова, І. Русанової, Б. Тимошука, В. Барана, зроблені на матеріалах українського Полісся, Волині та

Буковини. У дослідників не викликає сумніву і той факт, що пам'ятки райковецької культури з'явилися на Закарпатті, у Східній Румунії і Болгарії внаслідок розселення слов'ян у VII–VIII ст. [1073, с. 6–7]. Археологічні дослідження Б. Тимощука та І. Русанової були присвячені вивченню пам'яток райковецької культури. Зусиллями спільних експедицій проведено роботу із суцільного обстеження території Буковини та окремих місцевостей Івано-Франківщини, виявлено поселенські структури слов'ян, які склалися із городища, могильників та певної кількості землеробських поселень. Застосування нових методик пошуку поселень у залісненій місцевості, по западинах, які зберігалися на місцях, де свого часу були житла-напівземлянки, дозволили деталізувати плани поселень на місцевості без розкопок. Усе це дало змогу висунути ряд новаторських поглядів на формування та еволюцію общинного ладу східних слов'ян. Результатом цих узагальнень стала докторська дисертація Б. Тимощука «Общинний лад східних слов'ян VI–X ст. (за археологічними даними Північної Буковини)», яка була захищена в Інституті археології АН СРСР 1983 р. Неординарність теми, важливість її результатів та обґрунтованість і логічність висновків поставили Б. Тимощука в один ряд із провідними спеціалістами у сфері ранньослов'янської проблематики в СРСР. Його археологічні матеріали та їх узагальнення стали надбанням європейської історико-археологічної науки [294]. У 80–90-і рр. XX ст. справу Б. Тимощука продовжили його учні, зокрема, М. Филипчук дослідив князівську фортецю X–XI ст. у с. Коростувата та давньоруське городище у с. Чорнівка [293, с. 119].

Упродовж 1980 – на початку 1990 рр. у Чернівецькій області проведено нові важливі дослідження пам'яток пізньоримського часу, насамперед могильників черняхівської культури в Горошівцях та Чунькові. У науковому архіві Інституту археології НАН України є детальні звіти Середньо-Дністровської археологічної експедиції про ці розкопки, у дослідженнях яких брали участь співробітники Чернівецького краєзнавчого музею [299, с. 143].

У розвиток ранньослов'янської археології значний внесок зробив львівський археолог М. Смішко, вперше дослідивши групи пам'яток липицької культури й культури карпатських курганів. Матеріали його експедицій свідчать як про переміщення в пізньоримський час внаслідок потужних міграційних процесів на нові території населення вже сформованих археологічних культур (пшеворської чи вельбарської), так і про появу нових культурних утворень, як-от: черняхівська культура і культура карпатських курганів [1058, с. 5]. Унікальним у науковому плані є міждисциплінарне дослідження поселення біля с. Комарів на Середньому Дністрі, здійснене М. Смішком в 50–60-х рр. Це перша пам'ятка такого характеру в лісостеповій зоні Східної Європи. Відкриття та дослідження пам'ятки мало важливе значення для вивчення взаємозв'язків Наддністер'я з Римською імперією, технологічних та культурних впливів останньої на місцеве населення Прикарпаття другої чверті I тис. н. е. Важливим для М. Смішка стало з'ясування соціокультурних обставин походження стародавніх племен карпів, яких більшість дослідників зараховувала до складу дакійської етнічної групи. Учений висунув гіпотезу про те, що основною причиною було природне середовище, тобто гірських масив Карпат, який відмежував карпів від основної частини дакійського населення. Проживаючи тривалий час поряд із племенами слов'ян, вони, ймовірно, поступово асимілювалися. Дослідник вважав населення культури карпатських курганів предками східної частини літописних хорватів [143, с. 101]. Найсуттєвіше те, що М. Смішко здійснив нову історичну інтерпретацію поховальних пам'яток епохи римського і слов'янського часу, увів пам'ятки в історичну науку європейського континенту. Свої висновки він виклав у працях «Доба полів поховань в західних областях УРСР» (1948), «Дослідження пам'яток культури полів поховань в західних областях УРСР в 1947 році» (1952), «Раннеславянская культура Поднестровья в свете новых археологических данных» (1952), «Раннеславянские памятники на территории Украинской ССР» (1953). У них археолог актуалізував

низку питань із черняхівської проблематики, розглянув проблеми міжетнічних стосунків на території Прикарпаття й Волині, племінної структури слов'ян у першій половині I тис. н. е., стосунки із племенами суміжних територій [975, с. 160]. У 1960 р. вийшла монографія М. Смішка «Карпатські кургани першої половини I тисячоліття нашої ери», у якій зібрав відомі на той час матеріали, що походили з карпатських курганних могильників. Туди увійшли і результати останніх досліджень як самого автора, так і опубліковані Б. Тимощуком матеріали розкопаних ним в 1951 р. п'яти курганів на могильнику в Глибокій на Буковині. Окремо представлено матеріали, отримані під час розкопок могильника в Ізі. У роботі М. Смішка подано характеристику поховального обряду, керамічного комплексу, зроблено висновки стосовно господарства, торгівлі, соціального розвитку, суспільних відносин прикарпатського населення, основним заняттям якого він вважав скотарство. Хронологічний період існування культури був визначений в межах III–VI ст. н. е. [266, с. 5]. На Закарпатті після розкопок М. Смішка у 1948 р. в Ізі пам'ятки римського часу не привертали увагу дослідників. Єдиним винятком були ще одні стаціонарні розкопки в Ізі, проведені в 1960 р. експедицією В. Циглика Інституту суспільних наук АН УРСР. Ситуація різко змінилася в середині 70-х рр.: експедиція Ужгородського державного університету під керівництвом Е. Балагурі та В. Котигорошка завершила розкопки Ізівського могильника, дослідила курган в Братово та три кургани поблизу с. Руське Поле. Значні роботи виконано на могильнику римського часу в Солонцях, на території гончарного осередку Берегово-Лужанка. Проте матеріали цих поселень належним чином не опубліковані [263, с. 18–19]. На даний час детальний розгляд матеріалів закарпатських старожитностей і порівняльне вивчення комплексу визначальних етнокультурних ознак показали, що Прикарпаття і Закарпаття в пізньоримський час були абсолютно окремими та різними культурними областями. Якщо під археологічною культурою спеціалісти розуміють реально існуюче стійке

сполучення типів об'єктів матеріальної культури, певним чином окреслене в часі і просторі, то старожитності пізньоримського часу на Прикарпатті та Закарпатті не можуть бути об'єднані в одну археологічну культуру, оскільки не відповідають змісту цього поняття [263, с. 22].

У вивченні культури карпатських пам'яток значне місце належить буковинському археологу Л. Вакуленко. У монографії Л. Вакуленко, О. Приходнюка «Славянские поселения I тыс. н. э. у с. Сокол на Среднем Днестре» (1984) автору належать розділи: «Черняховский археологический комплекс в урочище Острова», «Место и соотношение славянских древностей I тыс. н. э.». У колективній монографії «Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н. э.» (1985) – розділ «Культура карпатских курганов». У колективній монографії «Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период» (1990) – «Территория распространения археологических культур», «Категории памятников, их топография и планировка» [262]; [264]; [265]; [269]; [270]. У 1962–1965 рр. під керівництвом Л. Вакуленко було проведено обстеження різночасових пам'яток в Чернівецькій області та виявлено поселення культури карпатських курганів у Глинниці, Драчинцях, Ясенях, Мислові та інших пунктах. Особливо важливе значення на той час мали започатковані дослідницею розкопки поселення культури поблизу с. Глибока [784, с. 25–26]. Стаціонарними розкопками в Глибокій, Грабівці і Волосові досліджено 21 житло. Переважну більшість матеріалу пам'яток культури карпатських курганів становить глиняний посуд, представлений різноманітними ліпними і кружальними виробами, при значній перевазі перших [267, с. 74–78]. Глибоцьке поселення існувало з кінця II ст. н. е. до V ст. н. е. На користь його довготривалості свідчать також великі розміри поселення і той факт, що синхронний поселенню Глибоцький могильник є найбільшим серед відомих в культурі [267, с. 89]. Культурні ознаки пов'язували пам'ятки культури карпатських курганів з слов'янськими старожитностями наступного періоду. Це

стосується перш за все топографії і влаштування селищ, які часто розташовувалися на одних і тих самих місцях. Л. Вакуленко визначила час існування культури карпатських курганів в межах кінця II – першої половини V ст. н. е. [773, с. 172].

У 1980-х рр. зроблено відкриття, які беззаперечно можна тлумачити на користь землеробського характеру господарства прикарпатського населення в пізньоримський час. Передусім – це унікальний комплекс зерносховищ, відкритий розкопками 1983–1987 рр. на поселенні Пилипи-4. У курганах та об'єктах поселень виявлені досконалі для свого часу землеробські знаряддя – залізний асиметричний наральник, залізний серп з дугоподібним лезом, що мають аналогії в римських придунайських провінціях [1058, с. 12].

Проводились археологічні обстеження пам'яток давнього Галича. Від 1969 р. дослідження княжого міста проводила Галицька археологічна експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР, якою керував В. Ауліх. За три експедиційні сезони (1969–1971) виявлено матеріал для вивчення раннього етапу заселення Галича – розкопано десять напівземлянкових жител з керамічним матеріалом, що вкладається в хронологічні рамки між VIII і XI ст. Житла виявлено в урочищах Плебанія і Базар, розташованих поблизу центральної частини городища [157, с. 121].

Систематичне вивчення пам'яток монументального будівництва Галицька археологічна експедиція розпочала 1981 р., створивши спеціалізований археологічно-архітектурний загін. Як наслідок – археологічним вивченням охоплено 11 об'єктів давньогалицької архітектури, п'ять із яких виявлено вперше [634, с. 93–94]. Упродовж кількох років В. Ауліх дослідив останки близько 20 заглиблених жител на Крилоській горі, які розсіяні на території, що охоплює простір майбутньої фортеці від стрілки мису і до середини зовнішнього майданчика городища. Вивчення будівель з раннім керамічним матеріалом дозволило В. Ауліху виділити чотири послідовні хронологічні комплекси в

рамках VIII–XI ст. Таким чином, вдалося заповнити існуючу прогалину, яку залишили письмові джерела щодо ранньої історії міста і довести, що там, де пізніше постав літописний Галич, починаючи з VIII ст., вже існувало поселення – зародок майбутнього стольного міста [776, с. 11–12].

1960–1970 рр. дали науці нові важливі відкриття пам'яток архітектури в інших містах Галицько-Волинської держави: у Василеві – кам'яний храм, дерев'яна церква у Мартинівці Чернівецької області, у Перемишлі – ротонда Миколая і білокам'яна церква Івана, у Звенигороді – муровані храм, палац і дерев'яна П'ятницька церква, що значно розширило коло об'єктів, а також уявлення про географію поширення галицької школи будівництва. До кінця 80-х років кількість пам'яток галицької архітектури збагатилася ще кількома дерев'яними храмами [634, с. 92].

У кінці 1970-х рр. археологічну експедицію з вивчення давньої Тустані очолив М. Рожко (з 1980 р. – науковий співробітник відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР). Саме зусиллями вченого наскельна фортеця Тустань в селі Урич Сколівського району Львівської області увійшла до державного реєстру пам'яток України, а також в усі туристичні путівники Карпатського регіону [839, с. 15]. 1982 р., після виголошення наукової доповіді про результати дослідження Тустані у Києві, Президія АН України прийняла постанову про створення Карпатської архітектурно-археологічної експедиції (КААЕ) з бюджетним фінансуванням. Це дало змогу, окрім детальнішого дослідження всього комплексу міста-фортеці Тустань, розширити зону вивчення пам'яток з наскельною забудовою (Розгірче, Бубнище, Підкамінь), а також численні городища, монастирі – об'єкти Карпатської лінії оборони X–XIII ст. [635, с. 13]. Важливими також були міждисциплінарні узагальнення Р. Багрія (працював в Інституті суспільних наук АН УРСР з 1957 по 1993 рр.) фортеці Тустань, під час яких науковець організував співпрацю відділу археології Інституту з Львівським історико-архітектурним заповідником [837, с. 20].

На території Тернопільської області оборонні споруди вивчали представники різних археологічних шкіл: львівської (О. Ратич, І. Свешніков), київської (Ю. Малєєв, М. Кучера), ленінградської (П. Раппопорт), московської (Б. Тимощук, І. Русанова). З другої половини ХХ ст. до експедицій долучився Тернопільський обласний краєзнавчий музей, його відділи – Борщівський та Заліщицький. Більшість досліджень мали розвідковий характер, рідко проводилися розкопки на великих площах. Активізуються дослідження І. Герети, який 1975 р. провів експедиції в Борщівському, Чортківському, Буцацькому районах. У 1970–1990-х рр. до експедицій музею долучилися О. Ситник, М. Левчук, Б. Строць, М. Ягодинська та О. Гаврилюк, які відкрили чимало нових городищ ранньозалізного віку та давньоруського часу. Завідувач Заліщицького відділення Тернопільського краєзнавчого музею В. Олійник на території Заліщицького та Чортківського районів дослідив городище поблизу с. Синьків Заліщицького району. Експедиція Борщівського відділу Тернопільського краєзнавчого музею на чолі з М. Сохацьким виявила і обстежила на території Борщівського району городища ранньозалізного і давньоруського часу, насамперед середньовічних замків [901, с. 59]. У 1986–1988 рр. Б. Тимощук спільно з М. Ягодинською (керівник Давньоруської археологічної експедиції Тернопільського краєзнавчого музею) дослідив городище та поселення на Замковій горі в Тереховлі. Упродовж другої половини 1980-х рр. експедиції І. Русанової, Б. Тимощука та М. Ягодинської обстежили городища-святилища в урочищах Богіт біля с. Городниця, Звенигород, Говда біля с. Крутилів Гусятинського району [901, с. 60].

У час хрущовської відлиги археологи знову змогли повернутися до вивчення давнього Лучеська. Окрім Гнідави, київський науковець М. Кучера разом з місцевими краєзнавцями здійснив 1969 р. обстеження решток цегляної церкви св. Дмитра в Окольному замку та заклав розвідкові шурфи біля її фундаменту. Ці роботи дали новий поштовх дослідженням, які протягом 1970 –

початку 80-х рр. виходять на новий науковий рівень. З кінця 1980-х рр. розкопками міста та околиць активно займалася спільна експедиція Луцького історико-культурного заповідника та Львівського історичного музею. Загони експедиції під керівництвом Г. Охріменка, С. Терського, П. Троневича, Б. Сайчука проводили дослідження на Гнідаві, на території Архімандричого подвір'я Нижнього замку, Ринковому пагорбі та середмісті, в зоні Старого міста по обох берегах Стиру [202, с. 124–125].

Як відомо, в українській археологічній науці у період 1930–1970 рр. здійснено чимало якісно нових за змістом досліджень, які висвітлювали господарську діяльність суспільств, однак головне у розвитку цього періоду – насамперед якісний стрибок у нагромадженні джерел пізнання. Це дало змогу усунути ті перешкоди, які обмежували можливості соціоархеології на етапі її формування у справі вивчення соціально-історичних проблем [317, с. 5].

До 60-х рр. ХХ ст. у радянській археології панував стадіальний підхід до інтерпретації культур кам'яної доби. Однак принцип багатоваріантності розвитку людства Шпенглера-Тойнбі, що ствердився в палеолітознавстві Західної Європи ще в міжвоєнний період, поступово поширився на археологію Східної Європи. Це спричинило бум культуротворення 70–80-х рр. Монографія В. Даниленка «Неолит України» (1969) символізувала закінчення повоєнного і початок сучасного періоду у вивченні неоліту та мезоліту України [448, с. 130]. Широкі перспективи перед дослідниками кам'яного віку відкрилися у першій половині 1980-х рр. у зв'язку з подальшим розвитком методів археологічного пошуку, зокрема розробленням типології і номенклатури крем'яних і кістяних виробів, а також використанням статистики під час їх аналізу (О. Черниш, В. Гладилін, Л. Мацкевий, Д. Телегін, М. Гладких). Все частіше вводяться в практику опрацьовані археологічні матеріали, використовуються досягнення точних і природничих наук, зокрема й датування археологічних об'єктів радіокарбонним, археомагнітним методами, а також з допомогою

палинологічного аналізу [904, с. 20]. Певне відставання процесу становлення тогочасної археології кам'яної доби в СРСР, зокрема в Україні, від країн Західної та Центральної Європи – Англії, Німеччини, Франції, Польщі – було спричинене несприятливим для науки політичним режимом, що панував у Східній Європі [448, с. 131]. Археологічна наука теж перебувала під пильним оком радянських органів. Ставлення до археологічних пам'яток, до їх вивчення змінилося у суспільстві лише протягом останніх десятиліть. Зміна пріоритетів в археологічних дослідженнях наприкінці ХХ ст. поставила перед фахівцями й нові вимоги до формування джерел. Насамперед, це стосується теорії і методики на різних рівнях пошукового процесу, починаючи від попереднього збирання даних і завершуючи компіляціями у вигляді наукових звітів, каталогів, зводу археологічних пам'яток. У європейській археології зазначені нововведення впроваджували здебільшого в наукові проекти, пов'язані з формуванням археологічних кадастрів суть яких полягала у створенні банку археологічних даних шляхом суцільного обстеження території на мікро-, мезо- та макрорівнях. Такий підхід давав змогу впроваджувати в науково-пошуковий процес комплекс теоретико-методологічних засад, які суттєво розширювали і доповнювали наявні та заново сформовані джерела в процесі різних форм польових та камеральних робіт. У цьому разі позитивних змін зазнавав не лише зміст, а й форма подання джерела [954, с. 8].

Важливим досягненням української археології в повоєнний час слід вважати створення карт археологічних культур і типів пам'яток, виділення етнокультурних областей і культурно-територіальних зон. У західному регіоні відкрито значну кількість багат шарових стоянок, опрацювання матеріалів яких дозволяло в той час ставити питання про відносну хронологію і періодизацію пам'яток кам'яного віку на більш обґрунтовану базу [904, с. 21]. К. Бунятян справедливо зауважила, що сучасна наука відмовилася розглядати антропогенез слов'ян як монотонний тривалий процес поступального розвитку й зміни

археологічних культур, а саме поняття автохтонізму набуло іншого змісту. Ідеться, власне, про приблизне окреслення просторів, де проходив етногенез слов'ян, а відтак, могла зберігатися субстратна основа навіть за умови значних переміщень, змішань і т. д. Тонкощі цього етногенезу почали поступово розкриватися в другій половині ХХ століття. Велика заслуга в цьому належала і українській школі славістів (В. Петров, М. Смішко, Є. Махно, М. Брайчевський, Є. Максимов, А. Сміленко, Й. Винокур, П. Хавлюк, В. Ауліх, О. Приходнюк, Д. Козак, С. Пачкова), яку очолив вихованець львівської археологічної школи В. Баран. Принципово важливим тут було виявлення трьох поколінь археологічних культур і чинників, що впливали на їх зміну та етнокультурну ситуацію. По-перше, було окреслено етнокультурну ситуацію на землях України й суміжних територіях (Білорусь, Польща, Молдова) на порубіжжі ер, тобто часу найперших, хоча й не дуже виразних, згадок слов'ян в античних джерелах (венети). На північ від сарматського степу її репрезентовано поєнешть-лукашівською, липицькою, зубрицькою, пшеворською та зарубинецькою культурами. З них наймасштабнішими були зарубинецька та пшеворська (відкрита спочатку в Польщі), на теренах яких, на думку В. Барана, й розгортався початковий процес консолідації ранніх слов'ян [257, с. 38]. По-друге, відкрито культури другої чверті I тис.: черняхівську, окреслено й нові культури – київську, вельбарську. Відкриття культур третьої чверті I тис. склало ще один вагомий доробок археології ХХ ст.: празько-корчацька культура, слов'янську належність якої напередодні Другої світової війни довів І. Борковський – уродженець Івано-Франківщини, що жив у Чехії; пеньківська й колочинська культури, слов'янську належність яких доводять київські дослідники, хоча одностайної думки щодо їхньої етнічної атрибуції в науковому світі немає. Величезну роботу з пошуку поєднувальної ланки між культурами другої і третьої чверті, тобто містка між добою етногенезу слов'ян та власне слов'янами, зокрема

й празько-корчацькою як безперечно слов'янською, здійснив В. Баран [257, с. 38–39].

Починаючи з 60-х рр. ХХ ст., в археології починають інтенсивно застосовуватися археометричні методи дослідження (комплекс природничих досліджень старожитностей), особливо ефективно застосовуються аерофото- та магнітні зйомки, завдяки яким, до речі, вдалося виявити і визначити межі величезних за площею (до 450 га) поселень, що одержали в літературі назву поселень-гігантів, протоміст тощо. У 1975–1980 рр. Дністровсько-Трипільська експедиція Інституту археології АН УРСР провела геомагнітну зйомку поселення Коновка (урочище Пуцита) на Середньому Дністрі. Пам'ятку відкрив Б. Тимощук у 1947 р. та обстежив її у 1968 р. Серед знахідок дослідник виділив кам'яні зернотерки, антропоморфну та зооморфну пластику, розмальований посуд, кремінні знаряддя та ін. Геомагнітна зйомка дала змогу встановити, що на поселенні площею близько 14 га було до 100 глинобитних площадок. Дослідники зробили також припущення щодо існування на поселенні двоповерхових будинків [1010, с. 193]. Досить важливим досягненням слід вважати відкриття на Закарпатті поселень, добре знаних на Балканах і в Подунав'ї культур Кріш і розписної кераміки типу Дьякової. Археолог М. Потушняк у 1978–1979 рр. на поселенні Заставне і Рівне вперше на території України дослідив землянки культури Кріш [903, с. 47].

У 1950–1980 рр. на зміну уявленням про еволюційний та стадіальний характер розвитку палеоліту прийшла концепція про існування локальних особливостей різного рівня. У 1960–1980 рр. на матеріалах України виділено низку мустьєрських і ашельських культур. Проте ці культури практично відразу набули етнічного наповнення, а спроби системного відокремлення класифікаційної та інтерпретаційної сторін поняття культури успіху не мали. Позитивним моментом стадіального напрямку досліджень було встановлення глобальних поступальних закономірностей розвитку суспільств, наприклад,

етапність цього процесу. Розробки у рамках теорії локальності продемонстрували множинність локальних виявів в середньому і нижньому палеоліті, крім того, засвідчили існування регіонального рівня їхньої подібності [1086, с. 5]. Продовжено дослідження території Подністров'я в епоху палеоліту. Стаціонарні дослідження палеоліту Дністра розпочато на широкій площі палеолітичних стоянок Бабин I. У 1951–1973 рр. їх продовжила Дністрянська палеолітична експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР. У 1974–1979 рр. ця експедиція спільно з Інститутом археології АН УРСР вивчала пам'ятки на території, що підлягала затопленню водоймищем Дністровської ГЕС. Далі, у 1980–1986 рр., їх досліджувала Дністрянська палеолітична експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР. Загалом у цьому регіоні узагальнено понад 600 різночасових палеолітичних стоянок і місцезнаходжень [988, с. 10–11]. Археологічні дослідження 50–80-х рр. ХХ ст. у галузі ранньослов'янської археології характеризувалися масштабністю, вдосконаленням та застосуванням нових методів, розкопками, що охоплювали всю площу досліджуваних пам'яток, а в районах новобудов – і значних їх груп. Поряд із продовженням традиційного вивчення таких широковідомих культур, як зарубинецька, черняхівська, карпатські кургани, ранньосередньовічні пам'ятки слов'ян, значна увага приділялася дослідженням пам'яток поянешти-лукашівської культури, київської, вельбарської, балкано-дунайської. З одного боку, важливим досягненням можна вважати визначення тих етнокультурних рис, які засвідчували безперервний розвиток субстрактного населення протягом всього I тис. н. е., а з іншого – елементів, привнесених ззовні іраномовним, балтським, фракійським, германським і тюркським населенням. Процес зміщування та інтеграції згаданих рис становив одну із найбільш характерних особливостей розвитку матеріальної культури населення Південно-Східної Європи в I тис. н. е. [190, с. 46–47].

Утворення нової академічної структури – Інституту суспільних наук АН УРСР і, відповідно, відділу археології у ньому (1951) – завершило перший

повоєнний період розвитку археології у Львові [874, с. 126]. Нова львівська генерація археологів повоєнного зразка формувалася як під впливом радянських східноукраїнських, так і західноєвропейських традицій. На початку 1950-х рр. радянська жорстка система науки (як і всього суспільно-політичного життя) витіснила старі польські ліберальні порядки, коли остаточно сформувала відділ археології Інституту суспільних наук АН УРСР [874, с. 129]. Особливо складним був перший період діяльності інституту. Дещо вільніше тоді почували себе археологи. У виклад конкретних результатів їхніх досліджень ідеологічні наставники й цензори не втручалися, однак з одним лише істотним винятком: усі праці, які стосувалися новіших археологічних періодів, мали доводити автохтонність слов'янських народів на території їхнього розселення, а також декларувати монолітну єдність давньоруської народності, так званої «колиски трьох братніх народів».

Найважливіші здобутки працівників відділу археології за більш ніж 65-річний період наукової діяльності – роботи на Дністрі, по-перше, дослідження палеолітичних пам'яток експедицією під керівництвом О. Черниша – Молодове I, 5, Кормань 4, Оселівка – пам'яток, що дістали світову славу у зв'язку із відкриттям у 1959 р. решток першого у світі житла неандертальців. Так само широковідомі дослідження В. Савича на верхньопалеолітичній стоянці Куличівка в Кременці, стоянках Липа I і Липа 6. В останні десятиліття відкриті досить ранні середньопалеолітичні пам'ятки на Поділлі і Прикарпатті, що датуються часом 250–100 тис. років тому (дослідження О. Ситника на стоянках Великий Глибочок I, Буглів 5, Єзупіль I, Пронятин). Мезолітичні дослідження здійснювали Р. Грибович (стоянки нобельської індустрії на Волині) та Л. Мацкевий (грот Прийма I, Кам'яниця I, II, біля с. Незвисько) [878, с. 100].

Археологічні дослідження Львівського університету у 80-х – першій половині 90-х рр. теж розширили джерельну базу для вивчення історії давнього населення Північного Прикарпаття і Західної Волині та його зв'язків з

населенням сусідніх регіонів Європи. Насамперед досліджувалися поселення раннього середньовіччя. У 1946–1949 рр. І. Старчук почав детально фіксувати не тільки характер культурного шару по всій площі розкопу, але й відкладення різних ґрунтів у нижніх частинах заглиблених об'єктів. Протягом 1950-х рр. спостерігалася тенденція до сприйняття культурного шару за суцільну, однакову за товщиною верству, що перекриває об'єкти на поселенні. При цьому фахівці виділяли культурні пласти або горизонти [953, с. 245]. Приблизно в цей же час, В. Баран, проводячи розкопки на селищі Ріпнів II, звернув увагу на потовщення культурного шару в місцях локалізації об'єктів, а В. Ауліх (дослідив селище Ріпнів I) вказав на відмінність між верхніми та нижніми верствами заповнень котлованів жител, проектуючи свої погляди головним чином на рухомий матеріал [953, с. 245–246]. Значних успіхів у повоєнний час досягнуто у вивченні черняхівських пам'яток у Придністров'ї. Опубліковані матеріали з розкопок на Неслухівському (1946, М. Смішка), Черепинському (1954–1956, В. Баран) та Ріпнівському поселеннях (1957–1961), на поселенні Луці Врублівецької (1946–1948, М. Тиханова), пізніші розкопки М. Брайчевського та В. Довженока на Іванковецькому поселенні у 1950 р., М. Смішка на поселенні у с. Комарів у 1957 р., Б. Тимощука та І. Винокура на поселенні біля с. Киселев у 1960–1961 рр., а також розкопки на багатошаровому поселенні біля с. Незвиська дають виразну характеристику наддністрянській групі і дозволяють конкретніше визначити її особливості [668, с. 54–55]. Факт проникнення черняхівської та синхронних їй культур засвідчує загальний підйом виробничих сил тих культур, що, оточуючи черняхівську, входили до сфери її впливу, підкреслює провідний характер черняхівської культури, вказує на центр її формування, локалізуючи його в Середньому Придніпров'ї [668, с. 57].

Продовжено археологічні дослідження Середнього Подністров'я. У 1960–1980 рр. вагомі результати досліджень про палеоліт і мезоліт регіону оприлюднили О. Черниш, Л. Мацкевий, І. Гуньовський, Л. Кучугура, про неоліт

– Т. Мовша, В. Збеневич, Н. Виноградова, про епоху міді, бронзи і заліза – І. Ляпушкін, І. Свешніков, про ранньослов'янську культуру I тис. н. е. – М. Брайчевський, В. Баран, І. Винокур, Б. Тимощук, Л. Вакуленко, О. Приходнюк. У вивченні княжої доби IX–XIII ст., насамперед на правобережному Подністров'ї, особлива увага належить Б. Тимощуку – автору нариса «Давньоруська Буковина» (1987) [176, с. 164].

Сучасну основу джерел ранньосередньовічної доби (V–X ст.) в українському Прикарпатті сформовано вітчизняними осередками в середині – другій половині XX ст. Насамперед це пов'язано з відкриттям і дослідженням пам'яток другої та третьої чверті I тис. н. е. та зачисленням їх до празько-корчацької та райковецької археологічних культур [954, с. 4]. Формування слов'янства за матеріалами археології з широким залученням історичних, лінгвістичних, антропологічних даних розкрито в колективній монографії «Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период» (1990), керівником авторського колективу якої був В. Баран. У роботі узагальнено підсумки багаторічних досліджень як самого В. Барана, так і його київських і львівських колег. Нова концепція етногенезу слов'ян, розроблена В. Бараном, полягала у виділенні слов'янських пам'яток з-поміж поліетнічних культур першої половини I тис. н. е. на території України і ретроспективної прив'язки їх до чітко визначених слов'янських старожитностей раннього середньовіччя [957, с. 19].

Завдяки зусиллям В. Барана, О. Черниша, І. Русанової, Б. Тимощука, Л. Михайлини, Я. Барана, М. Ягодинської, М. Филипчука та інших створено корпус археологічних джерел, який дав змогу вирішувати чимало питань економічного, соціального, політичного та духовного характеру. За результатами розвідкових і стаціонарних пошукових робіт написано наукові звіти, а згодом з'явилися не лише перші узагальнення та підсумкові праці з додатками опису пам'яток і об'єктів з розвідкових і стаціонарних робіт, а й зведення власне

археологічних джерел та каталоги. У середині – другій половині ХХ ст. завдяки наполегливій роботі вітчизняних археологів, які представляли академічні науково-дослідні інститути, освітні та культурні заклади, в зазначеному регіоні виявлено, розвідково та стаціонарно досліджено чимало селищ, городищ, могильників раннього середньовіччя. Цілком закономірно, що пам'ятки, які вивчали стаціонарно, отримали набагато ширшу характеристику завдяки опису не лише виявлених там рухомих і нерухомих об'єктів, а й місцезнаходження, форми заселеної (чи закладеної похованнями) площі, окремих елементів найближчого довкілля, стану збереження тощо. Тому й не дивно, що декілька таких пунктів стали еталонними для тієї чи іншої культури, періоду чи навіть етапу [954, с. 4].

Безперечною заслугою археології другої половини ХХ ст. стало дослідження насамперед пам'яток побутових. Значущість розкопок городищ полягало у значному розширенні джерельної бази щодо їхньої генези, кількості на різних етапах історії, вигляду, функцій, зрештою – розкриття життя їхніх мешканців на рівні повсякдення. Особливі зрушення спостерігалися у вивченні заключної пори раннього палеоліту – мустьєрської доби. Завдяки О. Чернишу, С. Смирнову, В. Гладиліну, В. Пясецькому та іншим мустьєрські пам'ятки досліджено на всій території України. Вони відтворили різні форми адаптації колективів палеоантропів, які переживали драматичний період. Водночас відбувся якісний стрибок у теоретичному осмисленні археологічних матеріалів. Це торкнулося насамперед вивчення культур, що безпосередньо межували з населенням підгірських територій Східних Карпат. Таким чином, змінилася панівна у східноєвропейській історіографії думка про слов'янську належність черняхівської культури або її поліетнічність, при головній ролі слов'янства. Натомість набула визнання ідея, що черняхівські старожитності були створені германськими племенами готів, або принаймні готи були тією консолідуючою силою, яка зцементувала черняхівську поліетнічну протоцивілізацію [263, с. 22].

Як бачимо, у вказаний період археологічні дослідження велися досить широкомасштабно, особливо в районах будівництва гідроелектростанцій, магістральних доріг та меліоративних робіт. Українські вчені кооперували свої зусилля з російськими дослідниками. Натомість контакти з польськими вченими, що активно розвивались до 1939 р., фактично призупинилися. Все частіше наукові праці писалися російською мовою з обов'язковим цитуванням класиків марксизму-ленінізму.

2.3. Становище етнографічної науки

Українська етнологічна наука за останні десятиліття заявила про своє утвердження, ідеологічне переосмислення, методологічне та теоретичне підсилення інструментарію. На межі XX–XXI ст., в період так званого етнічного ренесансу, нові складні методологічні проблеми постали перед етнографією – наукою про соціокультурне розмаїття людства. Активізація етнонаціональних рухів в усіх без винятку кутках світу дала підстави розглядати глобалізацію й етнізацію як дві взаємопов'язані сторони єдиного цивілізаційного процесу. З'явилася можливість переосмислення науково-методологічних засад української етнографії, звільнення її від радянської заідеологізованості й псевдонаукових концепцій, використання досягнень сучасних європейських етнологічних шкіл. Етнографія радянського часу моделювалася для реалізації антицивілізаційної, цинічної за своєю суттю імперської програми «злиття націй» у єдиний радянський народ. Під комуністичну ідеологію в СРСР формувався науковий апарат гуманітарних наук, зокрема етнографії як науки про народ, його походження, традиційну культуру, побут, світогляд тощо. Прогресивність культури влада вбачала лише у зв'язку із соціалістичною реальністю, із комуністичними ідеалами, пролетарським інтернаціоналізмом. З наукового обігу в ту добу негласно вилучали такі поняття, як «національний», «нація», «походження народу», «національна історія», «національна культура»,

«Україна», «українець» тощо. Традиційну культуру українців розглядали не лише у контексті східнослов'янської, зауважує С. Павлюк, маючи на увазі передусім російську і здебільшого виявляючи спільні етнокультурні ознаки [736, с. 45].

Етнологія – єдина гуманітарна наука, що в основу своїх досліджень ставить матеріали, одержані шляхом особистих спостережень за реальним буттям етнічних спільнот. Хоча етнологія використовує дані всіх наук, що вивчають етнічні, соціальні, культурні, господарські, політичні та інші спільноти, але найважливішими з усіх джерел, підкреслює М. Тиводар, є польові матеріали, музейні збірки та писемні документи [912, с. 17]. Водночас етнологія давала іншим гуманітарним дисциплінам, державним інститутам, громадсько-політичним і культурним організаціям та політичним діячам винятково важливий фактичний матеріал про етнічні спільноти, їх культуру й побут. Нові історичні факти, що постали перед українством у всій своїй, часом жорстокій повноті, примусили вчених незалежної України дати їй нове теоретичне обґрунтування самих основ етнонаціонального буття. Розвиток теорії давав змогу по-новому осмислити історію, так само, як нові історичні факти уможливають збагачення або переосмислення наявних теоретичних засад. Цілком очевидними нині є наслідки багатолітнього ігнорування національних проблем і недооцінки феномену етнічного, у той час, як цей феномен проникає у всі глибинні сфери життя людини й суспільства [627, с. 10].

Об'єктивація української сучасної етнологічної науки вимагає суттєвого спростування, корекції лженаукових концепцій, версій, понять, тенденційно поданих явищ, подій тощо. При цьому наука, повноцінно висвітлюючи етнічну історію, повинна уніфікувати науковий термінологічний апарат – як основу об'єктивного розкриття етнокультурного процесу. Натомість у радянській етнографії існував принцип двочинності понять, коли для зарубіжних досліджень той чи інший термін застосовували в одній дефініції, а в контексті радянської

дійсності його значення пристосовували до ідеологічних настанов [736, с. 45]. Політична підпорядкованість етнографії, зведення її до рівня ідеологічного обслуговування компартійних доктрин понівечила її наукові засади, знівельовала суспільно-пізнавальне, громадсько-дидактичне, етномобілізує завдання. Незважаючи на це, у роки стагнації українські етнографи зуміли створити багату фактологічну базу, наповнити її новими унікальними даними зі сфери народно-традиційної культури і побуту, розкрити деякі явища української традиційності, заклавши основи для узагальнювальних теоретичних праць [737, с. 17]. Трагічним для етнографії стало тотальне насадження т. зв. наукового атеїзму, коли однозначно піддавались остракізмові пам'ятки традиційно-духовної культури, незалежно від їх змісту, функцій і походження. Усі напрями науки, й етнографія зокрема, перебували під особливим державно-апаратним наглядом, а згодом апарат перейшов і до безпосереднього керівництва через цинічну систему добору наукових кадрів [737, с. 16]. Питання про підготовку професійних етнографів на рівні вищих навчальних закладів навіть не ставили, адже потреби готувати їх не було: в Україні лише 1951 р. відкрився другий (після етнографічної комісії при АН УРСР) нечислений академічний етнографічний заклад – Музей етнографії та художнього промислу АН УРСР у Львові, створений на базі довоєнних громадських і приватних колекцій, музейних збірок [737, с. 16].

Позатим етнографічне вивчення спрямовували не на розкриття сутності українського народу, специфічних рис його етнічної індивідуальності, самобутності традицій, побуту, культури, а на тотальне розмивання національної свідомості, на нівеляцію національної гідності з позицій ефемерних доктрин інтернаціоналізації, переплавлення народів і націй у так звану нову історичну спільноту – радянський народ [514, с. 26]. Більшість тогочасних етнографічних досліджень не було допущено ще у процесі затверджень і цензурних переглядів, деякі забороняли вже у видавництвах; траплялися випадки, коли їх вилучали

навіть із наукового обігу (видання підготовленої 1964 р. фундаментальної праці «Українці») [514, с. 27–28]. Лише 1989 р. відновило діяльність Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові (розпущено 1940 р.), у якому працювала секція етнографії та фольклористики, що видавала томи «Записок НТШ» з фахової тематики [514, с. 27].

У 50-ті рр. ХХ ст. започатковано визначення етнографічних регіонів усієї України, наукових критеріїв їх дослідження, коли народознавці розпочали підготовку двотомної праці «Українці» [330, с. 180]. У 1960–1970 рр. українські вчені не опублікували спеціальних праць із порушеної проблематики, однак це зовсім не означає, що вона їх не цікавила. Навпаки, через низку об'єктивних причин етнологи побіжно вивчали деякі питання, безпосередньо пов'язані з історико-етнографічним районуванням України [330, с. 184]. Наприкінці 60-х рр. виник проект підготувати «Регіональний історико-етнографічний атлас України, Білорусії і Молдавії» як складник загальносоюзного історико-етнографічного атласу. До збору польового фактичного матеріалу для реалізації проекту українські народознавці, зокрема і львівські, долучилися в 70-х роках [330, с. 186]. Питання етнографічного районування українських етнічних земель особливо гостро постало перед українськими вченими під час виконання поточних і перспективних наукових завдань. На початку 70-х рр. ХХ ст. Міжнародна Комісія з вивчення народної культури і побуту Карпат та прилеглих до них областей (МККК) залучила науковців Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР (нині – Інститут народознавства НАН України) до написання синтетичних досліджень з окремих аспектів традиційної матеріальної і духовної культури гірського населення Карпат (Західних, Східних і Південних). Тоді ж виникла ідея підготувати узагальнювальні праці про культуру і побут кожної етнографічної групи Східних Карпат – бойків, гуцулів і лемків [330, с. 188]. На початковому етапі львівські учені обрали об'єктом Бойківщину, у зв'язку із чим здійснили на її галицькій та закарпатській частинах низку

експедицій. Одночасно Р. Кирчів вивчав історію зацікавлення цією своєрідною етнографічною групою українців Карпат. У 80-х рр. об'єктом етнографічного дослідження як невід'ємної частини української Галичини стало Покуття: Івано-Франківський народознавець М. Паньків опублікував про цей історико-етнографічний район окрему розвідку, проаналізувавши різні концепції походження назви регіону та виділення етнографічних меж цього історичного краю [333, с. 12].

Визначаючи історико-етнографічні райони України, учені часто керувалися не етнографічними, а природно-географічними, політичними критеріями, а це негативно вплинуло «на локалізацію та визначення меж багатьох регіонів і районів, призвело до підміни головних етнологічних понять, викривлення історичної дійсності». На змісті більшості праць 60–80-х рр. відчутно позначилися наслідки перманентної боротьби проти «буржуазного націоналізму» в гуманітарних науках. Переслідування та нагляд за етнографами, що здійснювалися під цими лозунгами і особливо посилювалися у період «маланчукізму» (70-і рр.), спричинили розпорошення кадрового потенціалу, вплинули на звуження і деформацію тематики досліджуваних проблем національної культури, на утвердження упереджених підходів та оцінок щодо спадщини провідних українських дослідників кількох поколінь. Розвиток науки спрямовувався в річище досліджень фактографічного характеру, переважно на створення вузькотематичних праць територіально-локального характеру, пропаганді радянської обрядовості. Це фактично унеможливило повноцінний поступ української етнографії [883, с. 376–377].

До поодиноких досягнень у царині етнографії першого десятиріччя повоєнної доби належить спроба написання синтетичного курсу літопису української етнографії (від її першовитоків з кінця XVIII ст. до 40-х рр. XX ст. включно) львівським вченим старшого покоління Ф. Колесою. Підготовлений до друку рукопис репрезентував широку панораму народознавчих досліджень в

Україні, підсумовував досягнення попередників і загалом давав належну оцінку їхньому доробку. Незважаючи на позитивні рецензії, за часів СРСР вона так і не була видрукувана й залишилася рукописом (який було опубліковано в ІМФЕ лише 2005 р.) [883, с. 363].

З метою спрямувати дослідження львівських етнографів у русло марксистсько-ленінської ідеології організовано серію доповідей П. Мечника «Буржуазна етнографія на Заході під кінець XIX і початку XX ст.», «Радянська етнографія до Великої Вітчизняної війни», «Сучасна радянська етнографія». У середині 50-х рр. XX ст. зроблено ще одну спробу написати та опублікувати узагальнювальну монографію з історії української етнографії [1087, с. 11]. Метою так званого соціального замовлення, яке ґрунтувалося на поставлених владою завданнях, було використати цю працю для боротьби проти «буржуазної ідеології» й націоналізму. Однак це не дало очікуваних результатів. Робота над монографією засвідчила, що набуті знання львівських етнографів не вкладалися в офіційні ідеологеми. Тож працю над історією етнографії України припинено.

У другій половині 1940-х рр. з ініціативи Р. Гарасимчука готувався «Атлас матеріальної культури західних областей УРСР», метою якого було висвітлення матеріальної культури Західної України середини XIX – другої половини XX ст. на основі польових експедицій та української автентики. Відповідальними авторами розділів були: В. Пастущин, Д. Фіголь, І. Гургула, І. Крип'якевич, І. Околот, К. Матейко, К. Добрянський, Л. Суха, М. Драган, М. Скорик, С. Сидорович та ін. [1087, с. 11]. У двох томах Атласу планували представити різні ділянки традиційної та сучасної матеріальної культури мешканців тодішніх Волинської, Рівненської, Львівської, Дрогобицької (у 1959 р. приєднана до Львівської обл.), Станіславської (нині Івано-Франківська), Закарпатської та Чернівецької областей. Етнологів зобов'язали зробити висновки про «класовість матеріальної культури» мешканців досліджуваного регіону, її автохтонність і спільність із культурою східних слов'ян та їх вплив на культуру сусідніх народів

[328, с. 44–45]. Згодом роботу над Атласом припинили саме тому, що одержані результати не виправдали намірів, які покладала на нього радянська влада. Натомість запланували упорядкувати «Український історико-етнографічний атлас», ідеологічне підґрунтя якого розробила Всесоюзна етнографічна нарада в Ленінграді (1956).

У повоєнний період українські етнологи намагалися підготувати «Регіональний історико-етнографічний атлас України, Білорусії та Молдавії», який мав не лише підсумувати зроблене, але й дати поштовх розвитку народознавчих студій. Однак його публікацію з ідеологічних міркувань заборонили. На жаль, в Україні й досі на належному науковому рівні не розроблено історико-етнографічне районування [327, с. 408]. Однак цей етап у діяльності народознавчих осередків не минув безслідно як для української етнологічної науки загалом, так і для наукових студій окремих історико-етнографічних регіонів і районів зокрема. Під час підготовки Атласу вперше всю територію України охопили польовими дослідженнями, провели значний обсяг робіт з опрацювання первинного етнографічного матеріалу, на основі чого опубліковано чимало статей та монографій.

На увагу заслуговує доробок українського етнографа В. Пастущина, який у 1944–1948 рр. паралельно з викладацькою роботою у Львівському університеті за сумісництвом працював старшим науковим співробітником Львівського відділу ІМФЕ АН УРС (його керівником був Ф. Колесса – останній керівник Етнографічної комісії Наукового товариства ім. Т. Шевченка, творець науково-тематичного плану досліджень львівських етнологів у 1944–1947 рр.). І. Гілевич стверджує, що саме з його ініціативи передбачалися дослідження традиційної культури Полісся, які були включені до науково-тематичних планів Львівського відділу ІМФЕ АН УРСР і мали продовжити студії міжвоєнного періоду «Село Дрочево Берестейського району на Поліссі» (В. Пастущин) та «Слов'янські взаємовпливи у розвитку матеріальної культури Полісся і сучасна матеріальна

культура Полісся» (Р. Гарасимчук). Однак через складну політичну ситуацію у цьому регіоні в перші повоєнні роки дослідники змушені були обмежити свою роботу опрацюванням зібраних раніше матеріалів, а в майбутньому, очевидно, планували відновити польові дослідження Полісся [323, с. 260]. Рукопис монографії «Село Дрочево Берестейського району на Поліссі» відіслали в ІМФЕ АН УРСР для публікації, однак вона так і не побачила світ, і досі зберігається в архіві цієї установи. Ще один її примірник зберігався в архіві Львівського відділу ІМФЕ АН УРСР, але під час ліквідації цієї установи в 1949 р. разом з більшістю інших матеріалів архіву був переданий до Києва в архів ІМФЕ АН УРСР, де з них сформували окремий фонд [323, с. 260–261]. Науковець розкрив обставини та методику польової роботи, описав налагодження стосунків з місцевим населенням, подав характеристику багатьох ділянок матеріальної (житлово-господарське будівництво, одяг, їжа, напої) і духовної (родинна і календарна обрядовість, вірування про ходячих небіжчиків, відьом, чортів тощо) культури, традиційних занять, сімейного та громадського побуту.

Наприкінці 1945 р. на урочистостях з нагоди 50-річчя створення Етнографічного музею В. Пастущин виступив з доповіддю «Одяги доісторичних слов'ян». Матеріали згаданої конференції планували опублікувати в окремому збірнику, але цей задум так і не був реалізований. У 1946–1948 рр. науковець спершу сам, а з 1947 р. разом з І. Гургулою опрацьовував український народний одяг та прикраси на теренах західних областей України. Проте дослідження також не було завершене, а підготовлені матеріали в 1949 р. були передані до Києва в архів ІМФЕ АН УРСР [323, с. 266].

У 1940-х рр. у секторі етнографії Львівського відділу Інституту мистецтвознавства, фольклору і етнографії АН УРСР аналізувався побут робітників бориславського басейну, а також побут ремісників Старосамбірщини. На основі проведених у такому ракурсі узагальнень виконано кандидатську дисертацію В. Пастущина «Побут робітників Бориславського нафтового району

(1815–1953 pp.)» (К., 1954). Тогочасна радянська наука не визнавала наукових ступенів, здобутих за кордоном, зокрема й в умовах міжвоєнної Польщі, Австрії, Чехословаччини чи Німеччини, тож багатьом з львівських учених потрібно було готувати нові дисертації. У зв'язку з цим переважна більшість львівських фахівців-етнологів до середини 1950-х рр. не мала наукових ступенів [323, с. 267–268].

Підхід до студій над культурою і побутом українців, насамперед за окремими районами і підрайонами, залишався чи не провідним в етнологічній науці і в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Під історико-етнографічним оглядом праці про Волинь писали М. Крикун, М. Ковальський, В. Горленко, А. Данилюк, Р. Радович, Л. Чайківська та ін. Полісся досліджували М. Козакевич, В. Горленко, А. Данилюк, які провели чимало польових експедицій за програмами постчорнобильського вивчення району. Серед учасників експедицій були М. Глушко, Р. Радович, Р. Сілецький, О. Сапеляк, К. Кутельмах, М. Гладкий, І. Несен та ін. За результатами експедицій опубліковано три томи збірників наукових статей «Полісся України». У ході вивчення карпатських етнографічних районів підготовлено колективні праці «Бойківщина» і «Гуцульщина», двотомовий збірник статей «Лемківщина» [646, с. 528].

Слід відзначити внесок у розвиток української етнографічної науки академіка НАН України С. Павлюка, який актуалізував засадничі питання генезису традиційно-звичаєвого комплексу, проблеми співвіднесеності українського етнічного матеріалу у загальнослов'янському контексті. Вчений узагальнив аграрну народну культуру в роботах «Парові системи традиційного землеробства у селянських господарствах українців Карпат» (1982), «Народні традиції обмолоту та очистки зерна в Українських Карпатах» (1983), «Генезис знарядь обробітку ґрунту Українських Карпат» (1985), «Деякі питання етногенезу населення Українських Карпат (за матеріалами народної

агротехніки)» (1985), «Джерело формування особливостей традиційної аграрної культури Поділля» (1986), «Традиційні агротехнічні форми у сучасному гірському землеробстві Закарпаття» (1988) та ін. [1045, с. 16]. 1986 р. вийшло дослідження С. Павлюка «Народна агротехніка українців Карпат другої половини ХІХ – початку ХХ століття», у якій основний акцент зроблено на історичних формах землеволодіння і землекористування в Україні, традиційних засобах підтримання родючості ґрунту, народних агротехнічних знаннях.

Скотарство в українських Карпатах другої половини ХІХ – середини ХХ ст. дослідив закарпатський етнолог М. Тиводар, опублікувавши праці «Весняні скотарські свята, обряди та вірування населення Українських Карпат (друга половина ХІХ – середина 40-х років ХХ ст.)», «Господарство і матеріальна культура населення гірських районів Закарпаття», «Давній одяг карпатських пастухів», «Залишки великої сім'ї на Закарпатті», «Історичні та господарсько-культурні передумови формування традиційного скотарства в Українських Карпатах з найдавніших часів до початків їх колонізації на «волоському праві» [276, с. 302–303].

У повоєнний період відбувалось дослідження культури і побуту українського народу. Ю. Гошко у праці «Громадський побут робітників Західної України» (1967) виявив широке поле суспільного життя, яке заслуговувало на те, щоб стати предметом етнографічного вивчення. До того часу суспільне життя не було важливим для етнографії. Учений змалював умови виробничого побуту в промисловості, описав жалюгідний стан робітничих жител, громадське життя робітників, їхнє культурне дозвілля, методи організації робітників для захисту своїх економічних, соціальних інтересів та національних прав, описав ті форми громадського життя, які вже набрали традиційного характеру. Звичайно, з позицій сучасності можна закинути дослідникові його намагання пояснити всі біди робітничого класу його соціальним поневоленням буржуазією, а можливість досягнути соціальної справедливості – лише через соціалістичну революцію під

проводом Комуністичної партії. Розуміємо, що то була данина тогочасному режимові, що на офіційному рівні вимагав від науковців не тільки схвалення, а й обґрунтування ідей комунізму [645, с. 22–23]. Зауважмо, що така лінія була провідною навіть для етнографів, які вивчали цілком не політичні проблеми, а наприклад, мисливство чи гончарство. С. Макарчук слушно відзначив: студії українських етнографів у справі вивчення побуту і культури міського населення, передусім робітництва, у 50–60-х рр. ХХ ст. мали новаторський характер, що був викликаний глибокими трансформаціями суспільства, у якому зайняте у промисловості населення кількісно стало переважати над сільським і в якому нові виробничі стосунки перетворювались у невідомі до того побутові реалії [645, с. 28].

Наукова діяльність К. Матейко репрезентує такі важливі сфери досліджень традиційної культури українців, як народна кераміка й традиційний одяг, а також суміжні з ними галузі. З 1947 і до 1980 рр. Вона була науковим співробітником відділу етнографії Державного етнографічного музею. У 1959 р. вийшла друком її монографія «Народна кераміка західних областей Української РСР ХІХ–ХХ ст. Історико-етнографічне дослідження», у якій висвітлено ареал поширення гончарних промислів на території західноукраїнських земель, проаналізовано народну технологію виробництва та оздоблення гончарних виробів від заготівлі глини до виставлення посуду на ярмарках, про функціональне призначення гончарних виробів у побуті, про їхні певні особливості за видами та орнаментом декорування в різних етнографічних підрайонах [644, с. 306]. Особлива цінність аналітичної дослідницької праці цього науковця, вважає О. Никорак, полягала в тому, що на основі систематизації керамічних пам'яток за комплексом ознак (призначенням, спорідненістю форм) вона поділила їх на гончарний посуд, скульптурні вироби та кахлі. Вони лягли в основу подальшої розробки типологічної структури керамічних виробів для наступних дослідників української кераміки. Велику наукову цінність, зокрема для мистецтвознавців,

становить аналіз традиційних мотивів орнаменту, композиційних схем, а також іконографії, сюжетних зображень на кахлях і мисках. Науково вартісним є упорядкований дослідницею словник термінів української народної кераміки, а також ілюстрації: фотографії творів, графічні схеми найтипівіших форм гончарних виробів, мотивів та елементів орнаменту й системи розташування їх на посуді, кахлях тощо [710, с. 580]. У статті «Українська народна кераміка» до «Довідника по фондах Українського державного музею етнографії та художнього промислу Академії наук УРСР» (К., 1956) К. Матейко назвала осередки керамічного виробництва у XV–XVI ст. на західних землях України, серед яких: Галич, Коломия, Снятин. У згаданій статті дослідниця подала статистику усіх наявних предметів: 4690 зразків народної кераміки із 107 центрів і 13 областей України [314, с. 593–594]. Найважливішою працею К. Матейко стала монографія «Український народний одяг» (К., 1977), в якій показано етапи формування й особливості побутування українського традиційного вбрання від найдавніших часів до 1980-х років. Важливим досягненням К. Матейко стало те, що вперше в українській етнографії та мистецтвознавстві виділено комплекси чоловічого та жіночого одягу окремих етнографічних районів України. У контексті загальної класифікації типологічних ознак народного вбрання кожного з них та багатьох локальних осередків здійснено порівняльний аналіз найтипівіших рис форми, силуету і декору окремих компонентів. Велику наукову цінність мають також фотографії творів, графічні замальовки, схеми та малюнки різних комплектів одягу [710, с. 580].

У повоєнний період починають розвиватися дослідження етнічної історії, культури і побуту етнографічних груп українців, традиційної культури Бойківщини. З-поміж перших тему опрацьовував український етнограф М. Скорик, який з 1944 р. обіймав посаду в. о. доцента кафедри фольклору й етнографії Львівського університету. На кафедрі працювали Ф. Колесса (завідувач), Іван (Ян) Кухта, Л. Козакевич [324, с. 224]. М. Скорик основну увагу

зосередив на підготовці кількатомної праці «Бойківщина», яка мала продовжити та підсумувати його дослідження міжвоєнного періоду, і, водночас, стати відповідником «Гуцульщини» В. Шухевича. І. Гілевич відзначив, що її підготовка тривала і в 1947 р. (як позапланова тема), проте праця так і не була завершена у повному обсязі. Винятком стала лише розвідка «Орнамент бойківських писанок», рукопис якої, обсягом 60 сторінок, значиться як завершений у списку праць М. Скорика 1947 року. Основна ж частина підготовлених матеріалів до цього комплексного історико-етнографічного дослідження, очевидно, була втрачена у жовтні 1947 р. під час арешту вченого [324, с. 227–228].

Після смерті Ф. Колесси (3 березня 1947 р.) директор ІМФЕ АН УРСР М. Рильський призначив М. Скорика в. о. керівника Львівського відділення цього інституту. Це був особливо складний період в історії установи, у колективі ширилися чутки про її швидку ліквідацію. Однак М. Скорик доклав чимало зусиль не лише для нормалізації науково-дослідної роботи народознавчого осередку, покращення внутрішньої атмосфери, а й подальшого фахового зростання співробітників Львівського відділу ІМФЕ АН УРСР [324, с. 223].

З 1944 р. розпочав свою діяльність в Етнографічному музеї (згодом Етнографічний музей Інституту суспільних наук Львівського філіалу АН УРСР) народознавець М. Козакевич, який досліджував традиційну архітектуру українців Волині і Полісся. Дисертаційна робота М. Козакевича стала першою спробою комплексного дослідження селянського житла на Поліссі у другій половині XIX – 50-х рр. XX ст. Учений розробив класифікацію поліських поселень, садиб і житла та виявив шляхи їх еволюції [325, с. 220]. Традиційну архітектуру М. Козакевич досліджував в рамках підготовки «Атласу матеріальної культури українського народу» (колективна монографія, над якою працював від 1948 року) [325, с. 226].

Найбільший внесок у вивчення Полісся у 1944 – на початку 60-х рр. ХХ ст. зробили співробітники тогочасних провідних наукових установ УРСР відповідного профілю – відділу етнографії ІМФЕ АН УРСР й Українського державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР. 1952 р. колектив Музею у рамках виконання планової теми «Етнографічне вивчення Українського Полісся» розпочав польові дослідження сучасної культури і побуту населення цього регіону. Першу експедицію, до складу якої увійшли М. Козакевич та П. Жолтовський (1952), проведено в Рокитнянському (села Глинне, Дроздин, Старе Село), Висоцькому (села Озера, Шахи, Удрицьк), Сарненському (село Ремчиці) і Заріччянському (села Залізниця, Кухотська Воля, Борове) районах Рівненської області [322, с. 122].

Певне пожвавлення у дослідженнях основних господарських занять поліщуків припадає на середину 1950-х рр. у зв'язку з підготовкою двотомної колективної історико-етнографічної монографії «Українці». Вже з 27 січня по 25 лютого 1955 р. співробітники відділу етнографії Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (нині Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України) провели першу спеціальну наукову експедицію у с. Борки (нині с. Бірки) Любешівського району (Західне Полісся) та с. Низкиничі Іваничівського району (Західна Волинь) Волинської області. До складу експедиції ввійшли співробітники Центрального державного історичного музею УРСР І. Бондар та Волинського краєзнавчого музею Р. Наумович, які займалися добором музейних експонатів. Учасники експедиції зібрали комплекти одягу, сохи, сошне ярмо, дерев'яну борону, плужок, які відчутно збагатили фонди зазначених музеїв [326, с. 171].

Промисли українського Полісся вивчала Л. Суха (від 1944 до 1971 рр. працювала науковим співробітником Державного музею етнографії та художніх промислів АН УРСР). Їй належать праці: «Художні металеві вироби українців Східних Карпат» (К., 1956); «Народна писанка»; «Нариси з історії українського

народного декоративно-ужиткового мистецтва» (Львів, 1969); «Писанка. Хатні прикраси» (К., 1976); «Художня обробка металу» (К., 1987) та ін. Вона також готувала довідник про народні музичні інструменти у фондах Українського державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР. Це перший науковий аналіз, у якому подано важливий матеріал про народну музичну творчість та її відображення в українському фольклорі; представлено більш чітке визначення народної музики та стверджено, що українська народна музика розвивалася вже в часи Київської Русі і що вже в IX–XIII ст. постала багата народна творчість, яка започаткувала українську народну музику [303, с. 515]. Л. Суха ввела в обіг значний обсяг архівного та польового матеріалів і звернула увагу на досягнення гуцулів у ковальстві, показала їх місце в світовій культурній спадщині.

На початку 1980-х рр. у складі комплексних поліських експедицій львівських етнографів традиційне землеробство досліджувала Є. Кузишин (Тесленко). Згодом вона разом з М. Мандибурою та Л. Молчановою підготували розділ до колективної монографії «Полесьє. Матеріальна культура» (1988). І. Гілевич слушно зауважив, що це був перший в українській етнографічній науці другої половини ХХ ст. комплексний аналіз основних господарських занять поліщуків. Зокрема, там схарактеризовано системи землеробства, землеробські культури, знаряддя обробітку ґрунту, тяглову силу. Окрему увагу автори приділили садівництву та городництву. Скотарство студіював тоді Р. Федина, котрий з Л. Молчановою підготували про нього відповідний розділ. Це було перше за повоєнні роки узагальнення поліського скотарства. Етнографи реконструювали структуру, систему організації випасу домашніх тварин, оплату праці пастухів тощо [326, с. 171–172].

Результативними були узагальнення Ю. Гошка про історію заселення і міграції населення Карпат, зокрема їх бойківської частини [360]; [361].

Етнографічні відомості про населення бойківської Верховини знаходимо і в працях закарпатських дослідників Ф. Потушняка і М. Тиводара.

Аналізуючи бойківський народний одяг, українські вчені в радянський період розглядали його художні прикмети і особливості. На цьому питанні зупинилася І. Гургула в праці «Народне мистецтво західних областей України» (К., 1966), відзначивши: одяг населення північно-східної частини Бойківщини набув вже перехідних рис до наддністрянського і покутського, зберігаючи водночас свої етнографічні прикмети. Одяг бойківського типу був також поширений у гірських місцевостях Закарпаття.

Пам'ятки української народної архітектури та побуту проаналізували П. Юрченко у працях «Дерев'яна архітектура України» (К., 1970), «Пропорції в дерев'яній архітектурі бойків» (Ужгород, 1972) та А. Данилюк у публікації «Бойківська хата 1812 р.» (1966). У 1986–1988 рр. наукові експедиції Музею народної архітектури та побуту у Львові під керівництвом А. Данилюка виявили на Гуцульщині багато оригінальних зразків народного будівництва і побуту минулого [388, с. 103]. Учений брав участь у польових експедиціях, які відбувалися у північних районах Волинської та Рівненської областей, досліджував господарські будівлі на Поліссі.

Протягом майже десятиліття історико-етнографічним районуванням України науковці спеціально не займалися, що засвідчує зміст гасел на досліджувану тематику у науково-довідкових (енциклопедичних) виданнях, опублікованих уже у 70–80-х рр. ХХ століття. Скажімо, за Радянською енциклопедією історії України, Покуття – це історико-географічна область України, яка займає східну частину Івано-Франківської області [331, с. 61]. У другому виданні Української радянської енциклопедії Покуття зазначене як «історико-географічна область», яка займає рівнинну частину Івано-Франківщини «між Дністром, Черемошем і Карпатами». Опілля описане у другому виданні УРЕ дwoяко: 1) як давньоруська назва безлісих або

малолісистих рівнинних територій з родючими ґрунтами в межах лісових зон, які використовувалися під орні землі (наприклад, Львівське Опілля); 2) як назва західної частини Подільської височини в межах Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської областей (Подільське горбогір'я). Щодо Бойківщини, Гуцульщини і Лемківщини як складових частин Галичини, то в енциклопедичних виданнях відомості про них є неповними. Стосовно Лемківщини, то в УРЕ інформації про неї немає зовсім [331, с. 61–62, 67–68].

Етнографічні групи українців Карпат вивчав Р. Кирчів. Результати кількарічної роботи вченого зумовили появу монографічної праці «Етнографічне дослідження Бойківщини» (К., 1978), у якій, власне, вперше в новітній українській етнологічній науці визначено конкретні місця проживання бойків наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. 1989 р. опубліковано монографію ученого «Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці», що стала комплексною працею про народознавчу спадщину М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького [400, с. 30].

Етнографічний район Покуття вивчав М. Паньків [747]; [750]; [751]; [752]. Наукова розвідка науковця «Покуття. Етнографічний нарис», надрукована в 1987 р. у львівському журналі «Жовтень», постулювала правомірність відновлення в науковому вжитку цієї затіненої в радянський час назви і означення нею певної місцевості з прикметною етнографічною специфікою [513, с. 82]. 1989 р. в Інституті фольклору та етнографії Білоруської АН (м. Мінськ) М. Паньків захистив кандидатську дисертацію «Сім'я і сімейний побут на Покутті (друга половина ХІХ – 70-ті роки ХХ ст.)», у якій обґрунтував етнографічні межі Покуття, включивши до нього за сучасним адміністративним поділом території Снятинського, Городенківського, Тлумацького, північну частину Тисменицького, більшість Коломийського (без південної частини) районів [430, с. 113–114].

У більшості праць про окремі етнографічні райони, як справедливо відзначив С. Макарчук, порушувалося питання про їх межі й територію. І все ж, незважаючи на увагу до вивчення етнокультури районів, і досі в етнологів немає єдності в питаннях про межі між Волинню і Поділлям, Поділлям і Середнім Подніпров'ям, Волинню і Опіллям, а особливо між підрайонами півдня України [646, с. 529].

Основні види шкіряних промислів України виокремила Г. Горинь (з 1972 р. працювала у Музеї етнографії та художнього промислу АН УРСР). Етнографіці цікавили відомості про осередки шкіряних промислів, інформація про майстрів, їхні вироби, термінологічна лексика та виробничі взаємини. Результатом її плідної роботи стала дисертація «Шкіряні промисли України (друга половина ХІХ – поч. ХХ ст.)», яку успішно захищено в Мінську 1984 р. [709, с. 411].

Етнічні процеси на західноукраїнських землях у ХІХ–ХХ ст. досліджував С. Макарчук [647]; [648]; [649]; [650]; [651]. Працюючи в Музеї етнографії та художнього промислу АН УРСР, науковець успішно захистив у 1964 р. кандидатську дисертацію «Соціалістичні перетворення в побуті робітників Прикарпаття». Темою майбутньої докторської дисертації обрав соціальний і національний склад населення західноукраїнських земель та його динаміку з кінця ХІХ ст. до 1939 р., зміну етнонаціональних структур під впливом різних економічних і політичних чинників. Зібрані в бібліотеках та архівах матеріали конкретизувалися не лише в численних статтях, рецензіях, повідомленнях на наукових конференціях, а й у ґрунтовній російськомовній монографії «Етносоціальний розвиток і національні відносини на західноукраїнських землях в період імперіалізму». У ній на підставі документів, статистичних матеріалів показано соціальне і національне пригнічення українського населення за часів австрійського і польського панування, чимало уваги приділено політичній боротьбі навколо національного питання [720, с. 181].

Етнографічні дослідження Д. Фіголя 50–60-х рр. ХХ ст. присвячені вивченню громадського та сімейного побуту робітників Західної України дорадянського періоду. У 1949 р. він взяв участь в експедиції на Поліссі. На основі польових матеріалів в 1950 р. надрукував статтю «Культура и быт колхозников Львовской области», у якій, незважаючи на задекларовану тематику і добу дослідження, надав перевагу висвітленню традиційної матеріальної культури Полісся [302, с. 354]. Зміна тематики наукових студій того періоду для науковців регламентувалася низкою чинників. Одним із важливих була І-ша Республіканська нарада з питань етнографії у Львові 23–27 лютого 1954 року. Згідно з нею у 50-х рр. ХХ ст. етнографи СРСР, в тому числі й УРСР, мали вивчати проблеми соціалістичних перетворень культури та побуту народів СРСР. У 1957 р. Д. Фіголь надрукував статтю «Етнографічне дослідження в Рокитнянському районі на Поліссі в 1954 році», у якій наголосив на сімейному побуті українського села на Поліссі; описав чинники, що вплинули на формування нового сімейного побуту, та зміни в характері основних занять поліщуків; детально висвітлив весільну обрядовість поліщуків [302, с. 354]. 1957 р. учений у співавторстві із М. Козакевичем та В. Рожанківським опублікував наукову статтю музеєзнавчого характеру «Поповнення фондів Українського державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР», у якій висвітлив оновлення музейної збірки у 1954 р. на основі експонатів Полісся; відзначив доповнення музейних фондів новими знаряддями праці, речами з поліської селянської хати та народним одягом, поряд із експонатами народного мистецтва та художнього промислу.

Значну збиральницьку та охоронну діяльність етнологічних матеріалів проводив етнографічний музей Чернівецького державного університету, який засновано ще 1899 р. з ініціативи професора Р. Кайндля. У 1980 р. за участі Г. Кожолянка етнографічний музей відновлено у Чернівецькому державному університеті (кафедрі історії стародавнього світу і середніх віків) [538, с. 20].

Завдяки працям буковинського етнографа українська етнографія збагатилася оригінальними дослідженнями еволюції основних елементів матеріальної культури. Г. Кожолянко комплексно вивчив основні елементи та об'єкти матеріальної та духовної культури краю. Під час своїх експедицій дослідник збирав матеріали про народне житло, які узагальнив у працях: «Народное жилище украинского населения Буковины конца XIX – начала XX вв.» (1982), «Декоративное оформление сельского жилища Северной Буковины I половины XX в.» (1984), «Типи традиційного сільського житла Північної Буковини XIX – першої половини XX століття» (1986). У 1989 р. вийшла праця «Матеріальна культура населення Північної Буковини в кінці XVIII – на початку XX століть», у якій вчений розглянув соціально-політичне становище краю, формування етнічного складу населення [1003, с. 166–167].

Для української етнографічної науки важливим є аналіз діяльності українського мистецтвознавця П. Жолтовського, який 1946 р. переїхав до Львова, де і прожив решту свого життя. Працював у місцевому Музеї художньої промисловості (згодом – Музей етнографії і художнього промислу), у Львівському відділенні Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського АН УРСР, де його наукові інтереси були неподільно пов'язані з музейництвом, колекційно-експедиційною роботою.

Велике значення для української етнографії мав Музей етнографії та художнього промислу АН УРСР, організований 1951 р. з об'єднаних двох місцевих музеїв – колишнього Етнографічного НТШ (1940 р. надано статус Державного етнографічного музею) і Львівського державного музею художньої промисловості. У Музеї етнографії та художнього промислу велися широкі дослідження різних ділянок традиційно-побутової культури українського народу, питань етнічної історії, міжетнічних культурно-побутових зв'язків, учені вивчали конкретні етнографічні регіони, сім'ї і сімейний побут. У 1953 р. Український державний музей етнографії та художнього промислу АН УРСР

долучився до комплексної теми «Продуктивні сили західних областей УРСР», з якої розробив підрозділ: «Стан художньої промисловості західних областей УРСР та перспективи її розвитку» [11, арк. 156]. 1960 р. у музеї працювало 25 наукових співробітників. Тогочасне офіційне керівництво суспільними науками вимагало від науковців гуманітарних галузей, зокрема етнографів, писати про те, як змінюються суспільні відносини, добробут і побут, культура і свідомість людей під керівництвом Комуністичної партії. І хоча категорично ніхто не забороняв вивчати релікти старого побуту, і серед них знаряддя сільськогосподарської праці, але їхнє дослідження не раз відносили до неактуальних тем [644, с. 301]. Завідувачем відділу етнографії у 1961 р. призначено М. Ковальського, кандидатська дисертація якого була присвячена зв'язкам між українськими та російськими землями у добу до так званого возз'єднання 1654 року. С. Макарчук згадував: у відділі етнографії йому потрібно було обрати для дослідження етнографічну наукову тему і, зауважмо, він вдало й швидко з нею визначився, попросивши доручити йому досліджувати класично етнографічне питання тяглових знарядь обробітку ґрунту в селянських господарствах Волині на початку ХХ ст., тобто у переддень реформування системи господарювання на засадах ліквідації черезсмужжя і переходу до хуторів. Уже на початку 1960-х рр. М. Ковальський опублікував з цієї теми велику статтю, яка стала помітним явищем в українській етнографічній науці [644, с. 301].

Етнографи готували також нариси до історії міст і сіл Львівської області. Зокрема, до виконання цього завдання залучено сотні науковців Інституту суспільних наук Академії наук, суспільних кафедр вишів області, Історичного музею, вчителів, управлінців. У відділі етнографії до цієї теми залучили Ю. Гошка (нарис про м. Яворів), С. Макарчука (сmt. Немирів), В. Маланчук (сmt. Івано-Франкове), І. Павлюка (м. Рава-Руська), С. Ступницького (м. Сокаль), О. Бодревича-Буця (сmt. Віжомля), К. Матейко (с. Потеличі) та ін. Українське

видання «Львівська область» вийшло у 1968 р., російське – у 1978 році. Окремі нариси історії сіл не увійшли до видання, а були коротко узагальнені в оглядах за районами [644, с. 303].

Звичайно, в умовах радянського режиму майже усім науковцям як у своїх працях, так і у виступах на офіційних заходах доводилося відзначати певні позитивні умови життя «радянських людей». Але водночас багато з них намагалися, наскільки це було можливим, об'єктивно оцінювати дійсність. У такій атмосфері доводилося працювати як людям, світоглядні стереотипи яких сформувалися ще до приходу в Галичину радянської влади, так і вихованцям радянської школи. До перших належали К. Матейко, С. Сидорович, Д. Фіголь, Л. Суха, М. Козакевич, Ю. Гошко, О. Бодревич-Буць, У. Рудницька. У колективі, крім уже згадуваної М. Ломової, до старшої генерації працівників належав «східняк», вихованець радянської школи І. Павлюк, молодшими були М. Ковальський, В. Маланчук, З. Царик, Н. Здоровега, М. Мандибуря, З. Болтарович. З-поміж молодих працівників виділявся своїми зв'язками з творчою елітою Львова В. Васьків, серед найближчих друзів якого були поет Р. Лубківський (помер 2015 р.), актор Ю. Брилинський, скульптор О. Пилев. Деякий час у відділі працював художник П. Кравченко. Для більшості науковців старшої генерації були властивими деякі спільні риси поведінки, зокрема сумлінне ставлення до праці, готовність покійно сприймати критику з боку адміністрації музею, глибоке переконання, що будь-яка критика авторитарного режиму є пустою і безнадійною. Водночас, майже всі працівники, що походили зі старої галицької інтелігенції, були по-своєму оригінальні і замкнуті в собі, кожен з них мав за собою у минулому дію, що могла бути потрактована як ворожа до влади [644, с. 305].

Науковий напрям роботи цієї установи посилювався після її реорганізації у Львівське відділення Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (1982). Згадані установи готували наукові кадри етнографів, оскільки в

жодному вищому навчальному закладі України спеціальності з етнографії до відродження Української незалежної держави 1991 року фактично не було [514, с. 26].

Починаючи з 1989 р., часу заснування відділу етнографії та народних промислів Волинського краєзнавчого музею, його наукові працівники досліджували матеріали з найрізноманітніших тем народної культури краю, які були використані для написання лекцій, наукових розробок, тематичних екскурсій, підготовки виставок, вдосконалення експозиції. Лише за перший рік роботи музейники розробили і прорецензували в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. М. Рильського АН УРСР план експозиції відділу та написали 8 розділів його плану. Також створено картотеку матеріалів – народні промисли Волині, предметні, географічні та іменні картотеки осередків народних промислів та народних майстрів Волині. Паралельно з цією роботою упорядковувалася картотека «Документальні матеріали з етнографії Волині, що знаходяться у фондах ВКМ», а також складався словник ткацької термінології Волині і Полісся. Наукові працівники відділу взяли участь у науково-практичній конференції «Краєзнавство Волині: історія, здобутки, перспективи» [700, с. 192–193].

Загалом публікації першого десятиріччя повоєнного часу часто мали описовий, фактографічний характер, що давало змогу вченим уникати формулювання небезпечних з ідеологічного погляду висновків, позаяк влада засобом ідеологічного диктату жорстко детермінувала зміст видрукованих матеріалів і вимагала від дослідників або ж демонстрації лояльності й переходу на засади марксистської методології, або ж, щонайменше, – нейтральної позиції. У 60–70-х рр. тривала розробка традиційної тематики, досліджувався сімейний та громадський побут, народна матеріальна культура, традиційне народне мистецтво, історіографічні аспекти славістичної етнографії, набували актуальності дослідження етнічного складу населення України, різних

соціальних прошарків міського і сільського населення, міжнаціональні етнокультурні процеси. Послаблення ідеологічного тиску на гуманітаристику за часів перебудови легітимізувало багато принципових питань науки – про міжетнічні відносини, про сучасні етнокультурні процеси, про роль етнокультурної традиції в системі сучасного культуротворення та про співвідношення традицій та інновацій, що в свою чергу спричинило урізноманітнення дослідницького пошуку [883, с. 376].

Повоєнні роки відзначилися проведенням чималої кількості фахових експедицій, під час яких зібрано значний фактичний матеріал, сформовано та удосконалено методику етнографічних досліджень. Серед важливих питань, досліджуваних в окреслений період, – теорія та історія етнографічної науки. Упродовж 60–80-х рр. ХХ ст. підготовлено низку фундаментальних монографій: «Українці» (1964), «Бойківщина: історико-етнографічні дослідження» (1983), «Гуцульщина: історико-етнографічні дослідження» (1967), «Карпатский сборник» (1976), «Этнография восточных славян» (1987) та ін.

У квітні 1959 р. Вчена рада УДМЕХП обговорювала макет згаданої праці «Українці». Виступали чи не всі члени ради – 12 осіб, висловивши зауваження щодо висвітлення народних промислів, способів прикрашання гончарних виробів, способів вишивки тощо. Як відомо, з огляду на негативне ставлення партійних структур до народознавчої науки, відкритий наклад історико-етнографічної монографії під назвою «Українці» вийшов у світ лише в умовах державної незалежності України [644, с. 304].

Концептуальною засадою радянської політики щодо етнографічної науки було запровадження та прищеплення марксистсько-ленінської ідеології. Головними дієвими методами радянської ідеології були психологічний тиск на вчених, невизнання наукових звань, здобутих у західноєвропейських університетах, залучення в західноукраїнську науку дослідників із Радянської України та членів КПРС, а також місцевих учених до лав компартії. Упродовж

1948–1959 рр. під ідеологічним тиском відбувалася трансформація етнографічної тематики, яка мала сприяти зміцненню радянської ідеологічної системи. Паралельно досліджували окремі напрями матеріальної і духовної культури, яка не зовсім вкладалася в офіційні ідеологічні рамки. З метою поширення марксистсько-ленінської ідеології, формування радянського світогляду здійснювали дослідження побуту робітників та колгоспного селянства УРСР. У цей період предметні наукові дослідження, що не мали ідеологічного забарвлення, згортали або відправляли до архіву, не публікували.

Як відомо, головним завданням української етнографії є розробка теоретичних і методологічних засад науки. Однак досі не вивчено етноутворювальні чинники, взаємозв'язки біогенетичних, соціогенних та психогенних рівнів функціонування етнічних спільнот та їх типологію; проблеми взаємодії мови, мовлення і етнічних процесів як компоненту матриці ментальності народу [737, с. 17–18]. Слід активізувати інтегративне вивчення проблем формування особистості в процесі енкультурації з урахуванням екологічного та етнічного факторів. Г. Скрипник слушно відзначила, що нагальною є потреба істотного розширення дослідницьких рамок предмета етнології, органічно поєднуючи традиційні дослідницькі сфери із вирішенням проблем, що лежать у площині етносоціокультурних явищ. Зросла потреба у дослідженні теоретичних питань науки, її термінології та поняттєвого апарату, у розробленні проблематики типологізації етнічних спільнот та субетнічних груп [883, с. 399]. Досі серед етнографів немає однастайності у визначенні історико-етнографічного районування України. Хоча дане питання й цікавило багатьох дослідників, проте єдиної схеми досі не розроблено, а запропоновані варіанти потребують уточнень та доповнень. Недостатньо вивчені історико-етнографічні райони України, зокрема центрально-східний регіон та Українське Полісся, немає спеціальних досліджень, у яких би картографовано реалії духовної і матеріальної культури українців. Окрім цього, не узгоджено понятійно-

термінологічний апарат на позначення різноманітних явищ культури, що дало б змогу визначити історико-етнографічні межі районів України. Поява багатьох термінів та довільне використання їх в науковій літературі знижує рівень тематичних публікацій зокрема та рівень науки взагалі. У вивченні етнічної історії та культури українців залишається ще чимало невивчених тем, із-поміж них – регіональна етнографія, міжкультурні зв'язки. Подальші історико-етнографічні дослідження мають стати вагомим засобом створення цілісної концепції формування та розвитку національної культури, що тривалий час не брала до уваги особливості розвитку регіонів.

2.4. Краєзнавчі дослідження

На сучасному етапі розвитку історичної науки українське краєзнавство переживає піднесення, зростає його роль у розбудові національної освіти, науки і культури України. Дедалі більшої актуальності набувають комплексні регіональні дослідження, активно розгортається краєзнавчий рух. Повоєнні часи наклали свій відбиток на історико-краєзнавчі дослідження. Увесь комплекс гуманітарних питань: проблеми краєзнавства, охорони пам'яток культури та археології – в авторитарному суспільстві фактично вилучався із наукового обігу. Незважаючи на це, плідно працювали регіональні краєзнавчі та етнографічні музеї, переважно народної архітектури та побуту. У другій половині ХХ ст. відбувся процес диференціації наукового краєзнавства, особливої ваги почало набирати історичне краєзнавство. Досвід організаційних форм краєзнавства, набутий у 20-х рр., почав втрачатися. У 1960-х – 1980-х рр. для українського краєзнавства характерні організаційна аморфність, відсутність координаційних центрів, нечисленність діяльних осередків на місцях. Краєзнавство мусило розвиватися у тісних ідеологічних рамках. Популярними елементами краєзнавства стало пропагування подорожей маршрутами, пов'язаними з місцями, важливими для конструювання радянської історичної пам'яті (походу

Червоної армії в Галичину 1920 р., возз'єднання краю з УРСР та ін.). У центрі розгляду перебувала, зокрема, міфологізована постать В. Леніна та його соратників (С. Будьонного, В. Затонського та ін.). Як наслідок, з'явилися путівники, присвячені «ленінським» чи «більшовицьким» місцям Львова та Галичини, таким як Львівський філіал Центрального музею Леніна тощо, а також меморіальний музей пропагандованого у Західній Україні Я. Галана [341, с. 297].

Розпад СРСР стимулював дослідження проблем регіоналізму на пострадянському просторі. Відповідно до розширення кола історико-регіональних досліджень набула особливого значення проблема їх територіально-структурної кваліфікації, яку надзвичайно ускладнював брак універсальних методів ідентифікації соціопросторових утворень і розмитість понять «регіон», «район», «край» та ін. Особливо складно виявилось розмежувати предметні поля споріднених сфер наукового пізнання, скажімо, регіоналістики й історичної географії, чимало складних проблем існувало і у сфері діалектичного співвідношення історичної регіоналістики та краєзнавства [279, с. 30].

Особливої уваги заслуговує процес творення 26-томного літопису населених пунктів України, завдяки якому всі міста, містечка і чимало сіл України отримали свою біографію, відомими стали основні історичні періоди їх розвитку [475]; [473]; [478]; [472]; [474]; [476]; [477]. Старт багаторічній акції дала постанова ЦК КПУ «Про видання історії міст і сіл Української РСР» від 29 травня 1962 р. До складу Головної редакційної колегії під головуванням П. Тронька увійшли провідні вчені республіки – історики, економісти, мистецтвознавці, етнографи, правознавці. Понад 100 тис. авторів, наукових рецензентів, консультантів, бібліографів, редакторів, ілюстраторів, архівістів, пошуковців та просто ентузіастів-краєзнавців доклали чимало зусиль, щоб зібрати й систематизувати матеріали для кожного з томів. До роботи залучилися ряд міністерств і відомств, видавництво «УРЕ», Архівне управління республіки,

Інститут історії партії при ЦК КПУ та Інститут історії АН УРСР, інші інститути секції суспільних наук Академії наук УРСР, партійні функціонери областей і районів. Копітка багаторічна робота увінчалася виданням, що стало найповнішим літописом населених пунктів республіки з найдавніших часів. Уперше всі міста й чимало сіл України отримали більш-менш повну біографію [825, с. 24]. Видавничий процес багатотомної праці тривав до січня 1974 року. Загальний обсяг видання склав понад 2360 авторських аркушів, 10160 статей і довідок, 9000 ілюстрацій. Досвід підготовки і видання «Історії міст і сіл Української РСР» високо оцінено науковою громадськістю СРСР. Науково-методичне керівництво роботою всього багатотисячного колективу «Історії міст і сіл Української РСР» поклали на Інститут історії АН УРСР. Видання 26 томів серії книг забезпечувала Головна редколегія Української радянської енциклопедії. Для посилення роботи над видавничим проектом ЦК КПУ прийняв рішення ввести додатково до складу Головної редколегії «Історії міст і сіл Української РСР» М. Бажана (заст. голови), І. Білодіда (академіка, віце-президента АН УРСР), Ю. Кондуфора, С. Королівського (професора, завідувача кафедри історії СРСР Харківського держуніверситету), О. Кошика (кандидата історичних наук, завідувача кафедри історії СРСР Київського держуніверситету), І. Назаренка (доктора філософських наук, директора Інституту історії партії ЦК КПУ), О. Парасунька (доктора історичних наук, завідувача відділу Інституту історії АН УРСР), В. Терлецького (кандидата історичних наук, вченого секретаря Головної редакції Української УРЕ), Ф. Шевченка (доктора історичних наук, редактора «Українського історичного журналу», увільнивши зі складу редколегії І. Бутича, І. Головача, Ю. Захарука, Б. Ковалевського, А. Кочубея, В. Нижника, О. Юрченка [164, с. 29]. Слід відзначити, що сувора регламентація суспільно-політичної тематики і змісту призвела до схематичного зображення історичного процесу. Довідки про села регіону – центри сільських рад обмежувались однотипним поданням матеріалу. Як правило, не згадувалася доба ЗУНР,

упереджено трактувалася діяльність УПА. Чимало літописних сіл, які мали надзвичайно цікаву історію, тільки згадувалися, оскільки не були центрами сільських рад [403, с. 223]. Однак підготовка 26-томного енциклопедичного видання сприяла активізації краєзнавчого руху в західних областях України. Тільки у 1965 р. в УРСР видано понад 320 назв краєзнавчої та туристичної літератури загальним тиражем близько 20 млн примірників [164, с. 30].

Робота над створенням історії міст і сіл у Тернопільській області почалася відразу після постанови ЦК КП України від 29 травня 1962 року. Наукові співробітники відділу історії міст і сіл Інституту історії АН УРСР Д. Мишко, І. Чепіга у доповідній записці 6 жовтня 1969 р. про стан підготовки тому повідомили, що «нариси написані на підставі обмеженого фактичного матеріалу, на низькому науковому рівні» [70, арк. 68]. Згодом відповідальний секретар обласної редколегії В. Андреев у довідці про стан підготовки тому відзначив: «В томі має бути вміщено 49 нарисів і 424 довідки про центри сільських Рад. З 49 нарисів, з певними зауваженнями, 24 визнано задовільними. Решта нарисів вимагала ґрунтовного доопрацювання». Особливу увагу звернуто на врахування зауважень, що стосувалися радянського періоду; наново переглянуто документи про виникнення і роботу партійних, радянських і комсомольських організацій області, про визволення населених пунктів від фашистських загарбників у 1944 році. Більше уваги звернуто на розкриття культурного будівництва [70, арк. 91]. У березні 1971 р. для доопрацювання нарисів, економічних довідок і довідок про населені пункти створено групу в складі шести осіб, серед яких п'ять науковців (Р. Ростикус, Ф. Головач, А. Бількевич, М. Глинський, Б. Мудрий) [70, арк. 101]. Станом на 13 травня 1972 р. повністю підготовлено нариси про Тернопільську область, Зборів, Озерну, Великі Бірки, Борців, Золотий Потік, Бучач, Гримайлів, Великий Глибочок. До радянського періоду доопрацьовані нариси про Підгайці, Скала-Подільську, Озеряни, Яблунівку, Копичинці,

Заложці, Лановці, Підволочиськ, Тереховлю, Шумське [70, арк. 112]. Аналогічною була робота редколегій інших областей.

У 50-і рр. з'явилися перші краєзнавчі бібліографічні покажчики. Кращим покажчиком краєзнавчої літератури був щорічник «Соціалістична Львівщина», який підготувала Львівська наукова бібліотека АН УРСР. Перший його випуск містив бібліографічну інформацію за два роки (1951–1952). Покажчик містив такі розділи, зокрема, «Історія м. Львова і області», «Трудящі Львова і Львівщини в боротьбі за мир» [891, с. 41–42]. Серед найвизначніших істориків Львівського університету, у науковому доробку яких краєзнавство було одним із пріоритетних напрямків, треба назвати учнів М. Грушевського – М. Кордубу та І. Крип'якевича. Їхню діяльність у певному сенсі можна вважати сполучною ланкою між традиціями довоєнного краєзнавства і того, що залишилося у часи радянської влади. М. Кордуба розпочав свою наукову кар'єру ще наприкінці ХІХ століття. Майже третину праць ученого присвячено історико-краєзнавчій проблематиці. Підтвердження цього – розділ «Краєзнавство» у його «Бібліографії історії України» (зберігається в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) [351, с. 211]. Історично-краєзнавчий напрям досліджень посідав вагомим місце й у творчій спадщині І. Крип'якевича. Як і М. Кордуба, особливу увагу він зосереджував на дослідженні історії західноукраїнських земель, зокрема Галицько-Волинського князівства і Львова. Він опублікував низку краєзнавчих праць: «Львівська Русь в І половині ХVІ віку», «Матеріали до історії торгівлі Львова», «Львів. Його минувшина і теперішність», «Історичні проходи по Львові» [351, с. 211].

На початку 50-х–70-і рр. головну увагу науковці Волині (О. Михайлюк, П. Сміян, М. Кравець, П. Денисовець, доценти Р. Оксенюк, Д. Цимбалюк, С. Виноградов, Д. Огарін) зосереджували на подіях у краї періоду трьох революцій і громадянської війни в Росії [156, с. 4]. Водночас від середини 1950-х років з'явилися видання з історії краю окремих періодів, деяких населених

пунктів. Вийшли книги і статті про такі міста, як: Луцьк, Ковель, Володимир-Волинський, Камінь-Каширський, Любомль, Берестечко та ін. (автори Я. Іллященко, О. Михайлюк, Р. Оксенюк, П. Сміян). Питання історії Волині в роки Другої світової війни і повоєнної відбудови висвітлено в публікаціях К. Зубчук, В. Наконечного, М. Радулєвича, А. Філатенко, А. Якубюка та ін. [156, с. 6]. Щоправда, у вказаних публікаціях замовчувалася трагедія українсько-польського протистояння 1943 р., масштаби та героїка УПА.

Щодо розвитку історичного краєзнавства на Волині слід відзначити таке: серед представників місцевої інтелігенції захоплення давньою історією краю у 1950–1960-х рр. не набуло поширення, незважаючи навіть на перетворення 1959 р. Луцького державного учительського інституту на педінститут. Причиною цього, окрім політичного тиску державних органів, була деяка відсталість суспільного та економічного розвитку краю. Фаховий рівень потенційних краєзнавців, уродженців сходу України, залишався низьким [909, с. 5]. Проводилася остаточна радянська існуючих культурно-освітніх установ.

Проте з середини 80-х рр. на Волині поживалися краєзнавчі студії. До початку 90-х рр. видано кілька історико-туристичних путівників з історії та культури краю (автори Б. Колосок, Я. Ісаєвич, А. Мартинюк, О. Михайлюк, О. Ошуркевич, В. Ворон, А. Якубюк) [231, с. 5]. У районах області краєзнавчу роботу проводили Л. Пучковський, М. Корзонюк, В. Кмецинський, Д. Остапюк, Я. Димнич, Г. Гуртовий, П. Заклекта, О. Бренчук, О. Кондратович. Зокрема, В. Покальчук (1897–1983) вивчав життя і творчість Лесі Українки, фольклор і топоніміку, історію та культуру Волині й Полісся. Важливими підсумковими публікаціями краєзнавця стали «Надсарнський говір на Волині та його фонетичні особливості» (1956) і «Волинізми у творах Лесі Українки» (1957) [230, с. 119]. Г. Гуртовий (засновник у 1957–1960 рр. історичного музею у Торчині) – автор сотні досліджень та публікацій з історії міст і сіл Волині. Важливим предметом його пізніших студій стала новітня історія України – голодомор 1932–1933 рр.,

трагедія в Луцькій тюрмі в червні 1941 р., діяльність ОУН–УПА на Волині. Водночас Г. Гуртовий пропагував діяльність українського козацтва. Більше сорока п'яти років поспіль краєзнавець В. Пясецький шукав писемні свідчення про Луцьк як центр ремесла і міжнародної торгівлі в XII–XIV ст., показував вплив ярмарок і торгів на розбудову середньовічного міста. Тривала копітка робота з історичними джерелами дозволила В. Пясецькому укласти атлас змін всіх вулиць міста із визначенням часу їх виникнення, зведену таблицю ліквідованих і приєднаних вулиць (більше 150). Краєзнавець повернув із небуття імена видатних особистостей краю – А. Лазарчука, А. Річинського, П. Голубовича, Н. Хасевича, Яна Рутковського, М. Левицького [699, с. 211–212].

Волинський дослідник М. Корзонюк прагнув зберегти для нащадків не лише народну творчість, а й мову предків. Він уклав тритомний фольклорно-етнографічний збірник «Волинське Надбужжя» (I том – 1987; II – 1989; III – 1990 рр.), зберігши від забуття 5600 діалектних слів, які вміщено у «Словнику західноволинських говірок», укладеному ще наприкінці 60-х років [273, с. 455]. Матеріали Словника використано під час видання семитомного «Етимологічного словника» зусиллями Інституту мовознавства ім. О. Потебні (К., 1989), а також у книзі Г. Аркушина «Словник семантичних діалектизмів Західного Полісся» (Луцьк, 1991) [961, с. 83]. Багаторічну працю М. Корзонюка надруковано 1987 р. у книзі «Українська діалектна лексика» у вигляді «Матеріалів до словника західноволинських говірок». Зібравши мікротопоніми Іваничівського та Володимир-Волинського районів, М. Корзонюк 1982 р. укомплектував їх у «Каталог мікрооб'єктів Волинського Надбужжя», де зібрано понад 800 місцевих географічних назв [961, с. 84].

З відкриттям на базі учительського інституту в Рівному педагогічного інституту (1953) краєзнавча спільнота отримала новий позитивний поштовх: у газетах почали систематично з'являтися статті М. Кузьменка, П. Лещенка, Ю. Байди, Г. Равчука, П. Андрухова, Л. Кравцова, О. Молчанова, а пізніше

Г. Бузала [761, с. 31]. Особливий інтерес мали історико-краєзнавчі нариси, путівники, документальні книги Г. Сербіна «Ровенщина» (1970), Л. Кравцова «Свідки народної величі» (1972) і «Борис Жаданівський» (1973), Г. Гапончука «Зорям назустріч» (1978), «Так веліла совість» (1985), Г. Дем'янчука «Барви Полісся» (1975), «Над Горинь – рікою» (1977), «Високі береги Смотрича» (1978), «Семи криниць водиця» (1984) [761, с. 31]. У 1989 р. І. Пашук очолив Рівненське товариство краєзнавців. Засновником і першим головою Острозького науково-краєзнавчого товариства «Спадщина» імені князів Острозьких став П. Андрухов (від 1965 до 1968 рр. працював на посаді директора Острозького краєзнавчого музею), впровадивши у процес вивчення історії краєзнавчий принцип, розробивши програми з історичного краєзнавства для загальноосвітніх шкіл. У 1949–1978 рр. в Острозькому краєзнавчому музеї працював Г. Равчук, що розробляв маршрути козацьких походів, фіксував пам'ятки про визвольну війну українського народу 1648–1654 рр. Вийшли друком його книги «Путівник по історичних пам'ятках м. Острога» (1958, 1964), «Острозький краєзнавчий музей» (1960), «Острог і його околиці» (1960), краєзнавчий нарис «Острог» (1987, у співавторстві) [760, с. 110].

Краєзнавчу літературу Прикарпаття насамперед репрезентували праці В. Грабовецького, П. Арсенича, І. Гаврилів. 1967 р. П. Арсенич став одним із засновників Івано-Франківського Товариства охорони пам'яток історії та культури, яке хоча й перебувало під ідеологічним тиском, проте було однією з небагатьох організацій, де учені мали змогу робити корисні справи на українській історико-культурній ниві [370, с. 3]. П. Арсенич видав 26 книг, написав понад 1500 статей з історії та культури Прикарпатського краю в різних енциклопедіях, збірниках, журналах, газетах; був організатором музеїв та багатьох виставок. Оригінальні праці з етнографії Гуцульщини опубліковано в колективній монографії «Гуцульщина» (К., 1987), у «Карпатском сборнике» (М., 1976), у журналі «Народна творчість та етнографія» [370, с. 5–6]. 1987 р. у

видавництві «Карпати» (Ужгород) Б. Гаврилів (у співавторстві) опублікував першу свою книгу «Маршрутами слави Прикарпаття», пройшовши через цілий ряд цензурних принижень та інструкцій, які нав'язували свої ідеологічні догми. Краєзнавець зібрав цінні краєзнавчі колекції, які успішно використані в експозиціях 15 створених ним музеїв та краєзнавчих кабінетів, про деякі з них він підготував путівники та методичні рекомендації. Так, у 1991 р. Б. Гаврилів розробив тематику і структуру кабінету історії України на історичному факультеті Прикарпатського університету ім. В. Стефаника [370, с. 7].

Розвитку краєзнавчої науки на Прикарпатті сприяв бібліограф, педагог та краєзнавець В. Полек. Предметом критики аналізу і доповнень стали опубліковані ним бібліографічні покажчики творчості І. Франка, діяльність «Руської трійці», В. Стефаника, О. Терлецького, Є. Ярошинської, М. Черемшини, М. Підгірянки, Р. Федоріва та інших. Наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. ХХ ст. В. Полек активно долучився до підготовки Української радянської енциклопедії, енциклопедичного видання «Історія міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область» [213, с. 139].

Серед вагомих чинників наукового осмислення історичного розвитку суспільства – було українське музейництво, що, по суті, представляло матеріалізовану історію народу. Характерною рисою музейництва 1960–1980-х рр. стала організація і функціонування етнографічних комплексів, які збирали, експонували та популяризували унікальні зразки народної архітектури, побуту, витвори традиційних промислів. Важливу роль в організації та налагодженні роботи музеїв відіграв актив Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, який брав найактивнішу участь у проведенні регіональних пошукових експедицій (зокрема оглядав понівечені церкви), здійсненні інших дослідницьких програм.

У довоєнний період пам'яткам української народної культури, на жаль, не надавалося належної уваги. Звільнення України від фашистських загарбників

дало змогу знову повернутися до цього питання. 27 жовтня 1944 р. старший науковий співробітник Львівського етнографічного музею В. Паньків подав обґрунтовані пропозиції щодо створення Парку української культури у Львові на ім'я заступника Голови Раднаркому УРСР М. Бажана [586, с. 121]. На жаль, ні у фонді Ради Міністрів, ні в особистому фонді М. Бажана не знайдено документів, які б свідчили про реакцію уряду України на лист В. Паньківа. Тому в умовах воєнного часу на нього просто не звернули уваги. Врешті-решт, ідея створення музею знайшла підтримку першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста, який був не байдужим до національних традицій. 6 лютого 1969 р. уряд УРСР ухвалив постанову «Про створення Державного музею народної архітектури та побуту Української РСР» [586, с. 122]. Львівський музей народної архітектури та побуту відкрив свою експозицію у 1972 р., представивши на площі 60 га 74 пам'ятки народної архітектури відповідно до таких зон: Бойківщина, Лемківщина, Гуцульщина, Буковина з Покуттям, Поділля, Волинь, Полісся.

На Закарпатті в другій половині 1960-х рр. увійшло в практику створення етнографічних експозицій в окремих давніх (насамперед церковних) спорудах. Такі хати-музеї створено, зокрема, в селах Антонівка Ужгородського району, Зубівка Мукачівського району, Осій Іршавського району, Тернове, Нерестиця Тячівського району, Горничеве Хустського району та ін. [586, с. 124].

Волинський краєзнавчий музей відіграв значну роль у збереженні та інтерпретації культурної спадщини регіону, реставрації музейних експонатів. Після визволення Луцька від німецько-фашистських загарбників виконком Волинської обласної Ради депутатів трудящих прийняв рішення про відкриття з 17 червня 1944 р. Волинського державного історико-краєзнавчого музею та передання для його потреб приміщень замку Любарта; затвердив директором музею В. Засядчука, зобов'язав відділ народної освіти укомплектувати музей науковими працівниками. З 1953 р. музей був підпорядкований Міністерству культури УРСР і отримав нинішню назву – Волинський краєзнавчий музей [532,

с. 253]. З 1970 р. по грудень 1983 р. директором Волинського краєзнавчого музею був О. Зарицький, за участю якого створено нові відділи музею, зокрема, картинну галерею (нині Художній музей), музей атеїзму, на базі колекції якого у 1993 р. відкрито Музей волинської ікони, Лопатенський і Лобненський музеї партизанської слави, Кортеліський історичний та Маневицький краєзнавчий музеї, десятки громадських музеїв [532, с. 254]. 1960–1980-і рр. – це період активної збиральницької роботи музею. У 1965–1968 рр. у результаті спільних експедицій по Волині (виїзди з участю Б. Возницького, П. Жолтовського, О. Ошуркевича, Й. Струцюка та ін.) до Волинського краєзнавчого музею передали пам'ятки іконопису і декоративно-прикладного мистецтва. 1970 р. організовано експедиції музею у Ратнівський, а 1974 р. – у Ківерцівський і Маневицький райони, за результатами яких фонди музею укомплектовано новими історико-етнографічними матеріалами [535, с. 121]. Експедиції Волинського краєзнавчого музею у 1980-х рр. дозволили врятувати від винищення чи вивозу за межі Волині тисячі цінних історичних та мистецьких (насамперед церковних) пам'яток. Експедиціям передувала постанова Міністерства культури УРСР, Держбуду УРСР та Президії правління Українського товариства охорони пам'яток історії та культури «Про виявлення, облік і збереження історичних та мистецьких пам'яток в діючих та недіючих культових спорудах, збірках приватних осіб» від 11 серпня 1976 року. В експедиціях взяли участь працівники двох відділів музею – історії релігії і атеїзму та художнього [533, с. 11]. Під час експедиції 1981–1982 рр. зібрано і прийнято на збереження у фонди музею 1109 експонатів (в основному предмети живопису і скульптури, які характеризували сакральне мистецтво України XVII–XVIII ст.). Зібрані пам'ятки заклали основу музейної збірки ікон волинської школи іконопису і декоративної скульптури XVI–XVIII ст., значно поповнили фонд стародруків і рукописів [533, с. 12].

27 березня 1990 р., на хвилі певної демократизації суспільства за ініціативою громадськості у Києві, представників Львова, проведено з'їзд краєзнавців України, який одностайно ухвалив рішення про відродження загальноукраїнської організації дослідників і літописців рідного краю, ліквідованої в 30-х роках. Оновлена інституція, яка отримала назву Всеукраїнська спілка краєзнавців, по праву стала спадкоємицею методичних і організаційних засад Українського комітету краєзнавства, активно продовжувала його традиції під керівництвом П. Тронька [825, с. 30].

У культурній спадщині України важливе місце належить пам'яткам історії та культури як матеріальних об'єктів. Своїм становленням пам'яткознавство завдячувало істотному зростанню суспільної зацікавленості в охороні та збереженні історико-культурної спадщини. Якраз розвиток пам'яткоохоронної роботи й став рушійною силою інтенсифікації пам'яткознавчих досліджень, а відтак – і формування основних засад нової наукової дисципліни, що ставила своїм завданням виявлення, дослідження, збереження і використання пам'яток історії та культури. Цікаві починання другої половини 1960-х рр. не завжди мали продовження в застійні 70-і рр. ХХ століття. Питання збереження і раціонального використання пам'яток вирішувалося незадовільно. Ідеологічний прес партійно-державного керівництва в цей період типово впроваджувався брежнєвсько-сусловською теорією і практикою «злиття націй», що видавалося за нову історичну спільність – «радянський народ», деформувало історичну пам'ять і національну свідомість, створювало сприятливий ґрунт для нищення пам'яток культури окремих етносів. У галузі охорони пам'яток не обійшлося без організаційних рішень і переслідувань за переконання. Зокрема, 3 жовтня 1972 р. Політбюро ЦК КПУ розглядало питання про роботу Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, де упередженій критиці піддано діяльність організацій Товариства щодо надання державним органам допомоги для збереження і реставрації пам'яток, у фінансово-господарській і

пропагандистській роботі. Засуджувалися факти захоплення церковною старовиною, її ідеалізація, некритичне ставлення до архаїчних форм у побуті та звичаях. Натомість діяльність УТОПК в ці роки загалом націлювалася на широке розгортання лекційної пропаганди пам'яток революційної, бойової і трудової слави, демонстрацію інтернаціонального, класового характеру соціалістичної культури [92, с. 40–41].

Отже, протягом другої половини ХХ ст., незважаючи на значне піднесення та прорив краєзнавчої роботи, на перепоні розвитку українських краєзнавчих досліджень став формалізм та класово-партійний підхід, директивні методи керівництва усіма сферами суспільного життя. Брак спеціальних кафедр і наукових кадрів відповідного профілю гальмував розгортання повноцінних історико-краєзнавчих досліджень. За цих умов краєзнавча робота нерідко була зосереджена у міських бібліотеках, на кафедрах марксизму-ленінізму, при яких діяли гуртки історії КПРС, наукового комунізму, марксистсько-ленінської філософії, політекономії, що й визначило її спрямування. Головним об'єктом досліджень стала історія місцевих компартійних і комсомольських організацій, партизанських загонів, героїв соціалістичної праці. Утім, проведення наукових конференцій, експедиційна робота таки сприяли координуванню краєзнавчих досліджень. Адже на їх підставі розроблялися рекомендації та плани подальшої роботи наукових підрозділів, узагальнювалися методики аналізу. Зріс інтерес до історії міст і сіл, до охорони пам'яток історії та культури, створюється мережа громадських історико-краєзнавчих музеїв. Численна когорта талановитих українських науковців, працівників культури й освіти, краєзнавців-аматорів залучено до написання фундаментальної «Історії міст і сіл Української РСР» у 26 томах. Близько 800 осіб узяло, зокрема, участь у створенні тому «Львівська область». По суті, Україна єдина з-поміж усіх республік радянського простору цією працею заявила про себе, про свою історико-територіальну осібність. Злам

комуністичної системи відкрив шлях для повноцінного розвитку краєзнавчих досліджень в Україні.

РОЗДІЛ 3

ФІЛОСОФІЯ І РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

3.1. Становище української філософської науки в західних областях УРСР

У системі гуманітарних наук особливе місце займає філософська наука, яка увінчує розвиток духовної культури суспільства. Філософія є сферою діяльності, яка може впливати на розв'язання важливих проблем формування громадянського суспільства, культурно-національного відродження та державотворення, – особливо актуальних для сучасної України. Складовим компонентом філософії як науки є її історико-філософська свідомість. Тож дослідження історії філософії є необхідним елементом об'єктивного пізнання і законів формування філософських ідей на всіх етапах їхнього розвитку.

Історія філософії як специфічна галузь дослідження конституюється не тільки як філософська наука, що покликана відтворити внутрішню логіку саморозгортання філософських ідей. Вона також наука історична, кінцева мета якої – відтворити не рух безособової філософської ідеї на шляху історичного наступу, а життєдіяльність людей, які діяли на філософській ниві [357, с. 8]. У період незалежності Української держави відбулися зміни у структурі досліджень історії української філософії другої половини ХХ століття. Розпочалося вивчення тем, які в радянські часи не мали перспектив. Актуальним стало руйнування марксистських методологічних підходів та пошук відповідних альтернатив. Як слушно зазначив В. Горський, позитивні результати, одержані в таких дослідженнях, могли б бути більш значними, якби не гальмівний вплив офіційно-декретованої філософської доктрини. Однак безсумнівно, що сам по собі здобуток філософів України радянської доби об'єктивно підірвав підмурівок, на якому трималася «будівля» ідеологізованої філософії [358, с. 270]. Упродовж 1990-х років відбувається конверсія попередніх досягнень галузі радянського періоду зі збереженням основного поля дослідження і спробами

змінити загальні підходи до вже наявного дослідницького поля. Упродовж всього часу розвитку дисципліни можна спостерігати тяглість, засновану на акумулюванні здобутків, спадковості поколінь та тенденції до відкриття нових предметів на основі вже дослідженого. Це не дає підстав говорити про зміну парадигм упродовж розвитку академічної дисципліни, однак в окремі періоди її функціонування маємо різні наукові програми, які є результатом дії різних для кожного періоду зовнішніх та внутрішніх чинників [484, с. 115].

Як і всі гуманітарні дисципліни, філософію органи влади фактично перетворили на подобу богослов'я, що ґрунтувалася на сакралізованих текстах «класиків марксизму» і творила бюрократичну мовну культуру. Це й не дивно, оскільки тоталітарний/авторитарний режим перетворював ідеологію комунізму на політичну релігію зі своєю догматикою та власною інквізицією [795, с. 7]. «Наймоднішими» в роки сталінізму були теми з історії філософської та суспільно-політичної думки Росії та України, де фальсифікували реальну етнокультурну історію на догоду схемі неповторної матеріалістичної традиції в російській філософії, «революційно-демократичного етапу» та передової, «майже марксистської» філософії російських революціонерів. Однак навіть за таких умов жорсткого панування політичної релігії марксизму-ленінізму з її догматикою в суспільстві починала формуватися певна філософська культура, що й була використана в післясталінські часи для дедалі інтенсивнішого розвитку самостійної філософської думки [796, с. 88]. Наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. ХХ ст. поштовх розвитку гуманістичної проблематики дали публікації спочатку «Економічно-філософських рукописів 1844 р.», уперше віднайдені у Москві, а потім «Економічних рукописів 1857–1858 рр.» К. Маркса, опублікованих також у Москві 1939 року. Знайомство з раннім К. Марксом, а через нього – із неомарксизмом викликало прагнення віднайти «справжній» марксизм, спільні тенденції для всієї «ревізійністської» літератури у країнах соціалістичного табору. Ці тенденції, фундаменталістські за суттю,

швидко переростали в абстрактну філософію цінностей, яка вже не укладалась у прокрустове ложе марксизму-ленінізму. Публікації в галузі, що називалася «критика сучасної буржуазної філософії», сприяли побіжному ознайомленню читача зі станом зарубіжної філософської думки та розширенню горизонтів філософії особистості [796, с. 90–91]. Якщо в деяких центрах інтелектуального життя СРСР (Москва, Ленінград) офіційна філософія була одним із кількох рівнів філософського процесу, то в Радянській Україні 30–50-х рр. вона була єдино можливою формою існування філософської думки. Період ідеологічної розгубленості, що тривав менш ніж десятиліття після XX з'їзду КПРС, створив певні умови для виникнення публічного простору філософії, а комунікація між різними щаблями радянської філософії значно полегшилася [688, с. 219]. Загалом же політична філософія, соціальна філософія та філософія історії продовжували перебувати під повним ідеологічним контролем. У 1970–1980 рр. в Україні очевидною була багатшаровість філософського процесу з розвиненими секторами як офіційної, так і дисидентської філософії. Щоправда, цей процес мало стосувався філософії як такої, а радше застосовував філософські підходи для популяризації власних змістів. Натомість більшої ваги набули історико-філософські студії. Попри всю контрольованість та заідеологізованість, поступ філософських студій у вигляді «історії філософії» та «критики буржуазних учень» давав змогу знавцям латинської, німецької та інших мов отримати доступ до немарксистської філософської думки [688, с. 222].

Філософія радянської доби була ув'язнена, відгороджена не уявними, а цілком реальними мурами від навколишнього світу та від світової філософії, зокрема й від власної історії. Існували тільки невеликі «віконця» на кордонах, через які радянська філософія живилася із джерел світової філософської думки. Класична філософія як породження комуністичної системи, як явище, саме існування якого могло «мати місце лише завдяки штучним умовам, створеним цією системою», фактично разом із нею припинила своє повноцінне існування.

Як історичний феномен, радянська філософія, проте, не збагатила світову філософську думку філософськими відкриттями. Жорстке підпорядкування радянської філософії певним політичним та ідеологічним цілям не мало нічого спільного з тим вільним пошуком істини, який зазвичай називають філософією [385, с. 17–19]. Брак діалогу зі світовою філософською думкою, фактична відірваність від магістральних тем західної філософії завадили становленню оригінальних філософських концепцій у так званій радянській філософії [215, с. 22]. Необхідність зважати на постанови класиків марксизму зумовлювала суперечливість тогочасної філософської думки. Ідеологічні догми не давали змоги розвивати думку, наприклад, про комунікативний або емансипативний параметри людської дії, головну увагу було зосереджено на її предметних характеристиках. Можливо, ті внутрішні табу та обмеження, яких зазнала радянська філософія, зумовили її несприятливість після радянської генерації [629, с. 26–28]. Зокрема, у наказі № 96/у Управління по справах вищої школи Української РСР від 19 березня 1947 р. повідомлено: «В лекціях по діалектичному і історичному матеріалізмі допускаються помилки, засуджені свого часу постановою ЦК ВКП(б) «Про недоліки і помилки у висвітленні німецької філософії кінця XVIII і початку XIX ст.». Викладачі у своїх лекціях часто не показують, що німецька філософія кінця XVIII і початку XIX ст. була реакцією на французьку буржуазну революцію і французький матеріалізм XVIII ст. Висвітлюючи філософію Гегеля переважно з позитивної сторони, не викривають реакційної сутності філософської системи і соціально-політичних поглядів Гегеля, не роз'яснюють принципової відмінності і протилежності матеріалістичної діалектики Маркса, ідеалістичної діалектики Гегеля» [27, арк. 1–2].

Незважаючи на складні суспільно-політичні обставини у Києві, Львові та інших обласних центрах регіону знаходилися науковці, які не сприймали догм авторитарної доби. Відділ історії філософської та суспільно-політичної думки

України створено одночасно із заснуванням Інституту філософії у 1946 р. З 1984 р., після об'єднання відділів історії філософії на Україні та історії філософії і критики сучасної буржуазної філософії, в Інституті створено єдиний відділ історії філософії, у якому діяли сектори домарксистської філософії на Україні (завідувач – В. Нічик) та історії марксистсько-ленінської філософії в Українській РСР (завідувач – П. Манзенко). У 1986 р. ці сектори об'єднують у сектор історії філософії на Україні (керівник В. Нічик), який у 1989 р. перетворено на відділ історії філософії на Україні.

Істотне пожвавлення філософського життя за часів так званої хрущовської відлиги в Україні відбулося завдяки активній діяльності талановитого філософа, здібного організатора науки П. Копніна (1922–1971). У кількох публікаціях П. Копнін та його молоді київські співробітники завдали удару традиційній марксистській концепції «діалектичної логіки», що прикривала агресивні претензії марксизму на роль вищого судді над наукою та над мисленням взагалі, судді, не залежного навіть від вимог здорового глузду. Відстоявши щось на зразок середньовічного поділу сфер між знанням і вірою, деякі українські філософи розпочали вивчення структури наукового знання, використовуючи результати, нагромаджені на той час західною логікою та методологією науки, і свої доробки, переважно в галузі філософії фізики й математики [796, с. 89]. Грунтуючись на поняттях сучасної формальної логіки, на досягненнях у галузі психології наукової творчості, на широкому культурознавчому матеріалі, учені намагалися дослідити такі складові наукового пізнання, як наукова проблема, науковий факт, наукова абстракція, наукова ідея, система теоретичного знання, світогляд. Зміна акцентів у спрямованості філософського пошуку з того, що не залежить від людини, на те, що вона освоює під час світоглядного осмислення світу, у подальшому зумовила плідну розробку світоглядно-гуманістичної проблематики, питань філософії культури, які почали активно розробляти київські та львівські вчені упродовж 1970–1980 рр. Зрештою, помітні зрушення

відбулися й у розробленні питань історії філософії України [358, с. 270]. Після переїзду П. Копніна до Москви ЦК Компартії України розпочав кампанію з переслідування нових починань у філософії. Засудженню «методологічних помилок» у публікаціях Інституту філософії АН УРСР присвячені постанови ЦК КПУ 1969 та 1971 рр. Після арештів, викликаних переслідуваннями дисидентів із «націоналістичного підпілля» (особливо в 1972–1974 рр.), які зачепили також Інститут філософії АН України, посилювався ідеологічний тиск на авторів публікацій у галузі історії й теорії національної культури. Як відомо, оригінальні дослідження ховалися за товстими та беззмістовними томами парадних досліджень, які нерідко створювали видимість ідеологічної слухняності, симулюючи «тріумф марксистсько-ленінської ідеології» [796, с. 91].

Після смерті Й. Сталіна, у період відлиги, а потім «застою» (60–80-і рр. ХХ ст.) у філософському житті СРСР і, відповідно, Радянської України можна відзначити деяку стабільність. У цей час з'явилися роботи, в яких критикували «буржуазно-націоналістичних фальсифікаторів» та пропонували продукцію, що мала стати альтернативою для етнокультурної продукції діаспори [573]. В Інституті філософії АН УРСР в першій половині 1980-х рр. у процесі дослідження проблем історії філософії отримано більш повне і аргументоване висвітлення історико-філософського процесу на Україні з давніх часів до наших днів (П. Манзенко, 1984). За участю львівських філософів підготовлено до друку «Історію філософії на Україні» в трьох томах, монографію «Уніатство і український буржуазний націоналізм» [21, с. 114–115].

Легітимація української філософської думки як академічної дисципліни в межах радянського марксизму, з одного боку, відповідала потребам інтерпретації чужорідної проблематики з позиції усталеного в ньому історико-філософського канону, тому що давала змогу долати згадану відмінність українських домодерних і ранньомодерних текстів, а з іншого – встановлювала деякі рамки для портрету дослідження, накладаючи цей історико-філософський канон на нові

тексти [481, с. 19]. Існувала також суто радянсько-марксистська легітимація дисципліни під назвою «історія філософії на Україні», перед якою ставили мету – продемонструвати закономірність торжества марксизму й матеріалізму в Україні [481, с. 26]. Незважаючи на те, що процес десталінізації, розпочатий за часів хрущовської відлиги, почасти послабив «ідеологічний терор», філософська освіта в УРСР, так само, як і в інших радянських республіках, продовжувала залишатися в лещатах комуністичної ідеології й, відповідно, компартійного контролю. На відміну від академічних інституцій, вищі навчальні заклади мали своєю місією передусім виховання «будівничих комунізму», а викладання філософських дисциплін завжди розглядалося як один із головних «ідейно-виховних» інструментів, справність і надійність якого мала завжди залишатися поза сумнівом [917, с. 61]. Поступовий демонтаж радянської системи та її осердя – марксистсько-ленінської ідеології – знецінив традиційний «багаж знань», який десятиліттями пропонували філософські факультети СРСР. Йдеться, звісно, не тільки про науковий комунізм, історію КПРС чи інші дисципліни, вивченню яких надавали глибоко сакрального смислу (за відсутності в них смислу як такого). Засвоєння власне філософських дисциплін (історії філософії, етики, естетики та ін.) відбувалося у системі координат єдино правильного вчення, у міфічному просторі й відірваного від реального життя «схоластичного теоретизування», в ізолюваності не тільки від сучасної, а й, по суті, від класичної світової традиції, дозованої і препарованої в межах наявних російськомовних перекладів чи далеких від адекватності інтерпретацій «посвячених» [917, с. 61].

До пріоритетної сфери тогочасних студій належала передусім діяльність плеяди представників української культури, яких вважали так званими «революційними демократами». У ранньому періоді це був Григорій Сковорода, чия творчість, як вважали, і започаткувала історію філософії в Україні. Найбільшим результатом, досягнутим у галузі вивчення спадщини революційних

демократів, можна вважати хіба що дискредитацію канонізованої схеми історико-філософського вивчення їхнього здобутку [356, с. 140]. У 1966 р. в Інституті філософії АН УРСР було створено спеціальну групу для дослідження філософських курсів Києво-Могилянської академії на чолі з В. Нічик, а у березні 1967 р. в газеті «Літературна Україна» вийшла стаття П. Копніна, В. Євдокименка та І. Табачникова «Біля першоджерел філософської думки», де наголошувалось на значенні вивчення філософії в КМА для розвитку української культури [485, с. 14]. Вказані дослідники не доводили, що в курсах професорів Києво-Могилянської академії немає нічого схоластичного, а стверджували: могилянська філософія є перехідною формою між схоластиком і Просвітництвом. Їхнім завданням були пошуки у творах могилянців «прогресивних» елементів. Пошук найчастіше полягав у надінтерпретації, коли вирвані з контексту цитати прилаштовували до заздалегідь встановлених схем. Окрім цього, більшість тогочасних дослідників у Києві та Львові намагалися заперечити вплив «негативних» явищ на могилянську філософію [872].

Хоча міркування філософів того часу виглядають сьогодні як констатація загальнонаукових істин або їх пошук у висловах класиків марксизму-ленінізму, насправді апелювання до загальнонаукових істин та спроби по-іншому почитати твори класиків були способом виходу з того розуміння філософії, якого їй надавали в радянську добу. Більш відверто «з'ясування стосунків» зі сталінізмом проступає у колективній праці «Розвиток філософії в Українській РСР», що вийшла в 1968 р. за редакції В. Євдокименка [485, с. 16–17].

У Радянському Союзі було дуже мало якісних інтерпретацій, присвячених схоластичній філософії XVI–XVIII ст. Крім того, друга схоластика як явище інтелектуальної історії погано вписувалася в загальноприйнятту тоді не тільки в марксизмі, але й на Заході схему розвитку філософії. Схоластичну філософію вважали особливою формою мислення, що характерна для західноєвропейського Середньовіччя. Епоха Ренесансу, яка справді протиставляла себе Середньовіччю,

на їхню думку, покінчила зі схоластиком [872]. Повернення тогочасних учених до вивчення спадщини професорів Києво-Могилянської академії стимулювало спрямування вчених Інституту суспільних наук АН УРСР до пізнання джерел вітчизняної філософської думки. Окрім досліджень української філософії XVI–XVIII ст., львівські учені почали звертати увагу на філософську культуру Київської Русі. Дослідження в цьому напрямі особливо активізувалися в 80-х рр. XX століття. З одного боку, це ніби була «ідеологічна відповідь» Д. Чижевському та його послідовникам. Однак були й інші «ідеологічні причини» – 1988 р. виповнювалося 1000 років з часу хрещення Київської Русі. Радянське керівництво вважало, що необхідно здійснити низку заходів, котрі б знизили ефект від святкування релігійного ювілею. Як альтернативу йому було запропоновано дискусійний ювілей 1500-ліття із часу заснування Києва. До цієї дати підготовлено й випущено книгу «Філософська думка в Києві», у якій, зокрема, зосереджували увагу й на давньоруському періоді. Розвиток філософської думки на українських землях у XIX ст., уважали автори книги, позначався «зміцненням матеріалістичних традицій, посиленням боротьби проти ідеалізму і релігії, зародженням і розвитком революційно-демократичної ідеології, початком поширення марксистських ідей». Здебільшого в центрі уваги таких досліджень були постаті діячів, яких характеризували як «революційних демократів». Це передусім Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, хоча йшлося, звичайно, і про інших «прогресивних» авторів – М. Драгоманова, Панаса Мирного, М. Павлика, М. Максимовича. У 50–60-х рр. XX ст. вийшла низка монографій, присвячених цим діячам. Щоправда, у період «застою» дослідження в цьому напрямі були призупинені. Зауважмо, що монографічні праці про філософські та суспільно-політичні погляди Т. Шевченка авторства М. Новикова та І. Назаренка вийшли російською мовою в Москві й були удостоєні найвищої в Радянському Союзі Ленінської премії. Таким чином «філософію» Т. Шевченка прагнули репрезентувати на всесоюзному рівні. Загалом у роботах про

«прогресивних діячів» ХІХ ст., котрих трактували як мислителів і філософів, акцентовано здебільшого на їхній «революційності», а також на «атеїзмі» й «матеріалізмі» [574]. Предметом глибоких наукових досліджень потужної групи вчених у Львові стала філософсько-культурна спадщина Острозької слов'яно-греко-латинської академії, Львівської братської школи [480, с. 65].

Упродовж тривалого часу (починаючи з 1960-х і включно до 80-х рр. ХХ ст.) проблеми філософської діалектики досліджували здебільшого в аспекті тотожності та збігу її з теорією пізнання та з логікою і в аспекті тлумачення її як теорії розвитку. Важливою складовою досліджуваного інтересу стосовно діалектики була проблема усвідомлення її як методу філософського і наукового пізнання. Водночас світоглядні питання поставали і постають як досліджувані у контексті з філософією. Це особливо широко простежувалося не так в науковій, як в навчально-методичній літературі. Натомість проблеми співвідношення діалектики і світогляду якщо й ставали об'єктами досліджень, то дуже обмеженим чином та навіть не у вигляді монографій, наукових статей, а окремих розділів чи параграфів монографій, або ж про них згадувалося мимохідь із приводу вирішення інших, хоча й також важливих тем [617, с. 23].

Багато публікацій стосувалося українсько-російської дружби, взаємовпливу двох культур та окремих діячів, проте траплялися публікації про культурні взаємозв'язки українців з поляками, білорусами, болгарами, молдаванами та грузинами. Значна кількість праць мала на меті довести атеїзм основних представників української філософської думки і їх боротьбу проти Церкви, особливо католицької та уніатської. Атеїзм знаходили майже у всіх досліджуваних постатей: у Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Тараса Шевченка, Марка Вовчка, Лесі Українки, Павла Грабовського, Олександра Потебні, навіть у Григорія Сковороди. Лише з 60-х рр. з'являються на Україні перші дослідження, присвячені історії ідеалізму, автори яких ґрунтовно

виступили проти звуження предмета історії філософії через вивчення лише матеріалістичної традиції [484, с. 110–111].

Історію філософської та суспільно-політичної думки в Україні тривалий час реконструював відділ філософії (створений 1964 р.) Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові. Певний внесок у розвиток української філософської науки зробив М. Олексюк (1964–1973 рр. – директор Інституту суспільних наук АН УРСР) [716]; [717]; [718]; [719]. У середині 1950-х рр. вчений досліджував суспільно-політичну думку на Україні другої половини ХІХ ст. (Леся Українка, Іван Франко) [51, арк. 70]. З 1970 р. у відділі філософії працював В. Горинь – автор близько двохсот друкованих праць із проблем історії філософської думки України, наукового світогляду, духовної культури, естетичної свідомості, поетики романтизму. Визнання у науковому світі принесли його дослідження в галузі шашкевичезнавства, франкознавства та грушевськознавства. Завідувачем і провідним науковим співробітником відділу філософії в Інституті суспільних наук АН УРСР (а заодно і головою партбюро) працював М. Верников, який 1964 р. започаткував в Україні вивчення Львівсько-Варшавської філософської школи. На відміну від погляду на неї як на логічну школу, що панувала у філософії в радянський період, він запропонував і всебічно обґрунтував її трактування як філософського напрямку, розкрив її ідейно-теоретичні джерела, єдність концептуальних засад і місце у вітчизняній та світовій філософській думці. Згодом учений узагальнив погляди видатного українського і польського філософа і психолога Степана Балея, упорядкував бібліографію його праць [291, с. 137–138].

Наукову спадщину Георгія Кониського узагальнила львівський філософ М. Кашуба – авторка кандидатської дисертації «Філософський курс Георгія Кониського» і монографії «Георгий Конисский». Переклад курсу Г. Кониського у повному обсязі здійснено ще у кінці 60-х рр. і подано як додаток до кандидатської дисертації дослідниці. Проте друком він вийшов щойно 1990 р. У

80-х рр. М. Кашуба опрацювала курс етики Києво-Могилянської академії та опублікувала в перекладі на російську тексти могилянських етичних курсів [872]. В Інституті суспільних наук АН УРСР у 1981 р. внаслідок проведених досліджень проблем історії філософії, суспільно-політичної думки і світової культури, історії релігії і наукового атеїзму в науковий обіг введені нові матеріали про становлення прогресивних тенденцій в філософській і соціологічній думці на Україні в період XVI – першій чверті XIX ст. (М. Кашуба). Зокрема, в цьому плані досліджені пам'ятки полемічної літератури, праці вчених із середовища братств і просвітителів. Прослідковується розвиток гуманістичних, неоплатонічних і раціоналістичних традицій Київської Русі в філософській думці на Україні [19, с. 133].

Літопис української філософської думки системно вивчали І. Паславський, І. Захара. З 1971 р. І. Паславський працює в Інституті суспільних наук АН УРСР, де підготував кандидатську дисертацію, присвячену філософським аспектам міжконфесійної боротьби на Україні в XVII ст. (1979) та монографію «Із історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI – першої третини XVII ст.» (1981).

У кінці 1980-х рр. у відділі філософії Інституту суспільних наук АН УРСР досліджували проблеми формування всебічно розвиненої особистості, особливості динаміки розвитку масової свідомості в умовах перебудови (М. Верніков, Е. Семенюк, М. Гурладі, В. Горинь) [26, с. 118–119].

Різні аспекти історії української філософії розкрили також А. Брагінець, І. Пашук. А. Брагінець (до початку Другої світової війни працював у Харківському університеті, завідував кафедрою діалектичного матеріалізму) з лютого 1940 р. очолював у Львівському університеті новостворену кафедру діалектичного та історичного матеріалізму. У 1947 р. кафедру реорганізували у кафедру філософії. Окрім того, з квітня до вересня 1946 р. А. Брагінець за сумісництвом працював старшим науковим співробітником Львівського відділу

Інституту історії України, виконував теми: «М. П. Драгоманов, його філософські і громадсько-політичні погляди», «Розвиток філософських і наукових ідей на Україні в XVIII–XIX ст.». 1958 р. А. Брагінця обрали професором кафедри філософії Львівського університету. 1961 р. на засіданні Вченої ради Відділу суспільних наук Академії наук СРСР він захистив докторську дисертацію на тему «Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка» (на основі своєї однойменної монографії 1956 р.) [537, с. 186–187]. У філософському світогляді І. Франка А. Брагінець виокремив критичний реалізм, просвітницький гуманізм, революційний демократизм [244]; [245]; [246]; [247]. Водночас учений критикував І. Франка за розгляд ним історії як науки, що за своєю суттю ніколи не зможе досягти такої точності, як математика чи астрономія, оскільки ніколи не зможе описати всі факти людського життя чи життя народів. Тому в історії матиме місце суб'єктивний погляд, яким історик неодмінно прагнути заповнити прогалини від нестачі фактів, а це призведе неминуче до релятивізму. Ця помилка у І. Франка, як зазначав А. Брагінець, виникає через намагання тлумачити історичне дослідження на основі законів природознавства, гатунок яких відрізняється від законів суспільних [537, с. 190]. Дослідження творчості І. Франка, проведене А. Брагінцем у 1950-х рр., надихнуло й інших викладачів кафедри філософії, насамперед М. Олексюка, Б. Кубланова, А. Пашука, В. Сахарова, А. Нечипорука.

1967 р. у Львові вийшов друком навчальний посібник «Нариси історії філософії (домарксівський період)», який укладено на знак світлої пам'яті про А. Брагінця його колегами – Б. Кублановим, М. Олексюком, О. Веремєвою, О. Ковальовим, А. Пашуком – на основі курсу лекцій з історії філософії, який він упродовж багатьох років читав у Львівському університеті. Загалом структура курсу А. Брагінця виглядала так. У Вступі схарактеризовано предмет та завдання історії філософії. Далі виклад історії філософії розбито на теми [537, с. 193].

Уже згаданий А. Пашук 1951 р. обійняв посаду старшого викладача кафедри філософії Львівського університету. У 1955 р. захистив кандидатську дисертацію з філософії, продовжуючи досліджувати українську філософію XVI–XVII ст. Зокрема, у коло його зацікавлень потрапили І. Вишенський і полемісти (їм присвячено монографію), філософські погляди Г. Сковороди, І. Франка, Лесі Українки, П. Грабовського, Т. Шевченка, С. Подолинського, М. Павлика. Згодом учений захистив докторську дисертацію на тему: «С.А. Подолинський та ідеологічна боротьба на Україні в 70–80 роках XIX ст.», а 1965 р. вийшла друком його монографія «Соціологічні та суспільно-політичні погляди С. А. Подолинського» [498, с. 54].

1963 р. кафедру філософії Львівського державного університету І. Франка очолив Б. Кубланов. 1959 р. став доктором філософських наук, успішно захистивши дисертацію «Гносеологічна природа літератури і мистецтва». У центрі наукових інтересів Б. Кубланова була гносеологічна і естетична проблематика на межі філософії, літератури та мистецтва. У середині 1960-х рр. викладачі кафедри філософії проводили наукову роботу за такими напрямками: історія філософської і суспільно-політичної думки на Україні – А. Пашук, Д. Кирик, С. Федчишин, А. Яртись; проблема формування нової людини – О. Веремеєва, А. Гузій, М. Гофман, І. Пустельник; філософські питання сучасного суспільствознавства – Т. Старченко, Л. Сенік; проблема теорії пізнання діалектичного матеріалізму – Б. Кубланов, В. Астаф'єв, О. Ковальов [53, арк. 197].

Певну роль в узагальненні української філософської думки відіграла кафедра філософії Львівської політехніки. Створену у квітні 1957 р. кафедру діалектичного і історичного матеріалізму 1964 р. змінено і перейменовано в кафедру філософії. Попри те, що її діяльність мала яскраво виражений ідеологічний характер, існував непоганий контакт кафедри з різними факультетами політехніки. Від 1960 до 1970 рр. на кафедрі діяла лабораторія

конкретних соціологічних досліджень, що разом із Львівським телебаченням показувала культурні зацікавлення мешканців Львова. Про авторитет кафедри в ті часи свідчив і той факт, що саме на базі кафедри діяла Президія Львівського обласного відділення Філософського товариства СРСР, керівництво молодіжною секцією цього Товариства. На кафедрі працювали перший завідувач кафедри діалектичного й історичного матеріалізму О. Манаков, В. Мельник, Е. Семенюк [782, с. 120–121].

Українську філософську думку досліджували і поповнювали науковці Чернівецького університету Т. Сопільнюк, М. Логвінов, П. Фольварочний, А. Колодний. Кафедра філософії там створена у жовтні 1946 року. Першим її завідувачем був Т. Сопільнюк, який у брошурі «Діалектика процесу пізнання» та наукових статтях особливу увагу приділив з'ясуванню механізму прояву законів діалектики в процесі розвитку суспільства. У 1950-х рр. колектив кафедри поповнила група молодих викладачів Г. Донець, М. Козубенко, М. Логвинов, В. Свірський, В. Передерій, П. Мельник, Н. Кошаровська [135, с. 114–115]. У праці «Основні закони матеріалістичної діалектики» М. Тофтул проаналізував внутрішній зв'язок основних законів діалектики між собою, розглядаючи заперечення як самозаперечення. Розроблялися також філософські питання конкретних наук. Зокрема, М. Сидоренко актуалізував проблему співвідношення свідомого і несвідомого відображення дійсності, показав механізм впливу несвідомого на поведінку людини [135, с. 115]. Від середини 60-х рр. ХХ ст. кафедра виконувала колективну тему «Закони і категорії матеріалістичної діалектики». Надалі науковці опрацьовували тему «Закономірності і форми освоєння дійсності», видали колективну монографію «Ідеологія сучасного релігійного сектантства» (1971) [178, с. 6].

Кафедру філософії Чернівецького державного університету у 1970–1975 рр. очолював А. Колодний. Учений згадував, що «це були маланчуківські роки, коли кожний боявся сказати прилюдно якесь слово у твій захист, бо ж його

завтра за це також зарахують до неблагодійних. Тож на різних зібраннях, при загалом надто добрій роботі керованого мною колективу кафедри філософії, як виступування перед присутньою комісією перевіряючих, я не чув доброго слова на свою адресу. Нашого новаторства в роботі – запрограмування всіх семи читаних кафедрою курсів, організації повсемісної лекторської роботи студентів, діяльності керованого І. Лисим дискусійного клубу «Veritas» і трьох студентських наукових гуртків, перемоги наших студентів на всесоюзних конкурсах наукових робіт в Москві, великого обсягу кафедральної друкованої продукції – нібито й не існувало» [546]. А. Колодний намагався реконструювати особливості соціального середовища, форми його існування, досліджував специфіку і структуру релігії [135, с. 116]. Основну увагу співробітників кафедри філософії спрямовано на вивчення історії прогресивної суспільно-політичної й філософської думки на Буковині [178, с. 3–7].

У цьому ж руслі працювали вчені кафедри марксизму-ленінізму Тернопільського державного педагогічного інституту. У 1960–1970-х рр. дослідники, що спеціалізувалися на філософських проблемах, «центр ваги у своїх працях перенесли на діалектику соціальних процесів, на закономірності формування і розвитку суспільної свідомості в умовах розвинутого соціалізму (І. Дерев'ягін, Р. Гром'як, Г. Удіна, М. Янковський); при розгляді філософських проблем сучасного природознавства (Г. Кікець, С. Каліберда) враховували роль соціального фактора, всі дослідники звертали увагу на викриття антимарксистських філософських концепцій» [67, арк. 43]. Р. Гром'як працював над темою докторської дисертації «Філософські проблеми оцінки мистецтва». У 1975 р. з цієї проблеми опубліковано монографію «Естетика і критика. Філософсько-естетичні проблеми художньої критики» [67, арк. 46–47].

У 1980-х рр. на кафедрі політекономії і філософії Луцького державного педагогічного інституту ім. Лесі Українки колективну тему «Проблеми вдосконалення радянського способу життя в розвинутому соціалістичному

суспільстві» виконували Н. Сахно, Б. Петушков, М. Качмар, Р. Арцишевський. Методологічну і світоглядну роль марксистсько-ленінської філософії в професійній підготовці вчителя вивчав І. Храковський [34, арк. 49–50]. Проблеми філософського вчення про життя людини досліджував Р. Арцишевський – автор праці «Світогляд: сутність, специфіка, розвиток» (Львів, 1986), де світогляд розглядався як форма самосвідомості, розкривалася його структура, основні етапи розвитку [637, с. 38]. І. Береговий «вивчав питання матеріалістичної діалектики як методології пізнання» [34, арк. 3].

Кафедра філософії Івано-Франківського державного педагогічного інституту досліджувала сучасну проблематику. У середині 1960-х рр. В. Кравець (завідувач кафедри) працював над темою: «Мораль комуністична і мораль релігійна». Б. Криживицький досліджував суть ідеології єговізму, 1965 р. з цієї теми захистив дисертацію [42, арк. 1–2]. Тему «Критика соціологічної доктрини сучасного уніатства» розробляв О. Безуглий. Релігійну ідеологію та суб'єктивний фактор у подоланні релігійних пережитків вивчали Г. Гомоляко і Л. Бражник [44, арк. 22–23].

Прикарпатський учений С. Возняк узагальнив розвиток античної філософії, філософію Стародавнього Сходу, окремі сторінки історії української філософії. У 1965 р. в Київському університеті захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук на тему «Ідеї інтернаціоналізму і дружби народів у творчості І. Франка». У 1980–1990 рр. завідував Івано-Франківським відділом атеїзму Інституту філософії АН УРСР. 1985 р. захистив докторську дисертацію «Проблема нації і національних відносин в ідеології української революційної демократії останньої чверті ХІХ – початку ХХ ст.». З 1990 по 2014 рр. – був професором кафедри філософії Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника [295, с. 576–577].

1 вересня 1949 р. в Ужгородському університеті розпочала роботу кафедра діалектичного та історичного матеріалізму, згодом перейменована на кафедру

філософії. Кафедру філософії університету тривалий час очолював М. Блецкан, головною темою його дослідницьких студій була наукова абстракція як форма пізнання. Він, зокрема, вивчив фактори, що обумовлюють практичну, гносеологічну і соціально-культурну природу наукових абстракцій; прослідкував вплив НТР на розвиток понятійно-категоріального апарату. Підсумки його узагальнень викладено в монографіях «Гносеологічна природа наукових абстракцій» (Львів, 1980), «Диалектика формування наукових абстракцій» (Львів, 1989) [114, с. 31].

Філософську характеристику поняття «світ» дав І. Філоненко. У 1982 р. він захистив кандидатську дисертацію, у якій розкрив еволюцію тлумачення поняття «світ»; схарактеризував зміст цього поняття як дійсності, яка утворює і вичерпує собою об'єктивну сферу суспільно-практичного і духовного буття та діяльності людини. 1988 р. кандидатську дисертацію «Ідея як синтез теоретичного пізнання і практики» захистив О. Хоменко, у працях якого розкрито розвиток уявлень про ідею; механізм становлення наукової ідеї як форми категоріального синтезу знання; місце і роль ідеї в розвитку наукового пізнання [114, с. 32].

У рамках філософських досліджень спочатку створено напрям, що скромно називався «методологія, методика і техніка конкретних соціальних досліджень». Загалом він був передумовою виникнення окремої соціологічної школи. Розпочавши з вивчення професійних та ціннісних орієнтацій особистості та із соціальної психології, українські соціологи швидкими темпами підвищували фаховий рівень, ставали здатними розв'язувати дедалі серйозніші проблеми аналізу суспільства [796, с. 91]. У 60-х рр. ХХ ст. у Львові діяло три соціологічні центри: лабораторія конкретно-соціальних досліджень Львівського державного університету ім. І. Франка; відділ конкретно-соціологічних досліджень Інституту суспільних наук Львівського державного університету ім. І. Франка; відділ соціологічних досліджень Львівського відділення Інституту економіки АН УРСР [608, с. 173]. Соціологічний підрозділ Львівського відділення Інституту

економіки АН УРСР розробив методики соціального планування на промислових підприємствах республіки. Ці методики й пов'язані з ними концепції, як і розробки Донецького відділення Інституту економіки АН України, помітно збагатили промислову соціологію та соціологію праці. Окрім цього, львівські учені наголосили, що у 60-х рр. ХХ ст. однією з актуальних тем стало комплексне вивчення відділом конкретно-соціологічних досліджень Інституту суспільних наук АН УРСР сіл у західних областях УРСР, виявлення етнокультурних і світоглядних змін у селах західних областей УРСР за роки радянської влади. Складне та багатогранне дослідження становища сільського населення та соціально-культурних процесів на селі, проведене під керівництвом Г. Ковальчака, було важливим і потрібним, однак об'єктивні дані та узагальнення так і не були оприлюднені [608, с. 175–176]. Їх фактично проігнорували компартійні органи держави і регіону.

Створення відділів наукового атеїзму та сектору «критики антикомунізму» не дало очікуваних партійними інстанціями результатів. В Інституті суспільних наук АН УРСР на початку 1980-х рр. досліджували «взаємозв'язки атеїстичного і морального виховання у формуванні соціалістичної свідомості трудящих». На основі проведених соціологічних обстежень становища релігійності й атеїзму серед населення західних областей УРСР підготовлено пропозиції щодо вдосконалення атеїстичного і морального виховання (Є. Гринів) [19, с. 130]. Слід визнати, що від цих відділів очікували не інформації, а підтвердження наперед заданих положень і висновків. Коли проведені відділом атеїзму конкретні анкетні обстеження показали значний рівень релігійності населення в ряді західних областей України, то ці висновки було заборонено публікувати. Спроба перетворити Інститут суспільних наук на виконавця волі центральних і обласних партійних інстанцій не вдалася. По суті, навіть у найважчих суспільно-політичних умовах він залишався науковою установою, здійснюючи посильний внесок у розвиток історико-філософських досліджень.

Слід звернути увагу, що деякі теми, «відкриті» в 1960-х, після 1972 р. в радянській історико-філософській науці практично зникають (як, наприклад, публікації про М. Драгоманова). У період 1969–1972 рр. на перший план виходять праці, присвячені вивченню філософської освіти в Україні, зокрема у Києво-Могилянській академії (хоча перша публікація, присвячена КМА, датується 1961 р., справжній видавничий пік припадає на 1969–1972 рр. (Ю. Калиновський, 1969; В. Нічик, 1970), а також у Львівському (М. Верніков, 1969) та Харківському (Я. Блудов, 1969; А. Почапський, 1971) університетах. Цей період став часом утвердження і легітимації нових тем досліджень, зокрема щодо ранньомодерної філософської думки України, повністю відсутньої в 1950-х рр., яка, проте, стала однією з провідних в 1970–1980-х рр. [484, с. 112]. Сталий період 1973–1990-х рр. став періодом відкриття нового предмету – філософської думки Київської Русі та методологічної перебудови під нього. На відміну від ранньомодерної філософської думки, це відкриття не впливало настільки революційно на методологічні та ідеологічні засади академічної історії філософії України 1970–1980-х рр., однак його методологічні наслідки стали значущими в подальший період [484, с. 113].

Студії української середньовічної та ранньомодерної філософської думки, зокрема філософії в КМА, а також у Київській духовній академії, Університеті св. Володимира, дореволюційних Харківському та Львівському університетах, стали дослідницьким полем, у якому в радянські часи відбувалося становлення української історико-філософської науки в сучасному вигляді, і освоєння якого стало запорукою безперервного продовження розвитку історії філософії України за доби незалежності [485, с. 9–10].

Не викликає сумнівів те, що розробка у 1960-х рр. в межах радянського марксизму можливості розгляду «ідеалістичної» філософії та реалізовані в радянський час її дослідження фактично визначили дослідницьке поле сьогоденної історії філософії України [485, с. 20].

Навіть якщо в Україні не було філософії в європейському сенсі цього слова, то боротьба матеріалізму з ідеалізмом все одно мала відбуватися, що давало змогу вивчати в межах встановленого історико-філософського канону найрізноманітніші види духовної діяльності, у яких можна знайти філософські ідеї [481, с. 25]. Якщо додати сюди «двигун» боротьби матеріалізму та ідеалізму – класову боротьбу, а у випадку філософії – ідеологічну боротьбу прогресивного з регресивним на різних етапах, то отримаємо майже повний перелік проблем, що визначали легітимність історико-філософського дослідження української домодерної та ранньомодерної думки.

3.2. Релігієзнавча думка

В умовах незалежності Української держави стала можливою релігійна свобода, почався процес переосмислення релігійного віровчення. На сучасному етапі розвитку українського суспільства особливий інтерес у дослідників викликають етноконфесійні відносини, церковно-релігійне життя. Адже події, що відбувались в західних областях УРСР, мають безпосередній резонанс у сучасній міжконфесійній ситуації в незалежній Україні та відповідним чином впливають на соціокультурні та політичні явища сьогодення. У радянський період зміст релігієзнавчих праць визначали документи Комуністичної партії, дослідники зосереджували увагу на «експлуататорській» ролі Церкви в суспільстві, чимало сторінок церковної історії замовчувалося. Узагальнення релігійних явищ значно пожвавилось після утворення 1959 р. спеціалізованої релігієзнавчої кафедри на філософському факультеті Київського університету ім. Т. Г. Шевченка, очолюваної упродовж тридцяти років В. Танчером; згодом аналогічні кафедри відкрили й в інших вищих навчальних закладах республіки [547, с. 8]. Хоча чотири наступні десятиліття наукову роботу вимушено провадили в руслі виконання постанов та вказівок Компартії про постійне поліпшення атеїстичного виховання, релігієзнавцям країни подеколи вдавалося

розв'язувати, власне, і релігієзнавчі завдання: здійснювалися конкретно-соціологічні дослідження релігійності населення України, вивчалася історія вільнодумства, досліджувалася сутність і структура релігійного феномену, особливості його суспільного функціонування та взаємодії з іншими компонентами духовної культури, зокрема з побутово-обрядовою галуззю, мистецтвом, наукою, філософією, простежувалася динаміка та спрямування еволюції релігії в умовах науково-технічного прогресу. У 70–80 рр. ХХ ст. практично вперше проводилося комплексне дослідження атеїзму як духовного феномену, що фактично виходило за межі заідеологізованої апологетики, розкривало реальне підґрунтя атеїстичного світогляду, дійсні аспекти його впливу на духовну культуру суспільства загалом та особи зокрема [547, с. 8–9].

У повоєнний час значну увагу вчені зосереджували на формуванні науково-атеїстичного світогляду громадян. Для цього в Інституті суспільних наук АН УРСР проводили соціологічні дослідження. У наукових виданнях того часу здебільшого обґрунтовували поступове зниження духовності населення, поширення радянської обрядовості. Інколи компартійні органи дорікали львівським науковцям за оприлюднення завищеного відсотка релігійності населення західного регіону [516, с. 112].

У повоєнний період продовжувала творитися нова галузь знань – так званий науковий атеїзм, до якого релігієзнавство було включене як критична щодо релігії частина цієї науки й навчальної дисципліни. На довгі роки пріоритетним став саме позитивний напрям у науковому атеїзмі. Поділяючи науковий атеїзм на позитивний і критичний, деякі автори частково ототожнювали релігієзнавство саме з останнім. Релігієзнавство виступало вже не як знання про релігію, а як її груба критика. Останнє спотворювало предмет релігієзнавства, сутність світоглядного пізнання, орієнтувало не на аналіз релігійного феномену в усьому розмаїтті форм його існування і складної історії,

а на пошуки «компромату» на релігійне світобачення, на релігійну віру [548, с. 8].

Заборонивши в березні 1950 р. діяльність на теренах Прикарпаття греко-католицьких чинів та згромаджень, влада цим прагнула ліквідувати осередки «воїнства Христового», які символізували дух греко-католицизму і надихали вірян на свободу віросповідань, боротьбу за відновлення катакомбної ГКЦ. Із їх ліквідацією завершився процес розправи над Греко-Католицькою Церквою [1055, с. 19–20].

У період Другої світової війни та після неї влада доклала чимало зусиль, щоб уніфікувати та централізувати близькі релігійні течії для контролю над ними, зокрема це стосувалося переходу обновленських православних громад в лоно РПЦ. Радянське керівництво вирішило, що таке явище, як обновленство, відіграло свою роль та ослабило РПЦ, а на той період, маючи «слухняну» церкву, варто було знову розпочати уніфікацію й централізацію релігійного життя для посилення контролю над ним [234, с. 93]. Хоча РПЦ й отримала дозвіл на те, щоб легально існувати й мати достатньо велику – порівняно з довоєнним періодом – мережу, проте це не означало, що надовго, та не вимагало вагомих послуг від РПЦ. Загалом тогочасне ставлення радянської влади до Церкви та релігії чітко відображено в «Закритому листі ЦК КП(б)У з питань релігії» (1945), де наголошено: комуністи не повинні забувати, що ідеологія Церкви суперечить марксистсько-ленінському світогляду, що вона реакційна і, зрештою, повинна бути подолана [264, с. 97].

На початку 50-х рр. відбувся перехід від нагромадження емпіричного матеріалу, каталогізації випадків опору і мучеництва до спроб осмислити архітектоніку політики, яку проводив сталінський режим щодо ієрархів і вірних ГКЦ [297, с. 167]. Історична наука радянської доби у ставленні до цієї проблеми мала суто пропагандистський характер, оперувала суворо дозованою емпіричною базою. Радянська політика щодо ГКЦ визнавалась як така, що мала

беззастережно справедливий і безальтернативний характер до антирадянської інституції, пов'язаної з українським націоналізмом, окупаційним німецьким режимом і повстанським рухом. Пропаганда постійно наголошувала, що так зване «возз'єднання» з РПЦ 1946 р. було нібито «палко підтримане» більшістю населення Галичини й Закарпаття [297, с. 168].

Зі зміною керівництва на рубежі 50–60-х рр. ХХ ст. посилилась атеїстична пропаганда. Період 1953–1964 рр. позначений появою нових форм і методів науково-атеїстичної роботи, на основі яких інтенсивно велось вдосконалення механізму насадження атеїстичного світогляду в подальшому [1075, с. 18]. Улітку 1954 р. в компартійних друкованих органах – газеті «Правда», журналах «Коммунист», «Партийная жизнь» – з'явилися статті, у яких наголошувалося на необхідності активізувати атеїстичну пропаганду, покращити її зміст і надати цій діяльності широкий характер. Чергова антирелігійна кампанія 1954 р. спричинила значне зростання «грубого» адміністрування, яке викликало гостре невдоволення не тільки духовенства та вірян певних конфесій, але й широких мас населення [122, с. 7]. За перебування М. Хрущова на чолі керівництва СРСР РПЦ продовжувала бути активним інструментом для поширення радянських впливів, соціалістичних ідеалів. Московський патріархат за активного сприяння влади проводив активне опрацювання греко-католиків західних областей України. А коли цей процес дав певні результати, партійно-державна система почала активніше впроваджувати атеїстичну пропаганду, спрямовану, зокрема, і проти православ'я [899, с. 145]. Значно активізувала антирелігійну кампанію постанова ЦК КПРС «Про заходи з ліквідації порушень духовенством законодавства про культури» від 13 січня 1960 р. та відповідна постанова ЦК КПУ від 19 березня 1960 р. [235, с. 356–359]. У період лібералізації репресії мали вибіркового характеру і застосовувалися лише проти найактивніших представників духовенства, ієрархів та вірян [409, с. 259].

Наприкінці 40-х рр. греко-католики почали протидіяти антирелігійній політиці радянської влади і зробили помітний внесок у формування антирадянської опозиції в суспільстві. А в 50-х рр. Греко-Католицька Церква активізувала свою підпільну діяльність [223, с. 30–31].

Сценарій розчинення ГКЦ в структурі РПЦ шляхом т. зв. «возз'єднання» почав втілюватися в життя у квітні 1945 р., коли республіканські газети, журнали, радіо розпочали кампанію дискредитації церкви, звинувачуючи її в підпорядкованості «профашистському» Ватиканові, в ідейній та моральній підтримці «буржуазно-націоналістичного підпілля». Прагнення надати форсованому оправославленню краю законності спонукало сталінський режим 28 травня 1945 р. у Львові утворити Центральну ініціативну групу з возз'єднання греко-католицької церкви з православною [169, с. 48]. 8–10 березня 1946 р. ініціативна група на чолі з Г. Костельником у храмі святого Юра у Львові скликала Собор, на якому ухвалено постанову про саморозпуск ГКЦ. Результатом насильницького витіснення ГКЦ із західноукраїнських земель стало закриття чи перейменування на православні 3040 греко-католицьких парафій, 2959 храмів, 48 монастирів, ліквідація Богословської греко-католицької академії, двох семінарій [169, с. 48]. Нищилася й відповідна релігійна література, окремі архівні збірки. Наприкінці 1947 р. діяльність із ліквідації Греко-Католицької Церкви на Закарпатті активізувалась. Єдиним засобом в арсеналі партійних і радянських органів, спецслужб, щоб нейтралізувати непокірних, залишалися репресії; наприклад, за 1945–1948 рр. жертвами репресій стало 32 греко-католицьких парохі [418, с. 290].

Найтяжчим періодом у діяльності волинського духовенства виявилися роки хрущовської антицерковної кампанії, коли було ліквідовано Духовну семінарію у Луцьку, закрито монастирі, окрім хіба Корецької жіночої обителі. Кампанія безпосередньо позначилася на кількості й на структурі представників верстви: духовенство «старіло», серед нововисвячених ієреїв зростала кількість

вихідців з-поза меж краю, чернецтво втрачало мононаціональне обличчя, накреслилася виразна тенденція пристосовуватися до тогочасних соціально-політичних реалій [238, с. 184]. Хрущовська відлига в останні її роки посилила наступ на релігію не тільки у пропагандистсько-атеїстичному плані. Православні громади знімали з реєстрації, духовенство утискали, прагнучи знівелювати релігійну свідомість суспільства, щоб розчистити шлях до утвердження комуністично-атеїстичної ідеології [900, с. 458].

Упродовж останніх десятиліть науковці В. Єленський, П. Бондарчук активно досліджували проблеми релігійності населення України [439]; [440]; [233]. П. Бондарчук, зокрема, з'ясував: джерелом вивчення релігійності населення України другої половини ХХ ст., особливо питань боротьби з проявами релігії, були соціологічні дослідження, присвячені стану релігійності у країні. Вони, як і документи та матеріали органів влади, попри свою джерельну значущість, мають недоліки. Передусім недосконалим був сам інструментарій опитувань. На формулювання питань, які ставили вірянам, впливала марксистська доктрина. Релігієзнавці Києва і Львова у своїх питальниках часто не вказували варіантів відповідей, які міг обрати опитуваний [233, с. 14]. Однак праці тогочасних авторів мають цінність насамперед тому, що містять матеріали соціологічних узагальнень, які проводили в УРСР у 1960–80-х рр. Водночас багато тверджень та висновків у них витримано в жорстких межах марксистсько-ленінської ідеології, що негативно позначилося на науковому рівні цих праць.

Радянському періоду властива мінливість у виборі основної стратегії – від поміркованої лібералізації до форсованої антицерковної кампанії. У цей період відбулося повернення до адміністративних методів боротьби з релігією. Влада вважала, що релігія перешкоджає побудові комунізму, а тому всесторонньо сприяла формуванню в регіоні осередків поширення наукового атеїзму (спеціалізованих кафедр, академічних відділів, музеїв атеїзму в храмах, рубрик у пресі тощо).

РОЗДІЛ 4

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

4.1. Розвиток мовознавства

У часи розбудови незалежної Української держави та формування громадянського суспільства актуальним є дослідження питань історії українського мовознавства, у коло завдань якого входить окреслення закономірностей історичного розвитку філологічної науки, вивчення наукових здобутків українських дослідників мови другої половини ХХ століття. Відбувалось ідеологічне приборкання української інтелігенції. Центральний Комітет КП(б)У, виконуючи установки Кремля, ухвалив низку постанов: 1946 р. – «Про спотворення та помилки у висвітленні історії української літератури» в «Нарисі історії української літератури», «Про журнал сатири і гумору «Перець», «Про журнал «Вітчизна», «Про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи щодо його поліпшення»; 1947 р. – «Про політичні помилки та незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР», «Про перевірку виконання Спілкою радянських письменників України постанов ЦК ВКП(б) про журнали «Звезда» і «Ленинград» та ін. [654, с. 66–67]. Основне вістря боротьби сталінський режим спрямував проти гуманітарної інтелігенції. Через її ідейно-теоретичне приборкання влада прагнула нав'язати суспільству, передусім молодому поколінню, закостенілі догми національного нігілізму; домогтися якнайсуворішого ідеологічного диктату; досягти державної уніфікації культурно-естетичних критеріїв [654, с. 66]. Кампанія з ліквідації наслідків русифікації на західноукраїнських землях змусила політичне керівництво УРСР та профільні міністерства уважніше поставитися до здійснення мовної політики в масштабах усєї республіки [166, с. 99]. Активізація дій керівного режиму в проведенні русифікації наприкінці 50-х рр. ХХ ст. лише пришвидшила розгортання громадського руху на захист української мови [165, с. 396].

Процеси лібералізації суспільства в добу хрущовської відлиги не зачепили основних засад радянської мовно-культурної політики. Русифікація населення союзних республік залишалася її головним завданням, а відтак, у відповідних загальносоюзних інституціях у 1950–1960 рр. перейшли до впровадження наступного етапу асиміляції [657, с. 19]. На початку 1963 р. Київський університет імені Т. Шевченка та Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР провели спільну конференцію з питань культури української мови, учасники якої засудили теорію двомовності, вимагали утвердження української мови в усіх сферах державного і громадського життя. Конференція, у якій взяло участь понад тисячу осіб, перетворилася на відкриту демонстрацію протесту проти русифікаторської політики тогочасного політичного керівництва. Загалом 70-ті рр. ХХ ст. історики визначають як «період безжального викорінення всього, що містило хоч найменший натяк на українську самобутність» [657, с. 24]. Антиукраїнська мовно-культурна політика в усіх галузях суспільного життя тоді поєднувалася з терором, розв'язаним проти опозиційної режимові інтелігенції. У травні 1971 р. ЦК КПРС прийняв постанову «Про політичну боротьбу серед населення Львівської області», яка схвалила проведення каральних заходів щодо науково-педагогічної та творчої інтелігенції, що чинила спротив русифікації, і відкривала шлях до подальших репресій. У часи правління Л. Брежнєва (1964–1984) уся культурно-мовну політику спрямовано на забезпечення інтеграційних процесів у суспільстві, поширення однієї мови на всій території країни, тобто посилення русифікації окремих республік [1039, с. 113].

Протягом другої половини 50-х та першої половини 60-х рр. ХХ ст. відбувався інтенсивний процес русифікації вищої школи. У західний регіон надіслано тисячі російськомовних викладачів зі сходу України та Росії. Резолюції і висновки президії ЦК КПРС щодо русифікації вищої школи і дискримінації місцевих кадрів у західних областях Української УРСР, тональність виступу головуєчого на пленумі ЦК КПУ О. Кириченка спричинили

відверті виступи керівників партійних організацій сходу України. Результатом роботи пленуму ЦК КПУ стало ухвалення постанови від 4 червня 1953 р. «Про постанову ЦК КПРС від 26 травня 1953 р. «Питання західних областей Української РСР і доповідну записку Л. Берії до президії ЦК КПРС», яка зобов'язувала «Бюро ЦК КПУ, обкоми, міськкоми і райкоми партії західних областей рішуче покінчити з перекрученнями ленінсько-сталінської національної політики..., а також з недооцінкою політичного значення викладання у вузах західних областей українською мовою» [166, с. 97]. Водночас Бюро ЦК КП України і Рада Міністрів Української РСР розробили конкретні заходи щодо подальшого розвитку культури західних областей України: видати українською мовою підручники для вищих і середніх навчальних закладів; значно збільшити видання українською мовою творів класиків російської літератури, а також сучасної літератури братніх республік; випустити в найближчий час «Історію Української РСР», «Історію української літератури», українсько-російський та російсько-український словники, забезпечити більш широке постачання населення літературою та кінофільмами рідною мовою [166, с. 97]. Виконуючи настанови вищого політичного керівництва країни, компартійні осередки, ряд установ та організацій західноукраїнських областей розпочали розроблення заходів щодо викорінення одіозних наслідків внутрішньої політики сталінського режиму в регіоні.

Нав'язування громадськості думки про те, що доповідна записка Л. Берії мала провокаційний характер, значно пригальмували втілення в життя партійні рішення щодо покращення суспільно-політичного життя в західних областях України. Оскільки «курс партії» на виправлення недоліків у кадровому питанні, культурній та освітянській сфері офіційно не скасовувався, упродовж 1953 р. Міністерство освіти УРСР здійснило ряд кроків з метою уповільнення русифікації західноукраїнського регіону. Вже у середині червня 1953 р. Міністерство освіти звернулося до заступника голови Ради міністрів УРСР

О. Корнійчука (одружений з галицькою полькою В. Василевською) з проханням збільшити набір студентів до педагогічних вузів західних областей УРСР за рахунок зменшення контингенту прийому до Мелітопольського, Криворізького, Ворошиловградського педінститутів [166, с. 98].

Специфіка лінгвоциду, застосованого до української мови в період 1930–1980 рр., полягала в офіційній практиці обмеження функцій української мови з одночасним авторитарним втручанням у її внутрішні ресурси з метою знищити її як самобутнє мовне утворення [657, с. 35]. Офіційна національно-мовна політика виходила із загальних засад ідеологічної концепції тоталітарної системи й активно протидіяла використанню рідної мови як чинника утвердження національного в суспільно-політичному житті [735, с. 23].

Дослідження граматичної структури української мови особливо активізувалося в 1950–1960 рр. На цей період припав розвиток вчення про словотвір (І. Ковалик, Я. Середа, В. Ільїн, Л. Юрчук), морфологічну будову слова (С. Самійленко, Т. Возний, Н. Родзевич), граматичні категорії (М. Колінчук, О. Савченко, О. Фінкель, В. Ващенко, І. Кучеренко, В. Масальський, Д. Гринчишин); виходять друком монографії, присвячені семантико-граматичним розрядам слів і питанням словотвору: Л. Коць «Дієприслівник у сучасній українській літературній мові» (1964), І. Ковалик «Вчення про словотвір» (Ч. I – 1958, Ч. II – 1961) [850, с. 11–12].

На початку 1990-х рр. змінилися підходи до трактування мови як наукового поняття, розширилося розуміння її природи, суті та функцій. Стало очевидним, що, крім з'ясування історії та структури різних мовних явищ, слід активніше дошукуватися причин, які зумовлюють їхню появу і розвиток. Через це до традиційних порівняльно-історичного та структурного методів долучаються комунікативно-функціональний і когнітивний підходи, що розглядали мову крізь призму людини та її свідомості [866, с. 218–219].

Від середини 1950-х рр. основним центром лінгвістичних студій був Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР, який координував роботу відділу мовознавства Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові, мовознавчих кафедр університетів і педінститутів у різних містах України. Провідним у цей період став системно-структурний підхід у науці [866, с. 199]. Упродовж 1960–1970-х рр. «конкретні мовознавчі дослідження стимулювали появу загальних праць, а теоретичні результати останніх відбивалися в словниках, довідниках і навчальній літературі. Повноцінний розвиток науки про мову дещо стримувала певна одноманітність у підходах, слабкість наукових шкіл, брак дискусій і переважна орієнтація українських лінгвістів на праці лише російських колег» [867, с. 6]. Деякі галузі й далі потерпали від нав'язаних владою ідеологічних регламентацій. У «застійні роки» дедалі більше відчувалася потреба в соціолінгвістичних дослідженнях, які вивчали б побутування мови в усіх сферах суспільного життя, національно-мовну розбудову, складні проблеми функціонування двомовності тощо. Однак за тих часів не було жодної змоги писати на цю тему об'єктивно. Досліджувати процес зросійщення українців, як і взагалі обговорювати мовну ситуацію в Україні, було негласно заборонено. Публікації з цього приводу відзначались упередженістю, войовничим догматизмом і браком належного фактажу. Наукова аргументація підмінялася рясним цитатництвом класиків, посиленнями на всілякі «авторитети». Набагато об'єктивніше національно-мовну політику радянської влади проаналізував І. Дзюба у праці «Інтернаціоналізм чи русифікація» (1965). Перекладена багатьма мовами, у західному регіоні України вона поширювалася в самвидаві, а повністю вийшла 1990 року [866, с. 214–215].

Від 1960 р розпочалося вивчення української мови структурно-математичними методами. Такий підхід дав змогу точніше описати її фонемну, морфемну та словотвірну структури, вивчити словозмінні парадигми й

синтаксичні структури, виробити формально-граматичні засади структурної класифікації речень [867, с. 8].

Від 50-х рр. ХХ ст. помітно позжавилося вивчення різних лінгвістичних галузей, зокрема історії української мови, історичної діалектології та ономастики, що зумовило зацікавленість учених архівними джерелами. Упродовж 1960–1980 рр. джерельна база мовознавчої україністики значно збагатилася завдяки публікації пам'яток та рукописних праць. У 60-х рр. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України започаткував видання цінної серії публікації староукраїнських текстів XIV–XIX ст. «Пам'ятки української мови» [410, с. 442].

Методологія лінгвістичних досліджень ґрунтувалася тоді на філософії діалектичного матеріалізму. Вона орієнтувала науковців на вивчення мовних явищ у розвитку й у зв'язках з іншими явищами, тобто озброювала такими важливими принципами, як історизм і системність. Але оскільки насаджувалася вона догматично, а методології, засновані на інших філософських течіях, не схвалювалися, то українські мовознавці виявилися загально необізнаними з новими школами, що саме тоді виникли за кордоном (неогумбольдтіанство, етнолінгвістика, філософія тощо). Ці напрями оголошувалися «буржуазними» чи «реакційними» й зазнавали вбивчої критики. Ставлення до них поліпшилося лише під кінець 80-х рр. ХХ ст., що відбилося, наприклад, в аналітичному огляді «Методологические основы новых направлений в мировом языкознании» (1992) [866, с. 215].

У наукових студіях радянських мовознавців Є. Кротевича, Н. Родзевича, Н. Москаленка, І. Кучеренка повоєнного періоду застосовано вироблену й унормовану термінологію своїх попередників. Лише від середини 50-х рр. ХХ ст. діяльність термінологів позжавилася. У наукових дослідженнях 60–80-х рр. значно розширився поняттєвий зміст загальнограматичних і морфологічних явищ. У використанні термінів на їх позначення досить помітне «поєднання

свого, національного і запозиченого у тій пропорції, яка дала змогу вітчизняній науці вийти на міжнародний рівень» [1040, с. 50–51].

У середині ХХ ст. ономастика стала в Україні однією з провідних спеціальних дисциплін. У Києві розпочала роботу Ономастична комісія АН України, яка з 1966 р. видавала «Повідомлення Української ономастичної комісії». В університетських центрах України, насамперед у Києві, Дніпропетровську, Донецьку, Харкові, Львові, Чернівцях, Ужгороді, створено наукові осередки дослідників ономастики [452, с. 279]. У повоєнні роки з'явилося декілька фундаментальних збірників статей і колективних монографій, присвячених проблемам методології та методики мовознавства, серед іншого з'являлися й ономастичні праці [500, с. 39]. Саме у цей період розпочато формування емпіричної бази української ономастики – упорядкування онімного матеріалу, зібраного анкетуванням та експедиційним методом, почерпнутого з різноманітних історичних карт і джерел. Завдяки такій систематичній роботі сформовано ономастичну картотеку, яка сьогодні налічує близько мільйона одиниць антропонімів, ойконімів, мікротопонімів, гідронімів [278, с. 73]. Період 60–70-х рр. ХХ ст. вважають найбільшим розквітом української ономастики: у цей період особливу увагу зосередили на топонімній й антропонімній проблематиці. У межах Відділу історії мови Інституту мовознавства АН УРСР виокремилася група науковців (К. Цілуйко, О. Стрижак, А. Непокупний, І. Железняк, А. Корепанова, Л. Масенко, В. Німчук), яка зосередила свої зусилля на ономастичних студіях. Саме тоді опубліковано низку спеціальних збірників: «Питання ономастики» (К., 1964), «Територіальні діалекти і власні назви» (К., 1965); окремі монографії: Ю. Карпенко «Топонімія гірських районів Чернівецької області. Конспект лекцій» (Чернівці, 1964), «Топонімія Центральних районів Чернівецької області. Конспект лекцій» і «Топонімія східних районів Чернівецької області. Конспект лекцій» (Чернівці, 1965); інші видання: «Тези III Республіканської ономастичної (гідронімічної) конференції»

(К., 1965), «Гідронімічний атлас України (проспект)» (К., 1967) [278, с. 74]. Повагою дослідників того часу не лишився й інший значний пласт топонімної лексики – ойконіми. Результатом по-справжньому грандіозної науково-дослідної роботи у галузі української ойконімії стало видання 26-томної «Історії міст і сіл УРСР» (1967–1975), а згодом – «Етимологічного словника літописних географічних назв Південної Русі» (К., 1981), де зібрано дослідження багатьох історичних ойконімів України. Ойконімним студіям присвячені праці В. Лободи, Ю. Карпенка, А. Білецького, О. Купчинського, К. Галаса, Я. Пури, Д. Бучка та ін. [278, с. 75] У цьому контексті виявився брак регіональних студій з питань ороніміки й мікротопоніміки.

Системне вивчення ойконімів Рівненщини й частин суміжних регіонів здійснив Я. Пура, який працював на кафедрі української мови Рівненського державного педагогічного інституту (Рівненський державний гуманітарний університет) понад 25 років (1959–1989) [815]. Його дослідження було частиною завершеного комплексного аналізу на синхронно-діахронному рівні всіх класів власних географічних назв (топонімів) при урахуванні місцевої антропонімії та діалектної лексики. Матеріалом для узагальнень послужили експедиційні записи, зроблені автором у 60–80-х рр., а також архівні та бібліотечні джерела.

В останні десятиліття в Україні вийшли друком різноманітні довідники антропонімів: Г. Півторак «Власні імена людей у Київській Русі» (Культура слова. – К., 1982. – Вип. 23); Ю. Редько «Довідник українських прізвищ» (К., 1969), «Сучасні українські прізвища» (К., 1966) [452, с. 268–269].

Розвиток топонімії Закарпаття повоєнного періоду пов'язаний з іменами відомих мовознавців Й. Дзензелівського, П. Чучки, В. Микитася, М. Лелекача. П. Чучка від 1954 року працював на кафедрі української мови Ужгородського університету, організував кафедру загального і слов'янського мовознавства (1976–1996). Від початку 60-х рр. П. Чучка зацікавився ономастикою та згодом, як довели науковці, став одним із найавторитетніших дослідників цього розділу

мовознавства не тільки в Україні, а й в усьому слов'янському світі. Перше десятиріччя наукових пошуків і спостережень ученого завершилося захистом докторської дисертації та виданням книжки «Антропонімія Закарпаття» (1970) [686, с. 411]. К. Галас – автор понад 100 наукових та науково-публіцистичних праць, які здебільшого стосувалися топоніміки і були своєрідними нарисами до «Словника українських топонімів Закарпаття», над якими він працював упродовж десятиліть. Серйозним надбанням українського мовознавства стали також праці мовознавця «Українська топонімія Закарпаття у лінгвістичному аспекті» (Ужгород, 1979), «Назва як мовна одиниця (на матеріалі української мови)» (Ужгород, 1985) [509, с. 32].

Чималий внесок у розвиток української топоніміки зробив Я. Пура, який вперше комплексно дослідив етимологію словотвору, вивчив ойконіми Рівненщини й частин суміжних регіонів.

Мовознавці Чернівецького національного університету у другій половині ХХ ст. досліджували проблеми ономастики. Ю. Карпенко не лише ґрунтовно вивчав ойконімію краю, а й глибоко досліджував структуру й етимологію гідронімів та мікротопонімів. Упродовж 1956–1968 рр. учений працював на кафедрах української мови і загального мовознавства Чернівецького університету, від 1958 р. завідував кафедрою загального мовознавства [319, с. 10]. Науковець першим в українському мовознавстві розпочав вивчати стилістичні функції топонімів, зокрема у працях: «Функції топонімічних назв у творах О. Кобилянської (До питання про топонімічну стилістику)» (1963), «Топоніміка художнього тексту» (1964) [501, с. 109]. У 1967 р. в Києві Ю. Карпенко захистив докторську дисертацію «Топонімія Буковини», побудовану переважно на матеріалі ойконімії (діахронічно – за пам'ятками, етимологічно – за структурою назв) [1023, с. 3]. Ономастичні дослідження після від'їзду Ю. Карпенка 1968 року до Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова (очолив кафедру загального і слов'янського мовознавства)

продовжили Д. Бучко, Г. Бучко, Р. Таїч, Л. Кракалія, Л. Адамова, Г. Лопушанська.

Працюючи викладачем кафедри української мови Чернівецького університету (1961–1976), Ф. Арват активізував роботу над кандидатською дисертацією, присвяченою історії українського перекладу другої половини ХІХ ст. Науковими уподобаннями його були перекладацькі студії українських письменників – І. Франка, П. Грабовського, Лесі Українки, М. Старицького та ін. У «Вчених записках Чернівецького університету» з'являється його стаття про переклад поеми М. Гоголя «Мертві душі» українською мовою [382, с. 15]. Дослідник звернув увагу на те, що П. Грабовський і Леся Українка залишили нам у спадок не лише прекрасні зразки художніх перекладів, але й цінні думки щодо теорії реалістичного перекладу. Предметом дослідження Ф. Арвата стали народні українські мовні елементи в перекладі. Мовознавець в першій половині 1970-х рр. продовжував працювати над монографією «Історія українського перекладу», видав лекції зі спецкурсу «З історії українського перекладу» під назвою «Іван Франко – теоретик перекладу», зібрав і систематизував матеріали до розділу «Українські письменники про переклад», ретельно вивчав творчість Г. Квітки-Основ'яненка (листування, автопереклади), поетів-романтиків 20–40-х років ХІХ століття, творчу спадщину М. Старицького (листування, передмови до перекладів), П. Грабовського (статті, листування) та ін. [382, с. 17].

Проблеми антропоніміки того часу активно представлені в працях Ю. Редька, І. Сухомлина, М. Худаша, І. Желєзняк. Джерела вивчення українських особових назв, специфіку української антропонімної системи вивчав львів'янин М. Худаш. Учений слушно вважав необхідним аналізувати різноманітні явища української антропонімії в історичному аспекті, у «нерозривному зв'язку з історією її носія та з відповідними явищами в антропонімії інших слов'янських народів» [557, с. 237]. Українську антропонімію досліджував Ю. Редько, який від січня 1945 р. став деканом

філологічного факультету та завідувачем кафедри української мови Львівського педінституту (1960 р. об'єднано із Дрогобицьким педінститутом ім. І. Франка). У 1964 р. мовознавець завершив роботу над монографією «Сучасні українські прізвища» [53, арк. 162]. Наукова новизна ономастичних досліджень Ю. Редька передусім у тому, що вчений уперше в українському мовознавстві на великому фактичному матеріалі, зібраному протягом десяти років різними методами, зробив спробу проаналізувати всі типи сучасних українських прізвищ щодо шляхів їх виникнення, словотвірної будови, географічного поширення [374]. 1977 р. Ю. Редько завершив роботу над фундаментальним «Словником сучасних українських прізвищ» (30 тисяч одиниць), котрий, однак, видано тільки через тридцять років. Ця лексикографічна праця стала першою у слов'янознавстві спробою створити комплексний антропонімійний словник [338, с. 584].

У середині 1960-х рр. питання особливостей словотвору літературної антропонімії вивчала доцент Чернівецького університету М. Карпенко [76, арк. 66].

У Львівському університеті у повоєнний період діяли українознавчі кафедри, зокрема кафедра української мови від 1944 р. і до кінця 80-х рр. (завідувачі – П. Коструба, І. Чередниченко, І. Ковалик, Т. Панько, І. Грицютенко). У 1946 р. кафедра слов'янської філології під керівництвом професора І. Свенціцького завершила п'ять навчальних посібників зі слов'янознавства («Історія давнього періоду південнослов'янських літератур» – І. Свенціцький, «Фонетика і морфологія старослов'янської мови» – М. Бойчук, «Історична граматика польської мови» – М. Онишкевич, «Нормативна граматика польської мови» – Л. Гумецька, «Граматики чеської мови» – М. Пушкар) [47, арк. 2].

Мовознавчі полоністичні кафедри після Другої світової війни продовжили свою діяльність уже як кафедри слов'янської філології. До кінця 40-х рр. ХХ ст. в межах кафедри слов'янської філології, якою керував І. Свенціцький (1876–

1956), сформувалося ядро фахівців–полоністів: викладачі польської мови Л. Гумецька (1901–1988), М. Онишкевич (1906–1971) та польської літератури Е. Воронецький (1886–1960) [541, с. 24]. Українському філологу І. Свенціцькому належали праці з історії болгарської, сербської та хорватської літератур. Історичну лексикографію, термінознавство і термінографію, діалектологію досліджував Л. Полюга, який від 1957 року працював у відділі мовознавства Інституту суспільних наук АН УРСР, вивчав лексико-семантичні процеси української та інших слов'янських мов, словотвір і морфеміку, прилучився до появи таких фундаментальних праць, як «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» (Т. 1, 2. К., 1977–1978) і до його продовження «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.» (видано 13 випусків) [437, с. 213–214].

Болгарський літературний процес IX–XX ст. у Львівському університеті вивчала полоніст і болгарист О. Грибовська. Львівські учені К. Трофимович, В. Моторний, В. Лучук, А. Моторний вивчали українсько-серболужицькі культурні відносини. На кінець 50-х – 70-і рр. припав процес створення в Україні осередків (Львів, Київ, Харків, Одеса, Ужгород), у яких плідно працювали вчені-славісти: літературознавці, історики, фольклористи, перекладачі – К. Трофимович, В. Лучук, Д. Павличко, М. Петренко, О. Сенатович, М. Павлюк, Р. Лубківський, Г. Мовчанюк, які зробили великий внесок у розвиток українсько-лужицьких культурних зв'язків [693, с. 257]. Історією верхньолужицької мови ґрунтовно займався львівський славіст К. Трофимович. У 50-х рр. XX ст. він також зацікавився питаннями сорабістики, очолив сорабістичну школу. Значну частину мовознавчих сорабістичних робіт становили дослідження, присвячені проблемам історії верхньолужицької мови, результати яких уперше оприлюднено в підготовленому для студентів-славістів посібнику «Нариси з історії серболужицької літературної мови» (1970) [692, с. 10]. Словотвір слов'янських мов узагальнив І. Ковалик, який розбудував теоретичний апарат,

визначив типи морфем, способи словотвору й основні тенденції його розвитку. Від 1950 до 1971 рр. І. Ковалик працював завідувачем кафедри української мови Львівського університету ім. І. Франка, згодом – 1974–1983 рр. – очолював кафедру української мови в Івано-Франківському педагогічному інституті ім. В. Стефаника. З іменем ученого пов'язано становлення української дериватологічної школи. Дослідженням словотвору займається також М. Лесюк.

XX ст., що стало періодом становлення мовної Франкіани, збагатило українське мовознавство цінними діалектологічними, стилістичними та текстологічними студіями Франкового діалекту [976, с. 91]. У 1960–1980 рр. у Львівському університеті успішно досліджували актуальні проблеми лінгвістичного франкознавства, зокрема діалектні особливості прозового мовлення (бойкізми) (М. Онишкевич), мову Франкової казки і фольклорне мовлення (Я. Закревська), проблеми стилістики і текстології (І. Ковалик), лексичне багатство текстів (І. Ощипко), синтаксичну структуру прозового та наукового мовлення (І. Петличний), мову Франкової поезії (Л. Полюга), загальномовну лінгвістичну проблематику в наукових працях І. Франка (І. Галенко).

В. Левицький, що завідував кафедрою германського, загального і порівняльного мовознавства Чернівецького університету, застосовував нетрадиційні, новаторські підходи до розв'язання і тлумачення багатьох проблем мовознавства. У 70-х рр. розпочато формування під його егідою Чернівецької квантитативної лінгвістичної школи, яка успішно утвердилася вже в 90-х рр.

Одна з найпомітніших ознак етапу розвитку мовознавства кінця XX ст. – зміна дослідницької парадигми. Тоді поглиблювалося розуміння необхідності зосередити увагу на різноманітних аспектах дослідження комунікації, живому функціонуванні мови. Саме тому актуальним ставало дослідження комунікативної спрямованості всіх категорій мовної системи, що стало в центрі

наукових зацікавлень професора Львівського університету Ф. Бацевича [1000, с. 3–5].

Незважаючи на об'єктивні умови, у 1950–1970 рр. розвивалася українська лексикографія. Працю над «Словником староукраїнської мови XIV–XV ст.» львівським лексикографам довелося починати із формування нової картотеки, бо вцілілі від воєнного лихоліття залишки старої картотеки, яку свого часу склали під керівництвом проф. Є. Тимченка, виявилися цілком непридатними для серйозної наукової роботи над історичним словником. Як засвідчило проведене 1965 р. широке обговорення істориками мови укладеного у Львові пробного зошита Словника та інших пов'язаних зі словником матеріалів, його укладачі та редактори правильно розв'язували складні проблеми цього відповідального видання [741]. Упродовж 1964–1974 рр. укладено два томи Словника [129]; [128]. Співробітники відділу української мови Інституту суспільних наук АН УРСР на чолі з Л. Гумецькою (довоєнною випускницею Сорбонни) відступили від того розуміння історичних словників – укладати словники, починаючи з появи першої писемної пам'ятки даної мови і завершуючи нашим часом. Українські історичні словники нового типу почали виконувати окрему функцію – класифікувати лексику і фразеологію відповідного періоду розвитку мови, описувати її факти, указувати на специфіку кожного з таких явищ, розкривати рух мови у визначений період [794, с. 195–196]. Професор Л. Гумецька залучила до «Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.» лише пам'ятки ділового стилю, таким чином вона зуміла обійти тогочасну радянську цензуру [794, с. 196]. Її львівський колега Л. Полюга наголосив, що вперше в українській історичній лексикографії здійснено статистичні підрахунки, що фіксують наявність того чи іншого слова в писемних пам'ятках, засвідчено його значення, подано ті чи інші форми [794, с. 196–197]. Наступним етапом фіксації староукраїнської лексики стала копітка робота львівських лексикографів – істориків мови – над «Словником української мови XVI – першої половини

XVII ст.». Велику допомогу у відборі українських пам'яток до першого випуску Словника надали філологи та історики С. Бевзенко, О. Горбач, Й. Дзензелівський, М. Жовтобрюх, У. Єдлінська, О. Купчинський, І. Мицько, П. Тимошенко, Ф. Ткач, І. Чепіга [962, с. 248]. Слід звернути увагу, що у зв'язку з політичними та суспільними чинниками українським мовознавцям заборонено вести Словник із XII століття.

Лексикографічне дослідження українських говірок здійснили В. Черняк, Я. Закревська, М. Грицак, М. Корзонюк, Й. Дзензелівський. Синтезований аналіз південно-західних говорів української мови на північ від Дністра висвітлено у працях Г. Шила, однак об'єктом дослідження мовознавців ставали здебільшого частини південно-західного говору, властиво, мовлення мешканців деяких районів чи конкретних населених пунктів Львівської та Тернопільської областей [1041, с. 58–59].

Надсянський говір досліджувала український діалектолог Я. Закревська. Мовознавець свою працю «Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті» (К., 1973) присвятила аналізу іменникових дериватів і словотворчих засобів українських надсянських говірок [545, с. 80].

М. Онишкевич досліджував гуцульський говір, український надсянський говір, бойківські говірки. Лексика бойківських говірок не випадково стала об'єктом зацікавлення ученого. Підставою його докторської праці «Нариси лексикографії та лексикології Бойківщини на основі даних словника бойківського діалекту» (1968) слугував «Словник бойківських говірок» (1984), який, на жаль, вийшов друком тільки після смерті автора. Словник став першою працею з діалектної лексикографії Бойківщини, створеною на наукових засадах [1041, с. 77]. М. Онишкевич також уклав «Атлас надсянського говору», мета якого – представити мовні явища говорів Надсяння (після 1944 р. – територія в Польщі) у системі української мови, дати аналіз лексики у порівнянні з дослідженнями З. Штібера та інших, продемонструвати, що вони типові

південно-західні говори, однак, на жаль, ця праця так і не вийшла друком [1041, с. 62]. М. Онишкевич протягом довгих років опублікував чимало цінних наукових розвідок, у яких висвітлив особливості функціонування поодиноких бойківських слів, представив методологічні, лексикографічні проблеми, пов'язані з працею над словником бойківських говірок, писав про іншомовні елементи в бойківських говірках, здебільшого румунізми, словакізми, мадяризми, русизми, а також про бойківські діалектні елементи у творах І. Франка [611, с. 29].

Певний внесок у дослідження бойківських говірок зробили також науковці кафедри слов'янської філології Львівського університету Я. Пура та В. Черняк. Окрім монографії «Говори Західної Дрогобиччини» (Ч. 1. Львів, 1958), Я. Пура опублікував ще декілька статей про місце наголосу, проблеми синтаксису, вживання сполучників, головні та другорядні члени речення у бойківських говірках [611, с. 31].

У 1967 р. вийшов у світ у Москві «Карпатский диалектологический атлас», авторський колектив – працівники Інституту слов'янознавства Академії наук СРСР: С. Берштейн, В. Ілліч-Світич, Г. Клепікова, Т. Попова, В. Усачова. Видання офсетне. Крім науковців з Інституту слов'янознавства АН СРСР, до роботи над атласом залучено українських учених зі Львова, Ужгорода, Чернівців, Дрогобича, Івано-Франківська: Я. Закревська, М. Онишкевич, А. Залеський, Й. Дзензелівський, В. Німчук, П. Чучка, П. Лизанець, В. Прокопенко та ін. «Карпатский диалектологический атлас» є лексичним, охоплює 545 лексем, які, на думку авторів, мали б з'ясувати, чи існують у західноукраїнських говорах запозичення з болгарської мови. Насправді цей атлас засвідчив, що між західноукраїнськими говірками й південнослов'янськими мовами Балкан існують спільні елементи праслов'янського походження, а також запозичення з румунської мови та грецизми, які також засвоїлись через посередництво румунської мови. Питання про лексичні запозичення безпосередньо з

болгарської мови відпало. Атлас цінний тим, що в ньому представлено частину побутової лексики південно-західного наріччя, зокрема й на території Гуцульщини [499, с. 3].

У кінці 1960-х рр. група працівників відділу мовознавства Інституту суспільних наук АН УРСР під керівництвом старшого наукового співробітника Я. Закревської у складі П. Приступи, Л. Григорчук, М. Онишкевича завершила роботу над «Атласом української мови» (Т. 2), який містив 415 лінгвістичних карт. Територія другого тому Атласу охопила Волинь, Придністров'я і Закарпаття [54, арк. 17–18]. У 1988 р. вийшов друком «Атлас української мови. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття та суміжні землі» (Т. 2, 407 карт). Праця підготовлена двома науковими закладами Академії наук України – Інститутом мовознавства ім. О. О. Потебні та Інститутом суспільних наук АН УРСР. У цьому атласі взято до уваги більш поширені діалектні особливості мовлення, якими окремі говірки об'єднуються в говори, говори – в наріччя. Відбито міждіалектну інтерференцію, живі процеси впливу одних говірок на інші, найновіші тенденції у розвитку діалектного мовлення [499, с. 3]. Що ж стосується діалектної лексики, то вона в цьому атласі представлена незначною кількістю слів. Малося на увазі, що буде створено Лексичний атлас української мови, матеріал для якого призбирано. Проте частина лексики гуцульського діалекту представлена в інших, регіональних атласах.

М. Рогаль (з 1968 р. працювала на кафедрі української мови Рівненського державного педагогічного інституту) 1969 р. захистила кандидатську дисертацію «Лексичні запозичення в українських літописах кінця XVII – першої половини половини XVIII ст.». У наукових розвідках дослідниця висвітлювала питання походження української мови, формування її лексичного складу в різні історичні періоди, опрацьовувала проблему запозичень, схарактеризувала зміни в морфемній будові лексем тощо («Польська мова як джерело чеських лексичних запозичень в українських літописах кінця XVII – першої половини XVIII ст.»),

1968 р.; «Полонізми в українсько-білоруській діловій мові XIV–XV ст.», 1982 р.; «Лингводидактическая интерпретация сопоставительного описания русской и словацкой лексики», 1983 р.) [300, с. 120].

Кафедра української мови Рівненського державного педагогічного інституту як самостійний структурний підрозділ вишу функціонує з 1963 р., однак її історія розпочинається значно раніше – від часу заснування Рівненського учительського (згодом – педагогічного) інституту (1940). Викладачі української мови працювали у складі об'єднаних філологічних кафедр: мовознавства (1940–1961) та української мови і літератури (1961–1963). Основні наукові інтереси викладачів упродовж цього періоду були такими: числівники в слов'янських мовах (М. Івченко), синтаксис південно-західних говорів української мови (Я. Пура), фразеологія прозових творів І. Франка (Б. Боднар), термінологічна (мовознавча) лексика в наукових і публіцистичних творах І. Франка (Є. Регушевський) та ін. [300, с. 118]. У 1980–1981 н. р. на кафедрі працювало 8 штатних викладачів, із яких четверо – кандидати наук, доценти: К. Шульжук, М. Рогаль, Я. Пура, Я. Януш, четверо – асистенти; Л. Стрілецька, І. Хом'як, Л. Мельник, В. Галич. Із 1980 р. на кафедрі української мови РДПІ розпочалося активне опрацювання нової республіканської теми «Словник поетичних творів І. Франка», виконавцями якої були 15 педінститутів України з центром в Івано-Франківську. Щоб поглибити теоретичну підготовку випускників у лютому 1989 р. для читання спецкурсу «Актуальні проблеми граматики сучасної української мови» запрошено доктора філологічних наук, професора кафедри української мови Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка І. Кучеренка [300, с. 125].

Заслуговує уваги внесок закарпатського мовознавця П. Лизанця у вітчизняну лінгвістичну науку. Багатолітній завідувач кафедри угорської філології Ужгородського державного університету в кандидатській дисертації «Українські говірки с. Затися Виноградівського району Закарпатської області»

(1959) дослідив специфічні особливості фонетики, морфології, синтаксису, словотвору українських говірок Виноградівщини [673, с. 183]. За матеріалами докторської дисертації і подальшого польового збору найрізноманітнішого діалектного матеріалу П. Лизанець видав тритомну монографію, високо поціновану спеціалістами зарубіжжя: «Угорсько-українські міжмовні контакти: на матеріалі українських говорів Закарпаття» (1970); «Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья (Венгерско-украинские межъязыковые связи)» (1976); «Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР» (1976). Професор детально і ґрунтовно дослідив важливі теоретичні і практичні питання міждіалектних контактів, зокрема лексичні запозичення і їх типи, двомовність (білінгвізм), фонетичне засвоєння і морфологічне оформлення запозичених слів, принципи етимологізації і семантику запозичень, не оминув увагою і лінгвогеографічний аспект у дослідженні угорських запозичень у говорах Закарпаття [944, с. 76]. Професор П. Лизанець, опублікувавши три томи Атласу мадяризмів в українських говорах Закарпаття, водночас дослідив угорські говори краю, якими до того часу ґрунтовно ніхто не займався. 1970 р. він уклав попередній питальник (434 позицій) зі збору побутової лексики (друком вийшов 1975 р.) [944, с. 78]. Мовознавець розглянув також деякі теоретичні питання взаємодії мов, фонетичного засвоєння та морфологічного оформлення мадяризмів в українській мові, основні аспекти розвитку української діалектологічної науки, питання пропаганди та поширення україністики в поліетнічному соціумі на Закарпатті; розкрив принципи побудування «Атласа лексических заимствований в украинских говорах карпатского ареала», «Лингвистического атласа венгерских заимствований в украинских говорах Закарпатья», лінгвогеографічний аспект у дослідженні українсько-угорських міжмовних контактів; окреслив основні шляхи та часи проникнення мадяризмів в українські говори Закарпаття; узагальнив стан дослідження фіно-угорських мов в Ужгородському державному

університеті, основні принципи картографування карпатизмів та їх лексичних відповідників у загальнокарпатському діалектологічному атласі, показав основні стадії засвоєння угорських запозичень українськими говорами Закарпаття.

На матеріалах з південнокарпатських говорів після 1945 р. на Закарпатті захищено майже півсотні кандидатських і докторських дисертацій, укладено кілька діалектних та ономастичних словників (К. Галас, М. Грицак, Й. Дзендзелівський, М. Дуйчак, І. Панькевич, М. Сюсько, П. Чучка), лінгвістичних атласів (З. Ганудель, Й. Дзендзелівський, П. Лизанець, Й. Пуйо, В. Латта, Я. Рігер, І. Сабодош, З. Штібер), опубліковано десятки монографій, сотні різних статей і спеціальних тематичних збірників. Усі діалектологи, які досліджували південнокарпатські говори безпосередньо на місцях, дійшли одностайного висновку, що ці говірки, а передусім їх верховинське пасмо, тобто гуцульські, бойківські і лемківські, є органічною частиною та прямим продовженням говірок карпатської діалектної групи говорів української мови [993, с. 219–220]. Дослідники виявляли у кожній із закарпатських говірок сотні локальних специфічних особливостей, зумовлених географічними, соціально-економічними, культурними та політичними факторами, серед яких десятки ілюструють системні фонетичні й морфологічні ознаки.

Історія мови доводить, що стартова база розвитку всіх українських говорів Закарпаття (і гуцульських, і бойківських, і лемківських, зокрема й долинянських) була спільною. Сягає вона ще тих далеких часів, за яких предки нинішніх закарпатців жили в Прикарпатті, на верхньому Дністрі разом чи поряд із пращурами нинішніх галичан і буковинців. Саме звідти, тобто з північних схилів Карпат, закарпатці запозичили кількасот років тому визначальні східнослов'янські фонетичні та граматичні ознаки [993, с. 220–221].

Неабияке значення у дослідженні закарпатських українських говорів мала діяльність науковців кафедри української мови Ужгородського державного університету Й. Дзендзелівського, М. Грицака, І. Сабодоша. Першим помітним

кроком кафедри української мови Ужгородського університету в дослідженні говорів Закарпаття став виданий 1955 р. «Діалектологічний збірник», де опубліковано статті Й. Дзензелівського, П. Чучки, С. Бевзенка, В. Німчука.

Лексичний склад закарпатських говорів проаналізував Й. Дзензелівський. Через два роки після виходу першого випуску «Діалектологічного збірника» з'явився другий (Ужгород, 1957) [674, с. 7–8]. Домінантами наукової спадщини Й. Дзензелівського стали українська та слов'янська діалектологія, лінгвогеографія. Помітним явищем в історії українського мовознавства стала праця вченого «Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області України» (Ужгород, т. 1 – 1958, т. 2 – 1960, т. 3 – 1993), що охопив 517 лінгвокарт та 5578 лексем, зібраних у 112 населених пунктах Закарпаття. 1958 р. Й. Дзензелівський також опублікував «Практичний словник семантичних діалектизмів Закарпаття». С. Бевзенко і Й. Дзензелівський створили в Ужгородському університеті діалектологічну школу, яка позначилася на розвитку не лише української лінгвістики [674, с. 8]. 1962 р. в Ленінградському університеті Й. Дзензелівський захистив докторську дисертацію «Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР», ставши першим доктором філологічних наук на філологічному факультеті, першим професором цього ж факультету (1962).

Розвитку нового напрямку в українському мовознавстві сприяли численні праці, присвячені явищам мовної інтерференції. Найбільшим досягненням у цій галузі стала монографія «Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі» (К., 1969), присвячена взаємозв'язкам української, польської та словацької мов. Значним є внесок ученого в розвиток української та слов'янської лінгвогеографії. Й. Дзензелівський ще на початку 60-х рр. ХХ ст. розробив теорію і практику регіональних лінгвістичних атласів, зокрема принципи картографування, визначив їх завдання, показав явища української мови у просторі й часі, у зв'язку з історією народу. Учений уклав один із перших регіональних атласів української

мови; у 1965 р. висунув ідею створення багатотомного Лексичного атласу української мови (ЛАУМ); уклав спеціальну «Програму для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови» (К., 1984; 2-е вид. – 1987).

Дослідження лексики українських говірок Буковини представлені у працях філологів Чернівецького університету В. Лимаренка, В. Прокопенка. У 1953–1954 рр. доцент В. Лимаренко, який очолював кафедру української мови Чернівецького державного університету, розпочав формування картотеки Словника буковинських говірок. Пізніше під керівництвом професора І. Чередниченка розроблено й видано 1957 року «Програму-питальник для збирання матеріалів до обласного словника буковинських говірок». Упродовж 1971–1978 рр. опубліковано шість випусків праці «Матеріали до словника буковинських говірок» [659]; [660]; [661]; [662]; [663]; [664]. Цією роботою керувала доцент В. Прокопенко [319, с. 10–11]. «Матеріали» стали посібником із курсу української діалектології для студентів філологічного факультету Чернівецького університету. Записи для діалектних матеріалів в 1957–1970 рр. зробили у 162 населених пунктах на території функціонування буковинських та північнобессарабських говірок. Робота над «Словником буковинських говірок» перервалася, тому що вже від 1970-х рр. праці діалектологів стали нібито «непопулярними». Активізувати працю над Словником вдалося тільки в останні роки, і 2005 року за редакцією Н. Гуйванюк опубліковано Словник, який нараховує 12,5 тис. слів [965, с. 820]. Окрім лексикографічних студій, різноманітні аспекти вивчення буковинських говірок провадили К. Лук'янюк (словотвір), Н. Бабич (фразеологія), І. Слинько, З. Іваненко, П. Недільський, М. Вихристюк, С. Маковійчук (граматична система) [340, с. 8]. У 1958–1959 рр. В. Столбунова завершила кандидатську дисертацію «Російські говори на Буковині». У 1959 р. М. Карпенко захистила кандидатську дисертацію «Приєднувальні зв'язки у сучасній російській мові» [74, арк. 13].

Серед дослідників західнополіських говірок слід назвати В. Покальчука (після Другої світової війни працював у Луцькому педагогічному інституті). Саме він заклав основи сучасного дослідження західнополіських, надбужко-поліських говірок та сучасної української діалектної лексикографії, ономастики Волині [539]. У першій половині 1970-х рр. мовознавець працював над «Регіональним атласом західнополіських говорів української мови». На кінець 1972 р. підготував 10 лінгвістичних карт. У цей же час О. Козачук (ст. викл. кафедри української мови Луцького педагогічного інституту) працювала над плановою темою «Лексика волинсько-поліських говірок української мови» [32, арк. 18].

Українську діалектну лексику досліджував М. Грицак. Науковцю вдалося розробити питання історії української лексикографії на Закарпатті, говіркової фраземіки, стилістичного використання діалектизмів у художній літературі українсько-румунських міжмовних контактів, ономастики. Слід відзначити працю ученого про евфемізми в говірках Закарпаття, яка до недавнього часу була в українському мовознавстві та етнографії єдиним ґрунтовним дослідженням на цю тему [854, с. 8]. На жаль, М. Грицак не дочекався публікації «Словника українських говорів Закарпатської області». Укладена частина «Словника українських говорів Закарпатської області» (букви А-К) й картотека (близько 200000 одиниць) М. Грицака – досі найбільше в історії української лінгвістики зібрання діалектного матеріалу. В ілюстраціях до укладеної частини та в картотеці «Словника українських говорів Закарпатської області» М. Грицак задокументував стан усіх структурних рівнів закарпатського діалекту української мови та південнокарпатської частини гуцульського у ХХ столітті. Водночас ці матеріали є неоціненним енциклопедичним джерелом для дослідження матеріальної і духовної культури населення Закарпаття [712, с. 15–16].

Генезу гуцульського і покутського діалектів досліджував Б. Кобилянський (у 1944–1951 рр. – ст. викладач, доцент, завідувач кафедри української мови

Станіславського державного педагогічного інституту; 1951–1959 рр. – доцент, завідувач кафедри Львівського державного педагогічного інституту; 1959–1976 рр. – доцент кафедри української мови Львівського університету). У 1958–1959 рр. мовознавець працював над темою «Походження південно-західних діалектів української мови» [46, арк. 26].

У галузі діалектології української мови працював О. Шляхов. У кінці 1950-х рр. зібрані діалектні матеріали говорів Покуття для Діалектологічного атласу надіслав до Львівського міжобласного діалектологічного кабінету при Відділі мовознавства Інституту суспільних наук АН УРСР. Наукову працю про основні принципи побудови діалектологічного словника рекомендовано Вченою радою Станіславського державного педагогічного інституту [39, арк. 12].

Внесок у теорію епіграфіки, у вивчення дипінті на старовинних іконах зробила історик української мови Л. Коць-Григорчук. Від 1956 р. працювала в Інституті суспільних наук АН УРСР, від 1973 (після ідеологічних чисток серед філологів) до 1982 рр. – у Центральному державному історичному архіві УРСР у Львові. Дослідниці вдалося вдосконалити методи вивчення старожитніх написів.

А. Генсьорський вивчав мову історичних пам'яток, зокрема обґрунтував власні концепції щодо авторства різних частин Галицько-Волинського літопису та автентичності грамот князя Льва Даниловича. У праці «Галицько-Волинський літопис (лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості)» (К., 1961) учений виконав текстологічну експертизу джерела, проаналізував його структуру, зробив спробу визначити авторів деяких його частин [566, с. 17].

У другій половині 1940-х рр. кафедри української, російської мов і загального мовознавства Львівського державного університету ім. І. Франка досліджували питання синтаксису східнослов'янських мов. У 1948 р. В. Борковський (завідувач кафедри російської мови) завершив роботу над докторською дисертацією на тему: «Синтаксис давньоруських грамот». Монографія мовознавця «Синтаксис давньоруських грамот. Просте речення»

(1949) започаткувала вивчення теорії історичного синтаксису російської мови. Продовжуючи дослідження історії давньоруської мови, В. Борковський працював над темою: «Мова Радзивіллівського (Кенігсберзького) літопису» [49, арк. 19–20]. Проблеми синтаксису вивчали Є. Кротевич, Л. Курилова, В. Бродська. «Словник лінгвістичних термінів» Є. Кротевича, Н. Родзевич (1957) є першим в Україні словником такого типу і довгі роки був основним довідковим виданням з української лінгвістичної термінології. У другій половині 1950-х рр. питання синтаксису розроблялись у працях П. Коструби, Л. Коровчинської, І. Петличного [52, арк. 158]. Зокрема, синтаксичні особливості художньої прози І. Франка були об'єктом дослідження кандидатської дисертації І. Петличного «Синтаксис художньої прози Івана Франка» [50, арк. 82].

Український синтаксис досліджував К. Шульжук. Упродовж наукової діяльності мовознавця (з 1971 р. очолив кафедру української мови Рівненського державного педагогічного інституту) склалася потужна лінгвістична школа з проблем синтаксису. Помітним внеском у розвій вітчизняної науки стали монографії, підручники, посібники мовознавця: «Складне багатоконпонентне речення в українській мові» (1986), «Складне речення в українській мові: посібник для вчителя» (1989) [300, с. 121–122]. Уперше в українському мовознавстві дослідник всебічно проаналізував складні багатоконпонентні речення: з'ясував місце цих конструкцій у системі складного речення, установив їх моделі, дослідив особливості структури й сполучуваності компонентів складного багатоконпонентного речення, семантичну організацію поліпредикативних утворень [1016, с. 5].

Мовознавці І. Слинько, Н. Гуйванюк досліджували історичний синтаксис. Зокрема, І. Слинько у 1954 р. успішно захистив кандидатську дисертацію «Синтаксис літопису С. Величка», працював на кафедрі української мови Кременецького державного педагогічного інституту разом із такими науковцями: Є. Баб'як, О. Сабатовичем, М. Перетятко, З. Тихоходом, Т. Мандрик [61,

арк. 109–110]. 1956 року І. Слинько переїхав на Буковину і до 1994 р. працював у Чернівецькому університеті. У вересні 1963 р. він очолив кафедру української мови, якою незмінно завідував упродовж двадцяти п'яти років. У 1971 р. захистив докторську дисертацію «Дослідження з історичного синтаксису української мови за пам'ятками XVII–XVIII ст.». На увагу заслуговують такі фундаментальні праці українського мовознавця: «Дослідження історичного синтаксису за пам'ятками XIV–XVIII ст. (просторові звороти)» (Львів, 1968), «Історичний синтаксис української мови за пам'ятками XIV–XVIII ст. (часові звороти)» (Чернівці, 1968), «Історія об'єктних зворотів української мови» (Чернівці, 1969) [380]. Високу оцінку отримала монографія «Історичний синтаксис української мови» (1973), присвячена описові формування синтаксичної системи української мови на національному ґрунті. На основі аналізу значної кількості історичних пам'яток української мови XIV–XVIII ст. (грамоти, актові книги, листи й універсали, літописи, релігійно-полемічні трактати, художні твори) мовознавець розглянув історію розвитку таких мало висвітлених у спеціальній літературі синтаксичних конструкцій, як заміна подвійних відмінків орудним предикативним чи прийменниково-відмінковими сполученнями, розвиток обставинних присвійних та об'єктивних конструкцій. Схвально відгукнулися на цю працю Л. Гольденберг в інформаційно-біографічному огляді проблем українського мовознавства в 1972–1973 рр. та І. Керницький [381, с. 6]. І. Слинько був також ґрунтовним теоретиком сучасного синтаксису. У колі його наукових інтересів – актуальні проблеми синтаксичної функції інфінітива, особливо відмінкового керування та ін. Водночас І. Слинько реконструював процес формування синтаксичної системи української мови, проблему синтаксису сучасної української мови; залучив для зіставлення із синтаксичними явищами літературної мови факти українських говорів, аналогічні явища російської, білоруської, польської мов, відзначив подібність або своєрідність перебігу деяких мовних процесів.

З ім'ям Н. Гуйванюк пов'язана передусім розбудова теорії кореферентності синтаксичних одиниць. Уперше проблеми граничної синонімії сучасної української мови окреслено в однойменному навчальному посібнику зі спецкурсу для студентів-філологів (1982). Окрім цього, Н. Гуйванюк опрацювала теоретичні проблеми, пов'язані з ономотологічною функцією мови та процесами номінативної деривації. Відомо, що Н. Гуйванюк причетна до розвою чернівецької школи синтаксистів, яку започаткували професори І. Чередниченко та І. Слинько [594, с. 120–121].

Беззаперечним авторитетом у питаннях наукового синтаксису був І. Чередниченко (очолював кафедру української мови в Ужгороді (1946–1947), Львові, Чернівцях (1955–1963). І. Чередниченко був активним учасником дискусії із проблем синтаксису, яка розгорнулася на сторінках різних періодичних видань на початку 50-х рр. ХХ ст.: свого часу в обговоренні взяли участь М. Поспелов, Є. Кротевич, О. Савченко, З. Мельничук та ін. У ході цієї дискусії робилися більш або менш вдалі спроби дати оцінку всій науковій спадщині про складне речення, об'єктивно описати їх структуру та семантику, визначити будову і функції його частин, виробити наукові об'єктивні принципи класифікації складних речень. Заслугою вченого стало звернення уваги на функції сполучників підрядності у системі простого речення [318, с. 37–38]. 1959 р. як навчальний посібник для студентів філологічних факультетів з'явилася праця І. Чередниченка «Складнопідрядні речення в сучасній українській мові», котра не втратила своєї актуальності до сьогодні. Науковець виявив науковий інтерес і до фразеології – «Нариси з української фразеології» (1952); до лексикографії – «Проблема створення римословника Т. Г. Шевченка – Українська мова і література в школі. – 1966. – № 3»; до різноманітних питань стилістики й культури мови – «Нариси загальної стилістики української мови (1962). Остання праця – спроба створити системний курс стилістики української мови [311, с. 140–141, 142].

Наукова робота на кафедрах іноземних мов вищих навчальних закладів в західних областях УРСР проводилася згідно з постановами Ради Міністрів СРСР/УРСР. У другій половині 1960-х рр. вчені кафедри іноземних мов Кременецького педагогічного інституту (завідувач З. Александрова) працювали над такими лінгвістичними проблемами: вивчення мови сучасної німецької драматургії (І. Грибчук), вивчення лексичних засобів вираження гумору, сатири в німецькій мові (О. Віллер), вивчення граматики німецької мови (З. Александрова) [65, арк. 2]. У 1976–1980-х рр. на кафедрі досліджувалися наступні теми: раціональний відбір навчального (фонетико-лексико-граматичного) матеріалу для студентів педвузів (Г. Бессараб, Г. Підперигора, О. Хруленко, А. Чеховська, Є. Лемешко, З. Леськів); використання звукозапису як одного із засобів інтенсифікації навчального процесу і підвищення його ефективності (О. Хруленко, З. Антонів, Т. Лисійчук, О. Качмар) [68, арк. 82–83].

Оцінюючи період становлення і розвитку української філологічної науки від середини 50-х до кінця 80-х рр. ХХ ст., до справедливого висновку дійшов П. Селігей: якщо функціонування української мови свідомо обмежувалося, то мовознавство розвивалося відносно безперешкодно (за винятком окремих галузей, залежних від нав'язливих ідеологічних регламентацій з боку влади). Лінгвістична наука забезпечила пересічних мовців усім, що потрібно для опанування літературної мови й бездоганного володіння нею. Це не тільки підносило мовну культуру, а й підтримувало національну свідомість українців за умов бездержавності й тотального зросійщення [866, с. 217]. Вітчизняне мовознавство стало за цей час розгалуженою дисципліною, впоралося майже з усіма завданнями, які ставило перед ним суспільство, й піднеслося на вищій щабель. Лінгвісти прагнули довести, що своїми комунікативними можливостями українська мова не тільки не поступається іншим слов'янським мовам, а й належить до найрозвиненіших літературних мов Європи та світу.

Отже, мовні процеси в Українській державі завжди були нерозривно пов'язані з державно-політичним устроєм, який визначав характер відносин між державними органами влади, компартійним керівництвом та суспільством. У площині мовного середовища України упродовж другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. чітко простежується поляризація двох мов – української та російської. У державній мовній політиці УРСР намітилися позитивні тенденції до розширення сфер вживання української мови, яка відповідно до прийнятого у жовтні 1989 р. Закону «Про мови в Українській РСР» набула статусу державної. Створювані з ініціативи громадськості Товариства української мови ім. Т. Шевченка, інші громадські об'єднання активно сприяли розвитку української мови та мов національних меншин [1039, с. 447].

Діалектологічні дослідження здійснювались в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР, Інституті суспільних наук АН УРСР, а також на мовознавчих кафедрах вузів УРСР, окремі з яких, наприклад, кафедри української мови Ужгородського, Чернівецького, Львівського університетів перетворилися на важливі діалектологічні центри держави. До безперечних досягнень тогочасної української діалектології належить широке впровадження лінгвогеографічних методів дослідження говорів української мови, наслідком яких став тритомний Атлас української мови – результат багаторічної дослідницької роботи діалектологів згаданих академічних наукових закладів. У збиранні матеріалів до Атласу української мови взяли участь кафедри української мови університетів та педінститутів УРСР. В активі українських діалектологів були також окремі регіональні діалектологічні атласи, зокрема «Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області. Лексика» Й. Дзензелівського (Ужгород. Ч. 1, 1968; Ч. 2, 1960). Діалектологи досліджували фонетичну систему, граматичну будову і лексичний склад говорів української мови.

З 1960-х рр. розпочалося експериментальне дослідження інтонації як організаційно-комунікативного засобу, що передає логічні відтінки думки та її емоційне забарвлення; у самостійну галузь оформилися словотвір, ономастика, українська лексикологія, у 1970-х рр. – фразеологія; розпочалося опрацювання української мови структурними методами; відновилось укладання термінологічних і галузевих словників; вивчалася історія літературної мови й історичної стилістики; досліджувалась історія західноєвропейських мов; виникла і зміцніла така галузь, як історія українського та слов'янського мовознавства.

4.2. Здобутки українського літературознавства

У процесі побудови незалежної держави, духовного відродження України українська література має неабияке значення, оскільки їй належить особливе місце в естетичному, культурному вихованні майбутніх поколінь. Основні тенденції розвитку й функціонування літературознавства виявляють органічний взаємозв'язок науки про художню літературу з тими явищами світової культури, від яких ідуть додаткові імпульси сутнісного самовизначення літературознавства та суспільного функціонування літературної критики, історії національних літератур і теорії літератури. Однак літературознавство радянської доби не мало змоги осмислити різні творчі напрями і школи європейської та світової літератури. Заідеологізована радянська літературна критика прихильно ставилася до творів, у яких прославляли героїв-комуністів, організаторів колгоспів, радянських партизанів, але заперечувала негативне в їхніх характерах і вчинках. За таких умов правда життя і правда в літературі ставали умовними, а це суперечило природному руслу розвитку національної літератури.

Перед літературознавчою наукою завжди стояли завдання, які можна було розв'язувати лише в комплексі історії, теорії та літературної критики, а також текстології, бібліографії, історіографії, культурології тощо. Втім, українську літературу в радянський період представлено в усіченому, а часто й

спотвореному вигляді, із замовчуванням не тільки важливих художніх творів дисидентів і представників діаспори, а й цілих періодів, угруповань, шкіл. Тоді ж гостро постало питання доступу науковців до необхідних джерел: архівів, періодики, рукописів, які були перенесені у спецфонди і стали недоступними не тільки для масового читача, а нерідко й для спеціалістів. Особливо це стосувалося періодики та патріотичних видань 20–30-х рр. ХХ ст., книг та журналів, виданих в умовах окупації періоду Другої світової війни, еміграційних видань. Український модернізм за комуністичного режиму витлумачували не як оновлення літератури, творчу трансформацію західноєвропейських ідей і художніх прийомів, а як реакційне, занепадницьке мистецтво. Критикувався ранній український символізм, що став національною моделлю загальноєвропейського стильового канону [463, с. 419].

Стосовно української та інших національних літератур періоду т. зв. соціалістичного реалізму можна стверджувати, що вони виробили різні форми недекларованого протистояння комуністичній системі, під оболонкою квазіофіційних формул визрівали опозиційні течії, які із середини підточували соцреалістичний канон. У тогочасній теорії, відповідно, набула поширення формула соціалістичного реалізму як «відкритої системи», що суперечила самій суті цього методу. З падінням комуністичної системи сама формула соцреалізму як інструмента творчості відпала, позаяк метод є категорією інтелектуальною і ґрунтується на системі вимог і приписів. Зміна теоретичної парадигми викликала потребу переоцінки шкали цінностей, яка усталилася за радянського режиму. Таку спробу здійснено, зокрема, у двотомній «Історії української літератури ХХ століття» (1993, 1998), яку підготував Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (у її написанні взяли участь і львівські автори) [463, с. 419].

У повоєнний час антидемократичні кампанії з питань літератури набули широкомасштабного характеру. Відповідно до загальнопартійних постанов і

орієнтирів, ЦК КП(б)У протягом 1946–1948 рр. видав пакет розгромних постанов та інших офіційних матеріалів: у 1946 р. – про спотворення та помилки у висвітленні історії української літератури в «Нарисі історії української літератури», «Про журнал сатири і гумору «Перець», «Про журнал «Вітчизна»; у 1947 р. – «Про перевірку виконання Спілкою письменників України постанови ЦК ВКП(б) про журнали «Звезда» і «Ленинград». Український історик В. Юрчук слушно зауважив, що у цих документах у суб'єктивно перекрученому вигляді оцінювалося культурне життя в Україні, особливо література, мистецтво [1025, с. 41–42].

Процес певного реформування тоталітарної системи, ревізія окремих аспектів сталінізму в ідеологічній і культурній галузях вплинули на виникнення і подальше формування покоління українських шістдесятників, активність якого припадає на другу половину 1950 – початок 1960 років. Всіляко маніфестуючи партійність радянської літератури і мистецтва, пропускаючи кожну особистість через «прокрустове ложе» методу соціалістичного реалізму, політичне керівництво СРСР прагнуло підкорити митця, зробити його слухняним виконавцем своєї волі [171, с. 220]. На межі 1960–1980 рр. своєрідною трибуною української вільної думки стали громадянсько-політичні та літературно-художні журнали, які відкрили широкій аудиторії нові імена, пропагували спадщину 1920–1930 рр., розгортали дискусії щодо визначення суспільно-політичних та літературно-мистецьких явищ [171, с. 223]. Добре засвоєний свого часу суперечливий досвід радянського літературознавства із вульгарно-соціологічним ухилом поганий не так ідеологічною заангажованістю та примітивізмом, як власне безальтернативністю, тотальністю, він завжди уникав будь-яких суспільних чи наукових дискусій. Ситуація в пострадянському літературознавстві, навпаки, виражена тим, що вона не обумовлює догматизації суспільного пізнання. А вже справою наукової громадськості є створення продуктивного дискусійного середовища, яке б забезпечило вихід науки зі стану

заціпеніння кількох десятиліть та анабіозу у відкритий суспільний простір [793, с. 102].

Після нищівно розкритикованих «Нарисів з історії української літератури», які з'явилися відразу після війни (1945) за редакцією С. Маслова та Є. Кирилюка, українська наука про літературу справді впала у своєрідний анабіоз. Яскравим свідченням цього була «Хрестоматія критичних матеріалів» (2-ге видання – 1947–1949), упорядкована С. Шаховським [377, с. 246]. Українське літературознавство на теренах УРСР вишукувало та акцентувало у творах, проскрибованих радянською цензурою та офіційною критикою, «елементи матеріалізму», пафос «інтернаціоналізму», «соціалістичного гуманізму»; вперто заперечувало будь-який зв'язок творчості письменників початку ХХ ст. з «модерністськими течіями» Європи. При цьому панувала рятівна формула «поглиблення і збагачення критичного реалізму, зародження елементів соціалістичного реалізму». Вказані тенденції виявлялися в будь-якій стереотипній монографії про життя і творчість письменника чи в літературно-критичному нарисі [377, с. 247].

Від 60-х рр. ХХ ст. основний вектор поетичного мистецтва дещо змінився. Якщо в 60-х рр. поети претендували передусім на звання авторів асоціативних творів, то принаймні від середини 70-х у поезії дедалі більше позиції захоплював дух антропоцентризму: у центрі уваги ставала людина з її духовністю і усіма зв'язками зі світом [994, с. 40]. Літературі 1970–1990 рр. властива різноманітність жанрів, напрямів, стилів. Незважаючи на суслівсько-брежнєвські ідеологічні тенета, саме у цей час в Москві та Києві виходять великими накладками популярні літературні журнали, розгортаються літературні дискусії, постає проблема співіснування літератури й телебачення, яке поступово захоплює культурно-інформаційний простір. У вирі літературних дискусій визрівала думка, що майбутнє літератури – за малими жанрами [118, с. 30].

Для української поезії 70-і рр. ХХ ст. не були суцільною пусткою. Саме тоді дебютували Н. Білоцерківець, Л. Таран, Л. Голота, Ю. Буряк, Т. Унгурян, С. Майданська: у сімдесятих в українському літературному процесі виникло таке явище, як химерна проза, що реабілітувало художню умовність, розхитуючи зсередини соцреалізм. Типологічно споріднена з латиноамериканським міфологічним реалізмом, химерна проза Києва та регіонів своєю іронічністю підривала офіційні догми [756].

З початком перебудовчих процесів, тобто з кінця 80-х рр. ХХ ст., нова світоглядна й методологічна стратегія починає позначати літературознавчі дослідження в УРСР. Належну йому роль відіграв Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, підтриманий вузівською наукою. Нові віяння насамперед торкнулися галузей літературознавчої методології та теорії літератури. Нові наукові орієнтири встановилися у сфері української медієвістики і компаративістики [377, с. 258].

Як уже зазначалося, українські письменники після війни були змушені писати тільки на сучасні «совєтські» теми й висвітлювати «суспільно важливі проблеми» в позитивному сенсі або на теми Великої вітчизняної війни, у якій «радянський народ і соціалістична держава» здобули велику перемогу над фашизмом. Саме тоді виникло явище безконфліктності в літературі, яке й без того тематично бідну літературу завело в глухий кут, адже рівень творів, як згодом виявилось, був надто низький [838, с. 72]. Покоління літераторів 30–50-х рр. ХХ ст. було позбавлене права вибору власного творчого шляху, стилю, індивідуального творчого вияву; йому залишалося єдине приречення: писати, «як усі», на ті самі, директивно визначені теми, добирати той самий соціально визначений типаж героїв, однаково «лакувати» сталінську дійсність [570, с. 40–41].

У найгіршому становищі в другій половині 1940-х рр. опинилися західноукраїнські літератори старої, «буржуазної» школи, які стали об'єктом

цькування й звинувачень у націоналізмі. Йдеться про львів'ян П. Карманського (1878–1956) та М. Рудницького (1889–1975). Виключення зі Спілки радянських письменників автоматично прирікало митців на поступове зубожіння, оскільки позбавляло можливості друкуватися (крім того, з тавром «буржуазного націоналіста») й мати літературний заробіток. Альтернативи еміграції, яка з'явилася лише з другої половини 1960-х років, тоді не існувало. Отже, залишалися лише два «виходи» зі становища: або смерть, або «перековка», тобто паплюження власного минулого, беззастережне визнання «переваг» сталінської системи взагалі й методу «соціалістичного реалізму» зокрема. М. Рудницький і П. Карманський змушені були за цих умов кожний по-своєму «перебудовуватися», тобто йти на компроміс із власним сумлінням [844, с. 4–5].

Після смерті Й. Сталіна у 1955–1956 рр. народилося четверте, останнє покоління української радянської літератури, представлене так званими «шістдесятниками», які бунтували проти соцреалістичної догматики всією своєю творчістю [570, с. 41–42]. У 60-х рр. ХХ ст. знову прописано радянській літературі соціалістичний реалізм як неухильну конечність, що гальмувала її розвиток, становила загрозу владі [570, с. 342–343].

Незважаючи на різноманітність творчих індивідуальностей, молода критика 60-х рр., як висновує Б. Тихолоз, мала спільні риси: поступова, проте неухильна утрата залежності від канонів соціалістичного реалізму, ідеологічного диктату комуністичної партії та від приписів марксистсько-ленінської псевдометодології (хоч іноді й завуальована, обережна, скоригована «озираннями» на часову кон'юнктуру), пошук істинно наукових критеріїв дослідження літератури як мистецтва слова, боротьба з літературними штампами, стереотипно-плакатними, художньо неспроможними творами, зацікавлена відкритість до нових явищ у літературному житті, посилена увага до естетики й поетики слова, до художньої форми, зокрема й модерно розкутої, умовно-асоціативної, вишукано-метафоричної, реабілітація законного права

письменства на елітарність, національну своєрідність (без виразних, щоправда, політичних акцентів, зате з докладним дослідженням внутрішньотекстових виявів фольклоризму, неоміфологізму, історизму, «народності» – правдивої, а не вульгарно-сфальшованої тогочасною пропагандою) [915, с. 12]. Однак шістдесятницька «відлига», як відомо, була нетривалою. Разом із першими арештами 1965 р. почався тривалий період брежнєвського «неосталінізму», а відтак – і вимушених компромісів із власним сумлінням та державними силовими органами й механізмами з метою фізичного самозбереження, «заховування» таланту.

Українській прозі 60–90-х рр. ХХ ст. були властиві концептуалізм, новаторство, гуманістичний пафос. Антропоцентризм, проблеми духовних і моральних цінностей – основні риси тогочасної прози. Епіка розвинулася у річищі суспільно-філософського аналізу і синтезу дійсності. Художній світ набував поліфонічного виміру, герої почали зображуватися багатовимірно [916, с. 186].

У 70-х рр. ХХ ст. українська драматургія відійшла від асимільованого під зовнішніми впливами документально-репортажного принципу організації сценічних текстів, почала використовувати національну міфологію як джерело сюжетів, жанрів та принципів організації драматургічного цілого, знову взяла до уваги релігійний чинник як націєтворчий і культуротворчий, а у драматичних текстах – як формо- і жанротворчий. В естетичній свідомості драматургів 80-х – початку 90-х рр. провідне місце посіла компенсаторність міфології [227, с. 127]. Починаючи з кінця 60-х р., навколо Ужгородського театру згуртувалася ціла когорта місцевих драматургів-аматорів та професійних письменників: Ю. Чорі, М. Томчаний, А. Копинець, В. Руснак, І. Стецюра, В. Вовчок, Ю. Керекеш, Д. Кешеля, В. Шершун та ін. В Ужгородський обласний театр ляльок (1981) успішно влилися В. Сідак, М. Шурупов, Ф. Кривін [990, с. 160–161]. Вдало стартував у драматургії В. Руснак – тогочасний директор Ужгородського

музично-драматичного театру. Почав він як сценарист, інсценізувавши у співавторстві з В. Лебедевою відомий роман Ф. Потушняка «Повінь» [1990, с. 167]. Майже десять років драма пробивала собі дорогу до сцени: заважала бюрократична тяганина, пов'язана з міністерським рецензуванням та чеканням на схвалення місцевого партійного керівництва. За той час, використовуючи матеріал п'єси, Ю. Керекеш успішно створив і видав друком роман «Блукання в порожнечі». Втім, прем'єра вистави «Два кольори» таки відбулася (1981). П'єсу навіть видрукувано в репертуарному збірнику «Райдуга» [1990, с. 169–170]. Ю. Керекеш – автор також двох перекладів: з угорської – комедії Ф. Дуної «Штани», прем'єра якої відбулася в Львівському академічному театрі імені М. Заньковецької (1989), та з англійської – п'єси П. Шеффера «Темна історія», яку поставив Ужгородський музично-драматичний театр (1992) [1990, с. 171].

У першій половині 1950-х рр. у складі Львівської організації Спілки радянських письменників України функціонувало три секції: поезії, прози і драматургії, критики і літературознавства. У цей час з'явилися нові твори – нариси і оповідання – І. Вільде («Нова Лукавиця»), П. Козланюка, М. Далекого, В. Лозового, В. Глотова, П. Інгульського, А. Волощак і ін. [56, арк. 4]. У радянський період творчості І. Вільде в дусі вимог соцреалізму писала про «життя західних українців під зорею радянської влади», які ту владу вимріяли в чорні роки неволі, коли «тільки вузьенька річечка Збруч їх відділяла від щастя» (оповідання «Історія одного життя»); про «боротьбу нового з старим», про «молоде покоління, спаяне славним лєнінським комсомолом» (оповідання «Нова Лукавиця»), славила колгоспний лад («Ольга Борисюкова»). Однак письменниця завжди залишалася вірною своїй психологічній манері зображення людських характерів, вправно володіючи надзвичайно тонким інструментом – почуттям.

Література Закарпаття від 1945 до 1991 рр. була змушена розвиватися в руслі «єдиновірного творчого методу» – соцреалізму, який М. Горький проголосив основою радянського мистецтва (Перший з'їзд письменників СРСР

17 вересня 1936 р.). За цим постулатом правду в літературі вимірювали крізь призму марксистсько-ленінської ідеології – основи радянської тоталітарної системи. Письменників проголосили «інженерами людських душ», а письменницьку спілку (як і всі творчі організації) – «бойовим ідеологічним загоном партії» [118, с. 20–21]. З'явилося т. зв. «соціальне замовлення», коли теми творів визначали рішення компартійних з'їздів, пленумів, часто приурочені до відповідних ювілейних дат. Саме за соцреалістичною схемою написано чимало творів про боротьбу поневолених трудящих під керівництвом комуністів за соціальну справедливість в умовах режиму Масарика. Саме в цей час на сторінках «замовленої» літератури велася «кампанія» проти так званого буржуазного націоналізму, за відбудову народного господарства і формування робітничого класу, за щасливе життя колгоспників, за підняття цілинних земель, за дружбу народів, за боротьбу із пияцтвом та «релігійними пережитками» тощо [118, с. 21–22].

12 квітня 1945 р. у відділі у справах мистецтв Закарпатського облвиконкому відбулися перші організаційні збори місцевих письменників, на яких, за пропозицією П. Лінтура, головою організаційного комітету письменницької організації області обрано Ф. Потушняка, який на той час працював завідувачем відділу культури і побуту обласної газети. Тут, у відділі у справах мистецтв, влаштовували і перші т. зв. «літературні четверги», учасниками яких були Ф. Потушняк, П. Лінтур, І. Чендей, В. Боржавін, А. Патрус-Карпатський, Ю. Гойда, С. Панько та ін. [306, с. 76]. Упродовж 1970–1985 рр. письменницька організація Закарпаття нараховувала 20–25 членів Спілки письменників України, від 1970 р. її дванадцять років очолював Ю. Мейгеш [510, с. 54]. Однак насправді створення обласної філії Спілки письменників України, відкриття літературного альманаху «Радянське Закарпаття», робота обласного книжково-журнального видавництва, прибуття на Закарпаття цілого ряду «ремісників від літератури» дуже мало спричинилися до

розвитку справжньої літератури. Десятки виданих в Ужгороді наприкінці 40-х і у 50-х рр. ХХ ст. книжок стали лише свідченням того, що вчених змушували визнавати літературою те, що насправді літературою не було. Штучно створено такі соціокультурні умови, коли література Закарпаття мала розпочинатися з пелюшок, вести свій родовід із колективної збірки «Весна», виданої у 1947 році [685, с. 91].

У часи відлиги закарпатська література почала привертати увагу і всесоюзного читача. У Москві видано збірники творів М. Томчанина, І. Чендея, Ю. Гойди, Л. Балли, М. Тевельова, Ф. Кривіна, московське видавництво «Советский писатель» 1959 р. опублікувало збірник «Закарпатские новеллы» [118, с. 28]. У несприятливих п'ятдесятих, незважаючи на ідеологічний тиск у літературі, сформувалися й зросли справжні письменники, чия творчість відразу увійшла в загальноукраїнський літературний контекст, була захоплено сприйнята українським читачем [685, с. 92]. У 60-х рр. потужно зазвучала закарпатська поезія. Письменницькі ряди у цей час поповнили поети П. Скунець, В. Басараб, Ф. Кривін, невдовзі Л. Кудрявська, В. Вароді, В. Ігнат, С. Жупанин. У галузі літературної критики працювали науковці Ужгородського державного університету, члени Спілки письменників П. Лінтур, В. Микитась, Ю. Балега, В. Поп, а також учені – літературознавці П. Лісовий, М. Лакиза, П. Лизанець, Л. Голомб, Н. Ференц, Н. Вигодованець, І. Хланта, І. Сенько, О. Довганич, М. Зимомря, М. Козак, С. Пойда, О. Ігнатович, Е. Балла, О. Крічфалушій, В. Чумак, С. Федака, редактори і журналісти К. Лустіг, Д. Федака, Н. Ребрик та ряд ін. [118, с. 29, 31].

Завдяки діяльності Рівненського обласного літературознавчого об'єднання в 1976 р. українському читачеві стали відомі такі твори земляків, як роман і повість члена Спілки письменників О. Ткачук «Назустріч волі», «Переорані межі», повісті Л. Кравцова «Підпоручик Жаданівський», І. Зінченка «Шахтарі на

фронти», книга віршів В. Колобова «Квіти Полісся», збірник гуморесок В. Андрійчука «Ловись, рибко» та ін. [222, с. 10].

Літературну атмосферу Прикарпаття другої половини ХХ ст. творили С. Пушик, Я. Ярош, Н. Стефурак, М. Аронець, Ю. Андрухович, Є. Баран, П. Лосюк. Перші публікації віршів С. Пушика з'явилися в Галицькій районній газеті 1959 р., а 1964 р. на правах рукопису вийшла перша поетична збірка «Зелена хвоя», яку видав літературно-мистецький клуб «Іскри юності» при Івано-Франківському обкомі комсомолу та редакції газети «Прикарпатська правда». Через кілька років з'явилися збірки віршів, поем та пісень: «Молоді громи» (1967), «Золотий Тік» (1971), «Писаний Камінь» (1974), «Задума гір» (1980), «Головиця» (1985), «Луни» (1988) [630, с. 50–51]. С. Пушик створив невідомий досі в літературі жанр – роман з народних уст «Страж-гора» (1978, 1980, 1988) [630, с. 51–52]. Загалом творчість С. Пушика виросла з фольклору, а поезія будувалася на пісенних народно-художніх ритмах. Тематичним напрямом поезії літературознавець визначив колізію захисту рідної мови і культури, творчої свободи особи [859, с. 13, 16].

У 1969 р. колектив кафедри української літератури Івано-Франківського педагогічного інституту ім. В. Стефаника (Л. Кіліченко, О. Лисенко, П. Нісонський, В. Полек та ін.) завершив монографію «Літературне Прикарпаття» [44, арк. 63].

Відділ літератури Інституту суспільних наук АН УРСР до початку 70-х рр. був одним із найбільших за кількістю працівників в Інституті. «Майже всі науковці, яких я застав у відділі, – згадував Р. Кирчів, – були мені вже відомі. Із старшого покоління – це М. Деркач, дослідниця творчості Лесі Українки, добрий знавець архіву І. Франка, у якому вона працювала ще до війни і з перевезенням якого після радянського «визволення» до Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка в Києві, також тривалий час працювала там. М. Матвійчук – уродженець Східного Поділля, учасник війни, член Спілки письменників

України. Був якось споріднений з Коцюбинськими, знаю, що, зокрема, підтримував зв'язки з Михайлиною Коцюбинською (вона бувала у його домі). У відділі він продовжував працювати над своєю давнішою темою про фольклор у Горького, видав монографію і захистив докторську дисертацію на цю тему. Займався поточною літературною критикою» [511, с. 234–235]. У середній віковій ланці науковців відділу виділявся О. Дей – родом з Чернігівщини, учасник війни, рухливий і плідний дослідник творчості І. Франка, фольклористичної проблематики й історії української журналістики. Особливо помітними в той час стали його монографії «Іван Франко і народна творчість» (1955), «Українська революційно-демократична журналістика» (1959). Останню він захистив як докторську дисертацію і незабаром (1962) переїхав до Києва на посаду завідувача відділу фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР. Поважним і вдумливим науковцем зарекомендував себе І. Цапенко, який досліджував художні особливості прози І. Франка, східнослов'янський народний епос, думи. У 1955 р. захистив кандидатську дисертацію «Специфіка і шляхи розвитку фольклору (на матеріалі східнослов'янського епосу)», видав монографію «Питання розвитку героїчного епосу східних слов'ян» (1959). Помітним у цій середній віковій частині співробітників був також С. Трофимук, який походив із Волині, у час війни був у радянських партизанах, після закінчення Львівського педінституту навчався в аспірантурі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, написав кандидатську дисертацію «Розвиток революційної літератури в Західній Україні», яку захистив у 1954 р. З 1953 р. у відділі літератури працював П. Малий, який проаналізував зв'язки Володимира Короленка з Україною, захистив кандидатську дисертацію (1956) і видав монографію «Україна в публіцистиці В. Г. Короленка» (1958) [511, с. 235]. Бібліографом цього відділу працював М. Мороз (з 1957), який підготував і захистив кандидатську дисертацію «Питання бібліографії і атрибуції творів Івана Франка» (1963). У відділі дослідник опрацював бібліографію творів

І. Франка (вийшла друком 1966). Як репресований радянськими органами, у 1960 р. був звільнений з роботи в Інституті [511, с. 236].

Із середини 60-х рр. ХХ ст. посилювалося залучення науковців відділу до різних планових колективних робіт. На той час припадає саме розпал роботи над колективною монографією «Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель у єдиній Українській Радянській державі», що мала бути науково-пропагандистським (використовуючи модне новочасне слово) брендом Інституту суспільних наук до 30-річчя радянського «визволення» Західної України 1939 р. До написання розділів і підрозділів цієї праці (про літературу, фольклор, театр на західноукраїнських землях у різні періоди їхньої історії) залучено працівників відділу літератури. Вона вийшла в 1968 р. і, слід зауважити, попри очевидну ідеологічно-пропагандистську заангажованість, за пізнавальною фактологічною насиченістю і багатьма неординарними інтерпретаційними акцентами стала незвичайним явищем. Історики-ортодокси, особливо із Львівського університету, дуже хотіли створити цій праці імідж ідеологічно хибної, немарксистської. Але завадило головно те, що в складі її редколегії значилося прізвище відомого борця проти «українського буржуазного націоналізму», тодішнього секретаря Львівського обкому партії з ідеології В. Маланчука. У другій половині 60-х рр. у відділі розгорнулася робота над колективною працею «Історія українського літературознавства» – у двох томах [511, с. 239–240]. Її завершенню й оприлюдненню перешкодила біда, яка нависла над відділом наприкінці 60-х – початку 70-х років внаслідок злісних інсинуацій і безпідставних звинувачень. Наприкінці вересня 1972 р., на тлі всеукраїнських репресивних акцій влади проти дисидентського руху звільнено з роботи у відділі літератури С. Щурата, М. Вальо і Р. Кирчіва. С. Трофимук, пройшовши партійне «очищення», залишився в Інституті завдяки участі в радянському партизанському русі на Волині під час Другої світової війни [511, с. 244–245].

Р. Кирчів вважає, що біда, яка нависла над відділом літератури на початку 70-х рр., була спричинена конфліктом з фавориткою влади і її доносами. Відділ робив багато такого, що не зовсім подобалося владі. Його ядро складала група авторитетних учених, яким з правовірного ідеологічного погляду не довіряли і які були невігідними для ручного керування [511, с. 246]. Восени 1971 р. обрано нове керівництво партійної організації Інституту суспільних наук АН УРСР. Відділ літератури очолив Ф. Неборячок. З його «благословення» більшість працівників у 1972 р. опинилася поза Інститутом (О. Бордун, Л. Григорчук, Р. Кирчів, У. Єдлінська). Факт ліквідації відділу літератури у 1975 р. можна, без сумніву, вважати наслідком своєрідної диверсії, спричиненої появою у його складі ставлениці тогочасної обласної партноменклатурної мафії [894, с. 49–50].

У 1950–1960-х рр. відбувався розвиток радянського франкознавства. У монографіях, що з'явилися в 1955–1956 рр. («Нариси про світогляд Івана Франка» М. Возняка, «Іван Франко. Життя і творчість» О. Білецького, І. Басса, О. Кисельова, «Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка» А. Брагінця, «Іван Франко і перша російська революція» О. Дея, «Син народу» П. Колесника та в інших працях), І. Франко представлений як революційний демократ кінця ХІХ – початку ХХ століття [201, с. 42]. Проблему світогляду І. Франка у 1950-х рр. вирішували однобоко, тенденційно, без охоплення в комплексі всієї його літературно-журналістської спадщини. «Застрашені панівними у часи 100-річного ювілею псевдонауковими догмами про вирішальний і всеохопний вплив соціалістично-марксистської ідеології на світогляд Франка, зауважив М. Нечиталюк, радянські франкознавці – навіть усупереч своїм об'єктивно-науковим переконанням – свідомо применшували значущість тієї «золотої частини» його публіцистики 1890-х і початку 1900-х рр., у якій відобразився властивий Франкові світоглядний критицизм, переоцінка і докорінна зміна попередніх ніби промарксистських поглядів у бік постановки і дискусійного обговорення у відкритій пресі актуальних національно-визвольних

проблем» [708, с. 29–30]. У радянські часи франкознавство нерідко мало піднесений характер. Досить численні монографії були однотипні й через свою надмірну соціологічність швидко застарівали. Об'єктом розгляду здебільшого ставала позатекстова дійсність, а не художнє твориво [405, с. 27]. Питання поетики тексту Каменяра теж перебувало під пильним літературно-критичним аналізом.

Засновником франкознавства був академік М. Возняк, який з перших повоєнних років активно долучився до розгортання франкознавчих студій, заснувавши 1948 р. збірник «Іван Франко. Статті і матеріали». Радянський режим не відступав від вимог, поставлених перед франкознавчою наукою, зокрема від вимоги дотримання фальшивих ідеологем про франкову діяльність як суто соціалістичну і революційно-демократичну та про самого І. Франка, автора програмного гімну «Не пора, не пора...», як непримиренного борця проти «українського буржуазного націоналізму», клерикалізму та апологета російського впливу на українську мову, літературу, культуру. Такі засади радянського франкознавства ретельно стерегла тоталітарна система і цензура, суворо караючи авторів, накладаючи «адміністративні стягнення», не допускаючи їхні праці до друку і позбавляючи роботи за спроби висвітлити високу національну свідомість і вірність Каменяра українській національній ідеї або ж за внесення до своїх досліджень досягнень світової, а щонайгірше – української діаспорної бібліографії [272, с. 97]. 22 грудня 1945 р. М. Возняк надіслав до Інституту літератури АН УРСР план науково-дослідної роботи львівського відділу на 1946 р., який передбачав «Повне наукове видання збірки творів Івана Франка в 30 томах». Керівництво підготовленням видання здійснювала урядова колегія у складі О. Корнійчука (голова), О. Білецького, М. Возняка, П. Тичини, М. Рильського, Є. Кирилюка, І. Кобилецького, Д. Копиці. Проте план так і не був реалізований, оскільки починаючи від 1946 р. наукова діяльність М. Возняка потрапила під нищівний шквал критики вищого

партійного керівництва [523, с. 437–438]. Процес розправи над науковцем ставав невідворотний, оскільки ще 28 травня 1946 р. на засіданні секції мови і літератури ювілейної сесії відділу суспільних наук АН УРСР, яку було присвячено 30-річчю від дня смерті Івана Франка, М. Возняк виступив із доповіддю «Про діяльність НТШ і роль Франка в організації наукової роботи», у якій спробував реабілітувати несправедливо звинувачених, на його думку, радянською історіографією представників школи М. Грушевського. Уже 3 серпня 1946 р. у «Вільній Україні» з'явилася стаття В. Горбатюка «Викорінімо залишки буржуазно-націоналістичних концепцій Грушевського і його «школи», у якій автор гострокритично оцінив думки вченого про роль та значення НТШ в історії України [523, с. 438]. У розвідці «Іван Франко в добу радикалізму» М. Возняк чітко продемонстрував, що радикальний рух був штучно обмежений саме соціальними питаннями і недостатньою увагою до проблем національних і що власне тверді переконання І. Франка зумовили його вихід із радикальної партії і вступ разом із М. Грушевським до національно-демократичної. Ця праця академіка М. Возняка у повоєнному франкознавстві замовчувалася, вона не увійшла до добірки його статей «Нариси про світогляд Івана Франка» (1955) [407, с. 418]. Монографії академіка – «Титан праці» (1946), «З життя і творчості Івана Франка» (1955), «Іван Франко – велетень думки і праці» (1958) – свого часу для читача стали відкриттям, адже в них учений використав невідомий історичний фактаж [406]. Загалом франкознавство у Львівському національному університеті ім. І. Франка у радянський період проходило складний, нелегкий шлях. В умовах сталінського режиму, а особливо брежнєвського, воно перебувало під ідеологічним тиском, цензурним контролем. Особливо дискусійним було питання щодо суспільно-політичних поглядів Каменяра, при розгляді якого дослідники неодмінно мали викривати буржуазну ідеологію і, відповідно, «препарувати» широту поглядів І. Франка, замовчувати його критику соціалістичної і комуністичної доктрин, обминати те «невигідне», що сказав

письменник із приводу національної проблеми [406]. У повоєнні роки франкознавча робота у Львівському університеті значно пожвавилась. Спеціальний покажчик франкознавчих праць за три з половиною десятки років зафіксував 107 робіт М. Возняка, 50 – І. Денисюка, 60 – Д. Лукіяновича, 62 – М. Нечиталука, 33 – Т. Пачовського, 42 – А. Халимончука [406]. Багатогранна творчість І. Франка була однією із тем дослідження О. Мороза, І. Моторнюка, М. Пархоменка, О. Дея, Ф. Арвата, Л. Маляренко, М. Кравця, М. Гнатюка, І. Білинкевича.

Аспірант М. Возняка І. Дорошенко після закінчення Львівського університету у 1950 р. виявив себе ґрунтовним дослідником історії української класичної літератури, зокрема творчості І. Франка. З-під пера вченого вийшли дослідження «Естетика праці в поетичній творчості Івана Франка» (1956) та «Іван Франко – літературний критик» (1966). Особливого резонансу серед українських літературознавців набула монографія ученого про І. Франка-критика, яка стала його докторською дисертацією. Це було перше системне дослідження науково-критичної спадщини письменника, базоване на першоджерелах [337]. У той час ще не було 50-томника творів І. Франка. Монографія охопила знайдені в українських, польських, німецьких, австрійських виданнях критичні виступи письменника від 70-х рр. ХІХ і до перших десятиріч ХХ століття. Відзначмо, що автор дослідження мусив спиратися на теоретичні набутки радянського літературознавства. Незважаючи на це, І. Дорошенко вперше в тогочасній науці показав, що саме І. Франкові належить пальма першості у розробленні важливих проблем теорії літературної критики в Україні. Автор праці акцентував увагу на еволюції поглядів І. Франка: літературного критика 70-х рр. – періоду становлення критика, 80-х рр. – періоду утвердження дослідника літературного процесу, і до 90-х рр. ХІХ – початку ХХ ст., коли І. Франко став визнаним європейським авторитетом у літературі та літературній критиці. Монографія І. Дорошенка поруч з аналогічними дослідженнями цього

періоду П. Федченка та В. Поважної стали значним набутком українського літературознавства того часу [337].

Здобутки українського франкознавства також пов'язані з діяльністю С. Щурата та І. Денисюка. 1958 р. С. Щурат став завідувачем відділу української літератури Інституту суспільних наук АН УРСР, а в 1972 р. репресований звільненням з роботи за вказівкою Львівського ОК КПУ. Літературознавець належав до останнього покоління тих галицьких учених, які зросли і сформувалися ще на дорядянських наукових здобутках і традиціях НТШ. Насамперед він був сином одного з корифеїв української не лише літературознавчої, а й філологічної науки взагалі [970, с. 268]. Кандидатську дисертацію «Рання творчість Івана Франка» захистив у 1954 р. У 1956 р. опублікована його монографія на цю тему. Основана на збереженому в архіві батька листуванні І. Франка та іншому документальному матеріалі з цього періоду, ця монографія щодо повноти і ґрунтовності у висвітленні теми і досі залишається неперевершеною, і фактично стала франкознавчою класикою [511, с. 237]. Оригінальне опрацювання циклу бориславської прози І. Франка, зокрема його головного твору – повісті «Борислав сміється», стало предметом докторської дисертації С. Щурата, успішно захищеної 1971 р. [511, с. 238]. У відділі літератури Інституту суспільних наук АН УРСР під керівництвом С. Щурата продовжувалися франкознавчі студії. У 60-х рр. групу працівників відділу залучено до підготовки 50-томного зібрання творів І. Франка, яка проходила під егідою Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Львів'янам доручили опрацювати 26, 27 і 28 томи, які охоплювали літературно-критичні праці І. Франка 1876–1892 рр. До складу редколегії видання був залучений С. Щурат, досить часто його запрошували до участі в засіданнях цього органу. Перші томи видання почали з'являтися щойно з 1976 р. – вже після ліквідації відділу літератури. Ім'я С. Щурата в складі редакційної колегії тут уже не значилося, але як співредактор зазначених трьох томів він фігурував. Названі і

працівники відділу, які підготували тексти й коментарі цих томів (Р. Кирчів, І. Моторнюк, М. Редько, Л. Сенік, Г. Нудьга, С. Трофимук) з додатком співупорядників і співкоментаторів з персоналу Інституту літератури в Києві [511, с. 238].

У франкознавстві І. Денисюк опрацював цілу низку прозових текстів у ракурсі *close reading*, став засновником Львівської франкознавчої школи інтерпретації художнього твору, розробив питання методології франкознавства; його дослідження підпорядковані розбудові національної концепції української літератури, яку він бачив у Франковій парадигмі. І. Денисюк підхопив та продовжив українську націотворчу культурну ідею, котру в Галичині сформував І. Франко і яка відтоді стала органічною світоглядною настановою для більшості західноукраїнських культурних діячів. Серед дослідників Каменяра слід згадати Т. Комаринця [757, с. 430].

У розвиток українського історичного роману великий внесок зробив літературознавець Р. Іваничук. Літературно-критична рецепція малої прози Р. Іваничука 50-х рр. ХХ ст., попри низку цінних спостережень, хибувала на догматизм і дидактичність. Неодмінними умовами новелістики того часу були поверхове знання життя, сучасність тематики, соціальність, партійність, народність тощо. Окремі упереджені оцінки, зафіксовані ще ідеологічно заангажованою критикою 50-х рр., доповнювались і розвивались пізніше, зокрема постійною негачією вважався брак «соціального підкладу» мотивації поведінки деяких персонажів. Критика не могла навіть адекватно поцінувати порушену в новелах Р. Іваничука типову для «соцреалізму» колізію «старого» і «нового» у західноукраїнському селі, яку письменник намагався висвітлити по-своєму [1068, с. 8].

Тогочасна українська поезія була епіцентром дослідження всього життя львівського літературознавця М. Ільницького. До неї була звернута перша його літературно-критична книжка «Барви і тони українського слова» (1967) та

присвячена докторська дисертація «Сучасна українська радянська поезія: Літературний процес і еволюція образності» (1983). Наукова тематика праць М. Ільницького – західноукраїнський літературний процес ХІХ–ХХ ст., українська еміграційна література, літературне шістдесятництво, тенденції розвитку поезії і прози, особливо історичної. В історії рідного письменства М. Ільницького цікавили, з одного боку, тривалий час замовчувані явища (творчість В. Щурата, М. Грушевського, історіософські концепції поетів Празької школи – Є. Маланюка, Ю. Липи, О. Ольжича, літературно-критична думка еміграційних літературних об'єднань «МУР» і «Слово»); з іншого ж – нові аспекти вивчення життя і творчості письменників, здавалося б, давно й добре відомих, хрестоматійних – наприклад, Івана Франка [915, с. 30]. Перші книжки М. Ільницького з'явилися на самім гребені новаторських літературознавчих праць, що вийшли після завершення хрущовської відлиги і мали значний резонанс, як-от: літературознавчі студії «Народження стилю» (1964) В. Іванисенка, «Література як мистецтво слова» (1965) М. Коцюбинської та «Не ілюстрація – відкриття» (1967) Л. Новиченка, «Життєва переконливість героя» (1965) Г. Сивоконя, «Синтез важкої води: Новела одного року» (1967) М. Малиновської, «Час і його обличчя» (1967) В. Дончика, «Новела і новелісти» (1968) В. Фащенко, «Розмаїття тенденцій» (1969) А. Макарова. У цих виданнях виявилися характерні риси літературного критицизму 60-х рр. – зміщення уваги з ідеологічних аспектів на питання поетичної структури та індивідуального стилю, неприйняття шаблону і захист принципів творчого самовираження, зацікавлення теорією підсвідомості, яка відкривала ірраціональні джерела поетичної творчості [254, с. 14].

Історія та теорія української літератури ХІХ–ХХ ст., зокрема творчість І. Франка, проза доби «розстріляного відродження» були епіцентром дослідження літературознавця Л. Сеника. Від 1964 р. Л. Сеник працював в Інституті суспільних наук АН УРСР, його численні літературно-критичні статті

присвячені діячам «Руської Трійці», поетиці роману, літературному процесу 1960–1990 рр. Л. Сенник мав свій погляд на українську літературу 40–50 рр. ХХ ст. – тут він особливо категоричний. Затаєний опір режиму був глибокий і тривалий. В особливо складний період, майже водночас із книгою «Філософсько-атеїстичний потенціал української літератури», за яку сам собі найбільше дорікав, творився роман «Ізійди, сатано!». На тогочасних «підпільних» читачів роману в кінці 70-х – початку 80-х рр. він справив враження вибуху [583, с. 25–27].

В Інституті суспільних наук АН УРСР Г. Нудьга працював з 1957 р. на посаді молодшого наукового співробітника відділу літератури. За час роботи в Інституті сумлінно виконував планові навантаження. Написав, зокрема, три великі планові монографії, дві з яких опубліковано («Пародія в українській літературі» К., 1961; «Українська балада» К., 1970), а третя обговорена і готувалася до друку («Українська революційна пісня»). Брав участь у написанні «Історії міст і сіл Української РСР. Львівська область», написав п'ять підрозділів до колективної монографії «Торжество історичної справедливості». Підготував (у співавторстві) тридцятий том 50-томного видання творів І. Франка [894, с. 51]. Оригінальні студії здійснив Г. Нудьга в рамках комплексної програми дослідження жанрів української літератури, що тривалий час розроблялись у відділі: монографії «Пародія в українській літературі» (К., 1961), «Українська балада (з теорії та історії жанру)» (К., 1970), збірники «Бурлеск і травестія в українській поезії першої половини ХІХ ст.» (К., 1959), «Українська балада» (К., 1964), «Думи. Поетичний епос України» (К., 1969), «Чумацькі пісні» (К., 1969). З переїздом О. Дея до Києва в 1962 р. і смертю І. Цапенка в 1963 р. у відділі помітно ослаб фольклористичний сегмент досліджень. Його найбільшою мірою тепер представляв Г. Нудьга своїми студіями про резонанс українських пісень і дум в інших країнах світу та деякими іншими працями. Властиво, тогочасна фольклористика залишилася хіба що в дослідженнях літературно-

фольклорних зв'язків, зокрема в працях М. Матвійчука про використання фольклору у творчості М. Горького і деяких інших російських письменників та в опрацюваннях Р. Кирчіва щодо наявності української теми в польській літературі [511, с. 239].

У 1958 р., ще до захисту кандидатської дисертації, випускник аспірантури Р. Кирчів обійняв посаду молодшого наукового співробітника відділу літератури Інституту суспільних наук АН УРСР. Згодом Р. Кирчів згадував: властиво, мене зараховано до новостворюваного підрозділу відділу – сектору слов'янських літератур. Керівником цього підрозділу призначили молодого кандидата філологічних наук, випускницю слов'янської філології Львівського університету М. Мундяк-Мольнар, яка вже зарекомендувала себе як успішна дослідниця українсько-чеських і словацьких літературних зв'язків. На жаль, восени 1958 р. вона раптово померла. Ідея директора організувати спеціальну славістичну структурну одиницю в Інституті так і залишилася не зреалізованою. Однак завдяки його наполяганням у плани наукової роботи відділу введено тему цього профілю – «Українсько-польські літературні і літературно-фольклорні зв'язки», розробляти яку доручено Р. Кирчіву [511, с. 239]. За неповних 15 років він став провідним фахівцем не лише серед українських, а й польських літературознавців, здобувши у них загальне визнання завдяки друку на цю тематику близько десяти статей і монографій: «Україніка в польських альманахах доби Романтизму» (1965), «У творчій співдружності (Українсько-польські літературні зв'язки)» (1971), «Український фольклор у польській літературі (період романтизму)» (1971). До цього переліку входила й антологія «Українською музою натхненні (Польські поети, які писали українською мовою)» (1971), яку уклав разом із літературознавцем М. Гнатюком [335, с. 58].

У 1970-х рр. в Інституті суспільних наук АН УРСР працював Я. Полотнюк, син Ірини Вільде. Учений відродив у Львові іраністику й арабістику, котра своїм

рівнем не поступалася попередній львівсько-петербурзькій сходознавчій школі [449].

Львівський критик і поет Р. Кудлик став відомий завдяки яскравій індивідуальності, умінню вловлювати нові віяння в літературі. У творчості Р. Кудлика суспільні проблеми набули особливого виміру, який обумовлений громадянською позицією автора, активністю поета; безпосередність передачі настрою ліричного героя роблять його поезію доступною. Він намагався ламати усталені схеми поезики, творив власний етнокультурний канон [354, с. 270–272].

Вагомий внесок у розроблення проблем естетичного сприйняття тексту, його інтерпретації, а також взаємодії художніх систем із проекцією на компаративістику й перекладознавство зробив тернополянин Р. Гром'як. Зокрема, відомими є його розвідки «Естетика і критика: Філософсько-естетичні проблеми художньої критики» (1975); «Громадянськість і професіоналізм: Соціальна відповідальність критики» (1986) [451, с. 395].

Важливі питання в галузі порівняльного літературознавства досліджував М. Ткачук. Тернопільський літературознавець застосовував порівняльно-історичні методи вивчення творів українського та світового письменства, порівняння для ученого було засобом аналізу не тільки літературного тексту, а й опису своєрідності розвитку національних літератур й української загалом. Міжлітературні зв'язки літературознавець вивчав крізь зіставлення творів та мистецьких явищ одного чи різних історичних часових зрізів [918, с. 391]. Водночас М. Ткачук на текстовому рівні простежив літературні зв'язки, зокрема інтегральні та диференційовані форми рецепції І. Франком європейських літератур, відкинув теорію «впливології», яку культивувало радянське літературознавство і за яким українська література розвивалася тільки під впливом російської літератури як світової літератури, а українська була залежною від неї, ніби «другорядною», «несвітовою» [918, с. 392–393]. М. Ткачук заперечив твердження про «меншовартість» національної літератури

українського народу, відкинув і концепцію так званої теорії «запозичень», теорії «несамостійності», «недорозвиненості», «неповноти» окремих національних літератур, які, на його погляд, були іманентними, по-своєму самобутніми, формувалися не зовнішніми чинниками, а власною історією, потребами і традиціями. Тому українське письменство у світовому контексті, на його думку, творчо рівноправна й естетично повноцінна величина [918, с. 393].

Проблемі порівняльного літературознавства, перекладознавства та культурознавства присвятив праці М. Зимомря, який працював в Ужгородському державному університеті завідувачем кафедри німецької філології (1973–1979), згодом – завідувачем кафедри іноземних мов (1986–1993). У дослідженнях М. Зимомрі осмислено вагомі явища літературного процесу, компаративістики, взаємодії культур народів Східної, Центральної та Західної Європи, зроблено системний аналіз процесу сприйняття українського письменства, зокрема шевченкознавчої науки, в Австрії та Німеччині [424, с. 393].

Розвиток літературознавства на Рівненщині у другій половині ХХ ст. пов'язаний із творчістю Є. Шмогруна, П. Красюка, С. Бабія. Публікуючись від 1958 р., Є. Шморгун увійшов у велику літературу тільки через двадцять років. Щойно від 1984 р. Є. Шморгун – член Спілки письменників України і керівник молодіжного літературного об'єднання «Червоні сурми» при редакції газети «Зміна» (м. Рівне) [401, с. 5]. Тема єдності й суперечностей духовного світу людини та природи стала провідною у літературі Є. Шморгуна.

У 1939 р. створено кафедру історії української літератури в Кременецькому вчительському інституті. Від 1948 до 1956 рр. кафедрою завідував В. Андрієвський. У звіті про роботу філологічного факультету Кременецького державного педагогічного інституту за 1954–1955 н.р. відзначено: «В. Андрієвський написав перший розділ своєї дисертації «Леся Українка як літературний критик». Викладач методики української літератури Л. Худаш закінчила роботу над дисертацією «Вивчення прози Івана Франка в

середній школі». На кафедрі також працювали С. Терлецький, П. Шелест» [61, арк. 120]. Насамперед літературознавці мали звертати увагу на пропаганду творчості класиків та сучасних російських авторів, ширше висвітлювати російсько-українські літературні і культурні відносини.

З 1945 р. на кафедрі історії української літератури Чернівецького державного університету працювали представники старшого покоління науковців Л. Чернець, Є. Марковський, а також молоді фахівці А. Коржупова, С. Дігтяр. З 1945 до 1951 рр. кафедрою завідував Л. Чернець [135, с. 129–130]. У кінці 1950-х рр. кафедра розширила дослідження літературного процесу на Буковині. У 1958 р. вийшла праця «Письменники Буковини», у якій представлено творчість І. Діброви, Д. Харов'юка, І. Синюка, Д. Макогона, В. Кобилянського і М. Марфієвича. Жанрові особливості творів О. Кобилянської, Ю. Федьковича визначили Н. Томашук, Е. Панчук, С. Дігтяр, Б. Мельничук, Г. Сінченко, А. Коржупова, В. Лесин, М. Юрійчук, М. Нечиталюк. Важливою спробою узагальнити літературний процес на Буковині стала книга «Літературна Буковина», написана О. Губарем, С. Дігтярем, О. Романцем і Л. Чернецем (1966) [379]. У праці проаналізовано творчість Параски Амбросій, поетів М. Ткача, В. Зубаря та ін. Згодом кафедрою історії української літератури завідували П. Стецько, професор Г. Сінченко, у 1985–1986 рр. – А. Добрянський, 1987–1989 рр. – Б. Мельничук, у 1989–1997 рр. – М. Юрійчук. У 1945 р. створено кафедру історії зарубіжної літератури, якою з 1948 по 1952 рр. керували М. Гуля, К. Діденко, П. Русанова, а в 1953–1959 рр. – Р. Волков. У 60-ті рр. кафедра в науковому плані дещо занепала. Проте сюди прийшли нові сили: О. Гуля та О. Плаушевська (очолювала кафедру з 1971 р. – до свого переїзду в Ніжин). У 1976-1981 рр. її наступником на цій посаді став М. Нефьодов, автор відомого вузівського підручника «Історія зарубіжної критики і літературознавства» (1988), що дотепер має попит у фахівців [979, с. 197]. У 1981 р. зусиллями А. Волкова кафедру реорганізовано у кафедру теорії літератури та зарубіжної літератури.

У Чернівецькому університеті відбувалося вивчення румунської літератури. 1954 року у Чернівецькому учительському інституті відкрилося «молдавське» відділення, яке через два роки було об'єднано з факультетом іноземних мов Чернівецького університету. Від 1954 р. до 1990 рр. на факультеті викладали М. Корчинський, М. Дескелеску, О. Садовник, І. Караджале, А. Калош, З. Пенюк, В. Левицький, Є. Павлюк, Г. Бостан, І. Попеску, Л. Бостан, Ф. Китар, А. Чернова, В. Собале [441, с. 321]. Б. Мельничук досліджував теорію та історію драматичної поеми і як літературознавець зробив чималий внесок у справу українсько-східнороманських літературних відносин. Його інтерпретації творів румунських поетів заклали основи відповідної перекладацької поетичної школи на Буковині. Б. Мельничук особливо багато працював над популяризацією серед українських читачів сучасної румунської поезії. Його перу належать інтерпретації творів таких відомих румунських поетів з Молдови, як Л. Корняну, Б. Істру, П. Задніпру, Г. Воде, Д. Матковського, І. Ватаману. Б. Мельничук видав двомовну збірку «Лире ынфрэците. Збратані ліри» (Кишинів, 1979) [240, с. 430].

Питання порівняльного літературознавства, теорії літератури, слов'янських та західноєвропейських літератур, перекладознавства досліджував А. Волков (від 1950 р. працював у Чернівецькому університеті, із 1982–1998 рр. очолював кафедру теорії та історії світової літератури). Літературознавець зробив вагомий внесок у теорію новітньої драматургії, виділив маяковсько-брехтівську типологічну течію в умовній драматургії ХХ ст., запропонував культурологічний підхід у перекладознавстві, розробив теорію традиційних сюжетів і образів. Під егідою А. Волкова 1966 р. видавали науковий збірник «Питання літературознавства» (попередня назва «Питання російської літератури») [605, с. 192]. Доробок ученого чималий: це монографії «Ярослав Гашек» (1957), «Форми літературних взаємозв'язків і взаємодій» (1962), «До теорії традиційних сюжетів» (1973); докторська дисертація «Карел Чапек і проблеми реалістичної

умовності в драматургії ХХ ст.» (1979), присвячена творчості чеського письменника і драматурга та загальнотеоретичним проблемам літературознавства [260].

В. Лесин досліджував літературний процес на західноукраїнських землях, зокрема жанрову специфіку письменства. У 1952–1977 рр. завідував кафедрою української літератури Чернівецького університету, 1966 р. захистив докторську дисертацію «Василь Стефаник – майстер реалістичної новели». 1964 р. у видавництві «Дніпро» вийшла книга «Яблуневий полон» І. Дніпровського, передмову до якої написали В. Лесин та О. Романець, а в 1970 р. – книга поезій Параски Амбросій «Самоцвіти» з передмовою В. Лесина [135, с. 132]. В. Лесин і О. Пулинець опублікували «Словник літературознавчих термінів» (1965). У працях історико-літературної тематики автор найчастіше звертався до постаті Василя Стефаника. Саме цьому видатному новелістові присвячено докторську дисертацію та монографії «Творчість Василя Стефаника» (1965), «Василь Стефаник – майстер новели» (1971), «Василь Стефаник» (1981) [671, с. 390]. В. Лесин у своїй передмові до збірника творів В. Стефаника та у книзі «Василь Стефаник – майстер новели» визначив риси психологізму новел письменника, проаналізував тематику та мотиви, намагався визначити внесок митця в контексті національної літератури.

Історія Буковини була тривалий час основною темою прозових творів М. Івасюка: «Чуєш, брате мій» (1957), «Червоні троянди» (1960), «Двобій» (1967), «Весняні громовиці» (1970), «Серце не камінь» (1978) [672, с. 9–10]. У 1964–1987 рр. учений працював на кафедрі історії української літератури Чернівецького державного університету. У романній дилогії «Балада про вершника на білому коні» (1980) та «Лицарі великої любові» (1987) письменник розгорнув широку панораму боротьби буковинців за кращу долю у другій половині XVII століття. У 1988 р. у журналі «Жовтень» опубліковано повість

письменника «Монолог перед обличчям сина», якій належить особливе місце серед численних історико-біографічних творів.

Історію української літератури кінця XIX – початку XX ст. вивчали волинські науковці. У кінці 1960-х рр. до виконання комплексної теми «Образ і слово у творчості Лесі Українки» залучено вчених кафедри української мови і літератури Луцького державного педагогічного інституту ім. Лесі Українки: А. Омельковець «Леся Українка про образ і слово в художній творчості», І. Сірак «Ідейно-художня функція образів-тропів у ліриці Лесі Українки», Г. Мудрик «Художня деталь у ліриці Лесі Українки» [31, арк. 32].

Розвиток шевченкознавства у другій половині XX ст. не міг не відбивати основних тенденцій суспільно-політичного становища України. Режим партійного контролю наклав виразний відбиток на шевченкознавство цих десятиліть, обумовивши і тенденційні шаблони, і антинаукові схеми та схоластичні концепції «класовості» чи «народності» Кобзаря. Життя та діяльність Т. Шевченка досліджували Т. Комаринець, Ю. Івакін, Б. Мельничук, Я. Поліщук. Монографія Т. Комаринця «Ідейно-естетичні основи українського романтизму (проблеми національного й інтернаціонального)» (Львів, 1983) мала на меті проаналізувати національні особливості українського романтизму на тлі аналогічних явищ інших слов'янських народів, а не продемонструвати вплив російської літератури на характер і спрямування творчості українських романтиків [459, с. 10].

Велике значення для розвитку літературного процесу в Україні мала молодіжна група «БУ-БА-БУ» («Бурлеск-Балаган-Буфонада»), заснована у квітні 1985 р. у Львові. До її складу увійшли Ю. Андрухович, В. Неборак та О. Ірванець, які організовували поетичні вечори, концерти, фестивалі. Найактивніше група діяла у 1987–1992 рр. [1002, с. 16]. 1984 р. молоді львівські поети І. Лучук, Н. Гончар, Р. Садловський заснували поетичний гурт «ЛуГоСад».

1986 р. вони опублікували дві збірки альманаху, а також збірки Н. Гончара «Усміхнений Елеґіон» та Р. Садловського «Антологія» [1002, с. 17].

Отже, радянське повоєнне літературознавство розвивалося за умов суворої цензури й тематичної обмеженості. «Філософізація» українського літературознавства, яке поступово позбувалося ілюстративного характеру 1960–1970-х рр., коли спиралося переважно на теорію відображення, набуваючи форми чистого «гносеологізму», дедалі виразніше засвоювала онтологічні виміри художньої творчості. Цей процес був би неможливим без використання феноменологічних засад і досвіду герменевтики. Зміщення літературознавчої думки з матеріалістичних орієнтирів марксизму-ленінізму супроводжувалося одночасним зацікавленням поезією XVII–XVIII ст., сутністю і механізмами міфологічної свідомості.

4.3. Українська фольклористика

Значення фольклору на сучасному етапі розвитку народної культури є надзвичайно велике. Фольклор, як і вся традиційна етнокультура, живе в пам'яті й свідомості водночас всієї національної спільноти та її місцевих етнографічних груп. Усна народна словесність створює таку ж мозаїку, як і локальна панорама мовних особливостей етносу. Фольклор – один з найважливіших, поряд із мовою, показників етнічної спільноти, зокрема тих її частин, що більше чи менше зберігають та «респектують» традиційність побутової культури і є важливим чинником інтеграції етнічної самосвідомості [515, с. 301]. Неувага до фольклору – це втрата того ґрунту, на якому ростуть і плодоносять генетична пам'ять народу, його розум, душа і серце, формується дерево сучасного і майбутнього держави. Завдяки фольклору збережено самобутність націй і культур, забезпечено розмаїття й багатство загальнолюдської культури [415].

У повоєнний час у регіоні насаджувався радянський фольклор – штучне, надумане утворення комуністичного режиму, що не мало нічого спільного із

творчістю народу. Усвідомлюючи потужне ідейно-естетичне значення усної народної творчості, її вагомий вплив на формування світоглядних цінностей широких народних мас, комуністичні ідеологи намагалися цю потугу поставити на службу своєму режиму. В автохтонному народному середовищі зразки радянського фольклору ніколи не звучали, тому що люди відчували їхню мистецьку підробленість та ідейну неправдивість [636, с. 30]. Продуктивні студії над фольклорною новотворчістю початку ХХ ст., часів Першої світової війни, революцій і повоєнного періоду, у подальшому фактично обірвалися. Розгорнутий з кінця 1920-х рр. тотальний наступ режиму на українство, тиск на українську науку, зокрема її гуманітарну українознавчу складову, масові репресії, грубий ідеологічний диктат призвели до суттєвого зміщення предметних напрямів і аспектів фольклористичних досліджень в Україні. Найбільше заважив тут нав'язаний тоталітарним режимом концепт т. зв. «радянського фольклору», тобто народної творчості, яка підтримувала й возвеличувала радянський устрій (монополію КППС, колгоспи та ін.) та його натхненників [512, с. 7]. Радянському періоду в українській фольклористиці властиві ідеологічна зашореність, наукова обмеженість, упереджені підходи та оцінки доробку попередників, заборони на дослідження фольклорної архаїки, явищ міфології, національної специфіки народної творчості. Навіть за умов тотального ідеологічного шовіністичного і космополітичного кріпацтва українські вчені і збирачі зробили величезний внесок у нагромадження, публікацію та осмислення народної творчості (йдеться про праці М. Рильського, П. Попова, Г. Танцюри, О. Дея, І. Березовського, Н. Присяжнюк, Г. Нудьги, Т. Комаринця, М. Грицяя, М. Шубравської, О. Правдюка, В. Скрипки) [413]. Тимчасове послаблення ідеологічного терору у постсталінський період частково послабило контроль за вченими та пожвавило їх працю.

У широкий науковий вжиток поняття «радянський фольклор» увійшло в українську фольклористику після Другої світової війни. Воно утверджувалося в

публікаціях збірок і збірників текстів та наукових дослідженнях, його поширення особливо помітним було на сторінках журналу «Народна творчість та етнографія», що з 1957 р. почав виходити в Києві як орган Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР і Міністерства культури УРСР [512, с. 254]. Колектив Інституту видав у двох томах нарис «Українська народна поетична творчість» (К., 1955–1958), який в подальшому з аналогічною назвою став базою навчальних посібників для вищої школи. Тракткування фольклору, як і все, що стосувалося мистецтва, залишалося «закутим у догми бути на службі тоталітарному режимові, служити соціально-політичними ілюстраціями до суспільних процесів» [991, с. 18]. Постулати вульгарно-соціологічного змісту у фольклористиці та інших галузях української науки формулювали і в претензійних академічних працях. Під вагою методологічних директив з імперського центру периферійним авторам навіть у той час постсталінської відлиги залишалося тільки одне – наслідувати ідеологічних метродавців, цитувати тих самих «класиків», для безпеки «не висовуватись» за визначені в «центрі» рамки [991, с. 19]. Р. Кирчів на основі власних спостережень зробив справедливий висновок, що породжене на пропагандистській хвилі й підтримане на офіційному рівні поняття «радянський фольклор» в середовищі самих радянських науковців-фольклористів сприймалося неоднозначно. Для одних воно було визначенням розпропагованого міфічного явища «небувалою розмаху і розквіту нової творчості широких мас радянського народу», для інших, зокрема серйозних учених, які не могли не бачити і не розуміти штучності, ефемерності самого того явища, поняття «совєтський фольклор» було умовним, певною мірою даниною ідеології панівного режиму [512, с. 255].

«Радянський фольклор» представляв своєрідний феномен масової творчості на «задану тему», імітації, наслідування фольклору, стилізацій і підробок під нього. З цього погляду, це цікавий предмет для дослідження,

оскільки в ньому простежуються різні рівні пов'язаності цієї творчості з традиційною фольклорною поетикою. Траплялися серед цього навалу штучності, нещирості і фальшу й поодинокі проблски виразу природного народнопоетичного духу [512, с. 272]. З другої половини 1960-х рр. в Україні помалу згасає пафос теми «радянського фольклору», і саме це поняття, як видно з публікацій у журналі «Народна творчість та етнографія», трапляється рідше [512, с. 270].

Наукова робота в галузі фольклору і фольклористики істотно зрушилася в середині 80-х рр. ХХ ст., але особливо інтенсивно почала розвиватися від 90-х рр. Всупереч складності концептуально-ідеологічних канонів українська фольклористика в 70–80-ті рр. ХХ ст. поступово поверталася до розроблення проблем художньої свідомості, що стали базовими для розуміння формотворчих процесів у фольклорі (праці І. Березовського, М. Грицяя, В. Бойка, Л. Дунаєвської, М. Шумади). Серед українських дослідників другої половини ХХ ст., незважаючи на продовження ідеологічного тиску в науці й неможливість повноцінної розробки менталітетно-образної проблематики, все ж таки з'явилися студії О. Дея, О. Киченка, що висвітлювали специфіку фольклорного мислення на рівні структури [259, с. 52–53].

Водночас значно розширився діапазон славістичних досліджень: активізувалася діяльність кафедр слов'янської філології при Київському та Львівському університетах. Виданий 1958 р. «Філологічний збірник» уміщував узагальнення про дослідження слов'янського фольклору й фольклористики: «Зв'язки українського народного епосу із східнослов'янським та південнослов'янським епосом» (автор Я. Шуст) та «Роль українських славістів першої половини ХІХ ст. у розвитку міжслов'янських фольклористичних зв'язків» (автор Г. Сухобрус). 1958 р. при Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР організовано славістичну групу під керівництвом фольклориста М. Кравцова, яка вивчала польський, чеський,

сербський та болгарський фольклор [1017, с. 133]. Провідною темою праць фольклористів у радянський період стало вивчення фольклорного процесу в зарубіжних слов'янських країнах, розкриття історично-закономірних взаємодій поетичної творчості східнослов'янських народів із фольклором західних і південних слов'ян, їх зв'язків з українською культурою. Народну творчість південних і західних слов'ян вивчали Р. Кирчів, Р. Нудьга (Львів), Ю. Туряниця (Ужгород), М. Гольберг (Дрогобич), А. Волков (Чернівці) [1017, с. 135, 137].

У повоєнні роки однією з центральних у фольклористиці була комплексна проблема генезису, історичного розвитку й функціональної ролі народної творчості. У другій половині 1960-х рр. простежується тенденція до широкого, монографічного охоплення й осмислення народної творчості у її художніх формах [207, с. 254–255].

На увагу заслуговує наукова діяльність відомого етнографа, фольклориста Ф. Колесси. Дослідженням дум учений надавав великої ваги, сподіваючись на «відживлення і піддержання пам'яті про давню бувальщину українського народу, про великі подвиги наших предків, щоби ся історична традиція стала ще ближчою і дорожчою для теперішнього покоління» [376, с. 58]. Ф. Колесса першим серед вітчизняних учених представляв українську фольклористику на численних міжнародних форумах – III і IV конгресах Міжнародного музичного товариства у Відні та Лондоні, на I і II з'їздах слов'янських географів та етнографів у Празі та Кракові, на Міжнародному конгресі народного мистецтва в Антверпені, на I і II з'їздах славістів у Празі та Варшаві [376, с. 58–59].

Етномузикологія і музична освіта в Україні теж були позбавлені найбагатшого і неперевершеного досі за територіальним обширом і жанровим складом зібрання високопрофесійних нотацій української народної музики. Це позначилося на темпах розвитку вітчизняної науки про народну творчість. Лінія на відродження української етномузикології як науки мусила йти складним шляхом: зароджувалася в Україні, а реалізувалася у видавництвах Росії.

Історію музичної культури Закарпаття, музичні діалекти Закарпаття досліджував В. Гошовський. У 1962–1963 рр. В. Гошовський заснував при Львівській державній консерваторії ім. М. В. Лисенка кабінет музичної фольклористики, що став центром дослідження народної музики Східних Карпат [697, с. 100]. Внаслідок багатьох фольклорних експедицій, які свого часу очолив учений, зібрано (здебільшого на магнітні плівки) понад 3000 народних пісень. Завдяки цьому збережено фольклор чеських переселенців на Волині та Закарпатті. Частина своїх польових записів пісень (262 тексти і мелодії) В. Гошовський опублікував у фундаментальному збірнику «Українські пісні Закарпаття» (Москва, 1968), побудованому за новими принципами класифікації. У ньому вперше подано вичерпну характеристику закарпатоукраїнського пісенного фольклору, розподілено народні пісні за музичними діалектами [697, с. 100]. Ще до виходу збірника «Украинские песни Закарпатья» (1968) В. Гошовський публікує статті в журналі «Советская музыка» (статті «Фольклор и кибернетика», 1964, № 11–12; «Семиотика в помощь фольклористике», 1966, № 11) [362]; [363]. У першій із них винесено на обговорення проблему кібернетичної етномузикології (вивчення народної музики із застосуванням ЕОМ – комп'ютера). Водночас зроблено успішну спробу виявити у наспіві функціональні частини і відійти від абстрактно-теоретичного аналізу ладової будови і мелодичної форми [455, с. 114]. З ідеєю створення універсального каталогу народної музики В. Гошовський виступив у травні 1973 р. на виїзному засіданні розширеного бюро Всесоюзної комісії народної музичної творчості Спілки композиторів СРСР у Вільнюсі. Доповідь вченого викликала жваву дискусію і спричинилася до появи двох відгуків – у московському виданні «Музыкальная жизнь» та київському «Народна творчість та етнографія» [754, с. 173]. У 1971 р. виходить головна теоретична праця В. Гошовського – «У истоков народной музыки славян». Книга відкривається теоретичним нарисом, у якому викладено методику порівняльно-типологічного дослідження. Її

застосовано у чотирьох аналітичних нарисах, де розглядаються: поширення у лемків своєрідного типу весільної пісні; типологія колядок; генеза, різновиди та поширення у слов'ян коломийкової форми; проблеми асиміляції у фольклорі. Перший нарис («Слідами однієї весільної пісні слов'ян») цікавий виходом за межі власне етномузикознавства у сферу етногенезу та історії [455, с. 114]. Однак після опублікування роботи В. Гошовського «У истоков народной музыки славян» метод моделювання ритмоструктурного типу вже не потребував для його визнання якоїсь додаткової аргументації: він буде доопрацьовуватися, але його чинність як найважливішого інструмента етномузикологічної методики досліджень – поза сумнівом. Праці В. Гошовського (з політичних обставин часу видані у Москві) знову вивели українську етномузикологію на рівень європейської науки [455, с. 116].

Монографію В. Гошовського «У истоков народной музыки славян» перевидано у 1976 р. чеською мовою у Празі. Видання отримало декілька рецензій, авторами яких були словацькі етномузикологи С. Бурласова («Slovenský národopis», 1977) й А. Сулітка («Národopisné aktuality», 1977), російський музикознавець М. Ройтерштейн («Советская музыка», 1978) та чеський музиколог Я. Маркл («Český lid», 1978). Усі вони дали високу оцінку дослідженню, наголосили на його важливості для порівняльних студій у слов'янознавстві [754, с. 176–177]. Водночас В. Гошовський розпочав справу оприлюднення спадщини одного з найвидатніших етномузикологів світу К. Квітки. Побачив світ збірник «Українські народні мелодії» та підготовлений до першої публікації авторський «Коментар» (виданий 1922 р.). У 1971 та 1973 рр. В. Гошовський видав «Избранные труды» К. Квітки [453, с. 414–415]. Для багатьох етномузикологів це стало великим відкриттям, оскільки спадщина вченого тривалий час залишалася маловідомою, а передові ідеї К. Квітки не були поціновані сучасниками належним чином. В. Гошовський подав систему музичної фольклористики у вигляді кола, у центрі якого розміщується музична

етнографія. Він визначив: «Мета музичної етнографії – емпірично фіксувати на конкретній етно-географічній ділянці у певний відтинок часу за допомогою конкретної методики зразки народної музичної творчості, що існують в усно-слуховій традиції. Одержаний таким чином матеріал і є об'єкт музичної фольклористики в цілому, внаслідок чого музична етнографія зайняла центральне місце у системі наукових галузей та дисциплін» [453, с. 419–420].

На конференції «Фольклор у духовному житті українського народу», що відбулася 24–25 січня 1991 р. у Львівському університеті, В. Гошовський виголосив доповідь «Музична фольклористика в системі лudoзнавства», у якій обґрунтував поняття фольклористики як системи наукових галузей і дисциплін. Зокрема, серед галузей та дисциплін музичної фольклористики вчений виділив: загальне етномузикознавство – фоноархівознавство, історіографія музичного фольклору, етномузична естетика; компаративістику – історико-порівняльне етномузикознавство, музичне слов'янознавство, музичне карпато-балканознавство; теоретичне етномузикознавство – аналітика, типологія, інформатика; мелогеографію – музична діалектологія, ареальна типологія; музичну семіологію – структуралістика; етномузичну соціологію – етномузична психологія, експериментальне етномузикознавство; органологію – органографія, інтерпретологія; кінето-лudoграфію – хореографія, лudoграфія (опис ігор, обрядів) [753, с. 26]. Фундаментальні наукові праці В. Гошовського в галузі музичної діалектології, порівняльного музикознавства та кібернетичної етномузикології становлять національне культурне надбання України.

Уже згаданий Т. Комаринець (1927–1999) твердо стояв на позиції, що фольклор є одним із першоелементів літератури, він зумовлює її особливості і характер, є запорукою її подальшого бурхливого розвитку. У своїх фольклористичних студіях чимало уваги вчений приділив категорії народності, яку ще в ті часи зумів звільнити від політичної та соціальної забарвленості. Для Т. Комаринця завжди було аксіомою те, що фольклор є одним із джерел пізнання

народу, скарбницею високої організації поетичного мислення. Дослідник не раз наголошував на історизмі фольклорних творів, виразно поставивши питання про їхню роль у комплексі пізнання не тільки історичного минулого, а й сучасності [604, с. 32, 33–34]. Навесні 1967 р. Т. Комаринець перейшов на роботу до Львівського університету ім. І. Франка, де на лекційних заняттях приглушував пустодзвіння «соціалістичного пафосу» й наголошував на тому, що лиш натяками пробивалося у підручниках чи навчальних програмах. Не раз тонко іронізував із «єдиноправильного марксистського вчення» і «найсправедливішого радянського суспільства» [995, с. 91]. Багато зробив фольклорист у відновленні у Львівському університеті кафедри української фольклористики, що функціонувала у 1939–1947 рр. та припинила свою діяльність після смерті її завідувача – академіка АН УРСР Ф. Колесси. Перша монографія Т. Комаринця «До проблеми ролі народної творчості в історичній поезії Шевченка» (1956, 1957) залишила значний слід у формуванні такої категорії, як фольклоризм творчості, в опозиції до плоского етнографізму чи прямолінійно трактованої народності [378, с. 490–491]. Зауважмо, що шевченкознавчі праці Т. Комаринця перебували в контексті європейського романтизму, у річищі якого формувалася свідомість і творчість Тараса Шевченка.

Серед усіх жанрів і родів українського фольклору найповніше у другій половині ХХ ст. досліджено епос. На всесоюзній нараді з питань героїчного епосу східних слов'ян (1955) прозвучало ряд тематичних доповідей українських дослідників (М. Рильський, П. Попов, Г. Сухобрус, Р. Волков, А. Бондаренко, Г. Самарін, В. Кнейчер, Г. Литвак) [207, с. 257–258]. Серед праць такого плану слід відзначити узагальнювальну монографію М. Плісецького «Взаимосвязи русского и украинского героического эпоса» (М., 1963), у якій підкреслено велику роль обрядової народної творчості у формуванні героїчної поезії, розкрито світоглядні основи національного епосу, соціальні джерела його виникнення та розвитку, зокрема, чітко поставлено проблему історизму народної

творчості, яку розгорнуто у монографії «Историзм русских былин» (М., 1962) [207, с. 260–261]. До загальновідомих праць Ф. Колесси про український епос у 1979 р. додалася монографія С. Грици «Мелос української народної епіки» (історичні пісні, балади, співанки-хроніки та думи). У роботі з'ясовано соціологічні та територіальні умови формування середовища носіїв музичного епосу [455, с. 119–120].

М. Дмитренко справедливо відзначив, що в основу аналізу історичних пісень у другій половині ХХ ст. покладено принцип сприйняття їх як невід'ємного складника східнослов'янського епосу. Перенесення акценту у порівняльно-історичному вивченні історичних пісень з національної самобутності на ототожнення українського героїчного епосу із східнослов'янськими епосами певною мірою призводило до нівелювання цієї національної самобутності [416, с. 144].

У другій половині 1960-х рр. над темою докторської дисертації «Фольклор як джерело вивчення історії України періоду феодалізму» працював В. Мельник (доцент кафедри історії СРСР та УРСР Івано-Франківського державного педагогічного інституту ім. В. Стефаника). У 1966–1970 рр. учений опублікував чотири монографії: «Народ про свою історію», «Фольклор як історичне джерело», «Історична правдивість фольклору (VI–XVIII ст.)», «Історія Закарпаття в усних народних переказах та народних піснях» [45, арк. 115].

У повоєнні роки поживалося вивчення українського казкового епосу та народної прози. Український фольклорист та літературознавець Р. Волков досліджував народну драму, казки, билини, історичні пісні; завідував кафедрами російської літератури у Львівському державному університеті ім. І. Франка (1945–1949) та у Чернівецькому державному університеті (1950–1959). За його редакції вийшов збірник «Леся Українка» (1946), у якому опубліковано фольклорні записи і фольклористичні праці письменниці. Наукові здобутки Р. Волкова в дослідженні варіантів билин допомогли глибше вивчити зразки й

інших жанрів фольклору, зокрема українських історичних пісень і дум; завдяки дослідженням вченого пушкінознавство збагатилося оригінальними працями «Реализм и народность баллад Пушкина» (1958), «Народные истоки творчества А. С. Пушкина (Баллады и сказки)» (1960) [734, с. 148–149].

Щодо змісту українського казкознавства у другій половині ХХ ст., то досі не зібрано і не видано корпусу основного національного казкового фонду, про що мріяли І. Франко, В. Гнатюк та інші корифеї української фольклористики. Помітну спробу проникнути в естетичну сутність народної казки крізь моноблокову стіну соціологічних догматиків у 1980–1990 рр. зробила Л. Дунаєвська [991, с. 19]. Для осмислення сутності народної казки як жанру фольклору у світовому казкознавстві ХХ ст. компаративістська, антропологічна, психоаналітична, структуралістська теорії створили тільки каталог художньої фактури творів, лише передумови для подальшої праці. У радянській імперії національний аспект фольклору, як і національний аспект трактування народної казки, був лише декларованим, а насправді забороненим [991, с. 20].

Однією з основних проблем української фольклористики П. Лінтур вважав історико-порівняльне вивчення української балади у зіставленні з баладами південних слов'ян – болгарськими, сербськими, хорватськими і словінськими. Найбільшою заслугою П. Лінтура перед українською фольклористикою, вважають, є введення до обігу матеріалів дослідження про закарпатоукраїнську баладу, залучення понад двохсот нових баладних текстів із Закарпаття, котрі увійшли до всіх порівняльних каталогів: загальноукраїнського, західнокарпатського, чеського, словацького та ін. [620]; [621]; [622]. У передмові до книги «Закарпатські казки Андрія Калина» (Ужгород, 1955) П. Лінтур дослідив питання творчого методу у фольклорі, світоглядні основи художньої творчості, проблему художньої майстерності у фольклорі [207, с. 262]. У 1959 р. він видав книгу «Народні балади Закарпаття», яка стала першою збіркою баладних пісень в Україні. Вона налічує сорок чотири класичні тексти, що дають

підставу називати це видання науково-популярним. 1966 р. збірку, доповнену багатьма варіантами пісень та кваліфікованими примітками, надруковано у Львівському університеті. В архіві П. Лінтура зберігається більше ніж 700 балад та рукописи двох невиданих збірників текстів [698, с. 88–89]. Учений був також безпосереднім організатором перших державних мистецьких навчальних закладів Закарпаття: музичного училища та училища прикладного мистецтва, культосвітнього технікуму, дитячих музичних шкіл, у яких 1951 р. вже навчалось 1232 учні, працювало 122 педагоги [306, с. 73].

У вивчення українського національного епосу великий внесок зробив Г. Нудьга (Інститут суспільних наук АН УРСР). Фольклорист значну частину свого життя присвятив дослідженню пісенної творчості, зокрема популярності української пісні серед народів світу [896, с. 9]. Глибоке розуміння художньої специфіки фольклорних та літературних творів дало змогу Г. Нудьзі зробити значний внесок у розвиток української генології: учений опрацював тему жанрів у рамках комплексної програми дослідження жанрів української літератури, що тривалий час розробляли у відділі літератури Інституту суспільних наук АН УРСР. У колі генологічних зацікавлень дослідника були такі жанри, як пародія, балада, дума, чумацькі, бурлацькі та весільні пісні, коломийки [652, с. 6]. До проблеми української балади Г. Нудьга звернувся у вступній статті до упорядкованої ним антології «Українська балада» (К., 1964). Науковець підкреслив спорідненість балади з романсом, легендою і поемою, відзначив глибокі народні традиції української літературної балади, що пізніше відіграла важливу роль у становленні й української поезії [207, с. 266]. Г. Нудьга в дисертації «Пісні українських поетів першої половини ХІХ ст. і їх народні переробки» (1958) першим в українському літературознавстві окреслив проблемні завдання, які сформували найбільш прийнятну структуру дослідження, актуальну і для явищ сучасної фольклоризації. У студіях Г. Нудьги вперше досліджено факти засвоєння народом поетичних творів багатьох

українських письменників «дожовтневого» і «радянського» часу [592, с. 42, 43–44]. Учений дотримувався епосоцентричної концепції розуміння дум як національного феномену традиційної усної творчості, чітко розрізняв жанрову специфіку пісень та дум за численними компонентами. Керуючись положенням, що «епос – обличчя нації, історичний вираз її зрілості, стійкості та єдності, ознака утвердження того важливого для кожного народу суспільно-політичного стану, який називають самосвідомістю, відчуттям свого місця в світовій історії, відповідальності за долю кожної одиниці і всього народу як цілості за своє майбутнє», Г. Нудьга неодноразово наголошував: думи – національний реалістичний епос; за генезою це жанр народнопоетичної творчості, що виник десь перед XVI ст. як продовження епічних традицій [411, с. 35].

Окремими виданнями виходять дослідження Р. Кирчіва «Україніка в польських альманахах доби романтизму» (1965), «У творчій співдружності» (1971), «Український фольклор у польській літературі (період романтизму)» (1971). У 1980 р. в Києві на засіданні Спеціалізованої ради Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР дослідник захистив докторську дисертацію «Український фольклор у польській літературі епохи романтизму» [400, с. 29–30]. Учений цікавився українсько-польськими фольклорно-літературними взаємозв'язками, проблемою романтичного фольклоризму. У 1960–1980 рр. у центрі наукових інтересів ученого перебувало гроно відомих і малознаних імен української і польської культури, котрим Р. Кирчів присвятив низку біографічно-довідкових розвідок. Активну працю фольклориста засвідчує «Шевченківський словник» та «Українська літературна енциклопедія». Виправданою є увага вченого до фіксації та різностороннього опрацювання обрядового фольклору України, що із плином часу дуже швидко втрачає своє функціональне призначення і зникає. Під керівництвом Р. Кирчіва у Львівському відділенні ІМФЕ АН УРСР 1990 р.

почалося дослідження теми «Фольклор населення західноукраїнських земель XIX–XX ст.» [400, с. 31].

Національну специфіку українського фольклору досліджував І. Денисюк. Проблема «національне та інтернаціональне», що нею спекулювали майже впродовж століття гуманітарії, зразу ж стала не актуальною. Щодо національної специфіки фольклору, то І. Денисюк врахував погляди М. Максимовича, Й. Бодяньського, М. Костомарова, П. Куліша, О. Потебні, М. Драгоманова, І. Франка, М. Грушевського, Ф. Колесси й виробив власний аргументований підхід до розуміння складної проблеми через аналіз жанрової природи усної творчості, її естетики та поетики [412, с. 99].

У повоєнний період значний фольклорний матеріал на Волині зібрано завдяки діяльності багатьох збирачів-ентузіастів – І. Федька, О. Ошуркевича, А. Голентюк. Волинський пісенний фольклор видрукувано у збірниках «Волинь у піснях» (Львів, 1968), «Пісні з Волині» (К., 1970), «Фольклорна веселка: Українські народні пісні з голосу Антоніни Голентюк» (К., 1984). Багато років приділила збору фольклорних матеріалів у селах Камінь-Каширського району О. Кондратович. Результатом її праці став збірник «Калиновий квіт Полісся: Народні пісні» (Луцьк, 1994) [301, с. 78–79]. Від 1955 р. луцький етнограф О. Ошуркевич почав записувати у Волинській області уснопоетичну народну спадщину, надаючи перевагу пісенній творчості. Упродовж 1970–1990 рр. він упорядкував та видав кілька фольклорних збірників, що репрезентували різні жанри: народну пісенність («Пісні з Волині». – К., 1970), казково-епічну традицію («Чарівне кресало: Українські народні казки з Волині і Полісся». – Львів, 1995), обрядовий фольклор Волині («Різдвяний вертеп на Волині». – Луцьк, 1996).

Майже одночасно з науковцями Інституту слов'янознавства і балканістики тематичні експедиції в західнополіський регіон розпочали львівські етномузикологи – працівники кабінету народної музики при консерваторії (нині

Проблемна науково-дослідна лабораторія музичної етнології Львівської національної музичної академії ім. М. В. Лисенка). Першим 1965 р. тут побував В. Гошовський, який у двох селах (Колодяжне, Заболоття) зафіксував понад 118 різножанрових творів. 1972 р. частково його шлях повторив Ю. Сливинський, здійснивши тематичну експедицію до ще двох сіл (Велика Глуша, Заболоття) та записавши 100 весільних творів [828, с. 243].

Отже, повоєнна фольклористика, як і на попередніх етапах, розвивалася за умов різкого протистояння двох світових систем і зазнавала впливу компартійних ідеологем. Здобутки «буржуазної» фольклористики, яка на той час інтенсивно розвивалася, фактично не могли стати надбанням українських учених через ідеологічні перепони. Наприкінці 60-х рр. ХХ ст. теоретичне осмислення фольклористичних проблем залишалося переважно полем діяльності «всесоюзної» фольклористики, яка водночас ставала й своєрідним каналом поширення світових здобутків та ознайомлення з ними фольклористів на «місцях». Протягом 1950–1980-х рр., незважаючи на ідеологічний тиск з боку держави, науковці-фольклористи, які працювали в академічних осередках і класичних університетах, продукували ряд важливих монографічних розвідок, підручників, програм з українського фольклору, які засвідчували хоч і сповільнений, але прогресивний розвиток української фольклористики як науково-освітньої галузі. У фольклористичному науковому середовищі з'являються дослідження, у яких аналізувалися художня природа, специфічні особливості фольклору, закономірності його розвитку. Більшість фольклористичних досліджень, а також зміст навчальних програм з українського фольклору для університетів та педагогічних інститутів була орієнтована на утвердження соціалістичної парадигми побудови суспільства на засадах марксистсько-ленінської ідеології. Безперечно, ці «досягнення» на сьогодні варто піддавати серйозному критичному аналізу в науковому дискурсі.

Протягом 1950–1980-х рр. у фольклористичному науково-освітньому середовищі вийшли друком праці з проблем слов'янської фольклористики, впливу та функціонування українського фольклору у слов'янських культурах (публікації М. Рильського, О. Дея, Г. Сухобрус, Г. Нудьги, В. Юзвенко, Р. Кирчіва, Н. Шумади та ін.) [292, с. 142]. Кінець 70-х – 80-і рр. ХХ ст. в історії української фольклористики позначені посиленням інтересу науковців до питань теоретичного плану і спробою, попри відомі зовнішні обставини, відійти від дещо спрощеного ідейно-тематичного поціновування фольклорного твору, пошуком відповіді на питання про закономірності розвитку фольклорного процесу [252, с. 291].

Утім, варто погодитися із М. Дмитренком, що для українського суспільства загалом і фольклористики, зокрема, залишаються надзвичайно актуальними фундаментальні дослідження і публікації призабутого національного фольклору [413].

РОЗДІЛ 5

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

5.1. Образотворче мистецтво

Мистецтвознавча наука в системі гуманітарних знань консолідує досягнення різних видів мистецтва. Її динаміка репрезентована усталеними теоретико-історичними відгалуженнями, що розвиваються в руслі тих завдань, які сьогодні стоять комплексно перед українською культурою та її мистецькими різновидами, що своєю чергою опосередковано пов'язані з позицією держави щодо розвитку національної культури. З погляду нових соціально-політичних реалій творчий доробок українських митців другої половини ХХ ст. потребує ґрунтовного та об'єктивного осмислення. Українському мистецтвознавству і художній критиці ще належить дати нову, більш повну і глибоку об'єктивну оцінку причинам позитивних і негативних явищ у художньому житті України радянської доби, зокрема застійного періоду, переосмислити проблеми художнього процесу останніх десятиліть [576, с. 227].

Діяльність інтелігенції західних областей України спрямовувалася на створення, зберігання та поширення духовних надбань людства серед широких верств суспільства. Провідна роль у створенні духовних цінностей регіону належала насамперед представникам місцевої мистецької та наукової еліти. Незважаючи на обов'язковість ідеологічного орієнтиру у вигляді «методу соціалістичного реалізму», старше покоління митців у своїй творчості намагалося продовжувати традиції класичної української культури і базуватися на кращих зразках західноєвропейських культурних надбань [654, с. 357]. Однак не завжди соцреалістичні тенденції могли приховати справжнього, неідеологічного мистецтва: чимало українських митців прямо чи опосередковано ставали жертвою авторитарного режиму.

Політика радянської влади щодо західноукраїнської інтелігенції в повоєнний період цілком залежала від загальнополітичної ситуації як у державі, так і в регіоні. Інтелігенція опинилася під владою, яка вимагала від неї цілковитого підпорядкування своїм ідеологемам. Голова Комітету у справах мистецтв при РНК УРСР О. Корнійчук у доповідній записці від 17 січня 1945 р. до РНК УРСР та ЦК КП(б)У про скликання п'ятиденної наради-семінару зав. облвідділів мистецтв повідомив, що закінчився процес поновлення та ревакуації установ мистецтва УРСР, на черзі поглиблення «якісного змісту» роботи театральних, музичних, музейних, навчальних закладів Комітету у справах мистецтв при РНК УРСР [1, арк. 9].

Ідеологічний апарат ЦК КП(б)У не обійшов увагою і театральне мистецтво. У постанові ЦК КП(б)У від 12 жовтня 1946 р. «Про репертуар драматичних і оперних театрів в УРСР і заходи щодо його поліпшення» йшлося про те, що з репертуару витіснялися п'єси радянських авторів на сучасні теми «...п'єсами так званої «старої української спадщини», яким належить лев'яча частка в загальній кількості постановок. Тим часом, поряд з цінною в ідейному і художньому відношенні класикою, яка правдиво відображала життя українського народу, у «старій українській спадщині» було чимало п'єс, які зображали життя неправильно і фальшиво, прикрашали минуле в ідилічні тони, проповідували віджилі ідеї та відсталі погляди, які кликали глядача не вперед, а назад. Це особливо стосувалося п'єс старого етнографічно-побутового репертуару, більша частина яких була здатна виховувати глядача лише в дусі національної обмеженості і відриву від актуальних питань сучасності» [1001, с. 133–134].

Для адаптованого поширення закостенілих політичних догм радянська пропаганда використовувала й мистецтво, бо соціум формувався за його участі і через нього, адже через наочно-чуттєву форму, мову художніх образів мистецтво впливало на підсвідомість, формувало духовно-моральні цінності та орієнтири

суспільства [587, с. 266–267]. Із приходом до влади В. Щербицького посилилася ідеологічна диктатура. 21 січня 1972 р. вийшла постанова ЦК КПРС «Про літературно-художню критику». Оскільки критика, пояснила Л. Крупник, визначала подальшу долю твору мистецтва із позицій їх ідеологічного впливу, то відповідні союзна та республіканська постанови, безумовно, позначилися на розвитку всього радянського мистецтва України [587, с. 272].

Політика влади у галузі мистецтвознавства виявлялась у зміцненні мистецтвознавчих осередків Львова, у законодавчій і матеріально-технічній підтримці пам'яткоохоронного руху, а також в розвитку науково-допоміжної інфраструктури мистецтвознавчої науки у Львові, центральне місце в якій посідали реставраційні осередки. Однак недовіра до більшості львівських мистецтвознавців, як і до всього населення заходу України, яке через високу національну свідомість вважалося неблагонадійним, виявилась у тому, що влада не дозволила створити профільний факультет з підготовки мистецтвознавців на базі Львівського державного інституту прикладного і декоративного мистецтва. Ще одним важелем первинного контролю над розвитком наукових досліджень стало цілеспрямоване введення до складу мистецтвознавчих центрів Львова партійних активістів, які не мали вагомих здобутків у цій сфері, головним їх завданням був контроль за дотриманням партійної лінії у діяльності творчих осередків [1077, с. 12]. Влітку 1949 р. працівників львівського відділу Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії виведено зі штату Інституту і переведено до Етнографічного музею АН УРСР [640, с. 21]. Великих втрат львівські вчені зазнали в кінці 1940-х років, коли після вбивства Я. Галана радянські спецслужби провели масові арешти і депортації львівської інтелігенції. Серед заарештованих опинилися О. Степанів (Природничий музей АН УРСР), О. Дучемінська (Етнографічний музей АН УРСР), Я. Дашкевич (Львівська наукова бібліотека АН УРСР), Л. Коць (відділ української мови Інституту мовознавства АН УРСР). Під різними приводами звільнено з роботи 45

працівників. Найважче було підрозділам Відділу суспільних наук АН УРСР, які найгостріше були змушені реагувати на компартійну політику, працювати в жорстко обмеженому дослідницькому полі [640, с. 22].

У 50-і рр. ХХ ст. саме мистецтвознавство соцреалізму опинилося в абсолютній ізоляції від загального світового художнього процесу, що створило передумови для появи «андеграунду» [497, с. 156]. Зокрема, у Львові такою «тихою опозицією» були майстерні Я. Музики, І. Севери, Р. Сельського, О. Кульчицької, Г. Смольського. Справжньою «духовною академією», або, як ще називали її, «підпільною академією», на той час була майстерня К. Звіринського, де не лише формувалася нова мова мистецтва, а й набували вправності його учні, які в подальшому стали яскравими творчими митцями (А. Бокотей, П. Маркович, Р. Петрук, О. Минько, Л. Медвідь, З. Флінта) [497, с. 159].

Незважаючи на складні суспільно-політичні умови у роки хрущовської відлиги, можна простежити певні аналогії з 20-ми рр. ХХ ст., коли українська культура й мистецтво динамічно розвивалися. Ці зміни в розвитку культури і мистецтва не залишилися непоміченими для влади, що відгукнулася постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про усунення надмірностей в проектуванні і будівництві» (1955). Незважаючи на те, що формально цей документ стосувався тільки архітектури і будівництва, він фактично ініціював низку важливих процесів, що давно назріли. Було, зокрема, переосмислено основні засоби і нові принципи формування архітектурно-просторового середовища, рішуче відкинуто пріоритети академізму та еkleктизму, імітацію класичних стилів. Певного розвитку набули різновиди декоративного мистецтва [870, с. 63–64]. Усупереч впровадженню соцреалізму як методу мистецтва, авангард існував упродовж усього ХХ ст., переживши бурхливий розвиток у другій половині – від часу хрущовської відлиги і особливо в 1960–1970-ті роки. Наприкінці ХХ ст. він знову пережив своєрідне відродження [870, с. 95]. Як вважає Г. Складенко, офіційне радянське мистецтво 1950–1960-х рр. адаптувало модернізм у його

західноукраїнській версії, інтерпретуючи через візії фольклору. Насправді ж мова в цьому мистецтві йшла про продовження та індивідуальне прочитання найчастіше традицій сезанізму та фовізму в їхніх східноєвропейських вимірах, що утворили широкий пласт мистецтва 1930-х років [882, с. 68].

З відлиги почався період «складних стратегічних маневрів», унаслідок чого формальні можливості мистецтва були урізноманітнені, що, однак, не міняло офіційної художньої моделі в цілому, де, як і раніше, панували життєствердний пафос, «позитивні» персонажі, переважала та сама видова й жанрова структура, чільне місце в якій продовжували посідати «тематична картина» та скульптурний монумент. Крім того, і це особливо позначилося в Україні, продукція соцреалізму дедалі більше втрачала рівень фахового вишколу, певним чином перетворюючись на «погане мистецтво»: картини без живопису, скульптури без пластики. А тому однією з головних проблем часу ставав пошук художньої мови, фахових засад творчості, до яких так чи інакше залучався досвід раннього модернізму: певною мірою були «легалізовані» обережний символізм, поміркований сезанізм, стриманий експресіонізм, цитування класики [882, с. 70–71].

Мистецьке життя Львова у другій половині 40-х – початку 60-х рр. ХХ ст. було наділене своїми особливостями. Від середини 50-х рр. політична верхівка почала «свідомо використовувати етнічні особливості» галицького регіону, розраховуючи «встановити свій контроль над локальним суспільством», отримати доступ до його «можливостей та ресурсів». Цей маневр, супроводжуючись декларативними етнографічними цитуваннями та холодно-раціональним апелюванням до української літературної класики, ще відчутніше провінціалізував (а саме узалежнив від столиці міфічного соцреалізму) етнокультурний простір Львова [1046, с. 112–113]. Винятково адміністративним шляхом (відрядження, звіти, обов'язкові участі в тематичних виставках) новій владі вдалося змусити місцевих художників (зокрема О. Кульчицьку,

Л. Левицького, Р. Сельського і М. Сельську, А. Манастирського, О. Куриласа, О. Шатківського) виконати ряд «відчипних» творів, які, однак, так і не вписалися в загальну канву досвіду митців соцреалізму, тому що їх виконували нібито «поза межами автентики власного світовідчуження» [1046, с. 111]. Виснажливі, не без наслідків у творчості, випробування довелося зазнати І. Севері, Я. Музиці, П. Обалю, М. Федюку, Р. Турину, В. Прокоповичу, Г. Смольському, С. Гебус-Баранецькій, О. Шатківському, О. Куриласу. Тематизм, який подекуди проступав у їхніх працях як певний компроміс із реаліями сучасності, на деякий час порушував природну логіку їхнього творчого зростання, але навіть це не узалежнювало мистецтво Львова від експортованого соцреалізму [1046, с. 112].

Велику роль у мистецькому житті Львова 1950–1980 рр. відіграла творчість Р. Сельського і М. Сельської, Л. Медвідя, О. Мінька, П. Марковича, К. Звіринського, З. Флінти, В. Патики, В. Бажая. У другій половині 1960-х рр. у Львові працювали мистецтвознавці, які здобули мистецьку освіту до 1939 року. Це, зокрема, В. Свенціцька, Я. Нановський, А. Будзан, М. Гембарович, які навчалися у Львівському університеті. Радянська влада розглядала їх як «буржуазних», не здатних оволодіти методологією марксизму-ленінізму та зрозуміти, а відтак, і аналізувати «єдино правильне» мистецтво соціалістичного реалізму. Політичний тиск на цих осіб значно посилювався в часи «застою», коли будь-який вияв інакомислення вважався державною зрадою [706, с. 134–135]. У 1963 р. звільнено М. Гембаровича з роботи в Музеї етнографії, що стало «покаранням» за видання в Торуні без згоди і відома влади наукової розвідки «*Studia nad dziejami kultury artystycznej różnego renesansu w Polsce*» («Студій з історії художньої культури пізнього ренесансу в Польщі», 1962). Це ще більше поглибило в мистецтвознавця бажання публікуватися винятково для польського читача. Тож коли 1964 р. редакція «Архівів України» відхилила його текст, присвячений історії міського архіву у Львові в XVI ст., він неприховано втішався з такого рішення, бо воно давало йому змогу «здобути ще одну бібліографічну

позицію на Батьківщині» (розвідку, відхилену в українському журналі, М. Гембарович незабаром опублікував у польських «Studiach Źródłoznawczych»). У підсумку після 1963 р. українською мовою науковець оприлюднив лише кілька біографічних гасел в «Українській радянській енциклопедії», а 1968 р. – вже згадану розвідку у третьому томі «Історії українського мистецтва». Участь у цих двох виданнях була, однак, виконанням зобов'язань, узятих іще в 1960–1961 рр. Шляхи М. Гембаровича та української науки остаточно розійшлися, коли в другій половині 1960-х рр. його позбавили права користуватися рукописно-архівними фондами Львівської наукової бібліотеки Міністерства культури УРСР і Центрального історичного архіву у Львові, тобто фондами двох головних для його наукової праці вмістилищ джерел [665, с. 43]. М. Гембарович вважав, що його наукову діяльність сприймали в УРСР, наче порушення своєрідної «монополії» радянської науки на дослідження проблем власної історії та культури, особливо на тлі – як він це окреслював – «загального культивування агіографії і мегаломанії» [665, с. 44]. За кількістю публікацій науковий доробок М. Гембаровича в 1946–1984 рр. становив 42 бібліографічні позиції; із них заледве чотири вийшли в радянський час, а дві – в Росії (вже помертено у Польщі вийшло п'ять праць М. Гембаровича, написаних на початку 1980-х рр.). Ці цифри є найкращим підсумком узаємин між митцем і українською наукою. Упередження поляків і українців на національному ґрунті, різні погляди на минуле двох народів, що сторіччями співіснували на цій землі, тільки почасти пояснюють ті непрості взаємини. Адже ніщо не перешкоджало М. Гембаровичеві й деяким українським науковцям співпрацювати й підтримувати дружні стосунки. Поза сумнівом, вирішальне значення мав притаманний радянській системі формальний/утилітарний підхід до науки, завданням якої було не наближення до правди/істини через наукову дискусію і примирення різних, навіть протилежних, поглядів, а винятково підтвердження панівних теорій [665, с. 45].

Підготовка кадрів українського радянського мистецтвознавства розпочалася на початку 1960-х рр. у зв'язку з утворенням профільного факультету (історії і теорії мистецтва) на базі Київського художнього інституту. Також мистецьку освіту в Україні можна було отримати у Науково-дослідному інституті теорії, історії та перспективних проблем радянської архітектури при Держбуді СРСР, де був підрозділ із дослідження історії українського мистецтва та аспірантура. Підготовка мистецтвознавців у Львові розпочалась у 1975 р., коли в Музеї етнографії і художнього промислу відкрито аспірантуру зі спеціальності «Мистецтвознавство», а у Львівському державному інституті прикладного і декоративного мистецтва вона з'явилася тільки у 1989 р. [706, с. 135].

Загалом у повоєнному мистецькому середовищі Львова настали кардинальні зміни: його силоміць прагнули ізолювати від демократичного світу, прилучивши до тоталітарного простору. Найбільші місцеві мистецькі осередки зазнали незворотних утрат: український – появу численних художників-емігрантів і репресованих, польський та єврейський – практично повністю зникли. Кількість художників у Львові (без огляду на певну національність і фах) помітно зменшилася. Натомість утворені «пустоти» планово заповнювали приїжджими зі сходу УРСР та з інших радянських республік ідеологічно перевіреними «носіями» методу соцреалізму [1062]. Згідно з постановою РНК УРСР від 13 серпня 1946 р. № 1567 у Львові створено Інститут прикладного і декоративного мистецтва. Перший набір в Інститут становив 60 осіб. Директором призначено колишнього офіцера Г. Леонова. Художньо-естетичні пріоритети Інституту визначалися директивами із Києва і Москви, які відкидали мистецькі здобутки західної художньої школи і орієнтували викладачів і студентів на творчість «передвижників» і «соцреалістів» [316, с. 596]. У період становлення Львівського державного інституту прикладного і декоративного мистецтва (ЛДПІДМ) упродовж 1946–1958 рр. закладено передумови для

розвитку мистецтвознавства на основі кафедри історії і теорії мистецтва (заснована у 1946 р.). Кафедра спершу мала назву «Історія прикладного та декоративного мистецтва». Протягом 1946–1956 рр. її викладачі читали лекції студентам художніх спеціальностей ЛДПДМ. У 1955 р. кафедру у складі п'яти викладачів очолив О. Чарновський (1919–1976) – перший кандидат мистецтвознавства у Львові, який намагався спрямувати наукову та методичну роботу у русло досліджень українського народного мистецтва. У 1976 р., врахувавши зауваження колег із Москви щодо «ідеологічних помилок», О. Чарновський опублікував монографію «Українська народна скульптура. Історія. Проблеми розвитку. Види. Художні засоби», у якій уперше здійснив систематизацію і класифікацію української народної скульптури. У 1956 р. прийнято рішення про приєднання кафедри історії мистецтва до кафедри основ марксизму-ленінізму. Єдиним штатним викладачем історії мистецтва на новій кафедрі залишився О. Чарновський. З 1958 р. ректором інституту був Я. Запаско (1923–2007), який вніс суттєві зміни у викладання історії мистецтва: започаткував читання повного курсу історії українського мистецтва – образотворчого та декоративно-ужиткового. У курс історії українського образотворчого мистецтва, який сам викладав, він сміливо ввів лекції з давнього мистецтва і мистецтва періоду княжої доби. З його ініціативи до викладання залучалися науковці львівських музеїв, дослідники українського професійного декоративно-ужиткового та народного мистецтва. У 80-х рр. кафедру історії і теорії ЛДПДМ поповнили молоді, здібні й амбітні викладачі: С. Лупій, Я. Кравченко, І. Голод та В. Білик. Тоді ж колектив Інституту працював над укладанням енциклопедичного «Словника з декоративно-ужиткового мистецтва», що містить понад 5000 термінів із різних галузей ужиткового та монументально-декоративного мистецтва. Основну увагу автори приділили українському мистецтву, його історії, сучасності, розмаїттю видів та багатству орнаменту й декору [941]. У 1989 р. кафедра поповнилася старшими

викладачами з досвідом педагогічної та наукової роботи. Сюди прийшли працювати О. Рибак, Г. Стельмащук, а в 1990 р. – М. Білан, яка завідувала відділом краєзнавчої літератури у видавництві «Каменярь». З її ініціативи та за її участю видано серію путівників музеями та історико-культурними пам'ятками Львова і Західної України [941].

У 1960–1970 рр. до когорти викладачів історії мистецтва активно долучилися провідні львівські мистецтвознавці з музейного середовища, зокрема Б. Возницький, П. Цебенко, Ю. Лащук, П. Жолтовський, В. Овсійчук, В. Любченко. Головними особливостями львівської школи мистецтвознавства стали: найтісніший зв'язок із мистецько-освітньою практикою, міцні, здавна відомі в Україні основи мистецтвознавчої школи університетського типу; взаємодія з етнографією, археологією, музейництвом, які розвивалися у Львові синхронно та у постійній взаємодії з мистецтвознавством [1009, 198–199].

У радянський період львівське та й загалом українське мистецтвознавство зосередилося на історичній проблематиці, на дослідженнях народного мистецтва, що мали домінуючий етнографічний характер. Етнографія радянського часу звужувала вивчення національної самототожності культури й мистецтва до рамок фольклору і народного – як «сільського». Далися взнаки й глибоко закорінені в етнографічну науку традиції українського мистецтвознавства з перевагою ідеї відродження народного мистецтва. Цю наукову проблему експлуатували в радянський час навіть тоді, коли традиційні форми вже втратили соціальну актуальність [1009, с. 199].

У 1960-і рр. створювалася історія українського мистецтва за ініціативою Академії архітектури Української РСР, яка на той час існувала. Навколо неї згуртувалися архітектори, мистецтвознавці. Ю. Асєєв, П. Жолтовський, Г. Логвин, М. Гембарович, Ю. Нельговський, В. Свенціцька, П. Юрченко були дослідниками пам'яток, згодом авторами статей. Вони ж розробляли концепцію, що на ті часи була не такою вже легкою справою. Президія Академії на чолі з

Президентом Академії архітектури В. Заболотним і віце-президентом, відомим київським архітектором П. Альошиним, всіляко допомагали в цій гігантській роботі, що проводилася в дуже несприятливих обставинах. Саме ця робота об'єднала наукові зусилля львів'ян та киян, сприяла дружнім стосункам між колегами. «Історія мистецтва» писалася з винятковою дбайливістю професіоналами [687, с. 158].

За період десталінізації (1953–1964) кількість професорсько-викладацького складу Львівського державного інституту прикладного та декоративного мистецтва зростає на 8 штатних одиниць і в 1964–1965 н. р. нараховувала 50 осіб. Утім, злам відбувся в національному плані: якщо в 1953–1954 н. р. було 18 українців, 23 росіян, 6 представників інших національностей, то через десятиліття вони становили відповідно 34, 14 і 2 особи. Це не була примусова українізація, а природний ротаційний процес, коли перші талановиті випускники ЛДШДМ (Д. Довбошинський, Д. Крвавич, Е. Мисько, К. Звіринський, В. Борисенко, І. Скобало, М. Ткаченко та ін.) витіснили старі кадри, які прибули зі східних регіонів і вичерпали свій творчо-педагогічний ресурс [160, с. 27]. Львівський державний інститут прикладного і декоративного мистецтва тривалий час сприяв розвитку декоративно-ужиткового мистецтва, збагачуючи пошуки розумінням синтезу середовища, створеним викладанням пластичного мистецтва. Завдяки тому, що у Львові не було карколомної у своєму герметизмі «академічної» живописної науки (навчальних закладів, що готували, так би мовити, «чистих» живописців), а натомість діяли училища й вищий навчальний заклад декоративно-ужиткового мистецтва з факультетом монументального мистецтва, зберігся універсалізм художника. У 60-і рр. ХХ ст., часи відлиги, коли почалося загальне переоцінення забороненої світової мистецької спадщини ХХ ст. – імпресіонізму, постімпресіонізму, з'явилася інформація про пізніші течії та напрямки: фобізм, кубізм, експресіонізм, сюрреалізм, абстракціонізм.

Щоправда, відзначила О. Ріпко, переоцінення зазнала тільки теорія: тавро «формалізму» з формальних пошуків зняте не було [831, с. 128].

На увагу заслуговує внесок мистецтвознавця П. Жолтовського у вивчення українського живопису XVI–XVIII століття. Мистецтвознавець від 1946 р. працював у Державному музеї етнографії та художнього промислу АН України, 1955 року захистив кандидатську дисертацію «Відтворення соціальної і національної боротьби українського народу в пам'ятках мистецтва XVI–XVIII ст.». Згодом він вивчав художні промисли західних областей України, художнього металу, видав альбом «Художні металеві вироби західних областей Української РСР (XVI–XIX ст.)» і книжки «Художній метал» (1972), «Художнє життя на Україні XIV–XVIII ст.» (1973). За результатами експедиційної діяльності П. Жолтовського, зокрема на Волинь, було зібрано і передано на збереження у фонди Волинського краєзнавчого музею 1109 експонатів. Зібрані пам'ятки – здебільшого предмети живопису і скульптури, що репрезентували мистецтво України XVII–XVIII ст. та заклали основу музейної збірки ікон волинської школи іконопису й декоративної скульптури XVI–XVIII ст. – значно поповнили фонд стародруків і рукописів. Значний внесок у розвиток українського мистецтва зробив Б. Возницький, який присвятив життя музейній справі, рятуванню і збиранню творів мистецтва, відновленню та реставруванню замків, створенню нових музейних комплексів [534, с. 257–258].

Історію розвитку вітчизняного і зарубіжного малярства вивчав львівський мистецтвознавець В. Овсійчук. У видавництві «Мистецтво» (1983) з'явилася його книга «Образотворче мистецтво Югославії», і вже у видавництві «Наукова думка» версталася винятково смілива з ідеологічного погляду монографія «Українське мистецтво другої половини XVI – першої половини XVII ст.: Гуманістичні та визвольні ідеї». До В. Овсійчука з такою повнотою ще ніхто не насмівся сказати так системно про Ренесанс в Україні. Одночасно з цією ґрунтовною монографією на світ з'явилася ще одна книга – «Українське

мистецтво другої половини XIV – першої половини XVII століття», у якій автор підсилив доказовість ренесансного руху в Україні й тільки делікатно зробив натяк на поширення української ікони поза етнічною територією, яку сусідні народи залучили у масив свого культурного надбання, начебто створеного у їхньому середовищі. Згодом незабутньою для В. Овсійчука стане подія, коли його науковий доробок, у якому ґрунтовно утверджується творча сила українців, їх європейський рівень та художня стилістика, гуманістична ідеологія, буде вшановано Національною премією України ім. Т. Шевченка (1994) [738, с. 299].

У 50-ті рр. минулого століття відбулася велика «чистка» Державного музею українського мистецтва у Львові (заснований у 1905 р. митрополитом А. Шептицьким) від шкідливого для радянських людей мистецтва. Всі твори давнього мистецтва перевезено до закритого в той час Вірменського монастиря, а твори митців-українців початку першої половини XX ст. розграбовано, спалено, розтрощено. Серед знищених були праці О. Архипенка, М. Бойчука, С. Гординського, М. Сосенка, П. Холодного та багатьох ін. [726, с. 11]. У післявоєнний час змінено назви музеїв та збірок, які розформували і передали різним інституціям. «Недалекими» новоспеченими музейниками навіть поширено гасло про те, що передове радянське мистецтво не потребує консервації і реставрації [726, с. 11]. Зрозуміло, що такі тенденції не сприяли подальшому розвитку консерваційно-реставраційної справи. На багато років одне з найцінніших зібрань духовної та матеріальної культури було ізольоване від активного вивчення і планомірної роботи з його збереження. Такий стан тривав аж до кінця 70-х рр. XX ст., коли справа консервації та реставрації знову почала поволі відроджуватися у тих формах роботи, які мала львівська школа реставрації.

У 70-х рр. XX ст. щораз більше ставало зрозумілим, що тільки зусиллями музейних реставраторів вже не вдасться забезпечити високого рівня консерваційно-реставраційних робіт та охопити профілактичною роботою нові

музейні експозиції, які створювалися в Івано-Франківську, Луцьку, Тернополі, Дрогобичі та в інших містах України. Потрібно було створювати таку установу, яка могла б акумулювати найкращий досвід та методи практичної і організаційної роботи. Львівська філія Національного науково-дослідного реставраційного центру України створена 13 грудня 1983 р. відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР. З часу заснування й дотепер її завідувачем є М. Откович. У квітні 1984 р. відбулася перша реставраційна Рада, на якій визначено основні напрями діяльності новоствореної установи. У роботі Ради взяли участь відомі мистецтвознавці: П. Жолтовський, В. Свенціцька, В. Откович, народний художник України Е. Мисько, голова обласного відділення Товариства охорони пам'яток культури І. Кудин, директор Державних науково-дослідних реставраційних майстерень А. Ромейко, директор Івано-Франківського художнього музею М. Якібчук.

Докорінний перелом у розвитку радянської культури і мистецтва всередині 50-х рр. ХХ ст. на «найвищому рівні» позначила відома постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів «Об устранении излишеств в проектировании и строительстве». Формально цей документ стосувався архітектури і будівництва, проте фактично дав волю багатьом процесам, які давно назрівали. На перший погляд, зміни в галузі архітектури були позитивними і вели до зближення з давно вже відпрацьованими на заході концепціями. Будівлі позбувалися гіперболізованих пишних форм, перевантажених декором площин і переставали творити грандіозно-бутафорне видовище [348, с. 74–75].

Вершинами радянського архітектурознавства були колективні праці «Загальна історія архітектури» та «Нариси історії архітектури Української РСР». Томи «Загальної історії архітектури» виходили поступово. Раніше перевидання перших двох томів побачили світ 4-й і 5-й томи (1966–1967), присвячені західноєвропейському середньовіччю та добі Відродження. До написання розділів та наукового редагування залучено найкращих вчених старої школи, і

серед них – Г. Саркісіана і О. Габричевського. Наступні томи – від 6-го до 12-го – з’являлися у друці майже щорічно: з 1968 по 1977 рр. Їх готували історики архітектури з різних союзних республік, інших спеціалістів тоді просто не було. Від УРСР у підготовці третього та шостого томів брали участь історики архітектури Ю. Асеєв, М. Грицай, І. Ігнаткін, Г. Логвин, Ю. Нельговський, М. Цапенко і П. Юрченко [816, с. 154–155]. Як вважає А. Пучков, «Нариси» кінця 1950 – початку 1960-х рр. разом з «Нарисами з історії українського мистецтва» (1966) та шеститомною «Історією українського мистецтва» (1966–1970) попри всі ідеологічні особливості досі є найкращими посібниками з історії української архітектури [816, с. 156–157].

На жаль, коли архітектурознавство стало в СРСР інституційованим (як і решта гуманітарних дисциплін), зосередившись на кафедрах основ архітектури; теорії архітектури; теорії, історії архітектури і синтезу мистецтв майже одноманітних вишів або у двох державних НДІ – у Москві та в Києві, результати роботи мали викладатися у стилістиці «наукових звітів», що перетворювало будь-який твір на макулатуру, і діяльність цих закладів була, як правило, «марнотратством державних коштів». Коли ж після ліквідації СРСР дозволено писати як завгодно, сталося так, що писати вже не було кому: сформовані за радянських часів науковці, навчені казенному письму, вже мало на що були здатні; молодих же треба було не тільки відшукати, але й виплекати як вільних й ерудованих людей. Цей процес затягнувся. Якщо московський НДІ теорії та історії архітектури і містобудування був одразу підпорядкований Російській академії архітектури і будівельних наук, то його київський аналог (колишня філія) залишився в підпорядкуванні відповідного міністерства, яке не було зацікавлене у проведенні абстрактних пошуків за державний кошт і виконанні більш-менш безглузвих історико-архітектурних опорних планів, оскільки мало хто із замовників з ними рахувався [816, с. 159–160].

До розробки оригінальних концепцій неповторного, індивідуального вирішення інтер'єру активно спричинився М. Вендзелович, який у 1965 р. прийшов працювати на кафедру проектування інтер'єру ЛДПДМ, а згодом її очолив. Мистецтвознавець О. Голубець відзначає, що позитивні в естетичному сенсі зрушення можна було спостерігати лише в галузі проектування окремих унікальних споруд громадського призначення. У масовому ж житловому будівництві кількісний фактор домінував над якісним. Така ситуація призвела до практичного виродження професії архітектора [348, с. 75].

Слід відзначити також внесок українських архітекторів у розвиток Львівської архітектурної школи (Р. Липка у 1954–1964 рр. – старший викладач кафедри архітектурного проектування, в 1971–1987 рр. завідував кафедрою рисунку і живопису Львівського політехнічного інституту; А. Рудницький – з 1957 р. доцент кафедри архітектури Львівського політехнічного інституту, з 1977–1991 рр. – декан архітектурного факультету Львівської політехніки), завдяки яким збережено класичну традицію архітектурної освіти в регіоні. Глибокі знання «класичної» архітектури Р. Липки та активні дослідження архітектурної спадщини сприяли популяризації та захищали від знищення історичну архітектуру на західних землях України. Завдяки його наполегливості врятовано замок Любартів (Луцьк). Р. Липка займався також наукою – досліджував народну гуцульську архітектуру, архітектуру львівських передмість. Однією з найважливіших його робіт був проект нового комплексу будинків Львівської політехніки, зокрема і Першого навчального корпусу. Р. Липка здійснював авторський нагляд за будівництвом та керував розробленням конкретних архітектурних вузлів. Перший навчальний корпус здали в експлуатацію в 1966 р. У складі творчого колективу Р. Липка і А. Рудницький за цей проект і будівництво у 1977 р. отримали премію Ради Міністрів СРСР [981, с. 266, 268].

З кінця 1964 р. І. Могитич (у 1955 р. закінчив будівельний факультет Львівського політехнічного інституту) стає головним архітектором Львівської реставраційної майстерні, яка з його ініціативи почала потужно нарощувати обсяги реставраційних робіт, особливо на пам'ятках архітектури. І. Могитич багато уваги присвятив дослідженню давніх архітектурних пам'яток України як збережених і введених до реєстру, так і повністю зниклих. Він послідовно обстоював тезу про самотність архітектурної спадщини України, що зберегла свою унікальність, базуючись як на власних традиціях, так і на широкому знайомстві з досвідом інших народів і традицій. З-поміж своїх 300 реставраційних робіт І. Могитич особливо переймався обстеженням залишків церкви св. Пантелеймона XII ст. у Галичі, храму Івана Хрестителя у Львові XII–XIII ст. та Манявського скиту-монастиря XVI–XVII ст. на Прикарпатті [669, с. 455].

Незважаючи на всі протиріччя радянського мистецтва, завдяки 60-м рр. XX ст. українська скульптура частково відвоювала здобутки модерністського періоду власного розвитку впродовж першої третини XX ст. та водночас адаптувала особистісний тип мислення. Крім того, емоційно-образна шкала творів значно розширилася разом із пластичними новаціями. Усе це руйнувало зсередини жорстку нормативність соцреалізму [810, с. 136]. Упродовж 70-х рр. XX ст. у станковій скульптурі, у жанровому її співвідношенні, майже до середини 80-х рр. лідирував портрет. Цьому сприяли офіційна установка на «життєво-правдиве відображення рис радянської людини» та вимоги типізації художнього образу «будівника комунізму». Практика творчих відряджень митців на заводи й у колгоспи більше не могла підтримувати особистісну романтику світовідчуття 60-х рр., ставала повинністю, із якою митці мушили миритися в умовах становлення чергового міфу будівництва «розвинутого соціалізму» і «перехідної фази до комунізму». Розгорнута Академією мистецтв СРСР дискусія 70-х (висвітлена, зокрема, на шпальтах союзного журналу «Искусство») щодо

переваг у системі образотворення портретів-типів і засобів типізації негативно впливала на пластичну культуру українських скульпторів, від яких вимагали (згідно з офіційною догмою про якісно нову спільноту «радянський народ», що нібито долала національну окремішність і ментальну своєрідність кожного етносу в системі радянського суспільства) слухняного втілення державно-ідеологічної формули позаособистісних суб'єктів історії [810, с. 151].

Отже, попри збереження ієрархії різних державних відомств, яким підпорядковувалися мистецтвознавчі осередки, головними органами управління розвитком науки були ЦК КПРС, КДБ, Головліт. Саме ідеологічні постанови 1960–1980-х рр. чинили визначальний вплив на тематику і змістове наповнення мистецтвознавчих досліджень, випуск і рубрикацію фахових часописів, напрями роботи наукових конференцій, симпозіумів, розробку дисертацій тощо. Партійне керівництво приймало рішення про призначення керівників мистецтвознавчих установ, редакторів мистецьких видань, суворо регламентувало міжнародні контакти науковців і митців. Поширеними методами роботи з ними став психологічний тиск, публічні приниження, а інструментами реалізації – різноманітні збори: трудових колективів, партійних і комсомольських організацій; конференції, інспірування компартійними органами ідеологічного контролю негативних анонімних рецензій. Метою таких заходів було залякування мистецтвознавців, змушення їх відректися від «ідеологічно хибних» творчих концепцій. Наслідком таких колективних обговорень нерідко ставали рішення публічного визнання своєї помилок, «покаяння», винесення строгої догани з внесенням до особової справи і виключення з партії. Одним із практикованих способів покарання нонконформістів стало звільнення з місця роботи, що маскувалося зазвичай «скороченням штатів» або «власним бажанням».

5.2. Українське художнє мистецтвознавство

Художнє мистецтво формує естетичний смак – невід’ємний складник духовного розвитку людини. Завдяки художньому мистецтву людина може зрозуміти й усвідомити те, чого не спроможна отримати від повсякденного життя та власного життєвого досвіду. На сучасному етапі аналіз художнього життя у західних областях УРСР є принципово актуальним, адже дає змогу не тільки отримати цілісну картину художнього процесу в Україні та виявити своєрідність місцевої, локальної культури, а й розкрити значення художніх традицій другої половини ХХ ст., що надзвичайно важливо в умовах різкої зміни координат й орієнтирів мистецького розвитку ХХ століття. Розвал ідеологічної вертикалі, що існувала як єдиний механізм, спричинив піднесення у мистецькій сфері, і спочатку на національному підґрунті. Відкриття розмаїтих нових форм сучасного світового мистецтва на початку 1990-х рр. оживило експериментаторський пошук, забезпечило міцні позиції українського мистецтва в майбутньому. Вітчизняним художникам доводилося водночас немовби рухатися у протилежних часових вимірах: їм у край необхідно було переосмислити попередні національно-авангардні здобутки початку ХХ ст., увібравши сучасні тенденції інших країн, і таким чином увійти у світовий контекст [870, с. 96].

Художники західного регіону намагалися не втратити зв’язку із визначними здобутками 1930-х рр. і, по можливості, не відставати від тогочасних тенденцій західного мистецтва. Від художників важко було вимагати реалістичного відтворення історико-революційних сюжетів чи «досягнень» індустріалізації і колективізації, бо вони відразу набирали трагікомічного, гротескного забарвлення. Не можливо було й відкинути традиційну для народного мистецтва західних регіонів присутність геометричних орнаментів – численних нефігуративних елементів абстрактного характеру. Як вважає О. Голубець, радянські «теоретики» облишили безуспішні намагання

впроваджувати постулати соціалістичного реалізму в народне і декоративно-прикладне мистецтво й вирішили їм немовби відвести роль аргументу, який підтверджував складову радянської теорії мистецтва – «народне за формою...» [348, с. 86].

Розглядаючи художні спрямування в українському мистецтві другої половини ХХ ст. стає очевидним, що межа, яка розділяла офіційне та неофіційне мистецтво, часто мала ситуативний характер, з кожним ідеологічним коливанням у суспільному кліматі в країні «виштовхуючи» в «неофіційний» простір тих чи інших митців, те чи інше явище. Якщо впродовж 1960-х рр., незважаючи на поступове посилення контролю за мистецтвом, на виставках все-таки можна було побачити досить різноманітне коло явищ та імен, то вже в 1970-х рр. вони зникали з художньої сцени. Серед таких, наприклад, митці, які займалися питаннями кольорово-музичного синтезу, що активізувалися на початку 1960-х в різних містах країни [882, с. 73]. Як слушно вважає Г. Складенко, разом із жорсткою ідеологічною цензурою загальна художня ситуація в УРСР відзначалася своєрідною «в'язкістю», розмитістю, неструктурованістю, найбільш поширеним було, швидше, «подвійне» творче існування, коли художник, найчастіше член Спілки художників, на офіційній сцені був репрезентований як автор стінопису чи книжкових ілюстрацій, у майстерні ж творив зовсім інші за естетикою та ідейним звучанням роботи, які неможливо було оприлюднити, однак саме вони виявляли зміст та значення його мистецтва [882, с. 74].

У післявоєнний період проведено реформу художньої освіти. Так, 5 серпня 1947 р. виходить постанова Ради Міністрів СРСР «Про реорганізацію Всеросійської академії мистецтв в Академію мистецтв СРСР». Уряд поклав на Академію завдання «розвивати радянське мистецтво у всіх його формах на базі послідовного здійснення принципів соціалістичного реалізму і подальшого розвитку кращих прогресивних традицій мистецтва народів СРСР, і зокрема російської реалістичної школи» [835, с. 272–273]. З метою швидкого

запровадження постулатів соцреалізму радянська влада скерувала в західні області десятки митців-ідеологів, які здебільшого пройшли перевірку на фронті, випускників Київського, Харківського та Одеського художніх інститутів, мистецьких навчальних закладів Москви і Ленінграда. Їхні твори, які домінували на виставках кінця 1940-х – початку 1950-х рр., пояснюють такі дивовижно швидкі темпи запровадження в західноукраїнських містах творчого методу соцреалізму.

Спілка радянських художників м. Львова у 1947 р. нараховувала 77 членів і 5 кандидатів, із них – 17 осіб адміністративно-керівних працівників і працівників прикладного мистецтва [7, арк. 155]. У зв'язку із започаткуванням у 1945 р. в апараті ЦК КП(б)У Управління пропаганди та агітації, посилилася увага партійних органів до питань мистецтва. У довідці про роботу Спілки радянських художників м. Львова 8 грудня 1947 р. секретар Львівського обкому КП(б)У І. Мазепа писав: «... ще не всі твори стоять на високому ідейно-художньому рівні. Це пояснюється тим, що значна частина художників ще не позбавилась впливу «безпредметного» західноєвропейського мистецтва. Розуміння реалістичного методу в окремих художників занадто спрощене. Так, наприклад, у творі «Угон в рабство» художника В. Савіна показано жах, покірливість, здрибненість образів, яких женуть озвірілі кати, але не відчувається духовної переваги нескорених радянських людей. Художник В. Турін йде до створення державного діяча з других позицій, він, ще залишаючись в полоні буржуазного мистецтва, йде від формалістично-декадентських творів позбавлених зовнішньої цілісності й психологічної характеристики образу. В результаті маємо анемічний, позбавлений життя і дій портрет Ф. Колесси. Теж саме можна сказати про портрети художниці М. Водзіцької (портрет дружини художника І. Труша та депутата Свенцицького)» [7, арк. 156].

Радянська влада встановила цілковитий контроль за роботою художників, диктувала основи функціонування художнього мистецтва: «Нові моральні

прикмети радянських людей в їх новому соціалістичному відношенні до праці повинні служити темою для наших художників. Створення соціалістичного пейзажу Радянської України, показів її прекрасної природи, переображеної творчим трудом радянської людини повинно бути творчим завданням львівських художників» [55, арк. 31–32].

Серед художників, які працювали в Чернівцях упродовж 1940–1950 рр., слід відзначити О. Киселицю, І. Холоменюка, Б. Купневського, П. Борисенка, І. Беклемішеву, Л. Копельмана, К. Держика, С. Хохалева, А. Тебенкову, В. Симашкевича, В. Симоненка, В. Санжарова, О. Плаксія, Я. Очеретька, Е. Нейман, В. Лассана, М. Криніца, М. Вілкова, Г. Васягіна, М. Смоліна, М. Советова, М. Молдавана, І. Клігера, Д. Нарбута [835, с. 535]. 1948 р. в Чернівцях працювало близько 60 митців, із яких тільки 10 осіб були членами СРХУ. 1951 р. до складу Спілки вступило ще 13 художників, 1958 – 14, 1960 – 22 члени і кандидати. Єдиною мистецькою, а насправді виробничою структурою, що функціонувала одночасно зі Спілкою, стало утворене 1948 р. Чернівецьке кооперативне Товариство художників, до якого увійшло понад 50 митців. Окреслений період відзначає жорстка ідеологічна регламентація творчості, постійний суворий нагляд за діяльністю художників та єдиної мистецької організації – Спілки радянських художників України [835, с. 535]. Окрім відновлення, а по суті, створення в повоєнний час чернівецького осередку Спілки радянських художників України, переглянуто музейні колекції, значну частину мистецьких творів з яких віднесено до груп збереження, небажаних для показу. До подібних груп потрапили, зокрема, живописні портрети священників, урядовців, політичних та громадських діячів Австро-Угорщини і ЗУНР, парадні портрети членів польських королівських родин, роботи митців, які виїхали за межі СРСР.

Організація художників Закарпаття в 1970–1983 рр. об'єднала понад сорок членів спілки художників України. Провідними художниками краю були

Й. Бокшай, Ф. Манайло, А. Коцка, В. Свида, А. Кашшай, В. Микита, Ю. Герц, Г. Глюк, П. Шолтес, В. Габда, Ю. Медвецька, М. Медвецький, І. Ілько. За визнанням групи провідних московських і київських художників та критиків, від кінця 1950-х рр. сформувалася закарпатська школа живопису, фундаторами якої вважалися А. Ерделі, Й. Бокшай, Ф. Манайло та А. Коцка [510, с. 56]. Закарпатську школу живопису у 50-х рр. ХХ ст. представляли насамперед Ф. Манайло, Й. Бокшай. Зокрема, народний художник УРСР і СРСР Й. Бокшай від 1946 до 1957 рр. викладав в Ужгородському художньому училищі, від 1958 р. став член-кореспондентом Академії мистецтв УРСР [740, с. 107]. 1968 р. відбулася перша виставка п'ятох ужгородських графіків, серед яких були В. Скакандій, П. Бедзір, Ю. Сташко і М. Митрик. Виставка засвідчила, що графіка почала розвиватися на Закарпатті як самостійний вид мистецтва. Зокрема, М. Митрик здобув визнання не тільки завдяки графічним роботам, а й живописним та монументальним творам, серед яких донині збереглися «Гуцульський танок» (1977) у Міжгір'ї, «Весна» (1977) [702, с. 74].

Твори П. Бедзіра і його світогляд справили значний вплив на творчість багатьох молодих художників Ужгорода. Починаючи з 1947 і особливо 1951 рр., П. Бедзір зазнавав переслідувань з боку КДБ СРСР як інакомислячий. 1962 р. в «Закарпатській правді» з'явилися дві розгромні статті з приводу «клубу авангардистів». Основними авторськими творами цього періоду є: 1959 р. – серія монотипій «Дерева», «Після дощу», «Вечір»; 1965 р. – абстрактні композиції і «Африканська легенда», «Набережна в Ужгороді» та ін. [285, с. 286]. 1964 р. П. Бедзір бере участь у міжобласній виставці у Львові, 1968 р. – у Республіканській в Києві. З 1968 р. він член Спілки художників УРСР. Деякий час у 1970-х рр. П. Бедзір викладав у студії малювання при Художньому фонді. У середині 1980-х рр. з П. Бедзіром знайомляться молоді художники – П. Ковач, В. Яковець і М. Олексяк, а згодом і їх колеги – П. Пензель, В. Харабарук, І. Коштура, Р. Саллер. Вплив П. Бедзіра на них, як вважає Г. Вишеславський,

дозволяє простежити «творчу спадкоємність» регіону. Це семантичне й іконічне звертання до східних традиційних культур. Це «серйозність», що не характерна для українського сучасного мистецтва [285, с. 287].

Протистояння талановитих та творчо принципівих митців великодержавному тиску продовжувалося весь період 1940–1950-х рр., і лише в роки відлиги цей процес конфронтації набув принципового характеру. Незважаючи на те, що в Україні на початок 1950-х рр. існувало щонайменше чотири могутніх центри графічного мистецтва (Київ, Харків, Одеса, Львів), магістральне керівництво у напрямках розвитку жанру, а також соціальне замовлення тем і їх бажаного виконання надходило з Москви, практично завжди підкріплене партійними дороговказами [835, с. 273]. О. Роготченко відзначив, що у 1940 – на початку 1950-х рр. почався занепад жанру політичної карикатури, який був в українському образотворчому мистецтві на рівні найкращих європейських і світових шкіл і традиційно посідав одне з чільних місць у творчості приватних майстрів XIX–XX ст. [835, с. 275]. Політичний диктат особливо агресивно виявлявся в тематиці композиційних завдань, де пріоритетність надавалася винятково жанровій композиції ідеологічного спрямування. Багато українських графіків намагалися не підкорятися політичному замовленню, рятуючись у пейзажному – нижчому за ієрархією жанрі. Пейзаж існував як своєрідний компроміс між офіційною політикою та свободою творчого виразу.

Неабияку цінність мала львівська графіка другої половини XX ст., у якій у 40–50-х рр. домінувала жанрова композиція, оскільки звернення до неї вважалося прямим доказом підтримки соціалістичного реалізму. У мистецтві Львова на зламі 50–60-х рр. склалася двозначна ситуація: з одного боку, надалі залишалися визначальними тематичні напрями, що несли ідеологічний зміст, з іншого – розроблялася лірично-побутова тематика, яка уможливила творчий

підхід до художньої форми. З'являлися спроби повернутися до формальних ідей львівської графіки 20–30-х рр. ХХ ст. [1091, с. 13–14].

З ім'ям українського графіка, маляра О. Кульчицької пов'язане відродження гравюри на західноукраїнських землях. Як відомо, чільне місце в мистецькій діяльності художниці посідала праця в галузі ілюстрування та оформлення книг, зокрема дитячих. Упродовж 1945–1951 рр. вона очолювала кафедру оформлення книги в Поліграфічному інституті у Львові, була однією із засновниць львівської графічної школи й разом з Ю. Кратохвилею-Відимською, Л. Левицьким, С. Гебус-Баранецькою, С. Караффою-Корбут збагатила її традиції [868, с. 216]. Про зміну творчої манери О. Кульчицької на межі 1940–1950-х рр. свідчать не тільки роботи, які присвячені мальовничій природі Карпат, побуту та історії Гуцульщини, пам'яткам західноукраїнської архітектури, але й гравюри, позначені новим соціальним змістом, де зрілість майстра стала своєрідним об'єктивним фактором, який допомагав уважно вдивлятись і аналізувати нову добу в житті Західної України: цикли «Культурне життя Львова» (1947), «Господарське життя Львова» (1947), «Гуцульщина при праці» (1947), «Краса рідної землі» (1948). Слід зазначити, що в офортах цієї доби, на відміну від деревориту і ліногравюри, художниця прагне до сполуки стриманої лаконічної мови із м'яким штриховим малюнком, ясними тонами і тонким моделюванням світло-тіньових співвідношень: «Літо в горах» (1947), «Прачки» (1947), «Хата під Львовом» (1947), «При криниці» (1947), а також із циклу міських краєвидів до 700-річчя Львова (1956) [835, с. 290]. Художниці властиве тонке відчуття стилю, разом із тим вона сміливо залучала різноманітні, нечасто вживані технічні прийоми.

Середина та друга половина 1950-х рр. характеризувалася прагненням майстрів графіки до утворення динамічних дійових образів, сповнених активних, лаконічних композиційних і формоутворювальних елементів, тобто образотворча мова книжкової та станкової графіки збагачувалася новою лексикою, на відміну

від консервативних канонів. Митці, що почали свій творчий шлях у 1950-і рр., вже були орієнтовані на докорінні зміни як у своєму творчому житті, так і в політичному житті країни.

У станковій і книжковій графіці тоді активно працювали львівські художники І. Самотос, М. Яців. Першим тріумфом вибору постатей минулого М. Яціва були княжий і козацький цикли ліногравюр [1044, с. 276]. Художник створив оригінальну серію графічних листів із зображеннями давньоруських князів. Він не намагався досягнути реальної подібності образів, а радше komponував у прямокутних форматах узагальнені символи, знаки минулого, яким, проте, властиве цілком сучасне пластичне трактування. У роботах відчувалася дотичність до традицій української графіки першої третини ХХ ст., виражена насамперед у характерному «поєднанні монументального силуету основних фігур із багатими орнаментально-декоративними структурами оточення» [349, с. 337]. Зауважмо, що в радянський час сміливе звернення до досвіду українського мистецького модернізму залишило М. Яціва за межами офіційного виставкового процесу.

Мистецьким явищем були групові виставки т. зв. «галицької трійці»: О. Мінька, Л. Медвідя та З. Флінти, що проходили у 80-х рр. ХХ ст. у Львові, Києві, Вільнюсі, Москві. Від 1982 року О. Мінько викладав у Львівському державному інституті прикладного та декоративного мистецтва на кафедрі художнього текстилю [818, с. 115].

Живописна методологія львівського художника В. Патики була звернута до синтезу розмаїтих образотворчих практик, зокрема до поєднання європейської школи колоризму із традиціями народного мистецтва, у цьому випадку – українського, що є традиційною засадою постімпресіонізму, починаючи з кінця ХІХ століття. Художні образи митця (Карпати, міське середовище та ін.) скеровувалися на створення вигаданої, «досконалої» неореальності, запропонованої як альтернативу недосконалому оточенню [732, с. 34–35].

Загалом Львівський інститут прикладного та декоративного мистецтва формувався як типовий радянський освітньо-методичний заклад не без певної специфіки, зумовленої і характером культивування спеціалізацій, і успадкованим мистецьким середовищем, і регіональними особливостями. За умови «наведення порядку» встановлення чітких ідеологічних орієнтирів у Спілці художників і навчальному мистецькому закладі значну небезпеку для радянських ідеологів становила наявність основи для збереження і розвитку традицій – багатих колекцій місцевих музеїв. Тож процес їх поступового «очищення» від «ворожого елемента» став практично невідворотним. У 1960-х рр. в ЛДПДМ з дотриманням тогочасних ідеологем регулярно випускалися загально-інститутська газета – «За прикладне мистецтво», факультетські – «Скульптор», «Художник-текстильщик», «Керамік», «На олівець», «За соціалістичний інтер'єр», «Живописець». Творча робота художників Львова скеровувалася в напрямку усунення недоліків, вказаних у пресі й постановах партій та уряду з ідеологічних питань. На відміну від приїжджих, місцеві викладачі зазнавали принижень, морально-психологічного тиску і навіть переслідувань з боку більшовицького режиму [460, с. 713]. Ініціатором теоретичних і творчих починань стала кафедра художньої кераміки ЛДПДМ, якою завідував Ю. Лащук. На кафедрі розгорталася експериментальна робота на основі міцного наукового підґрунтя. Закономірним її результатом стала організація в 1961 і 1963 рр. виставок «Львівська кераміка». Подальші інтенсивні пошуки продемонструвала четверта виставка «Львівська кераміка» (1972). Тоді до досвідчених митців долучилося нове покоління талановитої молоді, яке внесло чимало свіжих пропозицій та оригінальних помислів. Однак надалі організацію виставок перервано. Це не завадило керамістам задавати творчу атмосферу у Львові. Їхній творчий колектив на початку 1970-х рр. включав досвідчених художників – Я. Захарчишина, З. Березу, М. Гладкого, Б. Горбальюка, Г. Кічулу, В. Кондратюка, М. Кордіяку, І. Малишка, І. Томчука і молодих, творчо активних

випускників кафедри художньої кераміки ЛДПДМ – О. Безпалків, В. Гудака, Т. Левківа, М. Кравченко, М. Курочку, Р. Петрука, Г.Ошуркевич, М. Савку-Качмар, І. Туманову, Н. Федчун, З. Флінту, Я. Шеремету і багатьох ін. [348, с. 86–87, 92]. Творчість керамістів активно сприяла появі й утвердженню у Львові специфічного для умов радянського тоталітарного мистецтва і рятівного для багатьох художників поняття «декоративність». Завдяки йому збережено певний місцевий колорит, розширено неймовірно звужений «офіційний» спектр формального пошуку і неповторного індивідуального мистецького виразу [348, с. 87].

Прикарпатський мистецтвознавець М. Фіголь досліджував історію та культуру давньоруського мистецтва, зокрема Галицько-Волинського князівства. Важливою віхою життя М. Фіголя було заснування художньо-графічного факультету при Івано-Франківському державному педагогічному інституті ім. В. Стефаника (відкрито 1981 р.), де він тривалий час був завідувачем кафедри образотворчого мистецтва. Широчінь наукових зацікавлень М. Фіголя, його результативну працездатність засвідчила перша в українському мистецтвознавстві фундаментальна праця, присвячена румунському мистецтву («Образотворче мистецтво Румунії», 1983) [1015, с. 349]. Наукову спадщину дослідника вирізняла ґрунтовна обізнаність з археологічним джерелознавством давнього Галича. М. Фіголь розробив оригінальну концепцію історичного розвитку унікального мистецького явища українського середньовіччя – галицької архітектурної школи, дав їй чітку періодизацію; виявив витoki давньої галицької іконографії, зробив атрибуцію перлинам давньоруського іконопису; описав неповторні традиції стародавньої церковної різьби й мистецтва скульптури [224, с. 55–56].

Добре знаною у мистецьких колах була художниця Я. Музика. Її графічний доробок охоплював понад 350 естампів, кілька десятків монотипій та рисунків, листівок, екслібрисів. Серія «Символи Сквороди», створена 1972 року, визнана

винятковим явищем в українській радянській графіці [832]. Помітним явищем в культурному житті західних областей УРСР другої половини ХХ ст. стала мистецька спадщина львівських художників Р. Сельського, К. Звіринського (Р. Сельський з 1947 р. очолював кафедру живопису в Інституті прикладного та декоративного мистецтва, К. Звіринський – у 1953–1959 рр. працював викладачем малярства та композиції у Львівському державному училищі прикладного мистецтва, 1959–1982 рр. викладав на кафедрі монументального малярства ЛДППДМ). Радянська влада продовжувала насаджувати принципи реалістичного методу в художньому мистецтві. У 1947 р. О. Ліщинського і Р. Сельського звинувачено в тому, що вони «продовжують і далі залишатися на старих позиціях західного безпредметного, формалістичного мистецтва, їх Кримські пейзажі далі формалістично-кольорових шукань не пішли» [7, арк. 156]. О. Роготченко слушно відзначив, що наприкінці 1950-х, а особливо на початку 1960-х рр., стало цілком очевидно, що зусилля радянського ідеологічного апарату, яких доклали для запровадження соцреалістичних засад в Галичині, були практично даремними. Соцреалізм, як насильно впроваджувана культура у вузькопартійному розумінні, не міг бути сприйнятим галицьким мистецьким соціумом. Але, важливо відзначити, що він і не був однозначно забракований, як і будь-яка реалістична тенденція, яка періодично з'являється в історії мистецтва [835, с. 527].

Коло зацікавлень неофіційного мистецтва 1960–1970-х рр. у своїх пошуках художньої мови було передусім ретроспективним: митці намагалися повернути в національну культуру відкинутий дорадянський досвід. Відрізняли їх, швидше, ступінь індивідуального самовияву та «розміри простору незалежності», які кожен встановлював собі сам. Неофіційне мистецтво представляли художники різних творчих орієнтацій, що працювали в живописі, скульптурі, графіці, фотографії тощо, не зацікавлені в соцреалістичній проблематиці. Однак, якщо в радянському контексті такі твори поставали як щось «інше», «справжнє», «нове»

та індивідуальне, то із західної точки зору це було не зовсім так. Саме під таким ракурсом стала найбільш очевидною їхня відірваність від світового поступу. Трансформація авангарду та культурно-мистецького середовища в Україні в ХХ ст., мистецько-культурологічні аспекти еволюції нонконформізму в середині – другій половині ХХ ст. спричинили формування сучасного візуального мистецтва України в роки незалежності та його входження в загальноосвітній процес. Нонконформізм немовби акумулював приховану потенційну енергію, постійне і цілком природне прагнення творчої свободи. Отже, у другій половині ХХ ст. з'явилась когорта вчених-мистецтвознавців, для яких істинні цінності стали понад усе. Почалось формування фундаментального і цілісного полотна національного малярства. Ще без сміливого ідейно-етичного прочитання малярської спадщини, але уже з національним наголосом на художніх явищах малярський процес в Україні утверджується у наукових працях П. Білецького, Г. Логвина, П. Жолтовського, і зовсім без ідеологічних купюр він представлений у творчості В. Овсійчука. Виросла нова генерація мистецтвознавців із загостреним баченням українських малярських здобутків у контексті європейської художньої культури, яка додала до своєї творчості нові теоретичні підходи у дослідженні малярського процесу.

5.3. Розвиток музикознавства

Вітчизняна музикознавча наука відображала типові риси пізнавальної діяльності, стилі мислення, де віддзеркалювалися загальнокультурні тенденції становлення системи знань та способів їх досягнення. Музикознавство історично формувалось у взаємодії з широким колом інших наук та – ширше – різних сфер творчої діяльності. Так, музично-історичні концепції розмикають його межі у сферу культурно-історичних концепцій. Використання кількісних методів аналізу в 20-х рр. ХХ ст., а потім у 70–80-х рр. виявили причетність музикознавчої науки до математики, кібернетики, теорії інформації, інших

точних наук. На сучасному етапі українське музикознавство є синтетично-цілісною й водночас диференційованою, динамічною, розімкненою системою, залученою до загальнонаукового знання, музичної практики, інших сфер духовно-культурного простору, науково-технічної діяльності, глибинних типологічних ідей і тенденцій національної та світової культури [703, с. 401].

На західноукраїнських землях ще в першій третині ХХ ст. закладено підвалини подальшого розвитку національної думки про музику, утворилася найрозвиненіша освітня, видавнича, кадрова база музикознавства. Фундаменти історичного музикознавства заклали С. Людкевич, Ф. Колесса, Д. Антонович, Ф. Стешко, З. Лисько, В. Витвицький, Б. Кудрик, А. Рудницький, В. Барвінський, А. Хибінський, Є. Цегельський, С. Дністрянська та ін. У сфері теоретичного музикознавства (Ф. Колесса, С. Людкевич, З. Лісса, Й. Хомінський та ін.) створено праці з питань поліфонії, структурних особливостей сольних пісень Гріга, музичної творчості ХХ ст., пов'язані з тенденцією історизації теорії музики. Мистецтвознавець О. Немкович відзначила, що у спеціальних наукових розробках 30–50-х рр. висвітлювалася переважно класика ХІХ ст., орієнтовані на неї твори композиторів радянського періоду й лише окремі явища більш ранніх періодів [703, с. 413]. Тлумачення з позицій теорії соцреалізму національної культури як соціально диференційованого, національного лише за формою явища, курс на провінціалізацію української культури, зміна у зв'язку з цим концепційної орієнтації музикознавчої думки призвели до припинення розробки теоретичних проблем історії музики, що лежали в основі осмислення національної музичної культури як суб'єкта світового культурного процесу, а отже, до нівелювання ознак українського музикознавства як національно визначеної музикознавчої школи [703, с. 413]. У 60–80-х рр. помітний вплив на музикознавство мала тенденція перенесення акценту в науці з диференціації в першій половині ХХ ст. на інтеграцію в другій його половині. Важливого значення для музикознавства набули такі вияви зазначених інтегративних

процесів, як розробка міждисциплінарної проблематики, синтез знань в ієрархічній площині, інтенсифікація процесів міграції термінів із однієї науки до іншої, застосування комплексного й системного підходів. У цей період особливо рельєфно простежився процес становлення музикознавчої науки як складної, динамічної, розімкненої системи наукових дисциплін. Дослідження національної духовної і світської музики Х–XVIII ст., більш ранніх періодів було важливим для відновлення об'єктивно-наукових уявлень про справжні історичні масштаби української музичної культури в часовій і просторовій іпостасі, розгляду її національної специфічності. Характерна для часу культурологічна спрямованість багатьох музично-історичних розробок уписувалася в загальний процес руху до цілісного осмислення духовної культури в українському гуманітарному знанні другої половини ХХ – початку ХХІ століття [703, с. 421–424].

Рада Міністрів Української РСР у своїй постанові від 28 вересня 1948 р. за № 2167 повідомила: у підготовленні музичних кадрів в Україні є значні недоліки, а саме: виховання молодих композиторів, істориків, теоретиків значною мірою ґрунтувалося на формалістичних принципах, схилянні перед занепадницьким буржуазним мистецтвом, нехтуванні класичної музики і народної музичної творчості; прийом на вокальні факультети консерваторій проводився без серйозного відбору. Вокальні факультети консерваторій і вокальні відділи музучилищ укомплектовані значною мірою малокваліфікованими викладачами, які не мають достатньої теоретичної підготовки і досвіду творчої і педагогічної роботи. Відповідно до цієї постанови заступник Голови Комітету у справах мистецтв УРСР Г. Кікадов та начальник Управління у справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР С. Бухало 14 жовтня 1948 р. видали Наказ № 194/1105, у якому, зокрема, відзначено, щоби протягом 1948–1950 рр. забезпечити підготовку і видання репертуару по всіх виконавських спеціальностях консерваторій, музичних училищ і музичних шкіл. Управлінню навчальних закладів, разом з відділом науково-дослідної роботи Управління у справах вищої

школи розгорнути при державних консерваторіях науково-дослідну і методичну роботу у галузі музичного мистецтва [2, арк. 105–106].

Центром дослідження народної музики була Львівська державна консерваторія ім. М. В. Лисенка. На підставі постанови № 1638 Ради Народних Комісарів УРСР від 30 листопада 1944 р. Львівській державній консерваторії надано ім'я М. В. Лисенка. На кінець грудня 1944 р. консерваторія вже повністю відновила свою діяльність. Однак місцеві викладачі піддавалися ідеологічному тиску. 19 вересня 1947 р. звільнено з посади директора В. Барвінського, заборонено деякі твори С. Людкевича, критикувалися твори М. Колесси. У 1948–1949 рр. звинувачений у космополітизмі викладач історії російської музики консерваторії І. Волинський, який начебто безпідставно вихваляв формалістичні музичні твори Б. Лятошинського, ігноруючи значення російської класичної спадщини [316, с. 604]. На посаду директора в 1948 р. призначено лояльного до радянської влади С. Павлюченка (1902–2001) – музикознавця, композитора, випускника Ленінградської консерваторії. Директував він лише 5 років (1948–1953). М. Колесса (у 1953–1965 рр. очолював Львівську консерваторію ім. М. В. Лисенка, 1983–1988 рр. – Львівське відділення Спілки композиторів України) був одним із засновників професійної диригентської школи в Україні.

Постановою уряду Української РСР у 1969 р. створено Рівненський культурно-освітній факультет Київського інституту культури ім. О. Корнійчука. А вже в 1970 р. відбулось відкриття цього факультету. Його першим деканом Міністерство культури Української Республіки призначило кандидата історичних наук Д. Михайлова, який з допомогою органів влади розпочав організаційну роботу щодо створення нового факультету. Перший набір налічував п'ятдесят студентів [684, с. 12]. Навчальний процес на відділі забезпечували два викладачі: випускник Одеської консерваторії В. Старченко – завідувач відділом (клас тромбона і труби) та випускник Львівської консерваторії Д. Панасюк (клас кларнета). У 1972 р. відділ поповнили молоді

талановиті випускники Львівської консерваторії ім. М. В. Лисенка: соліст симфонічного оркестру Львівської філармонії О. Садовий (клас труби), П. Козоровицький (клас тромбона), М. Федун (клас фагота, гобоя), Б. Яремко (клас кларнета), М. Литвак (клас труби). Минуло два роки, і відділ духових та ударних інструментів відокремився від кафедри «Оркестрового диригування», куди входив відділ народних інструментів, і у 1973 р. створено окрему кафедру духових та ударних інструментів, яку продовжив очолювати В. Старченко [977, с. 6]. У 1974 р. на кафедрі відкривають клас саксофона, який веде М. Бобов. Починаючи з 1976 р., клас валторни очолює талановитий музикант і диригент Д. Полех, що дало змогу створити в майбутньому брас-квінтет викладачів кафедри під керівництвом В. Старченка. З 1987 р. клас тромбона та оркестровий клас веде М. Терлецький, який здобув практичний досвід роботи, працюючи багато років з духовими оркестрами системи професійно-технічної освіти на Рівненщині [977, с. 7]. У 1979 р. Рівненський державний інститут культури розпочав діяльність як окремий вуз. У 1980 р. на 17 кафедрах працювали 129 осіб. До захисту подано дві дисертації: старшого викладача кафедри теорії і практики культурно-освітньої роботи В. Лопанді «Становище і розвиток народних університетів в УРСР. 1917–1937 рр.», старшого викладача кафедри суспільних наук І. Ткачука «Вплив агропромислової інтеграції на соціально-класову структуру радянського суспільства». Завершили роботу над кандидатськими дисертаціями Є. Сидоренко «Діяльність бібліотек промислових підприємств, спрямована на допомогу економічній освіті трудящих», В. Клапюк «Проблеми внутрішньої диференціації бібліографії», А. Сидоренко «Шляхи розвитку краєзнавчої бібліографії в УРСР. 1917–1960 рр.», В. Ясьмо «Вторинна документальна інформація по сільському господарству у довідково-інформаційних фондах універсальних бібліотек» та ін. [619, с. 7]. 17 жовтня 1983 р. створено комісію для підготовки положення про навчальні та наукові

підрозділи. Переглянуто практику прийому на роботу, переміщення кадрів, їх морального заохочення, проходження за конкурсом [619, с. 9].

Центром розвитку музичної культури на Прикарпатті у повоєнний час був Івано-Франківський педагогічний інститут ім. В. Стефаніка. Перші спроби організації музичного відділу відбулись при кафедрі педагогіки інституту у 1956 р. Першими викладачами стали Л. Баландін та М. Фетісова. З 1958 до 1960 рр. відділом керувала Л. Ярославич. У 1960–1961 н. р. на базі музичного відділу створено кафедру музики і співів, яку очолив Ю. Крих. На постійну викладацьку роботу запрошено заслужених артистів УРСР – М. Гринишина, В. Пащенко, І. Магдія, які зробили значний внесок у наукову роботу кафедри [433, с. 247–248]. У 1966 р. офіційно був відкритий музично-педагогічний факультет. Його першим деканом обрано В. Пащенко, згодом – Л. Бабія, з 1987 р. – І. Батюженка. У 1967 р. на базі кафедри музики і співів створено дві кафедри: теорії, історії, музики та гри на музичних інструментах і методики музичного виховання, співів та диригування. У кінці 1980-х рр. на факультеті працювали більше 50-ти викладачів. Серед них В. Пащенко, тоді заслужені працівники культури УРСР В. Доронюк, Х. Михайлюк, М. Сливоцький, доценти В. Їжак, І. Легкий, О. Ничай, Я. Крушельницький, Ю. Серганюк, В. Лужний, Ю. Крих, І. Полякова, викладачі О. Маланюк, Т. Басюк, Р. Долчук, О. Стецик, Г. Стасько, Б. Антоневич та ін. [433, с. 248–249].

На увагу заслуговує внесок С. Павлишин у розвиток музикознавчої науки. Музикознавець однією з перших, усвідомивши необхідність включення у контекст української духовності здобутків сучасної світової музики, стала на шлях першовідкривача шедеврів новітнього мистецтва для української музичної громадськості. Цінною є і багатолітня боротьба С. Павлишин за реабілітацію і повернення музичній громадськості спадщини одного з найвизначніших українських композиторів першої половини ХХ ст. В. Барвінського. Статті С. Павлишин у журналі «Советская музыка» про М. Скорика (1966), Л. Дичко

(1969), Є. Станковича (1978) були першими, що привернули увагу широкої громадськості країни до молодих талановитих музикантів, які лише входили в пору своєї мистецької зрілості [432, с. 356]. Дослідниця ґрунтовно розробила курс з історії сучасної музики, котрий вона читала з 1955 по 1985 рр. у Львівській консерваторії. У 1981 р. успішно захистила докторську дисертацію «Тенденції розвитку західної музики ХХ століття», у якій охопила все розмаїття мистецько-естетичних напрямів сучасної музичної культури від початку століття аж до 1970-х рр. Монографія С. Павлишин про В. Сильвестрова (1989) – поки що єдине ґрунтовне, узагальнювальне дослідження творчості цього визначного, у недавньому минулому «опального» композитора, чиє ім'я на початку 80-х рр. було «небажано» згадувати, а музику виконувати [432, с. 355–356].

Давню українську музику досліджував Ю. Ясіновський та його учні. В історії українського музикознавства певне місце посідає діяльність композитора С. Людкевича, котрий значною мірою спричинився до достатньо чіткого оформлення тепер відносно самостійного напрямку в музикології – виконавської інтерпретації. Усі дослідження, статті та доповіді композитора, написані в часи радянської влади, залишалися десятки років (до 1973 р.) не надрукованими [151, с. 65]. Дослідження С. Людкевича заклали підвалини українського музикознавства.

У другій половині ХХ ст. про самостійність галицької композиторської школи можна говорити лише умовно: вона розвивалася в найтіснішому зв'язку зі східноукраїнськими регіонами, «у стислому контексті мистецьких процесів, спільних для всієї держави; панування мононаціональної української культури в краї в другій половині ХХ ст. знімало в цілому проблему міжнаціональних зв'язків всередині регіональної культури як явища, безпосередньо притаманного мистецькому життю Галичини» [1067, с. 33].

Значний внесок у розвиток української музичної фольклористики зробив етномузиколог В. Гошовський (працював у Львівській державній консерваторії

ім. М. Лисенка у 1961–1969 рр.), створивши кабінет народної творчості; започаткував у ньому перший у Галичині та один із перших в Україні фонограмархів музичного фольклору [419, с. 47–48]. Попередники В. Гошовського (С. Людкевич, З. Штундер, Я. Шуст) у виші зуміли налагодити систематичну студентську експедиційну практику, що мало неабияке значення й для галицької етномузикології в цілому, оскільки до 1958 р. майже два десятиліття польова робота на теренах Західної України майже не проводилася [420, с. 193]. Збиральницька діяльність В. Гошовського на посаді викладача консерваторії розпочалася влітку 1962 р., хоча першу експедицію заплановано орієнтовно на січень-лютий 1961 року. Загалом у перших трьох експедиціях збирач зафіксував близько сотні народно-музичних творів у чотирьох населених пунктах. Натомість у 1965–1967 рр. польова діяльність В. Гошовського різко інтенсифікувалася, внаслідок чого під час дев'яти виїздів здобуто близько восьми сотень одиниць народної музики з 26 сіл [420, с. 193–194]. У результаті застосування специфічних методик польової роботи було створено архівну колекцію аудіозаписів кількістю близько тисячі одиниць народної музики із тридцяти трьох населених пунктів Західної України. Під керівництвом В. Гошовського провадилося опрацювання записів, зокрема їхня каталогізація, здійснювана в межах започаткованого фольклористом масштабного проекту створення Універсального каталогу народних пісень, а також транскрибування матеріалів, яке здійснювали студенти-музикознавці та члени фольклористичної секції. Жанровий склад записів характеризувався незначною перевагою необрядових творів над обрядовими, причому серед родинно-обрядових домінували весільні [420, с. 195].

З 1962 р. після закінчення Львівської державної консерваторії ім. М. В. Лисенка, український композитор А. Кушніренко був призначений художнім керівником і головним диригентом Державного заслуженого Буковинського ансамблю пісні і танцю України. Він здійснив упорядкування і

редакцію музичних збірників, зокрема «Від Дністра до Черемоша» (1969), «Буковинський розмай» (1971), «Співає Буковина» (1972), «Українські народні пісні в обробці А. Кушніренка» (1974), «Хорові твори А. Кушніренка» (1984), «Українські візерунки» (1988), «Буковинські самоцвіти» (1990) [679, с. 4–5]. У 1992 р. заснував кафедру музики в Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича.

Корифеєм музичної культури Закарпаття був І. Мартон (1923–1996). З 1963 р. діяльність І. Мартона пов'язана із Закарпатською обласною філармонією – спочатку як художнього керівника закладу та диригента оркестру Закарпатського народного хору, а з 1975 р. митець очолив камерний ансамбль «Угорські мелодії». За вагомий внесок у розбудову музичної культури Закарпаття у 1965 р. І. Мартона удостоєно звання «заслужений діяч мистецтв Української РСР» [841, с. 147]. У музичній культурі Закарпаття спостерігаємо формування нової системи установ і організацій, які відповідали за функціонування музики в регіоні. Мова йде, насамперед, про музичну освіту, виконавство (інтерпретацію класичної і сучасної музики), про умови, за яких мистецтво мало стати надбанням широкої аудиторії. Успішна діяльність відкритої у 1945 р. Закарпатської обласної філармонії ґрунтувалася на значних досягненнях товариства «Філармонія», яке функціонувало протягом 1919–1939 рр., утримуючи хор і симфонічний оркестр. Нове суспільство успадкувало високий рівень виконавської культури попереднього періоду, який був досягнутий випускниками найкращих західноєвропейських консерваторій: Д. Задором, К. Воскою, В. Ромішовською, З. Гутом, Н. Плотені, Ж. Ленделом та ін. [841, с. 148].

Значний внесок у розвиток українського музичного мистецтва зробили волинські композитори В. Герасимчук, О. Каліщук, О. Некрасов, В. Тиможинський, М. Стефанишин. З 1960 р. М. Стефанишин працював старшим викладачем, завідувачем відділу музики і співів Луцького педагогічного

інституту ім. Лесі Українки, з 1969 до 1989 рр. – викладачем хорового диригування Луцького державного музичного училища. М. Стефанишин здійснив запис близько 1800 народних пісень і мелодій, які увійшли у збірники «Пісні оновленого краю» (1966), «Пісні Волині» (1970), «Волинь у піснях» (1974), «Волинське весілля» (1975), «Народна творчість Волині» (1987). Творчий доробок становить близько 500 творів [607, с. 95–96]. Музикознавець протягом багатьох років збирав і вивчав поліський фольклор.

Помітний вклад у розвиток музичної культури Рівненщини здійснили М. Корейчук, А. Андрухов, С. Мельничук, Б. Столярчук, Ю. Чернобай. Зокрема, М. Корейчук (з 1972 р. викладач, з 1982 р. – доцент, з 2003 р. – професор кафедри гри на музичних інструментах Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету) написав 56 науково-методичних робіт та понад 120 оригінальних творів [898, с. 107]. С. Мельничук із 1973 р. – художній керівник-директор Рівненської обласної філармонії, з його ініціативи створено камерний оркестр, реставровано залу органної та камерної музики [898, с. 117]. Український диригент В. Старченко (з 1971 по 1987 рр. завідувач кафедри духових та ударних інструментів Рівненського державного інституту культури) зробив вагомий внесок у популяризацію та розвиток духової музики західного регіону України. У 1973 р. духовий оркестр кафедри під керівництвом маестро В. Старченко з успіхом виступив на сцені Палацу культури «Україна» м. Київ, що принесло заслужене визнання колективу та його диригенту. За визначний внесок у розвиток духової музики на Волині у 1982 р. Президія Верховної Ради УРСР присвоїла йому почесне звання Заслуженого працівника культури України [907, с. 18–19].

Остання третина ХХ ст. позначилася на композиторській практиці відкритістю до експерименту. Вільний доступ до найрізноманітніших інформаційних джерел розпочав новий відлік часу, відкрив широкі можливості самореалізації, спричинив свободу творчості. У Львівській композиторській

школі актуальною стала ідея відродження на національному ґрунті стилів попередніх епох у творчості М. Скорика, В. Камінського, О. Козаренка, Ю. Ланюка, О. Криволапа, Г. Гаврилець, Б. Фроляк, Л. Думи [1084, с. 7].

Отже, нові державотворчі процеси, усвідомлення України як суб'єкта світового історико-культурного процесу зумовили повернення концептуального вектора гуманітарної науки, зокрема й музикознавчої, на осягнення цієї історичної реальності. У дослідженнях різного спрямування відбулося посилення культурологічної спрямованості музикознавства, у теорії музики сформовано нові міждисциплінарні підходи до осмислення музичного твору, в етномузикології розроблялися проблеми жанрового складу, специфіки жанрово-тематичних груп музичного фольклору, методології вивчення народнопісенної творчості, її класифікації, народного епосу, інструментознавства, ширше розгорнулося вивчення міжнаціональних зв'язків української народнопісенної творчості, професійне зростання виявилось в музичній критиці й публіцистиці. Досягнення українською музикознавчою наукою якісно вищого щабля в 60–80-х рр. ХХ ст. зумовили розвиток української музично-енциклопедичної культури, початок формування на межі 70–80-х рр. нового наукознавчого напрямку українського музикознавства. Від 80-х рр. експедиційну роботу, а отже, записи й каталогізацію музичного фольклору здійснювали ІМФЕ, кафедри народної творчості Київської, Львівської консерваторій, Харківського інституту мистецтв [703, с. 427].

Музична культура цього періоду опинилася в дещо ширших рамках, аніж, скажімо, образотворче мистецтво. Це пояснюємо передусім практично безмежною можливістю інтерпретацій музичної композиції. Однак в окреслений період значну частину доробку митців становила передусім програмна музика, у якій композитори були змушені прославляти здобутки радянської доби. Незважаючи на складні умови, ця доба позначилася появою чималої кількості

відомих композиторів, чия творчість залишила слід не тільки в українській, а й у європейській музиці.

5.4. Становище театрознавства

Театральне мистецтво – активний творчий феномен духовної культури, що володіє величезними можливостями культуротворчості, здатністю здійснювати програмований зворотний вплив на життєвий, цивілізаційний процес. Сучасне українське драматичне мистецтво дедалі активніше інтегрується в європейський етнокультурний простір. Натомість українська драматична культура другої половини ХХ ст. опинилася у чи не найскладніших умовах. Радянська влада обрала театр ареною політичної пропаганди, нещадно блокуючи будь-які прагнення творчого злету, обмежуючи репертуар творами пропагандистського змісту.

Перше повоєнне десятиліття було складним періодом у розвитку української театральної культури, яка не повинна була втратити власних довоєнних здобутків і водночас мала побороти «вульгарний соціологізм» та «безконфліктність», активно розробляючи актуальну тогочасну проблематику, героїко-патріотичну й історико-революційну теми. Саме цього влада очікувала від театру завжди – шукати новітніх трактувань вітчизняної та зарубіжної класики [892, с. 521]. За зовнішньою оболонкою відновлення й розширення мережі театральних установ приховувалася справжня мета радянської культурної політики. Головне завдання партійного керівництва республіки полягало в «завоюванні» західного регіону України. В умовах радянської дійсності театри – поряд із літературою та образотворчим мистецтвом – мали стати засобом впливу на громадську свідомість, активним пропагандистом соціалістичної ідеології, допомогти у вихованні людини нового радянського зразка. Питання щодо покращення державної політики в галузі театрального мистецтва було досить суперечливим [280, с. 244].

12 жовтня 1946 р. вийшла постанова ЦК КП(б)У «Про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи по його поліпшенню». Перед митцями сцени поставлено чергове завдання – висвітлювати керівну роль партії в битві з фашизмом, всіма художніми засобами сприяти подальшому розвитку патріотизму радянських людей. У постанові різко засуджувалися майже всі історичні п'єси (за винятком «Ярослава Мудрого» І. Кочерги), твори античних авторів, які ставилися на театральних сценах УРСР. Піддано критиці постановки всієї української класики. Зрештою, Управлінню мистецтв при РНК УРСР категорично заборонено ставити цілу низку п'єс українських письменників [1065, с. 13]. Тільки з 1949 р. потроху починає відроджуватися українська драматургія. Народний комісаріат освіти УРСР і Комітет у справах мистецтв при РНК УРСР виділили майже усім колективам грошову дотацію, але при цьому зазначалося, що витрати ці повинні спрямовуватися на створення вистав тільки за творами радянських авторів. На початку 1950-х рр. партійне керівництво фактично відкрито керує репертуарною політикою в театральному мистецтві, вирішуючи на своїх засіданнях доцільність тих чи інших вистав в окремих театрах [1065, с. 13]. Прогресивні майстри українського мистецтва провіщали своєю творчістю корінні зміни в житті, що відбулися в середині 1950-х рр. Національна українська сценографія відмовилася від описової ілюзорності, дидактично-деталізованої та нейтральної щодо образного узагальнення декорації та звернулася до методів образотворчої режисури метафоричних і поетичних загострень, глибоких філософських роздумів і конструктивної економності в доборі виражальних засобів. У формально-технічному аспекті сценографи прагнули по-новому використати засоби живопису, графіки, дизайну, архітектури та світлової техніки. Однак театр залишався під пильним наглядом партійного керівництва. Ідеологічний пресинг виявився, зокрема, у постанові пленуму КП України «Про стан ідеологічної роботи на Україні і засоби щодо її покращення» (30 квітня 1960 р.), у якій відзначалося, що в театрах бракує вистав,

центрального образом яких є партієць як носій чеснот, вказувалося на неувагу до тодішньої російської драматургії, де ця тема нібито розв'язувалася тощо. Ані театрам, ані драматургам у виставах чи п'єсах не дозволялося торкатися серйозних проблем суспільного та економічного життя.

У драматургії 1940–1950-х рр. простежувалися негативні тенденції, породжені фальшивими настановами так званої «теорії безконфліктності» та іншими партійними настановами в галузі культури, – в ряді п'єс і вистав дії зводилися до розв'язання дрібних побутових чи виробничих проблем. Негативно позначилося й намагання ігнорувати чи згладжувати соціальні конфлікти. Такі п'єси не витримали перевірки часом. В активі 1940–1950-х рр. лишилися ті п'єси і вистави, які розкривали негативні явища, пов'язані з перешкоджанням повоєнній відбудові [182, с. 61]. Для драматургії 1950-х рр. було властиве прагнення показати людину праці, але в багатьох п'єсах і виставах, побудованих за усталеними схемами, часто прочитувалося неглибоке знання дійсності, згладжування суспільних суперечностей [182, с. 63]. Однак, слід сказати, що драматургія 1940–1950-х рр. мала свої успіхи, художні відкриття, які й понині зберегли свою естетичну цінність. Це засвідчують драми й комедії О. Копиленка, І. Кочерги, О. Довженка, Ю. Яновського, В. Минка, Л. Первомайського, Г. Мізюна, у яких виявлено поглиблений інтерес до психологічної розробки образів. З іменами цих митців пов'язане відродження трагедії, сатиричної комедії, проблемної драми, одноактівки. Український театрознавець Л. Барабан дійшов висновку, що саме у кінці 40-х – 50-х рр. ХХ ст. перший прорив у світову культуру зробили драми й комедії О. Довженка, І. Кочерги, О. Копиленка, Ю. Яновського, а також О. Корнійчука, В. Минка, В. Собка, Я. Баша, М. Зарудного, що побачили світ у перекладах іноземними мовами [182, с. 67].

У 40–50-і рр. ХХ ст. театри жилилися більш вправною російською драматургією, широко представленою в репертуарі. На відносно низьку ідейно-проблемну якість української драми 1960–1970 рр. суттєво вплинуло те, що, на

відміну від прози, поезії та публіцистики, у драматургії абсолютно не сформувалося дисидентських потоків, повз неї пройшли українське шістдесятництво, інтелектуальний спротив 70-х, конструктивна національна міфотворчість [226, с. 195].

Розвиток драматургії на Закарпатті пов'язаний із творчістю драматургів В. Руснака, Ю. Чорі, Ю. Керекеша, Д. Кешелі. Починаючи від кінця 60-х рр. ХХ ст. навколо театру згуртувалася ціла когорта місцевих драматургів-аматорів та професійних письменників: Ю. Чорі, М. Томчаній, А. Копинець, В. Руснак, І. Стецюра, В. Вовчок, Ю. Керекеш, Д. Кешеля, В. Шершун та ін., – а із утворенням Ужгородського обласного театру ляльок (1981) до них долучилися В. Сідак, М. Шурупов, Ф. Кривін [990, с. 160–161]. Драматургія на Закарпатті таки була, незважаючи на її умисне замовчування й заперечення з боку прислужників радянського режиму [990, с. 176].

Дослідження особливостей функціонування професійного театрального мистецтва Рівного у 50–60-і рр. ХХ ст. ґрунтується на визначенні значущості діяльності професійного театру у цей період як домінантного у розвитку культурного життя регіону. Загалом 1955 р. підготовлено 10 нових вистав. Навіть кількісний показник цієї доби засвідчує, що театральне мистецтво в будь-якій його формі не домінувало в системі культурних координат радянської держави. Незважаючи на адміністративний та партійний контроль, до репертуару аматорського та професійного театру другої половини 50-х рр. ХХ ст. входили п'єси українських класиків, що характеризували історію та побут українського народу [237, с. 209]. На початку 60-х рр. ХХ ст. у зв'язку зі згортанням хрущовської відлиги радянська тематика почала поступово витісняти п'єси, у яких дотично висвітлювалися українська історія та побут. Політичні репресії проти української інтелігенції у кінці 60-х рр., ідеологічні впливи на культуру і науку не могли не вплинути на театральне мистецтво. Насамперед це позначилося на театральному репертуарі, який складався здебільшого з вистав

радянських драматургів – І. Дніпровського, Л. Письменної, О. Коломійця, Л. Селютіної, І. Жовінського, Ю. Мілютіна, М. Зарудного, А. Шияна, В. Лемель, М. Островського, Ю. Германа, Є. Шатуновського, П. Тур, В. Собка, Е. Ранета [237, с. 210].

Від 1 серпня 1948 р. Дрогобицький обласний музично-драматичний театр очолював заслужений артист України М. Терещенко. Наявність у колективі досвідчених акторів, як-от: П. Білокінь, Г. Засланець, П. Бовкун, М. Воронін, Г. Тесля, О. Старіков, Г. Зірка, М. Приходько, Г. Павленко, В. Цимбал, І. Чернов – забезпечили подальший ріст театру [336]. Упродовж 1950–1952 рр. головним режисером театру був О. Сичевський, від 1952 до 1957 рр. – М. Янковський, у 1958–1959 рр. – І. Стасенко, диригент І. Раух, у 1960–1962 рр. – заслужений артист України В. Конопацький, у 1963–1965 рр. – М. Гіляровський, диригент І. Гамкало. Справжніми мистецькими творами є такі тодішні вистави театру, як «Не судилось», «Гріх і покаєння» І. Карпенка-Карого, «Титарівна» М. Кропивницького, а також «Сторінки щоденника» О. Корнійчука. Рішенням Львівського облвиконкому № 167 від 19 березня 1966 р. Дрогобицький музично-драматичний театр перейменовано у Львівський обласний музично-драматичний театр [336].

Після повернення з евакуації Український драматичний театр ім. М. Заньковецької почав постійно працювати у Львові. У театрі ім. М. Заньковецької тривалий час працювали сценографами-постановниками В. Борисовець і Ю. Стефанчук. Серед доробку 1945–1950 рр. Ю. Стефанчука на сцені цього театру – оформлення вистав «Загибель ескадри», «Макар Діброва», «Калиновий гай», «Крила» О. Корнійчука (режисер Б. Тягно), «Розлом» Б. Лавреньова (режисер Б. Тягно), «Три сестри» А. Чехова (режисер Б. Романицький) [835, с. 420].

Львівський оперний театр кінця 40-х – початку 50-х рр. ХХ ст. відзначала висока музична культура. Тут працювали відомі диригенти, зокрема

Л. Брагінський, І. Зак, М. Колесса, Я. Вошак. Переважно традиційні побутово-приземлені постановки здійснювали найстарші музичні режисери – Я. Гречньов і В. Манзій. У той же час В. Скляренко, утверджуючи узагальнено-метафоричну образність і яскраву театральність, змінив сценічну естетику колективу, збагативши його мистецьку палітру оригінальними сценічними трактовками «Гальки» С. Монюшка, «Пікової дами» й «Євгенія Онегіна» П. Чайковського, «Утопленої» М. Лисенка й особливо новаторською інтерпретацією «Далібора» Б. Сметани, здійсненою вперше в СРСР [1060, с. 13]. Творчість визначного майстра вітчизняної сценографії ХХ ст. Ф. Нірода становить значну сторінку в історії українського театру та образотворчого мистецтва. Митець у післявоєнні роки все більше виявляє інтерес до сценографії масштабних форм, складних за своєю структурою, його приваблює робота в оперно-балетному жанрі. На сцені Львівського театру опери та балету ім. І. Франка з'явилися спектаклі, оформлені майстром: «Севільський цирюльник» Дж. Россіні (1945, режисер В. Скляренко), «Пікова дама» П. Чайковського (1949, режисер Я. Гречньов), «Іван Сусанін» М. Глінки (1949, режисер Я. Гречньов), «Галька» С. Монюшка (1950, В. Скляренко), «Трубадур» Дж. Верді (1950, режисер Я. Гречньов), «Тихий Дон» І. Дзержинського (1952, режисер В. Харченко). Ф. Нірод опрацював принцип просторового вирішення із максимальним використанням неігрових площин та об'ємів. У 1950-і рр. Ф. Нірод був одним із перших вітчизняних сценографів, які сміливо перейшли межу інерції безконфліктної описовості, ілюстративності, натомість у своїй творчості гостро порушили питання про подальше зростання ролі художника в театрі як майстра образотворчої режисури [835, с. 441–442].

У 1950-х рр. набуті в українській сценографії принципи просторово-образотворчої режисури збагачувалися подальшим активним засвоєнням всього комплексу національного мистецтва – декоративним живописом, орнаментикою, світською та народною архітектурою, станковим живописом, народними ремеслами і костюмами тощо. Декорації та костюми у виставах стають більш

насиченими, яскравими характеристиками образів, художники застосовують вільніші та глибші пластичні прийоми у використанні традиційних і нових форм сценографії [835, с. 433].

Театрально-декораційне мистецтво серед інших образотворчих жанрів посіло одне з провідних місць. Сценограф і його творчість стали цікаві також поза театром – як складна лабораторія в галузі ігрового пластичного середовища. Макети, ескізи костюмів і декорацій, театральні костюми (вже створені для вистави) об'єднані в самодостатній вид пластики, в основі якої лежить концептуальність задуму художника, його естетична програма, принцип відбору зображувальних засобів, комплекс індивідуальних художніх прийомів і прагнення до творчого експерименту, сміливих новаторських пошуків.

З вересня 1944 р. працював Державний український музично-драматичний театр у м. Чернівцях. Колектив мав у своєму складі ряд талановитих і кваліфікованих артистів: народний артист УРСР В. Сокирко, заслужені артисти УРСР Є. Кисельова, П. Міхневич, Г. Янушевич, П. Муратов, Ю. Козаківський, артисти В. Жихарський, Р. Раїсова, М. Котляревський, Д. Петрик, Є. Степанов та ін. З вересня 1944 р. до грудня 1948 р. театр здійснив 44 нових постановки. Виконанням репертуарного плану Чернівецький театр вийшов на одне із перших місць серед театрів УРСР [2, арк. 132]. У 1947 р. театр здійснив такі оригінальні постановки, як «Житейське море» І. Тобілевича та «Земля» О. Кобилянської за інсценізацією В. Василька. 3 грудня 1947 р. Комісія у складі: представника Комітету в справах мистецтв УРСР В. Константинова, художнього керівника Державного Єврейського театру УРСР ім. Шолом-Алейхема М. Гольдבלата, режисера Державного театру ім. І. Франка В. Гаккебуша, завідувача облівділду мистецтв В. Кириєнка, представника Чернівецького обкому КП(б)У та облвиконкому К. Ціпко, кореспондента газети «Радянське мистецтво» Т. Фесенко визнала, що Чернівецький український драматичний театр цілком заслуговує на те, щоб його зараховано до групи театрів першої категорії [2,

арк. 134–135]. Але через рік 4 грудня 1948 р. заступник керуючого справами Ради Міністрів УРСР С. Горохов за дорученням заступника Голови Ради Міністрів УРСР М. Бажана повідомив, що питання про перевід Чернівецького муздрамтеатру до першої тарифної групи знято з розгляду [2, арк. 135]. Творчий колектив Чернівецького драматичного театру ім. О. Кобилянської у повоєнні роки поповнився новими акторами: Н. Білодідовою, Ю. Величком, Л. Губенком, П. Захаровим, С. Барановським [210, с. 177]. У 1950-х рр. працювали досвідчені режисери – Б. Борін, Ю. Козаковський, Є. Степанов, В. Жихарський, К. Артеменко.

Театральний процес в УРСР вже від тридцятих років, від проголошення єдиного для всіх радянських митців творчого методу «соціалістичного реалізму» і оголошення Московського Художнього театру етalonним взірцем, був уніфікований і регламентований [443, с. 538]. «Соціалістичний світогляд» успішно втовкмачено у свідомість більшості людей офіційною, послідовною соціалістичною ідеологією. Упродовж майже всіх 1960-х рр. режисура залишалася «вузьким місцем» театрального процесу в Україні. Наприкінці 1960-х рр. у мистецькій діяльності багатьох театрів намітилися якісні зміни. На сценах з'явилися масштабні, яскраві трактування української драматургічної класики (Львівський театр ім. М. Заньковецької, Тернопільський театр ім. Т. Шевченка). Театральна ситуація середини 1970-х рр. дедалі виразніше пульсувала напругою, найгостріші творчі протиріччя виникали між інтегрованими до європейського театрального контексту сценографічними пошуками і схильною до стагнації режисерською практикою, яка, крім того, домінувала в українському театрі [956, с. 363]. Динамічно розвиваючись, «перебудовні» процеси наприкінці 1980-х рр. істотно змінили суспільно-політичну ситуацію в країні. У репертуарі театрів з'явилися п'єси, які ще кілька років тому було неможливо передбачити на українській сцені. Виставки сценографів створили ілюзію розширення культурного контексту українського театрального простору.

ВИСНОВКИ

1. У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення та вирішення наукової проблеми щодо вивчення становища та розвитку гуманітарних наук в західних областях УРСР в другій половині ХХ століття. У процесі еволюції наукової думки щодо функціонування гуманітарних наук протягом визначеного історичного періоду сформувалася широка історіографічна база, дослідження якої передбачає використання системного підходу і врахування всіх об'єктивних та суб'єктивних чинників, які впливали на розвиток історіографії протягом усього періоду її нагромадження. Процес осмислення окремих аспектів теми здійснювався у повоєнні десятиліття. Радянська історіографія характеризувалася високим ступенем заідеологізованості, цитатно-ілюстративним викладом матеріалу, войовничою термінологією, процвітанням колективних робіт, поступовою уніфікацією наукового стилю. Публікації з новітньої історії західноукраїнських земель перебували під пильним контролем цензури. Лібералізація суспільно-політичного життя в СРСР позначилася лише на тематиці і підходах до вивчення комуністичного руху. Та попри це радянську історичну науку не можна розглядати як єдиний потік. Доведено, що найпродуктивнішими для розвитку теми стали 90-і рр. ХХ – початок ХХІ ст. Це пов'язано з тим, що після проголошення державної незалежності України почалася нова епоха в історичній науці: змінилися пріоритети, підходи і методи дослідження, утвердився дух плюралізму в науковій творчості, вперше за багато десятиліть учені отримали доступ до заборонених раніше архівних матеріалів. Становище історичної науки, результати наукової праці мовознавців і літературознавців, питання філософської науки та релігієзнавчої думки в західних областях УРСР, аспекти розвитку мистецтвознавства перебувають у полі зору вчених академічних інститутів та істориків наукових центрів західного регіону України. Свідченням цього є десятки монографічних і дисертаційних праць, численні наукові конференції та

семінари, публікації документальних матеріалів. Окрім численної історіографічної літератури, для реалізації поставленої мети та дослідницьких завдань нами використано широку джерельну базу дослідження, яка була розділена на чотири групи: 1) архівні документи та матеріали; 2) збірники матеріалів, довідникові видання; 3) бібліографічні збірники; 4) мемуарні видання. Як наслідок, наше дослідження базувалося на репрезентативній джерельній базі, що включала архівні документи, довідкові видання, бібліографічні збірники, профільні наукові видання вищих навчальних закладів, документи Відділення суспільних наук НАН України, наукових установ, статистичні матеріали, опубліковані збірники праць учених, матеріали мемуарної спадщини, що дозволило розв'язати комплекс наукових завдань, пов'язаних із функціонуванням гуманітарних наук у західних областях УРСР протягом другої половини ХХ століття. Теоретико-методологічну основу дисертації становить сукупність принципів й методів пізнання, які ґрунтуються на діалектичних засадах й мають на меті всебічний, максимально вичерпний аналіз подій, фактів та явищ наукового життя у їхньому діалектичному взаємозв'язку та суперечливій взаємодії, що дало змогу дослідити вплив суспільно-політичних умов на становище гуманітарних наук в західних областях у другій половині ХХ ст.

2. Після завершення Другої світової війни органи радянської влади та компартійні структури намагалися уніфікувати всі сфери суспільно-політичного, культурно-освітнього та наукового життя в західних областях УРСР. Цієї мети вони прагнули досягти не лише політико-правовими, але й репресивними заходами, зокрема проти учасників визвольного руху та опонентів радянської влади. Завдяки діяльності спецслужб місцеві органи влади регулярно інформували компартійні органи в Києві та Москві про настрої поліетнічного населення, яке добре пам'ятало політику тоталітарної влади у регіоні в 1939–1941 рр. – ліквідацію українських, польських, єврейських і німецьких партій, національно-культурних і наукових товариств, депортації української та польської

інтелігенції на схід країни, розстріли політичних опонентів в тюрмах у червні 1941 р., напередодні відступу Червоної армії. Науковці серед перших зазнали репресій у 1944–1945 рр., особливо ті, які розпочали свій професійний шлях у вищих державних і церковних навчальних закладах, наукових товариствах Австро-Угорщини та міжвоєнної Польщі. Згодом така доля спіткала багатьох представників нового покоління науковців, зокрема львівських відділів київських академічних установ, утворених напередодні Другої світової війни та повоєнний період. Репрезентантами політики тогочасної влади в західних областях УРСР нерідко були ідеологічно підковані науковці та викладачі вищих навчальних закладів (нерідко без наукових ступенів і звань), недавні фронтовики, яких компартійна влада направляла зі східних областей України та Росії. Теоретико-методологічною основою тогочасних наукових розробок в галузі гуманітаристики мав стати марксизм-ленінізм у сталінській інтерпретації. Насамперед це стосувалося історичних студій. Постанова ЦК КП(б)У від 29 серпня 1947 р. «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України і Академії наук УРСР» піддала нищівній критиці наукові розробки вчених за спроби втілити в життя «буржуазно-націоналістичну схему» історії України М. Грушевського та його школи, до якої належали його львівські учні – історик та бібліограф Мирон Кордуба, а також Іван Крип'якевич, дослідник Київської Русі та Української козацької держави, а також автор низки праць з історії російської окупації Галичини 1914–1915 рр. та Української революції 1917–1921 рр. Незважаючи на деякі успіхи у «вихованні» та «прирученні» частини західноукраїнської інтелігенції (прийняття на роботу багатьох безробітних, надання їм наукових ступенів і звань згідно з іноземними документами, згодом виділення квартир і лікувально-відпочинкових путівок, нагородження різними відзнаками тощо) авторитет провідних учених серед місцевого населення залишався досить високим. Це добре розуміли владні структури республіки і намагалися залучити науковців до пропаганди

радянського способу життя, організації різних державно-політичних свят та культурно-освітніх акцій.

3. На початку 50-х рр. спільними зусиллями влади та наближених до неї істориків утверджувалася російськоцентрична схема української історії, закріплена в «Тезах про 300-річчя возз'єднання України з Росією» (1954), які стали на довгі роки «символом віри» для української гуманітаристики. Історики пропагували Київську Русь як спільну колиску українського, російського і білоруського народів, боротьбу українського козацтва спільно з Московією проти турецького і польського гніту, визвольні походи Червоної армії на західні землі України у 1920, 1939–1940 рр.

У 1960-і рр., попри всі спроби лібералізувати суспільно-політичне життя, кардинальних змін у політичній системі СРСР в той час не відбулося. Система лише трансформувалася від тоталітаризму до авторитаризму. Десталінізація, спрямована, по суті, на розширення соціальної бази радянського режиму, урешті-решт, не зміцнила політичної системи суспільства, радше навпаки – сприяла її внутрішній ерозії, наростанню системної кризи. Саме в роки хрущовської відлиги, коли з таборів та заслань повернулося чимало західноукраїнської інтелігенції (представники кооперації, священнослужителі Греко-Католицької Церкви, діячі Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки, родини вояків Української Повстанської Армії, члени Наукового товариства ім. Шевченка та ін.) сформувалися і далися взнаки негативні для системи тенденції, які сповна проявилися у роки «застою». Саме в цей час ліквідовувалися окремі осередки науки, звільнялися з роботи представники довоєнних наукових шкіл.

Передусім зауважмо, що в радянський час під пильним наглядом цензури (компартійні органи, облліти, КДБ СРСР) насамперед були праці гуманітаріїв, особливо дослідження з новітньої історії УРСР, західноукраїнських земель. У рамках тогочасних ідеологем більшість науковців однобічно висвітлювали

суспільно-політичні процеси на українських землях у складі Австро-Угорщини та міжвоєнної Польщі, Чехословаччини, Румунії, замовчувалася або препарувалася діяльність національно-політичних сил (урядів ЗУНР і Карпатської України, Організації Українських Націоналістів, Українського Національно-Демократичного Об'єднання та ін.), критикувалася українська політична еміграція (еміграційні уряди УНР, ЗУНР, гетьмана П. Скоропадського). Не стала окремим об'єктом для наукового висвітлення у працях радянських науковців і проблема західноукраїнського питання в зовнішній політиці Російської імперії на початку ХХ століття. Спільним для проаналізованих наукових робіт радянського періоду є те, що в них відображалася офіційна концепція комуністичної партії й радянського уряду, всіляко вихвалялися принципи соціалізму та радянський спосіб життя. Головну увагу зосереджено на практиці соціалістичного господарювання: доведенні успішного розв'язання в СРСР і УРСР таких фундаментальних завдань, як: індустріалізація країни, колективізація сільського господарства; на підтвердженні положень марксизму-ленінізму про переваги централізованого планування над ринковою економікою. Істориків змушували виправдувати встановлення радянської влади, а отже, і соціалістичних перетворень у сільському господарстві цього регіону. У зв'язку з цим в опублікованих працях особливий наголос робили на гострій соціально-політичній ситуації в західних областях, насамперед після завершення Другої світової війни, коли відділи УПА чинили відчайдушний опір утвердженню тоталітарного режиму, зокрема колективізації селянських господарств та депортації «ворогів народу». За таких умов колективізацію 1946–1950 рр. розглядали важливим чинником позбавлення «бандерівського руху» соціальної бази, а також як вирішальну умову зміцнення радянської влади. Поза увагою дослідників залишилися питання депортації з Польщі та УРСР українського і польського населення в 1939–1951 рр., прорахунків в економіці, згубного впливу індустріалізації на екологію й здоров'я

людей (Калузький, Ново-Яворівський промислові райони), причини поглиблення демографічної кризи (внаслідок мобілізації сільського населення на відновлення Донбасу, освоєння казахської цілини, промислових об'єктів у Сибіру, свідомого направлення призовників і випускників місцевих вузів до інших республік СРСР), побутові умови сільського та міського населення, тобто «плановий наступ на українську самобутність». Особливо фальсифікувалося національно-культурне та етноконфесійне життя в регіоні: репресії проти ієрархів та вірних Греко-Католицької та Римо-Католицької церков, представників іудейських громад та протестантських конфесій, заборона релігійної періодики та націоналізація церковних друкарень; насильне насадження громад Російської православної церкви, якій передано частину майна заборонених владою церков. Це викликало активний або пасивний спротив частини інтелігенції, яка нерідко ініціювала перетворення культових споруд на картинні галереї, краєзнавчі музеї, музеї історії релігії та атеїзму; організовувала експедиції щодо збору об'єктів сакрального мистецтва до музеїв. У кращому випадку твори представників «буржуазно-націоналістичного» табору (митців, які служили в легіоні УСС, Армії УНР і ЗУНР, УПА, Карпатській Січі) потрапляли до спецфондів академічних бібліотек і обласних музеїв. Однак значну частину пам'яток сакрального мистецтва та Українських визвольних змагань першої половини ХХ ст. так і не вдалося врятувати в архівах, бібліотеках і музеях регіону (деякі з них потрапили до приватних колекцій).

Послаблення ідеологічного тиску на гуманітаристику за часів перебудови легітимізувало багато принципових питань науки, зокрема про міжетнічні відносини на пограниччі, етносоціокультурні процеси, про роль етнокультурної традиції в системі новітнього культуротворення та про співвідношення національних традицій та інновацій, що своєю чергою урізноманітнило дослідницький пошук й розширило тематику етнографічних та загалом культурологічних студій.

У повоєнний період українській історичній науці та її представникам довелося зазнати безпрецедентних випробувань на міцність внаслідок ідеологічного протистояння в умовах тоталітарного режиму. Заохочення або ж примусовість дослідження проблем сучасності, враховуючи суспільно-політичні процеси (популяризація керівної ролі КПРС, життя та діяльності керівників партії та Радянської держави, пропаганда соціалістичного змагання, досягнень п'ятирічок, комсомольських, піонерських і профспілкових ініціатив, критика дисидентського руху та антирадянських заходів діаспори), за умов відсутності свободи творчості, обмеженості доступу до архівних матеріалів (діяли форми доступу, які отримували лише окремі лояльні до влади спеціалісти), створювала перешкоди науковцям нагромаджувати і об'єктивно оцінювати джерельні свідчення, правдиво відтворювати складну історичну дійсність. Загалом історіографічний процес залежав від характеру й рівня демократичності політичного режиму. Радянський тоталітаризм (а згодом авторитаризм) суттєво обмежував творчий потенціал істориків, звужував історіографічний простір і диктував тематику досліджень, насамперед суспільно-політичних процесів новітньої доби, що спричинило перекручування та спотворення ролі українського чинника в європейському та світовому цивілізаційному процесі, державно-соборного процесу на українських землях, загалом історичної правди. Українська радянська історіографія під тиском керівного режиму перетворилася, окрім деяких винятків, на інструмент ідеологічної роботи та коментування його політики, особливо в час пропагування рішень партійних з'їздів та пленумів, заідеологізованих праць керівників КПРС та СРСР. Тематику досліджень, зокрема з питань суспільно-політичних процесів в УРСР повоєнного двадцятиріччя, їх ідейну спрямованість визначали замовлення директивних органів із заздальгідь запроектованими висновками та оцінками, що штучно обмежувало поле нових пошуків. Характерною рисою функціонування історичної науки періоду середини 50-х – першої половини 60-х рр. ХХ ст. був

тісний зв'язок з ідеологічно-пропагандистськими завданнями партії, приурочення праць до ювілейних дат. Домінантними серед публікацій були документальні збірники, монографії та статті, присвячені ювілеям В. Леніна, Жовтневої революції, возз'єднанню західноукраїнських земель з УРСР у складі СРСР, перемозі у Великій вітчизняній війні та іншим подіям. Водночас дедалі більша увага зверталася на історію робітничого класу й селянства, соціально-економічні і культурні перетворення, які традиційно героїзували і трактували як «соціалістичну індустріалізацію», «соціалістичну колективізацію», «культурну революцію». У період хрущовських реформ, окрім деяких позитивних зрушень в історичній науці (пропаганда козацьких традицій, відродження краєзнавчого руху, упорядкування історико-краєзнавчих бібліографій та ін.), послаблення тиску й владного контролю, продовжувалися міфологізація українсько-російських відносин та фальсифікація української історії, штучно конструювались і силоміць насаджувались ідеологічні штампи, метою яких було остаточне викорінення схеми українського історичного процесу М. Грушевського, праці якого запроторені у спецфонди академічних бібліотек.

Важливим досягненням української археології в післявоєнний час слід вважати створення карт археологічних культур і типів пам'яток, виділення у них етнокультурних областей і культурно-територіальних зон. У 1960–1980 рр. вагомі результати досліджень про палеоліт і мезоліт Середнього Подністров'я оприлюднили О. Черниш, Л. Мацкевий, І. Гуньовський, Л. Кучугура, про неоліт – Т. Мовша, В. Збеневич, Н. Виноградова, про епоху міді, бронзи і заліза – І. Ляпушкін, І. Свєшніков, про ранньослов'янську культуру I тис. н. е. – М. Брайчевський, В. Баран, Л. Крушельницька, І. Винокур, Б. Тимощук, Л. Вакуленко, О. Приходнюк. Сучасну основу джерел ранньосередньовічної доби (V–X ст.) в українському Прикарпатті, і причому досить таки добру, сформовано вітчизняними осередками в середині – другій половині XX ст. Поряд з продовженням традиційного вивчення таких широковідомих культур, як

зарубинецька, черняхівська, карпатські кургани, ранньосередньовічні пам'ятки слов'ян, значна увага приділялася дослідженням пам'яток поянешти-лукашівської культури, київської, вельбарської, балкано-дунайської. З одного боку, важливим досягненням учених регіону можна вважати визначення тих етнокультурних рис, які засвідчують безперервний розвиток субстрактного населення протягом всього I тис. н. е., а з іншого – елементів, привнесених зовні іраномовним, балтським, фракійським, германським і тюркським населенням. Значних успіхів у повоєнний час досягнуто у вивченні черняхівських пам'яток, розташованих у Придністров'ї. Археологічні дослідження 50–80-х рр. XX ст. у галузі ранньослов'янської археології (дослідження городищ, княжих міст Львова, Володимира, Галича, Звенигорода) характеризувалися масштабністю, вдосконаленням та застосуванням нових методів, проведенням розкопок, що охоплювали всю площу досліджуваних пам'яток, а в районах новобудов (доріг, заводів та гідроелектростанцій) – і значних їх груп. Особливо активно відбувалися археологічні дослідження Середнього Подністров'я, де будувалася потужна гідроелектростанція. У середині – другій половині XX ст. завдяки наполегливій роботі вітчизняних археологів, які представляли академічні науково-дослідні інститути, освітні та культурні заклади, у зазначеному регіоні виявлено, розвідково та стаціонарно досліджено чимало селищ, городищ, могильників раннього середньовіччя. Цілком закономірно, що пам'ятки, які вивчали стаціонарно, отримали набагато ширшу характеристику завдяки опису не лише виявлених там рухомих і нерухомих об'єктів, а й місцезнаходження, форми заселеної (чи закладеної похованнями) площі, окремих елементів найближчого довкілля, стану збереження тощо. Тому й не дивно, що декілька таких пунктів стали еталонними для тієї чи іншої культури, періоду чи навіть етапу. Безперечною заслугою археології XX ст. є дослідження насамперед пам'яток матеріальної культури. XX століття принесло й значні зрушення у вивченні заключної пори раннього палеоліту – мустьєрської доби. У другій

половині ХХ ст. О. Чернишем, С. Смирновим, В. Гладіліним, В. Пясецьким та іншими досліджено мустьєрські пам'ятки по всій території України. Вважалося нормою публікувати результати археологічних досліджень російською мовою в Україні, або ж московських журналах. В останні десятиріччя відбувся якісний стрибок у теоретичному осмисленні археологічних матеріалів. Це торкнулося і вивчення сусідніх культур, що безпосередньо межували з населенням підгірських територій Східних Карпат.

Становлення етнографічної науки в повоєнних західних областях УРСР відбувалося в контексті розвитку краєзнавства та народознавства. Головними науковими етнологічними осередками УРСР стали Відділ етнографії Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії в Києві та в західних областях – Відділ етнографії Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР у Львові (тепер – Львівський філіал Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Т. Рильського НАН України). Повоєнні роки відзначилися проведенням чималої кількості фахових експедицій, під час яких зібрано значний фактичний матеріал, формувалася та удосконалювалася методика етнографічних досліджень окремих регіонів, насамперед Гуцульщини і Бойківщини. Провідними у тематиці й змістовому наповненні етнографічних досліджень та діяльності наукових закладів були постанови ЦК КП(б)У, які спрямовано на використання марксистсько-ленінської ідеології в наукових студіях. Їхні положення спричинили ігнорування наукового доробку українських учених попередніх років, звинувачення їх у «націоналістичних збоченнях» і відродженні «реакційних вигадок»; критики західноукраїнської науки та її представників. Виконання постанов ЦК КП(б)У відбувалося через нав'язування тематики і радянської методології науковим дослідженням, експозиціям львівського Етнографічного музею АН УРСР; конференціям; залучення в «радянську» науку молодого покоління та виховання його на ідеології марксизму-ленінізму. Дієвим способом реалізації комуністичної ідеології серед етнографів були:

«перевиховання» старої галицької інтелігенції; психологічний тиск і залякування, написання та публікація негативних рецензій на наукові праці; переслідування, репресії, постійні «чистки» штату наукових співробітників («за власним бажанням») і часта зміна основного робочого місця. Радянська дійсність спричинила роздвоєння особистості вченого та маргіналізацію його наукового світогляду. Упродовж 1948–1959 рр. під ідеологічним тиском відбувається перехід до етнографічної тематики, яка сприяла зміцненню радянської ідеологічної системи. Паралельно досліджують окремі напрями матеріальної і духовної культури, яка не зовсім вкладалася в офіційні ідеологічні рамки. З метою поширення марксистсько-ленінської ідеології, формування радянського світогляду проводять дослідження побуту робітників та колгоспного селянства УРСР. У цей період предметні наукові дослідження, що не мають ідеологічного забарвлення, згортають або відправляються до архіву, не публікують.

Консолідує роль у сфері історико-краєзнавчої діяльності взяли на себе обласні організації Товариства охорони пам'яток історії та культури, обласні та районні музеї й бібліотеки. Протягом другої половини ХХ ст., незважаючи на значне піднесення та прорив пошукової роботи, на заваді розвитку українських краєзнавчих досліджень став формалізм та класово-партійний підхід, директивні методи керівництва усіма сферами культурного життя. Водночас проведення наукових конференцій, експедиційна робота сприяли координуванню краєзнавчих досліджень, адже на їх підставі розроблено рекомендації та плани подальшої роботи наукових підрозділів, узагальнено теорію і методику написання міст і сіл. За цих умов краєзнавча робота нерідко зосереджувалася на кафедрах марксизму-ленінізму, при яких діяли гуртки історії КПРС, наукового комунізму, марксистсько-ленінської філософії, політекономії, що й визначило її спрямування. Головним об'єктом досліджень стала історія місцевих компартійних і комсомольських організацій, популяризація діяльності компартійних діячів, керівників партизанських загонів, організаторів

колективізації та боротьби з українським підпіллям 40-х рр. ХХ ст. Результатом копійткої роботи краєзнавчого активу та органів влади стала поява ґрунтовної праці «Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т.» (К., 1967–1973), містознавчих нарисів і туристичних буклетів, відкриття музеїв-скансенів просто неба. Однак брак спеціальних кафедр і наукових кадрів відповідного профілю гальмував розгортання історико-краєзнавчих узагальнень.

4. Необхідно відзначити, що, незважаючи на жорстке підпорядкування радянської філософії політичним та ідеологічним цілям тоталітарної комуністичної системи, в Україні спорадично з'являлися дослідження, авторам яких вдавалося обходити строгі офіційні заборони і вказівки. Яскравим прикладом такого явища може слугувати діяльність визначного українського філософа, директора Інституту філософії АН УРСР П. Копніна, який у часи хрущовської відлиги освіжив філософське життя в Києві та регіонах України, започаткувавши нові напрями філософських студій, зокрема в галузі сучасної формальної логіки, психології наукової творчості, наукового пізнання, і, особливо, у царині історії української філософії. Якщо філософська наука в УРСР і зазнала певного прогресу, то це в галузі історико-філософських студій, особливо у сфері досліджень історії української філософії. Зокрема, учені Львова активно вивчали і популяризували творчість Г. Сковороди, від якого, як вважалося, щойно починалася власне філософія України. Не менш активно велися дослідження філософських поглядів т. зв. революційних демократів (Т. Шевченко, М. Драгоманов, І. Франко, Леся Українка, М. Подолинський, М. Павлик та ін.). Однак істотним недоліком методології вивчення творчої спадщини цих діячів було намагання втиснути їх в «прокрустове ложе» марксизму-ленінізму, внаслідок чого втрачався справжній смисл їхнього ідейно-філософського дискурсу. У другій половині 80-х рр. ХХ ст. українська філософська наука пережила нові якісні зрушення: почалося дослідження й осмислення філософських тем, які не мали перспектив у попередній період.

Йдеться, зокрема, про спадщину Києво-Могилянської академії, церковних братств у Львові, Львівсько-Варшавської філософської школи та ін. Актуальним став поступовий відхід від марксистських методологічних засад та пошук відповідних альтернатив. Безсумнівним є те, що доробок українських філософів часів перебудови виходив за межі офіційної ідеології і об'єктивно підривав основи ідеологізованої філософії. Це підготувало теоретичний ґрунт, на якому стала розвиватися українська філософська наука в останньому десятилітті минулого століття вже за умов існування самостійної демократичної України.

Періоду хрущовської відлиги властива мінливість у виборі основної стратегії – від поміркованої лібералізації до форсованої антицерковної кампанії, насамперед проти надбань Української Греко-Католицької Церкви. У цей період відбулося повернення до адміністративних методів боротьби з релігією. Влада вважала, що релігія перешкоджає побудові комунізму. У радянський період зміст релігієзнавчих досліджень визначали документи Комуністичної партії. Радянські дослідники зосереджували увагу на «експлуаторській» ролі церкви в суспільстві; чимало трагічних сторінок історії Греко-Католицької Церкви, яку влада 1946 р. на так званому Львівському соборі загнала у підпілля, замовчувалося. У 70–80 рр. ХХ ст. науковці Інституту суспільних наук АН УРСР комплексно досліджували «науково-атеїстичний світогляд» населення регіону як духовний феномен, що не завжди вкладався в межі заідеологізованої апологетики, розкривали реальне функціонування релігійних практик, підґрунтя атеїстичного світогляду, його вплив на духовну культуру та соціалістичне будівництво загалом. З цією метою навіть проводилися соціологічні дослідження, результати яких не завжди схвалювала влада, а тому їх результати, як правило, не друкувалися.

5. Якщо функціонування української мови свідомо обмежувалося, то загальне мовознавство розвивалося відносно безперешкодно (за винятком окремих галузей, залежних від нав'язливих ідеологічних регламентацій влади).

Лінгвістична наука забезпечила пересічних мовців усім, що потрібно для опанування літературної мови й бездоганного володіння нею. Це не тільки підносило мовну культуру, а й підтримувало національну свідомість українців за умов бездержавності й тотально зросійщення. Вітчизняне мовознавство стало за цей час розгалуженою дисципліною. Воно впоралося майже з усіма завданнями, які ставило перед ним суспільство, й піднеслося на вищий щабель. Лінгвісти доводили, що українська мова не тільки не поступається іншим слов'янським мовам, а й належить до найрозвиненіших літературних мов світу. Від 50-х рр. розпочинається дослідження теоретичних питань українського мовознавства, що, незважаючи на деякий догматизм, мало й позитивні риси, зокрема було розвінчане твердження про класовий характер мови. Наступне десятиліття започаткувало роботу в галузі історичної лексикографії, лексикографи Інституту суспільних наук АН УРСР розпочали коментоване видання пам'яток української мови XIV–XIX ст. Формуються бази для історичних словників української мови; досліджуються термінологічні підсистеми української мови. Водночас у наукових осередках Львова, Ужгорода, Тернополя, Чернівців розвивалася українська діалектологічна наука. Результатами проведених діалектологічних експедицій, які здійснювали не тільки академічні установи Львова, а й вищі навчальні заклади, стала поява кількох лексикографічних праць, що охопили значну територію західного регіону України. Їх значущість для збереження говорів української мови незаперечна. Щоправда, деякі фундаментальні лексикони так і не опубліковано за радянських часів, і вони вийшли друком щойно у роки незалежності. Значна територія носіїв західноукраїнських говірок досі не охоплена та комплексно (на всіх рівнях) не досліджена. Серед білих плям радянського повоєнного часу залишалися чимало тематичних груп лексики, які намагаються заповнити мовознавці незалежної України. Зароджуються нові напрями, зокрема соціолінгвістика. З 60-х рр. XX ст. розпочалося експериментальне дослідження інтонації як організаційно-комунікативного

засобу, що передає логічні відтінки думки та її емоційне забарвлення; у самотійну галузь оформилися словотвір, ономастика, українська лексикологія, у 70-х рр. ХХ ст. – фразеологія; розпочалося опрацювання української мови структурними методами; відновилося укладання термінологічних і галузевих словників; вивчалася історія літературної мови й історичної стилістики; досліджувалася історія західноєвропейських мов; виникла і зміцніла така галузь, як історія українського та слов'янського мовознавства.

Радянське повоєнне літературознавство розвивалося за умов суворой цензури й тематичної обмеженості. «Філософізація» українського літературознавства, яке поступово позбувалося ілюстративного характеру 1960–1970-х рр. коли спиралося переважно на теорію відображення, набуваючи форми чистого «гносеологізму», дедалі виразніше засвоювала онтологічні виміри художньої творчості. Цей процес був би неможливим без використання феноменологічних засад і досвіду герменевтики. Зміщення літературознавчої думки з матеріалістичних орієнтирів марксизму-ленінізму супроводжувалося одночасним зацікавленням поезією XVII–XVIII ст., сутністю і механізмами міфологічної свідомості. Серед видавничих пріоритетів залишалося упорядкування та видання творів Івана Франка, Лесі Українки, Юрія Федьковича, Василя Стефаника, а також праць революційних письменників міжвоєнної доби, членів КПЗУ. Великими накладками також поширювалися твори класиків російської літератури, їх іменами називали центральні вулиці міст. Категорично вилучалися з бібліотек та музеїв художні твори представників діаспори, поезії та прози, що народилася в легіоні Українських січових стрільців (1914–1918), Галицькій армії (1918–1920), Українській повстанській армії (1942–1949). У системі українського народознавства етнологія, фольклористика та мистецтвознавство були важливими складовими галузями суспільного життя та науки, що безпосередньо формували та визначали менталітет, уклад та духовність нації, а у важливі періоди історії України ставали виразниками

національно-культурного відродження. Фольклористична наука чи не найбільше постраждала за радянських часів. Незважаючи на значну кількість виданого етнографічного матеріалу впродовж 40–80-х рр., залишалось ще чимало «білих плям», нез'ясованих та суперечливих питань у науці про народну творчість. Спеціально «зачинені» у спецфондах міждисциплінарні розвідки М. Грушевського, К. Грушевської, П. Куліша, Г. Барвінок, М. Номиса, М. Максимовича, М. Костомарова, П. Чубинського, Б. Грінченка, М. Драгоманова, В. Антоновича, В. Шухевича та інших дослідників пригальмували повноцінний розвиток української етнології. Повоєнна етнографія, як і на попередніх етапах, розвивалася за умов різкого протистояння двох світових систем і зазнала значного впливу цих суто політичних процесів. Здобутки «буржуазної» фольклористики, яка на той час інтенсивно розвивалася, фактично не могли стати надбанням українських учених через ідеологічні перепони. Наприкінці 60-х рр. ХХ ст. теоретичне осмислення фольклористичних проблем залишалось переважно полем діяльності «всесоюзної» фольклористики, яка водночас інколи ставала й своєрідним каналом поширення світових здобутків, насамперед учених країн соціалістичної демократії, та ознайомлення з ними фольклористів на «місцях». Протягом 1950–1980-х рр., незважаючи на ідеологічний тиск з боку держави, науковці Ф. Колесса, Л. Суха, Р. Гарасимчук, І. Симоненко, С. Сидорович, Д. Фіголь, С. Павлюк, Ю. Гошко, які працювали в академічних осередках, у класичних університетах, підготували ряд важливих монографічних розвідок, підручників, програм з українського фольклору, які засвідчували хоч і сповільнений, але поступальний розвиток української фольклористики як науково-освітньої галузі. У науковому середовищі з'являються дослідження, у яких аналізувалися художня природа, специфічні особливості фольклору, історичні закономірності його функціонування в окремих регіонах. Більшість етнографічних досліджень, а також зміст навчальних програм з українського фольклору для університетів та педагогічних

інститутів була орієнтована на утвердження соціалістичної парадигми побудови суспільства на засадах марксистсько-ленінської ідеології, творення єдиного радянського народу. Недостатньо досліджувалася самотність національних меншин, етнокультурна спадщина українських етнічних теренів (Надсяння, Холмщини, Лемківщини, Берестейщини, Курщини, Кубані, Мараморощини), ігнорувалася зарубіжна фольклористика. У цей час контакти з науковцями Польщі, Чехословаччини, Естонії та Литви підтримувалися лише на особистісному рівні. Водночас стимулювалася співпраця з російськими вченими (проведення спільних конференцій, взаєморецензування наукових праць тощо). Загалом у структурі етнографічних досліджень західноукраїнських учених серед пріоритетних завдань були: народна архітектура, одяг, промисли і ремесла, дитячий побут, народна писанка, танці, музичні інструменти, дитячі ігри, заборонялися будь-які узагальнення щодо світогляду населення, світового значення українських народних традицій.

6. У 1960–1980-х рр. влада намагалася стимулювати мистецтвознавців до активної громадсько-політичної діяльності, однак не стільки задля формування їх організаторських здібностей, скільки з метою використати їх потенціал для утвердження соціалістичного ладу. Тому альтернативні до офіційно дозволених форми громадської активності влада не тільки не підтримувала, а й жорстоко переслідувала. Мотивацією до суспільно корисної праці були як пропагандистські заклики, соціальні ритуали і норми радянського життя, так і перспективи отримати зростання кар'єри і матеріальних благ (орденів та медалей, почесних звань, державних премій, позачергового отримання автомобілів; дещо рідше – путівок за кордон). Важливими інструментами формування позитивного ставлення до суспільно-політичної діяльності стала розгалужена мережа політичної освіти для науковців: теоретичні семінари з марксизму-ленінізму і політгодини, які проводились у кожному мистецтвознавчому осередку, методологічні конференції та семінари обласного,

районного і міського рівнів, Вечірній університет марксизму-ленінізму, різноманітні заходи в Будинку політичної освіти, творчих спілках тощо. Виконуючи партійно-політичні рішення у галузі культурного обслуговування населення, мистецтвознавці перебували в неоднозначному становищі: з одного боку, їх можна вважати жертвами, заручниками системи, з іншого – мистецтвознавці прямо чи опосередковано сприяли зміцненню радянської ідеологічної системи, перетворюючись на складову злагодженого тоталітарного механізму. Водночас виконання «соціального замовлення» влади в галузі культури (організація виставок, пленерів, оформлення різних офіційних заходів влади, створення пам'ятників діячам радянської держави – В. Леніну (всі обласні та районні центри), В. Затонському (Тернопіль), С. Будьонному (Броди), В. Примакову (Стрий) не лише сприяло вихованню населення, поширенню знань про минуле краю, українське та зарубіжне мистецтво, а й створювало «безпечний щит» для наукової діяльності, яка могла не зовсім вкладатися в офіційні ідеологічні рамки, але толерувалася з боку окремих представників влади.

7. У різноманітних публікаціях музикознавчої науки відбулося посилення культурологічної спрямованості музикознавства, у теорії музики сформовано нові міждисциплінарні підходи до осмислення музичного твору, в етномузикології розроблялися проблеми жанрового складу, специфіки жанрово-тематичних груп музичного фольклору, методології вивчення народно-пісенної творчості, її класифікації, народного епосу, інструментознавства, ширше розгорнулося вивчення міжнаціональних зв'язків української народнопісенної творчості, професійне зростання виявилось в музичній критиці й публіцистиці. Досягнення українською музикознавчою наукою якісно вищого щабля в 1960–1980-х рр. зумовили розвиток української музично-енциклопедичної культури, початок формування на межі 70–80-х рр. нового наукознавчого напрямку українського музикознавства. Від 80-х рр. експедиційну роботу, а отже, записи й каталогізацію музичного фольклору проводили Інститут мистецтвознавства та

етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, кафедри народної творчості Київської, Львівської консерваторій, Харківського інституту мистецтв. Трансформація авангарду та культурно-мистецького середовища в Україні у ХХ ст., мистецько-культурологічні аспекти еволюції нонконформізму в середині – другій половині ХХ ст. сприяли формуванню нового візуального українського мистецтва та його поверненню в європейський та загальносвітовий культурно-цивілізаційний процес. Нонконформізм немовби акумулював приховану потенційну енергію, постійне й цілком природне прагнення творчої свободи. Отже, у другій половині ХХ ст. з'явилася когорта вчених-мистецтвознавців, для яких істинні цінності, давні музичні традиції народу були понад усе. Незважаючи на постійний тиск і контроль влади, зберігався національний характер праці більшості представників малярського цеху. Водночас виростала нова генерація мистецтвознавців (Р. Яців, В. Голубець та ін.) із загостреним баченням українських малярських здобутків у контексті європейської художньої культури, яка додавала до своєї творчості певні аспекти новаторських теоретико-методологічних підходів у дослідженні мистецького життя в Україні, зокрема в її західному регіоні. Під пильним наглядом компартійного керівництва були театральні установи. Театральним колективам, драматургам, історикам театру, у виставах, п'єсах чи критичних статтях не дозволялося торкатися серйозних проблем суспільного та економічного життя, критикувати колгоспний лад чи пропагувати заокеанське життя діаспори.

Прикметною рисою сьогодення є розширення тематичного поля аналізованої проблеми, наповнення її архівними матеріалами, критичне осмислення спадщини радянської науки в галузі гуманітаристики, застосування новітніх методик дослідження, що дало змогу неупереджено і комплексно розглянути функціонування окремих галузей знань в умовах тоталітаризму (авторитаризму), відтворити складні (інколи подвійні) стандарти життя та творчості учених західного регіону України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І. АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України)

Ф. 2. Рада Народних Комісарів – Рада Міністрів Української РСР

Оп. 7. Справи постійного зберігання за 1946–1949 рр.

1. Спр. 2751. Матеріали про роботу Комітету в справах мистецтв при Раді Народних Комісарів Української РСР у галузі мистецтва, 1945 р., 226 арк.
2. Спр. 7233. Матеріали з питань діяльності Комітету в справах мистецтв при Раді Міністрів Української РСР, 1948 р., 136 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України)

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України, 1917–1991 рр.

Оп. 23. Документи загального відділу (особливий сектор) ЦК Компартії України (секретна частина), 1941–1959 рр.

3. Спр. 1652. Стенограмма совещания по вопросам истории Украины, состоявшегося при Отделе пропаганды и агитации ЦК КП(б)У, 1945 р., 153 арк.
4. Спр. 4520. Докладные записки секретарей ЦК КП(б)У Литвина К.З. и Назаренко И.Д., заведующего Отделом науки управления пропаганды и агитации ЦК КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У, тов. Кагановичу Л.М. о выполнении плана научно-исследовательских работ, подготовке и проведении сессии, о выборах действительных членов и членов корреспондентов Академии наук УССР, 1947 р., 88 арк.

Оп. 24, ч. 1. Документи загального відділу ЦК Компартії України (секретна частина), 1950–1967 рр.

5. Спр. 1577. Разные вопросы (Стенограмма заседания комиссии Политбюро ЦК КП(б)Украины по макету курса «История УССР»), 1952 р., 49 арк.

Оп. 70. Документи відділу агітації і пропаганди ЦК Компартії України, 1941–1967 рр.

6. Спр. 1083. Докладные записки, справки и другие материалы отделов ЦК КП(б)У, министерств, Управления по делам высшей школы, директоров институтов в Совет Министров СССР тов. Маленкову и ЦК КП(б)У о работе АН УССР и научно-исследовательских институтов, 1947 р., 225 арк.

7. Спр. 1130. Письма ЦК КП(б)У в ЦК ВКП(б), докладные записки, справки и другие материалы обкомов КП(б)У, издательств и других организаций в ЦК КП(б)У по вопросам литературы и искусства 1947 р., 206 арк.

Оп. 71. Документи відділу науки і вищих навчальних закладів, 1951–1967.

8. Спр. 232. Информации обкомов КП Украины о работе кафедр общественных наук вузов республики и предложения об улучшении преподавания общественных наук, 1959 р., 283 арк.

9. Спр. 284. Доповідні записки обкомів КП України, Президії АН УРСР про проведення наукових нарад, роботу кафедр суспільних наук вузів, питання роботи Інституту історії партії ЦК КП України та статистичні матеріали про науково-дослідні інститути, 1966 р., 141 арк.

10.Спр. 42. Материалы по Львовскому филиалу Академии Наук УССР, 1952 р., 112 арк.

11.Спр. 73. Постанови Президії АН УРСР та переписка по науково-організаційним питанням, 1953 р., 181 арк.

Архів Президії НАН України

12.Отчет о деятельности Академии наук Украинской ССР в 1960 году. – К. : Наукова думка, 1961. – 143 с.

13.Отчет о деятельности Академии наук Украинской ССР в 1963 году. – К. : Наукова думка, 1964. – 142 с.

- 14.Отчет о деятельности Академии наук Украинской ССР в 1967 году. – К. : Наукова думка, 1968. – 369 с.
- 15.Отчет о деятельности Академии наук Украинской ССР в 1969 году. – К. : Наукова думка, 1970. – 350 с.
- 16.Отчет о деятельности Академии наук Украинской ССР в 1970 году. – К. : Наукова думка, 1971. – 332 с.
- 17.Отчет о деятельности Академии наук Украинской ССР в 1971 году. – К. : Наукова думка, 1972. – 318 с.
- 18.Отчет о деятельности Академии наук Украинской ССР в 1972 году. – К. : Наукова думка, 1973. – 267 с.
- 19.Отчет о деятельности Академии наук Украинской ССР в 1981 году. – К. : Наукова думка, 1982. – 324 с.
- 20.Отчет о деятельности Академии наук Украинской ССР в 1983 году. – К. : Наукова думка, 1984. – 350 с.
- 21.Отчет о деятельности Академии наук Украинской ССР в 1984 году. – К. : Наукова думка, 1985. – 294 с.
- 22.Отчет о деятельности Академии наук Украинской ССР в 1985 году. – К. : Наукова думка, 1986. – 371 с.
- 23.Отчет о деятельности Академии наук Украинской ССР в 1986 году в 2 частях. – К. : Наукова думка, 1987. – Ч. 1. – 152 с.
- 24.Отчет о деятельности Академии наук Украинской ССР в 1987 году в 2 частях. – К. : Наукова думка, 1988. – Ч. 1. – 164 с.
- 25.Отчет о деятельности Академии наук Украинской ССР в 1988 году в 2 частях. – К. : Наукова думка, 1989. – Ч. 1. – 168 с.
- 26.Звіт про діяльність Академії наук Української РСР у 1989 році в 2 ч. – К. : Наукова думка, 1990. – Ч. 1. – 160 с.

Державний архів Волинської області**Ф. 376. Волинський державний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк,
1944–1999 рр.**

Оп. 1.

27.Спр. 2. Накази Управління в справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР за 1947 рік, 123 арк.

Оп. 2.

28.Спр. 30. План и отчет о научно-исследовательской работе за 1947–1948 учебный год, 11 арк.

29.Спр. 46. Звіт про роботу Луцького педагогічного інституту ім. Лесі Українки за 1951–1952 н. р., 55 арк.

Оп. 7.

30.Спр. 15. Отчет научно-исследовательской работы за 1963 год, 86 арк.

31.Спр. 176. Звіт про науково-дослідну роботу інституту за 1968 р., 77 арк.

32.Спр. 298. Звіт про науково-дослідну роботу Луцького педагогічного інституту ім. Лесі Українки в 1972 р., 119 арк.

33.Спр. 395. Звіт про науково-дослідну роботу інституту за 1971–1975 рр., 44 арк.

34.Спр. 1046. Информация о научно-исследовательской работе института за 1984 год, 192 арк.

35.Спр. 1081. Протоколы заседания кафедры научного атеизма за 1985–1986 учебный год, 82 арк.

36.Спр. 1267. Звіт про науково-дослідну роботу Луцького педагогічного інституту ім. Лесі Українки за 1990 р., 28 арк.

Державний архів Івано-Франківської області

Ф. 1345. Івано-Франківський державний педагогічний інститут, 1950–1972 рр.

Оп. 1.

37.Спр. 42. Звіт про роботу кафедри марксизму-ленінізму за 1952–1953 н. р., 17 арк.

38.Спр. 50. Звіт про науково-дослідну роботу інституту за 1953 рік, 55 арк.

39.Спр. 206. Звіт про науково-дослідну роботу кафедр інституту за 1959 рік, 86 арк.

40.Спр. 244. Звіт про науково-дослідну роботу кафедри марксизму-ленінізму за 1960 рік, 38 арк.

41.Спр. 361. Звіт про науково-дослідну роботу кафедри марксизму-ленінізму за 1964–1965 н. р., 24 арк.

42.Спр. 412. Звіт про науково-дослідну роботу кафедри філософії за 1965–1966 н. р., 11 арк.

43.Спр. 457. Звіт про науково-дослідну роботу кафедри історії за 1966 рік, 15 арк.

44.Спр. 598. Звіт про науково-дослідну роботу інституту за 1969 рік, 127 арк.

45.Спр. 638. Листування з Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти СРСР та УРСР по питанням діяльності інституту, 1970 р., 136 арк.

Державний архів Львівської області

Ф. 7. Львівський державний педагогічний і учительський інститут Народного Комісаріату освіти УРСР, м. Львів, 1944–1955 рр.; Львівський державний педагогічний інститут Міністерства освіти УРСР, м. Львів, 1955–1960 рр.

Оп. 1.

46.Спр. 196. Звіти кафедр про науково-дослідну роботу за 1958 рік, 167 арк.

Ф. 119. Львівський державний університет ім. І. Франка, 1944–1970 рр.

Оп. 7.

47.Спр. 8. Звіт про науково-дослідну роботу університету за 1946 р. і теми доповідей на березневій науковій конференції, 1946 р., 14 арк.

48.Спр. 9. Накази, директивні листи Міністерства вищої освіти СРСР і Управління в справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР, 1947 р., 61 арк.

49.Спр. 13. Звіти кафедр і факультетів про наукову роботу за 1947–1948 н. р., 229 арк.

50.Спр. 62. Анотації на найважливіші науково-дослідні роботи і списки дисертаційних тем, 1952 р., 84 арк.

51.Спр. 114. Тематичні карточки і звіти членів кафедр філософії і політичної економії про науково-дослідну роботу за 1956 рік, 75 арк.

52.Спр. 134. Звіти факультетів і кафедр про науково-дослідну роботу за 1958 рік, 301 арк.

53.Спр. 181. Звіти кафедр, Інституту суспільних наук про науково-дослідну роботу за 1964 рік, 353 арк.

54.Спр. 226. Звіт про наукову діяльність Інституту суспільних наук університету за 1968 рік, 40 арк.

Ф. 1694. Львівське відділення Спілки художників Української РСР.

Оп. 1.

55.Спр. 82. Протоколи загальних зборів з додатками рукописів виступів художників: Л. Левицького, Г. Смольського, П. Григорійчука, 1950, 42 арк.

Ф. 2009. Львівська організація Спілки письменників України, 1944–1965 рр.

Оп. 1.

56.Спр. 68. Звіт про роботу організації і творчі звіти письменників за 1955 рік, 34 арк.

Державний архів Тернопільської області**Ф. 21. Тернопільський педагогічний університет ім. В. Гнатюка,
м. Тернопіль, 1939–2005 рр.**

Оп. 3.

57.Спр. 8. Отчет о работе Кременецкого института за 1944–1945 учебный год, 44 арк.

58.Спр. 17. Звіт про роботу кафедри історії Кременецького учительського інституту за 1945–1946 н.р., 28 арк.

59.Спр. 23. Отчет Кременецкого государственного учительского института о научно-исследовательской деятельности за 1946 г., 10 арк.

60.Спр. 73. Годовой отчет о работе кафедры основ марксизма-ленинизма за 1949–1950 учебный год, 1949 г., 29 арк.

Оп. 4.

61.Спр. 350. Отчет о работе филологического факультета за 1954–1955 учебный год, 1955 г., 219 арк.

62.Спр. 384. Отчет о работе кафедры марксизма-ленинизма за 1959–1960 учебный год, 1960 г., 39 арк.

63.Спр. 392. Отчет о научной работе кафедры марксизма-ленинизма за 1962 год, 10 арк.

64.Спр. 565. Отчет Кременецкого педагогического института о научно-исследовательской работе за 1967 г., 139 арк.

65.Спр. 686. Отчет о научно-исследовательской работе кафедры иностранных языков Кременецкого педагогического института за 1968 г., 4 арк.

Оп. 7.

66.Спр. 412. Звіт про науково-дослідну роботу кафедри марксизму-ленінізму Тернопільського педагогічного інституту за 1973 рік, 34 арк.

67.Спр. 567. Звіт про наукову роботу Тернопільського державного педагогічного інституту за 1975 рік, 133 арк.

68.Спр. 642. Отчет о научно-исследовательской работе Тернопольского пединститута им. Я. Галана за 1976–1980 гг., 280 арк.

69.Спр. 702. Протоколы засідань кафедри марксизму-ленінізму Тернопільського педагогічного інституту за 1976–1977 н. р., 92 арк.

Ф. 3140. Обласна редакційна колегія з написання тому «Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська область», 1962–1973 рр.

Оп. 1.

70.Спр. 11. Інформація та довідки про хід роботи по підготовці тому історії міст і сіл Тернопільської області, 1962–1973 рр., 198 арк.

Державний архів Чернівецької області

Ф. 82. Чернівецький державний університет, 1944–1970 рр.

Оп. 4. Документи наукової частини за 1944–1968 рр.

71.Спр. 496. Отчет о работе археологического отряда, 1959 г., 24 арк.

Оп. 9. Матеріали науково-дослідної роботи факультетів і кафедр університету.

72.Спр. 274. Отчет о работе исторического факультета за 1954–1955 учебный год, 24 арк.

73.Спр. 325. Материалы о научно-исследовательской работе преподавателей кафедры марксизма-ленинизма (планы, отчеты, переписка и др.) за 1955–1956 учебный год, 40 арк.

74.Спр. 420. Отчеты о работе филологического факультета за 1958–1959 учебный год, 39 арк.

75.Спр. 725. Отчеты о работе исторического факультета и кафедр за 1965–1966 учебный год, 64 арк.

76.Спр. 731. Отчеты о работе филологического факультета и кафедр за 1965–1966 учебный год, 111 арк.

77.Спр. 806. Отчеты о работе кафедры научного коммунизма за 1966–1967 учебный год, 72 арк.

78.Спр. 886. Отчет о работе исторического факультета и кафедр за 1968–1969 учебный год, 67 арк.

Оп. 11. Документи науково-дослідного сектору за 1962–1974 рр.

79.Спр. 86. Отчет по научно-исследовательской теме «История Северной Буковины», 1972 г., 103 арк.

80.Спр. 140. Отчет по научно-исследовательской теме «Проблемы истории стран Центральной Европы в эпоху империализма», 1973 г., 55 арк.

Особистий архів Т. Гуменюк

81. Інтерв'ю з доктором історичних наук М. Р. Литвином, 10 квітня 2014 р.

82. Інтерв'ю з доктором історичних наук І. Г. Патером, 11 квітня 2014 р.

II. ЗБІРНИКИ ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ, АРХЕОГРАФІЧНІ ВИДАННЯ

83. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку / [О. П. Черниш (відп. ред.), В. В. Ауліх, Л. І. Крушельницька, І. К. Свешніков, В. М. Цигилик]. – К. : Наукова думка, 1981. – 310 с.

84. Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды) / [В. В. Аулих, И. К. Свешников, В. Н. Цыгылык и др. ; отв. ред. А. П. Черныш] ; АН УССР, Ин-т обществ. наук. – К. : Наукова думка, 1990. – 189 с.

85. Архітектура Львова. Час і стилі XIII–XXI ст. / [М. Бевз, В. Бірюльов, В. Богданова, В. Дідик, У. Іваночко, Т. Клименюк, Х. Ковальчук, Ю. Криворучко, С. Лінда, Т. Максим'юк, Р. Мих, Р. Могитич, І. Оконченко, Г. Петришин, Б. Посацький, О. Рибчинський, І. Сварник, Р. Франків, Б. Черкес] ; Ін-т архіт. нац. ун-ту «Львів. політехніка», громад. орг. «Ін-т Львова». – Львів : Центр Європи, 2008. – 720 с.

- 86.Будівничий культури. Збірник матеріалів до 100-річчя від дня народження Петра Лінтура / [В. Барчан, О. Барчан [та ін.] ; упоряд. І. М. Сенько]. – Ужгород : Карпати, 2010. – 350 с.
- 87.Бюлетень Західного наукового центру. 2011 / Національна академія наук України та Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. Західний науковий центр. – Львів : ПАІС, 2011. – 224 с.
- 88.Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. О. Єрошенко]. – Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. – 864 с.
- 89.Друковані праці наукових співробітників установ Західного наукового центру АН УРСР за 1979 рік: бібліографічний покажчик / АН УРСР, ЛНБ ім. В. Стефаника, Західний наук. центр ; [укл. М. П. Дубовик, О. О. Яворська]. – Львів, 1980. – 238 с.
- 90.Друковані праці наукових співробітників установ Західного наукового центру АН УРСР за 1981 рік: бібліографічний покажчик / АН УРСР, ЛНБ ім. В. Стефаника, Західний наук. центр ; [укл. О. О. Яворська, Л. Я. Кужель]. – Львів, 1983. – 257 с.
- 91.Друковані праці професорів, викладачів і співробітників Львівського університету за 1966–1970 роки: бібліографічний покажчик / Львівський держ. ун-т ім. І. Франка ; [склали О. В. Гущина та ін.]. – Львів, 1980. – 386 с.
- 92.Збережена спадщина (Українському товариству охорони пам'яток історії та культури – 40 років) : збірник матеріалів і документів / [упоряд. : О. М. Титова, М. Т. Пархоменко, О. О. Демиденко] / Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК. – К., 2007. – 280 с.
- 93.Інститут історії і політології: 70 років педагогічної, наукової й громадської діяльності / [під. ред. професора М. Кугутяка]. – Івано-Франківськ : видавець Третяк І.Я., 2010. – 336 с.

94. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України – 75, 1930–2005: Матеріали до історії / [редкол. : В. Г. Скляренко (відп. ред.) та ін.]. – К. : Довіра, 2005. – 565 с.
95. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України в 2012 році. Інформаційний бюлетень / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2013. – 192 с.
96. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України. Наукова діяльність, структура, працівники / [відп. ред. Я. Ісаєвич]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – 336 с.
97. Історична і політична наука та суспільна практика в Україні / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. досл. ім. І. Ф. Кураса; [редкол. : Патон Б. Є. (голова), Геєць В. М. (заст. голови), Левенець Ю. А. (заст. голови), Солдатенко В. Ф. (секретар) та ін.]. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.
98. Історичний факультет Львівського національного університету ім. І. Франка (1940–2000) / [Л. Зашкільняк, С. Качараба, К. Кондратюк, С. Макаруч, С. Откович, В. Швагуляк, М. Шиян, Р. Шуст]. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 293 с.
99. Історичний факультет Ужгородського національного університету: Біобібліографічний довідник / Держ. вищий навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т» ; [бібліогр. ред. О. Д. Закривидорога ; відп. за вип. І. О. Мандрик] / М. В. Олашин. – Ужгород : Гражда, 2010. – 440 с.
100. Історія релігій в Україні : у 10-ти томах. Т. 3. Православ'я в Україні / [ред. : А. Колодний, В. Климов]. – Київ : Український центр духовної культури, 1999. – 560 с.
101. Історія української культури. У п'яти томах. Том 5. Українська культура ХХ – початку ХХІ століть. Кн. 3. Культура та розвиток науки і технологій в Україні / [головна редкол. : Патон Б. Є., Вервес Г. Д., Курас І. Ф., Литвин В. М., Толочко П. П., Даниленко В. М. ; ред. колегія : Жулинський М. Г., Бондар М. П.,

Сулима М. М., Гриценко П. Ю., Дзюба І. М., Кульчицький С. В., Новичеко Л. М., Онищенко О. С., Попович М. В., Скляренко В. Г., Скрипник Г. А., Федорук О. К., Храмов Ю. О., Шевченко Є. І.]. – К. : Наукова думка, 2012. – 947 с.

102. Історія української літератури ХХ століття. У двох книгах. Кн. 2. (1960–1990-ті роки) / [за ред. чл.-кор. НАН України В. Г. Дончика]. – Київ, 1995. – 510 с.

103. Історія українського мистецтва : у 5 т. / НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського ; [голов. ред. Г. Скрипник ; наук. ред. Т. Кара-Васильєва]. – К., 2007. – Т. 5: Мистецтво ХХ століття. – 1048 с.

104. Історія української філософії : хрестоматія / [упоряд. М. В. Кашуба]. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 356 с.

105. Ідеї, смисли, інтерпретації образотворчого мистецтва: Українська теоретична думка ХХ століття : антологія / [упоряд. Р. М. Яців]. – Ч. 2. – Львів : Львівська національна академія мистецтв ; Інститут народознавства НАН України, 2012. – 832 с.

106. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича / [упоряд. : Т. Галайчак]. – К. : Наук. думка, 1995. – Т. І: 1939–1953. – 749 с.

107. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича / [упоряд. : Т. Галайчак, О. Луцький, Ю. Сливка, Л. Батрак-Плодиста, Б. Микитів]. – Львів, 1996. – Т. ІІ: 1953–1966. – 920 с.

108. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича / [упоряд. : Т. Галайчак, О. Луцький]. – Львів, 2006. – Т. ІІІ: 1966–1971. – 855 с.

109. Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ століття у 2 кн. / [редкол. : В. Сидоренко (голова) та ін.]. – К., 2006. – Кн. 2. – 656 с.

110. Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва / [ред. кол. П. М. Жолтовський, Ю. П. Лащук, О. О. Чарновський]. – Львів, 1969. – 192 с.
111. Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України ; [редкол. : В. Сидоренко (голова) та ін.]. – Київ : Інтертехнологія, 2006. – 1054 с.
112. Наука західного регіону України (1990–2010): До 40-річчя Західного наукового центру / [відп. ред. : З. Т. Назарчук]. Західний науковий центр НАН України. МОН України. – Львів : ПАІС, 2011. – 672 с.
113. Науковці України ХХ–ХХІ століть: метабібліографія / [уклад. : М. Г. Железняк, Л. М. Гутник, Т. А. Галькевич ; Ін-т енциклопед. досліджень НАНУ. – К., 2010. – 472 с.
114. Олашин М. В. Історичний факультет Ужгородського національного університету: Біобібліографічний довідник / Держ. вищий навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т» ; [бібліогр. ред. О. Д. Закривидорога ; відп. за вип. І. О. Мандрик] / М. В. Олашин. – Ужгород : Гражда, 2010. – 440 с.
115. Письменники Буковини другої половини ХХ століття: хрестоматія / [ред.-упоряд. Б. І. Мельничук, М. І. Юрійчук]. – Чернівці : Прут, 1998. – Ч. 2. – 752 с.
116. Письменники Волині – члени Національної Спілки письменників України. Бібліографічний покажчик. – Луцьк, 2009. – Вип. 1. – 135 с.
117. Письменники Львівщини: біобібліограф. довід. / Нац. спілка письм. України, Львів. обл. орг. ; [за ред. М. С. Якубовської; ред. рада : Л. Є. Бернакевич; О. Гордон та ін.]. – Львів : Ліга-Прес, 2008. – 128 с.
118. Письменники Срібної Землі: до 60-річчя Закарпатської організації Нац. спілки письменників України / [упоряд. передм. П. М. Ходанич]. – Ужгород : Ужгород. міська друк., 2006. – 672 с.

119. Праці наукових співробітників Інституту суспільних наук АН УРСР, 1951–1969: бібліографічний покажчик / АН УРСР. Інститут суспільних наук, Львівська державна наукова бібліотека / [укл. В. О. Гавриленко]. – Львів, 1970. – 489 с.
120. Проблема людини в українській філософії XVI–XVIII ст. / І. Захара, М. Кашуба, О. Матковська [та ін.] / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів : Логос, 1998. – 239 с.
121. Професійна музична культура Закарпаття: етапи становлення : зб. ст., есе про музичну культуру Закарпаття. Вип. 1 / Ужгород. заоч. ф-т Донец. держ. муз. акад. ім. С. С. Прокоф'єва [та ін.] ; [упоряд., підготовка текстів, передм., прим. Л. М. Мокану; редкол. В. Ф. Теличко та ін.]. – Ужгород : Карпати, 2005. – 420 с.
122. Релігійна політика в Україні у 1960-х – 1980-х роках і сучасна практика міжконфесійних відносин / П. М. Бондарчук, В. М. Даниленко, В. О. Крупина, О. Н. Кубальський ; [відп. ред. В. М. Даниленко]. – К. : Інститут історії України НАН України, 2010. – 210 с.
123. Розвиток історичної науки на Україні за роки радянської влади / [ред. колегія : П. М. Калениченко (відп. ред.), А. В. Санцевич, В. Г. Сарбей, В. П. Сидоренко]. – К. : Академія наук Української РСР. Інститут історії, 1973. – С. 37–63.
124. Розвиток мовознавства в УРСР 1967–1977 / [відп. ред. І. К. Білодід]. – К. : Наукова думка, 1980. – 248 с.
125. Розвиток науки в західних областях Української РСР за роки Радянської влади. 1939–1989 / В. В. Панасюк, Я. С. Підстригач, Ф. І. Стеблій [та ін.] ; [редкол. : Я. С. Підстригач (відп. ред.) та ін.] ; АН УССР. Ін-т суспільних наук. – К. : Наукова думка, 1990. – 304 с.
126. Розвиток філософії в Українській РСР / [ред. колегія : В. Ю. Євдокименко (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1968. – 528 с.
127. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период / [отв. ред. В. Д. Баран]. – К. : Наукова думка, 1990. – 495 с.

128. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. В 2 т. Т. 2. Н-Я / АН УРСР. Ін-т суспільних наук ; [редкол. : Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька (голова), І. М. Керницький; уклад. І. М. Керницький, Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, В. Л. Карпова, Л. М. Полюга, М. Л. Худаш, О. Т. Захарків, Р. Й. Керста; виявлення і підбір пам'яток, складання картотеки словника Л. М. Полюга та ін.]. – К. : Наукова думка, 1978. – 591 с.
129. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: Пробний зошит / АН УРСР. Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. Ін-т суспільних наук. Львів. держ. ун-т ; [уклад А. І. Генсьорський, Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, В. Л. Карпова, Л. М. Полюга, М. Л. Худаш ; гол. ред. Л. Л. Гумецька]. – К. : Наукова думка, 1964. – 190 с.
130. Слов'янська філологія на Україні (1963–1967 рр.) / Укр. ком. славистів. Центр. наук. б-ка ; [Н. Ф. Королевич та ін.]. – К. : Наукова думка, 1968. – 293 с.
131. Слов'янська філологія на Україні (1968–1976 рр.) : бібліогр. покажч. / [уклад. : Л. В. Беляєва, Н. М. Деркач, А. І. Невольниченко]. – К., 1979. – Ч. 2. : Літературознавство. – Вип. 1. Загальні питання слов'янського літературознавства. Українська література. – 235 с.
132. Слов'янська філологія на Україні (1977–1981 рр.) : бібліографія. Ч. 1. Мовознавство, фольклористика / [уклад. Л. Беляєва та ін.]. – К., 1983. – 207 с.
133. Томенчук Б. Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття : матеріали досліджень. 1976–2006 / Б. Томенчук. – Івано-Франківськ : Третяк І. Я., 2008. – 696 с.
134. Український обрядовий фольклор західних земель : музична антологія (Бесарабія. Бойківщина. Буковина. Волинь. Галичина. Гуцульщина. Закарпаття. Лемківщина. Підляшшя. Поділля. Полісся. Покуття. Холмщина) / [відп. ред. Г. А. Скрипник ; упоряд. та вступ. стаття А. І. Іваницького]. – Вінниця : Нова Книга, 2012. – 624 с.

135. Чернівецький державний університет. Розвиток університету за роки Радянської влади (1940–1975) / [ред. колегія : К. О. Червінський (голова)]. – Львів, 1975. – 192 с.
136. Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2013. – 750 с.
137. Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку. Тези доповідей республіканської наради (грудень 1988 р.) / [ред. кол. : П. С. Сохань (відп. ред.), В. А. Смолій (заст. відпов. ред.), Г. В. Боряк, В. М. Волковинський, О. В. Тодійчук, Ф. П. Шевченко, Н. М. Яковенко] ; АН Української РСР. Археографічна комісія, Інститут історії. – К., 1988. – 252 с.
138. Українська мова в Галичині: історичний вимір / [відп. ред. Я. Ісаєвич, М. Мозер, Н. Хобзей]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. (Серія «Історія мови»). – 2011. – 332 с.
139. Феодосій Стеблій (1994–2009) : біобібліогр. покажч. / М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т імені Івана Франка, Наук. б-ка ; [уклад. О. Галевич ; автор передм. Б. Якимович ; редкол. : В. Кметь (голова), Б. Якимович, М. Ільницький, В. Горинь ; наук. ред. В. Голубко ; ред. Г. Чопик]. – Львів, 2010. – 228 с.

ІІІ. МОНОГРАФІЇ, СТАТТІ, ОКРЕМІ ПУБЛІКАЦІЇ

140. Аббасов А. М. Основні етапи розвитку вітчизняного краєзнавства / А. М. Аббасов // УІЖ. – 1969. – Вип. 12. – С. 115–121.
141. Авраменко О. Зміни парадигми функціонування образотворчого мистецтва в Україні 1950-х – 2005-го років / О. Авраменко // Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ ст. : у 2 кн. / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України ; [редкол. : В. Д. Сидоренко (голова) та ін.]. – К. : Інтертехнологія, 2006. – Кн. 2. – С. 193–239.

142. Адамишин О. Дослідження давньоруського періоду працівниками відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР / О. Адамишин // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2012. – Вип. 16. – С. 541–550.
143. Адамишин О. Поховальні пам'ятки археології у дослідженнях Маркіяна Смішка / О. Адамишин // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / [за заг. ред. проф. І. С. Зуляка]. – Тернопіль, 2014. – Вип. 1. – Ч. 2. – С. 98–103.
144. Алекберлі М. А. Борьба украинского народа против татарской и турецкой агрессии во второй половине XVI и первой половине XVII вв. / М. А. Алекберлі // Научный ежегодник Черновицкого университета за 1956 г. – Черновцы, 1957. – Т. 1. – Вып. 1. – С. 160–164.
145. Алекберлі М. А. З історії боротьби українського народу проти турецько-татарської агресії на початку XVII ст. / М. А. Алекберлі // Триста років возз'єднання України з Росією / [ред. В. О. Голобуцький]. – Львів, 1954. – С. 65–95.
146. Алекберлі М. А. Хотинська війна 1621 р. / М. А. Алекберлі. – Чернівці, 1957. – 123 с.
147. Андрусишин Б. І. Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку / Б. І. Андрусишин, В. Д. Бондаренко. – К., 2010. – 282 с.
148. Андрусишин Б. І. Державно-церковні відносини: природа, зміст, характер функціонування, типологізація / Б. І. Андрусишин, В. Д. Бондаренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 «Економіка і право». – 2009. – Вип. № 7. – С. 94–104.
149. Андрухів І. О. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40–80-х роках XX століття. Історико-правовий аналіз / І. О. Андрухів. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2006. – 432 с.

150. Андрухів І. О. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944–1990 рр. Історико-правовий аналіз / І. О. Андрухів. – Івано-Франківськ : Обласна друкарня, 2004. – 344 с.
151. Антонович М. Станислав Людкевич композитор, музиколог / М. Антонович. – Рим, 1980. – 69 с.
152. Арсенич П. Бібліографічний покажчик історико-краєзнавчих публікацій за 1959–1988 рр. / П. Арсенич. – Івано-Франківськ, 1989. – 76 с.
153. Артеменко І. І. Археологічні дослідження в УРСР у десятій п'ятирічці / І. І. Артеменко // УІЖ. – 1981. – Вип. 6. – С. 38–44.
154. Археологія України. Бібліографічний покажчик 1981–1990 / [укл. І. Шовкопляс та ін.] ; НАН України. Нац. б-ка ім. В. І. Вернадського. – К., 1999. – 459 с.
155. Арцишевський Р. А. Мироззрение: Сущность, специфика, развитие / Р. А. Арцишевський. – Львов : Издательське объедин. «Вища школа», 1986. – 197 с.
156. Арцишевський Р. Розвиток краєзнавчої науки на Волині за роки радянської влади (1939–1985 рр.) / Р. Арцишевський, Г. Бондаренко, Н. Бурчак, Б. Ярош // Минуле і сучасне Волині. Тези доповідей та повідомлень II-ї Волинської історико-краєзнавчої конференції (26–28 травня 1988 року). – Луцьк, 1988. – Ч. I. – С. 3–12.
157. Ауліх В. В. З історії долітописного Галича / В. В. Ауліх // Дослідження з слов'яно-руської археології. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 120–134.
158. Баб'юк Л. З історії музичного життя Коломиї / Л. Баб'юк // Музика Галичини=Musica Galiciana / [ред.-упоряд. Ю. Ясіновський]. – Львів, 1999. – Т. 2. – С. 149–163.
159. Баглай Й. Із театром – сорок років (статті, рецензії, нариси) / Й. Баглай. – Ужгород, 1997. – 146 с.

160. Бадяк В. Джерела з історії Львівського державного інституту прикладного та декоративного мистецтва періоду десталінізації / В. Бадяк // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – 2011. – Вип. 22. – С. 3–35.
161. Бадяк В. Мартиролог Львівської національної академії мистецтва: пошанований і призабутий / В. Бадяк // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – 2008. – № 19. – С. 392–400.
162. Бадяк В. Тоталітаризм і творчий процес: збірник науково-популярних праць / В. Бадяк. – Львів, 1995. – 100 с.
163. Бадяк В. П. Фундатори. Львівська національна академія мистецтв: 1946–1953 рр. / В. П. Бадяк. – Львів : ЛНАМ, 2007. – 186 с.
164. Бажан О. Краєзнавча енциклопедія України (до 50-річчя ухвалення постанови ЦК КПУ «Про видання «Історії міст і сіл Української РСР») / О. Бажан // Краєзнавство. – 2012. – № 3. – С. 26–31.
165. Бажан О. Мовне питання в Українській РСР у дзеркалі ХХ з'їзду КПРС / О. Бажан // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К. : Інститут історії України НАН України. – 2007. – Вип. 16(2). – С. 390–396.
166. Бажан О. Мовний процес в Українській РСР в умовах початкового періоду десталінізації (1953–1955 рр.) / О. Бажан // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Київ : Інститут історії України НАН. – 2008. – Вип. 14. – С. 95–103.
167. Бажан О. Г. Наростання опору політиці русифікації в Українській РСР у другій половині 1950-х – 1960-х рр. / О. Г. Бажан // УІЖ. – 2008. – № 5. – С. 147–159.
168. Бажан О. Наступ на православну церкву в Україні (друга половина 50–80-і роки ХХ ст.) / О. Бажан // Український історичний збірник. – 1997. – Вип. 1. – С. 297–307.
169. Бажан О. Г. Особливості національно-культурного життя в Українській РСР в останній період «сталінщини» (1946–1953 рр.) / О. Г. Бажан // Магістеріум. Історичні студії. – 2004. – Вип. 17. – С. 44–49.

170. Бажан О. Під пильним контролем КДБ / О. Бажан // Історіографічні дослідження в Україні. – К. : Інститут історії України НАН України, 2012. – № 22. – С. 115–134.
171. Бажан О. Проблеми взаємовідносин партійно-радянського керівництва і літературно-мистецької інтелігенції в 1960–1980-х рр. / О. Бажан // Краєзнавство. – 2000. – № 1–2. – С. 219–227.
172. Бажан О. Радянізація західних областей України в другій половині 1940 – поч. 1950-х рр.: наслідки в національно-культурній сфері / О. Бажан // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Київ : Інститут історії України НАН України. – 2007. – Вип. 12. – С. 340–356.
173. Бажан О. Г. Рух за поширення української мови в період «хрущовської відлиги» / О. Г. Бажан // Наукові записки. – Т. 65. Історичні науки / Національний університет Києво-Могилянська академія. – К., 2007. – С. 40–49.
174. Бажан О. Українознавчі дослідження під пресом ідеологічних репресій в 1970–1980-х роках / О. Бажан // Краєзнавство. – 2008. – Вип. 1–4. – С. 45–55.
175. Баженов Л. В. Подвижник науки, освіти, культури (до 75-річчя від дня народження академіка І. С. Винокура) / Л. В. Баженов, М. Ю. Костриця, В. С. Прокопчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 14: На пошану академіка І. С. Винокура. – С. 7–23.
176. Баженов Л. Середнє Подністрів'я в наукових дослідженнях / Л. Баженов, О. Баженов // Матеріали ІV Буковинської Міжнар. іст.-краєзн. конф., присвяч. 125-річчю заснування Чернівець. нац. ун-ту (Чернівці, 5 жовтня 2000 р.). – Чернівці, 2001. – С. 162–166.
177. Балагурі Е. А. Археологічні пам'ятки Закарпаття / Е. А. Балагурі. – Ужгород, 1971. – 43 с.

178. Балух В. Розвиток філософсько-релігієзнавчої та богословської думки у Чернівецькому університеті: історія і сьогодення / В. Балух // Релігія та соціум. – 2008. – № 2. – С. 3–7.
179. Бандрівський М. Етнокультурна ситуація на Заході України у постгавський час: голіградська культура й пам'ятки латорицької групи (проблеми хронології й періодизації) / М. Бандрівський // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2008. – Вип. 12. – С. 127–161.
180. Бандрівський М. Лариса Крушельницька: життя віддане науці / М. Бандрівський // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2008. – Вип. 12. – С. 12–15.
181. Бандровський О. Вивчення історії стародавнього світу у Львівському університеті / О. Бандровський // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2005. – Вип. 8. – С. 115–121.
182. Барабан Л. Драма і театр України 1940–1950 років / Л. Барабан // Студії мистецтвознавчі. Театр. Музика. Кіно. – 2007. – Число 4(20). – Вид-во ІМФЕ. – С. 53–68.
183. Баран В. Археологічні дослідження давнього Галича / В. Баран // Українознавство. – 2009. – № 2. – С. 210–214.
184. Баран В. Д. Археологічні матеріали як джерело реконструкції давньої історії України / В. Д. Баран // Збірник наукових праць НДІУ. – 2006. – Т. XI. – С. 294–308.
185. Баран В. Д. Відділ археології ранніх слов'ян (до 30-річчя наукової діяльності) / В. Д. Баран, Н. С. Абашина // Археологія. – 2005. – № 4. – С. 3–9.
186. Баран В. Д. Давні слов'яни / В. Д. Баран. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. – 336 с.
187. Баран В. Д. Давній Галич у світлі писемних та археологічних джерел / В. Д. Баран // Зб. наук. пр. Наук.-дослід. ін-ту українознавства. – 2007. – Т. XVII. – С. 466–472.

188. Баран В. Д. До питання про підгрунття черняхівської культури / В. Д. Баран // Дослідження з слов'яно-руської археології. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 49–62.
189. Баран В. Д. Етнокультурні процеси у межиріччі Дніпра і Вісли в першій половині I тис. н. е. у світлі археологічних досліджень / В. Д. Баран // УІЖ. – 1970. – Вип. 10. – С. 44–51.
190. Баран В. Д. Основні проблеми та результати вивчення ранньослов'янських культур на Україні / В. Д. Баран // Археологія / АН УРСР. Інститут археології. – Київ, 1987. – Вип. 57. – С. 45–51.
191. Баран В. Д. Памятники черняховской культуры / В. Д. Баран // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды) / [В. В. Аулих, И. К. Свешников, В. Н. Цыгылык и др.; отв. ред. А. П. Черныш] ; АН УССР, Ин-т обществ. наук. – Киев : Наукова думка, 1990. – С. 47–54.
192. Баран В. Д. Підсумки досліджень у галузі слов'яно-руської археології (1976–1980) / В. Д. Баран // Археологія / АН УРСР. Інститут археології. – Київ, 1982. – Вип. 40. – С. 83–97.
193. Баран В. Д. Поселення I тис. н.е. в с. Ракобути на Західному Бuzі / В. Д. Баран // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині / [ред. колегія : М. Ю. Смішко (відп. ред.), В. Д. Баран, О. О. Ратич, О. П. Черниш]. – К., 1962. – Вип. 4. – С. 80–91.
194. Баран В. Д. Поселення черняхівського типу поблизу с. Дем'янів у Верхньому Подністров'ї / В. Д. Баран // Археологія / АН УРСР. Інститут археології. – Київ, 1971. – Вип. 1. – С. 103–113.
195. Баран В. Д. Поховання культури шнурової кераміки коло с. Ріпнів (Ріпнів II), Львівської області / В. Д. Баран // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині / [ред. кол. І. П. Крип'якевич (відп. ред.), Ю. М. Захарук, О. О. Ратич, М. Ю. Смішко, О. П. Черниш]. – Київ, 1961. – Вип. 3. – С. 151–162.

196. Баран В. Д. Ранньосередньовічні пам'ятки України (за матеріалами Прикарпаття і Західної Волині) / В. Д. Баран // Середні віки на Україні. – К. : Наукова думка, 1973. – Вип. 2. – С. 5–24.
197. Баран В. Д. Ранньослов'янські пам'ятки Верхнього Подністров'я і південно-західної Волині / В. Д. Баран // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – К. : Наукова думка, 1964. – Вип. 5. – С. 95–113.
198. Баран В. Д. Розкопки на поселенні I тисячоліття н.е. в с. Ріпневі (Ріпнів II), Львівської області в 1957 р. / В. Д. Баран // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині / [ред. колегія : І. П. Крип'якевич (відп. ред.), Ю. М. Захарук, О. О. Ратич, М. Ю. Смішко, О. П. Черниш]. – Київ, 1959. – Вип. 2. – С. 102–113.
199. Баран В. Д. Слов'янське поселення середини I тис. н.е. у с. Теремці – перехідна пам'ятка від черняхівської до празько-корчацької культури / В. Д. Баран // Збірник наукових праць НДІУ. – 2007. – Т. XV. – С. 50–70.
200. Баран В. Д. Черняхівська культура: за матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу / В. Д. Баран. – К. : Наукова думка, 1981. – 263 с.
201. Басс І. І. Становлення і розвиток радянського франкознавства / І. І. Басс // Радянське літературознавство. – 1967. – № 12. – С. 31–43.
202. Баюк В. Археологічні дослідження Луцька (історія та сьогодення) / В. Баюк // Красзнавство: науковий журнал. – К. : Видавництво «Телесик», 2010. – Ч. 1–2. – С. 123–129.
203. Бездрабко В. Архівісти й «Історія міст і сіл Української РСР»: історія написання / В. Бездрабко // Славута і Славутчина: минуле і сучасне. Частина 1. ХІХ–ХХ століття. Збірник наукових праць. – Славута, 2003. – С. 75–86.
204. Бездрабко В. В. До історії українознавчої сфрагістики у документознавчому контексті (1960–1980) / В. В. Бездрабко // Гілея (науковий

- вісник): збірник наукових праць / [голов. ред. В. М. Вашкевич]. – К., 2008. – Вип. 17. – С. 156–166.
205. Березанська С. С. Нові пам'ятки східнотшинецької культури на Волині / С. С. Березанська, Г. В. Охріменко, В. К. Пясецький // Археологія / АН УРСР. Інститут археології. – Київ, 1987. – № 60. – С. 50–58.
206. Береговська Х. Михайло Фіголь – крилоський маестро / Х. Береговська // Образотворче мистецтво. – 2007. – № 4(64). – С. 124–133.
207. Березовський І. П. Українська радянська фольклористика: етапи розвитку і проблематика / Академія наук УРСР, Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського / І. П. Березовський. – Київ : Наукова думка, 1968. – 341 с.
208. Берест Р. Творчий шлях в археології професора Миколи Пелещишина / Р. Берест, Н. Пелещишин // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2005. – Вип. 8. – С. 179–201.
209. Бернякович К. В. Археологічні дослідження в Закарпатській області в 1948 р. / К. В. Бернякович // Археологічні пам'ятки УРСР. Т. IV. Палеоліт, неоліт, епоха бронзи і скіфо-сарматський час / Вид-во Академії наук Української РСР. – Київ, 1952. – С. 179–181.
210. Бикова О. Наш театр / О. Бикова // Радянська Буковина. Громадсько-політичний та літературно-художній альманах Чернів. обл. літер. об'єднання та держ. ун-ту, присвячений 100-річчю з дня народження великого письменника – революціонера І.Я. Франка. – Чернівці, 1956. – С. 171–184.
211. Бібіков С. М. До 50-річчя археологічної науки на Україні / С. М. Бібіков // Археологія / АН УРСР. Інститут археології. – Київ, 1968. – Т. XXI. – С. 3–35.
212. Бібліографія історії української філософії 1960–2005 рр. / [упоряд. С. Кудра]. – К., 2009. – 183 с.
213. Бігусяк М. Наукова бібліотека Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (1946–2008): історія, досягнення та

завдання в умовах модернізації освіти / М. Бігусяк // Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – 2010. – Вип. 5. – С. 137–144.

214. Бідзіля В. І. Історія культури Закарпаття на рубежі нашої ери / В. І. Бідзіля. – К. : Наукова думка, 1971. – 184 с.

215. Білий О. Самоцензура і філософський дискурс / О. Білий // Філософська думка. Український науково-теоретичний часопис. Феномен радянської філософії. – 2009. – № 3. – С. 20–22.

216. Білодід В. Д. Сталін і академічна філософія в Україні: Нариси з історії філософської думки в Інституті філософії НАН України в другій половині 40-х – 50-і рр. ХХ ст. / В. Д. Білодід. – К. : Стилос, 2011. – 208 с.

217. Білодід І. К. Актуальні завдання сучасного мовознавства / І. К. Білодід, О. С. Мельничук // Мовознавство. – 1967. – № 1. – С. 3–9.

218. Білодід І. К. Вивчення української літературної мови в радянський час / І. К. Білодід // Дослідження з мовознавства в Українській РСР за сорок років. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – С. 3–46.

219. Білодід І. К. Проблеми сучасного життя мови / І. К. Білодід // Усне побутове літературне мовлення. – К. : Наукова думка, 1970. – С. 5–14.

220. Білодід Ю. Розвиток української філософської думки у ХІХ–ХХ ст. // Філософія: український світоглядний акцент : навч. посіб. / Ю. Білодід. – К. : Кондор, 2004. – С. 304–322.

221. Білокінь С. Наукова спадщина Федора Максименка / С. Білокінь // Збірник пам'яті українського бібліографа Федора Максименка / [упоряд. : Г. Домбровська, Л. Панів ; редкол.: В. Кметь (голова), С. Білокінь, Я. Дашкевич та ін.]. – Львів, 2008. – С. 110–128.

222. Богдан Столярчук: будні його життя / Всеукр. спілка краєзнавців, Рівнен. обл. краєзн. т-во ; [ред. Г. Дубова]. – Рівне, 2002. – 312 с.

223. Бойко Р. Ю. Особливості становлення греко-католицького підпілля у другій половині 1940-х – першій половині 1950-х рр. / Р. Ю. Бойко // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2010. – Вип. 2. – С. 25–33.
224. Бойчук Б. Археологізми в художній творчості та науковій спадщині Михайла Фіголя / Б. Бойчук, І. Коваль // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Мистецтвознавство. – 2008. – Вип. 12–13. – С. 54–56.
225. Бойчук Б. Археологічні зацікавлення Михайла Фіголя / Б. Бойчук, І. Коваль, І. Миронюк. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 2007. – 108 с.
226. Бондарева О. Мистецтво і політична історія: зони збігу / протистояння в українській драматургії / О. Бондарева // Курбасівські читання: наук. вісник / Нац. центр театр. мистец. ім. Леся Курбаса ; [редкол. : Н. Корнієнко (голова) та ін.]. – К. : НЦТМ ім. Леся Курбаса, 2009. – № 4: Діалог культури і політики. – С. 193–210.
227. Бондарева О. Українська драматургія останньої третини ХХ – початку ХХІ століття: динаміка зміни пріоритетів / О. Бондарева // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Літературознавство. Збірник наукових праць з нагоди 60-річчя доктора філологічних наук, професора Миколи Ткачука / [за ред. д.ф.н. Н. М. Поплавської]. – Тернопіль : ТНПУ, 2009. – Вип. 27. – С. 125–131.
228. Бондаренко В. Д. Релігійне життя в Україні: стан, проблеми, шляхи оптимізації / В. Д. Бондаренко, В. С. Єленський, В. С. Журавський. – К. : Логос, 1996. – 37 с.
229. Бондаренко В. Д. Становление гражданского общества и церковь в Украине / В. Д. Бондаренко // Христианство: контекст мировой истории и культуры : сб. науч. раб. – К. : Ин-т философии им. Г. Сковороды НАН Украины, 2000. – 105 с.

230. Бондаренко Г. В. Історичне краєзнавство Волині: [монографія]. Кн. 1 / Г. В. Бондаренко. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. – 238 с.
231. Бондаренко Г. В. Історичне краєзнавство Волині середини 80-х – кінця 90-х років ХХ століття (аналітичний аспект) / Г. В. Бондаренко // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський. – Луцьк, 1998. – С. 5–7.
232. Бондаренко Г. Теоретичні та методологічні проблеми історичного краєзнавства / Г. Бондаренко // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – 2007. – № 1. – С. 237–243.
233. Бондарчук П. М. Релігійність населення України у 40–80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін / НАН України. Інститут історії України / П. М. Бондарчук. – К. : Інститут історії України, 2009. – 381 с.
234. Бондарчук П. Соціорелігійне життя України в середині 1940-х – на початку 1950-х рр. / П. Бондарчук // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.) : колективна монографія / [відп. ред. В. М. Даниленко]. – У 3-х частинах. – К. : НАН України. Інститут історії України НАН України, 2010. – Ч. 3. – С. 90–148.
235. Бондарчук П. Церква та релігія в повсякденному житті громадян / П. Бондарчук, В. Даниленко // Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба : колективна монографія / [відп. ред. В. М. Даниленко; ред.-упоряд. Н. О. Лаас]. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2015. – С. 343–433.
236. Барабан Л. Драма і театр України 1940–1950 років // Студії мистецтвознавчі. Театр. Музика. Кіно. – 2007. – Число 4(20). – Вид-во ІМФЕ. – С. 53–68.
237. Борейко Г. Д. Особливості розгортання театральної діяльності на теренах Рівненщини / Г. Д. Борейко // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал. – К. : Міленіум, 2011. – № 4. – С. 207–211.

238. Борщевич В. Православна духовна верства Волині в добу радянського тоталітаризму / В. Борщевич // Наукові записки. Історичні науки. – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. – Вип. 14. – С. 174–190.
239. Бостан Г. Сторінки румунської літератури. Буковина. Чернівецька область, 1775–2000 / Г. Бостан, Л. Бостан. – Чернівці, 2000. – 638 с.
240. Бостан Л. О. Взаємодія та взаємовплив культур на Буковині / Л. О. Бостан // *Studia Linguistica*. – 2011. – Вип. 5. – С. 427–432.
241. Ботушанський В. М. Історичний факультет Чернівецького держуніверситету (до 60-річчя відкриття) / В. М. Ботушанський, О. М. Ільків, Т. В. Марусик // Питання історії України: Збірник наукових статей. – Чернівці : Золоті литаври, 2000. – Т. 4. – С. 339–355.
242. Ботушанський В. Чернівецькому національному університету – 125 років: історія та сучасність / В. Ботушанський // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Вип. 96–97. Історія. – Чернівці : Рута, 2000. – С. 17–27.
243. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / Б. Боцюрків. – Л. : Український Католицький університет, 2005. – 268 с.
244. Брагінець А. Забута замітка Івана Франка «Редакція «Правди» в боротьбі з вітраками» (1879 р.) / А. Брагінець // Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів, 1960. – Зб. 7. – С. 5–16.
245. Брагінець А. С. Нариси історії філософії. Домарксівський період: навч. посіб. / А. С. Брагінець. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1967. – 268 с.
246. Брагінець А. Роль Івана Франка у розвитку визвольної суспільно-політичної і філософської думки на Україні / А. Брагінець // Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів, 1958. – Зб. 6. – С. 284–305.

247. Брагінець А. Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка / А. Брагінець. – Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1956. – 410 с.
248. Брайчевський М. Ю. Археологічні дослідження на Україні (1917–1957). Огляд вивчення археологічних пам'яток / М. Ю. Брайчевський // УІЖ. – № 2. – К., 1958. – С. 144–148.
249. Брайчевський М. Ю. Нові досягнення української археології / М. Ю. Брайчевський // Вісник АН УРСР. – № 1. – К., 1956. – С. 77–80.
250. Брайчевський М. Ю. Перспективи дослідження українських старожитностей XIV–XVIII ст. / М. Ю. Брайчевський // Середні віки на Україні. – Вип. 1. – К. : Наукова думка, 1971. – С. 20–31.
251. Брайчевський М. Ю. Стан і завдання вивчення культури древніх слов'ян / М. Ю. Брайчевський // УІЖ. – № 6. – К., 1958. – С. 78–93.
252. Бріцина О. Ю. Фольклористика / О. Ю. Бріцина, Т. М. Шевчук // Історія української культури. У п'яти томах. Том 5. Українська культура ХХ – початку ХХІ століть. Кн. 3. Культура та розвиток науки і технологій в Україні / [головна редкол. : Патон Б. Є., Вервес Г. Д., Курас І. Ф., Литвин В. М., Толочко П. П., Даниленко В. М. ; ред. колегія : Жулинський М. Г., Бондар М. П., Сулима М. М., Гриценко П. Ю., Дзюба І. М., Кульчицький С. В., Новиченко Л. М., Онищенко О. С., Попович М. В., Склярєнко В. Г., Скрипник Г. А., Федорук О. К., Храмов Ю. О., Шевченко Є. І.]. – К. : Наукова думка, 2012. – С. 282–295.
253. Бугай П. Пам'ятки археології Комарева та Волиці (Сокальщина) / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України / П. Бугай, В. Войнаровський, В. Конопля. – Львів : Логос, 2008. – Вип. 4. – 171 с.
254. Будний В. Поліфонія критичного слова / В. Будний // Микола Ільницький : біобібліографічний покажчик / [уклад. : Л. Ільницька ; наук. ред. і авт. передм.

- В. Будний ; редкол. : Б. Якимович (голова) та ін.]. – Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – С. 5–25.
255. Булгакова О. З історії розвитку історичної науки в Україні (кінець 1940-х – 1950-і рр.) / О. Булгакова // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Київ : Інститут історії України НАН України. – 2009. – Вип. 15(2). – С. 322–331.
256. Бунятян К. П. Підкарпатська культура шнурової кераміки / К. П. Бунятян // Археологія. – 2010. – № 2. – С. 18–30.
257. Бунятян К. П. Українська археологія / К. П. Бунятян // Історія української культури: у 5 т. Том 5. Українська культура ХХ – початку ХХІ століть. Кн. 3. Культура та розвиток науки і технологій в Україні / [головна редкол. : Патон Б. Є., Вервес Г. Д., Курас І. Ф., Литвин В. М., Толочко П. П., Даниленко В. М. ; ред. колегія: Жулинський М. Г., Бондар М. П., Сулима М. М., Гриценко П. Ю., Дзюба І. М., Кульчицький С. В., Новичеко Л. М., Онищенко О. С., Попович М. В., Склярєнко В. Г., Скрипник Г. А., Федорук О. К., Храмов Ю. О., Шевченко Є. І.]. – К. : Наукова думка, 2012. – С. 24–41.
258. Бурдо Н. Б. Трипільська культура – 110 років досліджень / Н. Б. Бурдо // Археологія. – 2005. – № 4. – С. 10–25.
259. Буряк В. Фольклорне мислення як система інформаційного відображення: еволюція теоретичного осмислення / В. Буряк // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2006. – Вип. 37. – С. 45–58.
260. Бухаловська Ю. Л. Декілька слів про Анатолія Романовича Волкова як ювіляра / Ю. Л. Бухаловська // Питання літературознавства: науковий збірник. Вип. 73. Присвячений 60-річчю наукової діяльності професора А. Р. Волкова / [голов. ред. О. В. Червінська]. – Чернівці : Рута, 2007. – С. 179–180.
261. Ваврух М. Творче життя у Львові періоду «хрущовської відлиги» / М. Ваврух // Міжнародна науково-практична конференція «Ерделівські читання»: тези доповідей (Ужгород, 13–14 травня). – Ужгород, 2013. – С. 54–55.

262. Вакуленко Л. В. Историография / Л. В. Вакуленко // Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 98–106.
263. Вакуленко Л. В. Історія дослідження та основні проблеми вивчення східнокарпатських старожитностей // Українські Карпати в пізньоримський час (етнокультурні та соціально-економічні процеси) / Л. В. Вакуленко. – Київ : ІА НАН України, 2010. – С. 15–22.
264. Вакуленко Л. В. Категории памятников, их топография и планировка / Л. В. Вакуленко // Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 107–115.
265. Вакуленко Л. В. Культура карпатских курганов // Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н.э. / Л. В. Вакуленко. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 59–68.
266. Вакуленко Л. В. Пам'ятки підгір'я Українських Карпат першої половини I тисячоліття н. е. / Л. В. Вакуленко. – К. : Наукова думка, 1977. – 142 с.
267. Вакуленко Л. В. Поселення культури Карпатських курганів / Л. В. Вакуленко // Дослідження з слов'яно-руської археології. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 73–95.
268. Вакуленко Л. В. Ранньослов'янське поселення Волосів на Прикарпатті / Л. В. Вакуленко // Середні віки на Україні. – К. : Наукова думка, 1973. – Вип. 2. – С. 63–67.
269. Вакуленко Л. В. Славянские поселения I тыс. н.э. у с. Сокол на Среднем Днестре / Л. В. Вакуленко, О. М. Приходнюк. – К. : Наукова думка, 1984. – 108 с.
270. Вакуленко Л. В. Территория распространения археологических культур / Л. В. Вакуленко // Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 106–107.
271. Вальо М. Наш відділ літератури. Із спогадів про відділ української літератури Інституту суспільних наук АН УРСР (1951–1972) / М. Вальо //

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / [відп. ред. Я. Ісаєвич, упоряд. В. Горинь]. – Вип. 12: Ювілейний збірник на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Ільницького / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2004. – С. 747–757.

272. Вальо М. Універсум бібліографічної спадщини Івана Франка / М. Вальо // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Том ССLVII. Праці Філологічної секції. – Львів, 2009. – С. 94–133.

273. Василюк Л. Л. Подвиг в ім'я науки / Л. Л. Василюк, Ю. М. Харко // «Роде наш красний...»: Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк, 1999. – Т. III. – С. 454–474.

274. Вегеш М. М. Академік Володимир Грабовецький – визначний історик України / М. М. Вегеш [вид. 2-е, доп.]. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2006. – 432 с.

275. Вегеш М. М. Історична наука в Ужгородському державному університеті: [матеріали до лекцій для студентів іст. ф-ту] / М. М. Вегеш, Л. В. Горват. – Ужгород, 2000. – 159 с.

276. Вегеш М. М. Історичні дослідження: Українська історична наука в портретах ХІХ–ХХ ст. / М. М. Вегеш. – Ужгород, 2001. – Т. VI. – 425 с.

277. Великочий В. Українсько-советська історіографія про суспільно-політичні процеси у Галичині / В. Великочий // Незалежний культурологічний часопис «І». Україна – ЄС: Транскордонна Галичина. – 2010. – Число 64. – С. 46–57.

278. Вербич С. Українська ономастика: перспективи розвитку / С. Вербич // Українська мова. Науково-теоретичний журнал Інституту укр. мови Національної академії наук України. – 2010. – № 3. – С. 73–80.

279. Верменич Я. Історична регіоналістика і краєзнавство: діалектика співвідношення / Я. Верменич // Історико-географічні дослідження в Україні. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2004. – № 7. – С. 29–47.

280. Ветрова М. Л. Українське театральне мистецтво в добу хрущовської «відлиги»: суспільно-політичний аспект (Західна Україна) / М. Л. Ветрова // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету. Волинський державний університет імені Лесі Українки. – 2008. – Вип. 14. – С. 243–247.
281. Винокур І. С. Археолог і краєзнавець Б. О. Тимощук / І. С. Винокур // Краєзнавство. – 2003. – № 1–4. – С. 192–196.
282. Винокур І. С. Давні слов'яни і германці Центральної та Південно-Східної Європи / І. С. Винокур // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 14: На пошану академіка І. С. Винокура. – С. 24–36.
283. Винокур І. С. Старожитності Східної Волині першої половини I тисячоліття н.е. / І. С. Винокур // Праці комплексної експедиції Чернівецького державного університету. Т. VIII. Серія археологічна. Старожитності Східної Волині / [ред. кол. : М. О. Тиханова (відп. ред.), Є. В. Черезов, І. С. Винокур]. – Чернівці, 1960. – Вип. 1. – С. 5–130.
284. Виткалов В. Культурно-мистецьке життя Волинського краю: за матеріалами Рівненського обласного державного архіву / В. Виткалов // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки РДГУ / М-во освіти і науки України, РДГУ; [редкол. : А. І. Черній, Л. О. Шелюк, С. С. Троян та ін.]. – Рівне : РДГУ, 2007. – Вип. 11. – С. 105–113.
285. Вишеславський Г. Коло Павла Бездіра та його вплив на сучасне мистецтво Ужгорода / Г. Вишеславський // Художня культура. Актуальні проблеми : наук. вісник / Ін-т проблем суч. мис-ва Акад. мис-в України ; Держ. центр театр. мис-ва ім. Леся Курбаса; [редкол. : В. Сидоренко (голова), Н. Корнієнко (співголова), І. Безгін та ін.]. – Київ : Видавничий дім А+С, 2005. – Вип. 2. – С. 284–294.
286. Віднянський С. Рецепції новітньої історії країн Центрально-Східної Європи у наукових працях українських учених-всесвітників відділу історії

- міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України / С. Віднянський // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія : Історія, міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 10. – С. 43–60.
287. Віднянський С. В. Стан, проблеми та перспективи досліджень зі всесвітньої історії в Україні / С. В. Віднянський // УІЖ. – 2010. – № 5. – С. 166–179.
288. Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми й напрямки наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці / С. В. Віднянський // УІЖ. – 2003. – № 2. – С. 39–55.
289. Вільгельм Дільтей і філософія «духовно-наукового» знання / [за заг. ред. М. Марчука]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 231 с.
290. Вінниченко О. Історичні студії М. Крикуна / О. Вінниченко // Кризь століття: Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди 80-річчя / [ред. кол. : О. Вінниченко, Г. Гмітерек, Л. Зашкільняк, А. Заяць, О. Купчинський, Н. Яковенко] ; Наукове товариство ім. Т. Шевченка. – Львів, 2012. – С. 7–24.
291. Владиславов О. Професор Марат Миколайович Верников / О. Владиславов // Вісник Одеського національного університету. Філософія. – 2007. – Т. 12. – Вип. 13. – С. 136–139.
292. Вовк М. П. Фольклористика у класичних університетах України (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.) : навч. посіб. / М. П. Вовк. – К. : Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України, 2014. – 202 с.
293. Возний І. П. Інженерні споруди в системі оборони городищ Х–ХІV ст. на території межиріччя Верхнього Сірету і Середнього Дністра / І. П. Возний // Сумська старовина. – 2010. – Т. ХХХ. – С. 119–132.
294. Возний І. Історія досліджень та етапи формування давньоруських міст Х–ХІІІ ст. у межиріччі Верхнього Сірету та Середнього Дністра / І. Возний //

Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2005. – Вип. 9. – С. 297–323.

295. Возняк С. М. Про себе самого / С. М. Возняк // Історія філософії як школа думки. Збірник на пошану професора Степана Михайловича Возняка (до 85-річчя з дня народження). – Івано-Франківськ, 2013. – С. 575–585.

296. Возняк С. Філософська думка України: імена та ідеї / С. Возняк, М. Голянич, Ю. Москаленко. – Івано-Франківськ, 2003. – 136 с.

297. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії, церкви та віруючих в Україні у 40–60-х роках ХХ ст. як об'єкт наукового аналізу / В. Войналович // Наукові записки. Збірник. – К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Серія «Політологія і етнологія». – 2006. – Вип. 29. – С. 165–185.

298. Войналович В. А. Релігія і політика в Україні за радянської доби: політологічний концепт / В. А. Войналович // Історична і політична наука та суспільна практика в Україні / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. досл. ім. І. Ф. Кураса ; [редкол. : Патон Б. Є. (голова), Геєць В. М. (заст. голови), Левенець Ю. А. (заст. голови), Солдатенко В. Ф. (секретар) та ін.]. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – С. 320–328.

299. Войнаровський В. Археологічні дослідження пам'яток II ст. до н.е. – XIV ст. н.е. на Чернівецьщині протягом 1980–1990-х років: джерела, бібліографія, проблематика (до подання нового матеріалу в експозиції ЧКМ) / В. Войнаровський // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології : зб. наук. ст. – Чернівці, 1999. – Т. 3. – С. 140–153.

300. Вокальчук Г. М. Кафедра української мови Рівненського державного гуманітарного університету – осередок вітчизняної мовознавчої науки (1963–2013 роки) / Г. М. Вокальчук, О. О. Кузьмич, О. І. Степанова // Українська мова. – 2014. – № 1. – С. 117–134.

301. Волинь у житті та творчості письменників : зб. наук. пр. / [авт.-упоряд. Н. Сташенко]. – Луцьк : Ред.-вид. відділ «Вежа» Волин. держ. у-ту ім. Лесі Українки, 1999. – 158 с.
302. Волошин М. Етнографічна тематика у науковій практиці Данила Фіголя / М. Волошин // Народознавчі зошити. – 2014. – Вип. 2. – С. 350–360.
303. Волошин М. Любов Суха – дослідниця народних промислів українців Східних Карпат (до 25-ліття з дня смерті) / М. Волошин // Народознавчі зошити. – 2013. – Вип. 3. – С. 509–518.
304. Воронов В. Проблеми історіографії джерелознавства в наукових працях М. П. Ковальського / В. Воронов // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог : Національний університет «Острозька академія», 2011. – Вип. 17. – С. 20–29.
305. В'ячеслав Старченко: спогади, матеріали, документи / [ред.-упоряд. Б. Столярчук]. – Рівне : Видавець О. Зень, 2008. – 131 с.
306. Габорець В. П. В. Лінтур як організатор розвитку культури і мистецтва на Закарпатті / В. Габорець // Будівничий культури. Збірник матеріалів до 100-річчя від дня народження Петра Лінтура / [В. Барчан, О. Барчан [та ін.] ; упоряд. І. М. Сенько]. – Ужгород : Карпати, 2010. – С. 68–82.
307. Гавінський А. Микола Пелецишин – дослідник культури лійчастого посуду доби енеоліту / А. Гавінський // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2012. – Вип. 16. – С. 535–540.
308. Гавриленко В. О. Українська сфрагістика: питання предмета та історіографії / В. О. Гавриленко / [ред. О. Ю. Карпенко]. – Київ : Наукова думка, 1977. – 166 с.
309. Гаєвський А. М. Історична наука і соціологічні дослідження / А. М. Гаєвський, Г. М. Шевчук // УІЖ. – 1966. – № 6. – С. 27–39.

310. Галайчак Т. Інститут суспільних наук: сторінки історії / Т. Галайчак, О. Луцький // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : зб. наук. пр. – 07/2000. – Вип. 7. – С. 16–56.
311. Галас А. Із когорти фундаторів: (до 110-річчя від дня народження І. Г. Чередниченка) / А. Галас // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія. – 2008. – Вип. 18. – С. 139–142.
312. Гальчак С. Д. Краєзнавство Східного Поділля / С. Д. Гальчак. – Вінниця : «Книга-Вега» ВАТ «Віноблдрукарня», 2005. – 144 с.
313. Гарань О. В. Радянські історики і зарубіжні українознавці: необхідність діалогу / О. В. Гарань // Історія України: нові підходи в історіографії та археографії. – К., 1989. – С. 20–28.
314. Гвоздевич С. Катерина Матейко–дослідниця української народної кераміки / С. Гвоздевич // Народознавчі зошити. – 2011. – Вип. 4. – С. 591–597.
315. Гев'юк Н. Б. О. Тимошук – видатний дослідник-археолог Буковини / Н. Гев'юк // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці : Прут, 2003 – Вип. 5. – С. 19–22.
316. Генега Р. Викладачі та студенти Львова в перше повоєнне десятиліття / Р. Генега // Вісник Львівського університету. Серія історична. Спец. вип. – 2007. – С. 593–607.
317. Генінг В. Ф. Актуальні питання сучасного етапу розвитку археологічних знань / В. Ф. Генінг // Археологія / АН УРСР. Інститут археології. – Київ, 1987. – Вип. 57. – С. 1–9.
318. Герман К. Науковий внесок І. Г. Чередниченка в дослідження синтаксису української мови / К. Герман // Актуальні проблеми синтаксису. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 85-річчю проф. І. І. Слинька / [ред. колегія Н. В. Гуйванюк (відп. ред.) та ін.]. – Чернівці, 1997. – С. 37–38.
319. Герман К. Розвиток лексики українських говірок Буковини в ХХ столітті / К. Герман // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська

- філологія. Збірник наукових праць. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип. 428–429. – С. 9–16.
320. Гирич І. Б. До 75-річчя доктора історичних наук О. А. Купчинського / І. Б. Гирич // УІЖ. – 2009. – № 3. – С. 234–236.
321. Гирич І. Ярослав Дашкевич: кілька штрихів до портрета історика / І. Гирич, М. Дядюк // Історіографічні дослідження в Україні / [голова редколегії В. А. Смолій ; відп. ред. О. А. Удод]. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2010. – Вип. 20. – С. 170–178.
322. Гілевич І. Експедиційне дослідження Полісся в повоєнний період (1944 – поч. 1960-х рр.) / І. Гілевич // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць. – 2008. – Вип. 9. – С. 116–128.
323. Гілевич І. Життєвий і науковий шлях етнолог, історика та мовознавця Василя Пастущина (1889–1958) / І. Гілевич // Вісник Львівського університету імені Івана Франка. Серія історична. – 2013. – Вип. 49. – С. 245–272.
324. Гілевич І. Михайло Скорик – етнолог, історик, фольклорист / І. Гілевич // Вісник Львівського університету імені Івана Франка. Серія історична. – 2014. – Вип. 50. – С. 206–243.
325. Гілевич І. Мустафа Козакевич – дослідник традиційної архітектури українців Полісся та Волині / І. Гілевич // Народознавчі зошити. Науковий журнал. – Львів, 2008. – Ч. 3–4. – С. 215–227.
326. Гілевич І. Основні господарські заняття поліщуків у наукових студіях другої половини ХХ – початку ХХІ ст. / І. Гілевич // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. пр. : наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне : Видавець О. Зень, 2014. – Вип. 25. – С. 170–173.

327. Гілевич І. «Регіональний історико-етнографічний атлас України, Білорусії та Молдавії» і польові дослідження в Україні (середина 1960-х – початок 1970-х рр.) / І. Гілевич // Народознавчі зошити. – 2011. – Вип. 3. – С. 401–412.
328. Гілевич І. Українська етнографічна наука у першому повоєнному десятилітті та польові дослідження Полісся / І. Гілевич // Вісник Львівського університету імені Івана Франка. Серія історична. – 2008. – Вип. 43. – С. 34–53.
329. Гладилін В. М. Дослідження палеоліту на Україні та їх перспективи / В. М. Гладилін // Археологія / АН УРСР. Інститут археології. – Київ, 1982. – № 40. – С. 15–34.
330. Глушко М. Етнографічне районування України: стан, проблеми, завдання (за матеріалами наукових досліджень другої половини ХХ – початку ХХІ століть) / М. Глушко // Вісник Львівського університету імені Івана Франка. Серія історична. – 2009. – Вип. 44. – С. 179–214.
331. Глушко М. Етнографічне районування української Галичини (за матеріалами наукових досліджень ХІХ – початку ХХІ ст.) / М. Глушко // Галичина: етнічна історія. Тематичний збірник статей. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – С. 46–80.
332. Глушко М. Історико-етнографічна Волинь: локалізація, межі: За матеріалами наукових досліджень другої половини ХХ – початку ХХІ ст. / М. Глушко // Українська історична наука на шляху творчого поступу: у 3 т. – Т. 1. Доповіді та повідомлення / III-й Міжнар. наук. конгрес укр. істориків (17–19 травня 2006 р.). – Луцьк, 2007. – С. 111–119.
333. Глушко М. Історико-етнографічне районування Галичини: сучасний стан / М. Глушко // Карпати. Людина. Етнос. Цивілізація. – 2009. – № 1. – С. 8–17.
334. Глушко М. Початки вживання терміна «фольклор» в українській науці та його значення / М. Глушко // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2010. – Вип. 43. – С. 117–131.

335. Глушко М. Роман Кирчів / М. Глушко // Вісник НТШ. – Львів, 2010. – Ч. 43. – С. 58–59.
336. Гнатенко М. В радянський час театр став провідною культурною установою, лабораторією художнього слова [Електронний ресурс] / М. Гнатенко, О. Загорулько. – Режим доступу : <http://www.theatre-in-drohobych.com.ua>.
337. Гнатюк М. Професор, літературознавець, громадський діяч (до 90-річчя Івана Дорошенка) [Електронний ресурс] / М. Гнатюк. – Режим доступу : <http://www.kameniar.lnu.edu.ua/?p=4387>.
338. Гнатюк М. «Юліан Редько (1905–1993): Статті. Спогади. Матеріали» / М. Гнатюк // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – 2008. – Вип. 1(16). – С. 580–585.
339. Гнесь І. П. Кафедра архітектурного проектування / І. П. Гнесь // Архітектура : збірник наукових праць / [відп. ред. Б. С. Черкес]. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2010. – С. 10–19.
340. Говірки Буковини: бібліографічний покажчик / [уклад. : Н. В. Гуйванюк, Н. О. Руснак]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 144 с.
341. Голик Р. Між розвагою, наукою та ідеологією: мандрівництво й історичне краєзнавство в радянській та пострадянській Галичині / Р. Голик // Народознавчі зошити. – 2015. – Вип. 2. – С. 296–305.
342. Головка В. В. Історіографія кризи історичної науки. Український контекст / В. В. Головка. – К., 2003. – 227 с.
343. Голомб Л. Г. Із спостережень над українською поезією XIX–XX століть: збірник статей / [передм. В. Барчан] / Л. Г. Голомб. – Ужгород : Гражда, 2005. – 380 с.
344. Голубець Г. Скарби Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України у Львові та шляхи їх популяризації / Г. Голубець // Науковий вісник Закарпатського художнього інституту: матеріали Міжнародної

науково-практичної конференції «Ерделівські читання» (Ужгород, 12–14 травня 2011 р.). – Ужгород : Гражда, 2012. – С. 133–142.

345. Голубець О. Львів: регіональні проблеми мистецького середовища / О. Голубець // Сучасне мистецтво: наук. зб. / Ін-т проблем сучас. мис-ва НАМ України ; [редкол. : В. Д. Сидоренко (голова)]. – К., 2005. – Вип. 2. – С. 86–91.

346. Голубець О. Львівська кераміка / О. Голубець. – Київ : Наукова думка, 1991. – 120 с.

347. Голубець О. Мистецтво ХХ століття: український шлях / О. Голубець // Науковий вісник Закарпатського художнього інституту. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Ерделівські читання» (Ужгород, 12–14 травня 2011 р.). – Ужгород : Гражда, 2012. – С. 125–133.

348. Голубець О. Між свободою і тоталітаризмом: Мистецьке середовище Львова другої половини ХХ століття / О. Голубець. – Львів : Академічний експрес, 2001. – 176 с.

349. Голубець О. Образ Данила Галицького у творчості сучасних львівських митців / О. Голубець // Доба Короля Данила в науці, мистецтві, літературі : матеріали міжнародної наукової конференції (29–30 листопада 2007 р. Львів). – Львів, 2008. – С. 333–339.

350. Голубець О. Українське мистецтво ХХ століття: проблеми національної ідентифікації. Тоталітарне мистецтво / О. Голубець // Артанія: Мистецтво. Культурологія. Націологія. Історія. – 2011. – № 3. – С. 16–25.

351. Голубко В. Історичне краєзнавство у Львівському університеті / В. Голубко, А. Середяк // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2013. – Вип. 49. – С. 210–215.

352. Голубко В. Проблеми історії України другої половини ХХ століття / В. Голубко // Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми : [колективна монографія за ред. Л. Зашкільняка] / Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 2004. – С. 184–202.

353. Горбач Н. Я. Специфіка української філософії / Н. Я. Горбач. – Львів : Каменярь, 2006. – 216 с.
354. Горинь В. Виноградик Романа Кудлика / В. Горинь // Парадигма. Збірник наукових праць. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – С. 269–275.
355. Горський В. Дещо про історію з історії філософії України / В. Горський // Філософська думка. – 1998. – № 4–5. – С. 23–41.
356. Горський В. С. Історія української філософії : курс лекцій / В. С. Горський. – Київ : Наукова думка, 1997. – 286 с.
357. Горський В. С. Структура простору історико-філософського дослідження / В. С. Горський // Наукові записки. Філософія та релігієзнавство / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – Київ, 2005. – Т. 37. – С. 3–8.
358. Горський В. С. Філософія в Україні у ХХ столітті (20–80-ті роки ХХ століття) / В. С. Горський // Горський В. С. Історія української філософії : підручник. – К.: Либідь, 2004. – С. 374–396.
359. Горшенев А. Н. Гуманитарное образование / А. Н. Горшенев, В. Г. Панов // Большая советская энциклопедия / [глав. ред. А. М. Прохоров]. – 3-е изд. – Москва : Издательство «Советская энциклопедия». Т. 7. – 1972. – 606 с.
360. Гошко Ю. Г. Населення Українських Карпат XV–XVIII ст.: Заселення. Міграції. Побут / Ю. Г. Гошко. – К. : Наукова думка, 1976. – 205 с.
361. Гошко Ю. Г. Некоторые вопросы современного этнографического исследования украинского населения Карпат / Ю. Г. Гошко, Р. Ф. Кирчив // ТД ОИ ИЭ. – М., 1974. – С. 14–16.
362. Гошовский В. Украинские песни Закарпатья / В. Гошовский // Советский композитор. – Москва, 1968. – 478 с.
363. Гошовский В. Фольклор и кибернетика / В. Гошовский // Советская музыка. – 1964. – № 11. – С. 74–83.

364. Граб О. В. Науково-теоретичні аспекти дослідження творчих пошуків митців Галичини у другій половині ХХ – початку ХХІ століття [Електронний ресурс] / О. В. Граб // Український центр культурних досліджень. – Режим доступу : http://www.culturalstudies.in.ua/sekcia_s_s1_1.php.
365. Граб О. В. Національно-культурне відродження та творці мистецького життя Львова 60-х рр. ХХ століття / О. В. Граб // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: зб. наук. праць: Наук. зап. Рівненського держ. гуманіт. ун-ту. Вип. 7. – Рівне : РДГУ, 2002. – С. 67–73.
366. Грабовецький В. В. Антифеодальна боротьба карпатського опришківства ХVI–ХІХ ст. / В. В. Грабовецький. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1966. – 252 с.
367. Грабовецький В. Західно-українські землі в період народно-визвольної війни 1648–1654 рр. / В. Грабовецький. – К. : Наукова думка, 1972. – 192 с.
368. Грабовецький В. Моя прикарпатська життєва й творча стежина. Спогади / В. Грабовецький // На віттар історії України : ювіл. зб. на пошану акад. АН Вищої шк. України, проф. В. В. Грабовецького. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ ПНУ ім. В. Стефаника, 2008. – С. 105–190.
369. Грабовецький В. В. Новий документ про загибель Олекси Довбуша / В. В. Грабовецький // УІЖ. – 1957. – Вип. 3. – С. 96–98.
370. Грабовецький В. Орач на краєзнавчій ниві та культурно-громадський діяч Петро Арсенич / В. Грабовецький // Історико-культурна спадщина Прикарпаття: наук. зб. на пошану Петра Арсенича з нагоди його 70-річчя та 45-річчя історико-краєзнавчої діяльності / [упоряд. П. Арсенич, В. Любінець]. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – С. 3–8.
371. Грабовецький В. В. Перекази слів Олекси Довбуша: до 225-річчя від дня народження народного героя / В. В. Грабовецький // УІЖ. – 1970. – Вип. 8. – С. 131–133.

372. Грабовецький В. В. Полководець селянсько-козацького війська Семен Височан (до 300-річчя з дня загибелі) / В. В. Грабовецький // УІЖ. – 1966. – Вип. 8. – С. 142–150.
373. Грабовецький В. В. Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII – першій половині XVIII ст. / В. В. Грабовецький. – К. : АН УРСР, 1962. – 208 с.
374. Гринчишин Д. Ономастичні дослідження проф. Юліана Редька [Електронний ресурс] / Д. Гринчишин. – Режим доступу : [http:// www.storinka-m.kiev.ua/article.php?id=1340](http://www.storinka-m.kiev.ua/article.php?id=1340).
375. Гринюка Б. М. Наукова діяльність Івана Старчука у Львівському університеті (1939–1950) / Б. М. Гринюка // Вісник Інституту археології. Львівський національний університет імені Івана Франка. – 2014. – Вип. 9.– С. 65–76.
376. Грица С. Культурологічні спрямування в науковій діяльності Філарета Колесси / С. Грица // Слово і час. – 1991. – № 7. – С. 55–59.
377. Гром'як Р. Т. Літературознавство / Р. Т. Гром'як // Історія української культури: у 5 т. Том 5. Українська культура XX – початку XXI століть. Кн. 3. Культура та розвиток науки і технологій в Україні / [Головна редкол. : Патон Б. Є., Вервес Г. Д., Курас І. Ф., Литвин В. М., Толочко П. П., Даниленко В. М. ; ред. колегія : Жулинський М. Г., Бондар М. П., Сулима М. М., Гриценко П. Ю., Дзюба І. М., Кульчицький С. В., Новиченко Л. М., Онищенко О. С., Попович М. В., Скляренко В. Г., Скрипник Г. А., Федорук О. К., Храмов Ю. О., Шевченко Є. І.]. – К. : Наукова думка, 2012. – С.231–281.
378. Гром'як Р. Структура естетичної свідомості Тараса Шевченка / Р. Гром'як // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2006. – Вип. 37. – С. 490–552.
379. Губар О. Літературна Буковина / О. Губар, С. Дігтяр, О. Романець, Л. Чернець. – К. : Дніпро, 1966. – 228 с.

380. Гуйванюк Н. Іларіон Іларіонович Слинько як учений і педагог [Електронний ресурс] / Н. Гуйванюк. – Режим доступу : <http://www.clg-phil.chnu.cv.ua/index.php>.
381. Гуйванюк Н. Професор І.І. Слинько – дослідник історичного та сучасного синтаксису української мови / Н. Гуйванюк // Актуальні проблеми синтаксису: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 85-річчю проф. І. І. Слинька / [ред. колегія Н. В. Гуйванюк (відп. ред.) та ін.]. – Чернівці, 1997. – С. 5–10.
382. Гуйванюк Н. В. Чернівці у долі і творчій біографії Федора Степановича Арвата (1928–1999) / Н. В. Гуйванюк // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки. – Ніжин, 2013. – Кн. 2. – С. 14–22.
383. Гупало В. Ігор Кирилович Сवेशніков – видатний дослідник Волині [Електронний ресурс] / В. Гупало // Подих минувшини. Ігор Сवेशніков (1915–1995). – Режим доступу : <http://www.svoboda006.narod.ry/svi.htm>.
384. Гуркіна С. Дві долі: греко-католицьке духовенство і радянська влада / С. Гуркіна // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. – 2008. – Вип. 11–12. – С. 265–282.
385. Гусев В. Ув'язнена філософія: діамант та істмат vs червоний позитивізм та червоний екзистенціалізм / В. Гусев // Філософська думка. Український науково-теоретичний часопис. Феномен радянської філософії. – 2009. – № 3. – С. 16–20.
386. Данилець Ю. Дмитро Данилюк – людина, науковець, педагог (до 70-річчя вченого) / Ю. Данилець // Русин. – 2011. – № 4. – С. 131–134.
387. Данилів М. З історії дослідження культури лійчастого посуду на теренах Заходу України / М. Данилів // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2010. – Вип. 14. – С. 494–505.
388. Данилюк А. Шляхами України. Етнографічний нарис / А. Данилюк. – Львів : Світ, 2003. – 256 с.

389. Данилюк Д. Д. Кафедра історії України УжНУ / Д. Д. Данилюк, В. В. Міщанин. – Ужгород, 2010. – 125 с.
390. Данилюк Ю. З. Опір духовенства і віруючих Російської православної церкви конформістські настроєм ієрархам РПЦ (50–80-і рр. ХХ ст.) / Ю. З. Данилюк // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – 2005. – Вип. 31. – С. 161–175.
391. Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його школою у Львівському університеті за радянських часів / Я. Дашкевич // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали конференцій / [за ред. Я. Грицака, Я. Дашкевича]. – Львів : Інститут історичних досліджень Львівського державного університету імені І. Франка, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Львівське відділення, 1999. – С. 88–141.
392. Дашкевич Я. Р. Вивчення і публікація східних джерел з історії України / Я. Р. Дашкевич // Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку. Тези доповідей республіканської наради (грудень 1988 р.) / [ред. кол. : П. С. Сохань (відп. ред.), В. А. Смолій (заст. відпов. ред.), Г. В. Боряк, В. М. Волковинський, О. В. Тодійчук, Ф. П. Шевченко, Н. М. Яковенко]; АН Української РСР. Археографічна комісія. Інститут історії. – К., 1988. – С. 62–64.
393. Дашкевич Я. До «перебудови» в українській радянській історіографії (1989 р.) / Я. Дашкевич // Україна в минулому. – Київ–Львів, 1996. – Вип. 9. – С. 217–236.
394. Дашкевич Я. Дорогами української Кліо (про становище історичної науки в Україні) / Я. Дашкевич // Україна в минулому. – Київ – Львів, 1996. – Вип. 8. – С. 54–64.
395. Дашкевич Я. Львівська академічна археографія / Я. Дашкевич // Український археографічний щорічник. Український археографічний збірник. – Київ – Нью-Йорк, 2002. – Вип. 7. – Т. 10. – С. 55–67.

396. Дашкевич Я. Орест Мацюк як історик паперу України / Я. Дашкевич // Нескінченна подорож: Книга пам'яті Ореста Мацюка / [уклад. : Г. Сварник, І. Сварник, Б. Якимович; редкол. : Б. Якимович, Д. Пельц (співголови), Г. Сварник та ін.]. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – С. 27–28.
397. Дашкевич Я. Р. Східні джерела з історії України: проблеми видання / Я. Р. Дашкевич // УІЖ. – 1989. – Вип. 11. – С. 149–151.
398. Дашкевич Я. Східні джерела з історії України: проблеми видання / Я. Дашкевич // Дашкевич Я. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / [упоряд. : А. Гречило, М. Капраль, А. Фелонюк]. Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАН України. – Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2011. – С. 147–151.
399. Дашкевич Я. «Учи неложними устами сказати правду»: історична есеїстка / Я. Дашкевич. – К. : Темпора, 2011. – 828 с.
400. Дем'ян Г. В. Фольклористична та етнографічна діяльність Р. Кирчіва (до 60-річчя з дня народження фольклориста) / Г. В. Дем'ян // Народна творчість та етнографія. – 1990. – № 3. – С. 29–32.
401. Дем'янчук Г. Євген Шморгун: Літературний портрет: до 60-річчя від дня народження / Г. Дем'янчук. – Рівне, 2000. – 23 с.
402. Дем'янчук Г. Народне краєзнавство як складова частина традиційної культури / Г. Дем'янчук // Волинські дзвони. Науково-краєзнавчий альманах. – Рівне, 1999. – Вип. 3. – С. 11–15.
403. Дем'янчук Г. С. Українське краєзнавство: сторінки історії / Г. С. Дем'янчук, Б. Г. Дем'янчук, А. Г. Дем'янчук. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2006. – 296 с.
404. Денисенко В. Політологія / В. Денисенко, Г. Світа, Л. Угрин, О. Сорба, О. Сорокопуд // Наука Західного регіону України (1990–2010) / Західний науковий центр НАН України і МОНМС України. – Львів : ПАІС, 2011. – С. 466–476.

405. Денисюк І. Франкознавство: здобутки, втрати, перспективи / І. Денисюк // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: матеріали міжнародної наукової конференції. – Львів : Світ, 1998. – С. 26–34.
406. Денисюк І. Франкознавство у Львівському університеті [Електронний ресурс] / І. Денисюк. – Режим доступу : <http://www.franko.lviv.ua/faculty/Philol/www/st1.php>.
407. Денисюк І. Фундатор. Академік з легенди / І. Денисюк // Українське літературознавство. – 2006. – Вип. 68. – С. 402–424.
408. Димшиць Е. Український живопис кінця 1950 – початку 1990-х рр. / Е. Димшиць // Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ ст. : у 2 кн. / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України ; [редкол. : В. Д. Сидоренко (голова) та ін.]. – К. : Інтертехнологія, 2006. – Кн. 2. – С. 150–192.
409. Дідух Т. Політика радянської влади щодо греко-католицької церкви в УРСР у період «десталінізації» (1953–1959 рр.) / Т. Дідух // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / [за заг. ред. проф. І. С. Зуляка]. – Тернопіль, 2010. – Вип. 2. – С. 252–259.
410. Дзендзелівський Й. Матеріали з історії українського мовознавства в українських і зарубіжних архівах / Й. Дзендзелівський // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Праці Філологічної секції. – Львів, 1997. – Т. 234. – С. 442–451.
411. Дмитренко М. Григорій Нудьга і дослідження українських народних дум (проблема дефініції жанру) / М. Дмитренко // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2010. – Вип. 43. – С. 31–40.
412. Дмитренко М. Іван Денисюк як фольклорист / М. Дмитренко // Слово і Час. – 2008. – № 10. – С. 99–100.

413. Дмитренко М. К. Перспективи видання фундаментальних фольклористичних праць Інституту ім. М.Т. Рильського НАН України / М. К. Дмитренко // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 1/2. – С. 25–29.
414. Дмитренко М. К. Українська фольклористика: історія, теорія, практика / М. К. Дмитренко. – К. : Ред. часопису «Народознавство», 2001. – 576 с.
415. Дмитренко М. К. Український фольклор і сучасний світ [Електронний ресурс] / М. К. Дмитренко // VI культурологічні читання пам'яті В. Подкопаєва. Український центр культурних досліджень. – Режим доступу : http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_7_3.php.
416. Дмитренко М. Українські народні історичні пісні як об'єкт дослідження / М. Дмитренко // Народознавчі зошити. – 2009. – № 1–2. – С. 135–146.
417. Дмитрук І. Звичаї та вірування гуцулів в українській етнографічній науці другої половини ХІХ–ХХ ст. / І. Дмитрук // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2006/2007. – № 12–13. – С. 430–437.
418. Дмитрук В. Ліквідація Української греко-католицької церкви на Закарпатті (друга половина 1940-х рр.) / В. Дмитрук // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2010. – Вип. 36. – С. 283–294.
419. Добрянська Л. Експедиційна діяльність Володимира Гошовського у Львівській консерваторії (1961–1968) / Л. Добрянська // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. – 2011. – Вип. 10. – С. 44–63.
420. Добрянська Л. Методика польових досліджень Володимира Гошовського під час роботи у Львівській консерваторії / Л. Добрянська // Матеріали до української етнології: щорічник: зб. наук. пр. Вип. 11(14) / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2012. – С. 192–198.
421. Добрянська Л. Музично-етнографічний архів проблемної науково-дослідної лабораторії музичної етнології Львівської національної музичної

академії ім. М. Лисенка: історія, сьогодення, перспективи / Л. Добрянська // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2009. – Вип. 47. – С. 156–164.

422. Добрянська Л. Початки збирацької діяльності Львівської консерваторії: експедиція Ярослава Шуста 1954 року / Л. Добрянська // Дев'ята конференція дослідників народної музики червоно-руських (галицько-володимирських) та суміжних земель (Львів, 24–35 вересня 2010 року) : матеріали / [ред.-упоряд. Б. Луканюк та Ю. Рибак] ; Львівська національна музична академія ім. М. Лисенка, кафедра музичної фольклористики; науково-дослідна лабораторія музичної етнології. – Львів, 2010. – С. 99–104.

423. Добрянська Л. Ярослав Шуст – етномузиколог / Л. Добрянська // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2006. – Вип. 37. – С. 288–299.

424. Добрянський І. Одуховлення словесних вартостей. До 65-річчя Миколи Зимомрі / І. Добрянський, М. Ткачук // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство: присвяч. 80-річчю з дня народження письменника Бориса Харчука / [редкол. : М. Ткачук, Р. Гром'як, О. Куца]. – Тернопіль, 2011. – Вип. 33. – С. 391–406.

425. Довганич О. Д. Переслідування фундаторів обласної організації Спілки письменників України та інших літераторів області у післявоєнний період / О. Д. Довганич // Carpatica – Карпатика. Вип. 9. Науково-педагогічна діяльність та літературна творчість Федора Потушняка (до 90-річчя від дня народження). – Ужгород, 2001. – С. 219–223.

426. Довганич О. Д. Так ламалися долі репресованих закарпатців [Текст]: сторінками обл. тому «Реабілітовані історією» / О. Д. Довганич. – Ужгород : Гражда, 2008. – 292 с.

427. Довгань П. Буський археологічний комплекс: стан та перспективи дослідження / П. Довгань // Вісник Інституту археології. – 2008. – Вип. 3. – С. 136–195.
428. Докаш В. Релігієзнавча освіта: історичне минуле, реалії сьогодення (на прикладі Буковинського регіону) / В. Докаш // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / [за заг. ред. проф. М. М. Алексієвця, А. М. Колодного]. – Тернопіль, 2002. – Вип. 4. – С. 46–55.
429. Домбровська Г. Федір Максименко – подвижник української бібліографії / Г. Домбровська // Збірник пам'яті українського бібліографа Федора Максименка / [упоряд. : Г. Домбровська, Л. Панів; редкол. : В. Кметь (голова), С. Білокінь, Я. Дашкевич та ін.]. – Львів, 2008. – С. 5–12.
430. Дрогобицька О. На сторожі традиційної культури Прикарпаття (до 70-річчя від дня народження Михайла Паньківа) / О. Дрогобицька // Народна творчість та етнографія. – 2010. – № 4. – С. 110–115.
431. Дубінін В. В. Розвиток філософської думки в Україні / В. В. Дубінін. – Краматорськ : ДДМА, 2006. – 198 с.
432. Дувірак Д. Стефанія Павлишин. Творчий портрет / Д. Дувірак // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Праці Музикознавчої комісії. – 2011. – Том 226(ССХХVI). – С. 353–361.
433. Дудик Р. Становлення і розвиток вищої музично-педагогічної освіти на Прикарпатті / Р. Дудик // Етнокультурні процеси в українському урбанізованому середовищі ХХ ст. – Івано-Франківськ, 2006. – Вип. 2. – С. 246–251.
434. Дяків О. Народне і професійне декоративне мистецтво Західного Поділля ХХ ст. / О. Дяків // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – 2008. – Вип. 14. – С.11–17.
435. Дьомін О. Б. Українська радянська медієвістика 40–60-х років ХХ століття / О. Б. Дьомін // Древнее Причерноморье / [гл. ред. : И. В. Немченко ; ОНУ им.

- И. И. Мечникова, ист. ф-т, каф. истории древнего мира и средних веков]. – Одесса : А. С. Фридман, 2013. – Вып. 10. – С. 202–208.
436. Єдлінська У. З історії львівської лексикографічної школи / У. Єдлінська // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник на пошану професора Юрія Сливки. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 510–516.
437. Єдлінська У. Професору Левкові Полюзі – 70 / У. Єдлінська // Проблеми слов'янознавства. – 2000. – Вип. 51. – С. 213–215.
438. Єкельчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / С. Єкельчик. – К. : Критика, 2008. – 304 с.
439. Єленський В. Релігійність в Україні: характер і напрямки змін / В. Єленський // Українське релігієзнавство. – 2005. – № 35. – С. 168–179.
440. Єленський В. Є. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні / В. Є. Єленський. – К., 2002. – С. 59–68.
441. Жерновой Г. Я. Румунська філологія у Чернівецькому університеті – історія становлення та сучасний стан / Г. Я. Жерновой // *Studia Linguistica*. – 2011. – Вип. 5. – С. 320–324.
442. Жупанський Я. Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства / Я. Жупанський, В. Круль // *Краєзнавство*. – 1994. – № 1–2. – С. 3–6.
443. Заболотна В. Театральна Україна в полудень віку: український драматичний театр 40–60-х років ХХ століття / В. Заболотна // *Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України ; [редкол. : В. Сидоренко (голова) та ін.]*. – Київ : Інтертехнологія, 2006. – С. 533–586.
444. Заболотна І. Джерелознавчі студії Івана Крип'якевича / І. Заболотна // *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. Збірник статей*. – Львів, 2015. – С. 326–338.

445. Завалко Н. В. Академічна історична наука за часів керування Інститутом історії України АН УРСР О. К. Касименком / Н. В. Завалко // Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки». – 2011. – Вип. 212. – С. 21–29.
446. Завалко Н. Діяльність Інституту історії в 1947 р. в контексті репресивних заходів тоталітарної сталінської політики // Український історичний збірник. – 2009. – Вип. 12. – С. 201–206.
447. Закарпатський обласний державний український музично-драматичний театр: 60 років / В. Руснак, В. Коваль, О. Гаврош ; [відп. за вип. А. Рошко] ; М-во культури Закарпат. ОДА. – Ужгород : Ужгород. міська друк., 2007. – 32 с.
448. Залізник Л. Л. Відділ археології кам'яного віку Інституту археології НАН України. Історія та персоналії / Л. Л. Залізник // Археологія. – 2012. – № 2. – С. 122–134.
449. Захлюпана Н. Полотнюк відомий і невідомий / Н. Захлюпана // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2011. – Вип. 53. – С. 3–9.
450. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності / Л. Зашкільняк. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 1999. – 227 с.
451. Зимомря М. Його цілительне слово: Роману Гром'яку – 75 / М. Зимомря // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство / [редкол. : М. Ткачук, Р. Гром'як, О. Куца]. – Тернопіль : ТНПУ, 2012. – Вип. 34. – С. 389–396.
452. Зубко А. Українська ономастика: здобутки та проблеми / А. Зубко // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики : зб. наук. пр. Число 15 / [упоряд. І. Н. Войцехівська, М. Ф. Дмитрієнко, О. О. Попельницька ; відп. ред. Г. В. Боряк]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2007. – С. 262–281.

453. Іваницький А. Збірник Климента Квітки «Українські народні мелодії» / А. Іваницький // Квітка К.В. Українські народні мелодії. Ч.1. Збірник / [упоряд. та ред. А. І. Іваницького]. – К., 2005. – С. 414–475.
454. Іваницький А. Історичний синтаксис фольклору. Проблеми походження, хронологізації та декодування народної музики / А. Іваницький. – Вінниця, 2009. – 404 с.
455. Іваницький А. Музична фольклористика другої половини ХХ ст. // Українська музична фольклористика (методологія і методика): навч. посіб. / А. Іваницький. – К. : Заповіт, 1997. – С. 112–126.
456. Іваницький А. Радянська фольклористика чи радянський фольклоризм? / А. Іваницький, В. Пальоний // Родовід. – 1996. – Ч. 13. – С. 25–30.
457. Іваничук Р. Дороги вольні і невольні: спогади та медитації / Р. Іваничук. – Львів : Просвіта, 1999. – 576 с.
458. Іваничук Р. Літературні рефлексії / Р. Іваничук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / [відп. ред. Я. Ісаєвич, упоряд. В. Горинь]. – Вип. 12: Ювілейний збірник на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Ільницького / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2004. – С. 643–650.
459. Івашків В. Теофіль Комаринець у своїх працях і дослідженнях про нього / В. Івашків // Теофіль Комаринець : біобібліографічний покажчик / [уклад. М. Кривенко ; редкол. : В. Кметь (голова) та ін.]. – Львів, 2008. – С. 9–11.
460. Ігнатенко О. Вплив мистецького середовища повоєнного Львова на формування сучасної творчості скульптора Івана Самотоса / О. Ігнатенко // Народознавчі зошити. – 2012. – №. 4(106). – С. 708–718.
461. Ігнатенко О. М. Ідейно-виховна робота викладачів Львівського державного інституту прикладного і декоративного мистецтва в контексті педагогічної парадигми періоду тоталітаризму / О. М. Ігнатенко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К., 2012. – Вип. 63. – С. 84–90.

462. Ігнатович Г. Від гасниці до рампи. Нариси з історії українського театру на Закарпатті / Г. Ігнатович. – Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2008. – 344 с.
463. Ільницький М. Літературознавство / М. Ільницький // Наука західного регіону України (1990-2010) / Західний науковий центр НАН України і МОН МС України. – Львів : ПАІС, 2011. – С. 414–425.
464. Ільницький М. «Немов пройшла чума...» / М. Ільницький // Ільницький М. Драма без катарсису: Сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття. – Львів: Місіонер, 1999. – С. 136–201.
465. Ільницький М. У фокусі віддзеркалень: Статті. Портрети. Спогади / М. Ільницький. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 552 с.
466. Ісаєвич Я. Інститут суспільних наук – Інститут українознавства. Етапи історії / Я. Ісаєвич, Б. Микитів // Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України. Наукова діяльність. Структура. Працівники / [редкол. : Я. Ісаєвич (відп. ред.) та ін.]. – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – С. 5–50.
467. Ісаєвич Я. Д. Сторінки історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ / Я. Д. Ісаєвич // УІЖ. – 2002. – Вип. 4. – С. 3–26.
468. Ісаєвич Я. Українська історична наука: організаційна структура і міжнародні контакти / Я. Ісаєвич // Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми : [колективна монографія за ред. Л. Зашкільняка] / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2004. – С. 7–24.
469. Ісаєвич Я. Українське книгознавство: етапи розвитку. / Я. Ісаєвич // Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – 2006. – Вип. 1. – С. 7–19.
470. Істоміна Г. В. Мистецтво народної кераміки Волині другої половини ХІХ–ХХ століть / Г. В. Істоміна. – Рівне : Волинські обереги, 2009. – 232 с.
471. Істоміна Г. Особливості орнаментики народної кераміки Волині в другій половині ХІХ – упродовж ХХ століття / Г. Істоміна // Українське

мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії: збірник наукових праць / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. – К., 2008. – Вип. 8. – С. 175–181.

472. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. Волинська область / АН УРСР. Ін-т історії ; [голов. редкол. : П. Т. Тронько (голова) та ін.]. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1970. – 747 с.

473. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. Закарпатська область / АН УРСР. Ін-т історії ; [голов. редкол. : П. Т. Тронько (голова) та ін.]. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1969. – 787 с.

474. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. Івано-Франківська область / АН УРСР. Ін-т історії ; [голов. редкол. : П. Т. Тронько (голова) та ін.]. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – 639 с.

475. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. Львівська область / АН УРСР. Ін-т історії ; [голов. редкол. : П. Т. Тронько (голова) та ін.]. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1968. – 980 с.

476. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. Ровенська область / АН УРСР. Ін-т історії ; [голов. редкол. : П. Т. Тронько (голова) та ін.]. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. – 657 с.

477. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. Тернопільська область / АН УРСР. Ін-т історії ; [голов. редкол. : П. Т. Тронько (голова) та ін.]. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. – 640 с.

478. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. Чернівецька область / АН УРСР. Ін-т історії ; [голов. редкол. : П. Т. Тронько (голова) та ін.]. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1969. – 704 с.

479. Історія православної церкви в Україні : зб. наук. пр. / [редкол. : П. Яроцький, С. Головащенко, В. Климов]. – К. : Четверта хвиля, 1997. – 292 с.

480. Йолон П. Павло Копнін та українська філософська думка / П. Йолон // Філософська думка. Український науково-теоретичний часопис. Феномен радянської філософії. – 2009. – № 3. – С. 53–70.
481. Йосипенко С. Л. До витоків української модерності: українська ранньомодерна духовна культура в європейському контексті / С. Л. Йосипенко. – К. : Український Центр духовної культури, 2008. – 392 с.
482. Йосипенко С. Л. История философии Украины в 1950–2000 годах: концепции, поля научного исследования, исследовательские практики / С. Л. Йосипенко // Довгирдовские чтения II: философская классика и современные проблемы социокультурного развития: материалы международной научной конференции (г. Минск, 11 ноября 2011 г.). – Минск : Право и экономика, 2012. – С. 35–42.
483. Йосипенко С. Історія філософії України у ХХ столітті: віднайдення предмета чи винайдення дисципліни? / С. Йосипенко // Філософська думка. – 2013. – № 1. – С. 26–36.
484. Йосипенко С. Історія філософії України як галузь наукового дослідження і академічна дисципліна в 1950–2000 роках / С. Йосипенко, О. Вдовина, М. Симчич // Sententiae. Наукові праці Спільки дослідників модерної філософії (Паскалівського товариства). – 2011. – № 2(XXV). – С. 108–120.
485. Йосипенко С. Розширення дослідницького поля історії філософії України у 1960-х роках / С. Йосипенко // Філософські ідеї в культурі Київської Русі. Збірник наукових праць. – 2014. – Вип. 6. – С. 8–21.
486. Каднічанський Д. Вшанування пам'яті Тараса Шевченка в Галичині / Д. Каднічанський, М. Литвин, О. Середа, Ф. Стеблій, Л. Хахула // Краєзнавство. Науковий журнал. – 2014. – № 1(86). – С. 10–19.
487. Казакевич Г. М. Пам'ятки латенської культури Закарпаття: проблеми хронології та етнічної атрибуції / Г. М. Казакевич // Праці Центру пам'яткознавства : зб. наук. пр. / Титова О. М. (гол. ред.), Акуленко В. І.,

- Гріффен Л. О. [та ін.] ; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК. Вип. 24. – К. : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК, 2013. – С. 132–146.
488. Калакура Я. С. Українська історіографія / Я. С. Калакура. – К. : Генеза, 2004. – 496 с.
489. Калакура Я. Цивілізаційні орієнтири новітньої української історіографії / Я. Калакура // Ейдос. – 2013. – № 7. – С. 371–381.
490. Калениченко П. М. Актуальні проблеми розвитку історико-партійної науки на сучасному етапі / П. М. Калениченко, М. І. Панчук // УІЖ. – 1977. – Вип. 7. – С. 15–26.
491. Каліш А. Факультет декоративно-прикладного мистецтва: історія і сучасний стан / А. Каліш // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – Львів, 2008. – Вип. 19. – С. 3–14.
492. Капітан Л. Ідеологічна підготовка ліквідації греко-католицької церкви в Закарпатті (повоєнний період) / Л. Капітан // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : зб. наук. пр. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – 2011. – Вип. 22. – С. 105–109.
493. Капраль М. У майстерні історика: Ярослав Дашкевич як джерелознавець та дослідник спеціальних історичних дисциплін / М. Капраль // Дашкевич Я. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / [упоряд. : А. Гречило, М. Капраль, А. Фелонюк]. Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАН України. – Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2011. – С. 5–43.
494. Карабін Н. Композитори Волині (за матеріалами із фондів Волинського краєзнавчого музею) / Н. Карабін // Волинський музей: історія і сучасність. Наук. збірник : матеріали IV Всеукр. науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю Волинського краєзнавчого музею та 60-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки (Луцьк – Колодяжне, 19–20 травня 2009 р.). – Луцьк, 2009. – Вип. 4. – С. 89–95.

495. Кара-Васильєва Т. Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках «великого стилю» / Т. Кара-Васильєва, З. Чегусова. – Київ: Либідь, 2005. – 278 с.
496. Кара-Васильєва Т. Історія мистецтва ХХ століття: концепція, нові підходи й оцінки / Т. Кара-Васильєва // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії : збірник наукових праць / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2007. – Вип. 7. – С. 53–64.
497. Кара-Васильєва Т. Нові підходи до історії українського мистецтва ХХ сторіччя / Т. Кара-Васильєва // МІСТ (мистецтво, історія, сучасність, теорія) : зб. наук. пр. з мистецтвознавства і культурології / Ін-т проблем сучасного мис-ва АМУ ; [редкол. : В. Сидоренко (голова) та ін.]. – К. : Інтертехнологія, 2006. – С. 145–165.
498. Карась А. Про Андрія Івановича Пашука / А. Карась, В. Мельник // Вісник НТШ: інформаційне видання / Світова Рада Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 2012. – № 47. – С. 53–55.
499. Карпенко К. Лінгвогеографічне дослідження гуцульського діалекту / К. Карпенко // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Випуск XXV–XXVI. – Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – С. 3–5.
500. Карпенко Ю. Дещо про вивчення власних назв / Ю. Карпенко // Українська мова. Науково-теоретичний журнал Інституту укр. мови Національної академії наук України. – 2010. – № 1. – С. 39–45.
501. Карпенко Ю. А. Чернівецька ономастична школа / Ю. А. Карпенко, Д. Г. Бучко, Я. П. Редьква // Логос. – 2009. – № 1(3). – С. 106–112.
502. Кафедра археології та історії стародавнього світу: 100 років (1905–2005): довідникове видання / [уклад. В. Рудий та ін.]. – Львів, 2005. – 30 с.

503. Качкан В. Віщі знаки думки, серця і руки: Антологія українського автографа / В. Качкан. – Львів – Івано-Франківськ – Коломия : Вік, 2010. – Т. 1. – 768 с.
504. Качкан В. А. Екскурси і дискурси (українська історія, література, культура, філософія, фольклористика, етнологія, пресологія в епістолярному віддзеркаленні: панорама проблеми) [монографія] / В. А. Качкан, О. В. Качкан. – Івано-Франківськ, 2009. – 212 с.
505. Качкан В. «Літописець стародавнього Галича» (Михайло Фіголь) / В. Качкан // Віщі знаки думки, серця і руки: Антологія українського автографа. – Т. 1. – Львів – Івано-Франківськ – Коломия : Вік, 2010. – С. 635–651.
506. Качкан В. А. Постаті: Студії. Есеї. Сильвети. Рефлексії : у 2-х томах / [за заг. ред. М. Романюка] / В. А. Качкан. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. – Т. 1. – 572 с.
507. Кашаба О. Історичне краєзнавство як складова національної освіти: теоретичний аспект / О. Кашаба // Краєзнавство. – 2010. – № 1–2. – С. 96–104.
508. Кашаба О. Феномен історичного краєзнавства в контексті розвитку історичної науки / О. Кашаба // Краєзнавство. – 2005. – № 1–4. – С. 31–34.
509. Керекеш Ю. До дня останнього / Ю. Керекеш // Карпатський край. – 1996. – № 8–12(115). – С. 30–33.
510. Керечанин В. Відлуння пережитих років / В. Керечанин. – Ужгород : Гражда-Карпати, 1999. – 121 с.
511. Кирчів Р. Відділ літератури Інституту суспільних наук АН УРСР кінця 1950-х – початку 1970-х років / Р. Кирчів // Новітня доба / [відп. ред. Ігор Соляр]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2013. – Вип. 1. – С. 232–247.
512. Кирчів Р. Двадцять століття в українському фольклорі / Р. Кирчів. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2010. – 536 с.

513. Кирчів Р. Історіографія етнографічного дослідження Покуття / Р. Кирчів // Народознавчі зошити. – 2015. – № 1 (121). – С. 70–90.
514. Кирчів Р. Становлення і розвиток української етнографії / Р. Кирчів, О. Франко // Етнографія України : навч. посіб. / [за ред. проф. С. А. Макарчука]. – вид. 2-ге, перероб. і допов. – Львів : Світ, 2004. – С. 13–26.
515. Кирчів Р. Фольклор у системі новочасної української культури (основні аспекти окреслення проблеми) / Р. Кирчів // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том ССХLII. Праці Секції етнографії та фольклористики. – Львів, 2001. – С. 271–306.
516. Кирюшко М. Політологічний аналіз феномена атеїзму / М. Кирюшко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2010. – Вип. 20. – С. 102–114.
517. Киченко О. Фольклор як художня система (проблеми теорії) / О. Киченко. – Дрогобич, 2002. – 216 с.
518. Кияновська Л. Галицька музична культура ХІХ–ХХ ст. : навч. посіб. / Л. Кияновська. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2007. – 424 с.
519. Кияновська Л. Еволюція галицької музичної культури ХІХ–ХХ ст. / Л. Кияновська. – Тернопіль : Астон, 2000. – 339 с.
520. Кияновська Л. Кафедра історії музики / Л. Кияновська // Сторінки історії Львівської державної музичної академії ім. М. В. Лисенка. – Львів : Сполом, 2003. – С. 159–166.
521. Кияновська Л. Син сторіччя Микола Колесса / Л. Кияновська. – Львів : Вид-во НТШ, 2003. – 378 с.
522. Кісь Я. І. Краєзнавчі дослідження професора Львівського університету Я. П. Кіся / Я. І. Кісь // Прикарпатський вісник НТШ. Думка. – 2008. – № 1(1). – С. 167–173.

523. Клебан Л. Громадсько-політична діяльність Михайла Возняка: переломний 1946 рік / Л. Клебан // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2008. – № 17. – С. 437–441.
524. Кобаль Й. Давньоугорські археологічні пам'ятки Закарпаття (Україна) / Й. Кобаль // Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. Tom XXXIII. – Rzeszów, 2012. – С. 269–305.
525. Коваль І. Жниво крилоського майстра: до 70-річчя А. Фіголя / І. Коваль // Образотворче мистецтво. – 1998. – № 2. – С. 76–77.
526. Коваль І. Михайло Фіголь (спроба наукового та мистецького портрета) / І. Коваль, Ю. Совтус. – Галич : Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич», 2004. – 130 с.
527. Коваль І. Петро Арсенич і Галицька археологія / І. Коваль // Історико-культурна спадщина Прикарпаття. Наук. зб. на пошану Петра Арсенича з нагоди його 70-річчя та 45-річчя історико-краєзнавчої діяльності / [упоряд. П. Арсенич, В. Любінець]. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – С. 386–393.
528. Коваль М. К. Вивчення на Україні після ХХІ з'їзду КПРС історії радянського суспільства / М. К. Коваль // УІЖ. – 1961. – № 5. – С. 132–136.
529. Коваль М. В. Інститут історії України НАН України: перше двадцятиріччя (1936–1956 рр.) / М. В. Коваль, О. С. Рубльов // УІЖ. – 1996. – № 6. – С. 50–68.
530. Коваль М. В. Політика проти історії: українська історична наука в Другій світовій війні й перші повоєнні роки / М. В. Коваль // УІЖ. – 2002. – № 1. – С. 3–26.
531. Ковальчук В. В. Методологічне обґрунтування зближення природничих і гуманітарних наук / В. В. Ковальчук, М. І. Паньков // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Педагогіка. – 2011. – Т. 158. – Вип. 146. – С. 11–17.

532. Ковальчук Є. Волинський краєзнавчий музей. До історії музейної експозиції / Є. Ковальчук // Волинський музей. Історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск 5. Матеріали V Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 23-й річниці Незалежності України та 85-й річниці створення Волинського краєзнавчого музею (м. Луцьк, 16 травня 2014 року) / [упоряд. А. Силюк]. – Луцьк, 2014. – С. 250–255.
533. Ковальчук Є. Експедиції Волинського краєзнавчого музею 1981–1982 рр. по обстеженню культових споруд Волині на предмет виявлення, обліку і збору цінних мистецьких пам'яток / Є. Ковальчук // Волинський музей. Історія і сучасність. Тези та матеріали I науково-практичної конференції, присвяченої 65-річчю Волинського краєзнавчого музею та 45-річчю Колодяжненського літературного музею Лесі Українки (16–17 червня 1994 року). – Луцьк : Ініціал, 1997. – С. 11–12.
534. Ковальчук Є. Музейні експедиції Павла Жолтовського по Волині / Є. Ковальчук // «Минуле майбутньому». Роль польського і українського музейництва в збереженні і документуванні культурної спадщини пограниччя. Матеріали конференції / [наук. ред. П. Кондратюк]. – Zamosc 2006/2007. – Т. IV. – С. 253–260.
535. Ковальчук Є. Формування фонду сакрального мистецтва у Волинському краєзнавчому музеї / Є. Ковальчук // Волинський музей: історія і сучасність. Наук. збірник. Матеріали IV Всеукр. науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю Волинського краєзнавчого музею та 60-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки (Луцьк-Колодяжне, 19–20 травня 2009 р.). – Луцьк, 2009. – Вип. 4. – С. 118–123.
536. Ковальчук О. Художники українського театру 1950–1980-х рр.: образні пошуки у часовому контексті / О. Ковальчук // Нариси з історії театрального мистецтва України XX століття / Інститут проблем сучасного мистецтва

Академії мистецтв України; [редкол. : В. Сидоренко (голова) та ін.]. – Київ : Інтертехнологія, 2006. – С. 695–784.

537. Ковтун Х. Андрій Брагінець – перший декан історичного факультету Львівського університету / Х. Ковтун, А. Синиця // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2014. – Вип. 50. – С. 183–205.

538. Кожолянко Г. Історико-етнографічна наука в Чернівецькому університеті / Г. Кожолянко // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології : зб. наук. пр. – Чернівці, 2010. – Том 2 (30). – С. 14–21.

539. Козачук Г. Володимир Феофанович Покальчук (слово про Вчителя) / Г. Козачук // Волинь філологічна: текст і контекст. – Луцьк : Вежа, 2007. – Вип. 4 : Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах. – С. 345–353.

540. Козицький А. Дослідження історії країн Азії та Африки у Львівському університеті (друга половина 40-х – 60-ті роки ХХ ст.) / А. Козицький // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2002. – Вип. 7. – С. 501–510.

541. Козицький А. Полоністика у Львівському університеті / А. Козицький, А. Кравчук // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету : зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 10. – С. 13–35.

542. Колесник И. И. Историко-понятийный дискурс науки. Опыт украинской историографии / И. И. Колесник // Наука в различных измерениях : сборник научных трудов Международной теоретико-практической конференции, посвященной памяти доктора философских наук, профессора Г. Ф. Миронова (г. Ульяновск, 17–18 мая 2010 г.) / [под. ред. Т. Н. Брысиной]. – Ульяновск : УлГТУ, 2010. – С. 53–63.

543. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія / І. Колесник. – К. : Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с.

544. Колесник І. Українська історіографія як історія понять / І. Колесник // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / [голов. ред. В. Смолій ;

відп. ред. І. Колесник]. – К. : Інститут історії України НАН України, 2010 /2011. – Вип. 5. – С. 52–68.

545. Колодинська Т. Стан і перспектива досліджень українських надсянських говірок у Польщі / Т. Колодинська // Тека kom.Pol.–Ukr: Zwiaz.Kult. – OL PAN, 2010. – С. 77–84.

546. Колодний А. Життя, праця, думки [Електронний ресурс] / А. Колодний. – Режим доступу : Kolodnyj 2009. wordpress. com/about.

547. Колодний А. Релігієзнавство демократичної України / А. Колодний // Українське релігієзнавство. – 2001. – № 20. – С. 3–12.

548. Колодний А. Українське релігієзнавство в контексті світової релігієзнавчої науки / А. Колодний, Л. Филипович // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / [за заг. ред. проф. М. М. Алексієвця, А. М. Колодного]. – Тернопіль, 2002. – Вип. 4. – С. 8–15.

549. Кондель-Пермінова Н. Українська архітектура 1955–1985-х рр. / Н. Кондель-Пермінова // Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ ст. : у 2 кн. / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України ; [редкол. : В. Д. Сидоренко (голова) та ін.]. – К. : Інтертехнологія, 2006. – Кн. 2. – С. 95–149.

550. Кондзьолка В. Філософія і її історія / В. Кондзьолка. – Львів : Б.в., 1996. – 167 с.

551. Кондратенко О. Історичні установи АН УРСР у 1944–1956 рр.: структура, кадрове та фінансове забезпечення / О. Кондратенко // Український історичний збірник. – 2007. – Вип. 10. – С. 177–188.

552. Кондратенко О. Ю. Документальні архівні фонди НАН України як джерело вивчення основних напрямів наукових досліджень в інституті історії АН УРСР (1944–1956) / О. Ю. Кондратенко // Рукописна та наукова спадщина України. – 2007. – Вип. 11. – С. 99–109.

553. Кондратенко О. Українська академічна історична наука (1944–1956 рр.) / [відп. ред. О. С. Рубльов] / О. Кондратенко. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2009. – 284 с.
554. Кондуфор Ю. Ю. Завдання дальшого розвитку історичних досліджень в Українській РСР у світлі рішень XXVII з'їзду КПРС / Ю. Ю. Кондуфор // УІЖ. – 1988. – № 4. – С. 5–20.
555. Конопля В. М. Археологічні пам'ятки Волині (Рожищенський район) / [відп. за вип. Л. О. Протас] / В. М. Конопля, В. Г. Оприск. – Луцьк, 1991. – 86 с.
556. Конопля В. М. Лендельская культура / В. М. Конопля // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (энеолит, бронза и раннее железо) / [Э. А. Балагури, Л. И. Крушельницкая, В. М. Конопля и др. ; отв. ред. А. П. Черныш] ; АН УССР, Ин-т обществ. наук. – Киев : Наукова думка, 1990. – С. 4–17.
557. Корнієнко І. З історії розвитку української антропоніміки / І. Корнієнко // Ономастика і апелятиви : зб. наук. пр. / [за ред. В. О. Горпинича]. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2007. – Вип. 30. – С. 236–241.
558. Корнієнко Н. Пошуковий театр: 1980–1990 роки / Н. Корнієнко // Український театр XX століття / [редкол. : Н. Корнієнко та ін.]. – К. : ЛДЛ, 2003. – С. 342–363.
559. Коропецький Р. Пам'ятка Кременець І у дослідженнях В. Савича (1968–1989 рр.) / Р. Коропецький // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2005. – Вип. 8. – С. 237–264.
560. Коропецький Р. Проблеми дослідження пізньопалеолітичного культурного шару І Куличівки / Р. Коропецький // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2006. – Вип. 9. – С. 179–192.
561. Космина В. Г. Про здобутки в радянській методології історії / В. Г. Космина // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2005. – Вип. XIX. – С. 325–333.

562. Космина В. Г. Радянська методологія історії й офіційна ідеологія / В. Г. Космина // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2004. – Вип. XVIII. – С. 279–285.
563. Косолапов В. В. Політика КПРС як предмет комплексного дослідження суспільствознавчих наук / В. В. Косолапов // УІЖ. – 1975. – Вип. 11. – С. 55–66.
564. Косолапов В. В. Соціальні функції і методи історичного дослідження сучасності / В. В. Косолапов // УІЖ. – 1974. – Вип. 12. – С. 35–44.
565. Кость Л. Між красою та обов'язком (до 130-ї річниці від дня народження Олени Кульчицької) / Л. Кость // Образотворче мистецтво. – 2007. – № 2 (62). – С. 56–82.
566. Котляр М. Галицько-Волинський ізвод у колі давньоруських літописів / М. Котляр // Київська старовина. – 1999. – № 1. – С. 13–21.
567. Котляр М. Ф. Допоміжні дисципліни на сучасному етапі розвитку історичної науки / М. Ф. Котляр // УІЖ. – 1974. – Вип. 2. – С. 81–87.
568. Коцур В. П. Історичні дослідження: упереджені та об'єктивні оцінки (соціальні зміни і політичні процеси в Україні 1920-х – 30-х рр.: історіографія) / В. П. Коцур. – К. : Наукова думка, 1998. – 506 с.
569. Коцур Г. Кілька штрихів до портрета вченого (до 90-річчя від дня народження доктора історичних наук, професора Івана Антоновича Гриценка) / Г. Коцур, А. Коцур // Часопис української історії. – 2011. – Вип. 19. – С. 111–114.
570. Кошелівець І. Сучасна література в УРСР / І. Кошелівець. – Мюнхен, 1964. – 379 с.
571. Краєзнавці Прикарпаття (XX ст.) : довідник / Івано-Франківська обласна організація Всеукраїнської спілки краєзнавців; Науково-редакційний відділ при управлінні культури Івано-Франківської облдержадміністрації ; Івано-Франківська обласна організація Українського товариства охорони пам'яток історії та культури / [авт.-упоряд. П. Арсенич]. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 114 с.

572. Кралюк П. М. «Білі плями» в історії української філософії: наукові нариси / П. М. Кралюк. – Луцьк : Твердиня, 2007. – 164 с.
573. Кралюк П. М. Філософська думка на українських землях: історія та специфіка [Електронний ресурс] : навчальний матеріал / П. М. Кралюк. – Режим доступу: 2011:<http://eprints.oa.edu.ua/50/1/lekci.pdf>.
574. Кралюк П. Чи була філософія в Україні (історіографія проблеми) [Електронний ресурс] / П. Кралюк. – Режим доступу : 2011:<http://kulturolog.org.ua/materials-for-courses/4>.
575. Крвавич Д. П. Українське мистецтво : у 3-х ч. / Д. П. Крвавич, В. А. Овсійчук, С. О. Черепанова. – Львів : Світ, 2005. – Ч. 3. – 268 с.
576. Криволапов М. О. Про мистецтво та художню критику України ХХ століття: Вибрані статті різних років. Книга перша: Формування та розвиток національної мистецької школи і мистецтвознавчої науки в Україні ХХ століття / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України / М. О. Криволапов. – Київ : Видавничий дім А+С, 2006. – 268 с.
577. Криволапов М. О. Українське мистецтво ХХ століття в художній критиці: теорія, історія, практика / М. О. Криволапов. – Київ : КИТ, 2010. – 475 с.
578. Криворучко Ю. І. Кафедра містобудування – понад 90 років праці і пошуку / Ю. І. Криворучко, І. В. Русанова // Архітектура : зб. наук. пр. / [відп. ред. Б. С. Черкес]. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2010. – С. 236–241.
579. Крикун М. Г. Границі і повітовий поділ Брацлавського воєводства XVI–XVIII ст. / М. Г. Крикун // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. – К., 1982. – Вип. 8. – С. 88–98.
580. Крикун М. Г. Динаміка чисельності населення Подільського воєводства в XVI–XVIII ст. / М. Г. Крикун // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. – К., 1985. – Т. 11. – С. 57–63.

581. Крикун М. Г. Масові статистичні джерела до історії Правобережної України XVI–XVIII ст. / М. Г. Крикун // Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку : тези доповідей республіканської наради (грудень 1988 р.) / [ред. кол. : П. С. Сохань (відп. ред.), В. А. Смолій (заст. відпов. ред.), Г. В. Боряк, В. М. Волковинський, О. В. Тодійчук, Ф. П. Шевченко, Н. М. Яковенко] ; АН Української РСР. Археографічна комісія, Інститут історії. – К., 1988. – С. 77–80.
582. Крикун М. Г. Населення Подільського воєводства у першій половині XVII ст. / М. Г. Крикун // Український історико-географічний збірник. – К. : Наукова думка, 1971. – Вип. 1. – С. 115–135.
583. Криса Б. Любомир Сеник – письменник і літературознавець / Б. Криса // Сеник Любомир. Розкопати Помпеї / [післямова Б. Криси]. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – С. 22–29.
584. Кровицька О. Українська історична лексикографія у міжслов'янському контексті / О. Кровицька // Проблеми слов'янознавства. – 2003. – Вип. 53. – С. 136–144.
585. Кровицька О. Українська лексикографія: теорія і практика / О. Кровицька. – Львів, 2005. – 174 с.
586. Крук О. Створення етнографічних комплексів та експозицій як один із напрямів розвитку українського музейництва 1960-х – 1980-х років / О. Крук // Краєзнавство. – 2009. – № 1–2. – С. 120–127.
587. Крупник Л. О. Українське радянське мистецтво, як засіб боротьби з ідеологічними ворогами у 70-х роках XX ст. / Л. О. Крупник // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2008. – Т. XXII. – С. 266–273.
588. Крупник Л. О. Умови функціонування українського професійного мистецтва в епоху застою / Л. О. Крупник // Наукові записки: Історичні науки /

[уклад. В. Й. Борисенко, Б. І. Андрусишин, П. В. Дмитренко]. – К. : Науковий світ, 2000. Вип. на 10-річчя кафедри історії України. – С. 209–213.

589. Кугутяк М. Історичний факультет: здобутки, пріоритети, перспективи / Прикарпатський університет імені Василя Стефаника / М. Кугутяк, П. Федорчак, В. Грабовецький, Б. Гаврилів. – Івано-Франківськ : Сіверсія, 2000. – 68 с.

590. Кугутяк М. Історичний факультет – Інститут історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника: 70 років творчої діяльності та перспективи розвитку / М. Кугутяк, П. Федорчак // Галичина. – 2010. – Ч. 17. – С. 12–23.

591. Кузьменко А. В. Проблематика досліджень з історії України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / А. В. Кузьменко, А. П. Коцур, В. П. Коцур. – Київ – Переяслав-Хмельницький, 2009. – 232 с.

592. Кузьменко О. Теоретичні питання фольклоризації у наукових розробках Григорія Нудьги / О. Кузьменко // Вісник Львівського університету імені Івана Франка. Серія філологічна. – 2010. – Вип. 43. – С. 41–47.

593. Кулаківська Л. Михайло Клапчук (1920–1984) / Л. Кулаківська // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2006. – Вип. 9. – С. 285–288.

594. Кульбабська О. В іскристих філігранях рідного слова (до ювілею професора Ніни Гуйванюк) / О. Кульбабська // Українська мова. Науково-теоретичний журнал Інституту української мови Національної академії наук України. – 2010. – № 1. – С. 118–125.

595. Кульчицький С. В. Історичні науки / С. В. Кульчицький // Історія української культури : у 5 т. Том 5. Українська культура XX – початку XXI століть. Кн. 3. Культура та розвиток науки і технологій в Україні / [головна редкол. : Патон Б. Є., Вервес Г. Д., Курас І. Ф., Литвин В. М., Толочко П. П., Даниленко В. М. ; ред. колегія : Жулинський М. Г., Бондар М. П., Сулима М. М., Гриценко П. Ю., Дзюба І. М., Кульчицький С. В., Новиченко Л. М.,

Онищенко О. С., Попович М. В., Склярєнко В. Г., Скрипник Г. А., Федорук О. К., Храмов Ю. О., Шевченко Є. І.]. – К. : Наукова думка, 2012. – С. 7–23.

596. Кульчицький С. Програма розвитку історичних досліджень в УРСР / С. Кульчицький, О. Ляпіна // Історія та історіографія в Європі. – 2004. – № 3. – С. 159–178.

597. Курас І. Ф. Повчальний урок історії: (Ідейно-політичне банкрутство Української соціал-демократичної робітничої партії) / І. Ф. Курас. – К. : Політвидав України, 1986. – 185 с.

598. Курас І. Ф. Торжество пролетарського інтернаціоналізму і крах мелкобуржуазних партій на Україні / І. Ф. Курас. – К. : Наукова думка, 1978. – 315 с.

599. Кучера М. П. Дослідження городищ на Волині й Поділлі / М. П. Кучера // Археологія. Республіканський міжвідомчий збірник. – К. : Наукова думка, 1979. – № 29. – С. 62–72.

600. Кучерук Н. Активізація домрово-оркестрового виконавства на теренах Волині у другій половині ХХ ст. / Н. Кучерук // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – 2008. – Вип. 12–13. – С. 244–248.

601. Кучинко М. М. Археологія Волині / М. М. Кучинко. – Луцьк : Вол. обл. друк., 2005. – 202 с.

602. Кучинко М. Григорій Охріменко – дослідник первісної археології Волині / М. Кучинко, З. Кучинко // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки історії Камінь-Каширщини. – Луцьк, 2010. – С. 293–294.

603. Кучинко М. Про стан та деякі аспекти охорони археологічних пам'яток Волинської області / М. Кучинко // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки історії Камінь-Каширщини. – Луцьк, 2010. – Вип. 37. – С. 290–293.

604. Лабач М. Фольклористичні студії професора Т. Комаринця / М. Лабач, О. Гінда // Комаринець Т.І. Твори / [упоряд. О. Комаринець]. – Львів : Каменяр, 1999. – С. 30–34.
605. Лавренов В. А. Слово про ювіляра (А. Р. Волкова) / В. А. Лавренов // Питання літературознавства. Науковий збірник. Вип. 73. Присвячений 60-річчю наукової діяльності професора А. Р. Волкова / [головн. ред. О. В. Червінська]. – Чернівці : Рута, 2007. – С. 191–193.
606. Лазуренко В. М. Соціальна стратиграфія українського селянства доби непу: історіографія 60–90-х років ХХ ст. / В. М. Лазуренко // Історичний архів. Наукові студії : зб. наук. пр. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – Вип. 7. – С. 107–111.
607. Ланшина Л. М. С. Стефанишин: життя в полоні музики й пісень (за матеріалами фондів ВКМ) / Л. Ланшина // Волинський музей: історія і сучасність. Наук. збірник. Матеріали ІV Всеукр. науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю Волинського краєзнавчого музею та 60-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки (Луцьк-Колодяжне, 19–20 травня 2009 р.). – Луцьк, 2009. – Вип. 4. – С. 95–99.
608. Лапан Т. Соціологічні центри радянського періоду у Львові / Т. Лапан, Б. Микитів // Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України в 2012 році. Інформаційний бюлетень / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2013. – С. 173–176.
609. Лашук Ю. П. Народне мистецтво українського Полісся / Ю. П. Лашук. – Львів : Каменяр, 1992. – 136 с.
610. Ленартович О. Культура лінійно-стрічкової кераміки на території України: історія дослідження / О. Ленартович // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2009. – Вип. 12. – С. 226–261.

611. Лесів М. Бойківські говірки в дослідженнях у ХІХ і ХХ ст. / М. Лесів // Софія Рабій-Карпинська. Бойківські говірки. Збірник статей / [зібрав і підготував до друку В. Пилипович]. – Перемишль, 2011. – Т. ХVІІІ. – С. 15–38.
612. Лешан В. Ю. Релігійна ситуація на Буковині: історичне підґрунтя, реалії та тенденції змін / В. Ю. Лешан // Релігія та Соціум. Часопис. – Чернівці : Чернівецький нац. ун.-т, 2010. – № 2(4). – С. 49–55.
613. Лебедева О. В. Проблема походження українського народу у дослідженнях М. Брайчевського, В. Петрова, В. Балущка та В. Барана / О. В. Лебедева // Збірник наукових праць НДІУ. – 2008. – Т. ХХ. – С. 309–326.
614. Лизанець П. Діалектологія як наука сучасного модерного мовознавства / П. Лизанець // Діалектологічні студії 3. Збірник пам'яті Ярослави Закревської. – Львів, 2003. – С. 247–256.
615. Лис С. В. Слово поза цензурою: самвидав як феномен культури і суспільно-політичної думки 1960-х – 1980-х рр. (Західна Україна) : [монографія] / С. В. Лис. – Луцьк : Твердиня, 2008. – 76 с.
616. Лис С. В. Українська література під пресом ідеології в 60–80-х рр. ХХ ст. (Західна Україна) / С. В. Лис // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету. Волинський державний університет імені Лесі Українки. – 2007. – Вип. 13. – С. 168–175.
617. Лисий В. Світоглядні проблеми та методи їх вирішення / В. Лисий // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. – 2011. – Вип. 1. – С. 23–41.
618. Литвин М. Питання українсько-польських відносин у науковій спадщині та громадській діяльності Ярослава Ісаєвича / М. Литвин // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість : зб. наук. пр. / [відп. ред. М. Литвин] ; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2010/2011. – Вип. 3–4. – С. 5–12.

619. Литвинчук А. Утвердження і розвиток традицій / А. Литвинчук // Волинські дзвони. Науково-краєзнавчий альманах. – Рівне, 1999. – Вип. 3. – С. 7–10.
620. Лінтур П. В. Народні пісні-балади Закарпаття / П. В. Лінтур // Доповіді та повідомлення: Серія історико-філологічна. – Ужгород, 1957. – № 1. – С. 53–57.
621. Лінтур П. В. Основні проблеми вивчення української баладної пісні / П. В. Лінтур // Слов'янське літературознавство і фольклористика. Республіканський міжвідомчий збірник / [ред. кол. Г. Д. Вервес (відп. ред.)]. – К. : Наукова думка, 1967. – Вип. 3. – С. 100–108.
622. Лінтур П. В. Современное состояние фольклорной традиции в Закарпатье / П. В. Лінтур // Советская этнография. – 1968. – № 2. – С. 121–127.
623. Лисенко Л. Скульптура. Мистецтво другої половини 1950-х – 1980-х рр. / Л. Лисенко, М. Протас // Історія українського мистецтва : у 5-ти т. / НАН України. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського ; [голов. ред. Г. Скрипник, наук. ред. Т. Кара-Васильєва]. – К., 2007. – Т. 5: Мистецтво ХХ століття. – С. 578–626.
624. Лісовий В. С. Гуманітарні науки / В.С. Лісовий // Енциклопедія Сучасної України / [відп. секретар М. Г. Железняк]. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. – Київ, 2006. – Т. 6. – С. 619–622.
625. Лісовий В. Українська філософська думка 60–80-х рр. / В. Лісовий // Філософська думка. – 2007. – № 3. – С. 64–81.
626. Літературний Stanislawiŭ від Ф. Карпінського до наших днів: антологія / [упоряд. : В. Л. Єшкілев, І. М. Бондарев ; передм. В. Л. Єшкілева]. – Х. : Фоліо, 2012. – 385 с.
627. Лозко Г. Етнологія України. Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект : навч. посіб. / Г. Лозко. – К., 2001. – 304 с.
628. Лой А. «Філософія – антипод вульгарности в ментальному естві людини» / А. Лой // Україна модерна. Марксизм на сході Європи. – Київ : Критика, 2009. – Ч. (14)3. – С. 95–113.

629. Лой А. «Філософія – покруч» / А. Лой // Філософська думка. Український науково-теоретичний часопис. Феномен радянської філософії. – 2009. – № 3. – С. 25–28.
630. Лосюк П. Хрестоматія з гуцульщинознавства / П. Лосюк. – Косів : Писаний Камінь, 2001. – 656 с.
631. Лось Ф. Є. Революція 1905–1907 років на Україні / Ф. Є. Лось. – К. : Вид-во АН УРСР, 1955. – 404 с.
632. Лукань В. Графічні начерки Михайла Фіголя / В. Лукань // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Мистецтвознавство. – 2008. – Вип. 12–13. – С. 60–64.
633. Лукань В. Начерки (із мистецької спадщини Михайла Фіголя) / В. Лукань. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2007. – 81 с.
634. Лукомський Ю. Археологічно-архітектурне вивчення пам'яток давнього Галича / Ю. Лукомський // Археологічні студії / Інститут археології НАН України ; Буковинський центр археологічних досліджень при Чернівецькому державному університеті ім. Ю. Федьковича. – Київ – Чернівці : Прут, 2000. – Вип. 1. – С. 91–98.
635. Лукомський Ю. Життєпис Михайла Рожка (1939–2004) / Ю. Лукомський // Фортеця: збірник заповідника «Густань». – Львів : Камула, 2009. – Кн. 1. – С. 8–14.
636. Луньо Є. Народний епос ХХ століття: особливості і специфіка / Є. Луньо // УСЕ для школи: укр. літ.: народний епос / [упоряд. Є. Луньо]. – К., 2002. – Вип. 12. – С. 28–31.
637. Луцький державний педагогічний інститут ім. Леся Українки (Нарис історії). – Львів : Світ, 1992. – 88 с.
638. Луцький О. Інститут суспільних наук АН УРСР у другій половині 80-х – на початку 90-х років ХХ століття: пошуки нових орієнтирів / О. Луцький // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 23 /

[гол. редколегії Микола Литвин]. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2013. – С. 653–671.

639. Луцький О. Львівський відділ Інституту історії України АН УРСР: від створення до ліквідації / О. Луцький // Історіографічні дослідження в Україні : зб. наук. пр. – 2012. – Вип. 22. – С. 85–114.

640. Луцький О. Радянська академічна наука в західних областях України 1940–1951 рр.: від відділів до інститутів / О. Луцький // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Київ : Інститут історії України НАН України. – 2009. – Вип. 15(2). – С. 11–25.

641. Мазепа Л. Шлях до музичної академії у Львові : монографія : у 2-х т. / Л. Мазепа. – Львів : Сполом, 2003. – Т. II: Від консерваторії до академії (1939–2003). – 2003. – 200 с.

642. Мазурик Ю. Дослідження українських та польських археологів на території Волині та їх роль у формуванні колекцій музеїв краю / Ю. Мазурик // «Минуле майбутньому». Роль польського і українського музейництва в збереженні і документуванні культурної спадщини пограниччя : матеріали конференції / [наук. ред. П. Кондратюк]. – Zamosc 2006/2007. – Т. IV. – С. 269–280.

643. Макар Ю. І. Історичні дослідження в Чернівецькому університеті / Ю. І. Макар // Матеріали IV Буковинської Міжнар. історико-краєзнав. конф., присвяченої 125-річчю заснування Чернівец. націон. ун-ту (Чернівці, 5 жовтня 2000 р.). – Чернівці, 2001. – С. 17–20.

644. Макарчук С. Етнографи Українського державного музею етнографії та художнього промислу у Львові: 1959–1965 рр. (спогади, архівні матеріали) / С. Макарчук // Народознавчі зошити. – 2014. – Вип. 2. – С. 299–309.

645. Макарчук С. Етнографічне дослідження побуту робітників України в 50-х – 60-х рр. ХХ ст. / С. Макарчук // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2012. – Вип. 47. – С. 17–29.

646. Макарчук С. А. Етнографічні райони України: до історіографії дослідження / С. А. Макарчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 21/2012. – С. 525–534.
647. Макарчук С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма / С. А. Макарчук. – Львов, 1983. – 256 с.
648. Макарчук С. А. Нові риси в побуті робітників Прикарпаття / С. А. Макарчук // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. – Київ, 1962. – Вип. VII–VIII. – С. 3–20.
649. Макарчук С. А. Рабочая семья на украинском Прикарпатье / С. А. Макарчук // Этнографическое изучение быта рабочих. – М., 1968. – С. 79–95.
650. Макарчук С. А. Соціально-економічне становище робітничого класу Прикарпаття в 20-х – 30-х роках ХХ ст. / С. А. Макарчук // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1974. – Вип. 10. – С. 79–91.
651. Макарчук С. А. Формирование культурно-бытовых традиций западноукраинского рабочего класса при капитализме / С. А. Макарчук, Ю. Г. Гошко // Материалы сессии АН СССР, новейшие исследования 1964 г. Тезисы докладов. – Баку, 1965. – С. 221–223.
652. Марків Р. Велична спадщина унікального вченого // Григорій Нудьга. Біобібліографічний покажчик / [упоряд. В. Івашківа, Р. Марківа, А. Вовчака]. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2007. – С. 5–30.
653. Марусик Т. Інтелігенція України і влада / Т. Марусик // Питання історії України : зб. наук. пр. – Чернівці : Золоті литаври, 1998. – Т. 2. – С. 145–153.
654. Марусик Т. В. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя й діяльності (40–50-ті рр. ХХ ст.) / Т. В. Марусик. – Чернівці : Рута, 2002. – 464 с.
655. Марчук В. Українська Греко-католицька церква в 1946–1987 роках / В. Марчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.

- Збірник на пошану професора Юрія Сливки. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 550–562.
656. Масенко Л. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Л. Масенко. – Київ : КМ Академія, 2004. – 163 с.
657. Масенко Л. Мовна політика в УРСР: історія лінгвоциду / Л. Масенко // Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Документи і матеріали / [упоряд. Л. Масенко]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – С. 5–36.
658. Масенко В. В. Письменники України у боротьбі за державний статус української мови в останні роки радянської влади (1985–1991) / В. В. Масенко // Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки». – 2011. – Вип. 202. – Ч. IV. – С. 90–100.
659. Матеріали до словника буковинських говірок / [за ред. В. А. Прокопенко]. – Вип. 1: А–Г. – Чернівці : Чернівецький держ. ун-т, 1971. – 99 с.
660. Матеріали до словника буковинських говірок / [за ред. В. А. Прокопенко]. – Вип. 2: Г–Ж. – Чернівці : Чернівецький держ. ун-т, 1971. – 60 с.
661. Матеріали до словника буковинських говірок / [за ред. В. А. Прокопенко]. – Вип. 3: З–Й. – Чернівці : Чернівецький держ. ун-т, 1972. – 85 с.
662. Матеріали до словника буковинських говірок / [за ред. В. А. Прокопенко]. – Вип. 4: К. – Чернівці : Чернівецький держ. ун-т, 1976. – 119 с.
663. Матеріали до словника буковинських говірок / [за ред. В. А. Прокопенко]. – Вип. 5: Л–М. – Чернівці : Чернівецький держ. ун-т, 1978. – 99 с.

664. Матеріали до словника буковинських говірок / [за ред. В. А. Прокопенко]. – Вип. 6: Н–О. – Чернівці : Чернівецький держ. ун-т, 1979. – 107 с.
665. Матвіюв М. Польський науковець на советській панщині / М. Матвіюв // Критика. – 2011. – Число 7–8 (165–166). – С. 42–45.
666. Матях В. Відділ історії України середніх віків і раннього нового часу (1936–2006 роки) / В. Матях // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. – № 6. – С. 17–64.
667. Матях В. Україна в XVII–XVIII ст.: вузлові проблеми та пріоритети наукового студіювання / В. Матях // «Істину встановлює суд історії». Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. Том 2. Наукові студії. – К. : Інститут історії України НАН України, 2004. – С. 396–417.
668. Махно Є. В. Знову про локальні варіанти черняхівської культури / Є. В. Махно // Археологія / АН УРСР. Інститут археології. – Київ, 1970. – Т. XXIV. – С. 49–58.
669. Мацкевий Л. Дослідник давньої архітектури Іван Могитич / Л. Мацкевий, Р. Могитич // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2008. – Вип. 12. – С. 454–457.
670. Мацкевий Л. Палеоліт і мезоліт Львівського Розточчя та суміжних територій / Л. Мацкевий, Р. Гнатюк, Г. Панахид // Фортеця: збірник заповідника «Тустань». – Л. : Колір ПРО, 2012. – Кн. 2. – С. 226–253.
671. Мельничук Б. Василь Лесин (1914–1991) / Б. Мельничук // Письменники Буковини другої половини ХХ століття: Хрестоматія. Частина 2. / [упоряд. Б. І. Мельничук, М. І. Юрійчук]. – 2 вид., доп. – Чернівці : Прут, 2003. – С. 390.
672. Мельничук Б. Михайло Івасюк (1917–1995) / Б. Мельничук // Письменники Буковини другої половини ХХ століття: Хрестоматія. Частина 2. / [упоряд. Б. І. Мельничук, М. І. Юрійчук]. – 2 вид., доп. – Чернівці : Прут, 2003. – С. 7–11.

673. Миголинець О. Будівничий мостів між культурами (до 80-річчя професора П. М. Лизанця) / О. Миголинець // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Ужгород, 2010. – Вип. 14. – С. 183–186.
674. Миголинець О. Стан дослідження закарпатських говірок / О. Миголинець // Миголинець О. Українські закарпатські говірки (Збірник текстів) / УжНУ ; філолог. фак-т ; кафедра укр. мови. – Ужгород, 2002. – 65 с.
675. Миголинець О. Українські закарпатські говірки (збірник текстів) / УжНУ ; філолог. фак-т ; кафедра укр. мови / О. Миголинець. – Ужгород, 2002. – 64 с.
676. Микуланинець Л. М. Етнокультурологічне становлення професійної музичної культури Закарпаття в другій половині ХХ століття / Л. М. Микуланинець // Мистецтвознавчі записки : зб. наук. пр. – К. : Міленіум, 2009. – Вип. 15. – С. 184–187.
677. Милусь В. І. Державна влада і православна церква на Волині у другій половині 40-х – 50-х роках ХХ століття / В. І. Милусь. – Луцьк : Волинянин, 2008. – 228 с.
678. Милян Т. Дослідження пам'яток ранньослов'янського періоду вченими Львівського університету / Т. Милян // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2005. – Вип. 8. – С. 122–132.
679. Мистецькі обрії Андрія Кушніренка. Музичне краєзнавство Буковини : хрестоматія. Випуск 2 / [укл. О. В. Залуцький]. – Чернівці : Рута, 2003. – 112 с.
680. Миська Р. Історія досліджень пам'яток княжого періоду в межиріччі Стрипи та Збруча / Р. Миська // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2005. – Вип. 8. – С. 303–310.
681. Мисько Ю. Про інтерпретацію деяких знахідок з Рашківського поселення / Ю. Мисько // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці : Прут, 2003 – Вип. 5. – С. 28–30.
682. Михайлина П. В. Развитие городского ремесла на Правобережной Украине в конце XVI – первой половине XVII вв. / П. В. Михайлина // Научный

- ежегодник за 1959 год. Исторический факультет / Издание Черновиц. госуд. ун-та ; Министерство высшего и среднего специального образования УССР. – Черновцы, 1960. – С. 128–130.
683. Михайлина П. В. Революційні події на Буковині під час революції 1905 р. / П. В. Михайлина // УІЖ. – 1966. – Вип. 1. – С. 114–115.
684. Михайлов Д. Фундатор кафедри духових інструментів / Д. Михайлов // В'ячеслав Старченко: спогади, матеріали, документи / [ред.-упоряд. Б. Столярчук]. – Рівне : Видавець О. Зень, 2008. – С. 12–13.
685. Мишанич О. Загальноукраїнський контекст літератури Закарпаття. Літературно-критичні студії / О. Мишанич. – Ужгород : МПП «Гражда», 1996. – 100 с.
686. Мишанич О. Покликання (до 70-річчя професора Павла Чучки) // Мишанич О. На переломі: Літературознавчі статті й дослідження / О. Мишанич. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – С. 409–413.
687. Міляєва Л. Про Бориса Григоровича Возницького / Л. Міляєва // Художня культура. Актуальні проблеми: наук. вісник / Ін-т проблем сучас. мистец. НАМ України ; [редкол. : В. Д. Сидоренко (голова редкол.), О. К. Федорук (гол. ред.), А. О. Пучков (заст. гол. ред.) та ін.]. – К. : Фенікс, 2014. – Вип. 10. – С. 157–175.
688. Мінаков М. Невловима впливовість тоталітаризму: радянська філософія і сучасний інтелектуальний ландшафт / М. Мінаков // Україна модерна. Марксизм на сході Європи. – Київ : Критика, 2009. – Ч. (14)3. – С. 207–227.
689. Міщанин В. В. Біобібліографія історіографа / В. В. Міщанин, Н. М. Світлик // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія». – 2012. – Вип. 28. – С. 196–202.
690. Міщенко І. Кераміка у творчості буковинських художників 1980–2000-х рр. / І. Міщенко // Студії мистецтвознавчі. – 2010. – Вип. 2. – С. 42–49.
691. Мойжес В. В. Результати дослідження Арданівського городища / В. В. Мойжес // Карпатика. – Ужгород, 2011. – Вип. 40. – С. 40–48.

692. Моторний В. Слово про друга, людину, вченого / В. Моторний // Костянтин Трофимович : біобібліогр. покажч. / [уклад. Л. Панів ; наук. ред. та автор передм. В. Моторний ; редкол. : Б. Якимович (голова), В. Моторний, Г. Чопик]. – 2-е вид., доп. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – С. 8–13.
693. Моторний В. Творчість Юрія Брезана в Україні: переклади, дослідження, відгуки / В. Моторний, А. Моторний // Проблеми слов'янознавства. – 2008. – Вип. 57. – С. 256–262.
694. Моторнюк І. Українська література 20 століття: зміст, обсяг, періодизація / І. Моторнюк // Дзвін. – 2001. – № 7. – С. 134–148.
695. Мусієнко Н. Митець і політика / Н. Мусієнко // Курбасівські читання: наук. вісник / Нац. центр театр. мистец. ім. Леся Курбаса ; [редкол. : Н. Корнієнко (голова) та ін.]. – К. : НЦТМ ім. Леся Курбаса, 2009. – № 4: Діалог культури і політики. – С. 317–331.
696. Мусій М. М. Соцреалізм і художник: проблема вибору. Львівський досвід 1960–1980-х рр. / М. М. Мусій // Наукові записки. Т. 88. Теорія та історія культури / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – 2009. – С. 71–74.
697. Мушинка М. Випередив свою добу (з приводу смерті Володимира Гошовського) / М. Мушинка // Карпатський край. – 1997. – № 6–10(117). – С. 100–102.
698. Мушинка М. Внесок Петра Лінтура в дослідження народної балади / М. Мушинка // Будівничий культури. Збірник матеріалів до 100-річчя від дня народження Петра Лінтура / [В. Барчан, О. Барчан [та ін.] ; упоряд. І. М. Сенько]. – Ужгород : Карпати, 2010. – С. 83–91.
699. Надольська В. Історико-красознавчі дослідження Вальдемара Пясецького / В. Надольська // Волинський музей: історія і сучасність : наук. зб. – Луцьк, 2004. – Вип. 3. – С. 211–214.

700. Надольська В. Науково-дослідна робота відділу етнографії та народних промислів Волинського краєзнавчого музею / В. Надольська, О. Токарська // Острозький краєзнавчий збірник. – 2012. – Вип. 5. – С. 192–197.
701. Назарчук З. Т. Про створення та становлення Західного наукового центру / З. Т. Назарчук // Бюлетень Західного наукового центру. 2011 / НАН України. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. Західний науковий центр. – Львів : ПАІС, 2011. – 224 с.
702. Небесник І. І. Мистецтво шістдесятників в контексті графічного мистецтва Закарпаття. Друга половина 1960-х – 1970-і рр. / І. І. Небесник // Вісник ХДАДМ. – 2009. – №9. – С. 65–77.
703. Немкович О. М. Музикознавство (музикологія) / О. М. Немкович // Історія української культури : у 5 т. Том 5. Українська культура ХХ – початку ХХІ століть. Кн. 3. Культура та розвиток науки і технологій в Україні / [головна редкол. : Патон Б. Є., Вервес Г. Д., Курас І. Ф., Литвин В. М., Толочко П. П., Даниленко В. М. ; ред. колегія : Жулинський М. Г., Бондар М. П., Сулима М. М., Гриценко П. Ю., Дзюба І. М., Кульчицький С. В., Новиченко Л. М., Онищенко О. С., Попович М. В., Склярченко В. Г., Скрипник Г. А., Федорук О. К., Храмов Ю. О., Шевченко Є. І.]. – К. : Наукова думка, 2012. – С. 399–438.
704. Немкович О. М. Українське музикознавство ХХ століття. Основні тенденції розвитку / О. М. Немкович. – К. : Варта, 1997. – 74 с.
705. Немкович О. М. Українське музикознавство ХХ століття як система наукових дисциплін / О. М. Немкович. – К., 2006. – 534 с.
706. Нестайко М. Мистецтвознавці Львова періоду «застою» (1965–1985): умови професійної діяльності / М. Нестайко // Тека Ком. Hist. – OL PAN. – 2014. – VI. – S. 133–149.

707. Нестайко М. Умови професійної діяльності мистецтвознавців Львова періоду «застою» (1965–1985) / М. Нестайко // *Spheres of Culture*. – Lublin. – 2013. – Vol. VI. – S. 342–351.
708. Нечиталюк М. Іскриста грань таланту / М. Нечиталюк // *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*. – 2007. – Вип. 31. – С. 25–35.
709. Никорак О. Високе покликання вченої Ганни Горинь / О. Никорак // *Народознавчі зошити*. – 2008. – № 3–4. – С. 409–421.
710. Никорак О. Наукова спадщина Катерини Матейко в українському народознавстві (до 100-ліття від дня народження) / О. Никорак // *Народознавчі зошити*. – 2011. – № 4(100). – С. 576–585.
711. Ніколаєць Ю. О. Святкування 300-річчя «воз'єднання» України з Росією як прояв національної політики в СРСР / Ю. О. Ніколаєць // *Наука. Релігія. Суспільство*. – 2010. – № 4. – С. 16–19.
712. Німчук В. М. А. Грицак і його «Словник ботанічної номенклатури» / В. Німчук // *Сучасні проблеми мовознавства і літературознавства*. – Вип. 12: *Українська діалектна лексика як об'єкт словникарства та лінгвогеографії (до 100-річчя від дня народження М. А. Грицака)*. – Ужгород, 2008. – С. 15–42.
713. Новицька О. Українське радянське мистецтвознавство як частина тоталітарної культури / О. Новицька // *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. – 2011. – Вип. 22. – С. 183–197.
714. Обломский А. М. Новые комплексы волынцевского этапа на территории Среднего Посеймья / А. М. Обломский // *Археологічні студії / Інститут археології НАН України; Буковинський центр археологічних досліджень при Чернівецькому державному університеті ім. Ю. Федьковича*. – Київ – Чернівці : Прут, 2000. – Вип. 1. – С. 142–151.
715. Овчинніков О. Східні хорвати на карті Європи / О. Овчинніков // *Археологічні студії / Інститут археології НАН України ; Буковинський центр*

- археологічних досліджень при Чернівецькому державному університеті ім. Ю. Федьковича. – Київ – Чернівці : Прут, 2000. – Вип. 1. – С. 152–163.
716. Олексюк М. Атеїстичні погляди Лесі Українки / М. Олексюк. – Львів : Книжково-журнальне вид-во, 1958. – 76 с.
717. Олексюк М. М. Боротьба філософських течій на західноукраїнських землях у 20–30-х роках ХХ ст. / М. М. Олексюк – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1970. – 299 с.
718. Олексюк М. М. Развитие философской мысли на западноукраинских землях в 20–30-х годах ХХ в. / М. М. Олексюк // З історії філософської думки на Україні / Акад. наук. УРСР. Інститут філософії ; [відп. ред. Д. Х. Острянин]. – Київ, 1963. – С. 174–201.
719. Олексюк М. Філософсько-атеїстичні погляди С. Тудора (С. Й. Олексюка) / М. Олексюк. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1962. – 306 с.
720. Оліярник В. Заслужені професори-історики Львівського національного університету імені Івана Франка: Костянтин Кондратюк, Микола Крикун, Степан Макарчук / В. Оліярник // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / [за заг. ред. проф. І. С. Зуляка]. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – Вип. 3. – С. 178–188.
721. Олянич В. Радянська історіографічна школа вивчення «непманської буржуазії» та «експлуататорських класів» / В. Олянич // Сіверянський літопис. – 2010. – № 1(91). – С. 86–93.
722. Онищенко О. Академік Ярослав Дмитрович Ісаєвич – український історик, культуролог, енциклопедист / О. Онищенко, Л. Дубровіна // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 15/2006–2007. – С. 7–13.
723. Онищук Я. Археологічні дослідження Львівського університету у межиріччі Західного Бугу та Ікви / Я. Онищук // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2006. – Вип. 9. – С. 147–156.

724. Онищук Я. З історії дослідження пам'яток висоцької культури в межиріччі Західного Бугу та Ікви / Я. Онищук // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2005. – Вип. 8. – С. 283–293.
725. Осередок освіти, науки, культури: Ужгородському національному університету – 50 років / [І. М. Гранчак, О. Д. Довганич, В. Ю. Сливка, В. В. Туряниця]. – Ужгород, 1995. – 195 с.
726. Откович М. Львівський філіал Національного науково-дослідного реставраційного центру України / М. Откович // Відроджені шедеври. – Львів. Львівський філіал Національного науково-дослідного реставраційного центру України. – Львів, 2008. – С. 5–36.
727. Охріменко Г. Археологічні пам'ятки Луцька / Г. Охріменко, В. Савицький // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Луцька міська громада: історія, традиції, люди : матеріали XXVI Волинської обл. наук.-іст.-краєзн. конф., присвяч. 16-й річниці Незалежності України, 510-й річниці надання м. Луцьку Магдебурзького права і 390-й річниці створення Луцького православного братства. – Луцьк, 2007. – Вип. 26. – С. 22–26.
728. Охріменко Г. Вивчення пам'яток стжижовської культури / Г. Охріменко, Н. Скляренко, О. Кричевський // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки історії Камінь-Каширщини. – Луцьк, 2010. – С. 236–240.
729. Охріменко Г. Волинська неолітична культура / Г. Охріменко. – Луцьк : Вол. обл. друкарня, 2001. – 154 с.
730. Охріменко Г. Нові матеріали бронзового віку українського Полісся / Г. Охріменко, О. Остапюк, О. Гусревич, О. Середюк // Волинь-Житомирщина: іст.-філол. зб. з регіон. пробл. / Ін-т укр. мови НАН України, Північноукр. діалектол. центр Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка, Житомир. іст.-філол. ін-т регіон. дослідж. ; [ред. : В. Єршов, В. Мойсієнко]. – Житомир : ред.-вид. від. ЖДПУ ім. І. Франка, 2001. – Вип. 7. – С. 115–129.

731. Охріменко Г. Пам'ятки дунайської культури на Волині / Г. Охріменко, О. Златогорський, В. Баюк // Волинський музей: історія і сучасність : наук. зб. – Луцьк, 2009. – Вип. 4. – С. 371–375.
732. Павельчук І. Особливості постімпресіонізму в практиці галицької школи другої половини ХХ століття: На прикладі творчості Володимира Патики / І. Павельчук // Художня культура. Актуальні проблеми : наук. вісник / Ін-т проблем сучасн. мистец. НАМ України ; [редкол. : В. Сидоренко (голова), О. Федорук (гол. ред.), А. Пучков та ін.]. – К. : Фенікс, 2012. – Вип. 8. – С. 26–37.
733. Павлишин С. Симфонічна творчість М. Колесси / С. Павлишин // Микола Колесса – композитор, диригент, педагог : зб. ст. – Львів, 1997. – С. 44–56.
734. Павлій П. Д. Видатний дослідник слов'янського фольклору [Р. М. Волков. 1885–1959] / П. Д. Павлій // Слов'янське літературознавство і фольклористика. Республіканський міжвідомчий збірник / [ред. кол. Г. Д. Вервес (відп. ред.)]. – К. : Наукова думка, 1967. – Вип. 3. – С. 140–151.
735. Павлова І. Національно-мовна ситуація в Україні та проблеми функціонування української мови в період «десталінізації» (1953–1964 роки) / І. Павлова, О. Тевікова // Проблеми соціолінгвістики, фоностилістики, граматики, лінгвостилістики, журналістики та методики навчання української мови (до 95-річчя університету) : зб. наук. пр. / [за редакцією проф. М. І. Степаненка]. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2010. – С. 16–23.
736. Павлюк С. Вимогливий науковий перегляд етнологічної теоретичної спадщини радянської епохи / С. Павлюк // Українська культура: з нових досліджень. Збірник наук. статей на пошану Степана Петровича Павлюка з нагоди його 60-ліття. – Львів, 2007. – С. 44–60.
737. Павлюк С. Етнографічна наука в Україні: стан і перспективи / С. Павлюк // Матеріали до української етнології : матер. конфер., наук. та польов. етнолог.

- досліджень / [Г. Скрипник відп. ред.]. – К. : ІМФЕ НАН України, 1995. – Вип. 1(4). – С. 15–20.
738. Павлюк С. Малярський геній у творчій системі координат В. Овсійчука / С. Павлюк // Народознавчі зошити. – 2009. – Вип. 3–4. – С. 298–301.
739. Павлюк С. Скарби Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України / С. Павлюк, Р. Чмелик. – Львів, 2005. – 228 с.
740. Пагирия В. Відлуння Карпат. Сторінки історії / В. Пагирия. – Ужгород : Срібна Земля, 1994. – 107 с.
741. Паламарчук Л. С. Основні здобутки й першочергові завдання української лексикографії / Л. С. Паламарчук // Мовознавство. – 1967. – № 1. – С. 19–27.
742. Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія: Питання історії, теорії та практики / Л. С. Паламарчук. – К. : Наукова думка, 1978. – 203 с.
743. Паламарчук О. Микола Колесса / О. Паламарчук. – К. : Музична Україна, 1989. – 76 с.
744. Палієнко С. Дискусія щодо статусу археології в радянській науці (друга половина 80-х – початок 90-х рр.) / С. Палієнко // Часопис української історії / [за ред. проф. А. П. Коцура]. – Київ, 2009. – Вип. 11. – С. 90–95.
745. Палієнко С. Матеріали Середнього Подніпров'я та Подесення як основа культурної диференціації пізнього палеоліту України / С. Палієнко // Сіверянський літопис. – 2010. – № 2–3 (92–93). – С. 3–9.
746. Палієнко С. В. Проблема історико-культурного поділу пізнього палеоліту Східної Європи в радянському та пострадянському палеолітознавстві (кінець 50-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.) / С. В. Палієнко // «Vita Antigua». – Київ, 2009. – № 7–8. – С. 42–49.
747. Паньків М. І. Деякі форми сусідської та родинної взаємодопомоги [на Покутті в ХІХ ст.] / М. І. Паньків // Народна творчість та етнографія. – 1987. – № 3. – С. 50–52.

748. Паньків М. Дослідник одного з найтрагічніших періодів історії Прикарпаття / М. Паньків // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2013. – Ч. 22–23. – С. 24–28.
749. Паньків М. З історії етнографічних досліджень краю / М. Паньків // Галицька земля: історія та сучасність. – Івано-Франківськ, 1998. – С. 72–77.
750. Паньків М. Зміни в структурі сім'ї на Покутті в роки окупації фашистською Німеччиною 1941–1944 рр. / М. Паньків // Методичні рекомендації на допомогу краєзнавцям. – Івано-Франківськ, 1985. – С. 9–11.
751. Паньків М. І. Одна з форм родини на Покутті: етнографічний нарис / М. І. Паньків // Народна творчість та етнографія. – 1985. – № 5. – С. 62–64.
752. Паньків М. Покуття. Етнографічний нарис / М. Паньків // Жовтень. – 1987. – № 2. – С. 102–105.
753. Пасічник В. Володимир Гошовський на кафедрі української фольклористики / В. Пасічник // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. – 2011. – Вип. 10. – С. 21–43.
754. Пасічник В. Життя і наукова діяльність Володимира Гошовського: історіографічний аспект / В. Пасічник // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. – 2012. – Вип. 11. – С. 170–183.
755. Пасічник Т. Музичне Берегово (1945–2000 рр.) / упр. культури Закарпат. облдержадмін. ; Закарпат. філія укр. центру культур. дослідж. ; Ужгород. держ. муз. училище ім. Д. Задора ; Берегів. дит. шк. мистецтв / Т. Пасічник, Я. Рак. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2002. – 56 с.
756. Пастух Б. Микола Ільницький: «Молодим літературним критикам радити нічого не буду» [Електронний ресурс] / Б. Пастух. – Режим доступу : [//litakcent.com/2009/05/07/mykola-ilnyskyj](http://litakcent.com/2009/05/07/mykola-ilnyskyj).
757. Пастух Т. Чого вчить франкознавча школа професора Івана Денисюка / Т. Пастух // Українське літературознавство : зб. наук. пр. – 2006. – Вип. 68. – С. 425–434.

758. Пащенко В. Греко-католики в Україні: від 40-х рр. ХХ століття до наших днів / В. Пащенко. – Полтава, 2002. – 616 с.
759. Пащенко В. Православна церква в тоталітарній державі. Україна 1940 – початку 1990-х рр. / В. Пащенко. – Полтава : АСМІ, 2005. – 631 с.
760. Пащук І. До біобібліографічного словника краєзнавців Рівненщини / І. Пащук // Волинські дзвони. Науково-краєзнавчий альманах. – Рівне, 1999. – Вип. 3. – С. 106–110.
761. Пащук І. Краєзнавство на Рівненщині / І. Пащук // Краєзнавство. Науковий журнал. – 2001. – № 1–4. – С. 31–34.
762. Пащук І. Повернення в незабутнє: до літературної карти Рівненщини: Статті. Спогади / І. Пащук. – Рівне, 1993. – 94 с.
763. Пелещишин М. Археологічні дослідження Львівського університету у 80-х – першій половині 90-х рр. / М. Пелещишин // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 8–22.
764. Пелещишин М. А. Енеолітичне поселення поблизу м. Берегове на Закарпатті / М. А. Пелещишин // Археологія. Республіканський міжвідомчий збірник. – К. : Наукова думка, 1979. – № 29. – С. 83–94.
765. Пелещишин М. А. Нові матеріали до археологічної карти Волині / М. А. Пелещишин // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 1961. – Вип. 3. – С. 140–151.
766. Пелещишин М. А. Пізньотрипільське поселення у верхів'ях Горині / М. А. Пелещишин // Археологія : зб. наук. ст. – К., 1973. – Вип. 11. – С. 55–63.
767. Пелещишин М. А. Племена трипільської культури / М. А. Пелещишин // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. – К., 1974. – С. 130–158.
768. Пелещишин Н. А. Трипольская культура Западной Волыни / Н. А. Пелещишин // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (энеолит, бронза и раннее железо) / Э. А. Балагури, Л. И. Крушельницкая, В. М. Конопля и

др. ; [отв. ред. А. П. Черныш] ; АН УССР, Ин-т обществ. наук. – Киев : Наукова думка, 1990. – С. 26–34.

769. Пеняк П. Давні слов'яни Закарпаття у працях Федора Потушняка / П. Пеняк // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2007. – Вип. 11. – С. 407–411.

770. Пеняк П.С. З історії дослідження археологічних пам'яток Закарпаття / П. С. Пеняк // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів : Вид-во Інституту українознавства НАН України. – 1998. – Вип. 8. – С. 30–35.

771. Пеняк П. С. «Золотий» період археологічної науки Закарпаття (70–90-ті рр. ХХ ст.) / П. С. Пеняк // Науковий вісник УжНУ. Серія Історія. Вип. 9. – Ужгород : Вид-во УжНУ, 2003. – С. 176–185.

772. Пеняк П. С. Пам'ять археології: З історії археологічної науки Закарпаття / П. С. Пеняк // Археологія. – 1995. – № 1. – С. 138–141.

773. Пеняк С. І. Археологія Закарпаття: історія дослідження / С. І. Пеняк, П. С. Пеняк. – Ужгород : Краєвиди Карпат, 2013. – 256 с.

774. Перебийніс В. С. Проблеми структурної лінгвістики та її розвиток на Україні / В. С. Перебийніс // Мовознавство. – 1967. – № 1. – С. 28–36.

775. Перкун В. П. Українські сфрагістичні студії 1991–2008 рр.: стан та перспективи досліджень / В. П. Перкун // УІЖ. – 2010. – № 1. – С. 199–215.

776. Петегрич В. Внесок Вітольда Ауліха у дослідження княжого Галича / В. Петегрич // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2010. – Вип. 14. – С. 11–15.

777. Петегрич В. Олексій Ратич – дослідник пам'яток княжої доби Прикарпаття і Волині / В. Петегрич // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 2006. – Вип. 10. – С. 11–16.

778. Петерс І. А. Нова епоха всесвітньої історії / І. А. Петерс // УІЖ. – 1977. – Вип. 10. – С. 19–31.

779. Петришин Г. П. Наукове обличчя архітектурної школи Львівської політехніки у 1944–2010 роках / Г. П. Петришин // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2010. – № 674: Архітектура. – С. 397–412.
780. Петрова О. Мистецтвознавчі рефлексії: історія, теорія та критика образотворчого мистецтва 70-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. / О. Петрова. – К. : Києво-Могилянська академія, 2004. – 400 с.
781. Петрович В. В. Михайло Михайлович Кучинко – педагог, учений, краєзнавець / В. В. Петрович // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – 2009. – № 13. – С. 6–8.
782. Петрушенко В. До ювілею кафедри філософії Національного університету «Львівська політехніка» / В. Петрушенко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» : збірник № 607. Філософські науки. – Львів. – 2008. – С. 120–122.
783. Петряєв К. Д. Про методику історіографічних досліджень / К. Д. Петряєв // УІЖ. – 1967. – Вип. 6. – С. 48–54.
784. Пивоваров С. Археологічні дослідження в Чернівецькому університеті / С. Пивоваров // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: зб. наук. пр. – Чернівці, 2010. – Том 2 (30). – С. 21–33.
785. Пивоваров С. Буковинська археологія: здобутки, проблеми, перспективи / С. Пивоваров // Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування. – 2009. – № 3. – С. 47–49.
786. Пивоваров С. Викладацька та наукова діяльність К.С. Мусієнко / С. Пивоваров // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Зб. наук. праць. – Чернівці, 2010. – Том 2 (30). – С. 34–40.
787. Пивоваров С. В. Нові археологічні матеріали з Чорнівського городища / С. В. Пивоваров // Матеріали ІV Буковинської Міжнар. іст.-краєзн. конф.,

присвяч. 125-річчю заснування Чернівецьк. нац. ун-ту (Чернівці, 5 жовтня 2000 р.). – Чернівці, 2001. – С. 351–354.

788. Пивоваров С. В. Розвиток археологічної науки в Чернівецькому університеті (друга половина XIX ст. – 2004 р.) / С. В. Пивоваров // «Vita Antigua». – Київ, 2009. – № 7–8. – С. 34–37.

789. Пивоваров С. Ювілей дослідника слов'янських старожитностей (до 60-річчя Любомира Павловича Михайлини) / С. Пивоваров // Археологічні студії / Інститут археології НАН України, Чернівецька філія ДП «НДЦ «ОАСУ» ІА НАН України, Буковинський центр археологічних досліджень при Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича. – Київ-Чернівці, 2014. – Вип. 5. – С. 8–25.

790. Піпаш В. В. Греко-католицька церква на Закарпатті у «катакомбний» період (1950–1989) / В. В. Піпаш // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / [редкол. : М. М. Вегеш (голова) та ін.]. – Ужгород, 2010. – Вип. 24. – С. 59–63.

791. Плодиста-Батрак Л. Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України – 50 років / Л. Плодиста-Батрак // Вісник Львівського університету імені Івана Франка. Серія історична. – 2002. – Вип. 37/2. – С. 330–333.

792. Погоральський Я. Пам'ятки доби Київської Русі у дослідженнях археологів Львівського університету / Я. Погоральський // Археологічні дослідження Львівського університету імені Івана Франка. – 2005. – Вип. 8. – С. 133–150.

793. Поліщук Я. О. Поетика чи інтерпретація / Я. О. Поліщук // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки. – 2001. – № 1. – С. 102–104.

794. Полюга Л. Українські історичні словники в контексті слов'янської лексикографії / Л. Полюга // Проблеми слов'янознавства. – 2000. – Вип. 51. – С. 195–198.

795. Попович М. Про філософську культуру країни на ім'я «СРСР» / М. Попович // Філософська думка. Український науково-теоретичний часопис. Феномен радянської філософії. – 2009. – № 3. – С. 5–15.
796. Попович М. В. Філософія / М. В. Попович // Історія української культури : у 5 т. Том 5. Українська культура ХХ – початку ХХІ століть. Кн. 3. Культура та розвиток науки і технологій в Україні / [головна редкол. : Патон Б. Є., Вервес Г. Д., Курас І. Ф., Литвин В. М., Толочко П. П., Даниленко В. М. ; ред. колегія : Жулинський М. Г., Бондар М. П., Сулима М. М., Гриценко П. Ю., Дзюба І. М., Кульчицький С. В., Новиченко Л. М., Онищенко О. С., Попович М. В., Склярєнко В. Г., Скрипник Г. А., Федорук О. К., Храмов Ю. О., Шевченко Є. І.]. – К. : Наукова думка, 2012. – С. 68–91.
797. Портнов А. «Західні» категорії в українській пострадянській історіографії: мовні зміни в епоху перекладів / А. Портнов // Україна модерна. Перекладаючи культуру / культивуючи переклад. – 2010. – 16(5). – С. 153–182.
798. Портнов А. Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття / А. Портнов. – Київ : Критика. – 2011. – 238 с.
799. Портнов А. Наукове середовище і академічна культура в сучасній Україні [Електронний ресурс] / А. Портнов. – Режим доступу : <http://www.humanities.org.ua/projects.php>.
800. Портнов А. Про українську радянську історіографію та її інституційну тяглість [Електронний ресурс] / А. Портнов. – Режим доступу : <http://www.historians.in.ua>.
801. Посацький Б. С. Відновлення архітектурної спеціальності у Львівській політехніці (1959–1965 рр.) / Б. С. Посацький, А. В. Міщенко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Архітектура. – 2010. – № 674. – С. 255–260.
802. Посацький Б. Еволюція архітектурного образу центрів міст Західної України (на тлі культурних тенденцій 1945–1997 років) / Б. Посацький // Записки

Наукового товариства імені Т. Шевченка. – Т. ССХLI: Праці Комісії архітектури та містобудування. – Львів, 2001. – С. 154–178.

803. Потапенко Я. Активізація дослідження соматичної проблематики у сфері історіописання як наслідок «антропологічного повороту» та «історіографічної революції» / Я. Потапенко // Література та культура Полісся. – 2012. – Вип. 71. – С. 136–143.

804. Потульницький В. А. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII–XX століть / В. А. Потульницький. – К. : Либідь, 2002. – 480 с.

805. Потушняк Ф. М. Археологічні знахідки бронзового та залізного віку на Закарпатті / Ф. М. Потушняк. – Ужгород, 1958. – 144 с.

806. Пришляк В. Ярослав Дмитрович Ісаєвич (7.III.1936–24.V.2010) / В. Пришляк // Український археографічний щорічник. – К., 2010. – Вип. 15. – С. 740–753.

807. Пріцак О. Мирон Кордуба і його життя / О. Пріцак // Жовтень. – 1990. – № 7(549). – С. 144–146.

808. Прокопов Д. Історія філософії і проблеми визначення історико-філософського дискурсу / Д. Прокопов // Філософська думка. – 2013. – № 5. – С. 81–93.

809. Протас М. Відродження культури пластичного мислення в українській пластиці 1955–1985 років / М. Протас // Нариси з історії образотворчого мистецтва України XX ст. / [редкол. : В. Д. Сидоренко (голова) та ін.] ; Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України : у 2 кн. – К. : Інтертехнологія, 2006. – Кн. 2. – С. 240–312.

810. Протас М. Українська скульптура XX століття / М. Протас. – К., 2006. – 278 с.

811. Протас М. Українська скульптура 1985–2006 років: проблеми сингулярної модернізації культури пластичного мислення / М. Протас // Нариси з історії

образотворчого мистецтва України ХХ ст. / [редкол. : В. Д. Сидоренко (голова) та ін.] ; Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України : у 2 кн. – К. : Інтертехнологія, 2006. – Кн. 2. – С. 594–654.

812. Прохненко І. А. Дослідження давньої історії Закарпаття вченими УжНУ / І. А. Прохненко // *Carpatica – Карпатика*. Вип. 8. Актуальні проблеми вітчизняної і зарубіжної історії та культури. – Ужгород : Два кольори, 2001. – С. 7–13.

813. Прохненко І. А. Дослідження червеньовського могильника / І. А. Прохненко, В. В. Мойжес // *Карпатика*. Старожитності Карпатського ареалу. – Ужгород, 2010. – Вип. 39. – С. 191–198.

814. Прохненко І. А. Професор Едуард Альбертович Балагурі : бібліографічний покажчик / І. А. Прохненко // *Carpatica – Карпатика*. Вип. 13. Давня історія України і суміжних регіонів. Ювілейний збірник на честь 70-річчя від дня народження професора Едуарда Альбертовича Балагурі. – Ужгород, 2001. – С. 257–286.

815. Пура Я. О. Походження назв населених пунктів Ровенщини / Я. О. Пура. – Львів : Світ, 1990. – 144 с.

816. Пучков А. Нарис історії архітектурознавства / А. Пучков ; Ін-т проблем сучас. мистец. НАМ України. – К. : Фенікс, 2013. – 196 с.

817. Пучков А. Стилоспадкоємність радянської архітектури (1920-ті – початок 1990-х). Спроба побудови соціальної матриці / А. Пучков // Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ ст. : у 2 кн. / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України ; [редкол. : В. Д. Сидоренко (голова) та ін.]. – К. : Інтертехнологія, 2006. – Кн. 2. – С. 77–94.

818. Пшеничний Д. Творчість Олега Мінька за матеріалами персональних виставок 2008–2009 років / Д. Пшеничний // *Художня культура*. Актуальні проблеми : науковий вісник / Ін-т проблем суч. мис-ва Акад. мис-в України ; [редкол. : В. Сидоренко (голова), О. Федорук (голов. ред.), І. Безгін та ін.]. – Київ : ХІМДЖЕСТ, 2010. – Вип. 7. – С. 114–127.

819. Пясецький В. К. Дослідження пам'яток культури лінійно-стрічкової кераміки на Волині / В. К. Пясецький, Г. В. Охріменко // Археологія. – К. : Інститут археології АН УРСР, 1990. – № 4. – С. 69–81.
820. Радишевський Р. Українська полоністика: проблеми, школи, Сильветки. Київські полоністичні студії / Р. Радишевський. – К., 2010. – Т. XVII. – 620 с.
821. Ратич О. О. Древньоруські матеріали з розкопок 1955–1956 рр. на Замковій горі у Львові / О. О. Ратич // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині / [ред. кол. І. П. Крип'якевич (відп. ред.), Ю. М. Захарук, О. О. Ратич, М. Ю. Смішко, О. П. Черниш]. – К., 1961. – Вип. 3. – С. 115–127.
822. Революція 1905–1907 рр. на Україні: До 50-річчя першої російської революції / [ред. колегія : І. О. Гуржій, П. М. Калениченко (відп. секрет.), О. К. Касименко (відп. ред) та ін.] / АН УРСР, Інститут історії. Наукові записки. – Т. 6. – К., 1955. – 320 с.
823. Реєнт О. П. Історична наука, її витoki та формування / О. П. Реєнт // Історія української культури [Текст] : у 5-ти томах. – К., 2008. – Т. 4. Кн. 1. – С. 595–600.
824. Реєнт О. П. Перша світова війна і наслідки геополітичних катаклізмів початку ХХ ст. для України / О. П. Реєнт // Народи світу і Велика війна 1914–1918 рр. : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Вінниця, 3–4 квітня 2015 р.). – Вінниця, ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – С. 203–209.
825. Реєнт О. Слово про академіка НАН України П. Т. Тронька (до 95-річчя від дня народження) / О. Реєнт // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. На пошану академіка НАН України, Героя України П. Т. Тронька : зб. ст. – Київ, 2010. – Вип. 36. – С. 15–31.
826. Реєнт О. Стан сучасної історичної науки в Україні: регрес чи віха поступу? / О. Реєнт // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики : зб. наук. пр. та спогадів. – Число 4. – Ч. 1. Пам'яті доктора історичних

- наук Олени Станіславівни Компан / НАН України. Інститут історії України ; [відп. ред. М. Ф. Дмитрієнко]. – К., 2000. – Ч. 1. – С. 87–127.
827. Реєнт О. П. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу / О. П. Реєнт // УІЖ. – 1999. – № 3. – С. 3–22.
828. Рибак Ю. Новітні етномузикознавчі дослідження на Західному Поліссі: здобутки та перспективи / Ю. Рибак // Фольклористичні зошити : зб. наук. пр. – Луцьк, 2004. – Вип. 7. – С. 239–248.
829. Рибенко Л. Незрадливе служіння мистецтву: [образотворче мистецтво Рівненщини] / Л. Рибенко // Погорина: Літературно-мистецький альманах. – Рівне, 2002. – Вип. 4. – С. 99–106.
830. Рибчинська Н. Створення і становлення відділу бібліографії (з архівних джерел 1940–1962 рр.) / Н. Рибчинська // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника : зб. наук. пр. – Львів, 2010. – Вип. 2(18). – С. 157–180.
831. Ріпко О. У пошуках страченого минулого: Ретроспектива мистецької культури Львова ХХ ст. / О. Ріпко. – Львів : Каменяр, 1996. – 286 с.
832. Ріпко О. Ярослава Музика. Життя без початку і кінця [Електронний ресурс] / О. Ріпко. – Режим доступу : <http://storinka-m.kiev.ua/article.php?d=344>.
833. Роготченко О. Графіка Буковинської України як модель нищення образотворчого мистецтва в умовах тоталітарної сваволі (1930–1950 рр.) / О. Роготченко // Художня культура. Актуальні проблеми : науковий вісник / Ін-т проблем суч. мис-ва Акад. мис-в України ; Держ. центр театр. мис-ва ім. Леся Курбаса ; [редкол. : В. Сидоренко (голова), Н. Корнієнко (співголова), І. Безгін та ін.]. – Київ : Видавничий дім А+С, 2005. – Вип. 2. – С. 47–58.
834. Роготченко О. О. Особливості розвитку образотворчого мистецтва Галицької України повоєнного періоду (1945–1960) // Соціалістичний реалізм і тоталітаризм / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України / О. О. Роготченко. – Київ : Фенікс, 2007. – С. 511–543.

835. Роготченко О. О. Соціалістичний реалізм і тоталітаризм / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України / О. О. Роготченко. – Київ : Фенікс, 2007. – 608 с.
836. Роготченко О. Шлях у прірву чи позасвідомість нездійснених ілюзій / О. Роготченко // Сучасне мистецтво : наук. зб. / Ін-т проблем сучас. мис-ва НАМ України ; [редкол. : В. Д. Сидоренко (голова)]. – К., 2005. – Вип. 2. – С. 64–71.
837. Рожко М. Неопубліковані матеріали археологічних досліджень Тустани 1989 року / М. Рожко // Фортеця: збірник заповідника «Тустань». – Львів : Камула, 2009. – Кн. 1. – С. 20–31.
838. Романенчук Б. Українська література після Другої світової війни / Б. Романенчук // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Т. 195. – Філадельфія – Нью-Йорк, 1982. – С. 59–99.
839. Романюк Т. Архівна спадщина Михайла Рожка / Т. Романюк // Фортеця: збірник заповідника «Тустань». – Львів : Камула, 2009. – Кн. 1. – С. 15–19.
840. Романюк Т. Історико-археологічні дослідження Галича (основні праці за 1947–1998 роки) / Т. Романюк // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. – Т. ССXXXV. Праці Археологічної комісії. – Львів, 1998. – С. 655–670.
841. Росул Т. Сторінки біографії Іштвана Мартона в контексті музичної культури Закарпаття другої половини ХХ століття / Т. Росул // Краєзнавство. Науковий журнал. – 2014. – № 2(87). – С. 145–150.
842. Рубльов О. З листування Івана Крип'якевича з київськими колегами (1958–1959) / О. Рубльов // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. 8. Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / [відп. ред. Я. Ісаєвич, упоряд. Ф. Стеблій]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – С.473–499.
843. Рубльов О. С. Інститут історії України НАН України: віхи історії (1936–2006 рр.) / О. С. Рубльов, О. В. Юркова // УІЖ. – 2006. – № 6. – С. 4–35.

844. Рубльов О. С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20-ті – 40-ві роки ХХ ст.) / О. С. Рубльов, Ю. А. Черченко // УІЖ. – 1991. – № 7. – С. 3–15.
845. Рубльов О. У пошуках правди історії: Інститут історії НАН України: друге двадцятиріччя (1957–1977 рр.) / О. Рубльов // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К. : Інститут історії України НАН України. – 2007. – Вип. 16(1). – С. 166–199.
846. Руденко С. В. Історія української філософії у структурі сучасного гуманітарного знання: особливості інституціоналізації / С. В. Руденко // Альманах. Філософські проблеми гуманітарних наук. – 2012. – № 21. – С. 34–39.
847. Рудий В. Галицька земля XI–XIV ст. в українській історіографії / В. Рудий // Археологічні дослідження Львівського університету. – 2006. – Вип. 9. – С. 157–178.
848. Рудич Ф. М. Деякі актуальні питання розвитку історичної науки в республіці / Ф. М. Рудич // УІЖ. – 1975. – Вип. 2. – С. 7–18.
849. Рупташ О. Історична наука і пошук парадигмальних підвалин гуманітарного знання / О. Рупташ // Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка / [ред. кол. Т. Біленко (голов. ред.), В. Здоровенко, Н. Скотна та ін.]. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2012. – Вип. 29. Філософія. – С. 18–37.
850. Русанівський В. М. Методи дослідження граматичного матеріалу і теорія граматики / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1967. – № 1. – С. 10–18.
851. Русанівський В. М. Мова в нашому житті / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1989. – 112 с.
852. Русанова И. П. Древнерусское Поднестровье: историко-краеведческие очерки / И. П. Русанова, Б.А. Тимошук. – Ужгород : Карпати, 1981. – 140 с.

853. Руснак В. І. Театр Срібної Землі: закарпат. облас. укр. муз.-драм. театр на півстоліт. рубежі / В. І. Руснак ; [вступ. ст. ред. Й. О. Баглай]. – Ужгород : Карпати, 1996. – 184 с.
854. Сабадош І. Микола Андрійович Грицак як лексикограф, педагог, людина / І. Сабадош // Сучасні проблеми мовознавства і літературознавства. – Вип. 12: Українська діалектна лексика як об'єкт словникарства та лінгвогеографії (до 100-річчя від дня народження М. А. Грицака). – Ужгород, 2008. – С. 4–14.
855. Савицька Н. Пізній період творчості Миколи Колесси у мистецькому просторі Львова / Н. Савицька // Збірка наукових праць Харківського державного університету мистецтв імені І. П. Котляревського: Постать митця у художньому просторі міста. – Харків, 2009. – Вип. 24. – С. 163–173.
856. Саган О. Основні тенденції розвитку православної церкви повоєнної України (1945–1988 рр.) / О. Саган // Українське релігієзнавство. – Київ, 2001. – № 20. – С. 82–94.
857. Саган О. Н. Православна церква в Україні (1945 – 80-і рр. ХХ ст.) / О. Н. Саган // Історія релігій в Україні : у 10 т. – Т. 3. – К., 1999. – С. 444–465.
858. Салига Т. Як поживає Евтерпа на Прикарпатті? / Т. Салига // Салига Т. Відлительний у строфи час (літературно-критичні статті). – Львів, 2001. – С. 66–85.
859. Салига Т. Як упіймати перо золотого птаха (літературна силуета Степана Пушика з «букетом» його висловів) / Т. Салига // Слово і доля : збірник на пошану письменника, проф. С. Пушика. – Івано-Франківськ : Міністерство освіти і науки України, Прикарпатський університет імені Василя Стефаника, Інститут українознавства Прикарпатського університету, 2004. – С. 6–27.
860. Санцевич А. В. Джерелознавство на Україні (1971–1975 рр.) / А. В. Санцевич // УІЖ. – 1976. – Вип. 3. – С. 41–53.
861. Санцевич А. В. Дослідження історії Української РСР післявоєнного періоду (1946–1958 рр.) / А. В. Санцевич // УІЖ. – 1974. – № 3. – С. 44–56.

862. Санцевич А. В. Про поняття «сучасна історія» / А. В. Санцевич // УІЖ. – 1980. – Вип. 3. – С. 66–75.
863. Санцевич А. В. Розвиток історичної науки в Українській РСР (1956–1971 рр.) / А. В. Санцевич // Розвиток історичної науки на Україні за роки радянської влади / [ред. колегія : П. М. Калениченко (відп. ред.), А. В. Санцевич, В. Г. Сарбей, В. П. Сидоренко]. – К. : Академія наук Української РСР. Інститут історії, 1973. – С. 37–63.
864. Санцевич А. В. Українська радянська історична наука в 1967–1969 рр. / А. В. Санцевич // Історіографічні дослідження в Українській РСР. – К. : Наукова думка, 1971. – Вип. 4. – С. 3–33.
865. Сарбей В. Г. Історична наука на Радянській Україні (до середини 50-х рр.) / В. Г. Сарбей // Розвиток історичної науки на Україні за роки радянської влади / [ред. колегія : П. М. Калениченко (відп. ред.), А. В. Санцевич, В. Г. Сарбей, В. П. Сидоренко]. – К. : Академія наук Української РСР. Інститут історії, 1973. – С. 10–36.
866. Селігей П. О. Мовознавство / П. О. Селігей // Історія української культури : у 5 т. Том 5. Українська культура ХХ – початку ХХІ століть. Кн. 3. Культура та розвиток науки і технологій в Україні / [головна редкол. : Патон Б. Є., Вервес Г. Д., Курас І. Ф., Литвин В. М., Толочко П. П., Даниленко В. М. ; ред. колегія : Жулинський М. Г., Бондар М. П., Сулима М. М., Гриценко П. Ю., Дзюба І. М., Кульчицький С. В., Новиченко Л. М., Онищенко О. С., Попович М. В., Скляренко В. Г., Скрипник Г. А., Федорук О. К., Храмов Ю. О., Шевченко Є. І.]. – К. : Наукова думка, 2012. – С. 188–230.
867. Селігей П. О. Українське академічне мовознавство за дев'яносто років (1918–2008) / П. О. Селігей // Мовознавство. – 2008. – № 4–5. – С. 3–17.
868. Семенюк В. Інспірації фольклорних мотивів у графічній творчості Ярослави Музики та Олени Кульчицької / В. Семенюк // Вісник Львівської національної академії мистецтв. – 2011. – Вип. 22. – С. 208–217.

869. Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу / В. Сергійчук. – К. : Дніпро, 2001. – 493 с.
870. Сидоренко В. Д. Візуальне мистецтво від авангардних зрушень до новітніх спрямувань: Розвиток візуального мистецтва України ХХ–ХХІ століть / Ін-т проблем сучасн. мист-ва Акад. мист-в України / В. Д. Сидоренко. – К. : ВХ [студіо], 2008. – 188 с.
871. Симчич М. «Від Вишенського до Сковороди»: радянські дослідження української філософії ХVІ–ХVІІІ ст. / М. Симчич // Філософська думка. – 2013. – № 1. – С. 71–80.
872. Симчич М. Дослідження філософської спадщини Києво-Могилянської академії у радянський час [Електронний ресурс] / М. Симчич. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ukaf/2012_1/Alm_14.pdf
873. Ситник О. Археологічна наука у Львові / О. Ситник. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. – 365 с.
874. Ситник О. Львівська археологічна школа у період потрясінь та випробувань (1939–1951) / О. Ситник // Археологічні дослідження Львівського національного університету імені Івана Франка. – 2006. – Вип. 9. – С. 106–133.
875. Ситник О. С. Олександр Панкратович Черниш: Людина і науковець (до 90-річчя від дня народження) / О. С. Ситник // Кам'яна доба України. – К. : Шлях, 2008. – Вип. 11. – С. 7–22.
876. Ситник О. Польові дослідження Львівського відділу Інституту археології АН УРСР (1940–1950) / О. Ситник // Археологічні дослідження Львівського університету ім. І. Франка. – 2007. – Вип. 10. – С. 254–286.
877. Ситник О. Постаті археології Львівського університету у фокусі столітньої історії / О. Ситник // Археологічні дослідження Львівського національного університету імені Івана Франка. – 2005. – Вип. 8. – С. 11–45.
878. Ситник О. С. Проблеми археології західного регіону України / О. С. Ситник, М. Р. Литвин // Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича

Національної академії наук України в 2012 р. Інформаційний бюлетень / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2013. – С. 98–105.

879. Скляренко Г. «Пунктир концептуалізму». До картини українського мистецтва другої половини ХХ століття / Г. Скляренко // Сучасне мистецтво : наук. зб. / Ін-т проблем сучас. мис-ва НАМ України ; [редкол.: В. Д. Сидоренко (голова), А. О. Пучков (заст. голови), О. В. Сіткарьова та ін.]. – К. : Фенікс, 2010. – Вип. VII. – С. 209–230.

880. Скляренко Г. Українське мистецтво 1930–1950-х рр.: Етапи, формування, твори / Г. Скляренко // Художня культура. Актуальні проблеми : наук. вісник / Ін-т проблем сучасного мист-ва НАМ України ; [редкол. : В. Сидоренко (голова), О. Федорук (голов. ред.), І. Безгін та ін.]. – К. : ХІМДЖЕСТ, 2007. – Вип. 4. – С. 269–283.

881. Скляренко Г. Українське мистецтво 1930–1950-х рр.: штрихи до картини епохи / Г. Скляренко // Київ. – 2007. – № 10. – С. 184–192.

882. Скляренко Г. Українське мистецтво другої половини ХХ століття: регіональні проблеми і загальний контекст (частина перша) / Г. Скляренко // Студії мистецтвознавчі. – 2009. – Вип. 1. – С. 67–78.

883. Скрипник Г. А. Етнологія (етнографія) / Г. А. Скрипник // Історія української культури : у 5 т. Том 5. Українська культура ХХ – початку ХХІ століть. Кн. 3. Культура та розвиток науки і технологій в Україні / [головна редкол. : Патон Б. Є., Вервес Г. Д., Курас І. Ф., Литвин В. М., Толочко П. П., Даниленко В. М. ; ред. колегія : Жулинський М. Г., Бондар М. П., Сулима М. М., Гриценко П. Ю., Дзюба І. М., Кульчицький С. В., Новиченко Л. М., Онищенко О. С., Попович М. В., Скляренко В. Г., Скрипник Г. А., Федорук О. К., Храмов Ю. О., Шевченко Є. І.]. – К. : Наукова думка, 2012. – С. 296–398.

884. Скрипник Г. Історія українського мистецтва: нові наукові контексти та суспільні виклики / Г. Скрипник // Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії: збірник наукових праць / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2008. – Вип. 8. – С. 3–10.
885. Смирнов С. В. Археологічна культура: суперечливі моменти розробки проблеми / С. В. Смирнов // Археологія. – 2003. – № 1. – С. 7–21.
886. Смішко М. Ю. Археологічні дослідження в західних областях України за роки Радянської влади / М. Ю. Смішко // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині / [ред. колегія : І. П. Крип'якевич (відп. ред.), Ю. М. Захарук, О. О. Ратич, М. Ю. Смішко, О. П. Черниш]. – Київ, 1959. – Вип. 2. – С. 5–28.
887. Смішко М. Львівський відділ Інституту археології АН УРСР в 1944 р. / М. Смішко // Археологія / АН УРСР. Інститут археології. – Київ, 1947. – Вип. I. – С. 187–189.
888. Смолій В. А. Історія інститутська, історія українська (ювілейні роздуми з академічної проблематики) / В. А. Смолій, О. А. Удод, О. В. Ясь // УІЖ. – 2012. – № 1. – С. 4–28.
889. Смолій В. А. Проблема українсько-польських зв'язків доби феодалізму в українській радянській історіографії / В. А. Смолій, О. Б. Головка // Україна і Польща в період феодалізму : зб. наук. пр. / АН УРСР, Ін-т історії України ; [редкол. : В. А. Смолій (відп. ред.) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 3–10.
890. Солдатенко Л. В. Мустьєрські пам'ятки Закарпаття (до археологічної карти УРСР) / Л. В. Солдатенко // Археологія / АН УРСР. Інститут археології. – Київ, 1982. – Вип. 37. – С. 73–83.
891. Сороковська С. В. Українська радянська історична бібліографія / С. В. Сороковська; Акад. наук УРСР, Центр. наук. б-ка. – К. : Наукова думка, 1980. – 124 с.

892. Станішевський Ю. Український театр у перші повоєнні десятиліття / Ю. Станішевський // Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України ; [редкол. : В. Сидоренко (голова) та ін.]. – Київ : Інтертехнологія, 2006. – С. 501–532.
893. Станішевський Ю. Шляхи і проблеми розвитку національного режисерського мистецтва в контексті історії українського драматичного театру / Ю. Станішевський // Сучасне мистецтво : наук. збірник. Вип. 1 / Акад. мистецтв України, Ін-т проблем сучасного мистецтва ; [ред. : Н. Бордукова, А. Пучков, Ю. Щербак]. – К., 2004. – С. 154–170.
894. Стеблій Ф. Григорій Нудьга – жертва слуг комуністичного режиму. Спомин / Ф. Стеблій // Парадигма : збірник наукових праць. Вип. 7. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. – С. 47–52.
895. Стеблій Ф. Іван Карпинець (1898–1954) / Ф. Стеблій. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1999. – 24 с.
896. Стойко С. Спогади про Григорія Нудьгу (деякі аспекти співпраці з ученим) / С. Стойко // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2010. – Вип. 43. – С. 7–12.
897. Столярчук Б. Й. В'ячеслав Старченко – диригент, педагог, громадський діяч / Б. Й. Столярчук, С. Д. Цюлюпа, М. М. Терлецький // Історія становлення та перспективи розвитку духової музики в контексті національної культури України : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конференції (м. Рівне, 12–16 квітня 2006 р.) / М-во освіти і науки України РДГУ, каф. духових та ударних інструментів ; [редкол. : Р. М. Постоловський, В. М. Апатський, А. О. Сяський та ін.]. – Рівне : Волинські обереги, 2006. – Вип. 1. – С. 7–10.
898. Столярчук Б. Й. Герман Жуковський: композитор, піаніст, диригент, педагог / Б. Й. Столярчук. – Рівне : видавець Олег Зень, 2008. – 192 с.

899. Стоцький Я. В. Експансія РПЦ у західних областях України (1947–1953 рр.) / Я. В. Стоцький // УДЖ. – 2008. – № 5. – С. 137–146.
900. Стоцький Я. РПЦ у хрущовський період на Львівщині / Я. Стоцький // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – Вип. 17. – С. 450–459.
901. Строцень Л. Історія дослідження оборонних споруд на Тернопільщині / Л. Строцень // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст. – 2012. – Вип. 21. – Ч. 1. – С. 53–65.
902. Суцук О. Радянські державно-політичні органи та релігія і церква у Волинській області (1944–1953) / О. Суцук // Наукові записки. Історичні науки. – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2008. – Вип. 10. – С. 204–213.
903. Телегін Д. Я. Підсумки та завдання вивчення доби мезоліту і неоліту на Україні / Д. Я. Телегін // Археологія / АН УРСР. Інститут археології. – 1982. – № 40. – С. 34–48.
904. Телегін Д. Я. Результати вивчення пам'яток кам'яного віку на території України / Д. Я. Телегін // Археологія / АН УРСР. Інститут археології. – 1987. – № 57. – С. 18–22.
905. Теодорович І. М. Загострення національних протиріч в Австро-Угорщині напередодні Першої світової війни (1912–1914 рр.) / І. М. Теодорович // Наук. зап. ЧДУ. Т. 54. Серія іст. наук. – Чернівці, 1968. – Вип. 3. – С. 198–208.
906. Теодорович І. М. Захватническая политика Германии в Австро-Венгрии на Востоке в 1914–1918 гг. / І. М. Теодорович. – К., 1971. – 50 с.
907. Терлецький М. Від першої зустрічі до творчої співдружності: В'ячеслав Старченко – Микола Терлецький / М. Терлецький // В'ячеслав Старченко: спогади, матеріали, документи / [ред.-упоряд. Б. Столярчук]. – Рівне : Видавець О. Зень, 2008. – С. 17–20.

908. Терський С. З історії дослідження Волинського краю археологічною експедицією Львівського історичного музею (1957–2000 рр.) / С. Терський // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Вип. 8. – Львів, 2002. – С. 41–44.
909. Терський С. Історія археологічних досліджень та історичного краєзнавства Волині / С. Терський. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 380 с.
910. Терський С. Обстеження городищ княжої доби на Волині в 1986–1991 роках / С. Терський // Наукові записки. – Львів, 1993. – Вип. 1. – С. 68–86.
911. Терський С. В. Старожитний Лучеськ у світлі історії та археології / С. В. Терський // Літопис Червоної Калини. Історико-літературний часопис. – Львів, 1999. – № 1–3(88–90). – С. 238–259.
912. Тиводар М. П. Етнологія : навч. посіб. / М. П. Тиводар. – Ужгород : Гражда, 2010. – 504 с.
913. Тимошенко Л. До підсумків 2012 р.: українському історикові Миколі Григоровичу Крикунові виповнилося 80 років [Електронний ресурс] / Л. Тимошенко. – Режим доступу : <http://www.historians.in.ua/549-leonid-tymoshenko-do-pidsumkiv-2012>
914. Тимощук Б. О. Північна Буковина – земля слов'янська / [наук. ред. В. Й. Довженюк] / Б. О. Тимощук. – Ужгород : Вид-во «Карпати», 1969. – 192 с.
915. Тихолоз Б. Насолода осягання. На берегах літературно-критичної одісеї Миколи Ільницького / Б. Тихолоз // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / [відп. ред. Я. Ісаєвич, упоряд. В. Горинь]. – Вип. 12: Ювілейний збірник на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Ільницького / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2004. – С. 5–30.

916. Ткачук М. Дискурсивна практика української прози 1960–1990 років / М. Ткачук, О. Ткачук // Наукові записки ТНПУ. Літературознавство. – 2011. – Вип. 31. – С. 167–187.
917. Ткачук М. Філософська освіта в радянській Україні: досвід осмислення історичних документів та архівних матеріалів / М. Ткачук // Філософська думка. – 2010. – № 6. – С. 35–68.
918. Ткачук О. Компаративний дискурс Миколи Ткачука / О. Ткачук // Наукові записки ТНПУ. Літературознавство. – 2011. – Вип. 31. – С. 390–398.
919. Толочко Д. В. Вплив еволюції теоретико-методологічних засад вітчизняної історичної науки на інтерпретацію трипільської культури в кінці ХХ – на початку ХХІ століття / Д. В. Толочко // Археологія і давня історія України. Вип. 6. Стежками археології. До 70-річчя професора Михайла Івановича Гладких. – К. : ІА НАНУ, 2011. – С. 103–110.
920. Толочко П. П. Інституту археології НАН України – 80 років / П. П. Толочко // Археологія. – 1999. – №4. – С. 3–9.
921. Томенчук Б. Археологія дерев'яних палацових комплексів Княжого Галича / Б. Томенчук, В. Баран // Вісник Інституту археології Львівського національного університету ім. І. Франка. – 2007. – Вип. 2. – С. 31–54.
922. Томенчук Б. Дерев'яне церковне будівництво в галицькій землі ХІІ–ХІІІ ст.: з історії археологічних досліджень / Б. Томенчук // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2004. – № 10. – С. 7–15.
923. Торжество історичної справедливості: Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній українській радянській державі: [колективна монографія] – Львів : Видавництво ЛДУ, 1968. – 802 с.
924. Третяк Л. М. Парафіяльна мережа Волинсько-Ровенської єпархії за період 1945–1964 рр. / Л. М. Третяк // Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство». – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2010. – Вип. 3. – С. 254–261.

925. Тронько П. Віхи становлення сучасного історичного краєзнавства / П. Тронько // Духовні обереги рідного краю / [упоряд. : Л. Голота, Є. Букет]. – К. : Український пріоритет, 2011. – С. 8–21.
926. Тронько П. Деякі проблеми краєзнавчого руху в Україні / П. Тронько // Краєзнавство. – 1999. – № 1–4. – С. 81–83.
927. Тронько П. Т. До написання історії міст і сіл Радянської України / П. Т. Тронько // УІЖ. – 1963. – № 2. – С. 24–30.
928. Тронько П. Дослідження історії міст і сіл в історичному краєзнавстві України: здобутки і проблеми / П. Тронько, Я. Верменич // Історико-географічні дослідження в Україні. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2002. – № 5. – С. 14–30.
929. Тронько П. Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи) / П. Т. Тронько. – К., 2000. – 270 с.
930. Тронько П. «Історія міст і сіл України»: досвід і нагальні проблеми видання / П. Тронько // Краєзнавство. – 2009. – Ч. 1–3. – С. 39–43.
931. Тронько П. Краєзнавство як складова навчально-виховного процесу / П. Тронько // Краєзнавство. – 2011. – № 3. – С. 5–9.
932. Тронько П. Т. Краєзнавчий рух в Україні: шляхи подальшого розвитку / П. Т. Тронько // УІЖ. – 2004. – № 2. – С. 82–93.
933. Тронько П. Т. Основні підсумки і даліші завдання історико-краєзнавчих досліджень / П. Т. Тронько, Є. М. Скляренко // УІЖ. – 1979. – № 11. – С. 51–60.
934. Тронько П. Т. Охорона пам'яток історії культури – справа всенародна / П. Т. Тронько // УІЖ. – 1980. – Вип. 9. – С. 118–123.
935. Трофимович В. Життя заради науки (до 85-річчя з дня народження видатного українського історика Миколи Ковальського) / В. Трофимович, О. Мельник // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки», 2014. – Вип. 22. – С. 49–86.

936. Удалов В. Л. Проблеми та перспективи розвитку сучасної методології науки / В. Л. Удалов // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». – 2013. – № 2(6). – С. 29–42.
937. Удод О. Історія історичної науки в Україні: проблеми дисциплінарної структури та предметної області досліджень / О. Удод // Академічні й доакадемічні образи української історіографії : колективна монографія / [відп. ред. та керівник авт колективу О. А. Удод]. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2012. – С. 7–27.
938. Удод О. А. Розробка проблем теорії та методології історичної науки на сторінках «Українського історичного журналу» (1957–2007 рр.) / О. А. Удод // УІЖ. – 2007. – № 6. – С. 55–67.
939. Удод О. А. Україна: філософія історії / О. А. Удод. – К. : Генеза, 2003. – 120 с.
940. Українська радянська енциклопедія : у 12 т. / [Голов. ред. М. П. Бажан]. – 2-е вид. – К. : Головна редакція Української радянської енциклопедії. Т. 3. – 1979. – 551 с.
941. Факультет історії і теорії мистецтва [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.logos.biz.ua/proj/lnam/online/lnam-110-129.pdf>
942. Факультет історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (1940–2011 рр.) : [колективна монографія] / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича ; [редкол. : Ботушанський В. М., Добржанський О. В. та ін.]. – Чернівці : Наші книги, 2012. – 600 с.
943. Федака С. Д. Професору Дмитру Данилюку – 70 / С. Д. Федака // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія». – 2011. – Вип. 27. – С. 325–327.
944. Фединишинець В. Феномен професора Лизанця / В. Фединишинець. – Ужгород, 1996. – 200 с.

945. Федорук О. Герметизм українського мистецтва. Чи є межа історичною спадкоємністю? / О. Федорук // Ідеї, смисли, інтерпретації образотворчого мистецтва: Українська теоретична думка ХХ століття: антологія / [упоряд. Р.М. Яців]. – Ч. 2. – Львів : Львівська національна академія мистецтв ; Інститут народознавства НАН України, 2012. – С. 338–353.
946. Федорук О. К. Перетин знаку: Вибрані мистецтвознавчі статті: у 3 кн. / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України / О. К. Федорук. – Київ : Видавничий дім А+С, 2006. – Кн. 1: Історія та теорія мистецтва. Постаті. Народна творчість. – 260 с.
947. Федорук О. К. Перетин знаку: Вибрані мистецтвознавчі статті : у 3 кн. / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України / О. К. Федорук. – Київ : Фенікс, 2007. – Кн. 2: Українська культурологія. Історія та теорія мистецтва. Постаті. Народна творчість. Рецензії. – 368 с.
948. Федорук О. К. Перетин знаку: Вибрані мистецтвознавчі статті : у 3 кн. / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України / О. К. Федорук. – Київ : Інтертехнологія, 2008. – Кн. 3: Українська культурологія. Історія та теорія мистецтва. Постаті. Народна творчість. Рецензії. – 416 с.
949. Федорук Я. Іван Крип'якевич і сходознавство / Я. Федорук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича / [відп. ред. М. Крикун, заст. відп. ред. О. Середа]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006–2007. – Вип. 15. – С. 738–748.
950. Федорчак П. С. Історичне слов'янознавство у Прикарпатському університеті імені Василя Стефаника (до 10-річчя кафедри історії слов'ян) / П. С. Федорчак // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – Вип. 6. – С. 3–14.
951. Филипчук А. М. Деякі аспекти хронології празьких старожитностей Південно-Західної Волині та українського Прикарпаття / А. М. Филипчук //

Вісник Інституту археології. Львівський національний університет імені Івана Франка. – 2012. – Вип. 7. – С. 33–58.

952. Филипчук М. Археологічні, мистецтвознавчі та педагогічні студії Івана Старчука / М. Филипчук // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Т. ССХХV. Праці Історико-філософської секції. – Львів, 1993. – С. 97–103.

953. Филипчук М. А. Про появу наземних жител ранньосередньовічної доби в українському Прикарпатті / М. А. Филипчук // Археологічні студії / Інститут археології НАН України ; Буковинський центр археологічних досліджень при Чернівецькому державному університеті ім. Ю. Федьковича. – Київ – Чернівці : Прут, 2000. – Вип. 1. – С. 244–260.

954. Филипчук М. Про стан і перспективи формування археологічних джерел ранньосередньовічної пори в українському Прикарпатті / М. Филипчук // Вісник Інституту археології. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – Вип. 2. – С. 3–16.

955. Фіалко В. Український драматичний театр другої половини 40-х – кінця 50-х рр. ХХ століття: режисерсько-сценографічні пошуки / В. Фіалко // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого. – К., 2011. – С. 54–71.

956. Фіалко В. Український театр 1970-х – 1980-х рр.: режисерсько-сценографічні пошуки / В. Фіалко // Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України ; [редкол. : В. Сидоренко (голова) та ін.]. – Київ : Інтертехнологія, 2006. – С. 607–684.

957. Фігурний Ю. С. Володимир Баран – видатний дослідник української минувшини (до 80-річчя з дня народження) / Ю. С. Фігурний // Українознавство. – 2007. – № 3. – С. 14–21.

958. Фількевич Г. Музика як компонент образного синтезу вистав українського драматичного театру другої половини ХХ століття / Г. Фількевич // Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття / Інститут проблем

сучасного мистецтва Академії мистецтв України ; [редкол. : В. Сидоренко (голова) та ін.]. – Київ : Інтертехнологія, 2006. – С. 587–606.

959. Футала В. Діяльність українських політичних сил у міжвоєнній Польщі (1921–1939): проблеми і напрями наукових досліджень / В. Футала // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / [відп. ред. М. Литвин] ; НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2010–2011. – С. 268–291.

960. Футала В. Історія вивчення суспільно-політичного життя українців у міжвоєнній Польщі (1921–1939) / В. Футала. – Львів – Дрогобич : Коло, 2010. – 456 с.

961. Харко Ю. Микола Корзонюк – дослідник волинського краю / Ю. Харко, Л. Василюк // Суспільствознавчі науки та відродження нації. – Луцьк, 1997. – Кн. 2. – С. 81–85.

962. Хлипавка Г. Історичний словник української мови XVI – першої половини XVII ст. як культурологічне джерело / Г. Хлипавка // Історичні та культурологічні студії / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; [відп. ред. Я. Ісаєвич ; автори : Сливка Ю. Ю., Боруцький С. Т., Голяк В. О., Максимук П. П., Микитів Б. С.]. – Вип. 3. – Львів, 2004. – С. 246–251.

963. Хобзей Н. З історії львівської діалектології / Н. Хобзей // Діалектологічні студії : збірник праць / Нац. акад. наук України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича ; [відп. ред. : П. Гриценко, Н. Хобзей]. – Львів : Вип. 4. Школи, постаті, проблеми. – 2004. – С. 63–72.

964. Хобзей Н. В. Львівський відділ / Н. В. Хобзей // Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України – 75, 1930–2005: Матеріали до історії / [редкол. : В. Г. Складенко (відп. ред.) та ін.]. – К. : Довіра, 2005. – С. 359–361.

965. Хобзей Н. Сучасне українське діалектне словництво / Н. Хобзей // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2006. – Вип. 15. – С. 819–826.
966. Ходанич П. У пошуках красного слова / П. Ходанич // Письменники Срібної Землі: до 60-річчя Закарпатської організації Національної спілки письменників України / [упоряд. П. М. Ходанич]. – Ужгород : КП «Ужгородська міська друкарня», 2006. – 672 с.
967. Холевчук В. М. Спеціальні історичні дисципліни в Чернівецькому державному університеті імені Юрія Федьковича у 1950–1998 рр. / В. М. Холевчук, Н. Ю. Ротар, Н. В. Стрельчук // Гуманітарна освіта: фактор світової інтеграції : матеріали міжнар. наук. практичної конф. – Чернівці, 1998. – Ч. 3. – С. 122–124.
968. Хороб С. І. На літературних теренах. Дослідження, статті, рецензії / С. І. Хороб. – Івано-Франківськ, 2006. – 416 с.
969. Хороб С. І. Літературно-художній процес на Прикарпатті: етнонаціональний модус / С. І. Хороб // Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект : [монографія] / [В. В. Грещук, В. І. Кононенко, М. П. Лесюк, М. І. Паньків, М. Д. Романюк, С. І. Хороб та ін.]. – Київ – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2006. – С. 184–230.
970. Худаш М. Із моїх спогадів про доктора філологічних наук Степана Васильовича Щурата / М. Худаш // Народознавчі зошити. – 2009. – № 1–2. – С. 260–280.
971. Художники Закарпаття: до 55-річчя Закарпатської організації Національної Спілки художників України / [упоряд. : Б. І. Кузьма, К. Є. Стельмах]. – Ужгород : Карпати, 2001. – 240 с.
972. Целуйко О. Нарада у відділі історії України Інституту суспільних наук АН УРСР «Про стан і завдання розвитку допоміжних історичних дисциплін»

(31 січня 1959 р.) / О. Целуйко // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2014. – Вип. 50. – С. 469–517.

973. Цигилик В. З історії досліджень пам'яток перших століть нашої ери у басейні Верхнього Дністра / В. Цигилик // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2005. – Вип. 9. – С. 340–352.

974. Цигилик В. До питання етнокультурної ситуації у Верхньому Подністров'ї в першій половині I тис. н.е. / В. Цигилик // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2008. – Вип. 12. – С. 162–169.

975. Цигилик В. Маркіян Смішко як науковець і педагог / В. Цигилик // Археологічні дослідження Львівського університету імені Івана Франка. – 2005. – Вип. 8. – С. 158–162.

976. Ціхоцький І. Франкознавчі дослідження кафедри української мови Львівського університету (наукові традиції і перспективи) / І. Ціхоцький // Українське літературознавство. Збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 72. – С. 91–98.

977. Цюлюпа С. Д. Основні віхи історії становлення і розвитку кафедри духових та ударних інструментів Рівненського державного гуманітарного університету / С. Д. Цюлюпа // Історія становлення та перспективи розвитку духової музики в контексті національної культури України. Збірник матеріалів IV-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції. Вип. 4. / [упоряд. С. Д. Цюлюпа]. – Рівне : Волинські обереги, 2012. – С. 6–11.

978. Чебан М. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: співпраця з польськими науковими установами, студії з полоністики (1991–2013) / М. Чебан // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість: зб. наук. пр. / [відп. ред. М. Литвин] ; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2013. – Вип. 6. – С. 173–192.

979. Червінська О. Вибране з історії Чернівецької літературознавчої кафедри / О. Червінська // Питання літературознавства. Вип.73, Чернівці.– 2007. – С. 196–201.
980. Черкес Б. С. Андрій Маркович Рудницький (04.12.1928, Львів – 26.08.2009, Львів) / Б. С. Черкес, І. А. Дида // Архітектура : зб. наук. пр. / [відп. ред. Б.С. Черкес]. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2010. – С. 3–7.
981. Черкес Б. С. Життєвий і творчий шлях Романа Миколайовича Липки / Б. С. Черкес, Т. М. Клименюк // Архітектура : зб. наук. пр. / [відп. ред. Б. С. Черкес]. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 265–273.
982. Черкес Б. С. Формування дизайну у Львівській архітектурній школі / Б. С. Черкес, Г. П. Петришин // Архітектура: збірник наукових праць / [відп. ред. Б. С. Черкес]. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2010. – С. 94–108.
983. Чернецька Н. Г. Шляхи професіоналізації бандурного мистецтва Волині другої половини ХХ століття: культурно-мистецькі паралелі / Н. Г. Чернецька // Мистецтвознавчі записки : зб. наук. пр. – К. : Міленіум, 2009. – Вип. 15. – С. 49–57.
984. Черниш О. П. Багатошарова стоянка Кормань IV та її стратиграфічне значення / О. П. Черниш // Археологія / АН УРСР. Інститут археології. – Київ, 1973. – Вип. 9. – С. 41–54.
985. Черниш О. П. Дослідження найнижчих мустьєрських шарів стоянки Молодове V в 1962, 1964 рр. / О. П. Черниш // Археологія / АН УРСР. Інститут археології. – Київ, 1971. – Вип. 1. – С. 3–35.
986. Черниш О. П. Основні наслідки археологічного вивчення території західних областей УРСР за роки радянської влади / О. П. Черниш // УІЖ. – 1968. – № 2. – С. 103–111.
987. Черниш О. П. Поселення Молодове I (другий пізньопалеолітичний шар) / О. П. Черниш // Археологія / АН УРСР. Інститут археології. – Київ, 1975. – Вип. 16. – С. 49–57.

988. Черниш О. Територія Подністров'я в епоху палеоліту (стан дослідження) / О. Черниш // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці Історико-філософської секції. – Львів, 1993. – Т. ССХХV. – С. 13–21.
989. Черняков І. Т. Він поєднав українську археологію з європейською (до 70-річчя Едуарда Альбертовича Балагурі) / І. Т. Черняков // Археологія. – 2002. – № 3. – С. 144–146.
990. Чорі Ю. С. Драматургія Закарпаття (шлях історичного розвитку) / Ю. С. Чорі. – Ужгород : Карпати, 1996. – 211 с.
991. Чернопиский М. «Царівна родом із високого, блискучого замку». Іван Франко про естетичну сутність народної казки / М. Чернопиский // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2006. – Вип. 37. – С. 3–30.
992. Чернописька В. Церковно-релігійний комплекс УГКЦ під керівництвом К. Шептицького в період руйнування (друга половина 40-х рр. ХХ ст.) / В. Чернописька // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / [за заг. ред. проф. І. С. Зуляка]. – Тернопіль, 2010. – Вип. 1. – С. 141–146.
993. Чучка П. Національна свідомість закарпатських українців у ХХ століття: етнолінгвістичний і культурно-історичний аспекти / П. Чучка // Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку / [голов. ред. Г. Скрипник]; НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2013. – С. 212–267.
994. Шалата М. Без нього літпроцес не мислиться / М. Шалата // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Випуск 12: Ювілейний збірник на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Ільницького / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2004. – С. 31–51.
995. Шалата М. Наукова спадщина шевченкознавця: Т. Комаринець / М. Шалата // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 3. – С. 90–92.

996. Шаповалов В. В. Економічний розвиток Франції у період Четвертої республіки / В. В. Шаповалов // Питання нової та новітньої історії : міжвід. наук. збірник, 1974. – Вип. 19. – С. 77–87.
997. Шаповалов В. В. З історії боротьби французької компартії проти колоніальної війни в Алжирі (1954–1955 рр.) / В. В. Шаповалов // Наукові записки. Том. LIV. Серія історичних наук. Вип. 3. Видання Чернівецького державного університету. – Чернівці, 1961. – С. 222–232.
998. Шаповалов В. В. Погіршення економічного становища робітничого класу Франції у 1951–1955 рр. / В. В. Шаповалов // Наукові записки. Том. LIV. Серія історичних наук. Вип. 3. Видання Чернівецького державного університету. – Чернівці, 1961. – С. 209–221.
999. Шаповалов В. В. Трудящиеся Франции в борьбе за свои социально-экономические интересы и демократические права (1949–1950 гг.) / Черновиц. гос. ун-т. / В. В. Шаповалов. – Черновцы, 1982. – 25 с.
1000. Шевченко Л. І. Український мовознавець Флорій Сергійович Бацевич: пошанування з нагоди ювілею / Л. І. Шевченко // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика : зб. наук. пр. – Вип. 18. – К., 2009. – С. 3–5.
1001. Шевчук Ж. А. Інтелігенція України у формуванні національної самосвідомості, духовності, розвитку української мови: Історичний нарис / Ж. А. Шевчук. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2006. – 248 с.
1002. Шейко В. М. Трансформація літературно-художніх об'єднань України (XX – початок XXI ст.) / В. М. Шейко // Культура України : зб. наук. пр. / [за заг. ред. В. М. Шейка]. – 2010. – Вип. 30. – С. 5–18.
1003. Шестаков Ю. Г. К. Кожоляно – дослідник етнографії Буковини / Ю. Шестаков, У. Пирог // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці : Прут, 2003. – Вип. 5. – С. 166–170.

1004. Шестаков Ю. Науково-педагогічна діяльність Є. В. Черезова у ЧДУ (1949–1988 рр.) / Ю. Шестаков, Г. Кожолянко // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології : зб. наук. пр. – Чернівці, 2010. – Том 2 (30). – С. 52–60.
1005. Шимчук Є. Спостереження за мистецьким досвідом в Україні / Є. Шимчук // Ідеї, смисли, інтерпретації образотворчого мистецтва: Українська теоретична думка ХХ століття: антологія / [упоряд. Р. М. Яців]. – Ч. 2. – Львів : Львівська національна академія мистецтв ; Інститут народознавства НАН України, 2012. – С. 328–337.
1006. Шліхта Н. В. Основні форми і методи атеїстичної пропаганди в Українській РСР наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. / Н. В. Шліхта // Наукові записки. Том 14. Історія / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – 1999. – С. 80–87.
1007. Шліхта Н. В. Православні вірні – на захист своїх прав і своєї церкви (на українських матеріалах кінця 1940-х – 1970-х рр.) / Н. В. Шліхта // Наукові записки. Том 104. Історичні науки / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – 2010. – С. 34–41.
1008. Шліхта Н. Становище православної церкви в повоєнній радянській Україні: критичний огляд історіографії другої половини ХХ ст. / Н. Шліхта // Магістеріум. Історичні студії. – 2007. – Вип. 28. – С. 71–77.
1009. Шмагало Р. Шлях львівської школи мистецтва у ХХІ ст. / Р. Шмагало // Бюлетень Львівського філіалу Національного науково-дослідного реставраційного центру України. – Львів, 2007. – № 1(9). – С. 190–199.
1010. Шманько О. Дослідження трипільської культури в межиріччі Верхнього Пруту і Середнього Дністра (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.) / О. Шманько // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології : зб. наук. пр. / Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Золоті литаври, 2006. – Том 2(22). – С. 184–195.

1011. Шовкопляс І. Г. Археологи АН УРСР за 50 років / І. Г. Шовкопляс // УІЖ. – 1969. – № 2. – С. 52–63.
1012. Шовкопляс І. Г. Археологічні дослідження на Україні (1917–1957) / І. Г. Шовкопляс. – К., 1957. – 424 с.
1013. Шовкопляс І. Г. Експедиції Інституту археології АН УРСР в минулому році / І. Г. Шовкопляс // УІЖ. – 1958. – Вип. 2. – С. 153–156.
1014. Шовкопляс І. Г. Розвиток радянської археології на Україні (1917–1966 рр.) / І. Г. Шовкопляс. – К., 1969. – 343 с.
1015. Шпільчак В. Художник, учений, педагог (до 80-річчя від дня народження М. П. Фіголя) / В. Шпільчак, Ю. Іванченко // Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки: Мистецькі обрії 2008: Альманах : наук.-теор. пр. та публіцистика / ІПСМ АМУ ; [голов. наук. ред. І. Д. Безгін]. – К., 2008. – Вип. 1(10). – С. 349–351.
1016. Шульжук Каленик Федорович : біобібліографічний покажчик / [уклад. : С. Н. Грипич, М. П. Мельникович, І. Б. Шиховцова]. – Рівне : РДГУ, 2010. – 78 с.
1017. Шумада Н. С. Славістичні дослідження в галузі фольклористики на Україні (1917–1966) / Н. С. Шумада, В. А. Юзвенко // Слов'янське літературознавство і фольклористика. Республіканський міжвідомчий збірник / [ред. кол. Г. Д. Вервес (відп. ред.)]. – К. : Наукова думка, 1967. – Вип. 3. – С. 131–140.
1018. Шумега С. Михайло Фіголь – педагог і громадський діяч / С. Шумега // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Мистецтвознавство. – 2008. – Вип. 12–13. – С. 51–53.
1019. Шумейко І. Спогади про діяльність історичного факультету Івано-Франківського педагогічного інституту імені Василя Стефаника / І. Шумейко // Галичина. – 2010. – Ч. 17. – С. 267–271.
1020. Шуст Р. Допоміжні історичні дисципліни у Львівському університеті імені Івана Франка (1939–2008) / Р. Шуст, О. Целуйко // Наукові зошити історичного

факультету Львівського університету : зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 10. – С. 188–198.

1021. Щодра О. Історичні дослідження Леонтія Войтовича / О. Щодра // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. – Львів, 2011. – Вип. 20. – С. 15–29.

1022. Щодра О. Проблеми середньовічної та ранньомодерної історії України в дослідженнях істориків Львівського університету наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. / О. Щодра // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2013. – Вип. 49. – С. 199–209.

1023. Юрію Олександровичу Карпенкові – 80 років // Мовознавство : науково-теоретичний журнал. – 2009. – № 3–4. – С. 3–4.

1024. Юрчук В. І. Завдання історико-партійної науки в республіці у світлі рішень ХХV з'їзду КПРС / В. І. Юрчук // УІЖ. – 1976. – Вип. 7. – С. 5–19.

1025. Юрчук В. І. Культурне життя в Україні у повоєнні роки: світло і тіні / В. І. Юрчук. – К. : Асоціація «Україно», 1995. – 80 с.

1026. Юсов С. Л. Наукова й педагогічна діяльність В. Голобуцького в роки Великої Вітчизняної війни та повоєнний період / С. Л. Юсов // УІЖ. – 2006. – № 2. – С. 89–105.

1027. Юсова Н. Від розробки концепції «давньоруської народності до легітимізації терміна «возз'єднання» України з Росією: друга половина 40-х – початок 50-х рр. ХХ ст. / Н. Юсова // Історіографічні дослідження в Україні / [відп. ред. Ю. А. Пінчук]. – К. : НАН України ; Ін-т історії України, 2004. – Вип. 14. – С. 413–442.

1028. Юсова Н. Становлення радянської етногенетики (в світлі глотогонічної теорії М. Марра) : [історична наука в радянський період] / Н. Юсова // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : міжвідомчий збірник наукових праць. – К., 2006. – Вип. 15. – С. 168–189.

1029. Якимович Б. Життєвий і творчий шлях Федора Максименка / Б. Якимович // Збірник пам'яті українського бібліографа Федора Максименка / [упоряд. : Г. Домбровська, Л. Панів ; редкол. : В. Кметь (голова), С. Білокінь, Я. Дашкевич та ін.]. – Львів, 2008. – С. 136–140.

1030. Яқуніна К. І. Становище релігійних організацій Острожчини в умовах радянської дійсності (1950–1980-і рр.) / К. І. Яқуніна, С.І. Жилюк // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – С. 66–71.

1031. Яремчук В. П. Владне бачення української історії в умовах ідеологічного курсу початку 1970 – середина 1980-х рр. / В. П. Яремчук // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету. Волинський державний університет імені Лесі Українки. – 2008. – Вип. 14. – С. 254–263.

1032. Яремчук В. Історична наука в УРСР у «добу Шелеста» / В. Яремчук // УІЖ. – 2008. – № 3. – С. 149–162.

1033. Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби / В. Яремчук. – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. – 526 с.

1034. Яремчук В. Образи історії української історіографії в історичній науці України середини 1950-их – початку 1970-их років / В. Яремчук // Історіографічні дослідження в Україні. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2008. – Вип. 18. – С. 59–98.

1035. Яремчук В. Офіційна доктрина української історії у середині 1930-х – середині 1950-х рр.: зміст і сутність партійних настанов / В. Яремчук // Наукові записки. Історичні науки. – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2008. – Вип. 10. – С. 299–319.

1036. Яремчук В. Д. Українська багатопартійність Наддніпрянської і Західної України: компаративний аналіз (1899–1918 рр.) / В. Д. Яремчук. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 504 с.

1037. Яремчук В. Як змінювалась офіційна доктрина української історії у перші роки після XX з'їзду КПРС / В. Яремчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : зб. наук. пр. Історичні науки. – 2008. – Вип. 12. – С. 282–296.
1038. Ярмоленко М. І. Мовна політика в УРСР у 40–80 роках XX століття / М. І. Ярмоленко // Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К., 2013. – Вип. 3(65). – С. 365–377.
1039. Ярмоленко М. І. Регіональні особливості етнокультурних процесів в Україні у радянську і пострадянську доби : монографія / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича ; Одеська національна морська академія / М. І. Ярмоленко. – Львів, 2012. – 468 с.
1040. Ярошевич І. Шляхи становлення й кодифікація української морфологічної термінології / І. Ярошевич // Українська мова : науково-теоретичний журнал Інституту української мови НАН України. – 2010. – № 3. – С. 44–54.
1041. Ястремська Т. Діалектний простір Галичини: говірки української мови / Т. Ястремська // Українська мова в Галичині: історичний вимір / [відп. ред. Я. Ісаєвич, М. Мозер, Н. Хобзей]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. (Серія «Історія мови»). – 2011. – С. 55–106.
1042. Яцечко Т. В. Професор Кучинко Михайло Михайлович : бібліографічний покажчик / Т. В. Яцечко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – 2009. – № 13. – С. 11–36.
1043. Яців Р. Львівська графіка 1945–1990 років: традиції і новаторство / Р. Яців. – К. : Наукова думка, 1992. – 118 с.
1044. Яців Р. М. Мирон Яців // Українське мистецтво XX століття: ідеї, явища, персоналії: збірник статей / Р. М. Яців. – Львів, 2006. – С. 269–291.
1045. Яців Р. Степан Павлюк: зібране в дарунок нації (до 60-ліття від дня народження) / Р. Яців // Українська культура: з нових досліджень. Збірник

- наукових статей на пошану С. П. Павлюка з нагоди його 60-ліття / [відп. ред. : Г. Врочинська, Р. Яців]. – Львів, 2007. – С. 14–20.
1046. Яців Р. М. Українське мистецтво ХХ століття: ідеї, явища, персоналії : зб. ст. / Р. М. Яців. – Львів, 2006. – 500 с.
1047. Яців Р. М. Українське образотворче мистецтво: імена, життєписи, твори (ХІ–ХХІ ст.) / Р. М. Яців, Н. Б. Козак. – Харків, 2012. – 720 с.
1048. Яцкевич Є. Визвольні походи Богдана Хмельницького на західні землі України / Є. Яцкевич. – Львів : Кн.-журн. вид-во, 1954. – 36 с.
1049. Der Grosse Brockhaus. Sechzehnte, völlig neubearbeitete auflage in zwölf bänden. Vierter Band. – F.A. Brockhaus Wiesbaden, 1954. – 763 s.
1050. Encyclopedia Americana. International Edition. Complete in thirty volumes. V. 14. – Danbury, Connecticut, 2005. – 966 p.
1051. Encyclopedia Britannica. Guizot to Hydroxylamine. V. 11 / William Benton, Publisher. – Chicago–London–Toronto–Geneva, 1961.– 1007 p.
1052. The New Encyclopedia Britannica. Micropaedia. Ready Reference. V. 6 / Robert P. Gwinn, Chairman, Board of Directors Peter B. Norton, President Robert McHenry, Editor in Chief. – Chicago, 1993. – 983 p.
1053. The New Encyclopedia Britannica. Macropaedia. Knowledge in Depth. V. 27 / Robert P. Gwinn, Chairman, Board of Directors Peter B. Norton, President Robert McHenry, Editor in Chief. – Chicago, 1993. – 953 p.

IV. ДИСЕРТАЦІЇ, АВТОРЕФЕРАТИ ДИСЕРТАЦІЙ

1054. Алекберли М. А. Борьба украинского казачества против турецко-татарской агрессии в 1600–1621 гг. : дис. ... кандидата истор. наук : 07.00.01 / Алекберли Мамедкесир Алекберзаде. – К. : КГУ, 1951. – 206 с.
1055. Андрухів І. О. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40–80-х роках ХХ століття. Історико-правовий аналіз :

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. істор. наук : 07.00.01 «Історія України» / І. О. Андрухів. – Ужгород, 2006. – 38 с.

1056. Буруковська Н. В. Аксиологічний вимір методологічних концепцій гуманітарного знання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : 09.00.02 «Діалектика та методологія пізнання» / Н. В. Буруковська. – Київ, 2001. – 15 с.

1057. Ваврух М. І. Образотворче мистецтво Львова кінця 1950 – початку 1970-х рр.: проблема національної самоідентифікації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : 17.00.05 «Образотворче мистецтво» / М. І. Ваврух. – Львів, 2009. – 15 с.

1058. Вакуленко Л. В. Східні Карпати в пізньоримський час (етнокультурні та соціально-економічні процеси) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора істор. наук : 07.00.04 «Археологія» / Л. В. Вакуленко. – Київ, 2009. – 33 с.

1059. Вінтонів О. О. Львівська школа аграрної історії другої половини ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / О. О. Вінтонів. – Запоріжжя, 2004. – 15 с.

1060. Волков М. К. Режисерське мистецтво В.М. Скляренка в контексті історії української театральної культури 20-х – 70-х років ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : 17.00.01 «Теорія та історія культури» / М. К. Волков. – К., 2007. – 22 с.

1061. Гілевич І. Польові етнографічні дослідження Полісся України (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : 07.00.05 «Етнологія» / І. Гілевич. – Львів, 2012. – 19 с.

1062. Голубець О. М. Мистецьке середовище Львова другої половини ХХ століття (соцреалізм і свобода творчості) : дис. ... доктора мистецтвознавства : 17.00.05 «Образотворче мистецтво» / Голубець Орест Михайлович. – К., 2003. – 450 с.

1063. Дашкевич Я. Стан і напрями джерелознавчих та історіографічних досліджень історії України (друга половина ХІХ–ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. істор. наук : 07.00.09 «Історіографія, джерелознавство та методи історичного дослідження» / Я. Дашкевич. – Київ, 1994. – 52 с.
1064. Дмитрук І. Ф. Гуцульщина в етнографічних дослідженнях кінця ХІХ – початку ХХІ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.05 «Етнологія» / І. Ф. Дмитрук. – Івано-Франківськ, 2009. – 24 с.
1065. Дутчак Г. О. Державна політика в Україні у галузі театрального мистецтва (1917–2000 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : 07.00.01 «Історія України» / Г. О. Дутчак. – Черкаси, 2004. – 23 с.
1066. Дяків О. В. Художні особливості декоративного мистецтва Західного Поділля ХІХ–ХХ ст. (історія, типологія, стилістичні відміни) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : 17.00.06 «Декоративне і прикладне мистецтво» / О. В. Дяків. – Львів, 2007. – 26 с.
1067. Кияновська Л. О. Сильова еволюція галицької музичної культури ХІХ–ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора мистецтвознавства : 17.00.01 «Теорія та історія культури» / Л. О. Кияновська. – К., 2000. – 36 с.
1068. Колядич Ю. В. Особливості поетики малої прози Романа Іваничука : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.01 «Українська література» / Ю. В. Колядич. – Київ, 2008. – 20 с.
1069. Кондрач Я. С. Військово-історичні дослідження Івана Крип'якевича (1886–1967) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 20.02.22 «Військова історія» / Я. С. Кондрач. – Львів, 2007. – 20 с.
1070. Космина В. Г. Методологія цивілізаційного аналізу історичного процесу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора істор. наук : 07.00.02 «Всесвітня історія» / В. Г. Космина. – Київ, 2011. – 32 с.

1071. Крикун Н. Г. Народонаселение Подольского воеводства в XVII–XVIII вв. : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. истор. наук : 07.00.01 / Николай Григорьевич Крикун. – Львов, 1965. – 22 с.
1072. Любовець О. М. Партія боротьбистів в українській революції 1917–1920 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / Любовець Олена Миколаївна. – К., 1993. – 166 с.
1073. Михайлина Л. П. Слов'яни VIII–X ст. між Дніпром і Карпатами (райковецька культура) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора істор. наук : 07.00.04 «Археологія» / Л. П. Михайлина. – Київ, 2008. – 31 с.
1074. Мозговський М. В. Боротьба тоталітарної системи проти діячів української науки і культури в повоєнний період (1946–1953 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : 07.00.01 «Історія України» / М. В. Мозговський. – Харків, 2006. – 19 с.
1075. Моренчук А. А. Релігійні процеси в Україні у 1953–1964 роках (на матеріалах західних областей) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : 09.00.11 «Релігієзнавство» / А. А. Моренчук. – Острогоз, 2006. – 20 с.
1076. Немкович О. М. Українська музикознавча наука як підсистема духовної культури: генезис та етапи становлення : дис. ... доктора наук з мистецтвознавства : 26.00.01 «Теорія та історія культури» / Немкович Олена Миколаївна. – К., 2008. – 540 с.
1077. Нестайко М. О. Політико-ідеологічний контроль влади за мистецтвознавцями Львова (друга половина 1960-х – перша половина 1980-х рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : 07.00.01 «Історія України» / М. О. Нестайко. – Львів, 2014. – 19 с.
1078. Новицька О. Р. Українське народне мистецтво 1920–1980-х рр.: інтерпретація, оцінка, спростування : дис. ... кандидата мистецтвознавства : 17.00.06 «Декоративне і прикладне мистецтво» / Новицька Ольга Романівна. – Івано-Франківськ, 2003. – 207 с.

1079. Охріменко Г. В. Неоліт Волині : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : 07.00.04 «Археологія» / Г. В. Охріменко. – Київ, 2002. – 22 с.
1080. Погребна О. О. Історична освіта в університетах УРСР (1943–1964 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : 07.00.01 «Історія України» / О. О. Погребна. – Київ, 2011. – 19 с.
1081. Рупташ О. В. Евристичний потенціал поняття смислу в гуманітарнонаукових парадигмах знання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філос. наук : 09.00.09 «Філософія науки» / О. В. Рупташ. – Київ, 2015. – 37 с.
1082. Саган О. Н. Православ'я в його інституційному розвитку: історіософський аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філос. наук : 09.00.11 «Релігієзнавство» / О. Н. Саган. – Київ, 2004. – 35 с.
1083. Сеньківська Г. Я. Розвиток історичного краєзнавства на Тернопільщині: (середина 40-х рр. ХХ – початок ХХІ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : 07.00.01 «Історія України» / Г. Я. Сеньківська. – Харків, 2009. – 20 с.
1084. Сидоренко Л. В. Тенденції розвитку камерних вокально-інструментальних жанрів у творчості композиторів України та Польщі останньої третини ХХ – початку ХХІ століття (на матеріалі Львівської та Катовіцької шкіл) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. мистецтвознавства : 17.00.03 «Музичне мистецтво» / Л. В. Сидоренко. – Львів, 2009. – 16 с.
1085. Ситник О. С. Середній палеоліт Поділля : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора істор. наук : 07.00.04 «Археологія» / О. С. Ситник. – Київ, 2003. – 33 с.
1086. Степанчук В. М. Нижній і середній палеоліт України (ключові проблеми) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора істор. наук : 07.00.04 «Археологія» / Вадим Миколайович Степанчук. – Київ, 2007. – 33 с.

1087. Цуркан М. М. Етнографічні дослідження у Львові кінця 30–50-х років ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : 07.00.05 «Етнологія» / М. М. Цуркан. – Львів, 2015. – 19 с.
1088. Чмелик І. В. Художнє життя та мистецький процес Івано-Франківщини кінця ХІХ – ХХ століття : дис. ... кандидата мистецтвознавства : 17.00.05 «Етнологія» / Чмелик Ірина Василівна. – Івано-Франківськ, 2006. – 205 с.
1089. Шманько О. В. Борис Тимощук – дослідник давніх і середньовічних старожитностей Східної Європи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : 07.00.01 «Історія України» / О. В. Шманько. – Чернівці, 2009. – 23 с.
1090. Яремчук В. П. Історія України в історичній науці УРСР середини 1950-х – середини 1980-х рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. істор. наук : 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / В. П. Яремчук. – Київ, 2009. – 37 с.
1091. Яців Р. М. Львівська графіка 1945–1990 років. Традиції і новаторство : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата мистецтвознавства : 17.00.04 «Образотворче мистецтво» / Р. М. Яців. – Київ, 1994. – 19 с.